DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14254

Dunajská Streda Memorial Book

Sefer ha-zikaron le-ḳehilat Dunasrdahali be-Yiśraʿel



THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Engel, Alfréd.
TITLE	Sefer ha-zikaron le-ḳehilat Dunasrdahali be-Yiśraʻel / meʻet Avraham Yiśakhar Angel.
IMPRINT	880-02 [Tel-Aviv] : Vʻad yotseʻe ḳehilat Donʻasradahali be-Yiśraʻel, [1975]
DESCRIPT	429, [4], 157 p. ill., facsims., map ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Slovakia -- Dunajská Streda.
	Dunajská Streda (Slovakia) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Slovakia -- Dunajská Streda.
ADD'L TITLE	The Jewish community of Dunaszerdahely

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר הזכרון
לקהילת דונאסרדאהלי

מאת

אברהם יששכר אנגל

הוצאת
ועד יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

A MEMORIAL TO THE JEWISH COMMUNITY OF

DUNASZERDAHELY

(Dunajská Streda)

by

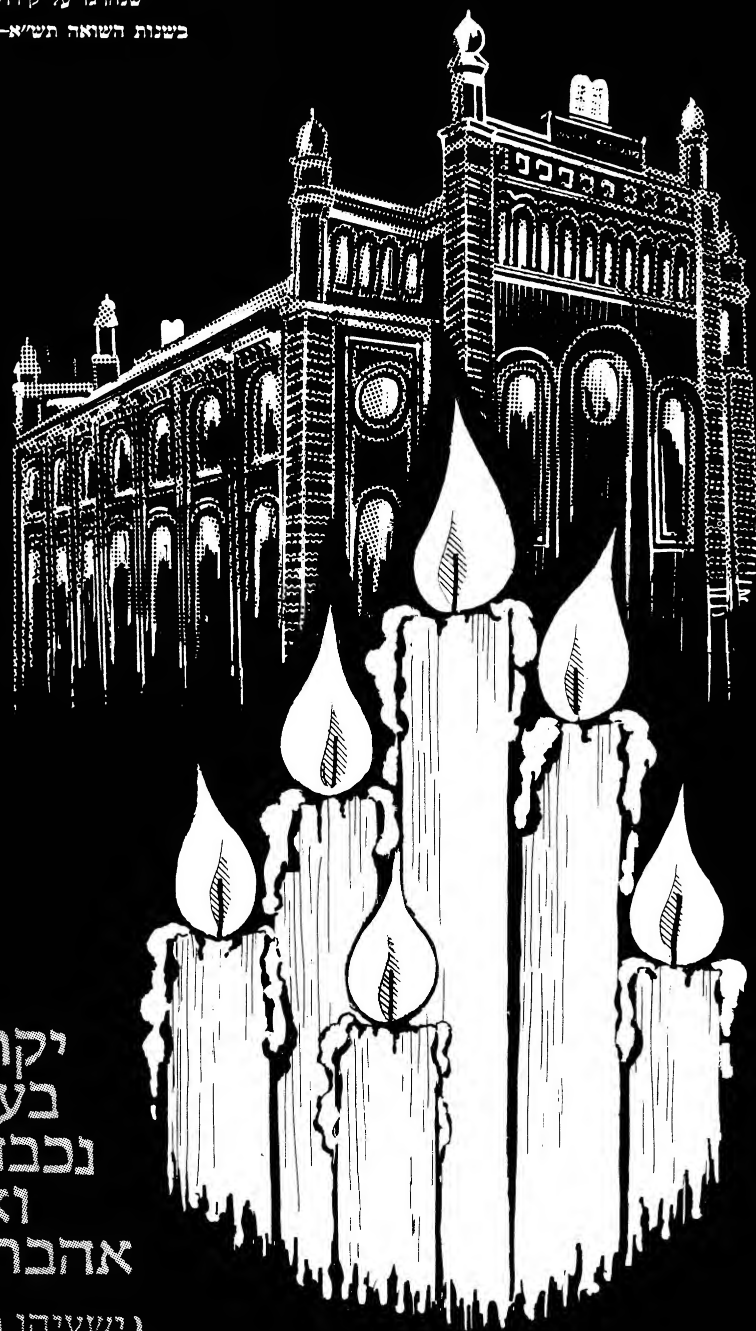
Abraham (Alfred) Engel

Published by the Committee of Dunaszerdahely Emigrants
in Israel

נדפס בישראל, תשל"ה
Printed in Israel, 1975

קהילת
סֶרדאהֶלי

מוקדש לזכר אלפי הקדושים
בני קהילת דונאסרדאהלי
גלילה וסביבתה
שנהרגו על קידוש־השם
בשנות השואה תש״א—תש״ה



יקרת
בעיני
נכבדת
ואני
אהבתיך

(ישעיהו מ״ג)

שלמי תודה

לכל העוזרים והמסייעים אשר הגישו את עזרתם האדיבה בהצבת יד ושם לקהילת דונאסרדאהלי המעטירה.
התודה והברכה לד״ר מרדכי הלוי (אימרה) הלר, לד״ר שמואל (לדיסלב) ליפשר, לאדר. י. ברקני ז״ל, לד״ר ברוך ירון, לר׳ יוסף כהן (בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי) ולר׳ מנחם מענדל גערליץ;

לרב ד״ר יוסף ברג על עיבוד הספר להונגרית;

לחברַי וידידַי יוצאי הקהילה, ר׳ אשר משה פוריס ור׳ שלמה זלמן ברויאר על עזרתם בשיחזור פרטים חשובים בתולדות הקהילה ועל שהוסיפו חומר ולבנים לבנין הספר, למר מרדכי אדלר על עזרתו הטכנית והמקצועית מעשה ידי אומן וליתר חברי הוועד אשר עשו איש־איש כמיטב יכולתו למען ספר זה.

א. י. א.

חברי ועד ספר הזכרון:

מרדכי אדלר
אברהם יששכר אנגל
שלמה זלמן ברויאר
בנימין זאב גרין
דוד וייס
יוסף וייס
שלמה אריה וייס
ברוך וסלי
יוסף וצלר
יעקב (קורנל) וצלר
משה לוסטיג
שמחה לוסטיג
ראובן לייכנר
אשר משה פורֶס
גבריאל פליישמן
גדליה פליישמן
שמעון מאיר פליישמן
יששכר דב שולץ

אל יוצאי קהילת דונאסרדאהלי ומוקיריה באשר הם שם

ברגשי אהבה וחיבה אנו מגישים לכם את ספר הזכרון הזה, זכרון לקהילתנו וזכרון למשפחותינו ויקירינו קרבנות השואה.

ברגשי אהבה וחיבה, אך גם מלאי צער וכאב, על הגורל המר שהגיעם בהגדע פתיל חייהם בשנות האימים.

צלקת עמוקה הותירה השואה בנפש העם היהודי ובנפש כל אחד ואחד מאתנו, ומי האיש אשר אין לו זכרונות מבית אביו וממקום הולדתו ? ובהיות ובני קהילה אחת אנחנו, אמרנו בלבנו, הבה ונציב להם יד ושם, מצבת זכרון, אשר יהיה משותף לכולנו, הבה ונציב גלעד לקהילתנו — צור מחצבתנו, בה גדלנו וחיינו ואשר עליה גאוותנו.

יהי נא ספר זכרון זה, ספר עקידת קהילתנו, בבחינת מילוי המעט מן החוב שאנו חבים לה ולקשר של קיימא רצוף אהבה בין זכרון יקירינו לבינינו.

ועד הספר

בע״ה

עם הספר

בהגישנו לך, קורא יקר, את ספר הזכרון הזה, ובטרם תיגש לקראו, הבה ונתעכב לרגע קט להתבונן מה היא מגמת הספר, ומה הם הלקחים שעלינו להפיק ממנו לקורות עמנו ולקורות קהילתנו העתיקה בעת חורבן יהדות אירופה.

מגמה זו ולקחים אלה, נסכמם בקצרה ונחקקם בלבננו, כדי שישמשו נר לאורחותינו ולבאים אחרינו, בחמש הנקודות הבאות:

א. מצוות זכירת יקירינו וקדושינו, את זכרם של אלה, אשר במותם ציוו לנו את החיים.

ב. להעמיד ציון־גלעד ומצבה לזכר אבותינו הקדושים (רבנו יעקב בעל הטורים בספרו „טור הארוך" וכן הרמב"ן ז"ל מסבירים את כוונת הפסוק בבראשית כ"ג, י"ט: „ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה על פני ממרא הוא חברון בארץ כנען", כי המקרא רצה להודיענו מקום קבורת האבות, באשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים). אנו, שלמרבה דאבוננו ושברון לבנו לא ניתן לנו לעלות על קברי אבותינו, חובה כפולה ומכופלת מוטלת עלינו לעשות כל אשר ביכולתנו ולהציב להם ציון, בבחינת מצבה, כפי שנאמר (ירמי' ל"א, כ'): „הציבי לך ציונים", וכפי שמפרש שם רש"י ז"ל: „הציבי לך ציונים — סימנים בדרכי אבותיך הטובים", לאלה אשר אויביהם ורוצחיהם רצו למחות את זכרם לעד.

ג. הספר יהיה „כתב אישום" נגד העולם „הנאור" והעמים „הנאורים" אשר מילאו פיהם מים, בשעה שהורמה היד הזדונית על עם ישראל כדי להכחידם, ובשתיקתם המעודדת חיזקו את ידי רשעי האומות לבצע את הפשע המחריד ביותר בהיסטוריה האנושית, ונעשו גם הם עצמם שותפים לפשע השמדת ששת מיליוני היהודים באירופה.

ד. להראות קבל עולם את עדיפותם המכרעת וסגולת נפש העם היהודי על אויביו, אשר גם במאבקו המר בנהרות דם ודמע ובגיא צלמות, לא איבד את צלם האדם, בעוד הגויים הוכיחו, כי הבדל ומותר בינם ובין הבהמה — אין. לא רק שהם הרסו, גזלו ורצחו, אלא גם על דברים שלא היתה להם בם תועלת, לא חסו. עדים לכך יותר ממאה ספרי התורה שחיללו וביזו בדונאסרדאהלי לבדה ורבבות ספרי הקודש שנפלו שדודים לחמת אכזריותם.

ה. אזהרה לדורות הבאים מפני שכחת העבר — צו המוטל בעיקר על דור שארית הפליטה, מכוח הפסוק „זכור את אשר עשה לך עמלק, אל תשכח"! ומי חכם ויידע כמה נפשות מישראל אפשר היה להציל, לו זכרנו גורל הדורות הקודמים בגלות בין הגויים, ואלמלא נכשלנו בעצמנו במערכת ההטעיה של האוייב, לה נפלנו קרבן אנו ומנהיגי יהדות הונגריא ואירופה. ומצוות הזכירה בוודאי אינה רק לא לשכוח, אלא אזהרה על העתיד — להרים את קולנו בכל עת ובכל מקום, כאשר שה פזורה ישראל נמצאת בסכנה!

ועתה, כאשר אנו, שארית הפליטה, זכינו לחיים, וזכינו לחזור אל נחלת אבותינו, נתפלל שנזכה ללכת בדרכי אבותינו הקדושים, נזכה לשבת בטח בארצנו, ויקויים בנו המקרא הכתוב: „והשיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם", ובלצ"ג בב"א.

ש. ז.

התוכן

מבוא 13

חלק א׳: הקהילה

פרק א׳: רקע כללי 19

פרק ב׳: ראשית הישוב היהודי 23
ארגון החיים היהודיים. „כתב הזכויות״.

פרק ג׳: חיי הקהילה במאה השמונה עשרה 34
התפתחות. זכויות וחובות. מסים. בנין בית־כנסת חדש.

פרק ד׳: במאות ה־19 וה־20 עד השואה 48
שגשוג ועיסוקים. אחרי האמנציפציה. סטטוס הקהילה. הצתה באזור היהודי. בחלוף המאה. במלחמת העולם הראשונה. בשלטון הצ׳כוסלובקי. טבלה סטטיסטית. לשונות הדיבור.

פרק ה׳: הרבנים, פרקי חיים, פעלם ויצירותיהם 73
רבני הקהילה. רבנים ילידי הקהילה ותושביה. רבני קהילת אלישטאבע (אלישטאַל). רשימת הספרים והקונטרסים.

פרק ו׳: הקהילה ומוסדותיה 135
סמכות וביצוע. סכסוכים בקהילה. המרכז הקהילתי. משרד הרבנות. בית־הכנסת הגדול. מוסדות החנוך. חברות וארגונים. מנהיגים ואישי ציבור.

פרק ז׳: קלסתר הקהילה וצביונה 177
שבת ומועדים. פורים. פרנסות. אנשי שם. אגדות מסרדאהלי (מספורי צ׳רמלי ג׳ולה).

פרק ח׳: מהחיים הפוליטיים והצבוריים 220
המפלגות הכלליות והמפלגה היהודית. התנועות היהודיות. אגודת ישראל ותנועות ציוניות.

חלק ב׳: השואה

פרק ט׳: **שנות האימה, תאור כללי** 235
הקהילה בראי חילופי המשמרות. שבת בלי שלטון. כניסת ההונגרים. בין שני גבולות. בשנים 1939 ו־1940. גרוש ה,,זרים". נישול ושלילת הפרנסות. בשנת 1942. פלוגות העבודה. פרנסות בשנות המלחמה. פעולות ה,,אומז׳ה". בשנת 1943.

פרק י׳: **פרקי השואה** 266
כניסת הגרמנים. פיזור הקהילה. הוראות. ייסוד הגטו. הרכוז בבית־הכנסת הגדול. הגרוש. פרקי קינות.

פרק י״א: **אחרי החורבן** 287
כשוך סערת המלחמה בקהילה המתחדשת. הלויה לקהילה וח״י תקנות. שקום ובנין. שינויי הערכות. הגירה המונית. זכרונות לקהילה.

חלק ג׳: הקהילות השכנות

פרק י״ב: קהילות שומוריה ומאגנדורף 307
קהילת שומוריה, מאת בלנקה וד״ר יוליה טאובר. קהילת מאגנדורף, מאת שלמה בלומנפלד.

לוחות

זכרון למשפחות 319

מבוא

מה עוד לא נאמר ולא נכתב במאות ואלפי ספרי קורות הימים וספרי הזכרונות שנכתבו על מאות שנות דור וחורבן גולת ישראל באירופה הבזוזה, החרבה והשוממה, שאבוא ואוסיף עליהם כהנה וכהנה. הורם כבר המסך ונגלו כבר לעין השמש שואתם, יגונם ואסונם של אלפי רבבות ישראל בנעריהם ובזקניהם, לשבטיהם ולקהילותיהם, והלוא הם כתובים בספרי דברי הימים לגלות אירופה. ואף על פי כן תקצר היריעה מלהכיל את כל מעלליהם, גדולתם ותפארתם של נדחי ישראל וקבוציו לשבטיהם, קהילותיהם ומשפחותיהם. דור דור ודורשיו, קהילה וקהילה ומורשתה. על כן אמרתי בלבי, טוב הדבר להקים יד ושם עולם לקהילת דונאסרדאהלי לגדולתה ותפארתה, זכרון נצח לגדוליה, גאוניה ואדיריה בתורה ובמעש, זכרון נצח לאנשי הצדקה והחסד שלה, וזכרון לענותם וסבלותיהם אשר הגיעום בשואת אירופה. למען יֵדע זאת דור אחרון ולמען לא ימוש זכרם מפינו, מפי זרענו ומפי זרע זרענו עד עולם.

קהילת דונאסרדאהלי היתה אחת מני רבות אשר לכאורה לא היתה שונה בהרבה מכמה וכמה קהילות „הונגריות" אחרות מסוגה, ובכל זאת יצא שמה כבר מראשיתה לשם ולתפארת למרחקים. בראשית שנות ה׳ת״ס (1700) יצאה הקהילה הצעירה בצעדי ענק לדרכה הארוכה, עם כעשרים המשפחות הראשונות שלה, לתפוס מקום מכובד במשפחת הקהילות ההונגריות, ואמנם במשך כ־250 השנים

האחרונות נמנתה בין החשובות שבהן. כבר בימי עלומיה החזיקה רב מקומי, שהוענקו לו כל הסמכויות הקהילתיות של הימים ההם, ואחר נהפכה למרכז קהילתי ומרכז תורה חשוב עד לסופה הטרגי. גורמים אלה ואחרים תרמו תרומה נכבדה להתפתחותה וצמיחתה המהירה, ואחרי עשרות שנים בלבד הכפילה ושילשה את מספר תושביה, עד שברבות הימים הגיע מספר בני הקהילה לאלפי נפשות יהודיות, רוב מנינה ובנינה של העיירה כולה. את הקהילה המתפתחת והמשגשגת איוו למושב להם רבנים גדולים וגאונים מפורסמים שהתישבו בה, תקנו בה תקנותיהם, הקימו בה ישיבותיהם ועיצבו את חיי הקהילה. יצירותיהם העשירו את אוצרות העם, עד עצם היום הזה.

כעץ שתול על פלגי מים הכתה שרשיה וכעץ עבות הרבתה ענפיה במשך כחמישה יובלות שנות קיומה. מוסדות של תפילה ותורה, בתי ספר ובתי מדרשות הקימה, ארגוני סעד, צדקה וחסד, בתי קהילה ובית מנוחה לזקנים, ארגוני נשים ונוער ואף ארגונים פוליטיים. אנשיה, כרוב עמך בית ישראל, אנשי אמת וצדק, תמימים וישרי לב. תלמידי חכמים ומשכילים אל דל, סוחרים, בעלי עסק, בעלי מלאכה ואף עובדי אדמה. אנשי מדות ופשוטי עם, וגם תמהוניים לא נעדרו, אך רובם ככולם אנשים נקיי כפיים וברי לבב, אשר לא נשאו לשוא נפשם.

חמישה יובלות. חמישה יובלות של עליות וגם של ירידות. של פריחה וגם דריכה במקום. חמישה יובלות עשירים במעשי צדקה וחסד; עשרה דורות של יהודים ישרים ומבורכים.

חמישה יובלות, לפעמים התנהלו החיים על מי מנוחות ולפעמים רגשו גוים ולאומים חברו יחדיו להכחיד את קהילת דונאסרדאהלי שלא ייזכר שמה עוד. חלק מיוחד ייחדנו לתקופה זאת, ובו יבואו פרקי התהילה והגבורה של עת שקיעת הקהילה בין הערביים. עם ישראל חי וקיים ואף זכרו של שבט זה בישראל יהיה חי וקיים. ועל כן באנו בספר זה לאות ולעד כי מורשתם וזכרם לא משו ולא ימושו מקִרבנו לעולמים.

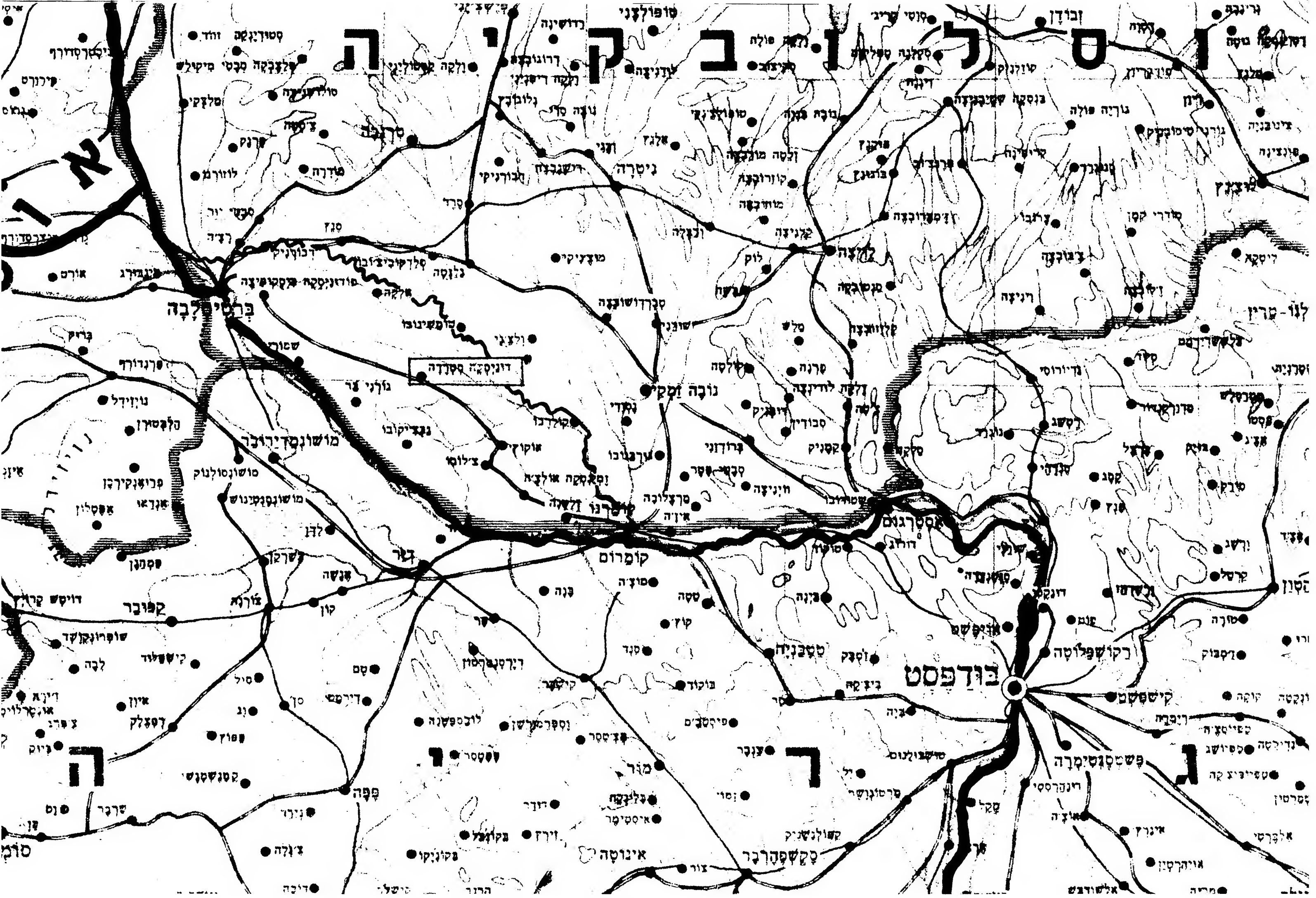
עד כה טרם הופיע ספר או קובץ על חיי הקהילה ופרשת חורבנה, אולם קטעים־קטעים הופיעו זעיר פה זעיר שם, ואת כל זה

באנו ואספנו, עמל לא חסכנו וחברנום יחדיו. יודעים אנו כי בספר זה — בבחינת מועט המכיל את המרובה — לא יכולנו ברחוק המקום והזמן לאסוף ולקבץ את כל מעשיה וקורותיה במשך מאות בשנים, שכן חומר רב וחשוב נעלם ואבד במרוצת השנים והשואה.

זאת ועוד, ספר צנוע זה הערוך לפרקיו וחלקיו, מגוון הוא בחומר רב ויקר ערך. ואם הפלגנו פה ושם בשחזור מאורעות ועניינים היסטוריים כרקע לפרקי הספר השונים, או שהרבינו בתאור האוירה ותנאי הזמן מתקופה לתקופה, הרי עשינו זאת להבנת יתר את הנושאים הרבים והמסועפים המובאים בספר הזכרון הזה, המוקדש כל כולו — בבחינת מצבה — לזכר קהילת דונאסרדאהלי המעטירה, ושהיה בהם כדי להשפיע, במישרין או בעקיפין, על חיי הקהילה לתקופותיה. חוקר הימים שיבוא, אם וכאשר יבוא, יפיק ממנו את הלקחים ההיסטוריים. אולם לנגד עינינו לא עמדה מטרת החקירה ההיסטורית לשמה ואף לא תאור ספרותי מסוגנן של הטפוס היהודי במקום ובאזור. נשארנו נאמנים למטרה שהצבנו לעצמנו: להקים יד ושם עולם כזכרון לקהילת דונאסרדאהלי. ואם במטרתנו זאת הצלחנו, והיה זה שכרנו.

חלק ראשון

הקהילה



המפה המדינית של סלובקיא הדרומית-מערבית

פרק א׳

רקע כללי

חבל ארץ קטן משתרע לו בשלווה פסטורלית, חבוק בינות לזרועות הדנובה הגדולה והקטנה המתפצלות ליד פרשבורג, על מנת להתחבר שוב במרחק של 84 קילומטר ליד קומארום, לפנים בגלילה העליון של הונגריא, ובדרומה של (צ׳כו־)סלובקיא דהיום.

ספורים נחמדים נרשמו באגדה העממית על „גן הזהב״,[1] כפי שנקרא האי בימי קדם. ספורים על פֵּיוֹת שחיו בארמנות פאר, מצופים זהב ויהלומים, על חופי הדנובה, ועל הברק והחן שהיו נסוכים עליהם. ספורים על מסנני החולות העניים על שפת הדנובה, בחפשם אחרי אוצרות הזהב שמעולם לא היו.

תקוותיהם של הצמיתים והאכרים העניים להפך לבעלי אוצרות זהב נתבדו ונגוזו כפאטא מורגנה, והמעט מהתקוות וההזיות שנשארו מצאו להם אחיזה לפחות בשמו של האי, שכנויו Csallóköz[2] בהונגרית — ומובנו אי התעתועים. „תקופת הזהב״ באה אל קיצה עם שקיעת מוסר האנושות, מספרת האגדה.

במרכזו של האי ברוך אדמות החיטה והמרעה, ששטחו 1800 ק״מ מרובעים ורוחבו מגיע כדי 30—20 ק״מ, שוכנת המושבה העתיקה הנקראת היום דונאסרדאהלי (Dunaszerdahely בהונגרית, Dunajská Streda בסלובקית, ומקודם גם Schütt Szerdahely בגרמנית).

ראשיתה — סבורים ההיסטוריונים — מתקופת הרומאים, אך סימנים ממשיים לקיומה נמצאו רק החל מהמאה ה־13, כאשר שם המושבה הוזכר משנת 1254-55

1 Révai Nagy Lexikon, Budapest, 1912.

2 מקודם Challokuz, Schüttinsel בגרמנית ו־Žitny Ostrov (אי המחיה) בסלובקית.

בשם — Svridahal[3] במושבה השוכנת במרכזו של האי נערכו ימי שוק רבים והיא שמשה כמקום שיווק מרכזי ואידיאלי לשפע יבולי התבואות והתוצרת החקלאית וכמרכז להפצת סחורות באזור ואף מעבר לו. מכאן הכנוי Svridahal, המציין את אופי המושבה בתקופה זו. נראה שאנשי המושבה היו מציאותיים יותר מאשר תושביו הקדמונים של האי בנתנם שם מוחשי יותר למקום מושבם.

המושבה ששמה נזכר משנת 1253 גם כ־Zeredahely היתה מורכבת לפנים מארבעה חלקים, שרק אחד מהם נקרא בשם Szerdahely, אולם חלוקה זו נעלמה מכבר וארבעת חלקיה[4] גם יחד מרכיבים מאז, בגלגוליהם השונים את Szerdahely או ביתר דיוק את Dunaszerdahely של היום.

מציאותה הגיאוגרפית בקרבתה של עיר ההכתרה ההונגרית Pozsony (Pressburg — Bratislava) העמידה אותה ברוב התקופות להשפעתה של זו מבחינה גאו־פוליטית, כלכלית וכו׳. גליל פרשבורג היה מורכב בתחילה משני חלקים עיקריים: מהקומיטט הגדול (Posonium maius) ומאזור האי, הקומיטט הקטן (Posonium minus)[5] שאליו השתייכה סרדאהלי אשר בשנת 1553 נזכרת עדיין כאחוזה מלכותית. החל משנת 1580 ואילך, עם מנויו של הרוזן פאלפי (Pálffy) למושל המחוז ומסירת השליטה על אחוזות המלוכה לידי משפחת אצילים זו, צורפה גם האחוזה שעליה ישבה המושבה סרדאהלי לשלטונם.[5*]

במסגרת תאור הרקע אנו מוצאים לנכון לציין את יחסה החיובי והליברלי של משפחה זו ליהודים, יחס שעתיד היה להשפיע השפעה מכרעת על כינונה והתפתחותה של הקהילה היהודית שהתארגנה במקום זה, לאחר כשני יובלות שנים.

מלבד הרוזנים ממשפחת פאלפי שלטו גם בני האצולה, Petényi, Bacsák, Kondé על אי אלה שטחים לתקופת מה, אולם מלבד שני מבנים דמויי טירה, הקיימים עדיין ומזכירים את קיומם בשעתם, לא היה רישומם ניכר, לפחות מהבחינה היהודית.

---

[3] ראה: Sedlák V., Historický miestopis Bratislavskej stolice (מנוסקריפט במכון ההיסטורי של האקדמיה הסלובקית למדעים בברטיסלבה).

[4] ארבעת החלקים הם: Szerdahely, Sz.-Ujfalu, Nemesszeg, Elötejed. ראה: Borovszky, Magyarország Vármegyéi és Városai (Pozsony Vármegye), עמ׳ 55—56, וכן: Korabinsky, J. M., **Geogr. Hist. und Produkten Lexikon von Ungarn**, Pressburg, 1786.

[5] Štatny slovenský ústredný archiv v Bratislave, Sprievodca po archivných fondoch. Bratislava, 1959.

[5*] שם, I. Oddelenie feudalizmu, str. 147—148, Bratislava, 1964.

בתחילת המאה ה־18 חולק קומיטט פרשבורג לחמישה אזורים. חלוקה זו הורחבה אחרי הסכם־ההשלמה האוסטרי־הונגרי לשבעה אזורים ומושב המינהל של אחד מהם נקבע בסרדאהלי.[6] עם חלוקה זו חל גם השנוי במעמדה המוניציפלי ממושבה לעיירה, והוענק לה הסטטוס של רשות מקומית עצמאית. הסטטוס והמעמד החדש הורחבו במשך השנים עד שהעניקו לעיירה שליטה מוניציפלית על כ־70 כפרים בסביבתה. ברובם של כפרים אלה ישבו יהודים, ובאחדים מהם אף לפני התישבות היהודים בסרדאהלי עצמה בראשית המאה השמונה עשרה.

במאה ה־19 לא איפיינו עוד את העיירה שינויים בעלי משמעות מיוחדת, ומלבד גידולה המרשים והתפתחותה הדינמית של הקהילה היהודית, העיירה כאילו קפאה על שמריה. מצב–לא מצב זה נמשך לסרוגין עד לאחר מלחמת העולם הראשונה, כאשר הוקמה הרפובליקה הצ׳כוסלובקית החדשה. עם הקמתה של זו בשנת 1918 נותקה סרדאהלי עם סלובקיא כולה מהונגריא ושולבה ברפובליקה החדשה.

בתקופת 20 שנות הרפובליקה בנשיאות חסיד אומות העולם תומס ג. מסריק זכור לטוב, זכתה הקהילה לתקופה החופשית והליברלית ביותר בחייה, הן מבחינת העצמאות הפוליטית והצבורית, והן מבחינת הזכויות הפוליטיות האישיות של יהודיה. בתקופה זו נהנו יהודי הקהילה מכל הזכויות האזרחיות מכח החוק והדמוקרטיה לא כבני חסות של שליטים, ולוא בעלי הרצון הטוב ביותר, לא כמיעוט שזכה לאמנציפציה, אלא כאזרחים שווי זכויות של דמוקרטיה, מלכתחילה.

כזריחת שמש אביבית ההופכת לסופה עזה, כן נהפך בתום תקופה זו גורל הקהילה ויהודיה לגורל רב אימים. אחר בתורה של צ׳כוסלובקיא על ידי שלטון הרשע הנאצי, בנובמבר 1938, סופחה דונאסרדאהלי מחדש, יחד עם האזור ההונגרי העליון להונגריא האנטישמית. רדיפות משטר זה ונגישותיו בראשיתו וזוועותיו בסופו הביאו את הכליה — כמו על קהילות רבות אחרות — גם על קהילה זו.

---

[6] בהונגריא (הגדולה) נמצאים כמה וכמה מקומות בשם Szerdahely, כגון: Vág-Szerdahely, Mura-Szerdahely, Bodrog-Szerdahely וכו׳, וכולם על שמות הנהרות שבקרבתם הם נמצאים. אולם לשם Szerdahely בצורה סתמית הנפוץ בעולם היהודי, הכוונה ל־Dunaszerdahely שעל שפת ה־Duna (דנובה), וזאת בגלל חשיבותה כעיר ואם בישראל. אופן הכתיב העברי או האידי של סרדאהלי בספרים ובעתונים השונים נמצא בכמה וכמה צורות, כגון סערדאהעל, סרדיהעל, סרדהל, סערדאהלי, דונא־סרעדאהעלי (עם ובלי מקף), ד׳ סערדאהלי וכו׳, ובצורת הקצור ס״ה או דס״ה. גם כאן כלעיל הכוונה לדונאסרדאהלי הידועה. למען אחידות הכתיב אימצנו בספר זה את שם העיירה והקהילה בשם „סרדאהלי״.

עם התמוטטות המשטרים הנאציים ב־1945 באה אל קצה תקופת האימים, ברם הקהילה ורוב יהודיה לא היו עוד.

בתום מלחמת העולם השניה סופחה דונאסרדאהלי לרפובליקה הצ׳כוסלובקית בשניה והקהילה היהודית קמה בה מחדש, אולם זו לא היתה הקהילה הראשונה, אף לא זכרה ולא צלה של הראשונה, זו שהיתה ואיננה.

אט אט שבו מגורשיה, אחד מעיר ושנים ממשפחה, להשתכנות ארעית. מהם שהטו שכמם לשיקום מחודש, אך לא עמד בהם עוד רוחם לשקם את אשר נהרס והושמד בסערה שעברה על הקהילה, כעל יהדות אירופה כולה. חזרה זו לא היתה אלא חזרה לצורך עזיבה, ואכן תוך שנתיים־שלוש חזרה ונתרוקנה הקהילה המפוארת לשעבר, מרוב שארית הפליטה.

רוב העוזבים פנו למדינת ישראל, שקמה לתחיה אחרי אלפיים שנות גלות עם ישראל, ואילו מיעוטם פנו לארצות הברית של אמריקה ולמקומות אחרים. תהליך העזיבה הושלם בשנים 1948/49 בעת שהרפובליקה השניה הפכה כבר להיות לרפובליקה קומוניסטית גרורת רוסיה הסובייטית, כאשר משטר זה נטה עדיין חסד למדינת ישראל וליהודים.

כיום הזה, יושבות בסרדאהלי משפחות יהודיות ספורות בלבד, שנשארו לשמור כביכול על זוהרה ותפארתה של הקהילה שאיננה עוד.

פרק ב׳

ראשית היישוב היהודי

ימי עלומיה של ההתישבות היהודית בסרדאהלי מגיעים לראשית שנות 1700, החופפות את תקופת בין הזמנים הרופפת של המושלים ההאבסבורגים ועד לבצורה מחדש של מלוכה זו בידי המלכה מריא טרזיא.

בבואנו לסקור המסיבות והמניעים שהניעו את חלוצי קהילת סרדאהלי לפני כששה יובלות שנים, ראוי לשחזר — ולוּ בקצרה — את מצב היהודים בממלכה האוסטרו־הונגרית בימים ההם.

מלחמת הטורקים בהאבסבורגים בשלהי המאה ה־17 ומרידות יחידות הצבא של המצביא ההונגרי רקוצי (Rákóci) נגד המלוכה והאצולה ההונגרית בראשית המאה ה־18 (1703—1711) נסתיימו בנצחונם של ההאבסבורגים. מלכי בית האבסבורג מעולם לא נחשדו באהדה ליהודים ורובם הצטיינו בגילויי איבה. אמנם, גם יחידותיו של המצביא רקוצי לא טמנו ידיהם בצלחת (וזאת בגלל סיבות אחרות שידובר בהן להלן), ברם ההאבסבורגים, בהגבלותיהם ובגזרותיהם נגד היהודים מחוסרי שוויון הזכויות שבתחום שליטתם, הכבידו עליהם מאד. יהודי ווינה גורשו על ידם בפעם השלישית (1670), ולא חדלו ממדיניותם המפלה אלא בתקופת מלחמותיהם שהגבילו אותם, שכן לאחר שההונגרים הוכנעו בידיהם והם נצחו במלחמותיהם, חידשו את הגזרות ביתר שאת. הגזרות על היהודים הגיעו לשיאים חדשים בתקופת קרול ה־III, שגזר על איסור חיתון (ה־Familiantengesetz המפורסם מ־16.10.1726), ובתקופת המלכה מריא טרזיא (1740—1780), שגזרה גרוש על יהודי בוהמיא ובארצות מלכותה הטילה עליהם מסים כבדים ביותר.

אין איפוא פלא אם בתנאים אלה נאלצו שוב יהודים רבים לקחת את מקל נדודיהם ולחפש מקומות מקלט חדשים. מקומות כאלה נמצאו בדרך נדודיהם

מזרחה, בשטחי החסות של הרוזנים והאצולה ההונגריים, בעלי האחוזות הגדולות, שזכויותיהם המיוחדות הוכרו על ידי המושלים, לאחר כריתת הברית עם ההאבסבורגים. בין בעלי האחוזות האלה נמצאו כאלה שנטו חסד ליהודים, אף על פי שאין לומר שעשו זאת ללא תמורה, ללא ניצול כושרם, חריצותם ונאמנותם, הרי בכל זאת תמכו ביהודים ופרשו עליהם את חסותם. בכלל זה של מושלי חסד, בעלי תואר אצולה כפול ומכופל, ובעלי זכויות אוטונומיות מרובות יש למנות את הרוזנים ממשפחת פאלפי, שיהודים רבים מצאו מנוח באחוזותיהם, התישבו בהן והחלו להקים קהילות חדשות, וביניהם ראשוני קהילת סרדאהלי.

בתנאים כאלה פתחה הקהילה החדשה מנדחי ישראל בגלות אירופה, קהילת סרדאהלי, את ספר תולדותיה. ובמשך חמשת היובלות הבאים רשמה פרקים רצופי הדר ותפארת, עד שזכתה לשמש אכסניה של תורה וגדולה, ורישומיה ניכרים בתולדות עם ישראל.

חשיבות מרובה נודעת מבחינה היסטורית יהודית לכתבי היד, לתעודות ולמסמכים המרובים שנשמרו בבית הגנזך למשפחת פאלפי ובארכיונים ממשלתיים בפרשבורג ובבודאפשט, מהם שפורסמו על ידי חוקרים יהודיים, כדי להפיץ אור על מצב היהודים בתקופת שלטון הפאלפים, בעוד הספרות הכללית הלא יהודית התעלמה כמעט כליל מקשריהם האמיצים עם היהודים. אחדות מתעודות אלו שטרם ראו אור יובאו בספר זה.

תוארי אצולה הוענקו לראשוני משפחה ענפה ומסועפת זו כבר במאה ה־14 לספירה האזרחית, ובמרוצת הזמן גדלו ממשפחה זו מושלים ומצביאים, גנרלים ושליטים בחלקים רבים בהונגריה. הרוזן פאַלפי נתמנה למושל מחוז פרשבורג — (Föispán) ב־1651 ובמשך דורות רבים מכאן ואילך לא פסקה מהם השליטה באזור זה.[7] יורשיו בשררה — מאלה שמעניננו — היו הרוזן ניקולאוס (Miklós) (1657—1732), יאנוש (János) (1664—1751) וקרול (Károly) (1735—1816) שהיו קשורים קשר ישיר לייסודה, התפתחותה ושגשוגה של קהילת סרדאהלי.

וכעת, כאשר הרקע ידוע, ניתן את רשות הדבור לקורות דברי הימים.

סימנים מוסמכים ראשונים למציאות היהודים בסרדאהלי נמצאו בתקופת מלחמת רקוצי נגד ההאבסבורגים והאצולה ההונגרית, כאשר יהודי פרשבורג וסביבתה נאלצו למצוא מחסה במבצר הרוזן ניקולאוס פאלפי מפני רדיפות המורדים,

---

[7] ראה: Révai Lexikon, Budapest.

שכן היהודים היו „משרתי האדונים ונאמניהם״. בין יהודים אלה נמנים גם יהודים מסרדאהלי.[8]

בעלות חשיבות ועניין הן הקונסקריפציות, שמלבד ציון מספר היהודים הן מציינות גם את מוצאם, גודל משפחותיהם, תאריך בואם למקום, עיסוקם ופרטים דומים כעין אלה. כך מסתבר, מתוך הרישומים משנת 1728, כי במקום גרו 19 משפחות שהראשונים והותיקים ביניהם הגיעו עשרים שנה קודם לכן,[9] ובראשם מרכוס ישראל. רובם ככולם נשאו שמות „יהודיים״ מובהקים, כנהוג בעת ההיא, כגון איזק מרכוס, לזריס סלמוניס, יעקובוס איזראל, יעקובוס הירשל וכן דוד שמעון[10] וכו׳. רובם הגיעו ממורביא ומאחוזות אחרות של רוזני משפחת פאלפי ואחרים, בתקופה בה הגיעו יהודים ראשונים גם לקהילות הסמוכות גלנטה ואחרות. גם בכפרי הסביבה נמצאו חמשה יהודים, מהם הבריאוס נחמן והבריאוס יוזפוס ב־Föl Báár ויהודי בודד בשם מיכאל איזראל נמצא ב־Alsó Nyárasd.

ארגון החיים היהודיים

היהודים הנודדים הגיעו אל המנוחה ואל הנחלה, חוסים בצל פטרון בעל סמכויות ממשל נרחבות, מוגנים בפני התקפות מבחוץ, לכאורה הכל טוב ושפיר. אולם, נחטא לאמת אם נתיחס לעובדות — החיוביות כשלעצמן — בפשטנות ובשטחיות יתר, ונתעלם מהגורמים הכלליים בעת ההיא.

כאמור, נתנה הרשות להתישבות יהודים מחפשי מקלט, ואין להמעיט כלל וכלל מערך מעשיו וזכויותיו של הרוזן יאנוש פאלפי בקשר לכינון הקהילה החדשה בסרדאהלי.[11] נכון, זכויות אינן עומדות בפני עצמן וחובות רבות נלוות אליהן, אולם חובות בעת ההיא ובמושגי הימים ההם חלות על היהודים במשנה תוקף, וביחוד כאשר הם כפופים לממשל מרכזי עויין.

קיים איפוא הצורך לקבוע את פרטי הזכויות והחובות של יהודי סרדאהלי בדומה לכללים שנקבעו על ידי הרוזן יאנוש פאלפי ליהודי קהילות אחרות

---

8 ראה: Scheiber, **Monumenta Hungariae Judaica** (Magyar Zsidó Oklevéltár) VIII, **9 old.**

9 שם, עמ׳ 15. ע״ע שם על קהילת סרדאהלי שהיתה אחת משמונה הקהילות המאוכלסות ביותר באזור פרשבורג.

10 ראה הערה 13 לקמן.

11 מסמכים על אודות יחסם הליברלי של רוזני משפחת פאלפי ליהודים תמצא במסמכי בית גנזך פאלפי, המובאים בכרכי Monumenta Hungariae Judaica.

שבאחוזותיו. היסודות המשפטיים, הכלכליים וכו׳ שנקבעו ב„מסמך זכויות וחובות״, כעין „מגנה כרטה״, ליהודי סרדאהלי נקבעו בידי הרוזן פאלפי בשנת 1739.[12] חשיבותו של מסמך זה ושל האחרים שיצוטטו להלן בהבהרת מצבם של יהודי סרדאהלי הראשונים מייסדי הקהילה החדשה, שהפכה ברבות השנים לעיר ואם בישראל. חשיבות מרובה נודעת למסמך זה על 12 סעיפיו, שכן ממנו מתברר לראשונה כי כבר בימים ההם קיימה הקבוצה חיים קהילתיים מאורגנים עם „שופט יהודי״, כלומר הרב שעמד בראשם, אשר הדריך והנהיג את קהילתו.[13] מסמך זה מבהיר גם מקורות פרנסתם, מתן הרשות לשמירה בלתי מופרעת של החגים ומועדי ישראל וכן הוא מבשר הקמת בית כנסת במקום.

והרי תוכנו (בתרגום חופשי) של המסמך:

אנו גראף פאלפי יאנוש, אדונם הנצחי של בוימוץ, בזינג וסט. ג׳ורג׳, יועץ סתר של הוד מלכותו קרול ה־VI, חבר מועצת הכתר, חבר שופט של הקוריא העליונה, מרשל וגנרל, מפקדו של רגימנט, מושלו הנצחי של מחוז פרשבורג, מפקדה של מצודת המלך, נותנים מכתבנו זה לראיה ולמזכרת נצח, ומביאים את המלצתנו לידיעתו של נאמננו, האציל הפֶרפקט ג׳ורג׳ פוצ׳וצה, שיוֹרה להפעיל את הוראותינו הכלולות במכתבנו זה, לטובת יהודי Szerdahell, הצמיתים הנאמנים היושבים בשטחי חסותנו, לאחר שנענינו לתחינתם ולבקשתם ולאחר שהוכיחו את נאמנותם כלפי משפחתנו.

בצוע הוראותינו, להבטחת שלומם וקיומם של בני חסותנו, יובאו בכתב לידיעתנו ככל אשר נכתב על קלף זה ונחתם בחותמנו, לכל פרטיו כדלקמן: —

א. בכל מקרה שאדם יתלונן נגד צמיתינו היהודיים דשם, עליו לפנות תחילה ולבקש את טיפולו של השופט היהודי,

---

[12] מקורו של המסמך שתצלומו ניתן בזה מתפרסם לראשונה כאן והוא נמצא בארכיון הממשלתי הסלובקי בברטיסלבה (Štátny slovenský ústredný archiv). מסמך בעל תוכן דומה (בגרמנית) שניתן ליהודי Stomfa מובא ב־Monumenta Hungariae Judaica, כרך 2/V, עמ׳ 168.

[13] מסתבר שהרב הזה היה רבי שמעון דוד, כנראה רבה הראשון של הקהילה, ושמו מופיע במפקד התושבים היהודים משנת 1735. מוצאו מלופקוביץ שבמורביא, והגיע לכאן בשנת 1735. על רבי שמעון דוד עיין בספרו של הרב מאיר שטיין, Magyar Rabbik, שנה 5, מס׳ 5, וכן במאמרו של הרב י. י. גרינוולד, ב„סיני״, כרך כ״ח, עמ׳ ע׳, הערה מס׳ 7.

ואם לא יבוא על ספוקו — הוא רשאי לפנות לראשיהם וקציניהם.

ב. תינתן להם האפשרות לבנות בית כנסת לעצמם על אדמתנו בלי הפרעות, ותינתן להם גם האפשרות להפריש שטח בשטחינו לבית קברות לצרכיהם.

ג. כחוקת היהודים ומנהגיהם תינתן להם האפשרות לשמור חוקים ומנהגים אלה כפי רצונם מבלי שיופרעו.

ד. יורשה להם לסחור בשטחינו בכל מיני סחורות ולעסוק בפרקמטיה לצרכי קיומם ופרנסתם בחרות גמורה, מבלי שיופרעו בפעולותיהם בכל האזור אשר בשליטתנו.

ה. זכות עיסוק מלא נתנת לכל המבינים במלאכה, מעשי אומן, וחורשי חרושת, והם יורשו לעסוק במלאכותיהם ללא הפרעה כל שהיא.

ו. בהתחשב בכל אלה, ייאסר על יהודים זרים ורוכלים להציע את מרכולתם בשטחי שפוטנו, בלי הרשאת שופט היהודים, אך יצווה למושבעינו ושופטינו להתיר זאת בהמלצת קצינינו.

ז. כל עברות, פגיעות ואי צייתנות בחוק, אם וכאשר יהודי יובא בגללם במאסר על פי בקשת שופט היהודים ויובא לפני שופטים ומושבעים נוצריים, הרי לא יוטלו עליו קנס ועונש גדולים יותר בגלל יהדותו. שופט המפר הוראה זו — ייענש.

ח. מעשים שייעשו להחזקת הצבור ממקורותיהם ולטובתם, לא יופרעו בעניניהם אלה על ידי שום אדם.

ט. ניתנת להם רשות עיסוק למכירת יינות כשרים ובירה, בינם לבין עצמם, לסיפוק צרכיהם במצרכים אלה.

י. תושבי אחוזותינו בסרדאהלי, המתגוררים בהן כיום ואשר יימצאו שם בעתיד, ישתמשו בבית המטבחיים שברשותנו תמורת תשלום אגרה קצובה ובהתאם להוראות הקיימות.

עבור הרשות למכירת מלח, יי"ש ונרות, ישלמו מאה פורינטים ארבע פעמים בשנה, בתוקף מכתבנו זה, מלבד שני מטבעות הזהב, אשר עליהם להביא לגנזי המושל, ביומה הראשון של כל שנה.

יא. מאה הפורינטים הרבע שנתיים ושני מטבעות הזהב השנתיים ישולמו על ידם לא רק במשותף לקבוצתם, אלא אף אם רק אחד מהם יישאר באחוזתנו — יצטרך לשלם זאת.

יב. לכל הנכתב לעיל יש להוסיף, שכאשר יימצא יהודי קשה עורף שיסרב לשלם את מסי המושל או כל מס אחר, שהוטל עליו בצדק, כי אז תינתן סמכות מלאה לשופט היהודי בשתוף עם השופט העירוני, לעקל את רכושו. ואם למרות זאת לא ישלם, ניתן למכור את הרכוש המעוקל, ואת התמורה יש להעביר למושל ולצרכיו הטובים של הצבור.

למען מתן תוקף יתר ולמשמרת נתנו את מכתבנו זה ב־Posony באחד לחודש ינואר שנת 1739.

הרוזן יאנוש פאלפי.

כמה סמליות טמונה במסמך זה — שערכו אינו מוטל בספק — בבואנו לשפוט ולהעריך את דרכם של הראשונים לעומת ידיעותינו על האחרונים. לקראת הדורות שיבואו סמלי היה משקלו הסגולי של נטע רך זה, שהתווה את דרכו דרך התורה והמצוות, לדורות. בראש סולם העדיפויות של מבוקשם היתה דאגתם לקיום הדתי ושמירת המצוות, התנאי לקיום היהודי בכל אתר ואתר ובכל עת. שמירת שבת וחג, שמירת הכשרות, בניית בית תפילה, הלא הם אבני הדרך שבהם רצפו דרכם של עשרת הדורות הבאים.

הנה כי כן פני הדברים — הפרנסה מצויה, החיים היהודיים והדתיים מובטחים; אין איפוא להתפלא אם בתנאים כאלה ניתן הדחף להתפתחות ולבסוס איתן של קהילה דתית אורתודוקסית שיסודותיה מוצקים. הנה כי כן, אין פלא אם קהילה כזו שחומותיה בצורות בקיום המצוות, בסמכויותיו הנרחבות של רבם ובשמירת הכשרות, ראתה ברכה במפעלה ושמשה אות ומופת לרבים וגדולים ממנה בדורות

הבאים. השתילים שנשתלו עם ייסודה, שתילים אשר איפיינו את צביונה, הצמיחו והבשילו את פירותיהם, דורות של חכמים ויהודים פשוטים ישרי דרך, עד יומה האחרון של הקהילה.

Mý Erdeödi Gróff Pálffy János
Bajmóczi, Bazinii, és Szent Györgyi Feö Vár
Dominiumoknak Örökös Ura, Felséges Ko-
ronás Király VI. Károly Romai Császár Bel-
seö valóságos és Titkos, úgy szinten Királyi
Helytartó Consiliumnak Tanátsadója, Magyar
Haza Curiájának Birája, Mezei Marechall
és Generális és egy Vitéz Német Renden
levö Regementnek Feö Ezeres Kapitánnya,
Tekintetes Posony Vármegyének Örökös Feö
Ispánnya, s a nevö Királyi Várnak hason-
ló képpen Feö s Örökös Kapitánnya, Ha-
zai Tartománnyának pedig föllyebb Magyar
Országh által Generálissa, és Tekintetes -
Septem: Virális Táblanak Assessora Titt: [illegible]
Örök emlékezetül adgyuk ez levelünkkel al-
tol. Hogy fönt nevezet Jószáginkban hasznosb
jó rend tartások folamottyait, nemes és vitéz
Poduda György Praefectusunknak bizodal-
massan ajánlván, a mint is sok rendbéli igaz
hiv szolgálatit Familiánknál maradandóúl ta-
pasztalván fönt irt Feö Ispánysagunk java-
inkban Szerdahell nevö Mezö Városban levö
Zsidó jobbágyink, végetis többi között minemö
rendeléseket szükség képpen alkalmatossan
tett s azokat nékünk is ben irásban ugyan ab-
béli Jobbágyink Könyörgésekre nyuitott légyen,
mind azokat, úgy mint kegyelmességeket s protec-
tionk

תעודת זכות-התישבות שניתנה ליהודי סרדאהלי הראשונים
על-ידי הרוזן יאנוש פאלפי בשנת 1739

Protectionkula Szerdahelben adatatt Sándo
fundussainkon lakozo és maradando Sidó-
kat vivén s e Argumenara Pecsétünk alat
punctumrúl punctumra leiratattván Privi-
legialiter kiadnyi itéltük, ugy mint Először:
Ollatén Sidó jobbágyink ellen akármi ren-
den levő Embereknek Sa valami Prætensiójok
lészen vagy panaszok és keresetek minde-
nek előtt abbeli dolgok feiben, Sido Biróso-
kat keressék meg s és annak dintését várván;
azzal Sa valaki meg s nem elégszik, folamodgyék
elö jarósoz és Jurisdictionatus Tisztyeihez. Má-
sodszor Modgyok adattván Szabadságokban le-
szen magoknak Sinagogat épitennyi, mindket
illető fundusson, minemü Sellyek pedig s Szot,
falvaj földön vagyon azon Szotfalvat Sa Sin-
tén az Uraság üdö jartaban Exarendalnaj
azon temetü Helyek Simoktra bekeritgessen
fönt tartassék. Harmadszor Sidóságnak
Törvénnyi Szokások minemü Szokásk ünne-
peküllésiben és egyéb rendtartásiban van-
nak, és ekkoráig mi csak az Szokasban vala-
nak, továbbotis abban legyen, maradásak min-
den Szaborgatas nelkül. Negyedszer. Fiö Sz-
pányságunk tartozandó jószágban, telles Sza-
badságokban legyen, akármi néven Nevezendő
jószággal, és partékával kereskednyi, és előd-
nyi, valamint Szintén az Nemes Curiakon prac-
ticaltatik. Ötödször Azerint azon Uraság
alat

תעודת זכות־התישבות שניתנה ליהודי סרדאהלי הראשונים
על־ידי הרוזן יאנוש פאלפי בשנת 1739
(המשך)

Alat Kezökött Szabad maradás adatik, a Ha-
mi Mesterséknek, és manufacturákot értö Zsi-
dóknak: Kiki abbéli munkáját békes-
ségessen minden Háborgatás Nélkül üzzék.
Hatodszor. Arra való Nézve az Uraság
Házságán idegen Zsidóknak vagy Kalmárok-
nak téltatik az Ilyenkent való Portéká-
nak árultatása, Zsidók Birája Engedelme Nél-
kül a mint is parancsoltatik az egész Helység-
günk Esküttjeinek és Biráknak, Hogy az Sza-
badságban Nékik jelentésekre assistál-
ván a Tisztyeim Ki protegállyák. Hetedszer.
Vétkek, és excessusok érdemire való Nézve,
és Hófogadatlanságértis a mely Zsidó meg-
arestáltatik, Zsidóság birája kérésire assis-
tentia Képpen, vagy is büntetésül Keresztény
Birák és Esküttek által, ollyaten meg Ares-
tált Zsidótúl, Húsz pinznél arestombéli adót
a Kár mely Keresztény Biró többet ne vegyen,
egyéb aránt az Uraságtúl büntetődnyi fogd.
Nyolczadszor. Kössegek Közönséges megszina-
radására, magok Közöt, akármy néven neve-
zendő jószág búl, Sz valami Szgnot fordétsat-
nak magoknak, Senkitül azirant háborga-
tások ne légyen. Kilenczedszer. Ugy Sin-
ten magok Közöt Zsidók italyára, Kosser
bor és Sör árultatás Nékik engedtetik, mint Sa-
Kinten Curialis fundusson lakónának. Tized-
szer. Ahon fölöt Berdaselli fundussaikon
úgy

תעודת זכות־התישבות שניתנה ליהודי סרדאהלי הראשונים
על־ידי הרוזן יאנוש פאלפי בשנת 1739
(המשך)

úgy most lakozó Zsidóságnak mint jövendőre ott
maradandónak, meg [illegible] kibennis ő
Nemes Vármegye rendeletéből [illegible]
áron minden féle Just vagyni fognak és tartoz
zanak, nem különben Szó, Pálenka, és Gyertya
árultatásis Esztendőnül Esztendőre száz Rénes
forintok fizetésiben exarendáltuk, és levelünk
ereje által exarendállyuk, kikis ezen száz
forintokon föllül minden Uj Esztendő napján
[illegible] Két Körmöczi aranyval discretioul az
Uraságnak adnyi fognak. Tizenegyedszer.
Most száz forintot pedig fertál Esztendők
Kint Uraságh számtartója Cassajába [illegible]
tettlen, úgy szinten minden Uj Esztendőre spe-
cificált Két Aranyját nem csak számodban
lévén, de ha ambár csak egy Közülök valamely
Uraság fundussán maradna, és találtatnék
fizetnyi köteleztetnek, és köteleztetik. Tizen
Kettődször. Föntt meg irattak szerzés szerzá-
téren, hogy ha tudnia illik olly [illegible] Zsidó
találtattnék, az mely vagy az Uraság adóját, vagy
akármely adót, a mellyel igasságossan tartoznék
meg is nem akarná adnyi, a Zsidó Bírónak tel-
lyes hatalma legyen, egy et értvén az Városi
Bíróval akármi jószágát meg len meg is nem fizet,
zálogul el foglallnyi, és meg büntettnyi, büntetés
Uraság számára s az Közönséges jóra fordétattván.
Mint ezekk azért Nagyob erősségére, és meg mara
dására adtuk ezen levelünket. Datum Posonij
Die Prima January Ao 1739.

(L.S.) Comes Joannes Pálffy

תעודת זכות־התישבות שניתנה ליהודי סרדאהלי הראשונים
על־ידי הרוזן יאנוש פאלפי בשנת 1739
(המשך)

פרק ג'

חיי הקהילה במאה ה־18

ובכן, הקהילה היתה לעובדה קיימת, ואף הובטחו זכויותיה הרחבות, כפי שהן מסתברות מ„כתב הזכויות", אולם אפשרויותיה הכלכליות לא היו בלתי מוגבלות, ובל נשגה לקבלן כאבסולוטיות, כפי שהן נראות לכאורה. זכויות אלה — שאמנם היו נרחבות יחסית — מתיחסות לכלל הצבור, אך אין הן פוטרות את הפרט מתשלומים ושלמונים שונים ומשונים. הן נוגעות ליחסים עם הממשל האזורי, ברם אינן מעניקות חסינות מעול השלטונות המרכזיים. מתן רשיונות בניה ומסחר לבודדים הותנה תמיד, גם במסגרת המקומית, בתשלומים נוספים. הוכחות לכך מצויות בכמה וכמה תעודות מסוג זה[14] ואף הן — במדה והן נוגעות ישירות לקהילה שבסרדאהלי — מתפרסמות לראשונה בספר זה.

והרי אחדות מהן:

1) רשום משנת 1736 בספר ההכנסות מסרדאהלי: שמעון הירשל משלם דמי שכירות בסך 12 גולדן עבור בית ההארחה שהוא מחזיק בו. היהודים בסרדאהלי משלמים ארנונת חסות (communitatis judaica pendit protectionalem pecuniam) בסך 50 גולדן.[15]

2) רשום משנת 1736: יהודי מקומי (מסרדאהלי) המחזיק באטליז משלם 10 גולדן לשנה.

---

[14] המסמכים המקוריים נמצאים ב־ Štátny slovenský ústredný archiv בברטיסלבה.

[15] Štátny slovenský ústredný archiv, Bratislava — Herrschaft Pálffy, Bratislava, Conscriptio domini Pozoniensis de anno 1736.

באחוזת הכמורה גר יהודי מסרדאהלי בשם לזר המחזיק בבית מרזח. הוא משלם דמי שכירות 50 גולדן, ולמושל 12 גולדן.*15

3) תעודה משנת 1751, בחתימת הרוזן קרול פאלפי, מאשרת את כל פרטי „כתב הזכויות" בתנאי שגובה המס יועלה מ־100 פלורינים לשנה ל־170 פלורינים.**15

4) תעודה משנת 1757, בחתימת הרוזן קרול פאלפי, ליהודי מרכוס ישראל, המוכר לו היטב והומלץ עוד על ידי קודמו, בדבר אישור בניית חנות במקום הצריפון שלפני ביתו. בתמורה עליו לשלם 25 פלורינים בעד הבית ו־8 פלורינים בעד החנות.**15

על היהודים איפוא לשלם ולחזור לשלם, אולם כושר ההתמצאות היהודי מוכיח את עצמו על אף הכל גם הפעם. עצם הטלת הארנונות והמסים לסוגיהם על יהודי סרדאהלי מסמנים את הפריחה והשגשוג בקהילה העתידה לצעוד קדימה בעשרות השנים הקרובות ואילך.

התעסוקה והפרנסה הקיפו מעגל מגוון של סוגי פרנסות ועיסוקים. מעניין במיוחד לעיין באגרות ובמסמכים משפטיים אזרחיים וכן בקונסקריפציות (מפקד התושבים) של הימים ההם, שמהם אנו למדים על תנאי חייהם וכלכלתם של היהודים. כך למדים אנו, למשל, ממפקד התושבים בשנת 1735 כי יהודי סרדאהלי עסקו במלאכה זעירה, בסחר תבואה, בתוצרת חקלאית, בייצור יי"ש, וכמובן באספקת צורכי אוכל על טהרת הכשרות.

ב־Monumenta Hungariae Judaica כרך X מובאים מסמכים בנושאים מסחריים ומשפטיים אזרחיים משנת 1735.

מסמך מס' 609 מצטט חוזה מסחרי שנערך בין קצבי סרדאהלי לבין היהודי מארצי, ולפיו התחייבו הראשונים כלפי האחרון למכור לו את כל עורות הבהמות והצאן במשך שנה לפי מחיר מוסכם.

המסמכים מס' 657, 658, 659 ו־660 הם בעניני האשמות נגד כמה יהודים מסרדאהלי שנעצרו באשמת גניבות. היהודים העצורים לא הודו באשמות המיוחסות להם.

---

*15 שם, Armar. II, ladula 1.

**15 שם, Armar. II, ladula 3, fasc. 9.

Mi Erdődy Gróff Páálffy Károl, Vörös keőnek Baronak, és Szent Györgynek Eörökös Ura, Fölséges Romai Császár, és Császárné Koronás Királynénknak Belső Titok, és Udvari Hadi Tanácsának Tanácsossa, Fő Hadi Marsalkkia, és egy Vasas Regementnek valoságos Obeistere, Nemes Posony Vármegyének Örökös Fő Ispánya, és Posony Királyi Várának Örökös Fő Kapitánya, és Magyar Országh Királyi Fő Ajtó Mester Adgyuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik: Hogy Marcus Israël Csallóközben Szerdahelyen lakozó Protectionalis Zsidónk, elönkben jövén alázatossan Könyörgött, hogy mivel ő már ennek előtte harmincz egy esztendővel most emlétett Szerdahelyen lévő egy fundusunkon, néhai Boldogh emlékezetű Erdődy Gróff Páálffy János Urunk Attyánk engedelmébül magának le tevén, Házat épített, és annak békességes birtokában nem tsak mind ekoraigh megh maradott, hanem hivenis, és engedelmessen, valamint egy jó, és Jámbor Jobbágyhoz illik, magát mindenkor viselte, továbbis azon fundusom, és épétett Házában ötet megh tartanyi, és azon Háza előtt való Laberhütten helyében egy Boltot épétteni, abban szabadon kereskedni, a Quartély tartásstul hazat, és ötet megh menteni; és ha üdövel más[illegible] emlétett Házát, és épéntendő Boltyát másnak ell adnyi kévánna, megh engedni méltoztatnánk. Vévén azért mind ezeket kegyes fontolásban, és hogy sokszor emlétett Zsidó Marcus Israël, és Maradéki emlétett Házát, és épéntendő Boltyát [illegible] Földes Uraságodbéli Hatalmunkbul néki emlel utánnais hiven, és Jámborul magokat fogják viselni; Földes Uraságunkbéli Hatalmunkbul néki, és Maradékinak megh engedgyük, hogy sokszor jelentett Házában továbbis megh maradhasson, annak előtte való Laberhüttenbül Boltot épétthessen, ugy mind az által, hogy az háztul 25. ft. és az Stuczöröt[illegible] Rben formtokat, à föll épétendő Boltbul pedigh 8. azaz nyolcz forintokat esztendönként Arendát csapán, és egyedül az Uraságunknak fizessen. Megh engedgyük továbbá sokszor nevezett Marcus Israël Zsidónak, hogy ha midőn ő, vagy Maradéki emlétett Házát, és Boltot ell akarnak adni, szabadon ell adhassák; Emellet pedigh azt is megh engedgyük, hogy valamint eddigh, ugy ennekutánnais, à Quartély tartásstul, és fuvarozásstul ő, és Maradéki szabadok legyenek. Melynek nagyobb bizonságára adtuk ezen Arendást, és Levelünket saját kezünk írásával, és szokott pecsétünkel megh erösitvén. Királyfalván Sz: Mihály havának tizenegyedik Napján, Ezer hétszáz ötven hetedik esztendőben. Groff Palffy Károly m. p. (L.S.)

Praesens Par cum suo Vero, et genuino Originali per nos collatum, et in omnibus conforme esse attestamur dig[illegible] Balyfalva 27a Aug. A: 1770.

Stephanus Orosz Inclyti Comitatus Posoniensis V. Iudex Nobilium m. p.

Joannes [illegible] [illegible] m. p.

תעודת אישור לבניית חנות ,,ליהודי בן החסות, הצמית הנאמן" מרכוס ישראל

Minekutánna néhaj nagy emlékezetű Ur Erdődy Gróff
Pálffy János, Magyar Országh Palatinussa, Kedves
meg Atyánk s Praedecessorunk elfelejthetetlen,
halála után, Gallóközi Kerdahelyi Sidóságh
ezen Protectionalis Levelinek megh erősétése
ért nálunk alázatossan könyörgött volna. Vévén
méltó kérésekben, és igasságos mértékre mind
azon Sidó Jobbagyink letető megh maradását és
subsistentiáját, mind pediglen terhelések nélkül
való Arendájok mivoltát: Ezen Protectionalis
Leveleket minden Punctumiban Articulussaiban,
és Cikkelyeiben per omnia oly Conditióval
Confirmáltyuk, hogy abban foglalt, s föl jegyzett
minden némű Beneficiumokért tartozó Arendá
jul ezután húsz Hetven Kilenc forintokat Esz-
tendőnként Posonyi Számtartónk kezeihez bolgál-
tattnyi, és uj Esztendő Napi két Aranyakat azon
kivül minden fogyatkozás nélkül fizetnyi tar-
tozzanak. Datum Posony Die [illegible] Mensis
Decembris Anno Dni 1751.

(L.S.)

Comes Paulus Carolus Palffy.

Quod Praesens Par, cum suo authentico originali per
me Infrascriptum Collatum, in omnibus suis Arti-
culis et Clausulis per omnia Conforme [illegible]
[illegible] Recognosco. Datum Ujfalu Die 8. Maii 1753.

Ignatius [illegible]
[illegible]

אישור זכות־התישבות והודעה על מסים, שניתן על־ידי הרוזן קרולי פאלפי בשנת 1751

הגידול וההתפתחות לא נעצרו גם במשך 40 שנות שלטונה של המלכה מריא טרזיא (1740—1780) על אף גזרותיה הקשות וקשיחותה כלפי היהודים שבארצות שלטונה. מלכה זו, שהרבתה במלחמות, ניצלה את היהודים שבתחום שלטונה כמקור לא אכזב למימון מלחמותיה. הסדרה הראשונה של מסים שהטילה על היהודים בשנת 1743 בסך 6 פלורינים למשפחה, הוגדרה על ידה כ„סובסידיה" מצדם במאמץ המלחמתי ועד מהרה הפכה ל„מס יהודים" ו„מס סבלנות" (Toleranz Tax)[16] שהוכפל ושולש חדשים לבקרים, עד שהכבידו על היהודים ללא נשוא.

רשום משנת 1750[17] מציין את היקף „מס היהודים" המוטל על יהודי קהילת סרדאהלי בסך 108 גולדן, וזאת נוסף על המסים האישיים, נוסף על מס החסות ונוסף לסכומים שהיו צריכים לשלם למושל פאלפי.

חריצותם של השלטונות בהטלת המסים, העלאתם וגבייתם, הביאה ב־1755 את יהודי האזור בראשות יהודי קהילת פרשבורג לפנות בבקשה למלכה בדבר הקטנת המסים. בפטיציה זו הם קובלים על החיים הקשים וחוסר הפרנסה, ועל אי יכולתם להעביר לאוצר המלוכה את המסים המכבידים שנתחייבו בהם, ולחילופין הם מתחייבים, בצורה חוזית, לשלם בזמן ובדייקנות את המס המוסכם והמוקטן. בין החותמים על הפטיציה אנו מוצאים את מיודענו מרכוס ישראל כמייצג את יהודי קהילת סרדאהלי.[18]

נוסף על עומס המסים, שהשפיל את כבוד היהודים והכביד עליהם, הסבו גם סכסוכים ומריבות בינם לבין עצמם על חלוקת הנטל ביניהם.

מתעודה על סכסוך מעין זה[19] — והסכם בעקבותיו — מסתבר, כי בעוד יהודי

---

[16] פרטים על מסים אלה ראה במקורות: ב־IMIT Évkönyv, שנת 1918, עמ' 243, וכן ב־Zsidó Lexikon ל־Ujvári, עמ' 914 ובמקורות רבים אחרים. ראויה לתשומת לב מיוחדת דעתו של ה„נודע ביהודה" על מס הסבלנות, היוצא כנראה מנקודת ההשקפה כי יהודים היושבים בארצות הגוים יושבים שם ישיבת ארעי תמורת שכר. וזה לשון קדשו (מהדורה קמא, חושן משפט, סי' כ"ב): „...ופשיטא שהמס הוא על שאנו שוכנים בארצותם וכמו מעות דירה... ומה לי מעות דירה בבית או מעות דירה במדינה... שכר דירתנו הוא שסובלים אותנו לדור ביניהם".

[17] מקור הרשום: Štátny slovenský ústredný archiv, Bratislava, Herrschaft Pálffy — Protocollum Bonorum Coronalium, Armar. II, ladula 1, fasc. 3, no. 12.

[18] ראה: Magyar Zsidó Szemle, כרך 12 (1895), עמ' 453.

[19] המסמך הוא מ־2.9.1749 ומובא תחת מס' 234 ב־Monumenta Hungariae Judaica, כרך XIII.

פרשבורג ויהודי שטומפה שילמו את מסי הסבלנות, התנגדו לו יהודי יתר הקהילות בסביבה. וועדה משותפת של נציגי הקהילות דנה בסכסוך והחליטה להורות את „שופטי היהודים" לחלק את יתרת הסכום בינם לבין עצמם. על הסכם זה חתומים: —

Von Sertahel :	Marcus Israel
Von Galantha :	Isaac
Von Szereth :	Elias Samuel
Von Warberg :	Moyses
Von Bösing :	Colomon
Von Sankt Georgen :	Hirschl Blau

סכסוך נוסף פרץ בשנת 1761[20] בין קהילת פרשבורג הותיקה לבין קהילת סרדאהלי הצעירה יחסית, כאשר הפרשבורגאים קובלים שעל אף העליה המתמדת במסים מתעלמים מזה השטומפאים, והם ממשיכים בתשלומיהם כמקדם במסגרת החוב הכללי של יהודי האזור. וכעת — הם מוסיפים — הסיתו גם את קהילת יהודי ה„אי" (סרדאהלי) להפר את ההסכם.

אי ההבנה והסכסוך סולקו במשא־ומתן שנערך בין הקהילות, בהשתתפות הרב שמעון דוד וכן מאיר כהן מ־Sardihell.

במחצית השניה ולקראת סוף המאה

היה מקום להניח כי בעקבות הנגישות והניצול חסר המעצורים תחול נסיגה ולפחות מעצור ודריכה במקום בהתפתחות הקהילה. אולם, „כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". הקהילה מתבססת וחיי קהילה תוססים נראו באופק. הייצוב וההתפתחות נכרו בכל, התרבות האוכלוסיה היהודית המקומית ובכפרי הסביבה גדלה עד כדי כך, שנראה הצורך לבנות בית כנסת שני וגדול יותר „לקליטת הרבוי". קיום רבנות אזורית והופעת רבנים בעלי שם כרבי אלכסנדר מייזליש בן ה„תוספת שבת" ורבי דוד דויטש מחבר ספרי „אהל דוד",[21] החזקתם של מוסדות קהילתיים ובית עלמין גדול, מצביעים בעליל על מגמה זו.

---

20 פרטים נוספים תמצא ב־Magyar Zsidó Szemle, כרך 13 (1896), עמ' 2–280, וכן במאמרו של ד"ר מ. ריכטמן, שם, כרך 22 (1905), עמ' 332. ראה עוד „סיני", כרך כ"ח, עמ' ע', הערה 7.

21 על הרבנים ראה פרק ה'.

JUDÆORUM.

Inferiorique Processu Montano existentium.

Solvunt: Ad Cassam Bellicam. fl.	kr.	Ad Cassam Domesticam. fl.	kr.	Titulo Taxae tolerantialis. fl.	kr.	Titulo Taxae extraordinariae. fl.	kr.	Summa praenotatarum Solutionum. fl.	kr.	Exceptis praerecensitis Solutionibus solvunt Jurisdictionibus Terrestralibus, & Dominis Terrestribus: Titulo Taxae privatae. fl.	kr.	Cui, & quorum?	Quaestus, Professio, Arenda, & caeteri Proventus.	Hi mediocriter computando efficiunt: Specificè. fl.	kr.	Summariter. fl.	kr.
27	[illegible]	36	[illegible]	65	15	447	35	540	26	534	15	—	—	135	[illegible]	135	[illegible]
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	Eidem Adamo Horvath ibidem.	Pauper, Vagus.	—	—	—	—
—	[illegible]	—	[illegible]	1	—	5	45	7	9	20	—	Communitati [illegible] ibidem	Educillat Cerevisiam.	—	—	—	—
1	—	[illegible]	—	2	—	6	45	[illegible]	[illegible]	16	—	Eidem Dno [illegible]	Educillat Cerevisiam [illegible]	—	—	—	—
1	—	[illegible]	—	—	—	—	—	1	—	6	—	Eidem Francisco [illegible] ibidem.	[illegible]	—	—	—	—
2	—	[illegible]	—	1	30	—	—	3	30	11 / 2	—	Eidem Georgio Katona ad [illegible]	Educillat Cerevisiam.	—	—	—	—
1	45	[illegible]	[illegible]	1	—	—	—	2	45	2	—	Eidem [illegible] ibidem.	[illegible]	—	—	—	—
2	—	—	—	9	[illegible]	17	45	28	54	30	30	Eidem Dno Carolo [illegible]	Cum [illegible]	—	—	—	—
35	45	[illegible]	—	79	54	470	50	592	29	625	45	—	—	135	—	[illegible]	[illegible]

דף ממפקד היהודים (קונסקריפציה) משנת 1770
יהודי סרדאהלי מופיעים ברשימה ממס' 42 עד מס' 94
היתר הם יהודי הכפרים בסביבה
צד ימין

CONSCRIPTIO

In Inclyto Comitatu Posoniensi

Numerus Conscriptionis	Nomina Familiarum	Cujus Status	In Regno habitat ab Anno	Habent Proles, & Domesticam Familiam: Filios: Numero	Filios: Annorum aetatis	Filias: Numero	Filias: Annorum aetatis	Serviles: Sexus Masculini	Serviles: Foeminei Sexus	Serviles: Aetatis	Serviles: Eorum Religio	Eorum Habitatio: Sunt Domiciliati: Habent Domos	Sunt Domiciliati: Fornices	Sunt Domiciliati: In cujus Fundo	Non sunt Domiciliati: Habitat apud	Non sunt Domiciliati: In cujus Fundo
Latus 35	Translatum	–	–	52	–	41	–	8	7	–	–	–	5	–	–	[illegible]
36	Jacob Abraham	[illegible]	1740	1. 1.	12 14	–	–	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Nobilis Adami Horvath	In fundo Dni [illegible]
	Gabriel Kirsch, cum Uxore [illegible] recessit, et ideo nec Conscriptus															
	In Tornyé															
37	Lazar Mayer	[illegible]	1755	[illegible]	[illegible]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Communitatis Tornyensis	In fundo [illegible]
	In Föl Szál															
38	Michael Lazar	[illegible]	1740	1. 1.	8 6	1. 1.	9 0	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Comitis Georgii Pálffy	In fundo [illegible]
	In Maad															
39	Jacobus Salamon	[illegible]	1730	1. 1	11 9	1.	16	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Nobilis Francisci Kovács	In fundo Dni [illegible]
40	Simon Fischl	[illegible]	1733	1. 1. 1.	12 10 2	1.	16	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Georgii [illegible]	In fundo [illegible]
41	Lazar Jacob	[illegible]	1740	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	In Domo Nobilis Stephani [illegible]	In fundo [illegible]
	In oppido Szerdahely, et ejusdem Societate															
42	Marcus Spiel	[illegible]	1693	–	–	1.	11.	–	1.	12.	Judaica	1.	1.	In fundo [illegible]	–	–
Latus 42	–	–	–	–	12	–	46	8	1	–	[illegible]	1.	1.	[illegible]	[illegible]	[illegible]

דף ממפקד היהודים (קונסקריפציה) משנת 1770
יהודי סרדאהלי מופיעים ברשימה ממס' 42 עד מס' 94
היתר הם יהודי הכפרים בסביבה
צד שמאל

לגבי תקופה זו אין בידינו תעודות במספר רב, כמו לגבי התקופה הקודמת, אולם התעודות המעטות, יחסית, שהצלחנו לאסוף ממקורות שונים וכן גם המידע המתקבל מהמצבות שבבית העלמין בסרדאהלי מספיקות כדי לאפשר לנו ציור תמונה די בהירה על התקופה ועל אופייה בעת ההיא.

הבה נסקור קורות אותם ימים בשפת העובדות והמעשים.

אחד ממסמכי התיעוד הוא מפקד התושבים (הקונסקריפציה) משנת 1770[22] ובו רשומים כל יהודי סרדאהלי וסביבתה על משפחותיהם, עיסוקיהם ופירוט נוסף עליהם.

הימנו אנו למדים על תוספת היהודים לקהילה בכל שנות קיומה, מימי ההתישבות ועד עצם ימי תקופה זו. ממסמך זה אנו למדים על היקף הקהילה בת 53 המשפחות המקומיות, בתוספת 60 משפחות בכפרי הסביבה,[23] שהם, לפי הערכה צנועה, כשש־שבע מאות יהודים.[24]

גם אבני הציון שבבית העלמין מגלים טפח וטפחיים על הדמויות והליכות החיים של יהודי קהילת סרדאהלי. בית העלמין בשטח 167×90 מטרים[25] (כ־15 דונם) הנמצא בצפון מערבה של העיר ומוקף חומה מכל עבריו, נוסד כנראה בתקופת ההתישבות — כפי שמסתבר מ„כתב הזכויות" — אם כי המצבות העתיקות שבו, עד כמה שניתנות היו לפיענוח, שייכות לשנות תק"ל (1770) — תק"מ (1780), כלומר תקופה קצת מאוחרת יותר. אין להניח שמבין המתישבים הראשונים לא הלכו בשנים מוקדמות יותר בדרך כל הארץ, אך לצערנו לא היה לאל ידנו לקבוע קביעות מדוייקות יותר. בית העלמין עצמו עשוי מיקשה אחת על חלקו הישן

---

22 המקור נמצא ב־Štátny slovenský ústredný archiv וגם מסמך זה מתפרסם לראשונה בספר זה (ראה בעמ' 40 ו־41).

23 כפרים שגרה בהם משפחה יהודית אחת:
Vásáruth, Fölső Nyárosd, Morocz Karcsa, Vámos Falu, Kürth, Kulcsár Karcsa, Hodoss, Kis Baár, Kis Udvarnok, Böös, Nagy Lúcs, All Baka. Dercsika, Nagy Pudafa, Tönye, Filistál.
כפרים שגרו בהם שתי משפחות יהודיות:
Föll Baka, Egyházos Gelle, Lögér Patony, All Baár, Nagy Abony.
כפרים שגרו בהם 3 משפחות יהודיות או יותר (מספר המשפחות ניתן בסוגריים):
Alsó Nyárosd (3), Maad (3), Alistál (9), Föll Baár (18).

24 נתוניו של Ujvári ב־Zsidó Lexikon, המסתמכים על מסמכים בארכיון הממשלתי שב־Buda משנת 1774, ולפיו השתייכו למסגרת סמכות הרבנות המקומית 121 משפחות נראים, לאור הנ"ל, סבירים.

25 מסקירתו של האינג' ברקני על קהילת סרדאהלי במוזיאון היהודי שבפראג.

והחדש, ואין לדעת אם מראשיתו הוא כך או שחלקיו חוברו יחדיו לאחר זמן. על כל פנים, אבני המצבות מספרות על האנשים והנשים שזכרם חרות עליהן. הרי כמה מהמצבות:

1) מצבת הרב שמחה בשורת קברי הרבנים, והמסומנת במס׳ 3,[26], נפטר בשנת תק״ל (1770):

שמחה לאיש במענה פיו
מפיק מרגניתא
חבל על דאבד מנן קברניתא
הה ליום שנטמן פה האי שפירתא
הה החסיד והענו הרב
דקהלתנו מהור״ר שמחה זצל
שיצאה נשמתו בקדושה
ובטהרה ביום ד׳ שנטלו
המאורות ד״ד אייר לפרט
זכותו יגן עלינו



2) מצבת מאיר בן ישראל כ״ץ ש„ישב בתענית כמה שנים״ ומת בשם טוב בשנת תקמ״ב (1782):

מעשיו הי׳ לשם שמים
אץ לילך עו״ב לבי׳ אמונים
ישב בתענית כמה שנים
רחום רבנן הי׳ כל הימים
כל בניו הדרך דרך ישרים
הורם בתורת ה׳ תמימים
נתן צדקה לאביונים
ת. נ. צ. ב. ה.

---

26 הרב שמחה מובא ב־Magyar Rabbik מאת הרב שטיין, אך פרטים לא נודעו עליו. יש להעיר שאין להסיק כל מסקנות כרונולוגיות ממספורן הסידורי של המצבות.

3) מזעזעת בתוכנה מצבתה של היולדת שנפטרה בשנת תקט״ו (1755), ,,בלא משפט״, כפי שנחקק על מצבתה. אולי ניתן ללמוד מכך יותר ממשהו על מצבה של הקהילה באותם הימים.



4) מצבת מלמד דרדקי שנפטר בשנת תקמ״ב (1782):



פ״נ
איש ישר וכשר
אשר כל ימיו נהג
בעבודות הקודש
מלמד תנוקות
ה׳ה הר״ר ישראל בן
הר׳ שמשון ז״ל נ״נ
כ״א אייר תקמ״ב
תנצב״ה

וכן אנו מוצאים מצבת האשה ש,,מעשיה היו נעימים״; ומצבת ,,איש ישר בנדיבים שביתו היה כמלון, לכל אורח טוב נתן ללון, עם החיים והמתים עשה גמילות חסדים והכניס בברית ומל ילדים״; ומצבת ,,אשת חיל, שצדקה עשתה עם אביונים״.



מצבות עתיקות

בנין בית כנסת חדש

בנין בית כנסת חדש מרווח וגדול יותר לקהילה הגדולה הוכר כצורך שהזמן גרמא. בית הכנסת הישן אינו מספיק עוד לכל אנשי הקהילה ובנותיה המתכנסים אליה בימים הנוראים. הקהילה, שהיתה כבר „קהילה חשובה של גבירים ולומדים אוהבי תורה ואנשי מעשה, ושניה במעלה במחוז פרשבורג"[27] אינה יכולה עוד להסתפק במידותיו הצנועות של בית הכנסת הישן.

על המאורעות מסביב לבניית בית הכנסת בשנת תקמ"ז (1787), שגם הם לא היו סוגים בשושנים, אנו למדים ממכתב שאלתו של רב הקהילה הרב אלכסנדר מייזליש אל בעל „נודע ביהודה"[28] ומתשובתו אליו.

המעשה שהיה כך היה: —

„בביהכנ"ס שבעיר סמוך לקהילה[29] יש בהחומות כמה תיוהות, וצריך הוצאה רבה לתקנה, אמנם גוף קיום הבית כנסת שהוא עומד עתה הוא ברפיון תלוי, כי קמו משטינים, יען הוא סמוך לבית תפלת אינם יהודים, וכבר קם האדון הפרפקט ורצה להרוס הביהכנ"ס, אך בני הישוב עמדו בפרץ וזכו אצל השר הגראף ויצאו זכאים, אך המשטין עוד ידו נטויה להיות לאבן נגף בזה, והוא מושל בכל עסקי הגראף, ולאו בכל יומא מתרחיש, שיזכו בדין, והמשטין מחפש לעשות כמה מכשולות לבית הכנסת, ורוצה לבנות מצד של בה"כ בית לימוד לתינוקות של א"י, ובזה יהיה מכשול גדול, כי יפגעו היהודים בצאתם מבהכנ"ס את נערי א"י, ויתגרו בהם הנערים.

ועתה שלח הפרפקט אחר היהודים ודבר אתם ואמר דעו כי לבסוף מרה תהיה באחרונה, כי בית הכנסת הוא סמוך לבית תפלתם

---

27 י. י. גרינוולד ב„סיני", כרך כ"ח, עמ' ע'. ע"ע מה שהעיד הגאון רבי אהרן שמואל אסאד בהקדמתו לשו"ת אביו גאון ישראל חלק אה"ע וח"מ על קהילת סרדאהלי: „לא אמנע מלתת קול הודי' ברבים, לברך אנשי קהל עדתי עדה קדושה, חסיד' ופריש', קריה נאמנה, קהל עם ה' סרדאהעלי עיר ואם בישראל, כולם אהובים וברורים, נכבדים ויקרים, תמימים וטהורים"...

28 „נודע ביהודה" תנינא, חלק או"ח, סימן י"ט. ראה עוד: Magyar Zsidó Szemle, כרך 22 (1905), עמ' 319.

29 הנוסח המקורי שבגוף התשובה „ע"ד בה"כ שבעיר סמוך לקהלתו" מעורר את השאלה, באיזו עיר מדובר. ייתכן שהכוונה לאחד הרובעים של סרדאהלי (ראה בפרק הבא) כפי שהעיירה היתה מחולקת בזמנה. הרב י. י. גרינוולד שהביא את חלק התשובה (במקום שצויין בהערה 27 לעיל) לא דק פורתא בנוסח המקורי, אולם הוא צדק במסקנתו ש„בשאלתו הוא מפיץ אור על קורות ישראל בסרדהל".

של א״י, ופן יקרה איזה ריב בצאת אלו ואלו, ואף יקחו מהם הבית הכנסת ולא יהי׳ להם שום בית הכנסת. ולכן הוא רוצה לבנות להם בית כנסת במקום אחר מרווח, בנין מהודר ויותר גדול מבית הכנסת הזה, כי באמת בימים נוראים בבוא כל בני הכפרים הסמוכים לשמה, הנה המקום קטן מהכיל. גם הבניין הוא בנין ישן, והוא יבנה בנין חדש, והכל על הוצאת הגראף, והמה ישלמו לאחדים לזמן זמנים טובא, והבית הכנסת (הקודם) יניח להם למכרו ליהודים לבית דירה ובזה ישבו בטח, ואם לא ישמעו לעצתו אז מרה תהיה באחרונה״.

אלה דבריו של ה„נודע ביהודה״. ברם, על מקומו, גודלו וצורתו לא נשארו עקבות זולת מה שנאמר בגוף התשובה: „מרווח, בנין מהודר ויותר גדול״.

פרק ד'

חיי הקהילה במאות ה־19 וה־20 עד השואה

מאה זו עמדה כולה בסימן ההנהגה הרבנית, תקופה שהצטיינה בחוויות גדושות של חיים יהודיים מלאי תוכן, בה הגיעה הקהילה לשיא תהילתה, ובה הצמיחה דורות של אנשי סגולה. מאה זו לתקופותיה — שהחשובה בהן היא תקופת רבי יהודה אסאד גאון ישראל וקדושו — היתה התקופה בחיי הקהילה בה חישלו רבניה את אופייה, בה תקנו את תקנותיה, בה יצרו את יצירותיהם בהלכה ובאגדה, בפלפול ובשמעתתא ובה זכתה הקהילה לפרסומה ברחבי הארץ ומעבר לה.

השלכותיהם של המאורעות החשובים של המאה, הן „החיצוניים", כגון מלחמת השחרור ההונגרית (1848/49) והאמנציפציה שבעקבותיה, הקרע בין היהדות האורתודוקסית והניאולוגית, ההסדר ורישום הקהילות ועוד, והן הפנימיות, כגון סערת הדליקה שב־1887, היו בהן בוודאי כדי להשפיע על שווי משקלה, אך לא עד כדי להסיטה מנתיביה הדרוכים ושביליה האמונים עליה מכבר.

מה הם המאורעות ? הבה ונראה אותם בכללותם, ולו בקצרה :

אוכלוסיה, סטטיסטיקה ופרנסה

העיירה, שהפכה להיות בעלת רוב יהודי לקראת סוף המאה, היתה מורכבת בתחילה — כפי שהזכרנו כבר — מארבעת החלקים שהיוו יחידה אחת. בזאת ניתן להבין את החלוקה לפי רובעים במפקד היהודים משנת 1828 [30] והוא כולל פרטים

---

30 Magyar Állami Archiv, Budapest, Archivum palatinale Conscriptio regnicolaris 1828, Pressburger Comitat. מיקרופילם (מס' I.B. 330) ממסמכים אלה נמצא ב־Štátny slovenský ústredný archiv בברטיסלבה.

מלאים על שמות, מספר התושבים ועיסוקיהם. ענין מיוחד מצאנו במסמך אחר[*30] והוא הראשון (שאנו נתקלים בו), המציין את מספר היהודים בעיירה לעומת שאינם יהודים. ואלה תוצאותיו:

הרובע	יהודים	לא יהודים
Szerdahely	354	303
Sz.-Ujfalu	338	763
Nemesszeg	219	318
Előtejed	17	325

ובס"ה 928 יהודים לעומת 1709 לא יהודים, שהם כ־35% מכלל האוכלוסיה.

מקורות המחיה והפרנסה מגוונים ביותר ומבוססים בעיקרם על המסחר והמלאכה כמקדמת דנא, סוחרים, בעלי בתים, חנוונים, פרוונים, חייטים, סנדלרים, קצבים, צורפים וכמובן רוכלים. גם סוחרי היינות והמשקאות, סוחרי בהמות, עופות ודגים לא נעדרים, ורק אחד, מרכוס ליכטמן, חירורג, הוא המפתיע והיוצא דופן שבהם. תעודות ונתונים נוספים רבים על ראשית המאה לא הגיעו לידנו, אך על כל פנים גם אלו הנמצאים דיים ליצירת תמונת הרצף שבהתקדמות המתמדת. רבוי של קרוב למאתיים וחמישים יהודים נרשם בסטטיסטיקה של העשור הבא, ולפיה היה בשנת 1835 מספר היהודים 1175 נפש.[31]

התקדמות נוספת חלה בתקופה שלפני מלחמת השחרור ההונגרית ב־1848/49[32] וביחוד בתקופה שלאחריה, כשהשלטון ההונגרי הליברלי(?) זכה בעצמאות ודגל במדיניות ההינתקות מהשלטון האוסטרי המרכזי. התוהו ובוהו בתקופת המלחמה נוצל בידי אויבי היהודים להתפרעויות אנטי יהודיות במקומות רבים,[33] אך מגמת

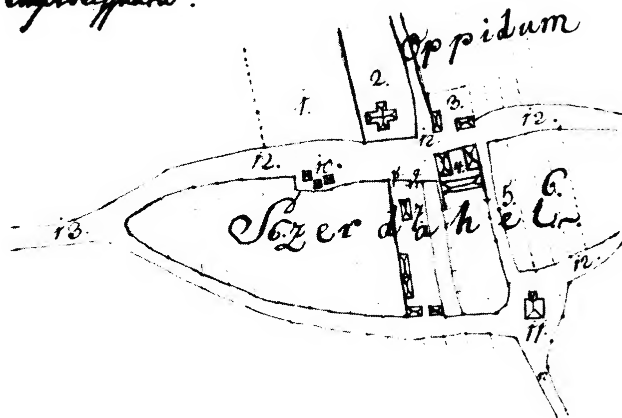
*30 Nagy Ludovico, Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Tomus primus. Buda, 1828.

31 Fényes Elek, Magyarország jelenlegi állapotja geográfiai és statisztikai tekintetben, I-VI, Pest, 1836/39.

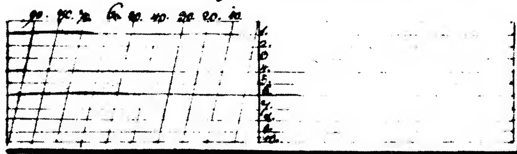
32 ראה ב־Magyar Zsidó Szemle, כרך 43 (1926), עמ' 90, את מאמרו של ד"ר ברנשטיין, "Zsidó honvédek 1848/49-ben", בו הוא נותן רשימת שמות 1008 יהודים מרחבי הונגריא שהשתתפו במלחמת השחרור ההונגרית. ברשימה זו מצאנו רק יהודי אחד מסרדאהלי בשם אדולף הרצפלד.

33 פרעות חמורות אירעו גם בערים קרובות שבסביבה: פרשבורג, בזינג (Bazin), טירנאו (Nagyszombat) ובמקומות אחרים. (פרטים ראה בספר Az 1848/49-iki szabadságharc és a zsidók מאת ד"ר ב. ברנשטיין, בודאפשט, 1898.)

PLANUM Partem Oppidi Szerdahely exhibens.
in [illegible] [illegible] A: 796. coram V. Comite [illegible] [illegible] [illegible]
:to sub N. [illegible].



Scala 200. Orgiarum Viennensium.



Explicatio.

1. Fundus Condeianus. 2. Domus Residentionalis Batsákiana. 3. Diverso=
=rium Batsákianum. 4. Domus Batsákiana. 5. Braxa Pálffiana. 6. Fundi
Pálfiani. 7. Synagoga. 8. Janua. 9. Porta ad Synagogam. 10. Domus tres, Zin=
=garorum, Pálffiana. 11. Ecclesia. 12. Platcae 13. Via Regia, Posonio, Comaromium.

מפת העיר משנת 1812, מס' 9 במפה — שטח בית־הכנסת

הדה־אוסטריזציה שלאחריה לוותה בשאיפת השלטון החדש לזכות בתמיכת המיעוטים, והיא הביאה לשיפור במצב היהודים. אינטרס השלטון החדש היה להעניק שוויון זכויות גם ליהודים, מה גם שהם היוו קבוצה כלכלית חזקה שרוב המסחר והתעשיה בימים ההם היה כבר מרוכז בידם.

מספר היהודים שבקהילה והאזור — לפי מפקד היהודים (הקונסקריפציה) מ־1848[34] הגיע בעת ההיא ל־363 משפחות עם כ־1550 נפש. מפקד זה משמש עדות לא רק לגידול המספרי וההתקדמות הכלכלית, אלא הוא מהווה חידוש מבחינת רמת העיסוקים שהיא תוצאה של התפתחותה הרוחנית של הקהילה. בנוסף על העיסוקים הרגילים והמקובלים של סוחרים ובעלי מלאכה מופיעים ברשימה: אליעזר שטיין, רב,[35] הרמן שטרן בן ה־26, רב, אחד חכם (bölcs), אחד מנתח (רופא חירורג), אחד רשם (נוטריון), שוחט, חזן, ו־23 מורים. המורים המרובים במספר, יחסית, שמשו כנראה מורים ומלמדים לא רק בקהילה עצמה אלא, קרוב לודאי, בכל האזור, אם כי ייתכן שרבים נרשמו כמורים מחוסר מקצוע קבוע.

על המשך גידול אוכלוסיית הקהילה בתקופה שבין מלחמת השחרור ועד לסוף המאה אנו למדים מתוך הסטטיסטיקות ומפקדי האוכלוסין השונים. עליה גדולה במיוחד נרשמה ברבע השלישי של המאה. לפי מקורות אלה היה מספר היהודים בסרדאהלי 1175 נפש (בלי Elötejed) בשנת 1851;[36] 1874 נפש בשנת 1880;[37] 2048 נפש בשנת 1891[38] והם כ־46% מכלל התושבים באותו זמן. עם סיום המאה, בשנת 1900, מגיע מספרם ל־2150 נפש[39] (ראה הערה ב׳ לטבלה הסטטיסטית שבעמוד 69).

---

34 המקור ב־ Státny slovenský ústredný archiv, Bratislava, Izraeliták Névsora 1848/I, Pozsony Vármegye, Dunaszerdahely, Csallóközi Alsó Járás, Alsó kerületében lévő Izraeliták Össze irása. ה„אנציקלופדיה" יודאיקה (הוצאת ברלין), כרך D, עמ׳ 115, מציין את מספר היהודים בסרדאהלי בשנת 1857 מעל ל־2,500 נפש. בן חנניא, כרך 3 (1860), עמ׳ 563, מביא את המספר 2569. מקורותיהם מתייחסים כנראה למספר היהודים בכל המחוז.

35 הוא הרב אליעזר ליפמאן שטיין, אב״ד משנת ת״ר (1840) עד פטירתו בשנת תרי״א (1851).

36 ראה: Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára 1851-ik évben.

37 ראה: Dvorzsák János, Magyarország helységnévtára az 1880. évi népszámlálás alapján.

38 ראה: Pallas Lexikon, עמ׳ 605.

39 ממקורות שונים. ע״ע מחקר התיישבותי־דמוגרפי על היהודים בגדה השמאלית של הדנובה בספר Hungarian Jewish Studies מאת Randolph L. Braham.

Izraeliták' Névsora.

Pozsony Vármegye

Sorszám	Neve (a család tagjai sorban megnevezendők)	Életkora	Születés helye: Ország	Születés helye: Község	Ha külföldi, van-e letelepedési engedélye	Ha nincs letelepedési engedélye, mióta lakik: Magyarországban	a községben	Keresetmódja	Magyarul ért.	Észrevételek.
108	Abeles Gábor	48	Magyarorsz.	Pozsony M. Szerdahely	–	–	–	Koller	[illegible]	
	" Sára felesége	46	d- d-	d- d-						
	" Salamon fia	24	d- d-	d- d-						
	" Mihály "	19	d- d-	d- d-						
	" Ferencz "	16	d- d-	d- d-						
	" Mári Lánya	13	d- d-	d- d-						
	" Rozalia "	10	d- d-	d- d-						
109	Jawel Abrahám	35	d- d-	Pozsony M. N. Magyar	–	–	–	Kereskedő	[illegible]	
	Brück Regina felesége	30	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
	Sára Lánya	4	d- d-	d- d-						
110	Weisz Leopold	40	d- d-	d- d-	–	–	–	Szabó		
	Ohlád Franka feles.	30	d- d-	Komárom M. Tata						
	Hanni Lánya	11	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
111	Fridman József	34	d- d-	[illegible]	–	–	–	Koller.	[illegible]	
	Grünwald Lali feles.	28	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
	" József fia	1	d- d-	d- d-						
112	Brüll Lázár	33	d- d-	d- d-	–	–	–	Koller		
	Spinner Rozáli	30	d- d-	d- d-						
	Spinner Hani testvére	22	d- d-	d- d-						
113	Levi Moyses	42	d- d-	Komárom Megye	–	–	–	Koller	[illegible]	
	Abeles Ilona feles.	31	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
	Abrahám fia	13	d- d-	d- d-						
	Toni	19	d- d-	Komárom M. Csicsó	–	–	–	Szolgáló		
114	Abeles Jakab	61	d- d-	Pozsony M. Szerdahely	–	–	–	Kalmár [illegible]		
	Grünwald Efeles feles.	58	d- d-	Pozsony M. [illegible]						
	Adám fia	19	d- d-	Pozsony M. Szerdahely				Szolgáló		
	Toni	19	d- d-	Komárom M. Csicsó	–	–	–			
115	Brayer Jakab	36	d- d-	Szerdahely	–	–	–	Bordélkár	[illegible]	
	Grünwald Toni feles.	32	d- d-	d- d-						
	" Salamon fia	2	d- d-	d- d-						
	Efeles Lánya	7	d- d-	d- d-						
	Grünwald Magdolna	15	d- d-	[illegible]	–	–	–	Szolgáló		
116	Stern Lázár	55	d- d-	[illegible]	–	–	–	Bordélkár	[illegible]	
	Oeshreicher Therez feles.	46	d- d-	Nyitra M. [illegible]						
	Illés fia	13	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
	" Toni Lánya	16	d- d-	d- d-						
	" Juli "	9	d- d-	d- d-						
117	Brayer Herman	39	d- d-	d- d-	–	–	–	Szappan főző		
	Weisz Hani feles.	30	d- d-	[illegible]						
	" Adám fia	56	d- d-	Pozsony M. Szerdahely						
	" Moyses fia	6	d- d-	d- d-						
	Joachim "	4	d- d-	d- d-						
	Herman "	13	d- d-	d- d-	–		–	Szappanfőző		

דף מ„רשימת שמות האיזראליטים" משנת 1848 (מפקד האוכלוסין)

מקומה של הקהילה גם לפי מספר היהודים שבכל אחת ממשפחת הקהילות שבאזור פרשבורג והן: Nagymagyar, Szenc, Stomfa, Szered, Galánta, Nagy-szombat, Somorja, Tejfalu — היה השני במעלה ועל מקומה זה שמרה ברוב שנות קיומה.[*39]

אחרי האמנציפציה

אחד מהשגי האמנציפציה היה כנראה גם קבלת הסוחרים היהודיים ורישומם לאגוד הסוחרים. הסוחרים שטרם נרשמו חוייבו על פי הוראת מושל המחוז (Föispán) מיום 18.4.1851 להצטרף למסגרת הלשכה הפרשבורגית הקיימת, והם החלו לרשום גם יהודים כחברי האגוד. החבר היהודי הראשון היה סוחר מפרשבורג ובשנים הבאות נתקבלו ללשכה זו גם סוחרים מסרדאהלי.[40]

כיבוש עמדות המסחר בידי היהודים המוכשרים לכך הביאה ברכה רבה לכל האזור, ונראתה כאיתנה ועומדת בפני כל רוח מצויה, אם כי פגעי הטבע, בצורת, יבול דל וכד׳, גורמים מפעם לפעם גם לתקופות קשות. מצב כזה של חוסר פרנסה נזכר ב„תשובות יהודה יעלה״[41] בעת בניית בית הכנסת הגדול בסביבות שנת 1860. בית הכנסת, הגדול ורחב המידות — שעמד על מכונו עד לחורבנו בשואה — נבנה על אף המצב הכלכלי הקשה וחוסר הפרנסה.

כתבו של „המגיד״,[42] ר׳ בנימין פשקוז, קובל גם הוא על מצב קשה:

„...ימים רבים עברו ולהמגיד לא בישרתי דבר ...כי בשורות טובות אין להביא כהיום הזה ורע בל אשא על שפתי. עוד העם יילל על רוע מצב המסחר והקנין, ואנו ואבלו הסוחרים. ואם כי בעירנו עיר אשר צדק ילין בה, עוד לא היו הנפילים, בכ״ז המוכרים נאנחים והקונים נאנקים. כמעט יעלה השחר, והם ממהרים לצאת לפתוח

---

*39 הנתונים ההשוואתיים מבוססים על המקורות דלעיל וכן על נתונים שב־Révai Lexikon וב־Zsidó Lexikon.

40 ראה: Forbát, Dejiny bratislavského obchodu v 18. a 19. storoči, (1699—1873), Bratislava, 1959.

41 חלק יו״ד סוף תשובה ק״ט: „...רוב הוצאות שלא כסדרן בקהילתנו... והנה כעת מוכרחים לבנות פה ביהכנ״ס מחדש וגם בכל המדינה מצומצם הפרנסה״...

42 „המגיד״, שבועון בשפה העברית, שהופיע בליק (גרמניה הפרוסית), גליון 39, 6.10.1875.

דלתות החנויות ומאחרים בנשף לבא, ועיניהם כלו כל היום מיחל, מתי יבואו הקונים? ויוחילו עד בוש — וקול ענות ישמע, מי יראנו טוב — אכן תקוה נעימה משחקת לפניהם, כי בימים יבואו, ימי הקציר, ארצנו תתן הטוב, כה יתן ה׳ הטוב״.

הסטטוס הרשמי ורישום הקהילה

סיבות הסדר קביעת הסטטוס הרשמי של הקהילות ההונגריות ורישומן נעוצות בעובדות הליברליזציה, שוויון זכויות היהודים ובתוצאות ההתנגשויות הנמרצות בין היהדות האורתודוקסית לבין שואפי החידושים והרפורמות שפרצו בעקבותיהן ונמשכו במרבית שנות השישים של המאה. דרכי החדשנים ורעיונותיהם וכן שאיפותיהם לרפורמות דתיות מרחיקות לכת, שנראו להם כצורך השעה וכאמצעי חברתי, מדיני ואירגוני במגמת ההשתלבות בחברה החדשה, פגעו ועלולים היו לפגוע קשות בערכי היהדות ובמערכיה.[43]

האזהרות מפני נסיונות ההשתלבות „בחברה ההונגרית״ התאמתו דיים לאחר זמן. רבות נכתב ודובר כבר בהם, והלוא הם כתובים בספרי דברי הימים לתולדות יהודי הונגריא, ולא לנו התפקיד להרבות בהם מלים ודברים, אך לא נתעלם מציון המעשים הקשורים בנו.

„התורה״ שיצאה מגרמניא לא ראתה עוד את ערכי היהדות כראויים לבוא במחנה החברה החדשה, ועל כן הציעו לתקן את סדר התפילות ולמחוק מהן כל זכר לתחיית הלאום, להביא כליה על שפת עבר, לבטל אמירת „כל נדרי״ וצומות, להפר ברית, להתיר נישואין מעורבים עם נכרים, ובכלל להביא לידי טמיעה והתבוללות. „תורה״ זו מצאה לה אחיזה בין המחדשים בהונגריא, אך לעומת השאיפות והנסיונות האלה קמו בלהט מאוחד כל גדולי יהדות הונגריא ובתוכם הגאון רבי יהודה אסאד על מנת לסכל את הסכנות הטמונות בהגמוניא הרפורמית. רבי יהודה אסאד, שהיה ידוע באורך רוחו, בסבלנותו ללא קץ, בהסברת פניו לכל

---

[43] מלחמותיהם של רבני הונגריא נגד נכיונות אלה ונגד הרפורמציא ידועים. נביא רק דעה אחת מני רבות והיא דעת בעל ה„חתם סופר״ המובאת בספר „טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן״ מאת י. י. גרינוולד, עמ׳ 81. לטענת הרפורמיסטים כי כעת הזמן לשבור את המחיצות בין היהודים לבין הלא יהודים ענה בעל ה„חתם סופר״ בקצרה כי „הם מחפשים דרכים לשבור את המחיצות בין יהודים לבין לא יהודים, אולם דרך כזו לא ימצאו, כי אינה קיימת ואף פעם לא תהא קיימת״.

אדם, לא הכיר פשרות בענין זה.[14] אחת מתוצאותיה של ההתנגשות היתה ההכרה באוטונומיה האורתודוקסית והריב נסתיים רק בשנת תרכ״ט (1869), עם ההפרדה של היהדות ההונגרית לקהילות נפרדות: קהילה אורתודוקסית, קהילה נאולוגית וקהילה סטטוס־קוו. השלכותיה של ההפרדה היו מרחיקות לכת על החנוך הדתי, הכשרות, הסוברניות של הרבנות והקהילות ועוד. אחד הצעדים החשובים במסגרת מסע הרבנים היה בקור משלחת ראשי הרבנים בהונגריא אצל הקיסר פרנץ יוזף בווינה בשנת 1864 בראשותו של רבי יהודה אסאד שנסתיים כידוע במילוי רצונם ומבוקשם.[15]

בנסיבות אלה עלתה על סדר היום הצעת החוק להסדר סטטוס הקהילות שאושרה בתחילת שנות ה־70.[16] שני הסעיפים הראשונים של החוק החדש היו:

1) סיפוק צרכי הדת ובמיוחד החזקת מוסדות תפילה, חנוך וסעד על־ידי הקהילות.

---

[14] ראה מה שכותב רבי יהודה אסאד בתשובות „יהודה יעלה" בדבר ה„רבינר־קונפרנץ" של רביים רפורמיים בבראונשוייג שבגרמניה (בשנת תר"ה), בחלק או"ח סי' ו'. ראה גם סי' ל"ה ול"ז שם (וע"ע הערה 99 לקמן).

[15] ראה עוד להלן, פרק ה', הערה 100.

[16] ראה Magyar Zsidó Szemle, שנת 1887, עמ' 497, שם תמצא פרטים מלאים.
לצערנו, לא נשאו פרי כל מאמצינו להשגת תקנות קהילת סרדאהלי מארכיוני הממשלה בבודאפשט ובפרשבורג, ועל כן אנו מביאים פרטים מתקנות הנמצאות בכתובים ומהן אפשר ללמוד על אופיין ודרך נהולן של הקהילות ההונגריות.
התקנות שתקנו קהילות תמצא ב„תקנות ליסד ולסדר הנהגת קהילות היהודים בארץ אונגרן וזיבענבירגען". ראשי הפרקים ניתנים בזה: –

א) 1. קהילה פרטית — קהילה כוללת
(הכוונה לקהילה בודדת ולקהילה אזורית)
2. אנשי הקהילה
3. הנהגת עניני העדה
4. ממוני העדה המקבלים שכר
5. קהילות המדינה
6. הוועד הגדול (קונגרס)

ב) סדר בחירת השלוחים
ג) התיחסות החברא קדישא אל הקהילה
ד) תקנה בדבר פנקסי הצבור (מאטריקאל)
תקנה על האופן להוציא אל הפועל את תקנות הקונגרס
תקנות בענין בתי הלימוד היסודיים
תקנות בדבר תכנון בית־מדרש לרבנים
תקנה בדבר תכנון בתי תלמוד־תורה
תקנה בדבר שמירת כספי הצבור והנהגתם
וכו'.

2) פקוח על כל מוסדות הקהילה, דאגה לשרותים הדתיים (כגון עריכת חתונות, בריתות ועוד).

במסגרת חוק זה נרשמה קהילת סרדאהלי כ„קהילה יהודית אורתודוקסית אוטונומית" (Authonom Orthodox Izraelita Hitközség) ואושרה בצו מיניסטר הפנים מיום 21.3.1872 במספר 599/1872.

לקהילת האם השתייכו קהילות המשנה שבאזור[47] וכן היהודים שישבו בכפרים נוספים, אלא שמפאת מספרם המועט בכל אחד מהם לא כוננו מסגרות קהילתיות.

חוק הסדר סטטוס הקהילות הפקיד את ניהול המטריקות לרישום לידות, חתונות וכו' בידי הרב שבכל קהילה, ובמקרה דנן בידי הרב אהרן שמואל אסאד.[48]

ב־Magyar Zsidó Szemle (שנת 1885, עמ' 663) מובא צו המיניסטר לעניני דת מיום 13.11.1885 בענין הענקת זכויות נהול המטריקות הצבוריות היהודיות בידי רבני הקהילות. לפי צו זה השתייכו למטריקה האזורית הקהילתית של קהילת האם דונאסרדאהלי הכפרים הבאים: —

1) למטריקה האזורית מס' 129 שמקום מושבה ב־Dunaszerdahely הכפרים:
Baka, Beketfa, Benkbpatony, Bögölypatony, Bös, Csécsénypatony, Cséfa, Csentöfa, Dercsika, Diósförgepatony, Egyházgelle, Egyházkarcsa, Eperjes, Erdöhátdamazér-Karcsa, Etre-Karcsa, Felbár, Gönczöl-Karcsa, Hodos, Királyfia-Karcsa, Kisbudafa, Kisfalud, Kislúcs, Kisudvarnok, Kulcsár-Karcsa, Lögérpatony, Moroczkarcsa, Nádasd, Nagyabony, Nagybodak, Nagybudafa, Nagylúcs, Nagyudvarnok, Ogelle, Pinkekarcsa, Pósfa, Szent-mihályfa, Síkabony, Siposamadékarcsa, Solymoskarcsa, Süly, Tökés.

2) למטריקה האזורית מס' 130 שמקום מושבה ב־Alistál הכפרים:
Albár, Alsónyárasd, Balázsfa, Bögellö, Csenkeszfa, Felistál, Felsönyárasd, Hegybeneéte, Kürt, Lidértejed, Mad, Nyék, Olletejed, Padány, Pódafa, Tönye, Töböréte, Vámosfalu, Várkony, Vásárut.

---

[47] פרט זה מובא במסמך המשרד המחוזי (Okresný úrad) בדוניסקה סטרדה אל המשרד הארצי בברטיסלבה מיום 5.9.1929 במספר 7523/29. מסמך זה מציין גם, כי לקהילה היו באותו זמן 460 חברים. כן מפרט המסמך את רשימת קהילות המשנה שהשתייכו לקהילת האם. פרטים מלאים ראה ב־ Štátny slovenský ústredný archiv — Pre-zidium Krajinského úradu, Súpis Židov, ladula 1058.

[48] ראה: Magyar Zsidó Szemle, שנת 1888, עמ' 182.

[illegible] týmto úradne [illegible] že vo sväzku ...... matriky narodených cirkve ...... izr. v ...... zo dňa ...... 1 ...... [illegible] sa nachodí nasledujúce:

Von dem Unterzeichneten wird hiemit bestätigt, dass in der Geburtsmatrikel der ...... isr. Cultusgemeinde in ...... vom ......-ten des Monates ...... 1 ...... d. i. Eintausend ...... folgendes enthalten ist:

Alulirt ezennel hivatalosan bizonyitom, miszerint a *dunaszerdahelyi ort.* izr. hitközség születési anyakönyvének *I.* kötetben *1856* azaz Egyezer *nyolcszázötvenhat* évi *máj.* hó *21* napjáról következők foglaltatnak:

Strana / Folio / Lapsz. *12* — Bežné č. / Lauf. Zahl / Folyó sz. *365*

Meno novorodzeniatka: / Name des Geborenen: / Az ujszülött neve:	*Ana,*
Dátum narodenia: deň, mesiac, rok: / Datum der Geburt: Jahr, Monat, Tag: / A születés kelte: év, hó, nap:	*1856=18ötvenhat máj. 21,*
Rod: mužský, ženský: / Geschlecht: männlich oder weiblich: / Neme: férfi vagy nő:	*nő,*
Pôvod: zákonité, nezákonité: / Eigenschaft: ehelich oder unehelich: / Tulajdonság: törvényes vagy törvénytelen:	*Törvényes,*
Meno a primeno otca: / Vor- und Zuname des Vaters: / Az atya családi és utóneve:	*Fischer Esbak*
Zamestnanie otca a miesto jeho narodenia: / Beschäftigung und Geburtsort des Vaters: / Az atya foglalkozása és születésének helye:	*/.*
Meno a primeno matky: / Vor- und Zuname der Mutter: / Az anya családi és utóneve:	*Leni,*
Miesto narodenia dieťaťa: / Geburtsort des Kindes: / A gyermek születési helye:	*Szerdahely,*
Meno baby: / Name der Hebamme: / A bába neve:	*Fustitz,*
U chlapcov: deň obrezania: / Bei Knaben: Tag der Beschneidung: / Fiuknál: a körülmetélés napja:	*/*
Meno obrezujúceho: / Name des Beschneiders: / A körülmetélő neve:	*/*
Meno kmotra lebo svedkov: / Name der Pathen oder Zeugen: / A koma vagy tanuk neve:	*/*
Pri dievčatoch: deň pomenovania: / Bei Mädchen: Tag der Namenserteilung: / Leányoknál: az elnevezés napja:	*22,*
Kým sa stalo pomenovanie: / Durch wem ist der Name erteilt worden: / Kiáltal történt az elnevezés:	

POZNÁMKA: / Anmerkung: / Jegyzet: *Választási jogos, megé. céljl. bélyegmentes.*

/.

Dunaszerdahely Dané v Dunajskej Strede 19*39 május 15 én*

[signature]

matrikár — Matrikelführer — anyakönyvvezető.

תעודת לידה. העתק מהמטריקה הקהילתית

הרשימה שבאזור הראשון כוללת 42 כפרים, באזור השני 21 כפרים, ובס״ה 63 מקומות יישוב, בהם גרו יהודים באותו זמן. מאוחר יותר אוחדו שתי המטריקות והיא נוהלה בקהילת האם דונאסרדאהלי בלבד.

„האמנציפציה הכתה שרשים"

על כל פנים, כך מביע את דעתו הר׳ בנימין במאמר ב„המגיד" (בגליון 39 משנת 1875). וזאת על שום מה? על שום היחס הלבבי של השלטונות לגבי הנכבדים היהודיים המקומיים. המקרה ששיכנע אותו מובא במאמרו הבא: —

„בעש״ק היה פה בחיר עירנו Bitto אשר היה מקודם ראש ממשלה ונתן חשבון נגדה נא לכל בוחריו, על אשר פעל ועשה, משך שלוש השנים. כבוד גדול נעשה לו, כי לו נאה כי לו יאה, ולא אוכל להכחיד תחת לשוני, מלספר את יקרת רוחו, כי בתוך הבאים לקבל פניו הייתי גם אני עם דודי הנגיד המפורסם, הטפסר, כל מידה טובה ממנו לא יחסר, צדיק תמים מו״ה משה פרייא נ״י, ומיד כאשר ראה אותו השר ביטו בתוך ההמון, עזב את מקום כבודו אשר עמד שם עם רעיו, שרים גדולים ונכבדים, ובא לשם והושיט לו ידו ודיבר אִתו דברי ידידות, ומי ראה את השר הגדול הזה יוצא, ולא יצא? — ואמרתי ייכתב זאת לדור אחרון ויוחק בעט ברזל ועופרת במ״ע „המגיד", ועם נברא יהלל י׳ בראותם איך שיווי הזכויות (עמאנצי־פאטיאן) הכו שורש בלב שרי ארצנו, גם עשו פרי, המשמח אלקים ואנשים, כי שר גדול דיבר קבל־עם את איש יהודי צדיק תמים דברי נועם, יראו הרע־מענים ויבושו, פועלי־און ופניהם יחורו".

האמנם צדק הר׳ בנימין? האם היכתה האמנציפציה שרשים? אולי לשנים מועטות. והאמנציפציה, שנראתה כצפה על פני מים זכים, כיסתה על המים העכורים. גחלי שנאת הגוים ליהודים לוחשות גם מתחת לפני המים, ודיו בניצוץ קטן להעלות אש ותבערה. שונאי היהודים חיכו לאות וכשהגיעה לידם ההזדמנות, בשנת תרמ״ז (1887), מספיק היה בגפרור להעלות בקהילה את האש והתבערה.

הצתה במרכז הרובע היהודי

יהודים בגולה מבקשים לשבת בשלווה וקופצים עליהם מזמן לזמן רוגזם של מאורעות. מסתבר שזכויות אזרח מלאות חסרות תוכן של ממש ביום פקודה.

ההצתה הזדונית בליל ה־18 ביוני, במוצאי יום המנוחה, שמה קץ לשלווה המדומה של האמנציפציה, ושימשה אולי כאות מבשר רעות ליהודי קהילה זו, ביום זה כעבור פחות מ־60 שנה.

מה גרם למעשה החמור, ששמעו הגיע לרוב יהודי אירופה, עד מאינץ ופטרוגרד? האם הקנאה והשנאה, או שמא הפחד מהמתחרים היהודים? האם גחלי השנאה פרצו בלהבה פתאומית או שמא חברו כל הגורמים להביא להתפרצות השנאה?

חומרת המקרה מצאה לה הד נרחב בעתונות היהודית ברחבי אירופה, החל מה„נייע פרייע פרעסע" (Neue Freie Presse) בווינה, ה„איזראליט" (Der Israelit) שבמאינץ, ועד ל„היום" שבפטרוגרד.

מעשה שהיה כך היה:

בליל ה־18 ביוני שנת 1887 הוצת בזדון האזור היהודי שבמרכז העיירה, כשהאש פורצת בבת אחת מארבעת עבריו של האזור. קדמה למעשה, הסתה אנטישמית פרועה וממושכת, שלובתה על ידי גורמים מקומיים וארציים מחוגי האנטישמיים, השכבות העממיות והכמורה כאחד. ההסתה האנטי יהודית לבשה צורה אלימה ביותר וגרמה לפרעות חמורות גם במקומות אחרים.

את הסיבה הישירה להצתה שימשה עובדת נצחונו של הציר האנטישמי סאבו בבחירות שהתקיימו ימים מספר לפני כן באזור סרדאהלי והוא חגג את הצלחתו.

האש שהוצתה בחצות הלילה התפשטה במהירות רבה מאוד וכילתה במשך שעה קלה את רוב האזור. תושבי האזור שהובהלו משנתם לא הצליחו למלט אלא את נפשם בלבד. כשמונים משפחות נעשו לחסרי קורת גג ובית, ורק חלוקם לעורם. מכתבי איום הופצו בין היהודים, ומשפחות רבות נמלטו לעיר הסמוכה פרשבורג. יחידות מכבי האש שהגיעו באיחור לא הצליחו להשתלט על הלהבות המשתוללות עד אור הבוקר, אחר ששמונים בתי יהודים היו כבר למאכולת האש. כדי להוסיף חטא על פשע נעשו נסיונות לשדידת החנויות היהודיות בליל התבערה, וכנופיות מזוינות הסתובבו בחוצות ותבעו כסף.

שתי יחידות צבא הובהלו מפרשבורג ותפקידם היה הבטחת השקט ומניעת מעשי אלימות נוספים. יחידות צבא הופנו גם למחוז Vajda להפיג את החששות לאי־שקט וכן ל־Uzbég שבמחוז נייטרה, אחרי הרציחות שבוצעו שם.

אין עוד ספק שהאש, שהוצתה בכמה מקומות בבת אחת, יסודה בפעולת זדון. החשדות במעשה ההצתה, שיוחסו לחוגים אנטישמיים, אומתו במלואם. חוקרי

המשטרה מצאו באתר השריפה כמויות ניכרות של סמרטוטים טבולים בנפט והם הופקדו במשרדי בית המשפט. הציר האנטישמי החדש סאבו, שנבחר ימים מספר לפני כן, עודד את הצבור הנבער מדעת למעשי הפשע. במסע הבחירות שלו כרע לפניהם ברך ברחוב, והשביעם תחת דגל להשמיד את היהודים במקרה שיצליח, ואכן ביצע חלק מזממו.

ב־22 ביוני פרסמה הקהילה הודעה רשמית על המאורעות, ובה צויינו, בין היתר, דברים אלה: —

„חקירת השלטונות שנערכה בעקבות המעשה שנעשה קבעו כי 79 משפחות שהן כ־460 נפש הפכו לחסרי גג ובית. הנזק הכספי בנכסי דניידי ובדלא ניידי מגיע כדי 152,000 פלורינים. הצבא החזיר בעיר את הסדר על כנו, אולם היהודים שבסביבה עדיין נתונים לאיומים".

מי ומה גרמו למהומות ולפרעות אחרי תקופת רגיעה יחסית ארוכה?

את הסבות אפשר אולי לנחש ולהסתכן בהשערות, אולם התשובה ידועה גם ידועה. היא נמצאת בדברי חז"ל כי מאז עמדנו לפני הר סיני ירדה שנאה לישראל, והלכה בידוע היא שעשו שונא ליעקב.

מסתבר שהמאורעות שמשו בבואה נאמנה להלכי רוח הנוצרים ולרחשי לבם שחיכו רק לאות ולעת מצוא כדי להתפרץ. הסתת הכמורה מני אז, התעמולה והמסע האנטי יהודיים, תוך הבטחת שוד וביזה, כל אלה הבשילו פירותיהם ובהינתן האות פרצה התבערה.

מאמרו הראשי של „נייע פרייע פרעסע" (צוטט במלואו ב„היום") היטיב לתאר נכונה את האוירה העכורה ששררה בימים ההם. בגלל הענין הרב שבו — אפילו כהיום הזה — נביא כמה קטעים ממנו:

„עוד מרבים לדבר על הרעה הגדולה אשר מצאה את אחינו יושבי דונא־סרדאהלי ואת אשר עשו להם האנטישמיים בליל 18 לחודש זה", פותח העתון במאמרו. „קול זעקתם עולה עד לב השמים... ידי זדים שילחו באש עיר מערי אונגריה, והאש הזאת תאיר לנו את האנטיסמיטיזם בכל חלאתו וזוהמתו. כמה פעמים שמענו בבתי הנבחרים, והנה אנשים ,משכילים' מרבים לדבר בפומבי ואומרים כי ,עם האורחים' המה, ובדם בשרם ירחצו וימחו אותה (את השאלה שבראו) מעל פני האדמה".

כותב המאמר ממשיך ושואל:

„איך נתפלא על מה שקרה אם הנבחר לבית הנבחרים נשבע כי לא ישקוט ולא ינוח עד אם ישמיד ויאבד את כל היהודים... ובין האנטיסמיטיזם ובין הרצח לא נמצא בלתי אם קיר דק מאוד אשר יבוא ההמון ויקרקר אותו באפס יד".

בעל המאמר מציין את ברית הקטולים עם שונאי היהודים וכותב:

„סכנה גדולה על ראשי עם הארץ כי הכומרים והקטולים כרתו ברית עם האנטיסמיטים, והברית הזאת עד אבדון תאכל... מדוע יהיה כדבר הזה? התרדפו באף ותשמידו רבוא רבבות נפש אדם?".

ההתאוששות

לא בנקל ולא בלב קל עברה הקהילה לסדר יומה לאחר הפרעות, ומי יודע כיצד היתה מתאוששת ומתגברת בלי עזרת אחים נדיבים.

הרב אהרן שמואל אסאד פרסם קול קורא לקהילות ישראל בבקשת עזרה ותמיכה לאנשי קהילתו שנשארו בעירום ובחוסר כל. הקהילה עושה כמיטב יכלתה, אך אין בכוחה לבד לשקם את הריסותיה.

ואכן העזרה לא איחרה לבוא. קהילת גלנטה היתה הראשונה שהגישה את עזרתה בכסף, לבוש ולבנים. קהילות פרשבורג ואיפולישאג הודיעו טלגרפית אף הן על תמיכתן הכספית שתשלח במהרה. גם הברון הירש נחלץ לעזרה. מזכירו, שהורץ לסרדאהלי לבדיקת מצב הנצרכים, הרים בשם הברון תרומה בסכום שהסתכם ביותר מ־10,000 פלורינים.

העיירה היהודית עוד היתה עשנה וכבר נחלצו תושביה לשקמה. יהודי הקהילה קמו כאחד לבנותה ולחדש את ימיה כקדם. הסוחרים הקטנים והבינוניים, בעלי המלאכה החרוצים התגברו על כל אבני הנגף והחזירו הכל לתחיה. על אף הכל ולמרות הכל לא נפגע צביונה היהודי של העיירה והיא נשארה כזאת עד שבאו הנאצים והשמידו את הכל.

כאמור, לא כופפה הסערה את הקהילה ובמהרה ניצבה על רגליה בכל קומתה. מוסדות הקהילה המאורגנים ומבוססים היטב, שהיו קיימים כבר שנים לא מעטות לפני כן, עמדו לה בוודאי שתוכל לחזור למצב של פעילות תקינה.

Theure und edle Glaubensgenossen!

Ein gräßliches Unglück hat unsere Gemeinde heimgesucht. In der Nacht vom 18. auf den 19. d. M. um 11 Uhr brach auf mehreren Seiten zugleich, wahrscheinlich von ruchloser Hand angelegt, Feuer aus. Und in Folge des orkanähnlichen Windes stand in einem Nu ein großer Theil der Stadt in lodernden Flammen und verwandelte dieselbe in einen Schutthaufen. Unsere Stadt gleicht einer Ruine; wohin das Auge sich wendet, sieht es nur Zerstörung und Verwüstung. Ueber hundert Familien irren herum, verzweifelud und händeringend, obdachlos, aller Lebensmittel und Bekleidung beraubt. Wohlhabende sind zu Bettlern geworden, arme fleißige Handel- und Gewerbetreibende dem größten Elende preisgegeben. Die Größe des Unglückes spottet jeder Beschreibung!

Mit erhobenen Händen flehe ich im Namen der Unglücklichen und appellire an das warmfühlende Herz aller Menschenfreunde und Glaubensgenossen um Hilfe und Unterstützung. Wohl leistet meine Gemeinde mit aller Kraftanspannung das Ihrige, aber dies ist leider viel zu wenig, auch nur einigermaßen dieses massenhafte Elend zu lindern. Mit tiefgefühltem Danke muß ich der israel. Gemeinde zu Galantha Erwähnung thun, die gleich bei Erfahrung der Katastrophe uns unmittelbar eine namhafte Geldsumme, wie auch Wäsche, Leinwand und sonstige Kleidungsstücke zukommen ließ, auch die Gemeinden Preßburg und Ipolysag verständigten uns telegraphisch, daß sie uns durch Geldsammlungen zu Hilfe eilen. Mögen obgenannte Gemeinden allen Gemeinden Israels zum Beispiel dienen und unsrer schwer heimgesuchten Gemeinde bald fühlen lassen die Tradition unsres Volkes, welche in den Worten — גומלי חסדים — רחמנים בני רחמנים — ihre Wiederspiegelung findet. — Eine jede Gabe, von welchem Betrage immer, wird mit Dank angenommen, und ist dieselbe entweder an gefertigtes Rabbinat oder an Herrn **Moritz Goldberg,** Gemeindepräses, zu senden.

Da.-Szerdahely (Ungarn, Comitat Preßburg).

A. S. Afszud, Oberrabbiner.

Wir sind bereit, Gaben entgegenzunehmen und weiterzubefördern.

3345) Die Expedition des „Israelit".

קריאת רבי אהרן שמואל אסאד לעזרה ("Der Israelit", שנה 28, גליון 49)

בעקבות הרעש הציבורי בעטיין של הפרעות הזדוניות בוטלו הבחירות על ידי השלטונות המרכזיים וכן בחירתו של הציר האנטישמי סאבו עצמו. על מקומו נאבקו שלושה מועמדים חדשים. אחד, הרוזן קגלביץ, אנטישמי גם הוא, שהציג את מועמדותו במקום סאבו, אחד ליברלי בשם בארטאל אורל ואחד יהודי בשם מג'רי־קראוס ליוש.[49]

לקראת הבחירות החדשות התקיימה אסיפת בחירות ב־28.1.1888, אולם גם זו בוטלה בגלל ההפרעות, הרעש והצעקות שהקימו היסודות האנטישמיים. באסיפה הבאה (ב־22.2.1888) הסתמן כבר כשלונו של המועמד האנטישמי ואילו הליברלי בארטאל הסיר את מועמדותו וויתר לטובת המועמד היהודי קראוס. בעזרת הקולות

---

[49] מג'רי־קראוס (Megyeri-Krausz) ליוש נולד בבודאפשט בשנת 1843 והתבלט בחיי המסחר והפוליטיקה שם. קראוס זכה להישגים ניכרים בשטח פיתוח ענף טחנות הקמח ההונגרי ושימש כציר הפרלמנט במשך שתי קדנציות (ראה Zsidó Lexikon, עמ' 584).

של קצת פחות מ־50% בעלי זכות הבחירה היהודיים וקולות הליברלים זכה קראוס ברוב קולות ונבחר לציר בתאריך 11.3.1888.[50]

בחלוף המאה ועד השואה

עם סיום המאה נתגבש צביון הקהילה וצורתה על מוסדותיה הענפים כפי דמותה בעשרות השנים האחרונות וכפי אשר רבים מאתנו עוד זוכרים אותה. ברם, על כל אלה בפרקים הבאים.

ההתפתחות והגידול המתמיד, בתנאים ובנסיבות שדובר בהם כבר, גרמו למצב, שבחלוף המאה התשע עשרה יכלה קהילת סרדאהלי לרשום לזכותה את התופעה הנדירה של רוב מנין ובנין תושבים יהודיים בעיירה, כאשר רוב זה והפעלתנות היהודית הטביעו את אופיים ורשומם על העיירה וכמעט על כל המחוז כולו. העיירה דונאסרדאהלי היתה המרכז האדמיניסטרטיבי והרשמי של המחוז ובו כשבעים כפרים מאוכלסים אכרים הונגריים, ובכששים מהם גרו יהודים. היא חלשה על האזור העשיר בחקלאות והיתה המרכז המחוזי של המשרדים הממשלתיים והצבוריים כמו בית המשפט, בנקים, נוטריון צבורי, דאר וטלגרף, תחנת רכבת וכו׳. היהודים, על אף היותם רוב התושבים במרכז מחוזי זה, ועל אף התקופה רבת השנים אחרי האמנציפציה, לא זכו לאייש אלא רק כמה משרות ועמדות שררה מקומיות מכל מערכת המשרות (המקומיות והמחוזיות) שהיו שמורות, לרוב, לגויים בלבד.[51] אולם את המערכת הכלכלית והמסחרית ריכזו בידיהם כמעט לגמרי. אפשר היה להניח לכאורה, שבתנאים נוחים כאלה תימצא פרנסה מספקת, ברווח ובכבוד, לכל יהודי העיירה שמספרם הגיע בעת ההיא (1910) ל־2378 נפשות[52] מכלל 4747 תושבים, והם במשהו יותר מ־50%! אולם לא כך היו פני הדברים. לא מעטות היו המשפחות העניות ומעוטות היכולת, וגם בנושאים אלה נרחיב את הדבור בהמשך דברינו.

מכל מקום, „ירושלים הקטנה", כפי שכונתה קהילת סרדאהלי בין הקהילות ההונגריות, נמצאה בשיא פריחתה, ועוד לפני חלוף המאה פעלו כבר בתוכה הארגונים

---

50 ראה: Allgemeine Zeitung des Judentums משנת 1888, גליונות מס׳ 155, 158 ו־187.

51 שונות קצת העובדות בתקופת הרפובליקה הצ׳כוסלובקית וידובר בהן בפרק הדן בחיים הפוליטיים (פרק ח׳).

52 ראה: Révai Nagy Lexikon, בודאפשט, 1912.

המסונפים לקהילה כביקור חולים, ארגון נשים, חברה לתמיכת יתומים, מלבד המוסדות המקובלים כמו חברא קדישא, בית ספר, תלמוד תורה וכו׳.[53]

שנים רגועות היו בקהילה בשנותיה הראשונות של המאה החדשה. אין פרץ ואין צוחה. הבעיות היחידות שהדריכו את מנוחת אנשי הקהילה היו עניני הפרנסה והבעיות הקטנות של יום יום, ומלבד הוויכוחים הקהילתיים הקטנים, לא הופרעה שלוותם.

אידיליה זו נמשכה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שתוצאותיה שינו סדרי עולם ומלואו, וטמנו בחובם את גרעיני הפורענויות העתידות לבוא על עם ישראל.

במלחמת העולם הראשונה

מלחמה זו פרצה בשנת 1914 בין „מעצמות המרכז", ובראשן גרמניא והמונרכיא האוסטרית־הונגרית, לבין „מעצמות ההסכמה", שכללו את רוב ארצות אירופה ולבסוף גם את ארצות הברית של אמריקה, והיא נסתיימה בשנת 1918 בתבוסתן של מעצמות המרכז. מלחמה ארוכה זאת גרמה לנזקים חמורים למכביר והסבה צער ויגון לרבים. גם קהילת סרדאהלי לא ניצלה ממאורעות הדמים של המלחמה. 220 מיהודי הקהילה גויסו לחזיתות השונות. מהם 12 קצינים, כ־40 בדרגות נמוכות יותר ויתרם חוגרים. 46 מבני הקהילה נפלו בקרב[54] והשאירו אחריהם הורים שכולים, אלמנות ויתומים רבים.

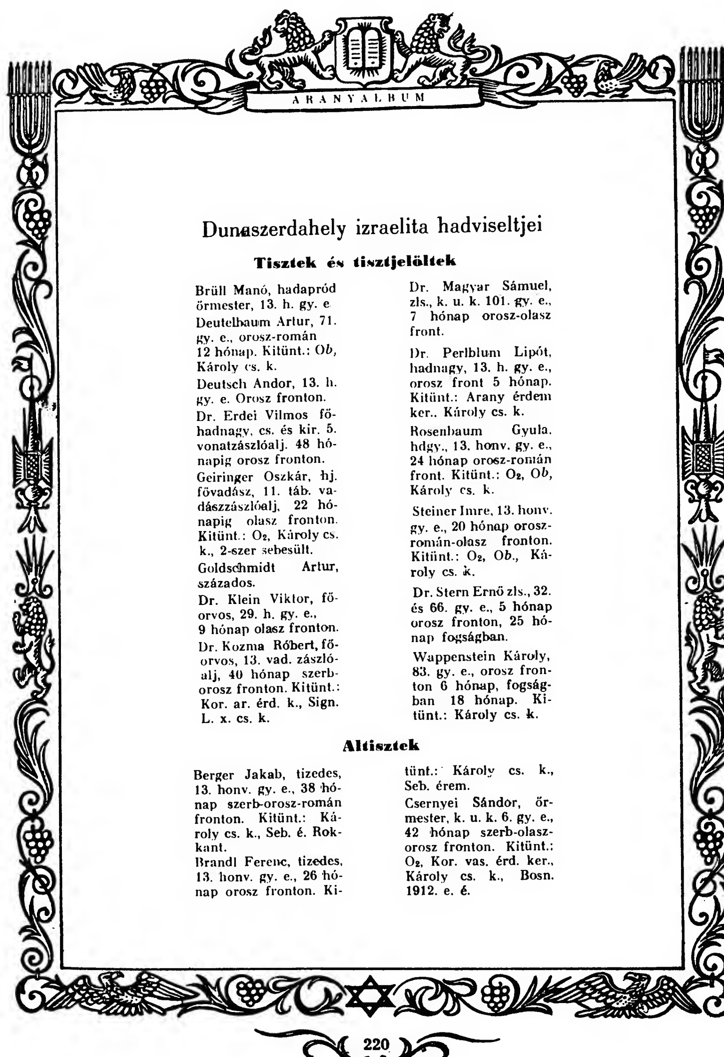
כתופעת לוואי של המלחמה הותר הרסן במידה מסויימת ונעשו נסיונות פרעות מצד בריונים מבין התושבים הנכריים של הכפרים שבסביבה. מזימותיהם סוכלו על ידי וועדת ההגנה היהודית שהורכבה מחיילים יהודיים שהדפה את הבריונים והתקפותיהם.

במשך שנות המלחמה הארוכות נישבו בידי ההונגרים שבויי מלחמה רבים בעיקר בחזית הרוסית ורבים מהם שוכנו במחנות שבויים שהוקמו בין היתר גם בסרדאהלי ובסביבתה. במחנות אלה נמצאו שבויים יהודיים שזכו להתעניינות ועזרת היהודים באוכל כשר, בביגוד וביתר צרכיהם.

---

[53] ראה: Kalender fuer Israeliten 5658 (1897/98) עמ׳ 325/6.

[54] ראה: A Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbuma, עמ׳ 229—220, ושם תמצא רשימה מלאה של שמות כל המגוייסים והנופלים בקרב.



Dunaszerdahely izraelita hadviseltjei

Tisztek és tisztjelöltek

Brüll Manó, hadapród őrmester, 13. h. gy. e

Deutelbaum Artur, 71. gy. e., orosz-román 12 hónap. Kitünt.: Ob, Károly cs. k.

Deutsch Andor, 13. h. gy. e. Orosz fronton.

Dr. Erdei Vilmos főhadnagy, cs. és kir. 5. vonatzászlóalj. 48 hónapig orosz fronton.

Geiringer Oszkár, hj. fővadász, 11. táb. vadászzászlóalj, 22 hónapig olasz fronton. Kitünt.: O_2, Károly cs. k., 2-szer sebesült.

Goldschmidt Artur, százados.

Dr. Klein Viktor, főorvos, 29. h. gy. e., 9 hónap olasz fronton.

Dr. Kozma Róbert, főorvos, 13. vad. zászlóalj, 40 hónap szerb-orosz fronton. Kitünt.: Kor. ar. érd. k., Sign. L. x. cs. k.

Dr. Magyar Sámuel, zls., k. u. k. 101. gy. e., 7 hónap orosz-olasz front.

Dr. Perlblum Lipót, hadnagy, 13. h. gy. e., orosz front 5 hónap. Kitünt.: Arany érdem ker.. Károly cs. k.

Rosenbaum Gyula. hdgy., 13. honv. gy. e., 24 hónap orosz-román front. Kitünt.: O_2, Ob, Károly cs. k.

Steiner Imre, 13. honv. gy. e., 20 hónap orosz-román-olasz fronton. Kitünt.: O_2, Ob., Károly cs. k.

Dr. Stern Ernő zls., 32. és 66. gy. e., 5 hónap orosz fronton, 25 hónap fogságban.

Wappenstein Károly, 83. gy. e., orosz fronton 6 hónap, fogságban 18 hónap. Kitünt.: Károly cs. k.

Altisztek

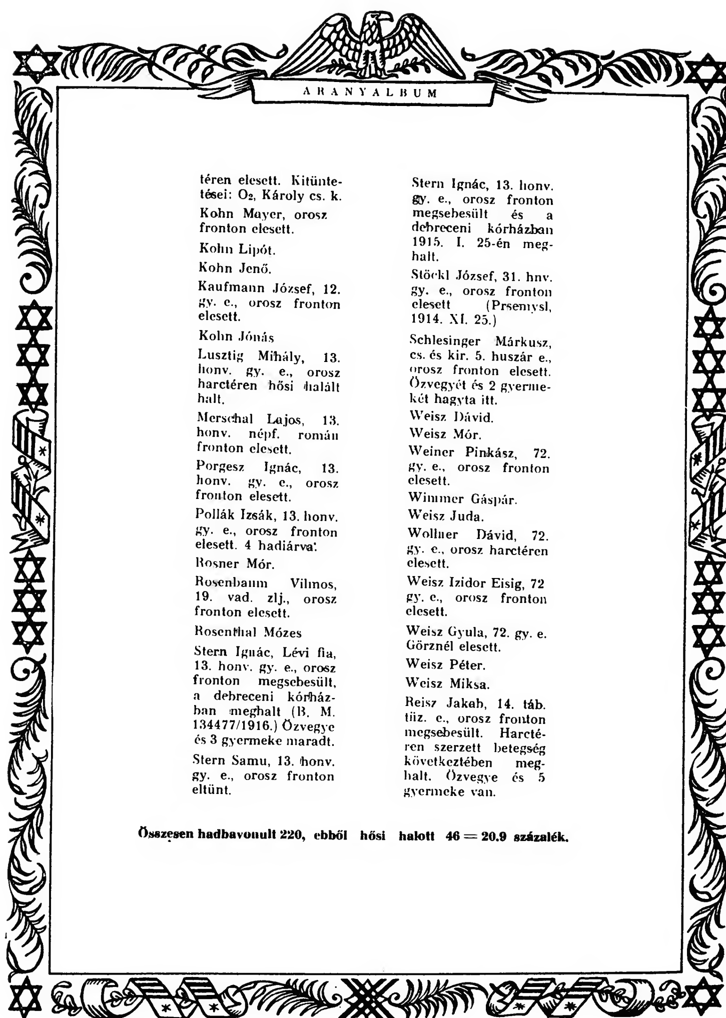
Berger Jakab, tizedes, 13. honv. gy. e., 38 hónap szerb-orosz-román fronton. Kitünt.: Károly cs. k., Seb. é. Rokkant.

Brandl Ferenc, tizedes, 13. honv. gy. e., 26 hónap orosz fronton. Kitünt.: Károly cs. k., Seb. érem.

Csernyei Sándor, őrmester, k. u. k. 6. gy. e., 42 hónap szerb-olasz-orosz fronton. Kitünt.: O_2, Kor. vas. érd. ker., Károly cs. k., Bosn. 1912. e. é.

220

רשימת הלוחמים מדונאסרדאהלי במלחמת־העולם הראשונה
צילום מתוך „אלבום הזהב" לזכר החיילים היהודים ההונגריים במלחמת העולם הראשונה


ARANYALBUM

téren elesett. Kitüntetései: O_2, Károly cs. k.

Kohn Mayer, orosz fronton elesett.

Kohn Lipót.

Kohn Jenő.

Kaufmann József, 12. gy. e., orosz fronton elesett.

Kohn Jónás

Lusztig Mihály, 13. honv. gy. e., orosz harctéren hősi halált halt.

Merschal Lajos, 13. honv. népf. román fronton elesett.

Porgesz Ignác, 13. honv. gy. e., orosz fronton elesett.

Pollák Izsák, 13. honv. gy. e., orosz fronton elesett. 4 hadiárva.

Rosner Mór.

Rosenbaum Vilmos, 19. vad. zlj., orosz fronton elesett.

Rosenthal Mózes

Stern Ignác, Lévi fia, 13. honv. gy. e., orosz fronton megsebesült, a debreceni kórházban meghalt (B. M. 134477/1916.) Özvegye és 3 gyermeke maradt.

Stern Samu, 13. honv. gy. e., orosz fronton eltünt.

Stern Ignác, 13. honv. gy. e., orosz fronton megsebesült és a debreceni kórházban 1915. I. 25-én meghalt.

Stöckl József, 31. hnv. gy. e., orosz fronton elesett (Prsemysl, 1914. XI. 25.)

Schlesinger Márkusz, cs. és kir. 5. huszár e., orosz fronton elesett. Özvegyét és 2 gyermekét hagyta itt.

Weisz Dávid.

Weisz Mór.

Weiner Pinkász, 72. gy. e., orosz fronton elesett.

Wimmer Gáspár.

Weisz Juda.

Wollner Dávid, 72. gy. e., orosz harctéren elesett.

Weisz Izidor Eisig, 72 gy. e., orosz fronton elesett.

Weisz Gyula, 72. gy. e. Görznél elesett.

Weisz Péter.

Weisz Miksa.

Reisz Jakab, 14. táb. tüz. e., orosz fronton megsebesült. Harctéren szerzett betegség következtében meghalt. Özvegye és 5 gyermeke van.

Összesen hadbavonult 220, ebből hősi halott 46 = 20.9 százalék.

229

רשימת הלוחמים מדונאסרדאהלי במלחמת־העולם הראשונה
בסוף הרשימה סיכום : גויסו — 220, נפלו בקרב — 46 = 20.9%

בין תוצאותיה הנוספות של המלחמה היו בריחת פליטים יהודיים רבים מפולין לערי הונגריא. אלה וגם אלה מצאו מקלט בין יהודי הונגריא וכמה עשרות מהם גם בקהילת סרדאהלי. המתישבים החדשים נתקבלו בכבוד, הקימו משפחות והתערו יפה בחיי הקהילה.

בשלטון הצ׳כוסלובקי החדש

בעקבות תבוסת מעצמות המרכז, כאמור, קמה הרפובליקה הצ׳כוסלובקית, בנשיאותו של חסיד אומות העולם ידיד היהודים, הנשיא תומס ג. מסריק. מדינה חדשה זו שהיתה הצלע הצפונית של ההסכמה הקטנה צ׳כוסלובקיא־יוגוסלביא־רומניא, לחמה בצד מעצמות ההסכמה, ובעקבות נצחונן סיפחה אליה, כמו שתי שותפותיה האחרות, חלקים גדולים מהונגריא ההיסטורית, ויחד אִתן סגרה כמעט על הונגריא כולהּ. במסגרת מפה חדשה זו הפך כל האזור של הונגריא העליונה מנהר הדנובה בדרום, כולל פרשבורג עיר ההכתרה ההונגרית, ועד להרי הטאטרה והקרפאטים בצפון לאזור הסלובקי ונהייתה לחלק אינטגרלי של הרפובליקה הצ׳כו־סלובקית החדשה. האזור הסלובקי איכלס בתוכו למעשה שתי אומות, את הסלובקים הדלים והבלתי משכילים בצפון, ואת המיעוט ההונגרי הגדול בדרום. הצ׳כים, המשכילים והדמוקרטים, מקימי המדינה החדשה, לא טרחו להצר את צעדיהם, שפתם וכו׳ של המיעוטים, אם כי לא התייחסו באמון יתר לא לאומה „האחות" הסלובקית ולא למיעוט ההונגרי המנוצח. בקונסטלציה כזו נהנה הישוב היהודי מיחס חיובי מצד המושלים החדשים, ולא ראה סיבה רצינית לדחות את היד המושטת, מה גם שאווירת החרות, אווירת החופש והדמוקרטיה, לא גרמו להתנגשות אינטרסים עם התושבים ההונגרים, שגם הם נהנו ממלוא התנאים החיוביים ששררו בדמוקרטיה זו.

כתופעה מעניינת בתקופת הרפובליקה יש לציין את התעוררות הרגשות הלאומיים היהודיים. התעוררות זו התבטאה למשל במפקדי תושבים ואוכלוסין, כאשר יהודים רבים הכריזו על עצמם כמשתייכים אל הלאומיות היהודית. דוגמה אחרת להתעוררות זו היתה, ייסודה של „המפלגה היהודית" שהוכרה כמפלגה פוליטית, אשר נציגיה הנבחרים ייצגוה בפרלמנט שבפראג. המציאות החדשה שימשה כגורם מדרבן לתחיית הלאומיות היהודית, לעומת המגמות הרפורמיסטיות, ונסיונות ההשתלבות היהודית בין הגויים, בארצות אירופה השונות, בעתות האמנציפציה לתקופותיה, במאה הקודמת.

והרי כמה מהעובדות המקומיות:

במפקד האוכלוסין הראשון שערכו השלטונות הצ׳כוסלובקיים ב־15 בפברואר 1921[55] הצהירו במחוז דוניסקה סטרדה 1471 יהודים על השתייכותם ללאומיות היהודית, מכלל 3029 יהודי האזור שהצהירו על דתם היהודית. את מספר היהודים בקהילת האם סרדאהלי עצמה בעת ההיא מעריכים בכ־2500 נפש.

במפקד האוכלוסין של דצמבר 1930[56] הצהירו כבר 2634 יהודים, מכלל ה־3222 באזור כולו, כמשתייכים ללאומיות היהודית. קהילת האם מנתה כ־2700 נפשות ומספר הנפשות היהודיות בכשישים הכפרים הסמוכים שהשתייכו לקהילת האם, היה כ־600. מספרם נע בין בודדים בכפר אחד ועד לעשרות בכפרים אחרים. מהכפרים הגדולים יש לציין את קהילות המשנה בש (Bös) ו־גלה (Egyházgelle), שהחזיקו בית כנסת ושוחט משל עצמם, ואת הגדול מכולם אלישטאבע (Alistál), שם כיהנו במשך דורות גם רבנים (ראה להלן פרק ה׳).

מפקד נוסף נערך על ידי השלטון ההונגרי בשנת 1941 ובו נמנו 2645 יהודים בקהילת האם סרדאהלי, 393 יהודים בכפרים ובס״ה 3038 נפש.[57] מפקד זה נערך כבר באוירת חששות מצד היהודים ותחילת הרדיפות נגדם, כך שאין בו אינפורמציה מהימנה ושלמה אודות הפרטים החשובים לנו. במפקד זה חסרים כבר — לפחות בחלקם — היהודים שהוגדרו כ„זרים״ ונעצרו או גורשו, אלה שהיגרו מהקהילה, אלה שגויסו למחנות העבודה (וידובר בכל אלה בפרקים על שנות האימה והשואה שבחלק ב׳) וכן אלה שמן הסתם העדיפו בשל סיבות שונות לא להתפקד כלל.

מתוצאותיו של מפקד זה התבררו גם העובדות המצערות, כי לראשונה מאז היתה האוכלוסיה היהודית רוב בעיירה, היא הפכה למיעוט, והיא ירדה לכ־41% מכלל האוכלוסיה, שמנתה אז כבר יותר מ־6500 תושבים.

לסיכום רשימה זו נציין שלפי הערכת יודעי דבר הגיע מספר תושבי הקהילה לכ־3500 נפש ויותר בשיא כוחה, וזה היה מספר בני ישראל בקהילה זו, ב„ירושלים הקטנה״, שאיננה עוד.

---

55 Československá statistika — svazek 9, Řada VI, Sčitani lidu, sešit 1, Praha, 1924.

56 Československá statistika — svazek 98, Řada VI, Sčitani lidu, sešit 7, Praha, 1934.

57 Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint, Budapest, 1944 (Orsz. Statisztikai Hiv. kiadv.).

טבלה סטטיסטית מרכזת של האוכלוסיה היהודית בדונאסרדאהלי

המקורות	השנה	מספר היהודים		
		בקהילה	באזור	סה"כ
Monumenta Hung. Judaica	1728	19 משפ'		
Monumenta Hung. Judaica	1735	78	13	91
Conscriptio Judaeorum	1770	53 משפ'	60 משפ'	113 משפ'
Zsidó Lexikon	1774			121 משפ'
Magy. All. Archiv Bp.	1828	928		
Magyarorsz. geogr. és statiszt. 1836/39	1835	1175		
Conscriptia, Israeliták névsora 1848/I	1848	1250	300	1550 (363 משפ')
Magyarorsz. geogr. szótára	1851	1175 (בלי Elötejed)		
Magyarorsz. helységnévtára	1880	1874		
Pallas Lexikon	1891	2048		
Diversa	1900	2150		
Révai Nagy Lexikon	1910	2378		
Československá Statist. Praha	1921	2500	530	3030
Československá Statist. Praha	1930	2700	520	3220
Orsz. Statiszt. Hiv. BP.	1941	2645	393	3038

הערות:

א. המקורות הסטטיסטיים השונים שבטבלה זו אינם מאפשרים קביעה מדוייקת של מספר היהודים בכל תקופה ותקופה, אך הם מוכיחים בעליל את העליה הרצופה והמתמדת במספר הנפשות שבקהילה היהודית שבדונאסרדאהלי. סיבות אפשריות לשינויים יכלו להיות בגלל עזיבות, חיפוש פרנסות במקום אחר, נישואים למקום אחר וכדומה.

ב. מן המקובלות היתה ההנחה כי מספר היהודים בקהילת דונאסרדאהלי היה יותר גדול מכפי שמשתקף מן הסטטיסטיקות, אך אין בידנו אלא מה שלפנינו. ברם, ממספר הנפשות שב„לוחות הזכרון" שבסוף הספר (ומספר הנפשות החסרות בהם) מסתבר, כי מספרם היה אכן גדול מכפי שמשתקף מן הסטטיסטיקות.

לשונות הדיבור

בבואנו לדון בנושא לשונות הדיבור, עלינו להתייחס לנושא זה, הן מהבחינה היהודית והן מהבחינה הגאוגרפית והשפעת התקופות והמשטרים השונים. כן יש למתוח קו מבדיל בין לשון דיבורם של תושבי העיירה והסביבה הלא־יהודים, לבין לשונות הדיבור שהיו מקובלות בין יהודי המקום.

לשון הדיבור המקובלת והדומיננטית, שפת הרחוב היומיומית של תושבי העיירה והאזור, היתה ההונגרית, שכן זו היתה שפת האם, כשם שהיתה שפת המדינה במרבית התקופות. אולם לגבי היהודים ניתן לציין וזאת בהתחשב ברמת היידע וההשכלה ומעצם עובדת היותם יהודים, על סמך העובדות הידועות וכן מהתיעוד הרב־גוני המובא בדפי ספר זה, כי יהודי הקהילה שלטו ודיברו (ברובם או בחלקם) בכמה שפות, נוסף על ההונגרית הדומיננטית.

כמושכל ראשון, שלטו היהודים, מי פחות ומי יותר (וביתר שאת הלמדנים שבהם), בשפה העברית־הארמית, שפת התפילות ולימודי הקודש, היא „לשון הקודש", בהברה אשכנזית. רוב הציבור היהודי, בדרגת ידע משתנה, ידע ודיבר גם יידיש, אף שלא היתה זו היידיש העסיסית של יהדות פולין וליטא. ביידיש נאמו ודרשו הרבנים בבתי־הכנסת, וביידיש התנהלו הלימודים בתלמוד־תורה ובישיבות.

שפת ההדרכה בבית־הספר היהודי היתה ההונגרית. בתקופת הרפובליקה, כאשר הסלובקית היתה השפה הרשמית הראשונה, ניתנו שעות שעורים ללימוד שפה זו. אך על אף היותה השפה הרשמית הראשונה, רחוקים היו היהודים משימוש נרחב בשפה הסלובקית, בשל ידיעתם החלשה בשפה זו. בתקופה ההונגרית החדשה נלמדה הגרמנית כשפה שניה בבית־הספר היהודי.

השפה השגורה ביותר, נוסף על ההונגרית, היתה הגרמנית, בה השתמשו בעיקר המשכילים שבאנשי הקהילה. את ידיעת הגרמנית והשמוש בה לתקופותיה יש לייחס לתקופת ההאבסבורגים, לתקופת המונרכיה האוסטרית־הונגרית, להשפעת קירבתה הגאוגרפית של הקהילה לפרשבורג, וינה ואזוריהן, וכן למוצאן של משפחות רבות, שבהן לפחות אחד מבני הזוג (ולרוב היו אלה הנשים) באו ממקומות אלה, וכן לקשרי המסחר של סוחרים עם סיטונאים וחרושתנים באזורי ההשפעה של השפה הגרמנית.

שפתה הרשמית של הקהילה לתקופותיה (בה נרשמו הפרטיכלים והמסמכים השונים) היתה ההונגרית או הגרמנית, לחילופין או במעורב, והכל לפי תקופת הזמנים והשפעתם.

שעורים בעברית חדישה (וגם באנגלית) התקיימו בקבוצות נוער שונות, אך זאת רק בסוף ימי הרפובליקה ובתחילת המשטר ההונגרי המחודש, הן בגלל החששות לעתיד והן בקשר להגירה אפשרית, עם צוק העתים.

העתונות המקובלת על אנשי הקהילה, ושוב — בין החוגים השונים ובתקופות השונות ובנוסף על העתונות ההונגרית או במקומה, היתה העתונות היהודית של האזור, כגון Der Jüdische Herold המקומי וה־Jüdische Presse הפרשבורגאי וכו׳, ומהעתונות הפוליטית ה־Pester Lloyd וה־Prager Tagblatt הידועים.

כסיכום למאמר זה אפשר לציין את ההטרוגניות (הרב־גוניות) של הקהילה גם בשטח זה, כמו באופיה ובצביונה ובנושאים אחרים, שידובר בהם בהרחבה בפרקים הבאים.



מצבות עתיקות. האבנים מספרות...

פרק ה'

הרבנים, חייהם, פעלם ויצירותיהם

בהוקרה ובהערצה אני ניגש לרשום פרקים בתולדות גדולי סרדאהלי שרי המאה והדעה, שעל פיהם יצאו ועל פיהם יבואו בקהל עדת ישורון סרדאהלי מאז נהייתה לעיר ואם בישראל לפני כמאתיים וחמישים שנה ועד חיסולה הטרגי בשנות השואה.

וזאת לדעת, אין אני בא למסור עדות מפי עצמי ביחס לגדולתו וקדושתו של זה לעומת זה, כי כולם אהובים, כולם ברורים, וכולם קדושים, רועים נאמנים לבני עמם קהילת סרדאהלי, אלא באתי לאסוף וללקוט את כל מה שמצאתי במקורות המפוזרים והשתדלתי להשלימם עד כמה שעלה בידי באמצעים שלרשותי. גם התואר „הרב מו"ה" לאו מדידי הוא, כי רשמתים כפי שכתובים בספר „שם הגדולים לארץ הגר" ובמקומות אחרים.

פרק זה מוקדש לחייהם, פעלם ויצירותיהם של רבנים ודיינים שכיהנו, שנולדו, או אשר התגוררו בקהילת סרדאהלי, שרובם ככולם התבלטו בתורתם, בגאוניותם, בקדושתם, בהליכותיהם ובאישיותם, ושימשו אות ומופת לדורות. מי לנו עדות נאמנה יותר מעדותם של ענקי הרוח וגאוני הגאונים כרבי משה סופר בעל „חתם סופר", רבי מרדכי בינעט בעל „פרשת מרדכי", רבי יחזקאל לנדאו בעל „נודע ביהודה", רבי יוסף שאול הלוי נתנזון בעל „שואל ומשיב", ואלה אשר באו בעקבותם, אשר העידו על גדולתם, הם שעטרום בתואריהם, הם שהסכימו על ספריהם והם בעלי הסמכא שאת דבריהם נקבל כרוחם וכלשונם. אולם, גדולתם של רבנים אלה אינה נמדדת רק על פי התוארים שהוענקו להם — הגם שאינם תוארי כבוד בעלמא, — אף לא על פי מספר הספרים שחיברו והודפסו (וכתבי היד הרבים שלא נתפרסמו בדפוס), אלא היא נמדדת גם על פי אמות המידה לפיהן הצליחו להנחיל לבני קהילתם את מידותיהם הנאצלות, ללמדם יושר והגינות,

ללמדם הליכות דרך ארץ, ענווה וצניעות, מעשי צדקה וחסד, מידות שבעולמנו של היום — נדמה — הן כחרס הנשבר וכחלום יעוף, וכאילו היו ואינן, וספק אם אי פעם תחזורנה עוד.

ועל אנשי הקהילה — אף שלא כולם היו חכמים יודעי דת ודין ולא מעטים היו מפשוטי העם — ייאמר, שברובם הלכו לאורם של מוריהם, ובהליכותיהם פעלו כפי שלמדו מרבותיהם. השם הטוב שיצא לקהילה מימים ימימה מצא לו הד ויחס חיובי גם במישור האישי והמשפחתי. הן ה„חתם סופר" והן ה„כתב סופר" לקחו להם חתנים לבנותיהם מבני קהילת סרדאהלי וקשרים אלה קרבו אותה לאחותה, קהילת פרשבורג הסמוכה והגדולה ממנה, עוד יותר מאשר בעבר. ברם, אין להתעלם גם מהנקודות השליליות בחיי הקהילה. אין להבין, למשל, מדוע נאלצו רוב רבניה לחיות חיי דוחק ולהתנסות בייסורי עוני, גם אם הקהילה לא נחשבה, למרות גודלה — ותרתי משמע — בין הקהילות העשירות.

ספרים רבים חיברו רבני קהילת סרדאהלי בכל מקצועות התורה וחבל מאוד שלא נוכל להרחיב עליהם את הדיבור. ברם, הספרים שיצאו לאור הם בבחינת אפס קצהו, לעומת החיבורים וכתבי היד הרבים, אוצרות גדולים ועצומים ממש, שלא הגיעו למכבש הדפוס, ולמרבה הדאבה ירדו במרוצת השנים והשואה לטמיון.

סדור הפרק הוא, עד כמה שניתן, לפי סדר כרונולוגי של שנות כהונתם ופטירתם, ואת הפרטים השתדלתי להשלים ולבאר באר היטב עד כמה שהיה לאל ידי להשיגם. השוויתי את כל המקורות שהשתמשתי בהם וכן הפקתי לקח מצילומי המצבות של הרבנים. כאשר נתקלתי בסתירות לגבי פרטים ותאריכים, נקטתי בדרך כלל בתר רובא, ברם לא קימצתי בציון מראי המקומות, כך שכל הצמא לדעת יבוא על שכרו אם יעיין במקורות אלה.

ועוד ייאמר, שספר זה אינו ליודעי דת ודין בלבד, והוא נועד הן לאלה שאין באפשרותם להתעמק בפרטי פרטים, והן לאלה שהתרחקו כבר קמעה מבאר מים חיים של קהילת ישורון סרדאהלי, ועל כן השתדלתי לתת לו אופי של קריאה קלה ומסברת את האוזן, למען דעת כל עמי הארץ את מסורתה ומורשתה, כמו שנאמר „זכור ימות עולם, בינו שנות דור־ודור, שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך". השואה שעברה עלינו מחקה כבר רבות מזכרונותינו וזכרון מורשתנו ורק על ידי היכרות מקרוב וזכירת נשכחות ניתן להחזיר — ולו במעט — את העטרה ליושנה.

ועתה, בעזרת החונן לאדם דעת אמסור דברים בשם אומרם ובשם כותבם.

הרב מו"ה שמעון דוד

אב"ד עד תקכ"א (1761)

רבי שמעון דוד היה ראש וראשון לרבני הקהילה ושמו מופיע במפקד האוכלוסין היהודיים משנת 1735.[58] ייצג בכבוד את קהילתו בדיון עם קהילת פרשבורג בדבר מס הסבלנות, וזמן קצר לאחר מכן נפטר. אם נוכל להניח שהוא מילא את כהונת הרב המקומי ותפקידי הרבנות כפי שפורטו ב„כתב הזכויות" משנת 1739 — ונוכל להניח זאת בהעדר זכר כל שהוא לרב אחר בעת ההיא, — מסתבר שכיהן בקהילת סרדאהלי קרוב לשלושים שנה.

לפי המקורות השונים היה רב גדול בתורה, אולם פרטים נוספים אודותיו אין לצערנו במקורות אלה.[59]

הרב מו"ה שמחה

אב"ד עד תק"ל (1770)

שני בכסא הרבנות אנו מוצאים את הרב ר' שמחה שנפטר בשנת תק"ל. נראה שכיהן מיד אחרי פטירת הרב שמעון דוד, ושימש ברבנות כתשע שנים. היה „רב גדול בתורה אבדק"ק ס"ה".[60] על מצבתו שבבית העלמין בסרדאהלי הוא מתואר כ„חסיד ועניו" ונפטר כ"ד אייר תק"ל.[61]

הרב מו"ה יצחק

את מקומו של רבי שמחה מילא כנראה הרב ר' יצחק. שמו לא נזכר במקורות, ואילולא מצבתו בשורת קברי הרבנים (המסומנת במס' 4) היה זכרו נשאר לוט בערפל של שכחה. ממצבתו אנו למדים ש„היה אדם גדול בענקים וידיו רב בתושי' בכפליים".

---

58 ראה לעיל, פרק ב', הערה 13.

59 ע"ע: „שם הגדולים לגדולי הונגרי'", מער' ש', סי' קט"ו; „סיני", כרך כ"ח, עמ' ע'; ובספרו של הרב מאיר שטיין, Magyar Rabbik, שנה ה', גליון 5–4, מס' 914.

60 ע"ע: „שם הגדולים", מער' ש', סי' צ"ב; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שם, מס' 1013.

61 ראה נוסח מלא של מצבתו בפרק ג'.



מצבותיהם של רבי שמחה ורבי יצחק

הרב מו"ה אלכסנדר מייזליש

אב"ד, תקמ"ד—תק"ס (1784—1800)

הרב אלכסנדר (סענדר) מייזליש היה מראשוני הגאונים המפורסמים, שכיהנו בקהילת סרדאהלי והאצילו מרוחם לדורות. כהונתו מוכיחה בעליל שקהילת סרדאהלי היתה כבר בעת ההיא קהילה גדולה ומכובדת, מלאה לומדים ותלמידי חכמים.

ר' אלכסנדר היה בנו הצעיר של הגאון ר' רפאל מייזליש בעל „תוספת שבת" מחרקוב ופאריצק שבאוקראינה, נכד להגאון ר' משה בעל „חלקת מחוקק", נין הב"ח ודור עשירי להרמ"א.[62] מחמת מלשינות נאלצו הוא ואחיו הר' משה (שנתקבל לרב בסרד) לברוח ממקום מולדתם והתישבו בהונגריא.

ר' אלכסנדר שימש בראשונה כדיין ומו"צ בזאבלטוב, ניסה את מזלו באמסטרדם ומשם בא להונגריא ונתקבל לאב"ד בסרדאהלי. הוא הוציא לאור את ספר אביו „תוספת שבת", חידושים וביאורים על הלכות שבת (פרנקפורט דאודר, תקכ"ז - 1767) והוסיף עליהם הגהות משלו.

---

[62] הרב יקותיאל יהודה גרינוולד ב„סיני", כרך כ"ח, עמ' ס"ט—ע"ב; ובהקדמת בן המחבר של ספר „באר אליעזר" מאת הרב אליעזר ליפמאן נייזאטץ.

כוכבו דרך מיד עם בואו להונגריא וזכה להערכה מכל גדולי הדור. ניהל חליפת מכתבים ערה בשאלות ותשובות עם בעל „נודע ביהודה", עם רבי מרדכי בנעט, ה„חתם סופר" ועוד.[63] הר' מרדכי בנעט (בשו"ת „פרשת מרדכי", או"ח סי' ב') קראו „אבן הזוהר כעצם השמים לטוהר..."; בעל „נודע ביהודה" מכנהו כידידו („נודע ביהודה" תנינא, או"ח סי' י"ט): „שלומים אלומים למשים לילות כימים... כבוד אהובי חביבי וידידי...", וגם בעל „חתם סופר" מפליג בשבחו (ראה בשו"ת או"ח סי' צ"ז): „...י"נ הרב הגאון המפורסם..."; (ובשו"ת יו"ד סי' שמ"ח): „...שלמא למר ותורתו, אשרי הורתו ויולדתו, עוד ישגה אחריתו...".[64]

משאלתו הנ"ל לבעל „נודע ביהודה" נודע לנו על המאורעות בשנת תקמ"ז (1787) מסביב לבניית בית הכנסת (שדובר עליו לעיל).[65]

רבי אלכסנדר לא חיבר ספרים, אך היה ידוע כלמדן וגאון גדול. הוא נתן לבו לבעיות הסבוכות של עניני העגונות למצוא תרופה ותקנה לבנות ישראל האומללות.[66]

בשנת תק"ס (1800) נתבקש למלא את כסא הרבנות שהתפנה בקהילת רכניץ (Rohonc) שהיתה אז קהילה גדולה מלאה חכמים וסופרים ושם כיהן קרוב לשתי עשרות שנים.[67] בשנותיו האחרונות נהיה סגי נהור ורב אחר מילא את תפקידי הרבנות, אולם הוא נשאר ברכניץ עד יום מותו.

נפטר בראש חודש אדר תקע"ט (1819) ברכניץ ושם מנוחתו כבוד.[68]

---

63 ראה „שם הגדולים", מער' א', סי' קס"ט.

64 בעל ה„חתם סופר" חשב לכבוד מיוחד שהרב אלכסנדר, החכם הגדול והמבוגר ממנו בהרבה, פנה אליו בשאלותיו (ראה: Magyar Zsidó Szemle, כרך XXX, משנת 1913, עמ' 205, במאמרו של ד"ר ברנשטיין).

65 ראה בפרק ג'.

66 עיין במקור של הערה 62 ב„סיני".

67 ראה ב„סיני", שם, הערות 11 ו־12, וכן בכרך כ"ו, עמ' רכ"ח, הערה 56, שעל פי מקורות פנקסי הקהילה ברכניץ נתקבל שם רבי אלכסנדר מייזליש רק בשנת תקס"ב (1802). לפי זה ייתכן שאכן נענה להזמנתם כבר בשנת תק"ס, אולם החל בכהונתו רק כעבור שנתיים. בבחינת חידוש שלא נזכר בכל מקום אחר מצאנו בהקדמה לספר „באר אליעזר", מאת בן המחבר הרב ליפמאן נייזאטץ, שרבי אלכסנדר מייזליש (שהיה אבי זקנו מצד אמו) כיהן כאב"ד גם בקהילת קאמארן הסמוכה. לפי זה אפשר שבשנתיים הנ"ל שהה בקהילה זו.

68 על רבי אלכסנדר ע"ע בספרים: „מקורות לקורות ישראל", עמ' 67; „פארי חכמי מדינתנו", מאת י. י. גרינוולד, אות א', סי' קנ"א; Magyar Rabbik, שנה 2, גליון 3; Zsidó Lexikon, עמ' 585; „בן חנניה" VII, עמ' 133, 489 וכו'.

נוסח מצבתו:

אדמו״ר הה״ג מו״ה אלכסנדר אב״ד דקהילתנו בן הרב המחבר תוספת שבת.

י״נ עש״ק ר״ח אדר תקע״ט לפ״ק.

הרב מו״ה דוד דויטש

אב״ד, תק״ס—תק״ע (1800—1810)

במקומו של רבי אלכסנדר מייזליש נתקבל לאב״ד בסרדאהלי אחד הגאונים המפורסמים בדור ההוא, רבי דוד דויטש. נולד בי״ז חשון תקט״ז (1755) לאביו הר׳ מנחם מענדל רבה של קיצע (במחוז שבע הקהילות) ועל כן נקרא בשם ר׳ דוד קיצע. היה נכד בעמ״ס „מר דרור״ ומצאצאי רבנו יהודה החסיד,[69] תלמיד המהר״ם בַּרבי מפ״ב ומתלמידיו המובהקים והחביבים של בעל „נודע ביהודה״ מפראג ולימים התפרסם כגאון גדול וחריף, בקי בש״ס ופוסקים. מהמצויינים בין תלמידי החכמים שבדורו, ויקר וגדולה היו מנת חלקו בעיני כל. גאוני דורו חיבבוהו מאוד גם בגלל גודל קדושתו, ואהבת רבו בעל „נודע ביהודה״ היתה כאהבת אב את בנו („תלמידי אהובי הרב המצויין״...). כן מוזכר בחיבה והערצה גדולה בשו״ת „שמן רוקח״, „חתם סופר״, „יהודה יעלה״ ועוד.[70]

בראשונה היה רב בימניץ (מורבה), אחר כך בפראונקירכן ומשם נתקבל בשנת תק״ס לסרדאהלי. לאחרונה כיהן בעיר חדש (Vágujhely) במשך עשרים ואחת שנה.

רבי דוד דויטש התפרסם גם במידותיו הנעלות והנאצלות ומעשיו זיכוהו בשם עולם. מכניס אורחים היה[71] ואת רוב כספו חילק בין העניים. הסתפקותו במועט, צדקת פזרונו וענוותנותו היו עד להפליא. אגדות רבות נפוצו על מידותיו ונביא אחדות מהן.

ב„שער יוסף״, בדרשות החתם סופר (כרך שני, עמ׳ שפ״ה), מובא עליו כי פעם בא לישיבת החת״ס במטרסדורף באישון לילה, ומבלי שתלמידיו ישגיחו בו

---

69 ראה עליו ועל תולדותיו באריכות בספר „זכרון יהודה״, מאת נכדו הרב מנחם בר׳ מאיר א״ש; ובספר „חכמי ישראל״, מאת הרב דוד הלחמי, עמ׳ רמ״ח.

70 מוזכר כמה פעמים גם בשו״ת „שיבת ציון״, מאת ר׳ שמואל לנדאו (בן בעל ה„נודע ביהודה״); ובשו״ת „חמדת שלמה״, מאת אב״ד ורשה.

71 מסופר עליו (ב„שם הגדולים״, מער׳ ד׳, סי׳ כ״א) כי תמיד סעדו על שולחנו מספר אורחים ורגיל היה לומר על כל אורח „בעל שם״, כי על ידי הכנסת אורחים נאה מוציא האורח שם טוב למארחו.

הטיל את שקו ותרמילו באחת הפינות ושכב עליהם לישון. באמצע הלילה נכנס החתם סופר לבית המדרש וכשהרגיש בדבר יצא בזעקה: „ספר תורה מונח על הארץ!" וגמר אומר לגזור תענית על תלמידיו בשל כך.

על הסתפקותו במועט מספר הרב מאיר שטיין (Magyar Rabbik, שנה 1, גליון 1), כי חליפתו הבלה הסבה את תשומת לבו של הרב מפרשבורג וכשהעיר לו על כך השיבו: „מה כת"ר טוען כנגדי, הלוא יש לי בבית חליפה נוספת". לשאלתו הנוספת: „מדוע אינך לובש אותה?", ענהו בפשטות כי ההיא בלה עוד יותר.

כן מספר הרב שטיין כי דחה את הקהל הרב שהחל לנהור אליו לבקש ממנו ישועה בעת צרה ויעץ להם ללכת בדרך הטובה והישרה, כי אז — אמר — יקשיב ה' וישמע.

בשנת תקפ"ט (1829) פנו הרבנים מפרשבורג, מאובן ישן (O-Buda) ומניקלשבורג לקהילת אראד (Arad) ותבעו הימנה לבטל את כהונת הרב אהרן חורין, הידוע לשמצה בשל מעלליו לרפורמיזם ולהתבוללות. ממנו עצמו תבעו שיוותר על כסאו מרצונו הטוב, ואם יסרב, — להתייצב בפני בית דין של שלושה. הרבנים שמונו לבית דין זה היו רבי משה טייטלבאום (במח"ס „ישמח משה"), רבי צבי הירש הלר (במח"ס „טיב גיטין") ורבי דוד דויטש.[72]

רבי דוד דויטש חיבר ספרי **„אהל דוד"**, הכוללים חידושים על כמה מסכתות בש"ס. בשנת תקפ"ב הוציא בעצמו (בווינה) חלק א' מחידושיו על המסכתות יבמות, כתובות ושבת. החלקים ב', ג' וד' הוצאו לאור על ידי בנו ר' יחזקאל, חתנו ונכדו וכוללים חידושים על המסכתות סוכה, חגיגה, יומא, שבועות ויבמות.[73] אחדים מספריו זכו לכמה מהדורות ולאחרונה יצאו שתי מהדורות בשנים תש"י ותשי"ח בניו־יורק־ברוקלין. על גדולתו בתורה מעידה גם העובדה כי חידושי תורה שלו הוכנסו לשו"ת גאוני בתראי הכוללים שאלות ותשובות מהתיו"ט, הט"ז והב"ח. כן נדפסו חידושי תורה ואגדה משלו בספרים „קדושת ישראל" להרב וואלף ל"ש בהר"מ מאיר טריטש, ב„אמרי יושר" לחתנו הר' מאיר א"ש, ב„חומת אש" לנכדו הר' מנחם א"ש וחידושים בשם „אהל דוד" שהוציא לאור נכדו הרב מנחם דויטש אב"ד פאלאנקא (אונגוואר, תרכ"ז) עם הוספות „שארית מנחם".

רבי דוד דויטש זכה גם להעמיד בנין עד של גאונים וגדולים. מיוצאי חלציו היו בניו הרב מנחם דויטש אב"ד וורבויץ והרב יחזקאל דויטש. חתנו היה הגאון

---

[72] ראה במאמרו של ד"ר דיאמנט ב־Magyar Zsidó Szemle, כרך IX (1894), עמ' 456–8.

[73] את ספרו הראשון עמ"ס שבת הוציא בשנת תקע"ט בוינה. סדר נכון של הדפסת כל ספרי „אהל דוד" ראה בהקדמה למסכת יומא, הוצאת בני־ברק, תשל"א.

אהל דוד

לדבר א׳ כמומר לכל התורה לכן בעינן שיסגג גם בלאו א״ו דפליגי אליבא דנפשייהו ומשמע לא יהי׳ סובר כר״מ דלית הילכתא כוותי׳:

שבת דף ק״ד ע״ב לאתוי׳ הא דר״ח כתבו במי טרי׳ ועיי׳ מגיד משנה פ״ד ה׳ גירושין הלכה ב׳ והקשה הרב בעל קדושת ישראל דאכתי קשה בסוגי׳ דהכא דלמה לא אמר לאתויי דר׳ חייא כתבו באבר ואין זה קושי׳ כיון דבסוגי׳ דגיטן צריך לומר לאתויי במי טרי׳ הואיל דבכל לכתחילה כמ״ש המ״מ נקט נמי הכא האי דר׳ חנני׳ וכה״ג כתבו תו׳ גיטן דף ע״ז ד״ה והתניא וזה לסונס כיון דבפרק הכותב איצטרך לשנויי הכי משני נמי הכא הכי:

דף ק״ו תו׳ ד״ה מה וכו׳ דנפקא לחלק מהיכא דנפקא לשמואל דהייני ממחללי׳ מות יומת והייני ממון וע״כ מוקי האי מחללי׳ על סוגג ומקשים הלא במס׳ כתובת דף ל״ד איתא מאן חכמים ר״ש ויליף מדכתיב ושמרתם את השבת כי קודש יכול אפי׳ בשוגג ת״ל מחללי׳ מות יומת במזיד אמרתי לך וכו׳ הרי דר״ש מוקי קרא דמחללי׳ על מזיד ונראה לתרץ דרשב״א ריש מס׳ שבת כתב דאיצטרך תרי קראי גבי הוצאה משום דהיא מלאכה גרוע וחידוש הוא ואין בו אלא חדושו ואי לא דגלי קרא בתרווייהו לא ילפי חדא מחברתה ושוב כתב בשם ר״ת לסתור זה מירושלמי דאר״י עני ועשיר אחד הוא וחכמים מכו בשתים פירש דאחד הם דהוצאת שניהם מקרא אחד נפקא רק חכמים במתני׳ מכו בשתים שהם הוצאת משתים והקשה הרמב״ן א״כ חכמים דסברי תחומין דרבנן קרא דאל יצא איש ממקומו למאי אתא ונראה דירושלמי מוקי קרא דאל יצא איש ממקומו על חילוק מלאכות דהוצאת בכלל לא תעשה כל מלאכה דהא איהו לא ס״ל דהוצאה היא מלאכה גרוע ולמה יצאת להקיש מה הוצאה שהוא אב מלאכה וחייבין עלי׳ בפני עצמו אף כל שהוא אב מלאכה חייבין בפ״ע כמו דיליף מ״ד הבערה וזה מדה בתורה ולא תבערו מוקי על מקלקל בהבערה שחייב ובזה מתורץ קושי׳ הכ״ל דבכתוב׳ דמוקי הש״ס דחכמים הוא ר״ש וסוגי׳ שם קאי לר׳ יוחנן ואולי הוא סובר כירושלמי וסתם ירושלמי הוא ר״י כמ״ש הס״ד ח״מ סי׳ ס׳ דלא ס״ל דהוצאת המה מלאכות גרועות וא״כ מוקי קרא מחללי׳ מות יומת במזיד וחילוק מלאכות נפקא מאל יצא איש ממקומו ותוס׳ שכתב דר״ם יליף חילוק מלאכות מקרא מחללי׳ מות יומת וליכא לתרץ רק לש״ס שלנו דהרשב״א הוכיח מסוגי׳ דריש הזורק דמקשה דילמא בחול קאי ומאי קושי׳ הא הוה במשכן רק דאפ״ה איצטרך קרא הואיל דהוא מלאכה גרוע וא״כ איצטרך קרא אל יצא איש על הוצאה דבעל בית דה״א דפטור הואיל דהוא מלאכה גרוע ואין לנו לימוד על הילוק מלאכות לכך כתבו דיליף ממחללי׳ מות יומת וסוגי׳ דריש הזורק לא מוקי חכמים דפטרי גבי גנב וטבח בשבת כר״ם ומשום שחיטה שאיכה ראוי׳ רק דאין מת ומשלם אפי׳ בקנס ור״מ סובר חידוש שחידשה בקנס אע״ג דמיקטל משלם:

מס׳ שבת דף קי״ד כשת״ל לדברי ר״י נדרים ונדבות קרבין בי״ט וכו׳ וקשה לי להרמב״ם דפסק דל״א מתוך רק הוצאה והבערה א״כ מנ״ל נמ״ם דלר״י כ״וכד קרבין בי״ט אפי׳ לשחוט דילמא רק אל אברים שרשאי להקטירם בי״ט ל״ל קרא דבהקטרה ליכא איס״ר רק הבערה ואמרינן מתוך ור״ע לטעמי׳ דסובר בפ״ק דפסחים דל״א מתוך ובס׳ שאגות ארי׳ הקשה לשיטת ריב״א בפ״ק דפסחים דלמ״ד הבערה ללאו יוצאת ליכא איסור בהבערה בי״ט א״כ מנ״ל דלר״י כ״וכד קרבין בי״ט דאפי׳ לשחוט דילמא על הקטרת אמורין ל״ל קרא דדילמא סובר ר״י הבערה ללאו יוצאת וליכא איסור הבערה בי״ט ור״ע לטעמי׳ דלית לי׳ מתוך בפ״ק דפסחים ונראה דלפמ״ש הר״ן בפ״ק דביצה דהא אין עיבוד באוכלין דוקא באוכל אבל הלב יש עיבוד וא״כ אכתי איצטרך לגזרי בי״ט כגון שלא מלח האמורין ומע״ט דרשאי למנוח בי״ט אמנם זה איכו לפי מה שהעלה שער המלך בפ״ג מה׳ י״ט דמליחת אמורין הוא מלאכה שא״צ לגופי׳ והכריח זה מסוגי׳ דד׳ אחין הדרא קושי׳ לדוכת׳ דילמא ר׳ ישמעאל סובר מלאכה שא״צ לגופי׳ פטור ול״צ קרא על מליחת אימורים גם קשה לסברת ריב״א בפ״ק דפסחים דמפרש דאי הבערה ללאו יוצאת לא כאסר הבערה בי״ט א״כ מאי הקשה ש״ס פסחים דף כ״ט כל הלילה ילין והכתיב עולת שבת וכו׳ ולא עולת חול בי״ט דילמא האי דכל הלילה ילין מיירי שמלאו מערב י״ט ואין כאן עיבוד ולא אסור רק משום הבערה והבערה בי״ט שרי או מטעם מתוך א׳ למ״ד הבערה ללאו יוצאת והאי דעולת שבת בשבתו ולא עולת חול בי״ט מיירי שלא כמלח האמורים והלבים דאסור משום עיבוד ולשיטת הרמב״ם דלא אמרינן מתוך רק גבי הוצאה והבערה ניחא אמנם דשם בפסחים דקאי הקושי׳ לר״ע ור״ע סובר ריש פסחים הבערה לחלק יוצאת וגם לית לי׳ מתוך ובזה מיושב מה שמקשים במס׳ פסחים דף ס״ו דיליף הילל ומבועדו דפסח דחי שבת תפוק מקרא דלא ילין עד הבקר הא כל הלילה ילין וע״כ בי״ד שחל בשבת ולהכ״ל דמסתמא הילל סובר מתוך ושפיר כל הלילה באופן שמלחו מעי״ט ליכא רק איסור הבערה ואמרינן מתוך ובזה ניחא נ״כ מה שהקשו תו׳ פסחים דף ס״ט דמנ״ל לר״א דמכשירי פסח דוחה שבת כיון דליכא הך קרא ובזה ניחא דר״א הוא מתלמידי ב״ש ולא ס״ל מתוך ומהא דכל הלילה

[illegible]

הייט בפעו׳ ... דאין נעשה אומר בפעו׳ ראשונה

עמוד מתוך הספר „אהל דוד" עם הגהות בכתב־ידו של המחבר הרב מו״ה דוד דויטש

ר׳ מאיר א״ש (המהר״ם א״ש) אב״ד אונגוואר, מחבר הספרים: שו״ת „אמרי אש", „אמרי בינה", „אמרי יושר" ועוד. חתניו היו גם החריף מו״ה מיכאל הכהן בר׳ צבי הירש מסרדאהלי והרב וולף ליפניק.[74]

בשנת תק״ע (1810) נעתר לבקשת קהילת עיר חדש (Vágujhely)[75] לעלות על כסא הרבנות שהתפנה ונשאר שם עד יום פטירתו.

נפטר כ״ב סיון תקצ״א (1831) בעיר חדש בגיל שבעים וחמש ושם מנוחתו כבוד.[76] נוסח מצבתו:

י״נ בקדושה ובטהרה יום עש״ק שנת תקצ״א לפ״ק.
פ״ג הרב ר׳ דוד דויטש בן הרב ר׳ מנחם מענדל
המחבר ספרי אהל דוד, נוהג ברבנות פה ע״ח כ״א שנה.
תנצב״ה.

הרב מו״ה שלמה אריה המכונה זלמן ליב סג״ל גרינספלד
אב״ד, תקע״ד—תקע״ו (1814—1815)

על כסא הרבנות שהתפנה עם עזיבת רבי דוד דויטש עלה רבי שלמה אריה המכונה זלמן ליב גרינספלד, שהתקיימה בו המזיגה הנפלאה של תורה וגדולה במקום אחד. רבי זלמן ליב היה חתנו של הרב וואלף טעבען, המנהיג הידוע והמפורסם של קהילת פרשבורג הסמוכה, מחותנו של בעל „נודע ביהודה".

בעת בחירתו של רבי משה סופר כרבה של פרשבורג ניסה את מזלו לקבלת המשרה. „היתה שם משפחה נכבדה אחת אשר חפצם היה לקבל את שארם, תלמיד

---

[74] הרב מיכאל כהן מוזכר בספרו של הרב י. י. גרינוולד, „מקורות לקורות ישראל", עמ׳ 66, ואילו הרב וולף מופיע ברשימת החותמים על הספר „גאוני בתראי" (פראג, תקע״ו), אך לא מצאנו אותם בשום מקור אחר.

[75] על עזיבתו את סרדאהלי מסופר ב־Magyar Zsidó Szemle, כרך XXXII, (1905), ברשימתו של ד״ר מ. ריכטמן, "Landau Ezekiel és a Magyar Zsidók", שמירו שם את חיי הרב עדין הנפש עד כדי יציאתו את הקהילה רגלי לעיר הסמוכה קומארום, מקום שחיכתה לו כבר הזמנת קהילת עיר חדש. גירסה זו אינה נראית לנו מכמה וכמה סיבות ואף אינה נזכרת בשום מקור על חיי רבי דוד דויטש, ואכן מעיר הרב מאיר שטיין, כי המקור של ריכטמן (על פי שניצר, Oestr. Wochenschrift, כרך XXI, עמ׳ 421) אינו מעורר אמון רב ואינו זכאי למהימנות היסטורית כלל.

[76] ע״ע על רבי דוד דויטש: ב„אמרי יושר", דף ס״ו, עמ׳ ב׳ (הספד); „פארי חכמי מדינתנו", אות ד׳, סי׳ ב׳; „סיני", כרך כ״ח, עמ׳ ע״ב; Jüdisches Familien-blatt, 1931, גליונות 8—11; Encycl. Judaica (Berlin), כרך V, עמ׳ 959; Zsidó Lexikon, עמ׳ 197 וכו׳.

חכם גדול ועשיר, הרב הגאון ר׳ זלמן ליב, אבל לא עלתה בידם ובעל כרחם ענו ואמרו מקודש על הגאון הנבחר...״.[77] אחר כך נתרצה והשלים עם הבחירה, וקבל את מרותו ונמנה עם ידידיו הטובים,[78] ובהשתדלותו של ה„חתם סופר״ נתקבל לאב״ד בסרדאהלי,[79] לאחר שהיה רב בקיצע.

נפטר בי״ט מרחשון שנת תקע״ו (1815).



מצבתו:

פ״ט
מורינו ורבינו
זר תפארת דיננו דן והורה
לחכמתו וחריפתו בחדרי תורה
מוקדמת יראתו כמצוה ברה
נאבד חסיד מאתנו מהרה
לב כל ידוה ועין כל נגרה
על שר התורה ושר הבירה
עטה אור כשלמה ארי׳
שבחבורה יכונה ר׳ זלמן ליב
זקן יושב שערה כשנתים
הופיע בעירנו נחרה: הוי כי
פנה הודה זיוה גם הדרה. נפטר
ונקבר יום ד׳ י״ט לירח מרחשון
תקע״ו לפ״ק תנצבה

---

77 „חוט המשולש״ (החדש), עמ׳ ס׳.

78 „תשובות חתם סופר״, חיו״ד, סי׳ רצ״ה: „...שלומים אלף לשר האלף י״נ (ידיד נפשי) המאה״ג המופלא החרוץ המפורסם...״; ובחאה״ע, ב׳, סי׳ קע״ה: „...ה״ה רב חביבי וי״נ...״.

79 ע״ע: „שם הגדולים״, מער׳ ז׳, סי׳ י׳; „פארי חכמי מדינתנו״, אות ז׳, סי׳ ו׳; „מליצי אש״, חלק מרחשון, אות שפ״ג; „סיני״, כרך כ״ח, עמ׳ ע״ג; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 3, גליון 3. יש להעיר שבשני המקורות הראשונים צויין שהיה נכד הרב וואלף טעבען, ואילו בשני המקורות האחרונים שהיה חתנו. ע״ע בספר הזכרון לר׳ משה סופר, עמ׳ (8) 16, שם נאמר: „באותו חורף נתבקש בישיבה של מעלה איש זקן ישיש צדיק מפורסם לשבח מנהיג הקהילה ימים ושנים מה״ו וואלף טעבין זצ״ל ונספד ממני ומהרבני המופלג מה״ו זלמן ליב נ״י שהיה חתנו מאשתו ראשונה״. כן יש להעיר, כי בכמה מן המקורות דלעיל מובא שכיהן בסרדאהלי כשש שנים, אולם ממצבתו מסתבר ש„כשנתים הופיע בעירנו״.

הרב מו"ה אהרן סודיטץ (ביכלר)

אב"ד, תקע"ו—תקפ"ח (1816—1828)

האב"ד הבא היה הרב אהרן בהר"ב חנוך סודיטץ, מאותם הרבנים שזכרם נחקק היטב עד לדור האחרון.

עוד בצעירותו נתגלה כעילוי, שקדן ומתמיד ונתחבב על כל מכריו. ה„חתם סופר" בתשובותיו מפליג מאוד בשבחו וכבר בשנות השלושים שלו הוא קורא לו (חאה"ע ב', סי' צ"ז) „אב בחכמה ורך בשנים", ובחיו"ד (סי' רנ"א) אומר עליו „מעוז ומגדל בעל פיפיות, עומד לתל תלפיות"...

מדותיו של רבי אהרן סודיטץ כמדותיו של אהרן הכהן. אוהב שלום ורודף שלום היה. „...ומי כמוהו מורה צדק לעדתו הטוב" (ממכתבי ה„חתם סופר" ב„חוט המשולש").

ר' אהרן החזיק בסרדאהלי ישיבה גדולה וגדולי הדור נמנו על תלמידיו. בין המפורסמים שבהם רבי יהודה אסאד ורבי אברהם ליטש סג"ל רוזנבאום מחבר ספר שו"ת „בן יהודה", „שושנת אברהם" ו„מאור עינים" ונזכר כמה פעמים בספריהם של שני תלמידיו אלה. מתלמידיו היה גם רבי דוד צבי ארנפלד חתן ה„חתם סופר".

הסכמתו של הרב ר' אהרן סודיטץ נמצאת על כמה ספרים חשובים של מחברים בני דורו ובין היתר על הספר „בית יצחק" למו"ה יצחק מונקאטש, מחבר ספרי „בית יצחק" על הלכות טריפות, שחיטה, דם, מליחה וכו' וספר „אוהל יצחק" על דיני שו"ב.

בימיו התפתחה הקהילה מכדי שהרב ישא לבדו את כל צורכי הקהילה והישיבה על שכמו, ועל כן החלו לכהן לידו גם דיינים ומורי צדק. מבית דינו היו הדיינים הרב ר' יעקב ניישלוס, הרב ר' אברהם קורלנדר (ראה עליהם להלן), הגאון רבי יהודה אסאד[80] והרב ר' שלמה.[81]

חייו הקצרים לא שפרו עליו, התיסר ביסורים גדולים ונקטף עריריי בחטף

---

80 בחירתו של רבי יהודה אסאד היתה רצויה לרבו ונתאפשרה אחרי שהוסרה מועמדותם של הרב ר' ליפמאן נייזאץ והרב ר' וולף בוניהארט (ראה עליהם להלן) בעקבות התערבותו של בעל ה„חתם סופר" שפסק נגד שני תלמידיו אלה ובעד רבי יהודה אסאד (עיין „חוט המשולש" [החדש], עמ' פ"ד—פ"ו).

81 מצאנו בשו"ת „חתם סופר", אה"ע, ח"א, סי' י"ח, תשובה מתאריך טו"ב בטבת תקפ"ז „לדייני ישראל ה"ה הרבני' המופלאים כבוד מו"ה שלמה וכבוד מו"ה יודא נ"י דייני' מצויני' מורי הוראה בק"ק סרדיהעל יע"א". הרב ר' שלמה מוזכר ב„שם הגדולים", מער' ש', סי' כ"ז, ולא נודע לנו עליו יותר.

בדמי ימיו בגיל ארבעים ושמונה.[82] הספידוהו מרות, החת"ס שאמר עליו בין היתר („דרשות", דף שמ"ה, עמ' ב') : „היה בקי בש"ס ופוסקים ועליו נאמר כדאחז"ל תמרים הניעו ראש, על צדיק כתמר, שימו לילות כימים, על משים לילות כימים" ; והמהר"ם א"ש (ב„אמרי יושר", דף ס"ו) מקונן עליו ומהללו ומשבחו : „התחנך בעירנו וכולם מספרים נפלאות מתורתו והתמדתו, עד שראוי לומר עליו שבמותו בטלו השקדנים. היה בעל יסורים גדולים ועפ"ה לא בטל עונתה של תורה".

נפטר ד' מנחם אב שנת תקפ"ח ומנוחתו כבוד בבית העלמין שבסרדאהלי.[83]

מצבתו :



פ"נ
מורינו ורבינו
עמוד פה עובר !
ושא נהי וקינה על האי שופר דבלי בעפר'
חבל על דאבד אוי נא לנו כי אבדנו כלי
חמדתנו ביו' זעם וצר' כי נלקח ארון האלקים
הוא
אב"ד ור"מ דקהלתינו יע"א
ארז הלבנון מנורה טהורה חכמתו פניו האירה
הר האלק' הילל בן שחר מהררי קדש מרחם משוח
נר ישראל לא פס' פומ' מגי' יו' וליל
הגאון החריף והבקי
מו"ה
אהרן סודיטץ זצ"ל
שפט בצדק דלים שנים עשר שנים
והעמיד תלמידים הרב' בתורה מעודו
תנצב"ה

---

82 מובא עליו ב„שם הגדולים", מער' א', סי' ק"ח, ובספר „מליצי אש", שחזה את הסתלקותו מראש ונפטר אחר תפילת שחרית כשתפיליו בראשו. בהרגישו ברע קרא מיד לתלמידו ונאמן ביתו רבי יהודה אסאד ובקש ממנו פרוש על הפסוק „רב לכם סוב את ההר הזה". כאשר הלה אמר לו כמה פרושים, ענהו לאמור : „לי נראה פרוש אחר... ועלי נאמר מקרא זה היום בשמים", ומיד הוציא את נשמתו הטהורה.

83 ע"ע : „אבן המאיר", עמ' ח' ; „פארי חכמי מדינתנו", אות א', סי' צ"ז ; „מליצי אש", חלק מנחם־אב, אות י"ז ; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 2, גליון 6—5 ; Zsidó Lexikon, עמ' 144 וכו'.

הרב מו״ה אברהם קורלנדר

רב״ד בשנת תקפ״ד (1824)

הרב ר׳ אברהם קורלנדר היה כנראה מראשוני הדיינים שכהונתו שם נרשמה בכתובים. בין עשרות המסכימים על הספר החשוב „בית יצחק״ (ראה לעיל) נמצאת גם הסכמתו. „הר׳ אהרן סודיץ אב״ד דס״ה, הר׳ אברהם קורלנדר רב״ד דק״ק הנ״ל״. בשנת תק״ץ (1830) היה מו״צ באבוני (Abony) ואחרי כן אב״ד בסנט. אנדראש. בסוף ימיו נטע אוהלו אצל בניו בגרוסווארדיין ושם מנוחתו כבוד.[84]

הרב מו״ה יעקב יוסף ניישלום (ווטש)

אב״ד, תק״צ— תקצ״ט (1838—1830)

במקומו של הרב אהרן סודיטץ נתקבל הרב יעקב יוסף ניישלוס. נולד בווטש (Vágvecse) והיה מתלמידיו של ה„חתם סופר״. רבי יעקב ניישלוס כיהן כדיין בסרדאהלי עוד בשנת תקפ״א (1821), כלומר בתקופת קודמו, ולרגל היבחרו לדיין בירכו רבו החת״ס בברכה נאמנה.[85]

בשנת תק״צ (1830) נתקבל לאב״ד ובהזדמנות זו נתן רבו החת״ס בטוי מחודש לידידותו והערכתו אותו (חו״מ, סי׳ קע״ג) „...ידידי ורב חביבי תלמידי הרב המאוה״ג... אב״ד ור״מ דק״ק ס״ה״.

הרב ר׳ יעקב יוסף התבלט מלבד בלמדנותו גם במדות יושר והגינות שהיו מאבני היסוד בחיי קהילת סרדאהלי.[86]

---

84 ע״ע: „שם הגדולים״, מער׳ א׳, סי׳ מ״ג; „פארי חכמי מדינתנו״, אות א׳, סי׳ ל״ח; „אבן המאיר״, עמ׳ ה׳; Vajda, A Zsidók története Abonyban וכו׳.

85 שו״ת ה„חתם סופר״, חיו״ד, סי׳ צ׳: „שוכ״ט ומזלא טבא לי״נ תלמידי אהובי כנפשי הרב הדיין החרוץ בעל פיפיות כבוד מהו׳ יעקב נ״י נייאשלאס... יקרתך הגיעני שבוע זו ושמחתי בשלומך ושלום תורתך ובהרמת קרנך. יהא רעוא דתירום רישך לעילא מכל ברכתא ואחריתך מאד ישגא סגי׳ טבא״.

86 ב־Magyar Zsidó Szemle, כרך XV (1898), עמ׳ 313, מובא מפי ד״ר שמואל כהן — נכד הרב — סיפור על אודות אירוסי בתו עם בן הרב געץ הכהן שוורין (הגאון מבאיא) שכמעט בוטלו עקב התנגדותה וחששותיה של אשתו. אשת ר׳ יעקב שהיתה בת הנגיד ר׳ יעקב גולדברגר לבית משפחת גולדברגר המפורסמת כבר אז מאובן ישן (Ó-Buda) ורגילה היתה לתנאי חיים טובים, חששה לקשיי פרנסה של בן הרב חסר האמצעים, חתנה לעתיד. אולם כאשר נודעה לבעלה סיבת התנגדותה מנע את ביטול האירוסין באמרו כי חששותיה חששות שוא הם ומאן דיהיב חיי יהיב מזוני וה׳ יהי׳ בעזרתם ובשום פנים אין לפגוע בבן אדם מכובד בשל כך. ואמנם, החתונה התקיימה אחר כך.

אחרי שמונה שנות כהונה כאב״ד נעתר לבקשת אשתו שרצתה לחיות בקרב משפחתה ועבר לגור בבודא עיר מולדתה.[87] בבודא התמסר אך ורק ללימודים, למד ולימד והיה רבו של בית המדרש „רויס״ עד פטירתו בט״ז שבט תרכ״ח (1868), ושם מנוחתו כבוד.[88]

אם כי הרב ר׳ יעקב יוסף ניישלוס עזב את הקהילה, נשארו שם חלק מיוצאי חלציו ונודעו כמשפחה מכובדת. נכדו הרב יעקב (המכונה יוקב) ניישלוס היה רב בתלמוד תורה שם משנת תרע״ז עד שנת תש״ד וכל מעיינותיו היו לתלמידיו שהתמסר להם כל כולו (ואפילו בשנים הקשות ביותר), ואהבם אהבה רבה עד מאוד. איש ישר ונאמן, אהוב על הבריות, מסור והגון עד שמעטים היו כמוהו. הי״ד.

הרב מו״ה אליעזר ליפמאן שטיין

אב״ד, ת״ר—תרי״א (1840—1851)

על מקום הרב יעקב יוסף ניישלוס נתקבל הרב ר׳ אליעזר ליפמאן בן הרב לוי שטיין, בעל לשון וספרא רבא, למדן ומגיד מפורסם וגם הוא מתלמידיו החביבים והחשובים של ה„חתם סופר״.[89]

כיהן כאב״ד מקודם בסוללוש (Szöllös) ובד׳ינד׳יש (Gyöngyös) והגיע לסרדאהלי אחר שבמקום כהונתו השני השביעוהו מרורים. סיבת הקטרוג נעוצה בסירובו לוותר בדבר הלכה, כשאסר על השוחט לשחוט. על זה יצא קצפם נגדו, השפילוהו, הורידו ממשכורתו והעלילו עליו אצל השלטונות.[90] הענין ציער מאוד את בעל ה„חתם סופר״ שכתב לקהילה שהשחיטה וגם הכלים טריפה. גם לדבריו לא

---

[87] ראה מאמרו של ד״ר שמואל כהן, שם. לעומת זה מציין הרב מ. שטיין בספרו Magyar Rabbik שנה 3, גליון 8–7, ושנה 4, גליון 2–1 שעזב בגלל מריבות שפרצו בקהילה וכן כי קיבל בהתערבות בעל ה„חתם סופר״ 4000 פלורינים כדמי פיצוי. סיבה זו אינה נראית להיות מבוססת דיה נוכח התעלמותו של ד״ר ש. כהן מפרט זה כליל. גם הרב י. י. גרינוולד אינו יודע מטענה זו וכותב (ב„סיני״, כרך כ״ח, עמ׳ ע״ד): „מסיבה לא נודעה לנו עזב בשנת תקצ״ט את עירו ונסע לאובן ישן״.

[88] ע״ע „שם הגדולים״, מער׳ י׳, סי׳ קנ״ד ; „פארי חכמי מדינתנו״, אות י׳ סי׳ קכ״ה.

[89] בעל ה„חתם סופר״ כותב עליו בין השאר : „...אשר מאז מכירו אני כי הוא רב גדול ומהולל מאוד. גם בשו״ת יהודה יעלה (או״ח סי׳ ק״ג) נזכר בכבוד גדול... לראש גבר בגוברין, קדוש ה׳ מכובד, ה״ה אהובי ידי״נ הרב הגאון המפורסם, החכם השלם הכולל...״ ; ומוזכר גם בשו״ת „אמרי אש״.

[90] ראה : Magyar Zsidó Szemle, שנת 1890, עמ׳ 5–471, וב„תולדות משפחת ראזענטהאל״ (מאת י. י. גרינוולד). עמ׳ 27.

פ״נ הרב הגאון חכם ושלם מו״ה אליעזר ליפמאן זצ״ל
ויגוע יום א׳ ונקב׳ יום ב׳ ד״ז
מנחם אב זה ידיד עליון ישכון בטח
לפ״ק
את האבן הזאת שמוהו לעדה
לאמור פה נקבר אב ונזר העדה
ידע הוכיח במישור עמהו
על כל דבר פשע לא חשך את פיהו
זה אדוננו מורנו רב אב בית דין
ראש המורים בין היושבים על מדין
לקח אותו עליון מבין החיים
ידמע כל גבר תצלנה אזנים
פנה עוז מהקהל, הה! איננו
מאור השמש, חשך דרך יורינו
אחריו הוי אדון! הוי הודו! יספודו
נער וזקן יחד דמעות יורידו
ת. נ. צ. ב. ה.



מצבתו של הרב מו״ה אליעזר ליפמאן שטיין

שעו ואז פנה אליהם הרב ר׳ ליפמאן בדברי תוכחה חריפים („...עד מתי לעדה הרעה הזאת..., עם קשה עורף...״) וגם זאת ללא הועיל, ועל כן החליט לעזוב את קהילתו ולשים פעמיו לארץ הקודש בשנת „הנה זה שתי שנים לפרט על ארץ רבה״ (ת״ר — 1840).[91] בגיל ששים לחייו יצא לדרך, ברם מלחמות שהתחוללו אז באסיה[91*] מנעוהו בדרכו וחזר לארץ מולדתו. בשובו הגיעה אליו הזמנת קהילת סרדאהלי וכאן הגיע אל המנוחה ואל הנחלה וזכה לכבוד גדול עד יום מותו.

---

91 התאריך שתי שנים לפרט „על ארץ רבה״, המופיע בהקדמה לספר „אבל משה״, הוא כמנין תקצ״ח ושנתיים. מכאן ראיה כנגד אותם רושמי קורותיו הטוענים שנתקבל לסרדאהלי בשנת תקפ״ט (1828), כי את הזמנת הקהילה קיבל — כאמור — בשובו מדרכו לארץ־ישראל.

91* כנראה בתקופת השליט המצרי מוחמד עלי שבפקודתו כבש בנו המצביא אברהים פחה את ארץ־ישראל וסוריה (1832) והחזיק בהן עד שנאלץ לוותר על כיבושיו (1840) בלחץ הטורקים, האנגלים והאוסטרים.

הרב ר' אליעזר ליפמאן חיבר ספר „**אבל משה**", דברי הספד על פטירת רבו ה„חתם סופר" (אובן ישן, ת"ר); קונטרס „**השגות הבימה**", תשובה נגד משני המנהגים ונגד מהרסי הדת (פרשבורג, תר"ג);[92] וספר „**עיר שושן**" שחיבר לכבוד חתנו הרב ר' אלעזר פירסט אב"ד ד'ינד'יש לרגל אירוסיו עם בתו רייזל (שושנה), דרשות ופרושים במאמרי הגמרא בעניין זיווגו של האדם ובענינים שונים, ובסופו כמה תשובות לבנו ר' מרדכי שטיין ראב"ד בגרוסווררדיין. בנו השני היה הרב מנחם לוי אב"ד צ'אט (Csát).

הרב ר' אליעזר ליפמאן שטיין נפטר כ"ז אב תרי"א (1851)[93] בגיל שבעים ושלוש ומנוחתו כבוד בבית העלמין בסרדאהלי.

הרב מו"ה יהודה אסאד

אב"ד, תרי"ב—תרכ"ו (1852—1866)

בהסתלקות הרב ר' אליעזר ליפמאן נבחר למלא את מקומו אחד הגאונים הנפלאים ביותר, מפורסם בכל קצוי תבל, גאון ישראל וקדושו מרן רבי יהודה אסאד.[94] אין ספק כי את פרסומה הנרחב, מעבר לגודלה המספרי של קהילת סרדאהלי יש לזקוף במדה מרובה לזכותו של המהרי"א — כינויו של רבי יהודה אסאד — שאותה איווה למושב לו.[95] ואכן, גאוותה של הקהילה שזכתה לחסות בצל כנפיו, היתה עליו. והקהילה, שהמהרי"א תיקן את תקנותיה וייצב את חייה, שמרה לו אמונים במשך תקופה של קרוב לשני יובלות שנים עד סופה.

---

92 נדפס פעמיים ונלווה גם לספר „דברי יוסף" עה"ת מאת תלמידו הרב ר' יוסף קליין ראב"ד בסרדאהלי.

93 תלמידו הרב א. א. פשקוס אב"ד גלנטה חיבר לזכרו ספר „עת ספד" והספידו גם הרב פייבל פלויט אב"ד שורני בחיבורו הגדול „לקוטי חבר בן חיים". ראה עליו עוד: „פארי חכמי מדינתנו", אות א', סי' קמ"ג; „שם הגדולים", מער' ל', סי' מ"ט; „אבן המאיר", עמ' י"ט; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 3, גליון 12; „כתב זאת זכרון", עמ' 88 וכו'.

94 ספור מפעל ותולדות חייו מובאים באריכות בהקדמה לספרו תשובות „יהודה יעלה" על ידי בנו הגאון רבי אהרן שמואל אסאד; בהקדמה לספרו „דברי מהרי"א" על ידי נין ונכד המחבר הרב יהודא גולדשטיין מסאבינוב ובספר (בן כ־80 עמ', בשפה הגרמנית) מאת הרב ז. יהושע ביכלר Die Lebengeschichte des Rabbi Juda Aszad.

95 ראה בהקדמה ל„תשובות מהרי"א" מאת בן המחבר וב„אגרות סופרים" (כתבי הכתב סופר, בהערה לאגרת י"ג, עמ' 18) שאחרי הסתלקות המהרי"א מצאו בין כתביו פתקה ועליה תפילה מסודרת שמבקש מהשי"ת שיזכהו לעלות על כסא הרבנות בסרדאהלי.

עוצמת גאוניותו, חריפות שכלו, צדקותו, יושרו והגינותו זיכוהו בהערצת כל גדולי דורו: „...יהודה אתה יודוך אחיך, אל תירא ואל תחת..., צלח בני ורכב על דבר אמת..., בקי רבי יהודה בטריפות כרבי יוחנן, וכרבי נחמן בדינא..." (רבו הרב מרדכי בנעט זצ"ל); „...הוא למדן מופלג ואיש צדיק תמים..., והייתי משתעשע עמו בתורה יום ולילה אחד וחזרנו רוב סוגיות הש"ס ופוסקים, ונפלאתי מאוד על עוצם בקיאותו וחריפותו" (ה„חתם סופר"); „הגאון הגדול... צדיק יסוד עולם..., אשר העלה ואשר הביא אלקים ברוח בינתו והשיב לשואלי דבר ה'" (הרב יוסף שאול הלוי נתנזון מלבוב); „נודע ביהודה ובישראל גדול שמו הטוב... מופת הדור..." (הרב חיים הלברשטם מצנז); „הן בעודנו חי עמנו האיר פני תבל באור תורתו ועל ישראל זרח אור שמשו..." (הרב שלמה קליגר מבראדי).

ומאשר בפי רושמי דברי הימים: איש אלק' קדוש, חד בדרא בפלפול וסברא... וכל גדולי ישראל שאלו את פיו להלכה" („פארי חכמי מדינתנו" לי. י. גרינוולד); „...צדיק וקדוש בוצינא קדישא אספקלרי' המאירה" („כתב זאת זכרון"); „...צדיק תמים גאון מפורסם בכל קצוי ארץ..." („שם הגדולים לארץ הגר"); „אחרי מות החת"ס נחשב כאישיות הבולטת ביותר ביהדות הונגריא. תשובותיו נחשבות כחשובות ביותר בספרות השו"ת במאה ה־19" (Encyclop. Judaica, Berlin, כרך 3); „סמכות עליונה של היהדות האורתודוקסית ההונגרית..." (בן חנניה, 1866, עמ' 473-4); „מאיש צדיק זה אין אנו דורשים להשבע, כי כל מלה מפיו בבחינת שבועה היא" (נשיא ביהמ"ש המחוזי בנייטרא, שם הופיע כעד מומחה), וכו' הרבה מאוד.

מתולדות חייו

נולד בשנת תקנ"ו (1796) בעיר אסוד (Aszód) במחוז פסט לאביו החייט ר' ישראל ונתיתם ממנו בגיל שמונה. בהספד שנשא על אביו עורר את תשומת הלב, שכן בדבריו הפגין את כשרונותיו הנדירים הטמונים בו. כבת עין היה לאמו האלמנה, שלמרות מצבה הקשה עשתה כל אשר לאל ידה כדי שייכל ללמוד בישיבות המפורסמות ביותר. כך הגיע לישיבת הרב פלק סודיטץ מסיצ'ין ולאחר מכן לישיבת אחיו הרב אהרן סודיטץ בסרדאהלי ומשם עלה לישיבת רב המדינה הרב ר' מרדכי בנעט בניקלשבורג. כאן דרך כוכבו במהרה עד שנחשב בין תלמידיו המצוינים ביותר וכבר בשנתו השמונה עשרה מסר לו רבו חמישים מתלמידיו להשגחתו. מכאן חזר לסרדאהלי, התישב בקהילה, נשא אשה והמשיך בלימודיו בהתמדה יתירה תוך התעלמות מהוויות העולם הזה, עד שהגיע לגאוניותו העצומה. ברבות השנים התפרסם בשנינותו, חריפות שכלו ובקיאותו בש"ס ופוסקים, בהלכה ובאגדה, בחכמת הנגלה והנסתר ובידענותו הנרחבת ללא גבולות ותחומים.


יהודא אסאד זצ״ל

בשנת תקפ"ו (1826) נבחר כרצון רבו לשמש כדיין בקהילת סרדאהלי[96] וכעבור חמש שנים נענה לבקשת קהילת רעטה (Réte) במחוז פרשבורג ושם נתמנה לאב"ד. מכאן עבר לקהילת סמניץ (Szenica) הגדולה יותר ושמעו הולך וגדל.[97] שאלות בהלכה החלו לזרום אליו מכל קצוי ארץ ופסקיו נתקבלו ללא עוררין.

בשנת תרי"ב (1852) קיבל בשניה את הזמנת קהילת סרדאהלי והפעם למלא את כסא האב"ד שהתפנה. גם הפעם קמו עוררים נגד מינויו,[98], אך בחִנו המיוחד ובסבלנותו כי רבה יישר את כל ההדורים. המהרי"א ניהל ישיבה כבר בשני מקומות כהונתו הקודמים, ברם הישיבה שבסרדאהלי גדלה בהיקפה עד למאות תלמידים והרבה גדולים ומורי הוראה יצאו ממנה. שמעו נודע כבר בעת ההיא בכל הדרו ואלפים מכל עבר דפקו על שערו לבקש הימנו עצה ותושיה. בסבלנות ללא קץ היו שמורים אצלו מלה טובה ודברי עידוד לכל אחד ולא השיב פני איש ריקם. בנו ר' אהרן שמואל מציין, כי בסדור תפילתו היו רשומים מאות שמות של אנשים אשר פנו אליו במר נפשם ואת צרות כולם נשא על לבו.

ככל שהיה מהרי"א בעל אורך רוח, וותרן ועובר על מידותיו, הרי בנושא אחד לא ידע ולא הכיר פשרות וכאיש מלחמות יצא נגד התנועה הרפורמיסטית ומהרסי הדת שיצאה מגרמניא[99] ופשתה גם בהונגריא. כאיש אשר חרבו שלופה בידו יצא להגנת קדושת הדת והאמונה היהודית ושמירת .צביונה המסורתי וזכה להישגים נכבדים.[100]

---

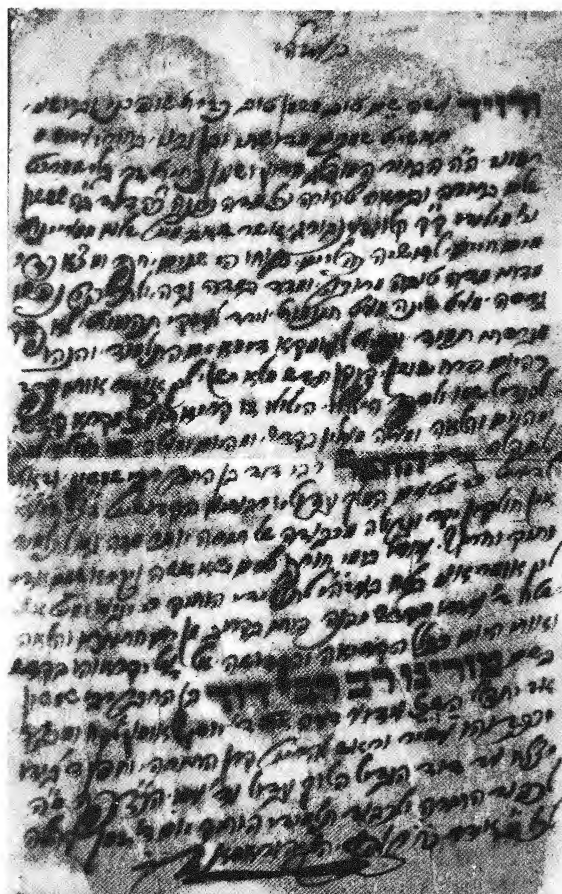
[96] נגד בחירה זו קמו מתנגדים, אולם בהתערבות בעל ה„חתם סופר" יצא לאור צדקו (ראה לעיל בפרק על הרב ר' אהרן סודיטץ).

[97] בתקופת כהונתו בסמניץ, בעת מלחמת השחרור ההונגרית, ניסו צוררי היהודים לערוך בהם פרעות, ובעמידתו נגדם הצליח למנוע מהם לבצע את זוממם והיה הדבר לפלא בעיני כל (על פרטי ההתרחשויות ראה באריכות במקורות על תולדות חייו שבהערה 94).

[98] ראה אגרת בעל ה„כתב סופר", אגרת י"ג (ב„אגרות סופרים", עמ' 17), כי אחר דעבדי' מתמלכו וכו'.

[99] ראה מה שכתב ב„תשובות מהרי"א" (חאו"ח, תשובה ו') בנושא זה: „לא טובה השמועה אשר הגיע לאזנינו... כי קמו אנשי בליעל... אפיקורסים ומינים, מים הזדונים משחיתים בנים, אחרי שרירות לבם ואחרי עיניהם תרים וזונים... בונים במה לעצמם ואיש מקטרתו בידו וישימו קטורה לפני בני יון ובני קטורה... ומעתה לא עת לחשות... הטו אזניכם לאמרי פי אנכי לה' אדברה...".

[100] במסגרת פעולותיו נגד הרפורמיזם התיצב בראש קבוצת גדולי רבני הונגריא בפני הקיסר פרנץ יוזף וזכה אצלו להוקרה גדולה. פרטי מסעותיו ויתר פעלו ראה באריכות במקורות וכן בספר „מזכרת פקש", עמ' 109; בספר „לפלגות ישראל באונגריא" מאת י. י. גרינוולד, עמ' ס"ג (וכאשר שאלו מי יעלה, ענו כולם כאחד יהודה יעלה!); ב„המגיד", תרכ"ד, גליון 17, ובמקורות אחרים.



כתב „מורנו רב״ (התר־הוראה) מרבי יהודה אסאד לרבי דוד מנדל מביסטריצה (בסטרצה)
(המקור נמצא אצל הרב משה מנדל בבני־ברק)

תקצר היריעה מלהכיל כאן אפילו אפס קציהן של מאות האגדות שנפוצו עליו ולכל היד החזקה אשר עשה ופעל לעיני כל ישראל והלוא הם כתובים בספרים לתולדות רבי יהודה אסאד.[101]

---

[101] עשרות רבות של חיבורים, מאמרים, מונוגרפיות וכו׳ נכתבו על רבי יהודה אסאד בנוסף על המקורות שהבאנו עד כה ושנביא עוד בהמשך דברינו, והרי רשימה חלקית: „חוט המשולש״; הרב דוד הלחמי, „חכמי ישראל״, עמ׳ ש״ב; „מליצי אש״, חלק סיון, אות קכ״ג; ירחון „סיני״, כרך כ״ח. עמ׳ ע״ד–ע״ה; ליברמן, „רבי עקיבא ותורתו״,

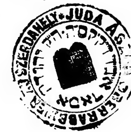


Verkündigungs-Schein.

Wird vom gefertigten Rabbinate bestätiget, daß die Trauung des Herrn Georg Samek aus Streyzstadt und Fräulein Lini Pollak aus Szerdahely in der hiesigen Synagoge dreimal aufgeboten wurde.

Szerdahely den 21t April 1857.

Juda Aszad Ober Rabbiner



אישור על הכרזת נישואין מאת רבי יהודה אסאד עם חותמתו

חיבוריו וספריו

ספרים רבים חיבר הגאון רבי יהודה אסאד, אולם רובם — לדאבון כל לב ונפש — ירדו לטמיון בסערת שואת יהדות אירופה. בנו הרב ר׳ אהרן שמואל כותב בהקדמתו לספר „תשובות מהרי״א״ כי אביו הגאון הניח אחריו חידושים ממש על רוב הש״ס וכן חידושי אגדה.[102]

עמ׳ ר״ב; „תל תלפיות״, שנה XVII, מס׳ 15; הרב מאיר שטיין, Magyar Rabbik, שנה 4, גליון 3; Jüdische Presse, פרשבורג, 1923, גליונות 15–19; „האנציקלופדיה העברית״, כרך ד׳ עמ׳ 739; Magyar Zsidó Szemle, כרך XI (1892); Zsidó Lexikon, עמ׳ 66; Spitz és Kuti, Izr. Tört. Könyvtár, עמ׳ 101; Encyclopedia Judaica (באנגלית), הוצ׳ „כתר״, ירושלים, כרך 3, עמ׳ 811; Righteous Lives, עמ׳ 86–89 וכו׳ וכו׳.

102 נינו הרב יהודא גולדשטיין בהקדמתו לספר „דברי מהרי״א״ כותב כי ראה ארגז מלא קונטרסים חידושים וחיבורים על התורה ודרשות, וכך גם הר״ז ביכלר בספר „תולדות רבי יהודה אסאד״ (בגרמנית, המובא לעיל). עדות נוספת מפי תלמידו משה ראטה נמצאת בעתון „המגיד״ (שנת תרכ״ו–1866, גליון 29) על „שמונה ושלושים ספרים, שאלות ותשובות אשר נשארו ממנו בכ״י המה יעידון ויגידון עליו, כי הוא היה אב התורה והחכמה״.

בעזה"י יום ו' עש"ק תצא תרכ"ג לפ"ק סערדאהעל

במיפק שתא · מעילא לתתא · מקור הברכה · מראש מקדם

מרום עליון · אחת ושבע = ברכות יחולו לראש צדיק

איש חי רב פעלים הה"ה ידיד נפשי וידיד נפש כל חי רב חביבי

מחזיק בעץ חיים החכם השלם כבוד שמו הקדוש מו"ה יהודה

אדוט נ"י צדיק באמונתו יחיה

אחרי שים שלום טובה וברכה · ואני תפלה · לך · שמע ד' קול יהודה

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך מה שאני מבקש רחמיך

על עבדך בן אמתך יהודה אדוט · בראש השנה הבע"ל

כתבהו וחתמהו בספרן של צדיקים לאלתר לחיים טובים

ארוכים ומתוקנים · חדש כנשר נעוריו · יחליף כח ברב אונים

חזקהו ואמצהו שיהיה בריא אולם לעבודתך ולעשות חסד

משפט וצדקה עוד רבות בשנים ככתוב ארך ימים אשביעהו

ואראהו בישועתי אכי"ר · שלום ידיד נפשו ואוהבו הנאמן

הדש"ת הק' יהודא אסאד רב פה ק"ק סערדאהעלי יע"א

במדינת אונגארין

[illegible]

מכתב רבי יהודה אסאד אל החכם השלם מו"ה יהודה אדוט

מכתבי רבי יהודה אסאד אל רבי שלמה זלמן אולמאן בעל „יריעות שלמה"

בעזה"י אור ליום ה' כ"ד ניסן תרט"ו לפ"ק סערדאהעל.

אל הנשר הגדול בעל הכנפים, ה"ה כבוד הוד ידי"נ ורב חביבי הגאון הגדול עמק החרוץ העצום סיני ועוקר הרים ובנש"ק צדיק ונשגב שמו מו"ה **שלמה זלמן אולמאן** נ"י האב"ד ור"מ דק"ק מאקא יע"א, ד' יחייהו וישמרהו אנס"ו.

אחרי שים שלום טובה וברכה להדר"ג נ"י, אגב אורחא כי הנוכח מוכ"ז ה' פאלאק רופא אומן דפה נוסע לק' מאקא, אמרתי לעורר אהבתינו בהערה אחת שעמדתי עליה בברכות (דף כ' ע"ב) נשים חייבות במזוזה פשיטא ומשני ש"ס מהו דתימא ה"א הואיל ואיתקש לת"ת וכו', וקשה לי עדיפא הוי ליה למימר, מהו דתימא ה"א הואיל וכתיב ביתך ולא ביתה וכו', וכברייתא ביומא (י"א ע"ב) וצ"ע.

ועוד יותר תמוה לי על תוס' בקידושין (ל"ד סוף ע"א) ובשבת (ל"ב ע"ב) שתירצו תירוץ ב' וז"ל, אבל מזוזה דליכא מיעוטא כלל אלא משום ההיקשא לת"ת רוצה לפטור נשים וכו', ותמוה הרי גם במזוזה איכא מיעוטא בהדי' ביתך ולא ביתה ועכ"ז מהני סברא זו דבעי חיי להפקיע מהאי מיעוטא, וה"נ בתלמוד תורה י"ל כך וצע"ג לכאורה.

נא יודיעני אם כך הוא האמת שדעתו היפה להדפיס בקרוב א' מחיבוריו הק' ס' שו"ת כאשר שמעתי כך. ואין עת פנות להאריך כעת יותר לכבוד הדר"ג נ"י. והנני אוה"נ בלונ"ח המצפה להתענג בתשובתו הרמה. נאם הדש"ת

הק' **יהודאסאד**

ואלה הספרים שיצאו לאור: —

„תשובות מהרי״א", הנקרא גם תשובות „יהודה יעלה", הכולל 884 תשובות בד' חלקי שולחן ערוך „בענינים שונים בהלכות עמוקות להלכה ולמעשה, אשר השיב לדופקים על פתחו לכל דבר הקשה". הוצא לאור על ידי בנו ר' אהרן שמואל (למברג, תרל״ג, חלק א'; פרשבורג, תר״מ, חלק ב') עם הקדמותיו והסכמות רוב גאוני דורו. מהדורה חדשה (כל הכרכים יחד) יצאה בהוצאת „חיים וברכה" (ניו־יורק, תשכ״ה).

„דברי מהרי״א", חידושי תורה ואגדה על ספרי בראשית ודברים וכן דרשות והספדים. יצא לאור על ידי נין ונכד המחבר עם הקדמה גדולה על תולדות המחבר מאת המו״ל הרב יהודה גולדשטיין מסאבינוב בשנת תרצ״א (1931) וכעת נדפס מחדש, עם הוספות רבות גם על יתר הפרשיות, בידי ניני המחבר, בשנת תש״ל בירושלים.

„חידושי מהרי״א" על מסכת כתובות, שהוצאו לאור בידי הרבנים ר' מרדכי ור' אהרן שמואל, בני הדיין ר' מאיר אסאד, בשנת תרצ״א.[103]

„חידושי מהרי״א", חידושי תורה ואגדה על חמישה חומשי תורה, קצת נ״ך ודרשות באגדות הש״ס, שלוקטו ונרשמו בידי תלמידו המובהק הרב יצחק הרמן „אשר שמע מדי שבת בשבתו בסעודה השלישית"; וספר **„חידושי הלכות מהרי״א"**, בידי הנ״ל, „אשר שמע בשעת לימוד השעור".

דברים נוספים מחידושיו על ה' חומשי תורה נכללו בספר **„ילקוט אפרים"**, שנלקטו בידי הרב אפרים פרידמן (מונקץ', תרס״ה), וכולל חידושים משני צנתרא דדהבא מרן המהרי״א והרב רבי שמעון סופר מקרקוב.[104] חידושי תורה שלו נמצאים גם בספר „זכרון אהרן" מאת תלמידו הרב אהרן הכהן (פאקש, תרע״ה).

יוצאי חלציו היו בנו בכורו הגאון ר' אהרן שמואל, בנו הרב מרדכי שנפטר בגיל כ״ח והשאיר אחריו אלמנה ויתומים (נזכר ב„תשובות מהרי״א", חאו״ח, סי'

---

103 בירחון „סיני" (כרך כ״ד, עמ' ש״ס) קובע הרב ד״ר ב. ז. בנדיקט לאיזה מסכתות כתב המהרי״א את חידושיו על פי מה שהיה רגיל להזכיר בתוך תשובותיו ולעתים אף להעתיק קטעים שלמים מהם. לפי הערות וקטעים אלה ערך את הרשימה הבאה: ברכות, שבת, עירובין, פסחים, יומא, מגילה, יבמות, גיטין, קדושין, בבא קמא, סנהדרין, חולין ובכורות. במהדורה החדשה של „דברי מהרי״א" עה״ת הוסיפו לרשימה זו גם את המסכתות בבא מציעא, שבועות, תמורה וחידושים על הרמב״ם, וכמו כן ציון הסימנים שב„תשובות מהרי״א" המתיחסים למסכתות אלו.

104 בירחון „סיני", כרך ס״ב, עמ' 268–277 תמצא רשימה גדולה ובה מחקר מקיף מאת נ. בן מנחם בדבר ספרי וכתבי רבי יהודה אסאד ומורשתו הרוחנית.

קנ״ה) ובנו הרב יצחק משה (נזכר ב,,תשובות מהרי״א״, חיו״ד, סי׳ שנ״ז). חתניו היו הרב ר׳ יונה רייכרדט אב״ד קולטה, שנבחר לרב בשנת תר״ז בגיל עשרים ואחת (ובשנה זו נשא את בתו של המהרי״א) ונפטר בדמי ימיו בגיל שלושים וארבע, הרב ר׳ אהרן ביכלר (בן ר׳ דוד בנו של הרב פלק ביכלר־סודיטץ) אב״ד יסברני (Jászberény), הרב ר׳ דוד ביכלר אב״ד ביטשקה ופאסטו, מחותן המהרי״א, שנשא את אלמנת ר׳ יונה הנ״ל ובכך נעשה גם לחתנו,[105] וכן ר׳ חיים ליב ויינר* ור׳ משה ווזנר מילידי ק״ק סרדאהלי.

מסדר ימיו המלאים והגדושים לא סטה מרן המהרי״א עד יומו האחרון, ועל אף טרדותיו הרבות, פרנסתו הדחוקה והאסונות המשפחתיים שהתרחשו עליו והחלישו מאוד את גופו, המשיך בלימודיו ובמסירותו לקהל עדתו כדרכו בקודש מימים ימימה. גם ביום האחרון לפני מותו הרצה עוד את שיעוריו לתלמידיו, אולם הפעם קיצר ומיהר לסיים את המסכת שלימד, כי חש שפטירתו קרובה לבוא.

בכ״ג בסיון תרכ״ו, באמצע הלילה, בשעת כתיבת אגרות,[106] כשלוש שעות אחרי חצות אמר ,,לבי״, העיר את זוגתו הצדקת הרבנית ז״ל ואמר לה ,,הלב עמד ופסק ממהלכו והשמים התקדרו עבים, ה׳ אמר לי עלה אלי בין להקת אראלים שם אושיבך״, ואחרי כרבע שעה הוציא נשמתו הטהורה והחזירה לבוראה.

למחרת היום נערכה הלווייתו ברוב עם, משעה עשר בבוקר ועד שמונה בערב, ועשרים רבנים מפורסמים ספדו לו. דברי הספד באו בדפוס מאת ה,,כתב סופר״ (ראה בהקדמה ל,,דברי מהרי״א״, הוצ׳ ירושלים, עמ׳ ל״ג), הרב זוסמן סופר (,,מלאה קטורת״, דרוש ד׳), הרב פייבל פלויט (,,לקוטי חב״ח״, חלק ב׳), המהר״ם שיק, הרב עזריאל הילדסהיימר[107] ועוד. ספר מיוחד בשם **,,מספד יהודה״** הוציא לזכרו תלמידו ונאמן ביתו הרב קאפל קרויס, מילידי פרשבורג יושב בשבת תחכמוני ק״ק סרדאהלי, בשנת תרכ״ו.

---

105 ראה ב,,דברי מהרי״א״, הוצ׳ ירושלים, הערה 46.

* בת המהרי״א היתה אשתו הראשונה, ילדה לו בן ושניהם נפטרו בצעירותם.

106 האגרות נכתבו לרבי זוסמאן סופר (עיין ב,,ילקוט אליעזר״, ריש חלק ג׳), לרבי חיים הלברשטם מצאנז (עיין בהקדמה ל,,דברי מהרי״א״) ולרבי עזריאל הילדסהיימר. ראה גם את מאמרו של מאיר הילדסהיימר בירחון ,,סיני״, כרך ס״ז, חוברת ד׳, שם הוא מביא את הגירסאות השונות בענין אגרותיו האחרונות.

107 יחסים לבביים שררו בין רבי יהודה אסאד לבין רבי עזריאל הילדסהיימר למרות חלוקי הדעות שביניהם. כחמש עשרה אגרות חשובות נתפרסמו מאת המהרי״א ובנו הגאון אל רבי עזריאל הילדסהיימר בספר הזכרון לרבי יחיאל יעקב וויינברג אשר מובאים שם במאמרו של מאיר הילדסהיימר ,,רבי יהודה אסאד ורבי עזריאל הילדסהיימר״ ומפיצים אור על עובדות שטרם נתפרסמו.



מצבת רבי יהודה אסאד

הכתובת בעיגול החיצוני למעלה: עדה המצבה פה נטמנה חמדה גנוזה שר התורה מנורה טהורה אספקלרי המאירה

תמונת צורתו הקיימת היא היחידה וצויירה אחרי פטירתו. הלבישו אותו בבגדי שבת והושיבוהו על כסאו וכך ציירו את צורתו הקדושה."[108]

אחרי פטירתו הפך קברו בבית העלמין שבסרדאהלי למקום תפילה ותחנונים לכל מר לב ונפש מקרוב ומרחוק בכל עת צרה וצוקה. גם היום, המצליחים לבקר בסלובקיא אינם מחמיצים את ההזדמנות לעלות על קברו של הצדיק.

הרב מו"ה וואלף בוניהארט

ראב"ד עד תרכ"ו (1866)

מוצאו כנראה ממורבה, מתלמידי ה„חתם סופר", ונתעלה לראש בית דין תחת נשיאותו של המהרי"א. עוד בתקופת רבנותו של הרב אהרן סודיטץ ניסה להשיג את משרת הדיינות בקהילה (ראה לעיל), אולם כאשר מבוקשו לא עלה בידו השלים עם בחירת רבי יהודה אסאד, וברבות הימים התפתחה ביניהם ידידות אמת. ידידות זו מצאה בטוי גם ב„תשובות מהרי"א" (חיו"ד, סי' ר"י), שם נאמר: „לכבוד אהובי ידיד נפשי הרב המאוה"ג המפורסם... צדיק כביר מו"ה וואלף באנדי ריש דיינא דק"ק ס"ה נ"י...".

כפי שמסתבר כיהן בקהילה יותר משלושים שנה[109] ונפטר בסביבות שנת תרכ"ו (1866).[110]

הרב מו"ה משה פולק

דיין בשנות תר"כ—תרכ"ו (1860—1866)

פרטים מועטים מצאנו ממנו[111] זולתי שהיה יליד בונהאד (Bonyhád), ורב גדול, דיין ומורה צדק בסרדאהלי. שש תשובות אליו ב„תשובות מהרי"א"[112] מוכיחות עובדות אלה.

---

108 בענין תמונה זו ראה בתולדות המחבר בספר „דברי מהרי"א", הוצ' ירושלים, עמ' ל"ב, וכן בהערה מס' 42 שם.

109 כך מסתבר משו"ת „חתם סופר", חאו"ח, סי' י"ד, משנת תקצ"ח (1838), בו הוא מכנה אותו כבר דיין דק"ק ס"ה.

110 ראה „תשובות מהרי"א", חיו"ד, סוף סי' ק"ט. מוזכר גם בשו"ת „בן יהודה" ו„שערי צדק". ע"ע: „שם הגדולים", מער' ו', כ"ב; „פארי חכמי מדינתנו", אות ו', סי' כ"א.

111 ראה „שם הגדולים", מער' מ', סי' קס"ד.

112 חאו"ח, סי' פ"ט, קל"ו; חיו"ד, סי' קמ"א; חאה"ע, סי' צ', קנ"ג, וסי' קצ"ה.

נפטר זמן קצר לפני פטירתו של רבי יהודה אסאד, והוספד בספר „מלאה קטורת" לר' זוסמן סופר בתוך ההספד על הר' יהודה אסאד (דרוש ד', דף י', עמ' א', טור ב'), ושם נאמר: „...הצבי ישראל על עיר מלאה חכמים ק"ק ס"ה, טרם שעלה המות הבמתה, ללקוח אדוניך מעל ראשך, נפל גבור מלחמה, הצדיק וחסיד, דיין המצויין בהלכה מה"ר משה זצ"ל".

הרב מו"ה אהרן שמואל אסאד

אב"ד, תרכ"ו—תרס"ה (1866—1905)

עם פטירת מהרי"א החליטו ראשי הקהילה למצוא איש מתאים אשר יכהן תחתיו, ואז החליטו לבחור בבנו הרב אהרן שמואל אסאד. על נסיבות בחירתו מספר הרב בהקדמה לשו"ת אביו זצ"ל: „ואז בעת ההספד נמנו וגמרו אנשי קהילתי השם ישמרם, להעמיד אותי הצעיר תחת אבא מארי זצ"ל, למלאות מקומו כסא הרבנות, ונתנה העטרה בראשי להיות רועה נאמן, ולקיים תחת אבותיך יהי' בניך, בהסכמת ועצת כל הרבנים הגאונים שהיו אז פה קהילתנו. וכעת אנכי יושב תה"ל בתוך עדתי עדה שלמה, עדת ה' מלא צדיקים חכמים וסופרים. אתה ה' הרק שפעת חסדיך עליהם, ותן להם משאלות לבבם לטובה, וזכות רבינו אבי הקדוש מאוה"ג זצוק"ל תזכור להם ויזכו לכל טוב סלה אמן".

הרב ר' אהרן שמואל נולד בסרדאהלי בשנת תק"ץ (1830), למד בישיבת אביו הגאון[113] והתפרסם כגאון מופלג וכבן ראוי לאביו הגדול. כבר בשחר נעוריו היה מעורה בחליפת שאלות ותשובות עם הרבה מגדולי הדור.[114] היה חוקר מופלא בבעיות מיוחדות ושטחי התענינותו ובקיאותו חבקו עולם ומלואו.

אחרי חתונתו התגורר בניקלשבורג, שם עסק בפרקמטיא. בשנת תר"כ (1860), אחרי פטירת גיסו, נבחר לאב"ד קולטה ושימש שם עד שנת תרכ"ו, כאשר נבחר לאב"ד בקהילת סרדאהלי הגדולה.

שבהם הוא מכנה אותו: „צדיק ותיק... מו"ה משה פולק נ"י דיין המצויין דק"ק ס"ה"; „ר' משה בונהאד" (כנראה ע"ש עירו); ובאחת התשובות (חאו"ח, סי' פ"ט): „ראש בד"צ דק"ק ס"ה". לא נודע לנו פשר הבדלים אלה.

[113] היה גם מתלמידי בעל „כתב סופר", וכפי שמסתבר מהמאמר בספר הזכרון לרבי יחיאל יעקב ויינברג (המוזכר בהערה 107 לעיל) למד גם אצל רבי עזריאל הילדסהיימר.

[114] עשרות רבות של תשובות אליו נמצאות בשו"ת „יהודה יעלה" ומהר"ם שיק, ותשובות בשו"ת „שואל ומשיב", „כתב סופר", „שבט סופר", „אהל אברהם שאג", „בית הלל", „לקוטי חב"ח" וכו'.



ר׳ אהרן שמואל, שהיה מעורב בדעת עם הבריות, המשיך לנהל את קהילתו בדרכי אביו, כשאהדת כל הקהל והילת אביו סובבים אותו. כאביו ניהל גם הוא ישיבה גדולה,[115] שתלמידים רבים יצאו ממנה. הוא הוא שזכה למירב שנות כהונת רב העיר בק״ק סרדאהלי וכיהן בה שלושים ותשע שנים. מרבית שנות כהונתו (פרט למאורע החמור של ההצתה, שסופר עליו בסוף פרק ד׳) עברו עליו בנחת ועל מי מנוחות.

---

[115] ראה תשובות „בית הלל״, סי׳ ע״ח: „...שיעורר לבני ישיבתו הרמה...״.

הוא הוציא לאור את ספר „תשובות מהרי״א״ מאת אביו הגאון זצ״ל והוסיף עליהן הערות משלו. מחידושיו נמצאים ב„דברי מהרי״א״, אך ארגז מלא כתביו, ובכללם חידושיו על הש״ס והשו״ע, ירד לטמיון.

יוצא חלציו היה בנו ר׳ מאיר אסאד, שהיה דיין אחרי מותו. חתניו היו הרב יהושע גולדשטיין (צורף) בן הרב עזרא צורף הראב״ד דשם[116] והרב שמואל חיים סג״ל יונגרייז מוואמוש־מיקולה.

הרב ר׳ אהרן שמואל אסאד[117] נפטר ו׳ ניסן תרס״ה בגיל 75 ומנוחתו כבוד בבית העלמין שבסרדאהלי. מצבתו:



אבן הראשה לעדה כי נטמן פה
רבינו הרב הגאון המפורסם
מו״ה
אהרן שמואל אסאד
בן הרב הגאון המפורסם
מו״ה יהודה אסאד זצ״ל
בעל המחבר תשובת מהרי״א
שהיה רב פה עירנו קרוב למ׳ שנה
ונפטר ביום ו׳ לחדש ניסן תרס״ה לפ״ק
אראלים גברו ונצחו התחתונים
הוי אדון והוי הודו נשמע בכל הקריה
רב גדול ומפורסם בקי בש״ס וראשונים
נאסף לעמו וכל עין בוכיה
שמו הטוב בין הרבנים
מרחוק מזכירים זכרו לו דומיה
ויגידו צדקתו בין המשננים
אפס קציהו הראה בתשובת מהרי״א
למר אביו הגאון זצ״ל הציב ציונים
אוי ואבוי נבכה בדיונים
סגולת אדם הוכת שאיה
אדם אחד מאלף טמון באשמנים
דרכו טובו נודעו ונפשו לא חיה
שם אמו אסתר ע״ה
תנצב״ה

---

116 רבי יהושע נשא לאשה את מרת חילה בתו.

117 ע״ע: „שם הגדולים״, מער׳ א׳, סי׳ קל״א; „פארי חכמי מדינתנו״, אות א׳, סי׳ ק׳; „מליצי אש״, חלק ניסן, אות רנ״ז; „סיני״, כרך כ״ח, עמ׳ ע״ה; „אבן המאיר״, עמ׳ ט׳; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 1, גליון 1; Zsidó Lexikon, עמ׳ 66 וכו׳.

הרב מו"ה עזרא צורף
ראב"ד עד תר"מ (1879)

היה מילידי סרדאהלי ומתלמידיהם של בעל ה„חתם סופר", הרב ברוך פרנקל בעל „ברוך טעם" והרב צבי הירש הלר המכונה ר' הירש חריף, שהסמיכו אותו לרב. היה מדייניה המצויינים של הקהילה. עוד בתקופת המהרי"א נתעלה לראש בית דין והמשיך בתפקידו גם בתקופת כהונת מחותנו הרב ר' אהרן שמואל אסאד.

בהקדמה לספרו „זכרון טוב" מספר עליו בנו ר' יהושע, בין היתר, כי חמישים שנה ישב בתענית שני וחמישי, וכן כי מעולם לא היה נהנה ממעות פדיון נפש, וכאשר קיבל מעות כאלה היה רץ לחלק את המעות בין העניים, גם בתקופה שהיה כמעט מחוסר לחם. חיי צער היו מנת חלקו (אביו נפטר עוד בצעירותו ואשתו, שדאגה לכל צרכיו כדי שיוכל להתמסר לתורתו, נפטרה בימי עלומיה) ואף על פי כן ידע להתעלות על סבלותיו ונשאם באהבה. שפט בצדק ולא נשא פני איש.

הרב עזרא צורף הניח אחריו בכתב יד חיבורים רבים על שולחן ערוך יורה דעה וחושן משפט וחיבור גדול על המסכתות כתובות וגיטין,[118] אך רק ספרו האחד, „זכרון טוב", — שחיברו לזכרון אשתו המנוחה — הבנוי משבעה עשר שערים כמנין טו"ב, וכולל כמאתיים מאמרים במוסר ודרושים, זכה לבוא בדפוס. בנו ר' יהושע שימח את לבב אביו בהוציאו לאור בעודנו בחיים את חלקו הראשון של הספר, הכולל ששה שערים מתוך השבעה עשר (למברג, תרל"ד). חלק ב', המכיל ששה שערים נוספים, הוציא לאור זמן קצר אחרי מות אביו בדפוס עצמו (תרמ"א) בסרדאהלי.[119] הסכימו על חלק א' הרב יוסף שאול הלוי נתנזון ועל חלק ב' הרב אהרן שמואל אסאד ובעל „שבט סופר".

מיוצאי חלציו היו בני בנו הנ"ל הרב יהודא גולדשטיין אב"ד סאבינוב (שהוציא לאור את ספר „דברי מהרי"א") והרב עזרא מנחם גולדשטיין אב"ד באלאטון־פירד.

---

118 הוסיף הערות ב„תשובות מהרי"א" וקצת חדושי תורה שלו נמצאים גם בספר „דברי מהרי"א". מוזכר כמה פעמים ב„תשובות מהרי"א" וכן בשו"ת „חתם סופר" (החו"מ, סי' קס"ט).

119 בדפוס גולדשטיין בסרדאהלי נדפס בשנת תרפ"ח (1928) התרגום ההונגרי של הספר המקובל בכל בית יהודי „צאינה וראינה", בתרגומו של הרב ז. ביכלר אב"ד אלברט־אירשה.

נפטר בגיל 74 ביום ב׳ מרחשון תר״מ (1879)[120] ומנוחתו כבוד בבית העלמין בסרדאהלי.

הרב מו״ה יוסף קליין (טשאבע)

ראב״ד עד תרנ״ז (1897)

קהילת סרדאהלי אכסני׳ של תורה זכתה לאכסן איש צדיק תמים, גדול בתורה, משנתו זכה ונקיה, הרב ר׳ יוסף בן הרב שמואל עקיבא (מטשאבא). מתלמידי הרב ר׳ אליעזר ליפמאן שטיין ומילא משרת דיינות עוד בחיי רבי יהודה אסאד (ראה „תשובות מהרי״א", חאו״ח, סי׳ ל״א), ונתעלה לראב״ד, כנראה אחרי פטירת רבי עזרא צורף, בימי נשיאות רבי אהרן שמואל אסאד.

ר׳ יוסף קליין ממשיך נאמן היה למסורת קודמיו. רועה נאמן לעדתו ומורה מסור לתלמידיו. ניהל ישיבה גדולה שממנה יצאו תלמידי חכמים פארי הדור האחרון. בנים לא השאיר אחריו אך הקים לעצמו יד בחייו המה הספרים שחיבר, ואלה הם: **„אהבת ציון"**, חלק ראשון, על מסכת כתובות[121] (למברג, תרנ״ג); **„אהבת ציון"**, חלק ב׳, על מסכת גיטין, ו„**אהבת ציון"**, חלק ג׳, על מסכת קידושין (וייצן, תרנ״ז); **„דברי יוסף"**, על התורה[122] (למברג, תרנ״ז); **„דברי יוסף"**, פרושים על ההגדה של פסח ושיר השירים. חלק רביעי של **„אהבת ציון"** ובו חידושים על המסכתות ביצה ומכות וקצת דרושים יצאו לאור בהוצאת „חברת תפארת בחורים" בסרדאהלי (ווראנוב, תרצ״ד).[123]

נפטר ביום ז׳ אדר תרנ״ז, יום פטירת משה רבנו ע״ה, בסרדאהלי, ושם מנוחתו כבוד.

---

120 הוספד ב„לקוטי חב״ח", חלק ד׳, וב„אהבת ציון", חלק ד׳. ע״ע: „שם הגדולים", מער׳ ע׳, סי׳ א׳; „פארי חכמי מדינתנו", אות ע׳, סי׳ ב׳; Encyclopedia Judaica, ברלין, כרך 7, עמ׳ 494; Zsidó Lexikon, עמ׳ 176; Magyar Zsidó Szemle, כרך X, עמ׳ 122.

121 בספר „פארי חכמי מדינתנו" (אות י׳, סי׳ פ״ג) מובא בשם הגאון מטשאט שמיום חבור הפלאה על כתובות לא ראה על מסכת זו חבור כזה בחריפות ושכל ישר בפלפולים כמוהו. ע״ע „שם הגדולים", מער׳ י׳, סי׳ פ״ה.

122 ונלווה אליו קונטרס רבו הרב אליעזר ליפמאן שטיין „השנות הבימה".

123 ראה שם תולדות חייו בהקדמה מאת תלמידו הר״ר ליב פשקוס הי״ד. ל„אהבת ציון" חלק ד׳ נלווה קונטרס „גבעת העולם", חידושים על מסכת ביצה מאת הרב ר׳ אשר אנשל כץ, וקונטרס „בריתי יעקב" מאת הרב יעקב הכהן שטיינר יליד סרדאהלי.

הרב מו״ה יעקב מאיר אסאד

דיין, תרס״ה—תרס״ח (1905—1908)

אחרי פטירתו של הרב ר׳ אהרן שמואל אסאד נתקבל כדיין ומו״צ בקהילת סרדאהלי בנו הרב יעקב מאיר, שהתפרסם עוד מנעוריו כלמדן וצדיק. הג״מ ר׳ יוסף צבי דושינסקי, אב״ד גלנטה, חוסט ואחרי כן בעיה״ק ירושלים תובב״א, העיד עליו שבעודו אברך צעיר היה בקי בעל פה בכל ד׳ חלקי ה„שולחן ערוך״.[124]

נפטר בדמי ימיו בשנת תרס״ח (1908), אחרי כשלוש שנות כהונה בלבד, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין בסרדאהלי.

עם פטירת רבי יעקב מאיר פסו הרבנים מבני המשפחה המהוללה שנשאו את השם אסאד.

הרב מו״ה אליעזר דוד גרינוולד

דיין ומו״צ תרנ״ז—תרס״ז (1897—1907)

נולד בשנת תרכ״ו (1866) בצ׳ורנה (Csorna) לאביו הרב ר׳ עמרם והיה נין ונכד להחכם צבי עד למעלה ראש המהר״ל מפראג. היה תלמיד אחיו בעל „ערוגת הבשם״ ותלמיד בעל „חתן סופר״. היה למדן גדול וחריף וכבר בישיבה כינוהו ר׳ אליעזר החריף, ועליו אמרו ויהי דוד בכל דרכיו משכיל וה׳ עמו. התפרסם ע״ש ספריו בשם בעל „קרן לדוד״.

כבן שלושים נתקבל לדומ״צ בסרדאהלי, ניהל שם ישיבה שבה למדו כ־130 בחורים ותרם הרבה להרמת קרן התורה בקהילה. בימיו וביוזמתו נבנה בנין התלמוד תורה החדש והמורחב ותיקן תקנות חשובות שונות. על־פי הוראתו הנהיגה הקהילה את מכירת בשר הבקר במקום אחד (ראה במאמר על המרכז הקהילתי בפרק ו׳).

בשנת תרס״ז נבחר לאב״ד בצעלעם (בורגנלנד — אוסטריא), אח״כ בווישאבא ובשנת תרפ״א (1921) לקהילה הגדולה סאטמאר. בכל קהילות רבנותו החזיק ישיבה ובסאטמאר היו לו כ־400 תלמידים.

חיבוריו בהלכה ובאגדה נתקבלו ברבים והמה: „קרן לדוד״, שו״ת על שו״ע או״ח, תשובות בהלכה, חידושים ופלפולים (סאטמאר, תרפ״ט); „קרן לדוד״ עה״ת (נדפס פעמיים); „קרן לדוד״, חידושי אגדה ודרושים למועדי ה׳ מראשית השנה

---

[124] מההקדמה לספר „דברי מהרי״א״ (הוצ׳ ירושלים), עמ׳ ל״ד.

ועד אחרית השנה (נדפס שנית: ברוקלין, תשכ״ו) וספר „חסדי דוד״, על הגדה של פסח.

נפטר בר״ח סיון תרפ״ח בעיר סאטמאר ושם חלקת מחוקק ספון.[125]

הרב מו״ה שלום דב (בער) שטרן

רב״ד עד תר״ע (1910)

הרב ר׳ שלום דב (בער) שטרן היה בנו של הרב ר׳ שלמה שטרן אב״ד אלישטאבע וחתן הרב הג׳ ר׳ דוד צבי ארנפלד חתנא דבי נשיאה מרן בעל „חתם סופר״. היה מתלמידיו החביבים של בעל „כתב סופר״ והוא עטרו בתואר „מורנו״ עוד בבחרותו.[126] בגיל צעיר התיישב בקהילת סרדאהלי ולימים אנו מוצאים אותו עומד בראש הקהילה (ראה שו״ת „כתב סופר״, חאו״ח, סי׳ מ״ח, וב„מכתב גלוי״ אל „ראש קהלתינו״ בתחילת הספר „מספד יהודה״ מאת הרב קאפל קרויס). כיון שלא מצא את יעודו בעסקנות החליט להתמסר ללימודים והצטרף לבית דינם של הרב עזרא צורף והרב יוסף קליין. כנראה שאחרי מות האחרון נתמנה לרב״ד. מוזכר בשו״ת „כתב סופר״, המהרי״א, „שבט סופר״, „ניר לדוד״ ו„משיב דברים״.[127]

חתניו היו הרב ר׳ בנימין זיידל אב״ד גלנטה והרב ר׳ יוסף באומגרטן מו״צ בוינה והשאיר משפחה ענפה ומכובדת בקהילה. נפטר בי״ט תמוז תר״ע ושם מנוחתו כבוד.

הרב מו״ה שמואל לוי ויינברגר

אב״ד, תרס״ו—תרפ״ה (1906—1925)

לאחר פטירת רבי אהרן שמואל אסאד נבחר על מקומו הרב ר׳ שמואל לוי ויינברגר, נצר למשפחת רבנים מיוחסת ומצד אמו מצאצאי המהר״ל מפראג. הגאון ר׳ שמואל לוי[128] נולד בכ״א טבת שנת תר״כ לאביו הרב הגאון ר׳ פנחס אב״ד

---

[125] על תולדות חייו ראה באריכות בהקדמה לשו״ת „קרן לדוד״. ע״ע: „מליצי אש״, חלק סיון, אות ו׳; „שם הגדולים״, מער׳ א׳, סי׳ רנ״ט; ש. נ. גוטליב, „אהלי שם״, עמ׳ 278; „כתב זאת זכרון״, עמ׳ 279; Zsidó Lexikon, עמ׳ 326 וכו׳.

[126] ראה בספרו של ליברמן, „רבי עקיבא ותורתו״, עמ׳ ר״ב, קצת מתולדות חייו ושם תמצא את הנוסח המלא של כתב ה„מורנו״.

[127] ע״ע: „שם הגדולים״, מער׳ ש׳, סי׳ כ״א; „כתב זאת זכרון״, עמ׳ 270; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה שניה, גליונות 7–8; „מליצי אש״, חלק תמוז, אות שי״ח.

[128] מאמר זה נכתב לפי ההקדמה לספר „שו״ת מהר״ש לוי״, מאת נכד המחבר הרב ר׳ יחיאל ויינברגר, שהתקין והוציא לאור את הספר; עיין שם באריכות.

ניעגרעשט, שהיתה עיר מחוז ותחת סמכותה היו כמה וכמה עיירות קטנות וכן סביבה וגליל גדול ובהם גם העיר ביקסאד המפורסמת כעיר נופש ומרפא, בה הורגלו גאוני וקדושי ארץ מדי שנה בשנה לבלות ימי הקיץ והחופש. בביקורם בביקסאד נהגו לבקר את הרב ר׳ פנחס בעיר ניעגרעשט הסמוכה, והשתעשעו בד״ת עם בנו של הרב, העילוי המפורסם שמואל לוי, אשר עוד בגיל של ז׳ שנים ידע בעל־פה ארבע מסכתות וביניהן מסכת כתובות, ונשתוממו מאוד מחריפותו והתמדתו המקסימים, ופה אחד ענו ואמרו עליו שלאילנא רבה יתעבד.

מביקורים אלה שעשו גאוני ארץ אצל הרב מהר״פ זצ״ל ומפלפוליהם עם בנו העלם הרך ידועות עובדות רבות לאין מספר. ידוע גם שהגאון ר׳ שמלקא מסעליש זצ״ל בעל „צרור החיים״, כשהיה פעם בביקסאד וביקר אצל הרב מניעגרעשט ודרש שם פלפול חריף כדרכו בקודש והבחור שמואל לוי שהיה עוד צעיר לימים הפסיקו באמצע הדרשה ופלפל עמו והגאון הודה לדבריו. עוד בימי עלומיו חלה במחלה קשה שלא עזבתהו זמן רב, ובינתיים היה פעם הגה״צ המפורסם ר׳ הילל מקאלאמיי זצ״ל בביקסאד וכדרך כל הגאונים היה גם הוא בניעגרעשט אצל הרב, ונתבקש מאת הרב מהר״פ שיברך את בנו החולה. שאל אז הגה״צ רבי הילל את הבחור שמואל לוי אם כבר בא לידו ליישב קושיית התוספות באמצע תפילת שמו״ע? והלה השיב שכן, והגה״צ הוכיחו ע״ז כדרכו, והצעיר החולה התחיל להתפלפל עמו בדין זה. בהפרדם ברכו ר׳ הילל ברפואה שלמה והוסיף: „ברצות ה׳ תהיה לחתן לי״. ברכת צדיק זה נתקיימה, כי נשא לאשה את בת הגה״צ ר׳ הילל מקאלאמיי זצ״ל, והוא אז בן ח״י שנה.

תלמיד מובהק של דודו הגאון בעל שו״ת מהריא״ץ משוסבורג במארגארעטין ושל הגאון מהר״ם שיק בחוסט. בהורמנא עטרוהו הגאונים בעל „ייטב לב״ מסיגעט, בעל „שערי צדק״ מדעעש ור׳ חיים צבי מנהיימר מאונגוואר בעל „עין הבדולח״. שש שנים הרביץ תורה בקאלאמיי והיה אחד מבד״צ של חותנו זצ״ל.

בשנת תרמ״ט (1889) נתקבל לאב״ד בק״ק קערעסטור, וכבר במקום כהונתו הראשון הראה כוחו וכשרונותיו בשדה הרבנות והכניס תקנות בכל ענפי היהדות, בכשרות, בחינוך ועוד.

בתקופה ההיא התפרנסו שם היהודים על־פי רוב ממסחר היין, עסק שהעסיק את בעליו בעיקר בימות הקיץ, ואילו בימות החורף התפנו מעיסוקיהם, ובימים אלה קבע רבנו שיעור בעיון גדול עם בעלי־הבתים, ביניהם אנשי תורה מפורסמים, ובמשך אותן שבע שנים שכיהן שם ברבנות סיים ש״ס ברבים בעיון גדול.

בשנת תרנ"ג מילא את כסא הרבנות של אביו הגר"פ בניעגרעשט ובשנת תרנ"ה כשהציעו לפניו משרת הרבנות בעיר נאג־באניא פינה מקומו בניעגרעשט לאחיו הרה"ג רבי יהודה ז"ל. בנאג־באניא כיהן כעשר שנים, וביום ח' באלול תרס"ו נקרא להיות אב"ד בסרדאהלי.[129]



הגאב"ד ר' שמואל לוי ויינבדגר זצ"ל, ר"מ דק"ק דונאסרדאהלי

היה גאון אדיר ומפורסם, צדיק תמים וחריף עצום ובקי נפלא, ובהיותו פעם בק"ק שינאווא אצל הה"ק בעל „דברי יחזקאל" נפגש שם עם הגאון ר' יוסף אנגל בעל „גבורת שמונים" והתפלפל עמו הרבה בד"ת ואמר אז הגאון ר"י אנגל ז"ל: „אילמלא לא באתי אלא בשביל להשתעשע עם הגאון האברך הזה דייני". לא

[129] על בחירתו לסרדאהלי ראה גם בספר „תולדות שמואל" (רבי שמואל רוזנברג מאונצדורף), עמ' ט"ו.



מצבת קברו של הרב
מו"ה שמואל לוי ויינברגר

פה חלקת מחוקק ספון
סיני ועוקר הרים שר התורה
אב"ד דקהלתנו המפוארה
רשכבה"ג ארי שבחבורה
מרנא ורבנא
שמואל לוי
בן הגאון ר' פנחס וו"ב מנעגרעשד
ולמעלה בקודש נכד
מהר"ל מפראג
וחתן הקדוש
ר' הילל ל"ש מקאלאמע
זכר צדיקים לזכרון עולם
שושן שושן עמק הבכה
מדוע נחבאת בין החוחים
וי לשושן שלו נעשה ככה
אביו נקטף ונפלו הפרחים
למה לא אצלת לנו ברכה
להנות מזיוך ומריח הנחוחים
ואיך לארץ נזריך הושלכה
יופיך והודיך תחת השיחים
במה נמצא למכתנו ארוכה
למכה אשר הוכו הנדרכים

(עד כאן היה אפשר לפענח את הכתובת שעל גבי המצבה הכתובה משני עבריה)

יאומן כי יסופר גודל התמדתו. כל ימיו, לרבות הלילות, לן באהלה של תורה, ולא התעניין בשום דבר אחר מלבד בלימוד תוה"ק. השתתפותו בוועד הרבנים בסלובקיא וכן נסיעתו לווינה לכנסיה הגדולה הראשונה של „אגודת ישראל" היתה רק כדי להתראות עם הגאונים וגדולי ישראל ולהתפלפל עמהם בד"ת. גדולה היתה הידידות בינו ובין הגאונים בעל „מעשי למלך" מוייצן, ר' מרדכי ליב ווינקלר בעל „לבושי מרדכי", הרב מאיר אראק בעל „אמרי יושר", הרב אברהם שטיינבערגער

אב"ד דק"ק בראדי בעל „מחזה אברהם", הרב ירוחם מאלטשטאט בעל „ברכת חיים" ורבים אחרים.[130]

בשנת תש"כ ביקר נכדו הרב יחיאל שליט"א אצל הגאון מטשעבין לבקש הסכמתו על ספרי זקנו מהר"ש לוי. פתח הגאון מטשעבין: „שם זקנתו היה הדסה בת הה"ק מקאלאמיי, ואל ישתומם מהיכן אני יודע זאת. אספר לו: לפני בערך חמשים שנה, בפרנצסבאד, כבר רציתי ליסע לביתי ופנה אלי הגאון מבראד ששהה גם הוא שם: ,הרב מטשעבין! עצה טובה אתן לו ולא יתחרט על עצתי. היות ששמעתי שבאה הנה הרבנית מסרדאהלי להכין מלון לבעלה שיבוא בעוד שני ימים, והוא מידידי, גאון וחריף ומפלפל עצום, כדאי שימתיו לו', וכן עשיתי, ונשארתי לכבודו עוד שבוע שלם. וכך נתידדנו. עליו יש לומר שהיה גאון בין הגאונים ומפורסם בעולם התורה". נוסף לחריפותו ובקיאותו היה הר"ש לוי גם נואם גדול בחסד עליון.

אלפים פנו אליו בשאלות. נשארו ממנו ארבעים חיבורים, מהם י"א כרכים שו"ת, חידושי ש"ס וסוגיות ועה"ת. רוב הכתבים אבדו בימי השואה, וכעת יצא בדפוס „שו"ת מהר"ש לוי", על ד' חלקי שו"ע, ונלוה אליו קונטרס „אהל פנחס" (ניו־יורק, תשל"ג). ספר זה יצא לאור על־ידי נכדו הרב ר' יחיאל ויינברגר שליט"א, רב דקהל „בית הילל דסרדאהלי" בברוקלין.

הרב ר' שמואל לוי ויינברגר נפטר אחרי מחלה קצרה ביום ד' פ' תרומה, א' באדר תרפ"ה, בסרדאהלי ושם מנוחתו כבוד.[131]

הרב מו"ה יוסף פליישמן

דיין ומו"צ תרס"ח—תרפ"ו (1908—1926)

ר' יוסף פליישמן נולד בסרדאהלי והשתלם בישיבות של רבי יהודה אסאד ושל בעל „כתב סופר". אחרי נשואיו העתיק את מקום מגוריו לפרשבורג ושם עסק במסחר. בשנת תרמ"ב (1882), בעת משפטי עלילת־הדם של טיסא־אסלאר, נפל קרבן לשוד וחזר לעיר מולדתו. בסרדאהלי ניסה שנית את מזלו במסחר, אך מאמציו, שחפפו את תקופת ההצתה בשנת 1887, עלו שוב בתוהו ונעתר לשמש כמלמד.

---

130 מוזכר גם בשו"ת „בית יצחק", „נטע שורק", „נהרי אפרסמון", „אבן המאיר" וכו'.

131 ע"ע: „שם הגדולים", מער' ש', סי' קע"ה; ש. נ. גוטליב, „אהלי שם", עמ' 266; י. י. גרינוולד, „המהר"ם שיק וזמנו", עמ' 15; Jüdische Presse, שנת 1925, גליון 10 (מילי דהספידא לפטירתו) וכו'.

בשנת תרס״ח נבחר פה אחד לשמש כדיין בקהילה וכיהן בתפקידו שמונה עשרה שנים לשביעת רצון כל הקהל. נהג לדרוש בבית־הכנסת של החברא קדישא מדי שבת בשבתו. היה תלמיד חכם מובהק והשאיר אחריו כתבי־יד רבים. בהלויתו נשאו תלמידי חכמים של העיר את כתביו הרבים אחרי ארונו. נפטר בשיבה טובה מעל גיל שמונים ביום י״ד באייר שנת תרפ״ו בסרדאהלי ושם מנוחתו כבוד.[132]

הרב מו״ה הילל ויינברגר

אב״ד תרפ״ה—תש״ד (1925—1944)

הרב ר׳ הילל ויינברגר[133] נולד ביום ז׳ בטבת תרנ״ה בנאג־באניא ונתגדל על ברכי אביו הגאון, וכבר בקטנותו הכירו בו שלגדולות נועד. כשהיה פעם בקיץ עם אביו בעיר המרפא לוהאשאויצה התאכסן שם גם הגאון מאונסדארף זצ״ל מחבר שו״ת „באר שמואל״ והשתעשע בתורה עם הבחור הצעיר הילל וסמכו אז בהורמנא דרבנן בגיל י״ז שנים. כן הוסמך על־ידי הגאון ממאד מחבר שו״ת „לבושי מרדכי״; על־ידי הגאון מטאלטשווע, מחבר „יד יצחק״; ועל־ידי הגאון מוייצן, מחבר „מעשי למלך״.

בשנת תרע״ד נשא לאשה את בת הה״צ הגביר בנש״ק מו״ה יעקב שמואל שלעזינגר ז״ל מפרשבורג, אחיו של מחבר „לב עברי״, בני הגה״צ ר׳ יחיאל ז״ל מחבר „תורת יחיאל״. בשעת האירוסין עוד היה חותנו גביר גדול אבל כשהגיעו לנשואין כבר ירד מנכסיו בשריפה הגדולה שהיתה בפרשבורג ברחוב היהודים בימים ההם ונשרפו כמה מבתיו ונשארה לו חנות אחת קטנה. בחנות זו עמדה בתו לאה, אשת רבנו, בקשיים גדולים כמה שנים, והכל רק כדי לאפשר לבעלה להתעסק בד׳ אמות של הלכה. היות ודירתם לא היתה מרווחת כל כך וכדי שלא יהיה לו ביטול תורה על־ידי הילדים הקטנים והנכנסים והיוצאים בדירה חילקו לו חלק מחדר אחד והיה לו חדר בפנים מחדר שהיה גדוש ספרים ולא היה שם מקום לזוז ממש, רק לשולחן קטן וספסל כדי ישיבה. שם השלים עצמו רבנו בהתמדה עצומה ושם לילותיו כימים.

---

132 ראה Jüdische Presse, שנת 1926, גליונות 18, 20 ו־21.

133 מאמר זה נכתב לפי ההקדמה לספר „שו״ת מהר״ש לוי״ מאת נכד המחבר הרב ר׳ יחיאל ויינברגר, שהתקין והוציא לאור את הספר. בהקדמה זו מובאים מלבד תולדות המחבר גם תולדות רבי הילל הי״ד ועיין שם באריכות. מוזכר גם ב„שם הגדולים מארץ הגר״ (ג׳), עמ׳ 414.

כבר בפרשבורג התחיל בהרבצת תורה ובין תלמידיו היו תלמידי חכמים מובהקים וידועים. רבנו יסד בפרשבורג חברת מהדרי ולומדי הש״ס ואל שיעוריו נהרו רוב הלומדים בעיר. לאחר זמן נתמנה למנהל הרוחני של המוסד הגדול והמפורסם ,,יסודי התורה״ והודות להשפעתו גדל והתפתח המוסד ונהרו אליו תלמידים גם מהמדינות הסמוכות. עד היום מספרים בעלי־בתים תלמידי חכמים, וביניהם גדולי תורה, כיצד השפיע עליהם רבנו ז״ל ונטע בם חשקת התורה.



הגאב״ד ר׳ הלל וויינברגר זצ״ל הי״ד עם בנו הר״ר יחיאל שליט״א

כשבחרו בו לדיין בק"ק סרדאהלי לא רצה לעזוב את פרשבורג, אולם אביו הגאון הפציר בו שיבוא לסרדאהלי. כשנודע להגאב"ד פרשבורג ר' עקיבא סופר זצ"ל שהרב ר' הילל עומד לעזוב את פרשבורג, פנה אל רבה של סרדאהלי וביקשו להשאיר את בנו בפרשבורג בהבטיחו שיצרפו אל הבד"צ כי נחוץ כוחו שם, אולם אביו לא ויתר ובחודש כסלו תרפ"ה, אחר י"א שנים בפרשבורג, בא לסרדאהלי.

רבנו היה אהוב על בני קהילת פרשבורג לא רק בין הלומדים כי אם גם בין פשוטי עם, בהיותו עניו ונוח לבריות. כשעזב את דירתו בפרשבורג ברחוב היהודים, למרות שהיה זה בחודש כסלו בקור עז ויום גשום, נאלצו השוטרים לחסום כמה רחובות מסביב, שכן נתמלאו אנשים, נשים וטף שבאו לכבודו להפרד הימנו בצאתו את העיר.

אחרי זמן קצר, ביום ב' דר"ח א' באדר תרפ"ה, נפטר אביו זצ"ל ורבנו נתקבל למלא את מקומו והנהיג קהילה קדושה זו, שהיתה עיר ואם בישראל, בכל כוחו וכשרונותיו. בעיניים פקוחות השגיח על כל דבר גדול וקטן, ותיקן תקנות גדולות בענייני השו"בים והטבחים ועמד בפרץ במסירות נפש על כל דבר.

זכור המעשה שנתפרסם בשנת תרח"ץ, כאשר קבוצת נשים התכוננה לערוך נשף פורים מעורב, כדי להרבות בהכנסה עבור עניים לצרכי החג. כשנודע הדבר לרב, דרש לבטל את הנשף, באומרו שאין להלביש ערומים מהיתר איסורים. כאשר בכל זאת לא שעו לדבריו, קם מעם שולחנו באמצע סעודת הפורים, אץ אל המקום עם ה„פורים רב" ומלויו ופיזר את הנשף. בסופו של הדבר, מארגנות הנשף התחרטו על מעשיהן ובאו לבקש את סליחת הרב. מעשה זה נתפרסם ברחבי המדינה והרבה מכתבי עידוד הגיעו אל הרב מרבני ומנהיגי הציבור במדינה. כך פעל בכל מקרה כאשר נראתה סכנת פרצות בחומת הדת.

חלק גדול מכוחותיו נתן רבנו לישיבה הגדולה. בהיותו כבר מפורסם כ„בעל מסביר" נפלא, כעמקן ופדגוג גדול, נהרו אליו בחורי חמד מכמה מדינות. רוב בני הישיבה היו סמוכים על שולחנם של בעלי־הבתים הנדיבים, אשר יש מהם שעשרה בחורים ויותר היו מאוכלי שולחנם ביום אחד. ברבות השנים, כאשר נוספו ספסלים בבית־המדרש ורבו התלמידים, וברצותו להקל מעל בעלי־הבתים ולמנוע מתלמידיו את אי־הנעימות של „מצפים לשולחנם של אחרים", בנה רבנו בנין מיוחד לבית תבשיל, שם בישלו עבור התלמידים ושם גם אכלו רוב הבחורים. מישיבה זו יצאו רבנים גדולי תורה ומורי־צדק בקהילות ישראל וגם סתם בעלי־בתים תלמידי חכמים ויראי השם.

ביום ההילולא לאביו־זקנו מוה״ר הילל ל״ש ז״ל נוהג היה רבנו לבקר בעיר קאלאמיי (פולין), ולהפצרת בני העדה היה נשאר שם הרבה פעמים לשבות את שבתו, אז היה נוהג לדרוש בבית־הכנסת הגדול ולערוך שולחן. בשנת תרצ״ד בחרה בו קהילת קאלאמיי לאב״ד, אבל הוא לא רצה לעזוב את מקום אביו ז״ל.

רבנו נהג נשיאותו בסרדאהלי י״ט שנים, משנת תרפ״ה עד לשנת תש״ד, כמו אביו משנת תרס״ו עד תרפ״ה. כשירדה השואה על הקהילה בשנת תש״ד יצא בראש העדה הקדושה, בני עירו המגורשים לאושוויץ. כדאי להזכיר, שלמרות הפצרות בעלי־הבתים וידידיו לא רצה בשום אופן להסיר את זקנו, צלם אלקים, מעליו והיה היחידי שזכה לזה שלא ספרו את זקנו, וכך עלתה נשמתו הטהורה בצלמו לגנזי מרומים. בדרכו האחרונה היה ביחד עם הה״צ ר׳ יודא ליב פשקוס הי״ד זצ״ל ויבלח״א בנו הרב ר׳ יחיאל ובני ביתו. בנסיעה זו ראו הכל את צדקת רבנו וצדקת ר׳ ליב זצ״ל, שבמשך כל הנסיעה דיברו רק בענייני חיזוק האמונה והבטחון בה׳. גם לאכול ולשתות לא רצו, כדי שישאר יותר לילדים ולתינוקות. חבל על דאבדין.

הרבה חידושי תורה היו בידו מסודרים על מסכתות ועל סוגיות הש״ס וחידושי אגדה שחידש במשך שנותיו שהרביץ תורה. הוא היה ידוע לאיש מאד מסודר והכל היה מוכן כבר לעלות על מכבש הדפוס, ואפילו שם כבר קבע לחידושיו: קונטרסי „אהבה״, ר״ת א׳מר ה׳ילל ב׳ן ה׳דסה, אך הכל אבד, חוץ מקונטרס אחד אשר חידש בהיותו נער בן י״א שנים. מקונטרס זה נראה בהירות שכלו ויראת שמים שהיו בו כבר בקטנותו. כן השקיע הרבה מכוחותיו בסידור כתבי־היד של אביו הגאון ז״ל וגם אלה כבר מוכנים היו לבוא לדפוס, אך בא השבר והכל אבד.

ששה בנים היו לרבנו ושתי בנות. בתו הדסה נקטפה בדמי ימיה, בת ח״י שנים, ביום ט״ו בטבת תרצ״ה. לבנו יעקב (יאקב) שמואל קרה אסון בשעת בניית בית התבשיל של הבחורים ונקטף ביום כ״ג באלול תרצ״ו, זמן קצר אחרי הבר־מצוה שלו. בנו הבחור הצדיק משה זאב הי״ד היה במחנה עבודה ולא נודע איפה ומתי נפטר. בנו הצעיר הבחור החריף לוי עלה בלהבות אש השמימה ביחד עם הוריו ביום כ״ז בסיון תש״ד, הי״ד. בתו הרבנית הצדקת בילא נהרגה יחד עם בעלה הרב הגאון ר׳ מרדכי עזריאל ויינברגר ז״ל אב״ד ור״מ דק״ק מארגרטן עם כל יוצאי חלציהם ביום ג׳ סיון תש״ד, הי״ד.

יבלח״א נשארו לרבנו שלושה בנים הי״ו, הרב ר׳ יחיאל שליט״א, הרב ר׳ פנחס נ״י, ור׳ עקיבא יוסף נ״י.

הרב מו״ה אשר אנשיל כ״ץ
ראב״ד, תרפ״ה—תש״ד (1925—1944)
ואב״ד דביהכנ״ס „קהל עדת ישראל״

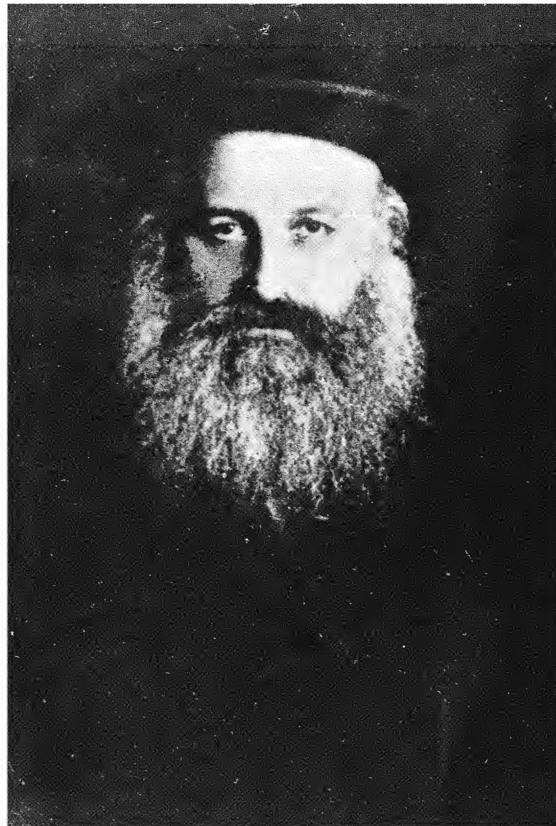
הרב ר׳ אשר אנשיל כ״ץ, נצר למשפחת רבנים מיוחסת, נולד בצ׳נגר ביום ה׳ בטבת שנת תרמ״א לאביו הרב ר׳ יהונתן בנימין הכהן, ובעודו צעיר לימים התבלט והצטיין בשקדנותו, חריצותו והתמדתו בלימודיו. היה תלמיד הג״מ ר׳ משה גרינוולד בחוסט, מחבר הספרים „ערוגת הבשם״ ו„הכנה דרבה״, ושם הכתירו רבו בתואר ראש ישיבה והסמיכו לרבנות.

כבן כ׳ שנים נשא לאשה את בתו של הגאון המפורסם מו״ה ר׳ שלמה זלמן ארנרייך, אב״ד סילג׳־שומלו, מחבר הספרים שו״ת „לחם שלמה״ ו„אבן שלמה״ על הראב״ן ושאר ספרים, ואחרי כשנתיים נתמנה שם לדיין ומו״צ. כעבור שש שנים, בשנת תרס״ח, נתמנה לאב״ד בניר מדיעש ושם ניהל ישיבה גדולה ושמו הלך וגדול. בשנת תרפ״ה נתמנה לדיין בקהילת סרדאהלי, אח״כ נתמנה שם לראב״ד, וכעבור שנתיים גם כאב״ד דביהכנ״ס „קהל עדת ישראל״.

את רוב עתותיו הקדיש רבנו מו״ה ר׳ אשר אנשיל כ״ץ להנהלת והגדלת ישיבתו ולצרכי העיר המרובים. נהג לדרוש בבית־המדרש של החברא קדישא בכל שבת „מברכין״. „היה מפורסם כאחד מהרבנים הגדולים והחשובים בימיו, ונודע בשער בת רבים גודל תורתו וצדקתו, פרישותו וחסידותו, וביותר לתלמידיו ומכיריו, והיה כל ימיו מרביץ תורה ויושב בישיבה עם תלמידים (ובשנים האחרונות היה לו זאת במסירות נפש ממש). ישיבתו בסרדאהלי היתה מפורסמת לאחת מן הישיבות היותר גדולות וחשובות במדינתנו, וזכה להעמיד תלמידים לאלפים, מופלגי תורה, (ובתוכם רבנים חשובים) ויראי ד׳ באמת, אשר גם היום בדור השפל הזה לא פג ריחם ועומדים חיים בצדקתם, וכל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ד׳״ (מתוך ההקדמה לספר „חדש האביב״).

את ישיבתו הנהיג רבנו במסירות רבה ולכל אחד מתלמידיו הרבים התייחס בתשומת לב ובאהבה. פקח אישית על כל הבחורים ולא אחת עבר באשמורת הבוקר על מגורי הבחורים, כדי להווכח אם ערים הם כבר ושוקדים על לימודם. גם אחרי שהצטרפו להנהלת ישיבתו בנו הר״ר משה ליב ז״ל, הי״ד, וחתנו הר״ר יחיאל דוד הכהן ז״ל, הי״ד, הרי בכל זאת המשיך רבנו בדרכו ושיטתו, עד כדי שבחן בעצמו את כל הבחורים, קטנים וגדולים כאחד. סדר יום הלימודים בישיבתו החל כבר בשעה ארבע־חמש בבוקר, ועד שעות חצות הלילה לא פסק קול התורה בבית מדרשו.

כפי שמעיד עליו בנו הרב ר׳ יהושע כ״ץ שליט״א, היה לרבנו ארגז מלא כתבי־יד ובתוכם חידושים רבים על סוגיות הש״ס ועל שו״ע או״ח ויו״ד, וחידושים על הרמב״ם, ושו״ת הרבה, וכן דברי אגדה על התורה ועל מועדים וזמנים שונים. רוב מורשתו הרוחנית אבדה בסערת השואה, ורק קצת פרפראות ניצלו בצוק העתים. הופיע ממנו בדפוס קונטרס „**גבעת העולם**", חידושים על מסכת ביצה, שנלוה לספר „אהבת ציון" חלק ד׳ לר׳ יוסף טשאבע זצ״ל, שני קונטרסים בודדים בשם „**ולאשר אמור**" (יצאו לאור בידי בנו הנ״ל) וכן ספר „**חדש האביב**", שהוא פירוש על הגדה



הגראב״ד מו״ה אשר אנשיל כץ זצ״ל הי״ד

של פסח, ונלוה אליו פירוש „ויגד משה" מאת בנו הבכור הגאון הרב ר' משה יהודה ז"ל הי"ד. גם ספר זה יצא־לאור בידי בנו הרב ר' יהושע שליט"א (ניו־יורק, תשל"א).

בעת השתקעותו בסרדאהלי קיבל אזרחות צ'כוסלובקית. אולם, מעשהו זה הסב לו אחרי הכיבוש ההונגרי שרשרת בלתי פוסקת של התנכלויות ונגישות מצד השלטונות ההונגריים. הללו לא היו מוכנים לסלוח לו על „הפגם הבלתי פטריוטי" של ויתור על אזרחותו ההונגרית הקודמת. אולם בכל זאת הצליח לנהל את ישיבתו הגדולה בכל שנות המלחמה, והיא נסגרה רק אחרי הכיבוש הגרמני בחודש מרס 1944.

רבנו הרה"צ ר' אשר אנשיל כ"ץ נהרג על קה"ש ועלה על מוקדה עם קדושי קהילת סרדאהלי באושוויץ, עם אשתו הרבנית בז"ש, ביום כ"ז סיון תש"ד. הי"ד.

יוצאי חלציו היו: בנו הרב ר' משה יהודה, בתו הרבנית הינדל אשת הרב ר' חיים ארנרייך רבה הצעיר של קהילת שומלו, בתו הרבנית אסתר אשת הרב ר' יחיאל דוד הכהן זלצר, בתו הרבנית פערל אשת הרב ר' משה אריה פריינד אב"ד נאסוד, בתו הרבנית יהודית אשת הרב ר' מנחם אהרן לבוביץ רבה הצעיר של קהילת טשאפ, בנו הבחור דוד. כולם נהרגו על קה"ש בשנות תש"ד־תש"ה. הי"ד.

ממשפחתו הענפה נותר לפליטה בנו הרב ר' יהושע שליט"א, והוא כעת רב דקהל „בית אשר דסערדאהעלי" בברוקלין שבארצות־הברית. קופת גמ"ח בשם „חסדי אשר", הקימו תלמידיו בירושלים על שמו ולזכרו.[134]

הרב מו"ה משה יהודה כ"ץ

הרב הצעיר דביהכנ"ס „קהל עדת ישראל"

מיחידי הסגולה של הדור הצעיר, וכבר בצעירותו ניכר בו כי לגדולה נועד. ממקצת שבחיו ומעלותיו אפשר ללמוד על גדולתו כי היה חריף עצום ובקי נפלא, חסיד ועניו, מעורב ואהוב על הבריות ואלמלא נקפד פתיל חייו, היה נחשב היום, לדעת רבים, בין גדולי הדור. בחיוך תמידי על שפתיו קיבל גם את הקטנים שבבחורים וכל אדם היה מקבל בסבר פנים יפות.

קיבל תורה מפי אביו בניר מדיעש ובסרדאהלי וכן היה תלמיד אביו־זקנו משומלו ושל הגאון מחבר הספר „קרן לדוד". עוד בימי נעוריו הוסמך להוראה על־ידי הגאון מראדומישלא בעל שו"ת מהר"ש, על־ידי הגאון מוייצן מחבר „מעשי

---

[134] על תולדותיו ראה באריכות בהקדמה לספר „חדש האביב" וכן בספר „ויגד משה". ע"ע: „אלה אזכרה", כרך א', עמ' 130; „שם הגדולים", מער' א', סי' רע"ב.

למלך", על־ידי הגאון ממאד בעל שו"ת „לבושי מרדכי", על־ידי הגאון מסמיהאלי בעל שו"ת מהרש"ג, על־ידי זקנו הגאון משומלו ועל־ידי הגאון מו"ה שבתי שעפטיל וייס זצ"ל אב"ד שימוני.

חיבוריו בכתב־ידו הקיפו כל מקצועות התורה. הניח אחריו חיבורים על סוגיות הש"ס, על ד"ח שו"ע, שאלות ותשובות, חיבור על תרי"ג מצוות, חיבורים בהלכה ובאגדה, וספר על התורה ועל המועדים, חיבור על תהלים ועל חמש מגילות ועל פרק שירה ועוד כמה ספרים. כמעט כולם נשארו לפליטה אחרי המלחמה, אך למרבה הדאבה נשרפו רובם כשנה אחרי המלחמה במקום שהיו מונחים שם.

מכל כתביו הרבים הוציא לאור אחיו הרב ר' יהושע שליט"א את הספר **„ויגד משה"** (ניו־יורק, תשל"ב), שהוא „ספר חשוב כזה, יחיד במינו, חיבור גדול, קובץ כל הלכות ומנהגים של ליל התקדש חג פסח המוזכרים בפוסקים מראשון שבראשונים עד אחרון שבאחרונים, ובירורי ענינים הללו הלכה למעשה, אשר לא נראה כבושם הזה עד כה".

נשא אשה את בת הרה"צ מו"ה יעקב יחזקיה גרינוולד מחבר „ויגד יעקב", אב"ד דקהל עדת יראים פאפא ונכדת מחבר „ערוגת הבשם", ואחרי חתונתו ישב שם והרביץ תורה בישיבת חותנו. לאחר מכן נטע אהלו מחדש בסרדאהלי, נבחר לרב הצעיר דקהל „עדת ישראל", והרביץ תורה בישיבת אביו זצ"ל. כן למד שעורים עם בעלי־בתים רבים, אשר שתו בצמא את דבריו הנפלאים והערבים לאוזן שומעיהם.

נהרג באושוויץ על קידוש השם, והוא רק בן ל"ז שנים, ביום כ"ז בסיון תש"ד, הי"ד.[135]

להשלמת פרק זה נזכיר עוד את מורי ההוראה האחרונים שפעלו בקהילה והם :

הרב ר' **יהודה שורץ** זצ"ל, נפטר שבט תש"ד ובסרדהאלי מנוחתו כבוד.

הרב ר' **עקיבא שלזינגר** זצ"ל, נהרג על קה"ש באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד.

אתם תמה השושלת המפוארת של רבנים אבות בי"ד, ראשי בי"ד, דיינים, מורי צדק ומורי הוראה שכיהנו במשך כחמישה יובלות שנים בקהל עדת ישורון דונאסרדאהלי, עיר ואם בישראל.

---

135 עיקרי הדברים מההקדמות שבספר „חדש האביב" וספר „ויגד משה" מאת הר"ר יהושע כ"ץ ועיין שם באריכות על תולדותיו.

רבנים ואנשי שם ילידי הקהילה ותושביה

קהילת סרדאהלי נתברכה לא רק ברבנים מפורסמים, אלא נתברכה והשכילה הן להוציא מקרבה והן למשוך אליה למדנים, חכמים וגאונים שהאצילו מרוחם הן על הקהילה והן על קהילות אחרות ושימשו אות ומופת בכל אשר דרכה רגלם.

ראויים הם ילידי „ירושלים הקטנה" — כפי שנקראה קהילת סרדאהלי בפי הצבוריות היהודית — ואלה אשר תקעו בה את אהלם, שנביאם בשערי פרק זה, כדי להוסיף פאר לפארי חכמי קהילתנו ולהתברך בם ובזכרונם לברכה.

הרב מו"ה מאיר פאלל

רב גדול בתורה, מוצאו מסרדאהלי ובשנת תקפ"א (1821) אב"ד בטעטה (Tét). מוזכר כמה פעמים בשו"ת חת"ס[136] (ראה „שם הגדולים", מער' מ', סי' כ"ו), ומובא גם בשו"ת „כתב סופר" (כקרוב משפחתו), ברם פרטים נוספים עליו לא נודעו לנו.

הרב מו"ה אהרן הלוי טאובר

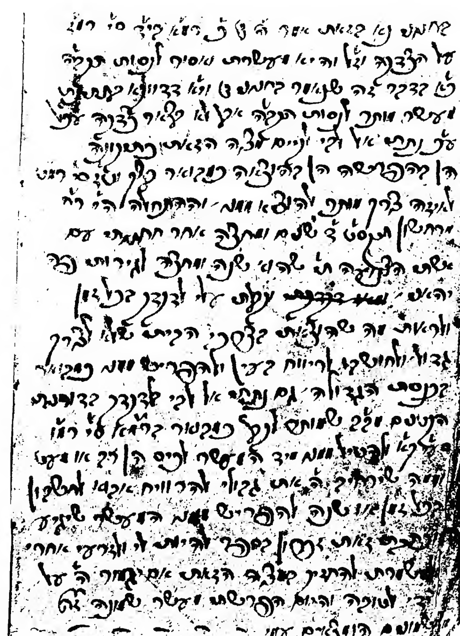
יליד לייפניק, דור עשירי למשפחת רבנים. מתלמידי מחבר „ברוך טעם" והחת"ס (ומוזכר לשבח בשו"ת החת"ס כ"פ). כיהן ברבנות בקהילת יהאנע (קרוב לפאפא) כארבע־עשרה שנה ואח"כ בקהילת בטורקס (Bátorkeszi) שלושים וארבע שנים. דרשן מפורסם ובעל צדקות רב ודיקדק במעשרות עד לפרוטה. נשאר ממנו „פינקס המעשר לה' מכל מה שיחונן אותי", שבו רשם בדייקנות כל זהוב ופרוטה שנתן למי וכמה. חיבר ספר **„יד אהרן"**, הכולל ח"י דרשות עמוקות, מיוסדות על אדני המחקר וקבלת חז"ל, קצת דברי שמעתתא, פירוש על חד גדיא ועל פיסקא אחד מי יודע. הוציאו לאור בנו הרב ר' יהושע טאובר מטעטינג (Tétény) (פרשבורג, תרכ"ט). ספר שני, גם הוא בשם **„יד אהרן"**, הכולל כ"ה דרשות לכל השנה, מיוסדות על אדני המוסר ומקרבים לבבות בני ישראל לאביהם שבשמים, הוציא לאור נכד המחבר הרב ר' יחיאל קרפל בהוצאת „מעין החכמה" (ירושלים, תשכ"ה).

לא רצה להפטר מן העולם כרב ומוכיח ובערוב ימיו תקע אהלו בסרדאהלי אצל בנו הרב ר' יחיאל זצ"ל והשאיר שם משפחה גדולה וענפה של תלמידי

---

136 מוזכר בחיו"ד, סי' קי"ט, קמ"ג; אה"ע ח"ב סי' ק"ו; חו"מ, סי' ל"ט, נ"א. בכמה מן התשובות מוזכר „למחותני".

חכמים, נכבדי הקהל. נינו הרב ר׳ יחיאל זצ״ל ניהל שם ישיבה קרוב לשתי עשרות שנים עד לשנת תרפ״ה, כאשר שני הרבנים החדשים ייסדו את ישיבותיהם. הוא גידל יתומים בביתו, עסק בעניני גמ״ח וצרכי צבור אחרים.



„פנקס המעשר קודש לה׳ מכל זה שיחוננו ה׳ אותי אהרן במ״י הלוי מלייפניק״

אחרי שבתו כט״ו חודשים בסרדאהלי נפטר ר׳ אהרן, והוא כבן שמונים שנה, ביום ז׳ מרחשון שנת תרי״ז (1856) ושם מנוחתו כבוד.[137]

הרב מו״ה אליעזר ליפמאן נייזאטץ

למדן גדול וגאון מופלג, יליד אויוידק (Ujvidék), מתלמידיו המצויינים והחביבים של החת״ס. עזב את עיר הולדתו ועוד בתקופת הרב ר׳ אהרן סודיטץ

---

137 ראה עליו באריכות בהקדמה לספר „יד אהרן״ (הוצאת ירושלים). ע״ע „שם הגדולים״, מער׳ א׳, סי׳ ק״ה; „מליצי אש״, חלק מרחשון, אות ש״ג; הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 2, גליון 6, Zsidó Lexikon, עמ׳ 885.

קבע איתן מושבו בסרדאהלי. רצה להיבחר בה כדיין אך לא עלה הדבר בידו, שכן רבו בעל „חתם סופר" ביכר את רבי יהודה אסאד על פניו (ראה לעיל).

מאוחר יותר נבחר לאב"ד בז'מבק (Zsámbék) ובמוגנדורף (Nagymagyar). עם בחירתו לאב"ד בקהילת מוגנדורף המכובדת בשנת תקצ"ד (1834) הפגין החת"ס את חביבותו והוקרתו אליו. באגרת שכתב אליו כתב בין השאר: „מזלא טבא במפתח בבא להה"ה תלמידי הרב המופלג החרוץ ושנון כש"ת מהו' ליפמאן נ"י... הרים ה' כסאו, מעותד לישב בק"ק מג"ד יע"א. יהא רעוא דתירום רישי' ועוד ישגה אחריתו טוב מראשיתו...".[138]

ספרים רבים חיבר הרב ר' אליעזר ליפמאן, בעל לשון וספרא רבא, אך רק מיעוטם זכו לבוא בדפוס, ואלה הם: **„משכצות הפנינים"**, דרושים ומוסר השכל (ווינה, תר"ו); **„בציר אליעזר"**, שבע חקירות ודרישות בשיטות הש"ס ובסופו קונטרס **„תוספת שביעית"** מאת בנו הרב ר' ישעיהו אב"ד אליעשטאבע, וכדבריו „על כי ספר הנ"ל כולל שבע חקירות וזה יהי' תוספת על השבע" (פרשבורג, תרכ"ט); **„מי מנוחות"**, דברי הגות ומוסר שכתב בעתות מרגוע, „ורוחי מרחפת על מי מנוחות במרחבי הזמן לראות מה שהיה ומה שלפנינו ומה שראוי להיות... נוגע ומעיר לענינים נכבדים ומועילים, בפרט מה שבא בו קצת מההוראה האמיתית בדרכי חז"ל בהגדותיהם ומאופני השימוש בהם" (פרשבורג, תרמ"ד); **„באר אליעזר"**, ח"א, חידושים והגהות בשו"ע יו"ד, אה"ע וחו"מ; ח"ב, מה שכתב עה"ג ספרי הרמב"ם, „שער המלך", הנוב"י קמא ותנינא וספר „שערי תורה"; ח"ג, על „עין יעקב" המאסף לכל האגדות שבש"ס (תרס"ה). על ספריו אלו הסכימו הרב ר' יוסף שאול הלוי נתנזון מלבוב, החת"ס, הכת"ס, הרב ר' א. ל. שטיין, הרב ר' א. ש. אסאד ובית דינו, הרב ר' אברהם שאג מקב"ד, הרב ר' יעקב יוקב אטלינגר מאלטונה ועוד.[139]

הרב ר' אליעזר ליפמאן היה מוכה ביסורים קשים „אשר זה מחצית שנותיו לחמו ונחתו בו חצי הזמן ושמוהו למטרה" ובכל זאת „לא חסר חקו... יום ולילה

---

138 ראה „חוט המשולש" (החדש), עמ' פ"ו. באגרת זו צויין כ„דיין דק' ס"ה", אולם נראה שאין זה כי אם טעותו של המהדיר או המדפיס, ולראיה, על מצבתו שבבית העלמין בסרדאהלי חקוק לאמור: „פ"נ ליפמן נייזאטץ זצ"ל שהיה אב"ד בק"ק שאמבעק ובק"ק מאגענדארף", והיותו דיין בסרדאהלי אינו מוזכר כלל. פרט זה אינו בנמצא לא בדברי רושמי קורותיו ואף לא בספריו, נאמר שם רק „אשר היה אב"ד במקהלות ישורון, ומ"כ בק"ק סערדאהעל".

139 בנו הרב ישעי' הנ"ל כותב בהקדמה לספר „בציר אליעזר" כי נשארו אתו חיבורים וכתבי־יד ממנו על רוב סוגיות הש"ס בסדרים מועד נשים ונזיקין ועוד במסכתות שונות (הרבה חידושים על מסכת בבא בתרא ועל שו"ע אורח חיים נשחתו), כמה קונטרסים על ה' חומשי תורה, על חמש מגילות, על פרקי אבות וכו'. ראה שם גם על תולדות חייו.

לא שבתה קולמוסו...". לעת זקנתו ובלחץ יסוריו הסתלק מהרבנות וחזר למקום מושבו בסרדאהלי.

נפטר ביום ד׳ תשרי תרי"ט (1858) ושם מנוחתו כבוד.[140] הוספד בלקוטי חב"ח (חבר בן חיים).

הרב מו"ה דוד צבי ארנפלד

רב גדול בתורה, צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, ולמרות העסקים הגדולים שניהל, הקדיש את מרבית עתותיו לתורה ולגמילות חסדים והיה נאמן לכל דבר שבצדקה.[141] השתלם בלימודיו אצל הג׳ ר׳ אהרן סודיטץ, וכאשר ביקר בעל „חתם סופר", בהזדמנות אחת, בסרדאהלי גילהו שם וראה את רוב גודלו ומעשיו, נתחבב עליו, הביאו לפרשבורג ולקחו לחתן לו.[142] הרב דוד צבי בן הרב ר׳ שאול זכה לבנים גאוני ישראל והיה אבי שושלת רבנים מפורסמים. יוצאי חלציו היו בניו הרב ר׳ שמואל ארנפלד, מחבר „חתן סופר", הרב ר׳ שמעון אב"ד מיהאלובץ, הרב ר׳ שאול אב"ד סיקסו, הרב ר׳ ישעיה אב"ד שורני והרב ר׳ עקיבא. חתניו היו הרב ר׳ אברהם גלזנר אב"ד קלאוזנבורג, הרב ר׳ שלום בר שטרן (ראה לעיל) והרב ר׳ יצחק פליישמן.

נפטר ביום כ"ז חשון תרכ"ב (1861).[143]

הרב מו"ה מיכאל הופמן־פאפא

בנעוריו נתגדל בבית דודו הרב ר׳ מאיר פולק ראב"ד בפאפא (הונגריא) וכשמלאו לו שלוש־עשרה שנה עלה לישיבת בעל ה„חתם סופר" בפרשבורג ורבו

---

140 ע"ע „שם הגדולים", מער׳ ל׳, סי׳ מ"ח ; „פארי חכמי מדינתנו", אות א׳, סי׳ קמ"ד ; „אבן המאיר", עמ׳ י"ט ; הרב שטיין, Magyar Rabbik, גליון 8־7 ; „כתב זאת זכרון", עמ׳ 85.

141 על תולדות חייו באריכות ראה בהקדמה לספר „חתן סופר" וב„כתב זאת זכרון", עמ׳ 262.

142 תאור על בקור החתם סופר בסרדאהלי ואיך שגילהו שם תמצא בספר „קורות עיר פרסבורג" מאת הרב י. י. גרינוולד, עמ׳ 38. ר׳ דוד צבי ארנפלד לא היה מילידי הקהילה או מתושביה, אולם בגלל היותו תלמיד ישיבת סרדאהלי, אשר משם עלה לגדולה, וכן היותו חותן ראב"ד בסרדאהלי, הבאנו את קצור תולדותיו בפרק זה.

143 ע"ע „פארי חכמי מדינתנו", אות ד׳, סי׳ ט"ו ; „שם הגדולים", מער׳ ד׳, סי׳ נ"ד ; הרב דוד הלחמי, „חכמי ישראל", עמ׳ רצ"ז ; „מליצי אש", חלק מרחשון, אות תל"ה וכו׳. ב„שם הגדולים" צויין כ„בהר"מ שאול מסערדאהעל", אולם כנראה אין זו אלא טעות.

היה מנשא אותו על כל תלמידיו. למד שם עשר שנים ואח"כ בנה את ביתו בקהילת **סרדאהלי.**

על הרב ר' מיכאל פאפא, שהיה מוחזק לגדול בנגלה ובנסתר, מספר בנו בהקדמה לספרו „מי באר מים חיים", שהיה מתאמץ תמיד להחזיק בתי תינוקות ולהרביץ תורה ברבים, וגם הצליח באהבתו אל תלמידיו כאהבת אב אל בניו. היה לומד עמהם סוגיות בחריפות, עם ראשונים ואחרונים, שו"ע ופרשת השבוע. והוא בעצמו שם לילותיו כימים עד שהיה השו"ע עם טור וב"י ופמ"ג שגורים בפיו. סיגף את עצמו מכל תענוגות העולם הזה, ואשתו היא שדאגה לפרנסת ביתם ואף מכרה את תכשיטיה כדי לקנות לו ספרים ללמוד בהם.

הרב ר' מיכאל חידש חידושים נפלאים, שנשארו ביד בנו, וגם באגדה היתה ידו נטויה. היה אהוב מאוד על מרן המהרי"א, וכמה פעמים שלח אליו מתשובותיו שיעיין בהן לפני ששלחן לשואליו.

בשנת תרפ"ג חודש בית־המדרש שהיה קיים על שמו[144] והיו מתקיימים בו תפילות בוקר וערב וכן שעורי תורה בעיקר לבעלי־בתים, סוחרים ובעלי־מלאכה. בית־המדרש עמד על תלו עד לשואה.

נפטר בגיל ששים ושמונה ביום כ"ב מרחשון שנת תרל"ו (1875) ומנוחתו כבוד בסרדאהלי, בקרבת קברי הרבנים. מיוצאי חלציו היה בנו הרב ר' משה יוסף הופמן זצ"ל.



מצבת ר' מיכאל פאפא

---

[144] ראה: Jüdische Presse, שנת 1923, גליון 47.

הרב מו"ה משה יוסף הופמן

נולד בסרדאהלי בשנת תר"ג (1843) והיה תלמידו של רבי יהודה אסאד שקירבו ואהבו מאוד וכן תלמידו של בעל „כתב סופר". בן שמונה עשרה סמכו המהרי"א בסמיכת חכמים ובהיתר הוראה, שבו כתב עליו לאמור: „שבחו גדול כל כך בהוראה ויראה, שראוי לסמוך עליו אפילו בענייני עיגוני אשה היותר מבוכות". בן עשרים נשא אשה (את בתו של ר' משה וייס מסרדאהלי) ופתח חנות לפרנסתו, אולם זו נוהלה על־ידי אשתו, כי הוא עצמו ישב בהתמדה ושקידה על לימודיו ושמעו הולך וגדל במדינה.

בשנת תרמ"ב נתמנה לדיין ומורה הוראה בעיר פאפא, אולם בשנת תרס"ו עלה לחונן עפרא דארעא קדישא והתיישב בירושלים עיה"ק.

גם הוא כאביו התנזר מתענוגות העוה"ז ומעת היותו לאיש לא ישן יותר מג' שעות בלילה. היה בעל צדקות והתאמץ לתת לכל נער עני תפילין והשגיח על בחורים עניים. ביתו היה פתוח לרווחה והיה עוזר דלים והכל בהצנע.

חיבר חידושים על מסכתות שבת, פסחים, ביצה, נידה; קונטרס על כמה סוגיות הש"ס; קובץ „הלכה למשה מסיני". ברם, מחמת טרדותיו הרבות והכנותיו לעלות לארץ־ישראל לא הספיק להוציא לאור אלא רק את ראשית בכורי רעיונותיו והוא ספר **„מי באר מים חיים"**, חידושים ופירושים על מסכת ברכות, על גמרא רש"י ותוספות, וביאור דעת ושיטת הראשונים וגם פסקי הלכה (וייצן, תרס"ו).

נפטר ביום א' ניסן תרפ"ח ומנוחתו כבוד על הר הזיתים בירושלים.[145]

הרב מו"ה משה סג"ל לוינגר

גם הוא היה מתושבי הקהילה ונתקבל לאב"ד מאגנדורף, מילכדורף ווייצן. בספר „זכר צדיק" נדפסו תולדותיו. מוזכר בתשובות מהרי"א, „כתב סופר" ו„בן יהודא". נפטר בוייצן ביום י"ג מרחשון תרל"ז (1876) ושם מנוחתו כבוד (ראה: „שם הגדולים", מער' מ', סימן קנ"ה; „מליצי אש", חלק מרחשון, אות שמ"א; ובספרו של הרב מ. שטיין, Magyar Rabbik, שנה 4, גליון 10–11, שם מובא שאמו היתה בת אחותו של הרב ר' דוד דויטש זצ"ל).

---

[145] ראה עליו בהקדמה לספר „מי באר מים חיים"; אביגדור קצבורג, „תמונות הגדולים", עמ' 38; „כתב זאת זכרון", עמ' 149; „מליצי אש", חלק ניסן, אות ב'. גם בירושלים עיה"ק נודע שמו ברבים ועד היום מוקירים ומכבדים את זכרו. בבתי אונגארן קיים בית מדרש על שמו.

הרב מו״ה אהרן אלעזר פאשקז

יליד סרדאהלי, בן ר׳ בנימין פשקוס, מנכבדי הקהילה, והיה מתלמידיהם של הרב ר׳ אליעזר ליפמאן שטיין ושל בעל „כתב סופר״. דרשן מופלא ורב גאון בתורה שהעמיד תלמידים למאות, בעל מידות תרומיות, עניו ובעל צדקות רב.

היה מתלמידי החכמים המובהקים בדורו ומוזכר הרבה בשו״ת „יהודה יעלה״, בשו״ת „כתב סופר״ וכן ב„שואל ומשיב״ ו„בן יהודא״.

תחנת כהונתו הראשונה היתה בקולטה ומשם נתקבל לאב״ד בקהילת גלנטה שממנה נאלץ לפרוש בשל חוליו ומשם חזר ותקע את אהלו מחדש בסרדאהלי עיר הולדתו.[146]

חיבר כמה ספרים נחמדים, והם: **„עת ספד״**, דברי הספד על פטירת רבו ר׳ אליעזר ליפמאן שטיין (פרשבורג, תרי״ב–1852); **„מעשי אבות״**, ביאור ופירושים על מסכת אבות (פרשבורג, תרט״ז–1856); **„באר רחובות״**, שהוא ביאור על תעלומות דברי רז״ל באגדות הש״ס והבנת חן מליצתם, בהסכמת הרב ר׳ יוסף שאול הלוי נתנזון (לבוב־למברג, תרל״ד–1874); וספר **„משמרת אלעזר״**, הכולל ביאורים על חמישה חומשי תורה, עם הוספות מאת בן המחבר בשם **אמתחת בנימין**, ונספח אליו ספר **„בית אהרן״**, ביאורים על דיני רוב וגם דיני חזקה (מונקאץ׳, תרמ״ה–1885).

העמיד משפחה ענפה של בעלי־בתים מכובדים ועסקני הקהילה.

הרב ר׳ אהרן אלעזר נפטר ביום ב׳ דר״ח, א׳ אדר תרמ״ד (1884) בסרדאהלי ושם מנוחתו כבוד.[147]

הרב מו״ה יצחק זעקל הלוי פולק

נולד בשנת תקע״ג (1813) בק״ק בוניהד (Bonyhád), תלמיד חביב לבעל „חתם סופר״ ומחשובי הבחורים בישיבתו ולימים נתפרסם כעילוי ות״ח מופלג. בשנת תקצ״ג נשא אשה מסרדאהלי ותקע שם אהלו ובאותה שנה גם עטרו רבו בעל „חתם סופר״ בכתב „מורנו״[148] והפליג מאוד בשבחו. מוזכר בשו״ת „דברי חיים״,

---

[146] הרב פנחס שטיין בספרו „אבן המאיר״, עמ׳ ט׳, מביא ש„כאשר נחלה היו לו דין־ודברים עם קהילתו, אשר המה מפורסמים ע״י ריבם ומחלקותם, נסתלק משם ומרבנות שלו, ונטע אהלו בעיר מולדתו״.

[147] עיין עליו גם ב„שם הגדולים״, מער׳ א׳, סי׳ קי״ט; „פארי חכמי מדינתנו״, אות א׳, סי׳ ק״ד; הרב מאיר שטיין, Magyar Rabbik, שנה ב׳, גליון 6, ועוד.

[148] „אגרות סופרים״, חלק מאגרת ל״ב, עמ׳ 29: „...חכו ממתקים וכלו מחמדים, אסף בחפניו רוח חכמה ובינה... ובהסכמת הרב הג׳ דק״ק ס״ה (הכוונה לר׳ יעקב יוסף

בחידושי החת״ס למסכת גיטין ובספרי בנו. הניח אחריו הרבה חידושי גפ״ת וחלוקא דרבנן. קונטרס שלו על סוגי׳, בשם **„ברכת יצחק״**, יצא לאור בצמוד לספר „ברכת משה״, על מסכת חולין, מאת בנו הגאון ר׳ משה הלוי פולק.

נפטר ביום ב׳ דר״ח, א׳ תמוז שנת תרנ״א (1891).[149]

הרב מו״ה משה הלוי פולק

נולד בסרדאהלי בשנת תר״ה (1845), את תורתו וחכמתו שאב מבארות המהרי״א, בעל „כתב סופר״, הרב ר׳ עזרא צורף והרב ר׳ מאיר פרלס, ולימים נתגלה כאחד מגדולי יהדות הונגריא בזמנו.

בשנת תרל״ב (1872) כאשר, כמו הרבה קהילות אחרות, נתחלקה קהילת בוניהד לשני מחנות, נתקבל שם לאב״ד „קהל יראים״. לאחר זמן הצטרף אליו אביו הגאון, שלא רצה בכסא רבנות, והם ניהלו שם ישיבה גדולה בצוותא ותלמידים רבים נהרו אליהם מכל רחבי המדינה.[150]

היה דרשן נפלא וחיבר חיבורים רבים שזכו לבוא בדפוס, ואלה הם: **„וידבר משה״**, חמישה חלקים על חמישה חומשי תורה ומועדי ה׳, ובסוף כל סדרה „הלכה למשה״, דינים וחי׳ סוגיות (פרשבורג, תרנ״ד; בוניהד, תרנ״ה/ו; ניו־יורק, תש״ג); **„תקון משה״**, דרושים וחידושים למועדים, חמישה חלקים; ח״א, מילה, נשואין, חנוכה וחי׳ סוגיות; ח״ב, לארבע פרשות ופורים; ח״ג, שבת הגדול וחי׳ סוגיות לפסח; ח״ד, פרקי אבות, שבועות וקונטרס רגלים; ח״ה, ר״ה, יוהכ״פ, שבת שובה, סוכות וחי׳ סוגיות (תרנ״ה—תרנ״ט); וספר **„ברכת משה״**, על מסכת חולין וסוגיות (פאקש, תרע״א). הרב ר׳ משה הלוי פולק גם מוזכר רבות בשו״ת מהר״ם שיק וכן ב„אהל אברהם״ ו„משיב דברים״.

מיוצאי חלציו הם בניו הרב ר׳ אברהם שהיה דומ״ץ בבוניהד והרב ר׳ ישראל; חתנו היה הרב מו״ה ישעיה זילברשטיין אב״ד וייצן (בנשואין שניים שלו). הרבה חידושי תורה של מו״ה ישעיה נדפסו בספר חותנו „ברכת משה״.

ניישלוס), אשר שם יטע נטיעה בפורי׳ אפריונו, הוא מסכים ואני מסכים לקרותו בכל דבר שבקדושה...״.

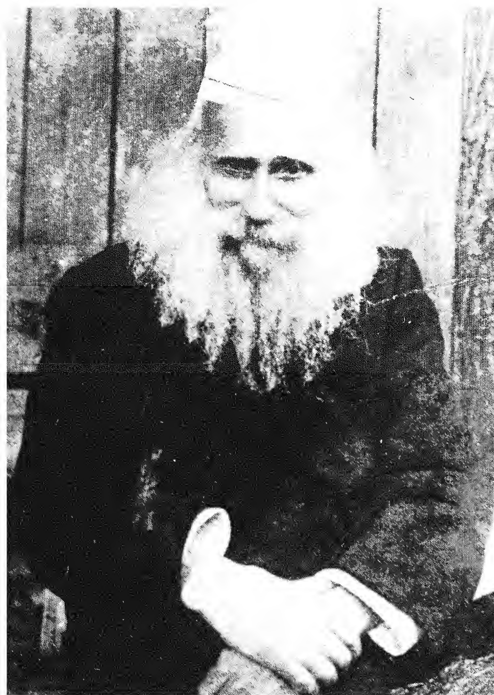
149 ראה עליו באריכות בהקדמה לספר „ברכת משה״; בהערות ל„אגרות סופרים״ (שם); „שם הגדולים״, מער׳ ז׳, סי׳ כ״ג/2; „כתב זאת זכרון״, עמ׳ 107—109; „מליצי אש״, חלק תמוז, אות רמ״ו.

150 מבין תלמידיו היה הג׳ ר׳ יוסף צבי דושינסקי, שהיה אב״ד גלנטה, חוסט ואח״כ בעיה״ק ירושלים.

הרב משה הלוי כיהן שבע־עשרה שנים ונפטר ביום ד׳ מרחשון תרמ״ט (1888), בחיי אביו, והוא רק בן מ״ג, שבע מכאובים. הוספד ב„לקוטי חבר בן חיים״, חלק י׳.[151]

יש לזכור לטובה מיקירי קרתא את:

הרב מו״ה **יצחק אהרן פדרויים**, שהיה מוחזק למקובל וזכה ליקר וכבוד רב. היה איש עניו וצנוע, עד שציווה לא לחרות על מצבתו זולתי את שמו בלבד. נפטר בשם טוב ביום י״ב שבט שנת תרפ״ג ובסרדאהלי מנוחתו כבוד. אשתו מרת בלימה יוכבד ע״ה היתה נכדת הרב מו״ה ר׳ אלכסנדר מייזליש ז״ל.



[151] על תולדות חייו ע״ע בספריו; ב„שם הגדולים״, שם, ובמער׳ מ׳, סי׳ קס״ה; „כתב זאת זכרון״, עמ׳ 109—107, 153; „מליצי אש״, חלק מרחשון, אות רפ״ז, וכו׳.



מצבתו של הרב הצדיק המקובל
מוהר"ר יצחק אהרן פדרוויס זצ"ל

מילידי הקהילה היה גם הרב מו"ה **מאיר יהודה** בן ר' יצחק צבי **פריי**. מתלמידי מו"ה מרדכי ליב וינקלר מחבר שו"ת „לבושי מרדכי" ושל מחבר „שבט סופר". בשנת תרס"ב (1902) נבחר במקום חותנו לאב"ד שוראני (Nagy Surány) וכיהן שם כארבעים שנה. הוא ניהל שם ישיבה גדולה שהיתה מן המפורסמות בהונגריא העליונה. מוזכר בשו"ת „ערוגת הבשם" ו„לבושי מרדכי". **עלה על** המוקד באושוויץ ביום כ"ו סיון תש"ד, הי"ד.[152]

כן היה מילידי הקהילה הרב מו"ה **אברהם ארנפלד**, בן ר' אלכסנדר (מזכיר הקהילה), שהיה דומ"צ בקהילת מישקולץ.

בבית העלמין בסרדאהלי מצאו את מנוחתם האחרונה:

הרב מו"ה **מרדכי פריד** אב"ד אסאנפא ואח"כ במרטינסבורג, מחבר הספר **„ברוך מרדכי"**, חידושים על מסכת ברכות, ב' חלקים. נפטר בשנת תרע"ג ונטמן

[152] ראה עליו באריכות בספר „כתב זאת זכרון", עמ' 224; בספר „אלה אזכרה", כרך 4, עמ' 230; וקצת גם על תולדות אביו.

בסרדאהלי ושם מנוחתו כבוד. מוזכר הרבה בשו"ת „יהודה יעלה", „כתב סופר", מהר"ם שיק, „שבט סופר", „פרי השדה" ו„חתן סופר".[153]

הרב מו"ה **בנימין זאב כהן** אב"ד באדן (ע"י ווינה). ומחבר הספרים **„בזך לבונה"**, על הספרים בראשית ושמות, וספר **„בזך לבונה"**, הנקרא **„תורת זאב"**, על סוגיות הש"ס, וכן השאיר חידושים על שו"ע יו"ד בכ"י. היה מתלמידי המהרי"א וציווה להביאו לקבורה בקרבת רבו הגדול. נפטר בר"ח אדר ב׳ תרע"ג (1913) ובסרדאהלי מנוחתו כבוד.

מלבד לכל אלה שהזכרנו לעיל באריכות, מצאו בבית העלמין שבסרדאהלי את מנוחתם האחרונה עוד הרבה תלמידי חכמים, צדיקים, ישרים ונאמנים, זכר צדיקים לברכה.

רבני קהילת אלישטאבע

הקהילה הסמוכה שבכפר הגדול אלישטאבע (Alistál), היתה החשובה שבקהילות המשנה ומבחינת הגיל אף עלתה על קהילת האם. קהילת משנה זו, הגם שהזדקקה לשכנתה הגדולה ממנה, היו לה חיים קהילתיים עצמאיים כגון בית־כנסת, בית־ספר ועוד משל עצמה. היא היתה גם היחידה בכל גליל קהילת האם שהחזיקה רבנים משלה ברוב תקופת קיומה, ואלה, כמו גם אנשי הקהילה, קיימו קשרים ידידותיים ואמיצים עם רבני ואנשי קהילת האם וקהילת פרשבורג הגדולה.

את שמותיהם של הרבנים ואת זכרם מצאנו החל מראשית שנות תק"ע (1810) ואלה הם:

הרב מו"ה **יהודה אריה סמניץ** כיהן שם בסביבת תקע"ה (1815) ומקודם היה ראב"ד באובן ישן (Óbuda). בשנת תקצ"ד נתן הסכמה לספר „שארית יוסף", הגהות ע"ס דעת זקנים מבעלי התוספות, מאת הרב אהרן קוטנא. נפטר כ"ט אייר תר"ג.

על מקומו נתקבל הרב מו"ה **שלום פרידמן**, שכיהן שם עד שנת תר"ה, כאשר נתקבל לאב"ד בעיר הולדתו פריישטאדטל (Galgóc).

---

[153] ראה: „שם הגדולים", מער׳ מ׳, סי׳ צ"ח; „פארי חכמי מדינתנו", אות מ׳, סי׳ י"ד.

אחריו נבחר כאב"ד חתנו הרב מו"ה **שלמה שטרן**, תלמיד חכם גדול ומוזכר כמה פעמים בשו"ת „חתם סופר", „יהודה יעלה" ו„בן יהודא". נראה כי בגלל מספרם הקטן של בני הקהילה לא השכילה הקהילה לדאוג לכל צרכיו, ולכן עסק גם במסחר. בשעת עסקו בפרנסתו הצדדית, כאשר חזר מנסיעתו העסקית, הסתבך בגלגל עגלתו, נדרס ונפגע פצעי מוות ונפטר במקום, אחרי כעשרים שנות כהונה ברבנות, בשנת תרי"ח.

כיורשו נבחר בנו הרב מו"ה **משה צבי שטרן** (אחיו של הרב ר' שלום בר ראב"ד בסרדאהלי) וכיהן שם במשך שלושים שנה. מוזכר בשו"ת „יהודה יעלה". לעת זקנתו ויתר על כסא הרבנות והעתיק את דירתו לסרדאהלי, שם נפטר ביום כ"ו סיון תרמ"ח (1888) ושם מנוחתו כבוד.

הגאון ר' ישעיה זילברשטיין, אב"ד וייצן ומחבר הספר „מעשי למלך" ועוד ספרים, היה חתנו בנישואין הראשונים שלו.

אחריו כיהן הרב מו"ה **ישעיה נייזאטץ** בן הרב ר' אליעזר ליפמאן וחתן ראב"ד פרשבורג הג"ר משה ליב ליטש סג"ל רוזנבאום בעל „מתא דירושלים", ביאור על הירושלמי סדר מועד ועוד ספרים אחרים, ונין להג"ר אלכסנדר מייזליש מצד אמו. בעזרת אָחיו הוציא לאור את ספרי אביו ז"ל ולספר „בציר אליעזר" (חקירות ודרישות בשיטות הש"ס) הוסיף קונטרס בשם **„תוספת שביעית"**, יען „כי הספר הנ"ל כולל שבע חקירות וזה יהיה תוספת על השבע". מוזכר בתשובות מהרי"א אסאד, „בן יהודא", „שבט סופר" והרבה פעמים בשו"ת „משיב דברים" מאת גיסו הרב ר' גרשון סג"ל ליטש רוזנבאום. כיהן בקהילתו משנת תרמ"ח (1888) עשרים ושמונה שנים עד סוף ימיו. נפטר בשנת תרע"ו (1916) זקן ושבע ימים.

אחריו נבחר הרב מו"ה **דוד יהודא** (המכונה **ליב**) **זילברשטיין** בן הרב ר' ישעיה אב"ד וייצן והיה גם נשיאה של „אגודת ישראל" בסרדאהלי. בשנת תרפ"ג (1923) נבחר לדומ"ץ בוייצן ובשנת תרצ"ב (1932) נתקבל למלא מקום אביו כאב"ד בק"ק הנ"ל. חיבר ספר **„יד דוד"**, על חמישה חומשי תורה, דרושים על המועדים וחידושים בשמעתתא על י"ד סוגיות, והוא נלוה לספר „ילקוט אפרים".

אחרון הרבנים בקהילה זו היה הרב מו"ה **שלמה גולדברגר** תלמיד מהר"ם שי"ק. בחצי השנה האחרונה לחייו העתיק את מקום מגוריו לסרדאהלי ונפטר שם בשנת תרצ"ז (1937) בגיל שמונים וארבע ושם מנוחתו כבוד.

אתו תמה שלשלת הרבנים בקהילה עתיקה זו.[154] תנצב"ה.

---

[154] המקורות לפרק זה: „שם הגדולים"; „פארי חכמי מדינתנו" הרב מאיר שטיין, Magyar Rabbik ; Zsidó Lexikon ; Jüdische Presse ; וכו'.

ספרים וקונטרסים
שמחבריהם רבני הקהילה, ילידיה ותושביה

אבל משה — מאת הרב **אליעזר ליפמאן שטיין**
דברי הספד על פטירת ה„חתם סופר" (אובן ישן, ת"ר).

אהבת ציון — מאת הרב **יוסף קליין (טשאבע)**
חידושים על מסכתות הש"ס. חלק א' — על מסכת כתובות (למברג, תרנ"ג); חלק ב' — על מסכת גיטין (וייצן, תרנ"ז); חלק ג' — על מסכת קידושין (וייצן, תרנ"ז); חלק ד' — על המסכתות ביצה ומכות (הופיע יחד עם „קונטרס גבעת העולם" מאת הרב אשר אנשל כ"ץ ו„קונטרס בריתי יעקב" מאת הרב יעקב הכהן שטיינר; ווראנוב, תרצ"ד).

אהל דוד — מאת הרב **דוד דויטש**
חידושים על מסכתות יבמות, כתובות, שבת, שבועות, סוכה, חגיגה ויומא. חלק א' על המסכתות יבמות, כתובות ושבת הופיע בוינה, תקפ"ב; יתר החלקים: וינה, תקפ"ה; פרשבורג, תקצ"ה; אונגוואר, תרכ"ז; ניו־יורק—ברוקלין, תש"י, תשי"ח; בני־ברק, תשל"א.

אמירה דכיא — מאת הרב **מרדכי פעטעני**
חידושי אגדה, דרוש והלכה (ניו־יורק, תש"ל).

באר אליעזר — מאת הרב **אליעזר ליפמאן נייזאטץ**
חידושים והגהות בשולחן־ערוך יורה־דעה, אבן העזר וחושן משפט; על ספרי הרמב"ם, „שער המלך", ה„נודע ביהודה" וספר „שערי תורה"; על „עין יעקב" המאסף לכל האגדות בש"ס (סילאג'־שומלו, תרס"ה).

באר רחובות — מאת הרב **אהרן אלעזר פאשקז**
ביאור על תעלומות דברי רז"ל באגדות הש"ס (למברג, תרל"ד).

בית תלמוד — מאת הב' **גרשון משה שטרן**
סדרי ישיבת הרב אשר אנשיל כ"ץ ז"ל וחייה בחומר וברוח וקצת חידושי תורה מאת הרב, ראש הישיבה (מונקץ', תרצ"ז).

בציר אליעזר — מאת הרב **אליעזר ליפמאן נייזאטץ**
שבע חקירות ודרישות בשיטות הש"ס. בסופו קונטרס „תוספת שביעית" מאת בנו הרב ישעיהו, אב"ד אלישטאבע (פרשבורג, תרכ"ט).

ברכת יצחק — מאת הרב **יצחק זעקל הלוי פולק**

קונטרס על סוגיות בגמרא, יצא לאור בצמוד לספר „ברכת משה" של בנו הרב משה הלוי פולק (פאקש, תרע"א).

ברכת משה — מאת הרב **משה הלוי פולק**

חידושים וסוגיות על מסכת חולין. בספר גם קונטרס „ברכת יצחק" מאת אביו הרב יצחק זעקל הלוי (פאקש, תרע"א).

דברי יוסף — מאת הרב **יוסף קליין (טשאבע)**

פרושים ודרשות על התורה (למברג, תרנ"ג).

דברי יוסף — מאת הרב **יוסף קליין (טשאבע)**

פרושים על ההגדה של פסח ועל מגילת שיר השירים (מונקץ', תרצ"ג).

דברי מהרי"א — מאת הרב **יהודה אסאד**

חידושי תורה ואגדה על ספרי בראשית ודברים וכן דרשות והספדים (מיכאלובצה, תרצ"א; ווראנוב, תרצ"ב); מהדורה מורחבת עם לקט חידושי המחבר גם על ספרי שמות, ויקרא ובמדבר (ירושלים, תש"ל).

השנות הבימה — מאת הרב **אליעזר ליפמאן שטיין**

תשובה נגד משני המנהגים ומהרסי הדת (פרשבורג, תר"ג).

ויגד משה — מאת הרב **משה יהודה כ"ץ**

קובץ כל הלכות ומנהגים של ליל התקדש חג הפסח המוזכרים בפוסקים (ניו־יורק, תשל"ב).

וידבר משה — מאת הרב **משה הלוי פולק**

חמישה חלקים על חמישה חומשי תורה ומועדי ה'. בסוף כל סדרה „הלכה למשה", דינים וחידושי סוגיות (פרשבורג, תרנ"ד; בוניהד, תרנ"ה—תרנ"ו; ניו־יורק, תש"ג).

זכרון טוב — מאת הרב **עזרא צורף**

מאמרים במוסר ודרושים, טו"ב שערים. חלק א' — ששה שערים (למברג, תרל"ד); חלק ב' — ששה שערים (סרדאהלי, תרמ"א).

חדש האביב — מאת הרב **אשר אנשיל כ"ץ**

פרוש על הגדה של פסח. הופיע עם פרוש „ויגד משה" מאת בנו הבכור הרב משה יהודה הי"ד (ניו־יורק, תשל"א).

חידושי מהרי"א — מאת הרב **יהודה אסאד**

חידושים על מסכת כתובות (טארנא, תרצ"א; ירושלים, תשכ"ט).

חידושי מהרי״א, חידושי הלכות מהרי״א — מאת הרב יהודה אסאד
חידושי תורה, אגדה והלכה וחידושים על סוגיות הש״ס, ובסוף „דברי משה״ על סוגי׳ דטבעת מאת הר״ר משה הרצפלד מסרדאהלי, וקונטרס „תולדות יצחק בן אברהם״, דרשות על פרשיות התורה ודרושים מאת המלקט הרב יצחק הערמאן (וייצן, תרע״ב).

חסדי דוד — מאת הרב אליעזר דוד גרינוולד
פרושים על ההגדה של פסח (סאטמאר, תרצ״א; ניו־יורק, תש״י).

יד אהרן — מאת הרב אהרן סג״ל טאובר
ח״י דרשות, דברי שמעתתא, פירוש על „חד־גדיא״ ועל „אחד־מי־ יודע״ (פרשבורג, תרכ״ס).

יד אהרן — מאת הרב אהרן סג״ל טאובר
כ״ה דרשות לכל השנה, מיוסדות על אדני המוסר (ירושלים, תשכ״ה).

יד דוד — מאת הרב דוד יהודא זילברשטיין
דרושים על חמישה חומשי תורה ועל המועדים, חידושים על י״ד סוגיות. נלוה לספר „ילקוט אפרים״ (מונקץ׳, תרס״ה).

ילקוט אפרים — הרב יהודה אסאד
חידושים על חמישה חומשי תורה שלוקטו על־ידי הרב אפרים פרידמן. בספר נכללים חידושים של המהרי״א וגם של הרב שמעון סופר (מונקץ׳, תרס״ה).

מי באר מים חיים — מאת הרב משה יוסף הופמן
חידושים ופרושים על מסכת ברכות, וגם פסקי הלכה (וייצן, תרס״ו).

מי מנוחות — מאת הרב אליעזר ליפמאן נייזאטץ
דברי הגות ומוסר בדרכי חז״ל ובהגדותיהם (פרשבורג, תרמ״ד).

מספד יהודה — מאת הרב קאפל קרויס
דברי הספד על פטירת המהרי״א (פרשבורג, תרכ״ו).

מעשי אבות — מאת הרב אהרן אלעזר פאשקז
ביאור ופרושים על מסכת אבות (פרשבורג, תרט״ז).

משבצות הפנינים — מאת הרב אליעזר ליפמאן נייזאטץ
דרושים ומוסר השכל (וינה, תר״ו).

משמרת אלעזר — מאת הרב אהרן אלעזר פאשקז
ביאורים על חמישה חומשי תורה, עם הוספות מאת בן המחבר בשם

„אמתחת בנימין", ונספח אליו ספר „בית אהרן", ביאורים על דיני רוב ודיני חזקה (מונקאץ', תרמ"ה).

עיר שושן — מאת הרב **אליעזר ליפמאן שטיין**
דרשות ופרושים במאמרי הגמרא (פרשבורג, תר"ט).

עת ספד — מאת הרב **אהרן אלעזר פאשקז**
דברי הספד על פטירת רבו, ר' **אליעזר ליפמאן שטיין** (פרשבורג, תרי"ב).

קרן לדוד — מאת הרב **אליעזר דוד גרינוולד**
שאלות ותשובות על שולחן־ערוך אורח־חיים, תשובות בהלכה, חידושים ופלפולים (סאטמאר, תרפ"ט; ברוקלין, תשכ"ט).

קרן לדוד — מאת הרב **אליעזר דוד גרינוולד**
חידושי אגדה ודרושים על התורה (סאטמאר, תר"ץ—תרצ"ט).

קרן לדוד — מאת הרב **אליעזר דוד גרינוולד**
חידושי אגדה ודרושים למועדי ה' מראשית השנה ועד אחרית השנה (סאטמאר, תרצ"ד; ברוקלין, תשכ"ו).

שארית מיהודה — מאת הרב **יודא ליב פאשקוס**
חידושי אגדה על התורה וחידושי משניות וש"ס (לונדון, תשל"ג).

שו"ת מהר"ש לוי — מאת הרב **שמואל לוי וויינברגר**
שאלות ותשובות על ד' חלקי שולחן־ערוך, ונלוה אליו „קונטרס אהל פנחס" (ניו־יורק, תשל"ג).

תקון משה — מאת הרב **משה הלוי פולק**
דרושים וחידושים למועדים. חמישה חלקים: חלק א' — מילה, נשואין, חנוכה וחידושי סוגיות; חלק ב' — לארבע פרשות ופורים; חלק ג' — לשבת הגדול וחידושי סוגיות לפסח; חלק ד' — פרקי אבות, שבועות וקונטרס רגלים; חלק ה' — ראש השנה, יום הכפורים, שבת שובה, סוכות וחידושי סוגיות (פרשבורג ועוד, תרנ"ד—תרנ"ט).

תשובות מהרי"א (תשובות יהודה יעלה) — מאת הרב **יהודה אסאד**
884 תשובות בד' חלקי שולחן־ערוך (חלק א' — למברג, תרל"ג; חלק ב' — פרשבורג, תר"מ; שני החלקים — ניו־יורק, תשכ"ה).

פרק ו'

הקהילה ומוסדותיה

מוסד הקהילה וסמכויותיה

קהילת סרדאהלי, שאופייה וצביונה גובשו מאז היותה לקבוצה מאורגנת במסגרת קהילתית, לפני יותר ממאתיים וחמישים שנה, היוותה חוליה חשובה של הקהילות האוטונומיות האורתודוקסיות של יהדות הונגריא ולאחר מכן של יהדות סלובקיא. הסמכויות הרשמיות, שמהן נבעו זכויותיה לפעול במסגרת פנימית עצמאית ניתנו כבר בכתב־הזכויות משנת 1739 על־ידי הרוזן פאלפי, שעל אדמת אחוזתו התיישבה קבוצת היהודים הראשונה ומגרעין זה צמחה והתפתחה קהילה זו. סמכויות אלו אושרו פעמים נוספות במרוצת השנים, באופן זה או אחר, עד שהוכרזה הקהילה ב־21.3.1872 בצו מיניסטר הפנים ההונגרי (אחרי הקרע שחל ביהדות הונגריא) כקהילה יהודית אורתודוקסית אוטונומית. מכאן ואילך לא חל עוד שינוי כלשהו בסטטוס זה.

הקהילה האוטונומית, בעלת הסמכות העצמאית, הצטרפה כחברה שוות־זכויות למשרד המרכזי של הקהילות האורתודוקסיות האוטונומיות, שמקום מושבו היה בבודפשט או לחילופין בפרשבורג, הכל לפי תקופת השתייכות סרדאהלי למדינה זו או האחרת. חברות זו היקנתה לקהילה את הזכות להיות מיוצגת במשרד המרכזי, ואכן היא ניצלה זכותה זו וקבעה אחדים מרבניה ובעלי־הבתים כנציגיה בהנהלתו או בוועדה מוועדותיו של המרכז. החובות והזכויות שנבעו מחברות זו היו מסוייגות ומוגדרות לנושאים כלל־ארציים בעיקרם. המרכז מצדו גם הוא לא הראה נטיה להתערבות בנושאים פנימיים, כגון בבחירות לקהילה או בחירת רב וכדומה, ורק במקרים נדירים או בעיות חמורות במיוחד כגון במחלוקות החריפות שידובר בהן להלן, וכאשר נתבקש לכך.

הסמכות העליונה של החיים הציבוריים היהודיים היתה נתונה בידי הנהלת הקהילה עם ראש הקהל בראשה. ראש הקהל נבחר בבחירות תקופתיות על־ידי כל בעלי זכות הבחירה של חברי הקהילה ונבחר מי שזכה במירב הקולות. מספרם הכולל של בעלי זכות הבחירה בקהילת סרדאהלי הגיע ל־500 בקירוב בתקופות האחרונות.

יחד עם ראש הקהל נבחרו שני הסגנים, גזבר(ים), גבאי בית־הכנסת הגדול וחברי הנהלת הקהילה ועל משרות אלו נאבקו בלהט המיועדים לבחירה ותומכיהם. ראשי קהל לא מעטים ראתה קהילת סרדאהלי לתקופותיה, מהם טובים ומהם פחות טובים, וכאשר זכתה הקהילה בראש קהל טוב, מוכשר ומקובל על הבריות כי אז יקר וכבוד היו מנת חלקו.

על הנהלת הקהילה, שחבריה כיהנו ללא שכר ושלא על מנת לקבל פרס, היתה מוטלת האחריות לניהול ענייניה. עליהם היו מוטלים: קביעת תקציב הקהילה ומקורותיו, בחירת הרבנים, השוחטים, החזנים, המורים, פקידי הקהילה וכו׳. מתפקידי הקהילה היתה גם הדאגה לשירותי הדת, החינוך ועוד. במסגרתה, אם כי באופן עצמאי ובתקציב עצמאי, פעלו החברות, הארגונים והמוסדות השונים, כגון החברא קדישא, בתי־הכנסת ובתי־האולפנא, אגודת מלביש ערומים וכדומה.

מקורותיה הכספיים של הנהלת הקהילה היו: מסים (במקרה הצורך אף ניתן היה לגבותם באמצעות השלטונות האזרחיים), אגרות על שחיטה, אפיית מצות ושירותים אחרים, וכן מהשתתפות ממשלתית בתקציב הקהילה. נתונים מהותיים על סכומי התקציב לא נשארו. ניתן רק לומר שמימון פעולותיה ותפקידיה המרובים הסתכמו בסכומים ניכרים. עליה היה מוטל עול ההחזקה של בית הקהילה רחב המידות, בנייני בתי־הספר והתלמוד־תורה, מקוה טהרה, בית השחיטה, תשלום משכורות לבעלי המשרות והפקידים וכו׳. קהילת סרדאהלי לא נחשבה לקהילה עשירה ולא אחת עמדה בפני שוקת שבורה. הסיבות לקופה ריקה נבעו בחלקן בגלל נתונים אובייקטיביים ובחלקם האחר בעטיים של נתונים שליליים. הגורמים לנתונים האובייקטיביים היו שונים, כמו מלחמה, בצורת,[155] משבר כלכלי, חוסר פרנסה וכדומה. הנתונים השליליים נבעו בעיקר מהנהלה גרועה, מריבות ומחלוקת. יתר על כן, כאשר גברו הגורמים האחרונים לא רק שדולדל כוחה החומרי של הקהילה, אלא אף הסבו צער ונזק רב לאופייה ולשמה הטוב בחיי הקהילה ומחוצה לה.

---

155 מסופר כי בשנות בצורת נהגו כמה מאנשי הקהילה להעמיד שולחנות עם לחם בדרכי הכניסה לעיר ולחלק לחם לאיכרים הבאים העירה ולכבדם בו.

מחלוקות בקהילה

אחת מנקודות הצל בתולדות הקהילה היו המריבות באמצע שנות העשרים למאה זו ונמשכו עד לשנות השלושים המוקדמות. המריבות והמחלוקות החריפות שהעיבו על חיי הקהילה, הביאוה כמעט לעברי פי פחת של פילוג והרס חומרי של קהילה עתיקה ומפוארת זו. שונות הגירסאות לגבי הסיבות לפרוץ המריבות. על כל פנים, העילה הישירה היתה בחירתו של רב ראשי חדש זמן קצר לאחר פטירתו הפתאומית של הרב ר׳ שמואל לוי ויינברגר זצ״ל. שבועות מספר לפני כן התקיים טכס הכתרתם של שני הדיינים החדשים, הרב ר׳ הילל ויינברגר והרב ר׳ אשר אנשל כ״ץ, וכעת, עם התפנותה הפתאומית של מִשרת הרב הראשי, התפלגה הקהילה לשתי קבוצות חזקות של בעלי־בתים מכובדים, וכל קבוצה התאמצה להבטיח את בחירת המועמד שלה. אנשי שתי הקבוצות התארגנו בכל כוחם ואונם לנסות ולהתגבר אחת על רעותה. היצרים השתלהבו ללא כל הגיון וסובלנות והדי המחלוקת פרצו החוצה. הוגשו תביעות משפטיות הדדיות לבתי־המשפט המחוזיים בפרשבורג ולבית־המשפט העליון בפראג. טורי העתונות היהודית היו מלאים דיווחים והמחלוקת גרמה זעזוע והסבה צער רב לאוכלוסיה היהודית. במבט אחורה ובפרספקטיבת הזמן אין להבין כלל את חריפות המריבות. חריפות המחלוקת הביאה בסופו של דבר להתערבות הממשל, וזה מינה את עורך־הדין ד״ר רוטר מפרשבורג כקומיסר בראש הקהילה. צעד זה ננקט על־ידי השלטונות כדי להבטיח את פעילותה השוטפת והתקינה של הקהילה ששותקה כליל עקב המחלוקת.

בין כה ובין כה, בינתיים נבחרו הרב ר׳ הילל ויינברגר לאב בית דין והרב ר׳ אשר אנשל כ״ץ לראש בית דין, אולם הסערה לא שככה ולאחר שההתערבות מטעם המשרד המרכזי בפרשבורג גם היא לא הועילה, החליטה הקבוצה השניה, שלא השלימה עם בחירת הרוב, לייסד עדה נפרדת בשם „עדת ישראל״. העדה נוסדה רשמית על־פי החלטת אסיפתה הכללית של הקבוצה מתאריך 19.4.1927, בחרה ברב ר׳ אשר אנשל כ״ץ כאב״ד העדה ובנתה בית־כנסת משלה בשם „עדת ישראל״.

ככלות הכל ועל אף הכל לא פרשה עדה זאת מן הקהילה. אנשיה המשיכו לשלם את מסיהם לקהילה וליהנות משירותיה. בית השחיטה, השוחטים, ההשגחה והפיקוח על הכשרות, מקוה הטהרה, בתי־הספר, התלמוד־תורה, החברא קדישא, בית־העלמין וכל יתר מוסדות הצבור, כולם נשארו משותפים לכל הקהילה, ובכך נמנעה סכנת הפילוג. למעשה, העדה עצמה נמנעה מלהגדיר את עצמה בשם

„קהילה" על כל המשתמע מכך, והיא נשאה את השם „אגודת תפילה יהודית אורתודוקסית אוטונומית" Aut. orthodoxe jüdischer Gebetverein ADAS) JISRAEL).*

המחלוקת שככה עם קבלת בוררותו של מר א. פפנהיים מפרשבורג והיא סיכמה בסופו של דבר את התביעות הכספיות ההדדיות השונות, ובסיום עבודתו השיג את הצהרת הקהילה והעדה על סיום המחלוקת.

על הסכם בוררות זו חתמו בשנת 1929 שלושה נציגי הקהילה ושלושה נציגי העדה. אולם בזאת לא תמו המחלוקות ולבחירות משותפות להנהלת הקהילה הגיעו רק בשנת 1932.

מקץ הפירוד והפילוג פנה הקומיסר ד"ר רוטר ב־18 במאי 1932 בקול־קורא אל כל חברי הקהילה לאמור:

„המחלוקות החריפות הנמשכות זה שנים שיבשו את כל מהלכי הקהילה והסיטוה מדרכה האמונה מימים ימימה. סיבותיהן ומטרותיהן של המריבות הבלתי מובנות, כמו של שורת התלונות והמשפטים שהוגשו, הן למוסדות היהודיים והן לערכאות הממלכתיים, לא רק שלא היה בכוחן למנוע את התדרדרות הקהילה אלי משבר חמור, אלא רוששו את משאביה המוסריים והחומריים, שיבשו את פעילותה התקינה מבלי שיביאו תועלת כלשהי ומבלי לדעת לאן מובילה דרך נלוזה ונלעגת זו.

נשאלת איפוא השאלה: מה השיגה הקהילה במריבותיה הממושכות ולאן פניה מועדות? בהכרח יש למצוא מוצא ממבוי סתום זה ולעשות את כל הדרוש כדי שקהילה זו, שהוציאה מקרבה אנשים דגולים ומנהיגים מפוארים בעבר, תמצא את דרכה חזרה אל הסדר הטוב, אל מצב שהשלום והאחווה ישררו בקרבה כבימים כתיקנם.

להשגת מטרה זו הוריתי על הקמת ועדת־שלום בת עשרה חברים, מורכבת מכל הקבוצות היריבות, בראשותי, והטלתי עליה לדאוג להכנת בחירות להנהלה חדשה לקהילה. הנני תקוה כי ביצוע הוראותי ינחיל לקהילה את השלום המיוחל ואת הסדר הטוב ומאחל שההנהלה החדשה תפעל בתבונה, במרץ וברצון כן לטובת הכלל ולחידוש ימי הקהילה ושמה הטוב כקדם".

יחסי שני הרבנים עצמם זה לזה היו תקינים בכל תקופת המחלוקת. דברי הפיוסין והקריאה לחידוש החיים התקינים בקהילה, תוך לקיחת דוגמה מיחסי שני

---

* ראה: Štatny slovensky ústredný archiv, Bratislava — Fond Sväz židovských náb. obci, ladula: Stanovy žid. náb. spolkov a organizácií.

הרבנים, שהשמיעו בטכס ברית־מילה של בנו הצעיר של הרב ר' הילל ויינברגר — שבו כובד בסנדקאות הרב ר' אשר אנשל כ"ץ — הוסיפו הרבה לאוירת ההשלמה. השלווה והרעות חזרו לשרור כמקודם, לשמחת כל בני הקהילה ומוקיריה.

בתום המחלוקת נשארו משאבי הקהילה מדולדלים לזמן רב, אך משעלתה על דרך המלך הצליחה הקהילה לחזור ולתפוס מחדש את מקומה בקרב קהילות ישראל כמקדם.[156]

המרכז הקהילתי

הפעילות הקהילתית התרכזה בעיקר בבית הקהילה ובמבנים שמסביב לו. בית הקהילה — בנין רב־מידות שנבנה בשנת תרפ"ט (1929) — הכיל בתוכו את משרדי הקהילה, דירות מגורי החזנים והשוחטים, וכן דירות להשכרה. במרתפו של הבנין שוכנו אולמי מאפיית המצות.

ההמולה שמסביב לאפיית המצות מדי שנה בשנה החלה כחודש וחצי עד חודשיים לפני חג הפסח, ושימשה כאבן שואבת לילדי המקום, להשגת „מקדמה" על חשבון האפיקומן.

המבנים האחרים בשכנות בית הקהילה היו בית־הכנסת הגדול, דירת הרב ובית־מדרשו — ישיבתו, המקוה ודירות נוספות למגורים. בקצה השטח עמד מבנה בודד ובו כל האטליזים הכשרים.[157]

מעבר לרחוב עמדו בנייני בית־הספר היהודי ומעברו השני מצד מזרח, ברחוב מול בית־הכנסת הגדול, בנייני התלמוד־תורה והישיבה השניה. מסביב לגוש זה, ברדיוס של מאות מטרים — האזור המרכזי — עמדו הבתים והחצרות ששימשו למגורים ולחנויות כמעט ליהודים בלבד. המראה החיצוני שהוטבע על העיירה בעלת הרוב היהודי, עד לכיבוש ההונגרי, היה כאילו היא מאוכלסת על־ידי יהודים בלבד.

---

[156] ראה: Š.S.U.A. Bratsl. Fond Sväz Židovských ňáb. obci, ladula výmery na kongr. 1932—1935; בגליונות Jued. Familienblatt, שנת 1927, גליונות מס' 50, 51, 52; שנת 1928, גליון 3; Jüdische Presse, שנת 1929, מס' 27; שנת 1930, מס' 9, וכו'.

[157] מנהג חשוב נהגה הקהילה לשם שמירת הכשרות, שהירשתה מכירת בשר בקר כשר רק במקום הזה. מפתחות שער הבנין היו בידי המשגיח, ורק אחרי שהלה פתח את השער החיצוני יכלו הקצבים לפתוח את דלתות התאים הפנימיים. בשחיטת עופות היה נהוג לְהחתים בבית השחיטה הקהילתי כל עוף ועוף בחותמת של שחיטה כשרה.

משרד הרבנות

מעצם טבעה היוותה הרבנות את הסמכות המוסרית העליונה של הקהילה. נכון הוא, שקהילה זו לא היתה בעלת פריווילגיה מיוחדת בשטח זה; ברם, לאחר שהתוודענו אל האישים שמילאו את תפקידי הרבנות בה, נראים הדברים כמובנים מאליהם. כל עוד שסמכויות הקהילה ותפקידיה התבטאו בנושאים אדמיניסטרטיביים, ארגוניים וכספיים בעיקרם, הרי הרבנים הקיפו וחבקו קשת רחבה של נושאים חינוכיים, רוחניים, הדרכתיים ומוסריים ברובם. יחסי הגומלין של אנשי הקהילה עם הרבנות היו מכובדים ורובו של הציבור סר למשמעתם.

בראש משרד הרבנות עמד האב בית דין — הרב הראשי — ולידו כיהנו ראש בית דין והדיינים מורי הצדק. מספרם של המוצי״ם השתנה לפי הזמן ולפי הנסיבות. מתפקידם של הרבנים היה לפקח על החינוך, ללמד ולהדריך את הציבור, לקיים שעורי תורה, לדרוש ולהטיף בבתי־הכנסת, לפקח על הכשרות, על השחיטה, על המקוה, על הערובין וכו׳. בתוקף סמכותה כבית־דין צדק פסקה הרבנות הלכות, קבעה את הזמנים לשבתות ומועדים, ניהלה דיני תורה, בוררויות וכדומה. הרבנים נענו גם לפניות הציבור, להתייעצויות, למתן עצה והדרכה, לתווך בסכסוכים ולייעץ בכל דבר קשה שיביאון אליהם. הם שערכו את טקסי הנישואין, חופה וקידושין, השתתפו בשמחות ברית־מילה ובר־מצוה. בתקופות מסויימות ניהלו את המטריקה הציבורית היהודית וגם ממאורעות מעציבים לא הדירו את רגליהם. נוסף על כל אלה, ניהלו רוב רבני קהילת סרדאהלי ישיבות קטנות או גדולות שמספר תלמידיהן הגיע לפעמים למאות.

סדרי החוק והמשפט, מן המסד ועד הטפחות, היו מושתתים על בסיס השולחן הערוך ולפיו תיקנו וייצבו הרבנים את סדרי הקהילה, מנהגיה ותקנותיה. ימיהם של הסדרים והנוהלים בכללותם כימיה של הקהילה, ופרטיהם מימי רבי יהודה אסאד זצ״ל. זכורני עוד מימי ילדותי שכאשר התעוררה שאלה על מקורו של מנהג מסויים, היתה התשובה פסקנית: מנהג זה הנהיג רבי יהודה אסאד. על כל פנים, הסדר והמנהגים המושרשים היוו את הבסיס לחיי הקהילה מדורי דורות ועל פיהם פעלה עד סוף ימיה.

בית הכנסת הגדול

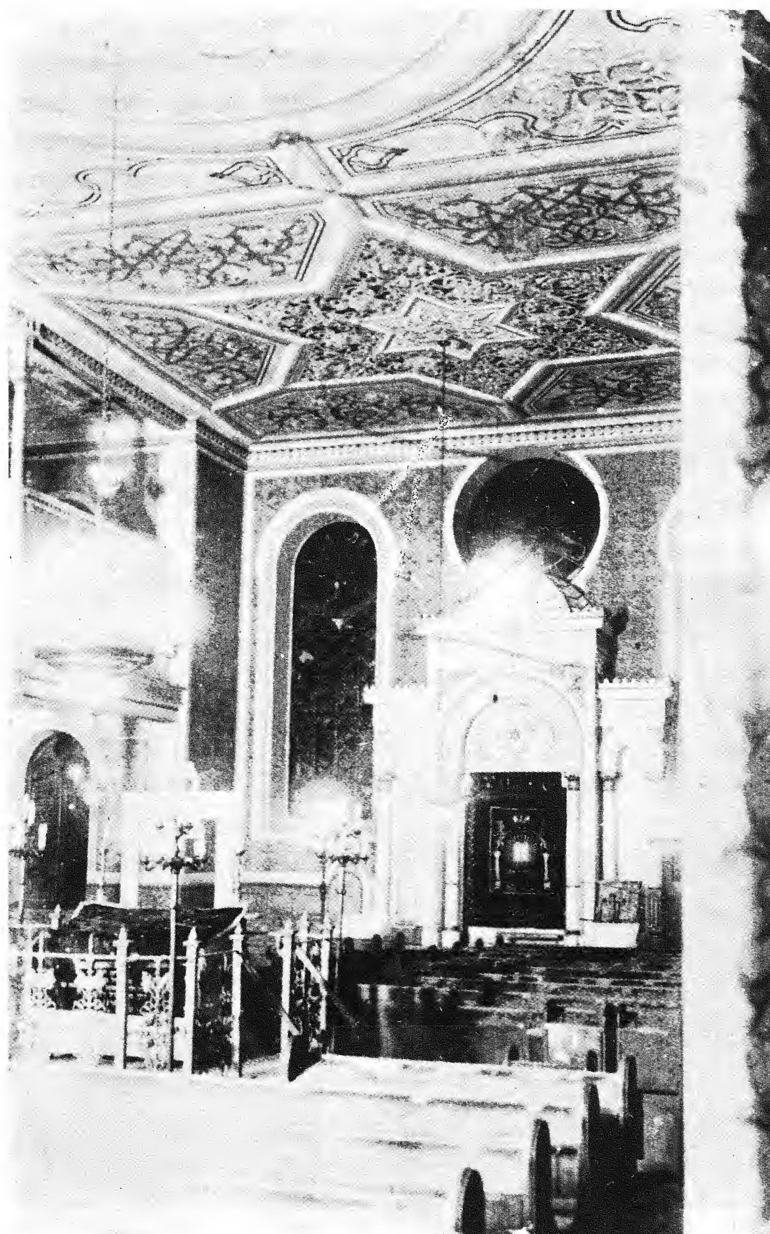
בית־כנסת זה, הגדול במידותיו ומפואר במראהו, היה מבתי־הכנסת המפוארים בכל הונגריא הגדולה. הקמתו נשלמה זמן קצר אחר פטירתו של הרב ר׳ יהודה אסאד ועמד על מכונו כשמונים שנה.

מידותיו החיצוניות של בית־הכנסת היו כארבעים וחמישה על עשרים מטרים וגובהו כחמישה־עשר מטר. מרשימים היו גודלו וצורתו החיצונית עם שמונה הכיפות שבלטו בראשו: שתים בראש קצות הבליטה הקדמית באמצעו, ושתים בראש מבנה מוגבה של קרנות קירותיו בשני קצותיו. לוחות הברית הזדקרו אל על מבין שתי הכיפות האמצעיות; כך בצד מזרח הפונה לעבר ירושלים וכך בצד הכניסה מעברו המערבי. שלושה שערים גדולים וכבדים נפתחו לפתחיו: האמצעי לעזרת הגברים ושנים, מעבר מזה ומעבר מזה, לעזרת הנשים שבקומה הראשונה. השער האמצעי נפתח לאולם קטן ומלפניו אולם גדול יותר. משני צדי האולם התיכון היו חדרי תפילה ולימוד קטנים, ומאולם זה הובילו הדלתות השלישיות על צירים מתהפכים לטרקלין בית־הכנסת.

יפי מראהו של בית־הכנסת היה משוש לכל רואיו. תקרתו מעשה־ידי אמן, חלונותיו כצבעי הקשת, קירותיו מצופים עץ ורצפתו כאבני השיש. ארון־הקודש ניצנץ בפיתוחים מוזהבים וזר מוזהב מסביב לו. שתי שורות מושבים נמשכו מול

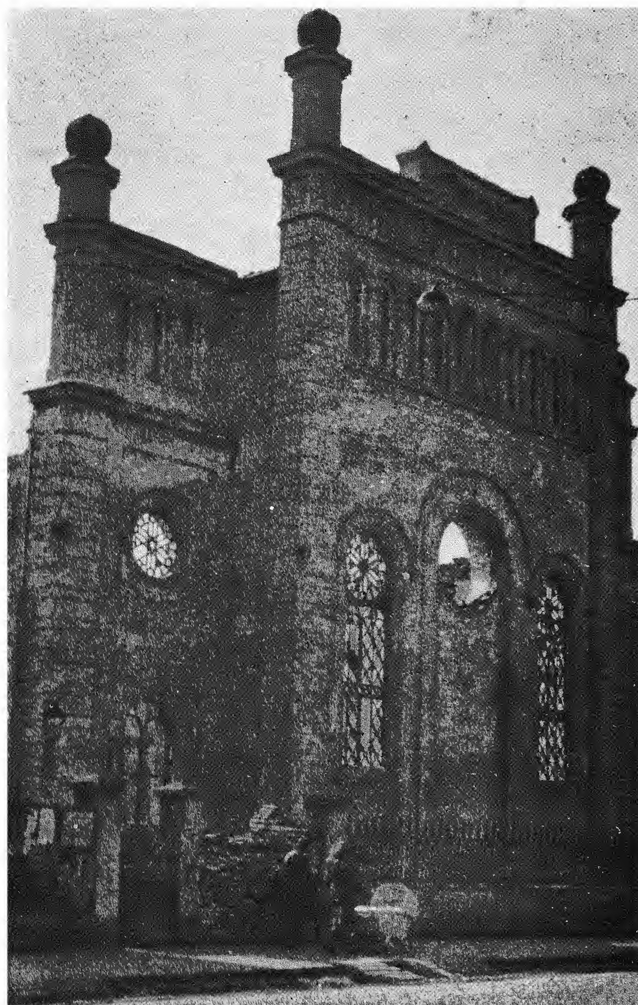


בית הכנסת הגדול



מראה בית הכנסת הגדול מבפנים

ארון הקודש ובמרכזם עמדה הבימה. שתי שורות מושבים נוספות נמשכו מזה ומזה לאורך הקירות הצפוני והדרומי. מעליהם ומעל לחלק האחורי של הטרקלין נמצאה עזרת הנשים. עשרות נברשות שפכו אור נגוהות ממאות נורותיהן בחלל האולם הגדול. כשמונה מאות היה מספר המושבים בעזרות הגברים והנשים.



בית הכנסת הגדול בשעת הריסתו
מראה החזית מצד הרחוב

מה יפים היו מראה בית־הכנסת המלא על גדותיו בשמחת קהלנו, מראה קישוטי הירק בין השורות בחג השבועות, הקהל לבוש הבדים בימים הנוראים, הנרות הרבים הדולקים ביום הכיפורים, מראה עשרות הכוהנים על דוכנם בשלושת הרגלים, מראה ההקפות בלולבים הרבים וההמולה והדיצה של הילדים בשמחת תורה. כל



בית הכנסת הגדול בשעת הריסתו
מראה מהצד

אלה בהיות ההיכל על יסודותיו ומקדש הקודש על מכונו, הלא למשמע אוזן תדאב נפשנו!

***

היכל פאר זה, היפה והגדול ביותר בכל העיירה כולה, עמד על מכונו עד שנת תש"ד (1944) ונחרב כחודשיים לאחר כניסתם של הגרמנים ימשו"ז לעיירה. כל כליו וכל סדוריו הפנימיים הושחתו ונהרסו עד היסוד, לקראת ריכוז הקהל בבית הזה, על־ידי הגרמנים וההונגרים, לדרכו האחרונה. המבנה השומם והמיותם נהרס על־ידי השלטונות המקומיים בשנת 1950, לאחר שרוב שארית הפליטה מן השואה עזב את העיירה. מזכרת יחידה לבית זה הינן לוחות הברית, שהוצבו כעין מצבה ליד הקיר, בחצר התלמוד־תורה והישיבה לשעבר — מקום התפילה הבודד הקיים

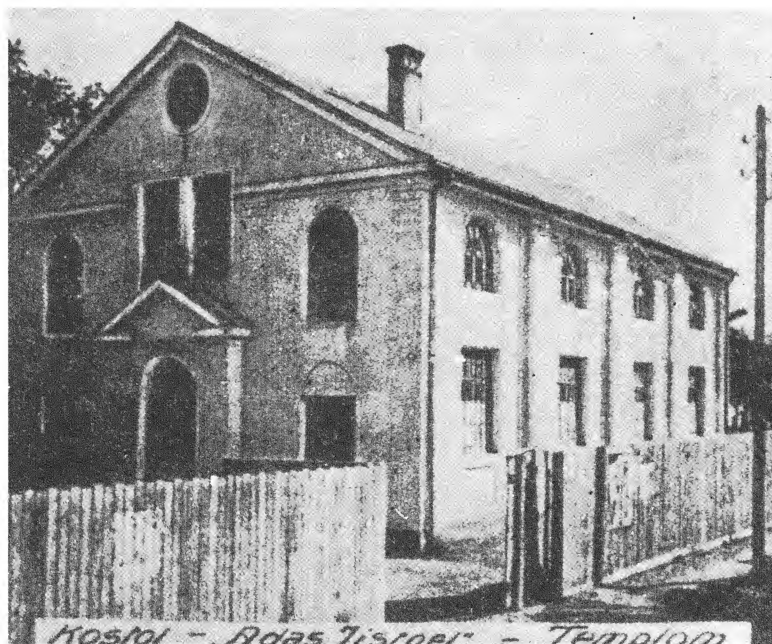


לוחות הברית, שארית מבית הכנסת הגדול שהוקמו בחצר התלמוד תורה

עדיין — כיד מצביעה ומאשימה לעבר תושביה הנכרים הארורים של עיירה זו ואותיותיה תצעקנה: לא תרצח!

**
*

בתי־כנסת נוספים בקהילה היו בית־הכנסת „עדת ישראל",[158] בית הכנסת של החברא קדישא, בית־המדרש ע"ש הרב ר' מיכאל פאפא זצ"ל ועוד כמה בתי מדרש ותפילה קטנים. כולם היו מוקדי פעילות תורנית ענפה לתושבי הקהילה. שעורים



בית הכנסת „עדת ישראל"

בש"ס, דף היומי, משניות או פרשת השבוע, לפי כושרם של משתתפי שעור זה או אחר, היו מתקיימים בהם יום יום, החל מאשמורת הבוקר בשחרית וכן בשעות הערב המאוחרות, ללא יוצא מן הכלל.

---

[158] בית הכנסת „עדת ישראל" נהרס בשנת 1960 באמתלת „תוכנית בנין ערים". אף יתר בתי הכנסת ובתי המדרש אינם קיימים עוד, מלבד האחד שצויין לעיל.

נוסח התפילה בבתי־הכנסת שבקהילה היה נוסח אשכנז, ואסור היה לסטות ממנו וכן מדיוק זמני התפילה ומיתר המנהגים „כהוא זה". הקפדה יתירה היתה לגבי התארים לעולים לתורה, כגון „מורנו", „חבר" וכו'.

כאן המקום לציין כמה מאותם מנהגים יפים שנשתרשו בקהילה ולרוב אינם נהוגים בעולם היהודי דהיום. מנהג היה שהקדיש אחרי „עלינו לשבח" נאמר על־ידי בעל ה„יארצייט" לבדו מבלי שיתר האבלים ישתתפו בקדיש זה. כל חייבי הקדיש עמדו בשורה לפני ארון הקודש, ושם אמרו את הקדיש. בשלוש רגלים אמרו „מערבית" בתפילת ערבית (מלבד אם חלו בשבת), בתפילת הבוקר בחגים נאמרו „יוצרות" וכן בשבתות של ארבע הפרשיות ובשבתות מסויימות אחרות.

„לכה דודי" בקבלת השבת בימי הספירה ובשלושת השבועות של בין־המצרים נאמר בניגון עצוב מיוחד, שהיה מקובל בקהילות ההונגריות. בלילות שבת וחג נהגו לעשות קידוש בבית־הכנסת עם סיום התפילה. שני מניינים היו קיימים בשבתות ובחגים לתפילת שחרית, בהשכמה ובבוקר. מנהג נוסף היה שירת שני מזמורי התהילים: לדוד ברוך (פרק קמ"ד) ולמנצח בנגינות (פרק ס"ז) לפני תפילת ערבית במוצאי שבתות, וזאת כדי לא להקדים את יציאת השבת אפילו ברגע ולהוסיף מקודש על החול. בערבי ראשי חודשים התפללו תפילת יום כיפור קטן. כן נהגו לומר הלל בברכה אחרי תפילת ערבית בבית־הכנסת בשני הלילות הראשונים של חג הפסח. ביתר המנהגים נהגו לרוב כמקובל בקהילות נוסח אשכנז ההונגריות.

מוסדות החינוך

בית־הספר העממי היהודי

מאז ומתמיד שלט בעם היהודי הצמאון לידיעת ספר ולא בכדי נקראים היהודים עם הספר. ביסודו של צמאון זה וביסודם של עקרונות החינוך היהודי מחד, ובשוני המטרות והמקצועות הנלמדים בהם מאידך, היו מונחות הסיבות להקמת רשת בתי־ספר יהודיים נפרדים ועצמאיים בגולה. נסיבות אלה והמציאות היהודית יצרו את הצורך להקמת בית־ספר יהודי גם בקהילת סרדאהלי.

בית־הספר פעל במסגרת הקהילה ובשליטתה ועליה היה מוטל עול החזקתו. חסרים לנו הפרטים על שנת ייסודו, אך מקורות מסויימים מציינים את סוף המאה הי"ח כתקופת ייסוד בית־הספר. רמזים על קיום בית־הספר נמצאים כבר משחר שנות ה־1800, ומנתוני הקונסקריפציה משנת 1848 (ראה לעיל פרק ד'), שבה מצויינים שמות המורים היהודיים, מסתבר שאכן בית־הספר היה קיים שנים רבות



בית־הספר היהודי; החזית מצד הרחוב

לפני כן. אולם ידיעות מדוייקות על קיומו במסגרת קהילתית מצאנו מתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת בלבד. ידיעות משנת 1888 ואילך מדברות כבר ביתר פרוטרוט על חבר מורים, מנהל ויו"ר ועדת בית־הספר. בידיעה נוספת, משנת 1892,[159] נמסר על קיום שש הכיתות לבנים ולבנות ועל ספריית בית־הספר בה היו מאות כרכים.

בית־הספר, שהתרחב במרוצת השנים לשמונה כיתות יסודיות, שימש כאולפנא לכל בני ובנות הקהילה להקניית הידע הבסיסי בכל המקצועות המקובלים. מסדרי

159 ראה גליונות Egyenlőség משנים אלה.



בית־הספר היהודי; מראה מצד החצר
(התמונה צולמה אחרי שינויים שנעשו בבית־הספר)



בית־הספר; כתה א׳, עם המורה י. קריינר



בית־הספר; כתה ב׳, עם המנהל־המורה ד. רוזנבאום



בית־הספר; כתה ד׳ עם המורה י. רוזנבאום



בית־הספר; כתה ו׳, עם המורה י. ל. פוריס

בית־הספר יש לציין את המשמעת ואת הרוח הטובה ששלטו בו, הן בין חבר המורים לבין התלמידים והן בין התלמידים לבין עצמם. כן יש לציין את המנהג היפה של פתיחת סדר יום הלימודים בתפילה קצרה בבוקר ונעילתו בתפילה קצרה בצהרים. שעורים מיוחדים ביהדות ניתנו לתלמידים שלא ביקרו בבתי־ספר תורניים. בסיום שנת הלימודים נהגו לערוך תערוכות שבהן הוצגו עבודותיהם המצטיינות של תלמידי בית־הספר בציור, במלאכת יד, רקמה וכדומה.

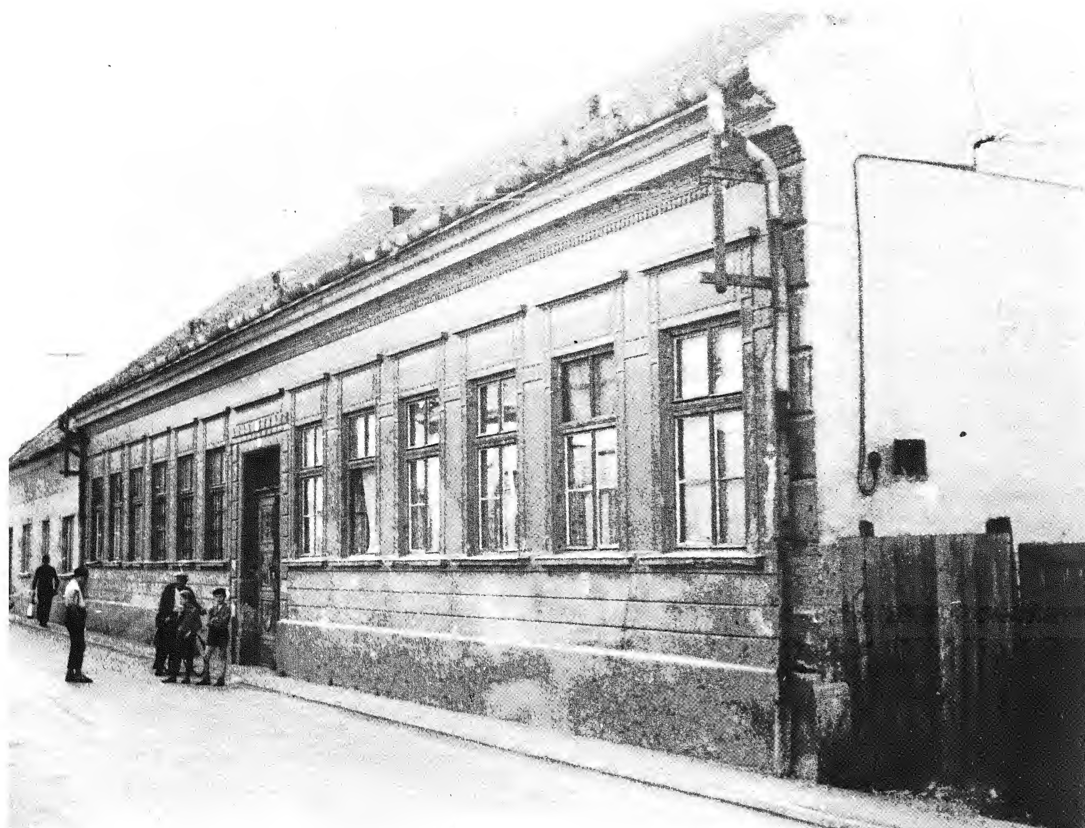
בית־הספר התיכון היחידי בעיירה היה ממשלתי, ובהיותו לא־יהודי העדיפו רוב ילדי היהודים לא לבקר בו ורק מעטים מהם נמנו על תלמידיו. תלמידים מעטים למדו בבתי־ספר תיכוניים בפרשבורג ובקומארום הסמוכה. אלה מבני המקום שהשתייכו לשכבות הדתיות ושאפו להשכלה תיכונית ולהשלמת לימודיהם, למדו בשעורים פרטיים שניתנו בקבוצות קטנות על־ידי המורים היהודיים של בית־הספר. רוב התלמידים הסתפקו בכך שסיימו את בית־הספר העממי היהודי ואז או שהמשיכו באחת הישיבות או שנכנסו בעול הפרנסה.

בשנת תר"ע (1910) בנתה הקהילה בנין חדש לחמש הכיתות הנמוכות בבית־הספר, ובשנותיה האחרונות נוסף בנין חדש לשלוש הכיתות הגבוהות. בתקופות האחרונות למדו בבית־ספר זה, בהדרכתו של חבר מורים מסורים, כארבע מאות וחמישים עד כחמש מאות ילדים וילדות יהודיים מבני הקהילה.

המכינות והתלמוד תורה

גני־הילדים וה„מכינות" — בשפה של היום — הלא הם ה„חדרים", המקובלים בקהילות ישראל מימים ימימה, היוו את המוסד החינוכי ההתחלתי להכרת האות העברית ולהקניית הידיעות הבסיסיות בתורה וביהדות. במוסדות אלה נלמדו הכתב והכתיב העברי, התפילות, ראשית פרשות התורה וכדומה. גני־הילדים והילדות וכן ה„חדרים" לא פעלו במסגרת הארגון הקהילתי והם התקיימו על אחריות המלמדים והגננות, יוזמי מוסדות אלה. שכר הלימוד במוסדות אלה היה מוטל על שכם ההורים, והואיל וילדים רבים היו בני משפחות מעוטות יכולת או ממשפחות ברוכות בילדים, והאחריות להחזקת המוסדות היתה מוטלת על שכם המלמדים, העניים ברובם, נאלצו הללו לעמול קשה כדי להוציא את פת לחמם הדלה. מנת חלקם העיקרית היתה „נחת הרוח" שבהוראת תינוקות של בית רבן.

שונה היה המצב במוסד התלמוד־תורה שאחזקתו ושכר מלמדיו ורבניו היו מוטלים על הקהילה. גם הם לא חיו ברווחה, אולם בנין התלמוד־תורה ואולמיו המרווחים והנאים השרו אווירת רווחה מסויימת.



תלמוד־תורה; החזית מצד הרחוב

את ייסוד התלמוד־תורה יש לייחס, וזאת מכוח ההסתברות בלבד, באין בידנו נתונים כלשהם לתקופה זו, לתקופה הקרובה לכינון הקהילה עצמה. קהילה אשר משחר קיומה הצטיינה בחיים קהילתיים ודתיים מאורגנים (כפי שראינו ב„כתב־הזכויות", לעיל בפרק ב'), אין לתארה בלי מוסד חינוכי אלמנטרי כתלמוד־תורה.

התלמוד־תורה לא פעל מכוח „חוק חינוך חובה" מטעם המדינה ואף על פי כן שימש כערש ללימודים תורניים לרובם של בני הקהילה. היוצאים מן הכלל היו אותם מעטים שלא התעניינו בחינוך תורני או אלה שנרתמו כבר מגיל צעיר לשאת בעול פרנסת הבית.



תלמוד־תורה ; כתה ב׳

השעורים בתלמוד־תורה התקיימו לרוב בשעות אחרי הצהריים, הואיל ובשעות הבוקר ביקרו התלמידים בבית־הספר הכללי. עול הלימודים במרבית שעות היום (מלבד שעורי הבית) היה קשה ודרש מאמץ לא מבוטל מן התלמידים, אף על פי כן היו כיתות התלמוד־תורה בתפוסה מלאה.

בתלמוד תורה נלמדו יסודות החינוך והמוסר היהודי ובהדרגה, מכיתותיו הנמוכות לגבוהות, שעורים בתנ״ך, משנה וגמרא עם רש״י ותוספות.

התלמוד־תורה פעל במסגרת הקהילה, כאמור, והוחזק מתקציבה, אולם באופן עצמאי וסוברני. ניהולו הוטל על ועד גבאים שעמד בראשו. נהגו לקיים בו בחינות שבועיות בשבתות לפני־הצהריים בהשתתפות הגבאים ובנוכחות ההורים.

מספר כיתותיו היה לאחרונה חמש ולמדו בו, בהדרכתם המסורה של המלמדים־הרבנים, כמאה ושמונים תלמידים מילדי הקהילה.

הישיבות

קהילת סרדאהלי היתה כר נרחב ושדה פעולה נוח לקיום ישיבות ושגשוגן מאז כיהן בה הרב ר׳ אהרן סודיטץ זצ״ל ועד לאחרית ימיה, ואכן נוצלה



תלמידי ישיבת „בית הלל" של רבי הלל ויינברגר

אפשרות זו על־ידי רוב רבני הקהילה. התלמידים לאלפיהם, יוצאי בתי היוצר לתלמידי חכמים ולמורי הוראה, הוסיפו לפרסומה ולשמה הטוב של הקהילה ברחבי המדינה.

אופיים וטיבם של מוסדות אלה ידוע. נשקיף עתה עליהן מן הבחינה הארגונית. את הישיבות עצמן, פרי יוזמתם של מקימיהן וראשיהן, אין לשייך למסגרת הקהילתית המקובלת אלא, לפחות מהבחינה הארגונית, למסגרת מחזיקי הישיבות הארצית. האחריות והדאגה לקיומן של הישיבות והחזקתן, גם אם נתקבלו ברצון בציבור וזכו לתמיכתו ולעידודו, חלה על ראשי הישיבות וגבאיהן.

תלמידי הישיבות, מבחינת הרכבם, היו הן מתושבי המקום והן מן החוץ, ממקומות קרובים ורחוקים. מערי סלובקיא והונגריא, מחבל הדנובה והטיסה ועד הקרפטים וחבל מרמורוש המרוחקים שבמזרח באו תלמידים למאות לישיבות שבקהילת סרדאהלי.

מידת הכנסת אורחים נאה נהגה הקהילה לגבי תלמידים אורחים אלה, בנתנה ידה לפתרון בעיות האכסון והכלכלה שלהם. ה„מנזות" שפעלו ליד הישיבות ענו



אולם ישיבת רבי אשר אנשיל כ"ץ

רק חלקית על בעיות כלכלתם של הבחורים ובעיקר לאלו של תלמידים מבני משפחות בעלות יכולת, שלא העיקה עליהם במיוחד בעית מימון הוצאות לימודי בניהם. האחרים, בני משפחות מעוטות יכולת או עניות, נעזרו להשלמת כלכלתם על־ידי אכילת „ימים"[160] אצל בעלי־בתים רבים, מנהג שהיה מקובל בימים ההם, בעידן שלא היו קיימות עדיין פנימיות לתלמידים.

בעית האכסון באה על פתרונה בחלקה על־ידי השכרת חדרי המגורים על־ידי משפחות, שמצאו בשכר הדירה הצנוע תוספת קטנה להכנסותיהם, ובחלקה בחדרי מגורים שהועמדו לרשות התלמידים חינם אין כסף. ספורים רבים נפוצים עד היום בין יוצאי ישיבות סרדאהלי על קבלת הפנים הנלבבת בשנות שהותם בה.

השעורים בישיבות נלמדו כפי שיטת הישיבות ה„הונגריות". השעורים המרכזיים היו גמרא, בעיקר מסדרי מועד ונזיקין עם פירוש רש"י, תוספות ומפרשים. נקודת הכובד בלימודים השנתיים היו ה„סוגיות" כגון: „כבתה", „ושט", „טיפת חלב" וכו' שנחרשו לעמקן ולרחבן עם המפרשים והפוסקים ראשונים ואחרונים. שעורים בל ייעדרו היו שעורי המוסר מספרי המוסר המקובלים. שעורים נוספים התקיימו בחומש עם רש"י ואור החיים וכן שעורים בשולחן ערוך אורח חיים ויורה דעה, והכל כמובן לפי רמתם וגילם של התלמידים. הרבנים וראשי הישיבות חינכו ולימדו, הנהיגו והדריכו באהבה רבה ובמסירות גדולה.[161]

כשלוש מאות וחמישים היה מספר התלמידים בשתי ישיבותיה האחרונות של סרדאהלי, האחת של הרב ר' הלל ויינברגר הי"ד והאחרת של הרב ר' אשר אנשל כ"ץ הי"ד.[162]

---

160 אכילת ה„ימים" (טעג עססן, באידיש) נקרא ההסדר, על פיו נהגו בני הישיבות האורחים לאכול יום מסוים בשבוע אצל בעל בית זה ויום מסוים אחר אצל בעל בית אחר. בשבתות וחגים לא פעלו ה„מנזות", ואז התארחו כל בני הישיבות ללא יוצא מן הכלל על שולחנותיהם של בני הקהילה.

161 פרטים רבים על הישיבה בסרדאהלי תמצא במחברת בת כשלושים עמודים בשם „בית תלמוד" שיצא לאור בשנת תרצ"ז על־ידי התאחדות תלמידים דונאסערדאהלי (דפוס „גראפיא", מונקץ'), ובה מתוארים סדרי הישיבה וחייה בְּרוח ובחומר. המחברת הוצאה לרגל חנוכת הבית של ישיבתו המוגדלת של הרב ר' אשר אנשל כץ הי"ד ולרגל חנוכת ספר תורה של הישיבה והתייסדות חברת „התאחדות תלמידים". המחברת כוללת שמונה פרקים על חיי הישיבה ומצבה, על סדרי הלימוד בה וכו' וכן קצת חידושי תורה מאת הרב זצ"ל הי"ד.

162 ה־Juedisches Familienblatt, במאמר על „הישיבות ות"ת בסלובקיא" (משנת 1928, גליון 21), מביא נתונים על ישיבת הרב ר' הלל ויינברגר עם 90 תלמידים ועל ישיבת הרב ר' אנשל כץ עם 120 תלמידים. גם הרב י. י. גרינוולד בספרו „טויזנד יאר אידיש לעבן אין אונגארן" מביא במאמר על הישיבות בסלובקיא משנת 1930 (עמ' 206) נתונים על שתי הישיבות בסרדאהלי שעמדו במקום השלישי והרביעי אחרי ישיבות פרסבורג וגלנטה

בוגרי הישיבות והקרובים אליהם התארגנו ביציאתם לדרכי החיים בחברת „מחזיקי תורה" שנוסדה בשנת תרמ"ז (1887), כנראה על־ידי הראב"ד הרב ר' יוסף טשאבע זצ"ל. חברה זו פעלה כגוף מלוכד של נוער מתבגר עד לחתונתם. החברה החזיקה בית תפילה משלה בקומתו הראשונה של בית הכנסת הגדול. בשנת תרצ"ז (1937) חגגה חברת „מחזיקי תורה" את יובל ה־50 ליסודה.[163] רבה של החברה במשך שנים רבות היה הרב ר' מרדכי פעטעני, שנהג לדרוש שם בכל שבתות השנה. היה אישיות דגולה ותלמיד חכם גדול והשאיר אחריו הרבה חיבורים בכתב יד. מחיבוריו יצא לאור הספר **אמירה דכיא**, הכולל חידושי אגדה, דרוש והלכה (בדפוס בלשן, ניו־יורק, תש"ל). בהקדמה לספר זה מובא מתולדותיו. נפטר כ"א תמוז תרפ"א, ובסרדאהלי מנוחתו כבוד. רבה האחרון של החברה היה הרב ר' שמואל פרידמן הי"ד, תלמיד חכם מופלג, נעים הליכות ואהוב על הבריות.

אחרי המחלוקות שפרצו בקהילה נוסדה חברה מקבילה בעלת מטרות זהות על־ידי בני חברי „עדת ישראל" בשם חברת „תפארת בחורים", אך בני שתי החברות קיימו יחסי ידידות ביניהם, כאילו היו בני חברה אחת. חברה זו הוציאה לאור בשנת תרצ"ד (1934) את חיבורו של הרב ר' יוסף טשאבע „אהבת ציון" חלק ד', על מסכתות ביצה ומכות עם קונטרס חידושים על מסכת ביצה מאת רבה של החברה הרב ר' אשר אנשל כ"ץ זצ"ל הי"ד.

חברות וארגונים

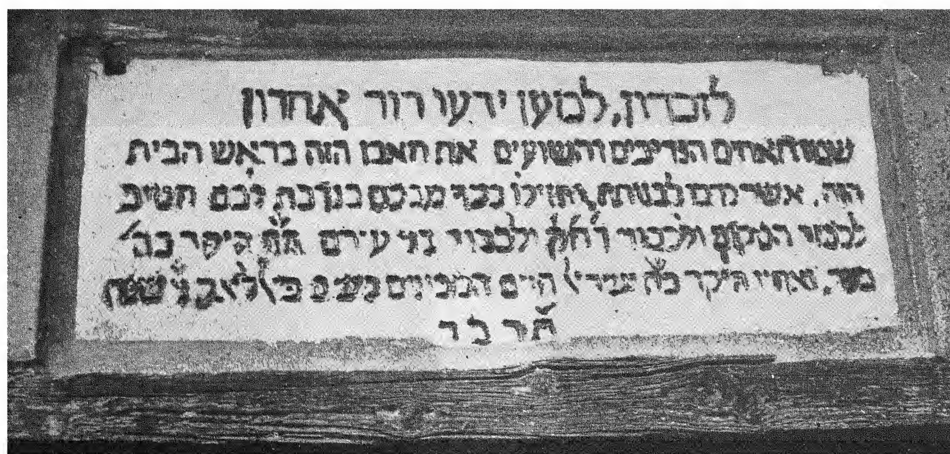
שורה שלמה של חברות וארגונים חברתיים וסוציאליים השלימה את מערכת החיים הקהילתיים. חברות וארגונים אלה, שפעלו מתוך כורח המציאות או מתוך השאיפות לעזרה הדדית, נועדו להוציא אל הפועל את אותם התפקידים שהקהילה לא טפלה בהם במישרין או שלא טפלה בהם כלל. מבין החברות והארגונים החשובים שבהם יש למנות את החברא קדישא, שבחסותה פעל גם מושב הזקנים, את חברת „מלביש ערומים", חברת „תורת חסד", וארגון הנשים.

ומציין את המספר 240 תלמידים בישיבת הרב ר' אשר אנשל כץ ואת המספר 136 תלמידים בישיבת הרב ר' הלל וויינברגר. נתונים אלה נראים סבירים עם שינויים לכאן ולכאן בשנים האחרונות.

163 ראה: Der Jüdische Herold מ־7.1.1937.



שער הכניסה לבית העלמין



לוח הזכרון מעל חדר הטהרה

החברא קדישא

ימיה של חברה זו כמעט כימי הקהילה עצמה והיא פעלה כגוף עצמאי ללא תלות כל שהיא בקהילה. את פעולותיה לגמול גמילות חסדים עם המתים ועם החיים מימנה מאמצעיה היא, מבלי לקבל הקצבות ומבלי להיות נתונה לפיקוח הקהילה.

חחברא קדישא טפלה, כמקובל בעולם היהודי, בסדרי שמירה על המת, הלויות וקבורה, אחוזת קבר, החזקת בית העלמין וכיו״ב. ממנהגי המקום היה נשיאת מטת הנפטר על כתפי המתאבלים, בגלל כבוד המת, עד לבית העלמין המרוחק כשנים עד שלושה קילומטרים מן העיירה. רק לעתים נדירות ורחוקות נישא הנפטר על מטת עגלה רתומה לסוסים. נשיאת הנפטר על גבי רכב ממונע לא היתה קיימת כלל. בגלל כבוד הנפטר, נסגרו כל החנויות היהודיות עד עבור מסע ההלויה. בימי ה„שבעה״ נהגו הקרובים והשכנים להגיש לבני המשפחה המתאבלת אוכל ומעדנים מכל טוב, וזאת כדי להביע את השתתפותם בצערם וכדי להקל על אבלם.

זכויות העליה לתורה ועריכת „יזכור״ בשלוש הרגלים בבית הכנסת הגדול היתה הפריווילגיה של החברא קדישא והקראת שמות חבריה שנפטרו ארכה כשעה וחצי. מנהג מקובל היה לערוך הקפה מסביב לחומות בית העלמין אחרי אמירת הקינות בתשעה באב.

אנשי החברא קדישא התאספו מדי שנה בערב ראש חודש אדר בבנין שליד בית העלמין בנוכחות הרב שדרש שם,[164] ואז נתקבלו החברים החדשים לחברא קדישא. בהזדמנות זו נבחרו ה„בוררים״ שבחרו בגבאי החברא קדישא לאותה שנה וכן נאמרה תפילה מיוחדת שהונהגה על־ידי מרן מהרי״א זצ״ל. החברים הצעירים של החברא קדישא, ה„מלודשים״, גם הם נתקבלו במעמד זה.

בית העלמין, המשתרע על שטח רחב־ידים (ראה לעיל, פרק ג׳), קיים מראשית ימיה של הקהילה. אין מניחים שהיה בית עלמין אחר לפניו, מה עוד שאין כל זכר וראיה לדבר. המצבות שבו, הנן מצבות אבן או שיש מכל הסוגים, מוקמות בעמידה וחרות עליהן בכתב עברי.

---

[164] המנהג הזה מובא ב„דברי מהרי״א״, דרוש לער״ח אדר תרי״ז למב״י מעינגא דסדר׳ ויצא. וכה דברי כ״ק מרן המהרי״א זצ״ל : „הנה טעם מנהג קהלתינו הקדושה מאז לדרוש על בית עלמין בער״ח אדר נראה להרבה סיבות כאשר נבאר...״. מנהג זה חקוק גם על מצבת רבי שמואל לוי ויינברגר זצ״ל (בשתי השורות הראשונות של החלק התחתון שאפשר היה לפענחן), שם כתוב לאמור : ויהי בערב ר״ח אדר אחרי שובו מבית החיים, אשר כמנהג עדתנו דרש דרש שם כדרכו בקודש...״.



החלקה החדשה בבית העלמין

(המצבה היחידה עליה כתוב גם שם לועזי היא משנת תשכ״ג — 1962)



חגיגת ירית אבן פנה לבנין „מושב זקנים"

בשנים האחרונות הוקמה מול הכניסה לבית העלמין מצבת זכרון לזכר אלפי בני הקהילה הקדושים שנהרגו בשנות השואה — הי״ד.

החברא קדישא, מלבד פעולות גחש״א, החזיקה בית כנסת משלה והרחיבה את פעולותיה גם לעזרת החיים. בבעלותה ובחסותה פעל גם מושב הזקנים.

מושב הזקנים

מפעל זה נועד להיות בית מחסה לעשרות זקנים וזקנות וחשוכי מרפא חסרי אמצעים לעת זקנתם. מוסד זה ספק את צרכי תושביו, אנשים ונשים מבין אנשי הקהילה וסביבתה, בכלכלה, בשרותים רפואיים וכו׳ במסירות ובנאמנות. פעולתו התקינה של המוסד הובטחה על־ידי הנהלת החברא קדישא ועל אחריותה.



בית „מושב זקנים״ החדש

שנת ייסודו של מושב הזקנים לא נודעה לנו, אך ידוע שהיה קיים ופעל עשרות רבות בשנים. בשנת תרפ״ה (1925) הוקם מבנה חדש ומודרני למוסד שמילא את ייעודו עד שמשנאיו לא חסו גם על תושביו הזקנים וחשוכי המרפא.

חברת תורת חסד

חברה זו נוסדה על־ידי הנדיב המפורסם ר׳ משה פאלל (ראה עליו במאמר נפרד) במטרה לתמוך בלומדי התורה שבעיר וברבנים שישבו בקהילות הסמוכות לסרדאהלי. את תקנות החברה ניסח מרן רבי יהודה אסאד זצ״ל. החברה ספקה תמיכה שבועית ללומדי התורה וליראי ה׳. מסופר על הגביר ר׳ משה פאלל שנתברך בעושר ובכבוד שסיפק את התמיכות בדרך מכובדת בצורת הלוואות ממוצאי שבת עד ערב שבת וחוזר חלילה. החברה היתה קיימת כל ימי קיום הקהילה.

חברת מלביש ערומים

חברה זו היתה אחת מאותן חברות סעד שרישומן היה ניכר ביותר. מטרת פעולתה היתה הספקת הלבשה והנעלה חורפית לילדי עניי המקום, חנם אין כסף. מטרות החברה הושגו בעזרתם הנדיבה של אנשי הקהילה.

החברה נוסדה בשנת תר״פ (1920), אולם בצורות שונות ובשמות אחרים פעלה כבר עשרות רבות בשנים לפני כן. בידיעה משנת 1888[165] נמסר על „החגיגה השנתית המקובלת״ למטרות עזרת תלמידים נצרכים בה חילקו ספרי לימוד, נעלים והלבשה לנצרכים, ומכאן שהיתה קיימת מקדמת דנא.

חברת „מלביש ערומים״ המחודשת, שנוסדה — כאמור — בשנת 1920, הצליחה כבר בשנה הראשונה לקיום מסגרתה החדשה לספק את צרכיהם של 65 ילדים מילדי המקום. הכנסותיה מתרומות הגיעו בשנה זו לכ־17 אלף כתרים צ׳כיים במזומנים ותרומות נוספות בטובין. בשנת 1924 סופקו בגדים והנעלה כבר ל־137 ילדים.[166] החברה שימשה גם כספקית תעסוקה לחייטים ולסנדלרים והקלה במקצת על מצוקת פרנסתם.

---

165 ראה גליונות Egyenlőség מ־28 בדצמבר 1888, וכן מינואר 1895, ו־19 בנובמבר 1900.

166 ע״ע ב־Jüdische Presse, גליונות שנת 1921, מס׳ 8 ; שנת 1924, מס׳ 9 ; שנת 1929, מס׳ 10 ; שנת 1930, מס׳ 17.

היקף פעולותיה של חברת „מלביש ערומים" התרחבו במרוצת השנים, ובעזרת עסקניה הנאמנים ראתה ברכה בעמלה בכל שנות קיומה.

חברת (ארגון) הנשים

החברה נוסדה בשנת תרנ"ג (1893) והיא נועדה לעודד פעולותיהן החברתיות והסוציאליות של נשי הקהילה, ה„אידישע מאמעס" הברוכות והטובות.

פעילות החברה ערכו כנסים ואסיפות, ערכו תכניות חברתיות, טפלו בנושאים אקטואליים ושונים, הגישו סעד רוחני ועזרה חומרית וכדומה. במסגרת חברתן הן הקיפו פעילות חברתית וסוציאלית ענפה, פרשו את חסותן על אלמנות, יתומים ונזקקים אחרים, ערכו מגביות לצרכים שונים וקיימו קשר בין ארגונן לבין המוסדות השונים. כן קיימה החברה פגישות שבועיות, בהן נישאו נאומים והרצאות בעניני דיומא ובנושאים כלליים.

החברה והנהלתה פעלו ועשו כל דבר מועיל ונחוץ במסגרת ארגונן כמיטב יכולתן.

חברות נוספות שפעלו בקהילה

נוסף על כל החברות והארגונים שהזכרנו בהרחבה, פעלו בקהילה גם: חברת „בקור חולים" למתן סעד לחולים; „חברת יתומים" לדאגה, לטפול ולחנוך יתומים; „לינת אורחים" לקורת גג לעוברי אורח חסרי אמצעים נוטים ללון; „חברת עניי עירנו" לחלוקת עצים ופחם להסקה בחורף; וכן „חברת צדקה", „חברת ש"ס", „חברת פועל צדק", „חברת סנדקאות", שכולן פעלו כמיטב רצונן להשגת המטרות שלהן נועדו.

מנהיגים ואישי צבור בקהילה

כסיכום למאמרים הקודמים, בהם סקרנו את התפתחותם של מוסדות הקהילה וארגוניה ואת אופן ניהולם, שעליהם התבססו, ובמסגרתם התרכזו חיי הצבור היהודי בסרדאהלי, נציב כאן גל־עד לאותם אנשים, אשר תרמו מאונם ומהונם ליצירת התשתית שעליה התבססה הקהילה במשך שנים רבות.

רשימה זו אינה שלמה, מכיון שאינה כוללת את האישים שמילאו תפקידם בשנים קדומות מאז היווסד הקהילה. הרשימה גם איננה כוללת אישים רבים מהתקופה האחרונה, שכן בעטיה של השואה לא נשארו המקורות המוסמכים לתולדותיהם ופעילותם, בעיקר מדובר בארכיון הקהילה, שממנו יכולנו לשאוב פרטים רבים ואינפורמציה שהיו דרושים לשלמות רשימה זו.[167] הרשימה היא חלקית גם משום שאינה כוללת אישים רבים וגדולים שנחבאו אל הכלים, שמעשי חסדם היו בסתר ולא נשאו בתפקידים צבוריים.

מטבע הדברים גם אין ברשימה כזו להעמיד ציון לכל אותם היהודים היקרים שחיו ופעלו בקהילה, אותם אנשים ונשים, עדיני הנפש, שערכם הסגולי עלה לא פעם על רבים מבעלי התפקידים. כן אין הרשימה יכולה להעמיד ציון לאותם אנשים ונשים שפעלו באלמוניות, שהקהילה נתברכה בהם בכל תקופת קיומה והם שמשו אות ומופת לרבים. מכל אלה הקדושים והטהורים אשר מסיבות אלה לא הזכרנום בשמותיהם, מבקשים אנו סליחה ומחילה ביראה ובכבוד.

ראשי קהל וסגנים

ראש הקהל הראשון שאת שמו אנו מוצאים בכתובים היה ר׳ משה גולדברג. הוא כיהן בשנים 1887/9, בתקופת רבנותו של הרב אהרן שמואל אסאד.

המכהנים אחריו:

בשנת 1891 — ר׳ יצחק צבי פריי, חתן בעל ה„כתב סופר״.

בשנת 1894 ובשנת 1897/8 — ר׳ פיישל ליב (ליאופולד) ווזנר (בשנת 1894 נבחר גם לשופט עירוני). כסגני ראש הקהל בתקופתו כיהנו ר׳ יעקב פליישמן ור׳ דוד בראון.

בשנת 1899 — ר׳ בנימין פשקוס (המבוגר). סגנים: מר עקיבא פרלבלום ומר ארמין פריי.

בשנת 1900 — מר עקיבא פרלבלום (הוא אשר יסד את המוסד הבנקאי הראשון בסרדאהלי, בשנת 1885, בשם Csallóközi Általános Takarékpénztár).

---

167 המקורות; Kalender für Israeliten; Ungarlandische Jüdische Zeitung; Egyenlőség; Jüdische Presse; Jüdisches Familienblatt; Der Jüdische Herold; Štátny slovenský ústredný archiv, Bratislava; Fond Sväz židovských naboženských obci; וכן על־פי עדויות וזכרונות וכו׳.

בשנת 1910 — ר׳ יששכר בער וצלר. סגנים: ר׳ יצחק צבי פריי ור׳ דוד בישיץ.

בשנים 1916/18 — ר׳ ברוך בראון. סגן רה״ק: ר׳ אלעזר אנגל.

בשנים 1921/24 — ר׳ אלעזר בישיץ (היה גם מנהל הסניף המקומי של הבנק Dunajská Banka בסרדאהלי). סגן רה״ק: ר׳ יחיאל וצלר.

בשנים 1924/28 — ר׳ מאיר ווזנר (היה גם שופט עירוני). סגן רה״ק: ר׳ מיכאל וייס.

בשנים 1932/35 — מר יהודא ליב היבש. סגן רה״ק: ר׳ מיכאל ווזנר.

בשנים 1935/38 — מר שלמה יודא וייס (הוא נספה כתוצאה מתאונה קטלנית, כאשר המכונית שבה חזר מנסיעתו לבודאפשט בעניני הקהילה התנגשה ברכבת). סגן רה״ק: ר׳ יצחק רימשטיין.

בשנים 1939/42 — ר׳ דב (בער) ברויאר. סגן רה״ק: ר׳ פנחס וצלר.

בשנים 1942/44 — ר׳ חיים יהודה בן ר׳ אלעזר אנגל, ראש הקהל האחרון של קהילת דונאסרדאהלי.

מזכירי הקהילה

ר׳ אלכסנדר ארנפלד, ר׳ יום טוב (ליפמאן) פורגס, ר׳ משה אלי׳ פשקוס.

שוחטים וחזנים

ר׳ משה מרדכי קליין, ר׳ יודא הורוביץ, ר׳ ראובן שלייפשטיין, ר׳ אנשל לאק, ר׳ שמשון קאופמן, ר׳ חיים ישראל הלברשטם.

יצויינו במיוחד שלושת השו״בים האחרונים: ר׳ חיים נס (שהיה מפליטי פולין שבאו בימי מלחמת העולם הראשונה, התישבו והתערו יפה בחיי הקהילה), ר׳ דוד בלומנברג ור׳ מנחם מנדל שלמוביץ (שהיה גם החזן הראשי), אשר מלבד תפקידם בקהילה עסקו גם בעניני גמ״ח של הכנסת אורחים ודאגה לעוברי אורח וזכו להוקרה ולחיבה של כל הקהל.

בעלי תפילה

בבית־הכנסת הגדול ובבתי־כנסת אחרים בקהילה שימשו כשליחי־צבור, מהם במשך עשרות שנים: ר׳ חיים ליב ויינר, ר׳ זיינוויל וייס, ר׳ יוחנן פליישמן,



החלקה העתיקה בבית העלמין



החלקה העתיקה בבית העלמין

ר׳ משה ויינר (בעל „כל־נדרי״), ר׳ יעקב קאפל פליישמן, ר׳ עזריאל אנגל, ר׳ שמחה וייס, ר׳ השיל צבי וייס, ר׳ שמעון פריי, ר׳ אברהם משה קראוס ור׳ אהרן מאיר גרינוולד. בעל תוקע בביהכנ״ס הגדול עשרות בשנים היה ר׳ עזרא הירשלר.

ביהכ״נ „עדת ישראל״

ר׳ יוסף בישיץ — יו״ר; ר׳ יוחנן פליישמן, ר׳ מיכאל הרצפלד, ר׳ יוסף וייס, ר׳ יששכר דב גרינוולד ור׳ יודא פישר — חברי הנהלה.

מוסדות החנוך

גננות: מרת אמיליה פולק, מרת פליישמן.

מקרא דרדקי: ר׳ ישי הירש (היה גם מגיד שעור בחברת „תפארת בחורים״), ר׳ צבי הרש ויזל ור׳ שמעון דיאמנט.

בית־הספר — מורים ומחנכים: מר בנו היילפרין (מנהל), מר ברנט וירטשפטר, מר יצחק רייצר, מרת יוליא וירטשפטר, מרת אנטוניא וייס, ר׳ שמואל טישלר, ר׳ יום טוב (ליפמאן) פורגס, מר דוד רוזנבאום (מנהל), ר׳ יוסף שטרן, ר׳ יעקב קאפל פליישמן (מורה דת), ר׳ משה פדרוייס (מורה דת), מר יעקב קריינר, מר מרדכי שטדלר, מר יודא רוזנבאום, ר׳ מנחם פטני, ר׳ יודא ליב פוריס, מר דוד לוי, מרת אנטוניא (טוני) הולצר (מורה למלאכה) ומרת לילי שטדלר.

תלמוד תורה — רבנים ומלמדים: ר׳ יצחק וולף קליין, ר׳ משה דוד כהן, ר׳ מרדכי גרינבאום, ר׳ יצחק צבי פירסט, ר׳ יעקב ניישלוס, ר׳ אברהם אנגל, ר׳ יודא פרידמן, ר׳ אברהם פדרוייס, ר׳ מאיר טורנר, ר׳ שרגא פייש פליישמן, ר׳ אלעזר טאובר, ר׳ יחזקאל וידר.

הנהלת חברא קדישא ומושב זקנים

ר׳ חיים ליב פורגס, ר׳ בנימין פשקוס, ר׳ יוסף טאובר, ר׳ אברהם שטרן, ר׳ ברוך בראון, ר׳ יוחנן פליישמן, ר׳ לוי צבי פוריס, ר׳ משה ויינר, ר׳ מיכאל קראוס, ר׳ יוחנן ווזנר, ר׳ עזריאל אנגל, ר׳ מנשה אונגר, ר׳ משה אלי׳ פשקוס, ר׳ משה פליישמן, ר׳ שלמה מאיר אנגל.

מטעם הנשים פעלו כ„גבאיות״ החברא קדישא: מרת מרים ווזנר (בת מרן המהרי״א), מרת חנה בישיץ, מרת ריזל פעטעגי, מרת בטי נויהאוזר, מרת שרה הרמן, מרת קלרה (קילא) שטרן, מרת גיטל רבקה פוריס, מרת ריזל בישיץ, מרת גיטל שטרן, מרת לאה פליישמן.

יצויין כאן גם זכרו של ר׳ אלתר ליזר, שמש החברא קדישא, מפליטי פולין מתקופת מלחמת העולם הראשונה, ובגלל היותו „פליט״ נמנה על ראשוני המגורשים כ„נתין זר״ בשנת 1941. יהודי חביב ויקר, לעולם היה מקדים שלום לכל אדם, ומעולם לא היה אדם אשר הוא לא מצא לו דברי ידידות ומילי דנחמתא.

נשיאות ארגון הנשים

מרת יוזפינה פשקוס (מייסדת), מרת שטיינר, מרת בטי נויהאוזר, מרת גיזלה וצלר, מרת פרידה פריי ומרת חנה אנגל.

הנהלת חברת מלביש ערומים

ר׳ יוסף בישיץ (מייסד) — יו״ר; ר׳ מיכאל הרצפלד — יו״ר; ר׳ פנחס וצלר — יו״ר; אבי מורי ר׳ חיים יהודה אנגל — סגן יו״ר.

ר׳ משה פריי (פאָלל)

אחד מיקירי קרתא שמעשיו ופעלו זיכוהו בפרסום ובתהילה. נתברך בעושר רב, ובכל דרכיו היה משכיל. ר׳ משה פאָלל ייסד את חברת „תורת חסד״ בסרדאהלי וניחן ברוח נדיבה. דברי הערכה חמים עליו מובאים בהקדמה מאת מרן הרב ר׳ אהרן שמואל אסאד זצ״ל בהקדמה לשו״ת „יהודה יעלה״ חלק ב׳, הגומר עליו את ההלל: „...איש חי רב פעלים נדיב נדיבות יעץ, המפורסם לשם ולתהלה, במעשיו הטובים מאוד נעלה, איש צדיק כש״ת מו׳ משה פרייא ז״ל, הוא הגבר הוקם על, הי׳ פאר עדתנו, ונזר קהלתנו, ברכו ד׳ בעושר רב, ועשה צדקות וגמילות חסד הרבה כל ימיו, למאות ולאלפים, גם לאינו ב״י, ובפרט ליהודים הכשרים, וביותר להת״ח, הו׳ היה המחזיק בעץ החיים, והי׳ עמוד הברזל לכל הלומדים, והתנהג בענוה יתירה, ולא היה בו שום שמץ גאוה, והי׳ חד מבני עלייה. ...וכן הצדיק הזה היה משפיל א״ע מאד, מחבב את המצות, ובזבז ממון רב ע״ד מצוה, ובפרט עבור מצות אתרוג, ועבור עליית ס״ת ביום ר״ה שעפ״י הרוב הי׳ עולה לסך ב׳ מאות וחמשי׳ זהו׳, וכמה גדולים מעשיו, עמד בפרץ בעד אמונת ישראל בעת אשר לפלגות גדולים נתהוו במחנה העברים, בכל לבבו נפשו ומאודו, והי׳ רחים רבנן ומוקיר רבנן, ובנו וחתניו רבנן. ...כן האדם היקר הכשר הזה האיש משה, נודע בעירינו לשם ולתפארת...״.

נפטר ביום טו״ב אלול תרל״ט והובא למנוחת עולמים בקרבת מרן המהרי״א זצ״ל. הוספד ב„אהבת ציון״ חלק ד׳ (עמ׳ י״א) בתוך הספד על הראב״ד הרה״ג מו״ה עזרא צורף זצ״ל.

ר׳ יצחק צבי פריי

בנו של ר׳ משה פאלל. יליד סרדאהלי. תלמיד המהרי״א, ואחרי פטירתו תלמיד בעל ,,כתב סופר״. תכונותיו ומדותיו הטובות זיכוהו באמונו של בעל ,,כתב סופר״, שנתן לו את בתו הצעירה מרת רויזה לאשה. מסופר כי כאשר ביקר בעל ,,כתב סופר״ בסרדאהלי ושאל את ר׳ משה פאלל אם יסכים להשתדך עמו, ענהו הלה שאם מן השמים יסכימו גם הוא יסכים. על דבריו השיב בעל ,,כתב סופר״ שאם הוא יסכים בודאי יסכימו גם מן השמים.

גם ר׳ יצחק צבי זכה לעושר וכבוד והיה מעסקניה הבולטים ומעמודי התווך של הקהילה. היה מוכר כאיש נכבד וניחן ברוח נדיבה וכבעל צדקה. עסק בתורה ובצרכי צבור באמונה. היה ראש הקהל, יו״ר מועצת בית־הספר וכן היה סגן יו״ר הועד הארצי של חברת ,,מחזיקי הדת״ בפרשבורג.[168]

ר׳ יהודה ליב פשקוס

יליד הקהילה ותלמיד מובהק של הראב״ד ר׳ יוסף קליין (טשאבע) מחבר הספרים ,,אהבת ציון״ ו,,דברי יוסף״. ערך את קצור תולדות חיי רבו בהקדמה לספר ,,אהבת ציון״ על מסכת ביצה. אישיות בולטת, בעל הדרת פנים שבאצילות נפשו הקרין על כל סביבתו וזכה להוקרה וכבוד גדול מכל בני הקהילה. ר׳ ליב פשקוס היה ת״ח מהשורה הראשונה של תלמידי החכמים שבקהילה, הקדיש עתותיו לתורה ולעבודה ושקד על תלמודו יומם ולילה, ומלבד לזאת, עמד בראש מוסדות מקומיים וארציים. הוא עמד בראש בית־המדרש ע״ש הגרא״א פשקוס, היה יו״ר חברת ,,תורת חסד״, יו״ר הנהלת התלמוד־תורה, נשיא כבוד של ,,צעירי אגודת ישראל״ המקומית, חבר הועד הפועל של ,,אגוד הקהילות האורתודוקסיות האוטונומיות״ בסלובקיא, והיה יו״ר הועד הפועל הארצי של חברת ,,מחזיקי הדת״ שמושבה היה בברטיסלבה.

חברת ,,מחזיקי הדת״ חידשה את פעולותיה בשנת תרפ״ט, לאחר הפסקה מאז ימי מלחמת העולם הראשונה. בח״י תמוז תרפ״ט (7.7.1929) התכנסו בגלנטה רוב רבני הקהילות האורתודוקסיות של סלובקיא ונכבדיהן, והחליטו על חדוש ,,חברת מחזיקי הדת דמדינת סלובנסקו״. חברת זו קבלה על עצמה את הדאגה לכל עניני

---

[168] ע״ע בהקדמה לשו״ת ,,יהודה יעלה״ הנ״ל ובספר ,,כתב זאת זכרון״, עמ׳ 223/4.

האורתודוקסיה בסלובקיא, כגון שמירת הדת והמסורת, וכן את המשימות להסדר של ייצור ושווק תשמישי קדושה (סת״ם), עניני הישיבות, חנוך הנוער וכו׳

בכנס רב רושם נבחרו הנשיאות וכן הועד הפועל של החברה. לנשיאות הרבנים נבחרו הרב ר׳ עקיבא סופר ז״ל מפרשבורג כיו״ר והרב ר׳ יהושע בוקסבאום הי״ד מגלנטה כסגן יו״ר. ליו״ר הועד הפועל הארצי נבחר, כאמור, ר׳ ליב פשקוס.[169]

ממורשתו הרוחנית הוציא חתנו לאור ספר בשם **„שארית מיהודה״** (לונדון, תשל״ג), הכולל חידושי אגדות על התורה, נ״ך, חמש מגלות והגדה של פסח וכן חידושי משניות וש״ס.

ר׳ יהודה ליב פשקוס עלה על המוקד באושוויץ ביום כ״ז סיון תש״ד, הי״ד.

לזכר הורי

אבי מורי ר׳ חיים יהודה בן ר׳ אלעזר אנגל
אמי מורתי מרת פייגה בת ר׳ משה (לבית שוורץ)

רבות מחשבות עלו בלבי, כיצד ואיככה אעשה למען זכרם, עד שאמרתי בלבי, כי בקולמוסי אעמיד להם ציון, גל־עד ומצבה, כאן, בין דפי ספר זה, בין טורי המצבה הגדולה של האלפים: אנשים, נשים וטף, עוללים ויונקים בני קהילה קדושה דונאסרדאהלי, שכה רבות טרחו ועשו למענם, כה רבות פעלו עבורם.

יחיד נותרתי מתוך אחד־עשר ילדי הורי, עשרה אחים ואחות קטנה. הורי ואחי נספו בשואה ודמם נשפך על קידוש־השם. אבי מורי נהרג במחנה־עבודה קסג (Kőszeg) שבהונגריא ונטמן אחרי המלחמה בקבר אחים בבית־העלמין שבבודאפשט; אמי מורתי עם שבעה מאחי ואחותי הקטנה עלו על המוקד באושוויץ; אחי השני נהרג במחנה־עבודה זיגנדורף על הגבול האוסטרי־הונגרי; אחי הרביעי נהרג במחנה־הרכוז מאוטהאוזן ומקום קבורתם לא נודע.

בית הורי, בית יוצר יהודי לאמונה וחסד היה. ספוג אמונה יהודית שרשית ועמוקה, רווי בכל המדות הנעלות והנאצלות של יושר וצדקה, של חסד ועזרה לרבים. בית־ועד פתוח לכל נזקק ונתון בצרה. הרבה מחויותי והתרשמויותי, שבאו

---

[169] למזכיר החברה נבחר בנו, ר׳ שלמה מאיר ז״ל, שהיה גם מזכיר ועדת ההכנה. לאחד הגזברים נבחר ר׳ אלעזר בישיץ (ראש הקהל לשעבר) וכמה בעלי־בתים נוספים מסרדאהלי נבחרו כחברים בהנהלה הארצית (ראה: Jüdische Presse, שנת 1929, גליון 29; Jüedisches Familienblatt, שנת 1929, גליון 15).

לידי בטוי בספר זה, הן פרי זכרונות מבית הורי, אולם עוד רבים הם המעשים שנודעו לי עליהם, מדבריהם מלאי ההערצה של מכרים וידידים רבים.

אבא, מתלמידי הגה״ק ר׳ יוסף צבי דושינסקי זצ״ל (בגלנטה), שימש כחבר ועד הקהילה, כגבאי בתלמוד־תורה, ובמשך שנים רבות כסגן יו״ר חברת „מלביש ערומים״. לשיא פעילותו הגיע בהבחרו כ„ראש הקהל״, והיה אחרון ראשי הקהל בקהילה קדושה דונאסרדאהלי המעטירה. מועמדותו הוצעה על דעת כל חלקי הקהילה ונבחר ברוב קולות הצבור. פעל רבות לייצוב מצבה הכספי של הקהילה, שתוכל למלא את תפקידיה המרובים בשנות המלחמה הקשות וכדי להקל במדת־מה את העול הכבד בשנות עוניה ומרודיה.

בתפקידו הקשה בשנות הזעם נעזר בעצה ותושיה מאת אמי האהובה, אשת חיל ומלאת חכמת חיים, מנשים באהל תבורך. לילות כימים עשו יחדיו בצרכי צבור באמונה, וכל זה בנוסף לדאגה למשפחה הגדולה, דאגה לקרובים ורחוקים, עזרה ותמיכה לנצרכים ונדכאים, בכל הזדמנות ובכל עת מצוא ומעל לכל מדה.

לאמי היקרה מזמור, שיר הלל אשירה לה: כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. נדיבות לבה היתה לשם, אוזניה קשובות לכל מר לב ונתון בצרה. מעולם לא היה מוקדם מדי ומעולם לא מאוחר מדי בחפץ כפיה.

אין בכחי להעלות על הכתב אפילו את המעט מכל מעשיה הטובים אשר עשתה ופעלה בטוב לבה. לחם לאכול נתנה, ובגד ללבוש לכל נדכה. השתתפה ברוב פעולות העזרה והסעד בקהילה בשנות המלחמה הקשות. ידיה הברוכות לא פסקו מעשות טוב ומעולם לא נמנעה מלפעול ולעשות.

פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. שנים נסכה דברי עדוד ונחמה בדרשותיה והרצאותיה הנפלאות במסגרת ארגון הנשים בקהילה בפני מאות נשים ובנות, ששתו בצמא את דבריה מלאי התוכן. שבחיה נישאו בפי הרבים, נערצת ואהובה היתה על הכל. אצילות נפשה היתה לתהילה ויהללוה בשערים מעשיה.

מר דוד רוזנבאום

מורה, מחנך ומנהל (דירקטור) של בית־הספר היהודי במשך עשרות בשנים. ולא בכדי הפקידה בידיו הקהילה את נהולו של בית־הספר הגדול, שכחמש מאות ילדים נמנו על תלמידיו. פדגוג מעולה, אשר בכשרונותיו המצויינים הצליח לרומם את חבר המורים — עוזריו הנאמנים, לנהל את בית־הספר על רמה גבוהה ובסדר מופתי. הכתה השניה היתה כתת טפוחו, אך לא נעלם מעיניו דבר בכל אשר

התרחש בכל בית־הספר. קפדן מאד מטבעו, שלא חשך להטעים נחת שבטו מילד — בחינת חושך שבטו שונא בנו — אך יושרו והגינותו, הרצינות שבה התייחס לייעודו בהשלטת הסדר והמשמעת ששררו בבית־הספר, זיכוהו בכבוד הראוי לו מכל בני הקהילה. אלפים נמנו על תלמידיו במשך שנות פעילותו הארוכות וכמעט אין נמצא עמנו מיוצאי הקהילה אשר לא נמנה על תלמידיו.

מתוך הכרת האחריות הגדולה הרובצת עליו בחנוך דורות רבים, פעל ועשה ללא לאות, ללא הפליה בין תלמיד לתלמיד ואת רוחו זו השליט בבית־הספר כולו במשך כל תקופת כהונתו בבית־הספר. ראוי להזכיר גם את דאגתו לתלמידים בני משפחות מעוטות יכולת, כגון באספקת אוכל חם בחורף, בהשגת ספרי למוד וכדומה, וכל זה בדרך של כבוד וסדר, ומבלי לפגוע ביוקרתם של תלמידים אלה. ניתן לציין, כי לא במעט יש לזקוף את ההישגים בלימודים ואת אופיים הטוב ביושר והגינות של רוב הבוגרים שיצאו מבית־הספר היהודי שבסרדאהלי, למאמציהם הטובים של מר דוד רוזנבאום וחבר עוזריו.

ר׳ דוד רוזנבאום נהרג באושוויץ בכ״ז סיון תש״ד וכל בני משפחתו נספו בשואה, הי״ד.

ד״ר יוסף הרשקוביץ

רופא נאמן, איש צנוע והגון, יהודי ירא שמים וידידם הגדול של עניי הקהילה. כל ימיו עודד, ריפא, ועזר לעניים. ללא לאות, וללא תמורה, ישב שעות בלילות ליד מיטת חולה, ולא אחת גם שילם מכיסו את מחיר התרופות שרשם לחוליו. בערכו בקור־בית אצל חולה תלמיד־חכם, נוהג היה לישב וללמוד אתו שעור בגמרא. כך ידע לדבר עם כל חולה בשפתו כדי לעודדו ולחזקו, ובזה בלבד כבר היה מסיר מן החולה אחד משישים ממחלתו.

מאפיין את שאר־רוחו ואת מדותיו התרומיות הוא הספור אשר סיפר בעצמו, כי פעם התלונן בפניו רופא־עמית שפציינטים רבים אינם משלמים לו את חובותיהם. ענהו ד״ר הרשקוביץ, כי לו עצמו אין בעלי־חוב רבים, ואלה המעטים החייבים משלמים את חובותיהם כסדרם. בתגובה לתמיהת עמיתו ביקש ממנו ד״ר הרשקוביץ את ספר החייבים והורה לו למחוק את שמות האנשים אשר מטה ידם ואין ביכלתם לפרוע חובותיהם. אחר־כך שאלו: ,,האם עדיין נותרו לך בעלי־חוב רבים ?..״.

ד״ר הרשקוביץ שִׁמש כרופא במחנה־רכוז גרמני ובתוקף תפקידו השתדל והצליח לשחרר מעבודת־הפרך יהודים רבים לכמה ימי מנוחה. מפקד ה,,מרפאה״,

איש ס.ס. גרמני, שהרגיש בדבר, איים עליו ודרש ממנו לצמצם את השחרורים. אף שידע את הסכנות שבסלוקו מן ה„מרפאה", לא נרתע ד"ר הרשקוביץ מאיומיו וענה לו בגאון: „הנני רופא במקצועי, ואת תפקידי המוטל עלי כרופא אני ממלא באמונה, ואם אינכם מסכימים לדרכי סלקו אותי מהמרפאה".

בתום המלחמה חזר לסרדאהלי. שם הסתבר לו שכל בני משפחתו הושמדו. הוא לא היה יכול להמשיך לחיות במקום זה והחליט לעלות ארצה. אחרי עלותו ארצה התיישב בעפולה ונתמנה שם לרופא קופת חולים. כפי שנהג בחו"ל כן עשה גם בארץ, והכניס בבריתו של אאע"ה מאות ילדים, במשך חמש־עשרה שנות שבתו בעפולה, ללא שום תשלום או טובת הנאה.

נפטר בעפולה ביום י"ד כסלו תשכ"ג ושם מנוחתו כבוד.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

פרק ז׳

קלסתר הקהילה וצביונה

בבואנו להעלות קוים לתאור אופיה וצביונה של „סרדאהלי היהודית" עלינו להכיר גם דמויות פשוטי העם ששכנו בה, ובלעדם לא תהיה התמונה שלמה ונאמנה. למדנים ועמי־הארץ ישבו בצוותא, משכילים ועגלונים, תושבים ותיקים מדורי דורות ותושבים חדשים שמקרוב באו. הצד השווה שבכולם, שכולם כאחד נשמו את אווירת ההווי והמסורת שהתגבשה בסרדאהלי היהודית מדורי דורות.

מה בעצם היו אותו הווי ואותה מסורת, ומה היו הסיבות והתנאים שתרמו ליצירת האופי והצביון המיוחדים לקהילה זו?

התשובות לשאלות אלו טבועות במכלול העובדות של הקשרים האישיים, היחסים הפנימיים המאוזנים, הכבוד שניתן על־ידי כל אחד לגדול ממנו בחכמה ובדעת, החנוך המשותף והזהה לכל שכבות הצבור, ולא לאחרונה — ההומור היהודי השורשי בצבור זה וכן הנאמנות לצור מחצבתו.

החזיון הנדיר של עיירה בעלת רוב יהודי, וכן החריצות והפעלתנות היהודית, שהטביעו את חותמן על האזור כולו, תרמו ליצירת צביונה של „העיירה היהודית" עד כדי כך שאולי כמעט ולא היתה כדוגמתה. הקהילה, הקטנה כשלעצמה מבחינה אבסולוטית, לעומת פרסומה הנרחב, מעוררת עד היום ענין רב בצבור הרחב.

המצאות הקהילה בשכנות לקהילות גדולות ומכובדות (כגון פרשבורג, גלנטה, מוגנדורף ושורני) הסבה אמנם קורת רוח והרגשה נלבבת של חיים בקרב קבוצים יהודיים גדולים, ברם עובדות אלו טמנו בחובן את המגרעת של חוסר אפשרות להתפתחות נרחבת יותר. מכאן נבעו סימני ההסתגרות, שהביאו שוב בעקבותיהם את ההתלכדות הפנימית בקרב בני הקהילה.

מאידך היו לכך גם תוצאות שליליות, שכן רבים מבני קהילת סרדאהלי עזבו אותה בעטיין של מגבלותיה ואפשרויותיה הכלכליות המצומצמות, והם חפשו אחרי



קטע מאזור המרכז היהודי (הרחוב הראשי)

אפשרויות פרנסה נוחות יותר. תופעות אלו היו שליליות מבחינתה של הקהילה, ובשני היובלות האחרונים עזבו אנשים לא מעטים את סרדאהלי והתיישבו בפרשבורג הקרובה או בוינה ובבודפשט המרוחקות קצת יותר, וכן בערים אחרות ברחבי הונגריא וסלובקיא. עזיבה זו גרמה לכך שהקהילה לא התפתחה באופן יחסי למעמדה הרוחני ולאווירתה הביתית.

המסגרות הכלכליות היו צרות יחסית, ורבים נאלצו לנהל מאבק קשה להשגת פת לחמם; מהם שנאלצו להרתם בעול הפרנסה כבר בגיל צעיר, ומהם שמצאו פרנסות ועסוקים, שגרמו במשך הזמן לירידה רוחנית בקהילה, להתמעטות מספר התלמידים והתרבות עמי־הארץ, לעומת „תור הזהב" של המאה הקודמת.

אולם בכל זאת ועל אף הכל לא נפגמו פני הקהילה בכללותה גם בתקופות של חולשה רוחנית וכלכלית. לא נראו סימני עזיבה המונית ורוב הצבור — מסתבר — העדיף להסתופף בצל ההילה והזוהר שהעניקו לקהילה גאוניה וחכמיה מדור דור. העדר התנופה הרוחנית התאזן ברעות ושכנות טובה, קשיי הפרנסה — ברצון ובמעש של עזרה הדדית. הכבוד לתלמידי חכמים ולאנשי המעשה המשיך לשלוט בכיפה וערכי המסורת רבת השנים נשארו מטבע עובר לסוחר בידי רוב בני הקהילה.



קטע מאזור המרכז היהודי (רחוב ואמברי)

אנשים רבים התבלטו כעסקנים, גם בהיקף ארצי, ביחוד בקרב הצבור הדתי. היו גם סוחרים שקשרו קשרי מסחר עם מרכזי המסחר שבבירות הקרובות, ואנשים מעטים זכו לפרסום גם בעולם הספרות וההשכלה החילונית.

ובסופו של דבר לא היו גם תוצאות העזיבות שליליות לחלוטין; והן הביאו את פריין במרוצת השנים. בניה העוזבים של הקהילה לא זו בלבד ששמרו אמונים לקהילת מוצאם אלא גם הפיצו והרחיבו את שמה הטוב במרחקים, ועד היום מתפארים רבים ביחוסם המשפחתי לסרדאהלי: „סבתי היתה מסרדאהלי", „דוד (או גיס) היה לי בסרדאהלי", „קרובים היו לי בסרדאהלי", וכדומה.

רבים מתושבי סרדאהלי התגוררו בשכנות בחצרות היהודיים הגדולים, ושכנות זו וכן בתי־הספר המשותפים לכל בני הקהילה, סייעו לטפוח הערכים המשותפים למסורת קהילה זו. באותם חצרות שכנו עשרות משפחות עשירות ועניות, למדנים ועמי־הארץ, אחת ליד השניה, ממש דלת ליד דלת. התפתחותם של שכבות ורבדים יהודיים, כגון קבוצות הסוחרים השונות, קבוצות בעלי־המלאכה הזעירה, קבוצות המתפללים בבית־כנסת זה או אחר, קבוצות יושבי הספסלים

האחוריים שבבית־הכנסת הגדול, קבוצות משתתפי שעור זה או אחר, קבוצות אומרי התהלים, קבוצות רוכלי השוק ורוכלים סובבים, וכל זאת ללא התנשאות האמידים אי התבטלות העניים, הוסיפו לאווירת האמון ההדדי והכבוד ששררה בקהילה. ההכרות הקרובה של זה את זה, ולא לאחרונה ההומור הדק והשנינות איש על חשבון רעהו, כולל ה„תארים" שבהם „הוכתרו" אי־אלה מאנשי הקהילה ואף משפחות שלמות, דברי הליצנות והבדיחות על חשבון הנכרים בסביבה — כל אלה תרמו גם הם את חלקם ביצירת האידיליה הקהילתית. לעתים הופרעה אידיליה זו על־ידי אנשי ריב ומדון, או על־ידי הטלת דופי באיש זה או אחר, אך עד כדי פגיעה בהרגשה הכללית לא הגיעו הדברים.

נופך משלהם הוסיפו לצביון הקהילה מאות הזאטוטים והילדים היהודיים שהיו הומים ברחובות ובכיכרות העיירה. משפחות רבות נתברכו בחמישה, ששה, שבעה ואף עשרה ויותר ילדים. מרנין את הלב ממש היה מראה הילדים במאותיהם ממלאים את כל הרחובות המרכזיים בלכתם לבתי־הספר ותלמודי־התורה בבוקר ובשובם אחרי הצהריים ובערב.

נראה לנו, כי לא נרחיק לכת הרחק מן האמת — גם בהתחשב ברגשותינו המשוחדים לקהילה זו — אם נזכיר את ערגתם של קרובים ורחוקים אשר נזדמן להם להיות ולראות שם, לנשוף את אווירתה של העיירה, לדעת ולשמוע עליה, ולהזכיר את כמיהתם וכסופיהם מדי דברם בה, באמרם: „אהה, היתה זו קהילה! אהה, היו שם יהודים. אהה, אהה!".

לסכומו של דבר, זו היתה קהילה לדוגמא, מטרופולין של יהודים!

***

את התמורות שחלו בעשרות שנותיה האחרונות של הקהילה יש לכנות כדו־סטריות וכדו־מגמתיות מבחינת מהותן ואופיין. חידוש התחיה הרוחנית והצמדות אל המסורת מחד, והתרחקות מסויימת והנתקות ממנה מאידך. המגמה השניה התבלטה לקראת ובמשך העשור האחרון של חיי הקהילה, בתקופה החופפת את ימיה השלווים של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית וערוב שמשה וכן את תקופת הכבוש ההונגרי. וסבות משלהן לשתי המגמות גם יחד.

תחיה רוחנית מחודשת חלה בתום שנותיה הארוכות של מלחמת העולם הראשונה. תקופה זו הביאה בכנפיה את חידוש פני הקהילה וייצובה, ובעת כהונתם של שני הרבנים האחרונים, את חידוש נעוריהן של הישיבות המפורסמות, כאשר השאיפה לדעת ריתקה מחדש הרבה מבני הנוער למוסדות אלה, ולא ארכו הימים והן

הוציאו מקרבן דורות חדשים של תלמידי חכמים ובעלי־בתים מכובדים יודעי־ספר. גם הפסקת הריב הפנימי היווה גורם לא מבוטל לחידוש פני הקהילה ולהפניית המרץ הרב, שבוזבז בריב זה, לאפיקים חיוביים ורצויים.

בין גורמיה של המגמה השניה יש לראות את אותות הזמן החדש שהביא בעקבותיו נסיונות התקרבות־יתר לגויים, השתלבות בחיים הפוליטיים, הנתקות יהודים מהעיסוקים המקובלים והשתלבותם במקצועות החופשיים (עורכי־דין, רופאים, אגרונומים, סוכנים וכו׳), והרחבת אפשרויות ההשכלה וכו׳. כסבות נוספות למגמה זו יש לציין את ספיחי עם־הארצות, שכן קשיי הפרנסה גרמו לכך שרבים מבני פשוטי העם עזבו את ספסלי הלימודים בתום למודיהם בבית־הספר העממי, ומיד השתלבו בענפי הפרנסה והמסחר והלכו בדרכים משלהם, ובשל עוד סיבות דומות ושונות.

תקופת החרדה לבאות לפני הכבוש ההונגרי, ותקופת הכבוש עצמה, כאשר בני נוער רבים נותקו ממשפחותיהם, כרסמו לא מעט בחומת המסורת הקהילתית, אולם הרגשות הלוקליים האיתנים, הרגשת ההשתייכות אל הכלל — גם של הקבוצות דלעיל — מנעה פגיעת־יתר במסגרתה הכללית, באופיה ובצביונה של קהילה עתיקה זו.

שבת ומועדים

הרגשה חגיגית עטפה את העיירה היהודית סרדאהלי, „ירושלים הקטנה", בשבתות ומועדי ישראל, מכניסתם ועד צאתם.

הרעש וההמולה של ימי השוק בימי שישי, כאשר מאות מאכרי הסביבה היו מביאים למכירה את יבולם, מעופות ועד ירקות, מפירות ועד פרחים, שקטו מאז השעות המוקדמות של אחרי הצהרים. הרוכלים, שבכל ימות השבוע סבבו בכפרי הסביבה, כדי להוציא ממרכולתם את פרנסתם הדחוקה, חזרו כבר לבתיהם להנפש מעמלם הקשה. החנוונים ובעלי־המלאכה סגרו גם הם את חנויותיהם על מנעול ובריח, והכל מוכנים לקבל פני שבת מלכתא.

מנהג מקובל היה מדי ערב שבת להפיץ „שבת צעטטל", כעין עלון שבועי, ובו פורסמו ה„זמנים" של נעילת החנויות, הטמנת חמין, סגירת המקוה, איסור מלאכה, הדלקת נרות וכן ידיעות מחיי הקהילה, הודעות נשואין, בר־מצוה שיעלה לתורה[170] וקצת פרסומת מסחרית. כן היה שמש בית־הדין יוצא לסיורו השבועי

---

[170] מנהג מעניין שמקורו לא נודע לנו היה נפוץ בקהילה שקרובים וידידים היו משגרים מ־3 עד 13 ביצים (במספר בלתי־זוגי), לנער שהגיע למצוות, ורק מהמשפחה קיבל

ב"ה אזהרה לשמירת ש"ק

בהסכמת הבית דין צדק דק"ק דונאסערדאהעלי יע"א

שנת	פרשת	הפטרה	שבת
תשי"ד	בשלח	ודבורה אשה	ברכי נפשי

	אוהר
קונד־שפערע פיר הערען פרייטאג	4.00
שאלעט געטצען - געשעפטסשפערע פרייטאג	4.25
ליכט אנצינדען אונד ארבייטס פערבאט פרייטאג	4.35
זמן תפלה בבהכנ"ס ערב שבת	4.45
סוף זמן ק"ש של שחרית	8.54
שבת אויסגאנג	5.45
זמן תפלת שחרית בשבת קודש בהשכמה	7.15
זמן תפלת שחרית בחול	6.30
תפלת מנחה בחול	5.15

Macesz előjegyzés
végső határideje
vasárnap f. hó 6. d. u. 5 óra.

„שבת צעטל", עמוד ראשי

חתן הבר־מצוה מתנות חשובות יותר. מסיבות הבר־מצוה נערכו בשבת אחרי תפילת מנחה בבית חתן הבר־מצוה. במסיבה, בה נשא הנער בר־המצוה את דרשתו, הוגש כיבוד קל של פירות, משקאות קלים ומזונות בלבד.

לבדיקת ה„עירובין",[171] שמא יהיה צורך להכריז על איסור טלטול בשבת. במקרה ונמצא פגם כל שהוא בעירובין, הוכרז בכל בתי־הכנסת שבעיירה על איסור טלטול והעברה.

בתום ההכנות מתחילה הנהירה לבתי־הכנסת המצוחצחים והשופעים אור יקרות. איש איש על מקומו, איש איש בבית־תפילתו, לפי רצונו. בתום התפילה כל אחד פונה לביתו, אך בדרך משתהים קמעה, לא אצה להם הדרך, ליהודים הטובים. משוחחים על דא ועל הא, על הפוליטיקה הקהילתית (קולצן) ועל שאר עניני דיומא. אל רבים מבעלי־הבתים מתלווים „אורחים", עוברי אורח מיהודי קרפאטורוסיא ואזורי המרמורוש, שנהגו לצאת למסעי „שנוֹר" למרחקים ובשבתות שבתו בקהילות שהגיעו עדיהן.

את ההרגשה האמיתית של שבת וחג אפשר היה למשש בעיקר למחרת היום. החנויות נעולות, תנועה ברחובות אַיִן, כולם לבושים בגדי חג. שבת היום. רק פה ושם עובר גוי בעגלתו הרתומה לסוסים, כאילו תעה בדרך לא לו. השבת ומועדי ישראל נשמרו בקהילה, ללא חילול שבת בפרהסיה, בכל תקופת קיומה. הטיילת שברחוב הראשי אחרי הצהרים מלאה יהודים מפה אל פה. קבוצות של נוער, וקבוצות של ילדים משחקים. המבוגרים גם הם נמצאים ברחובות בשבת אחרי הצהרים, מי בדרך לבקור קרובים וידידים, ומי לסתם טיול של הנאה.

אווירת חג מיוחדת אפפה את הקהילה בשלוש הרגלים: פסח, שבועות, וסוכות — שנחוגו ברוב פאר והדר. לכל חג האווירה והתכונה המיוחדות לו. את בוא הפסח בישרו אפיית המצות, ההכנות לליל הסדר וציפיית הילדים לגניבת האפיקומן.

בשבועות, כטיול בין עצי היער היה מראה בית־הכנסת הגדול, למראה שדרות ענפי העצים והירק המשוכות בין שורות הספסלים והכסאות.

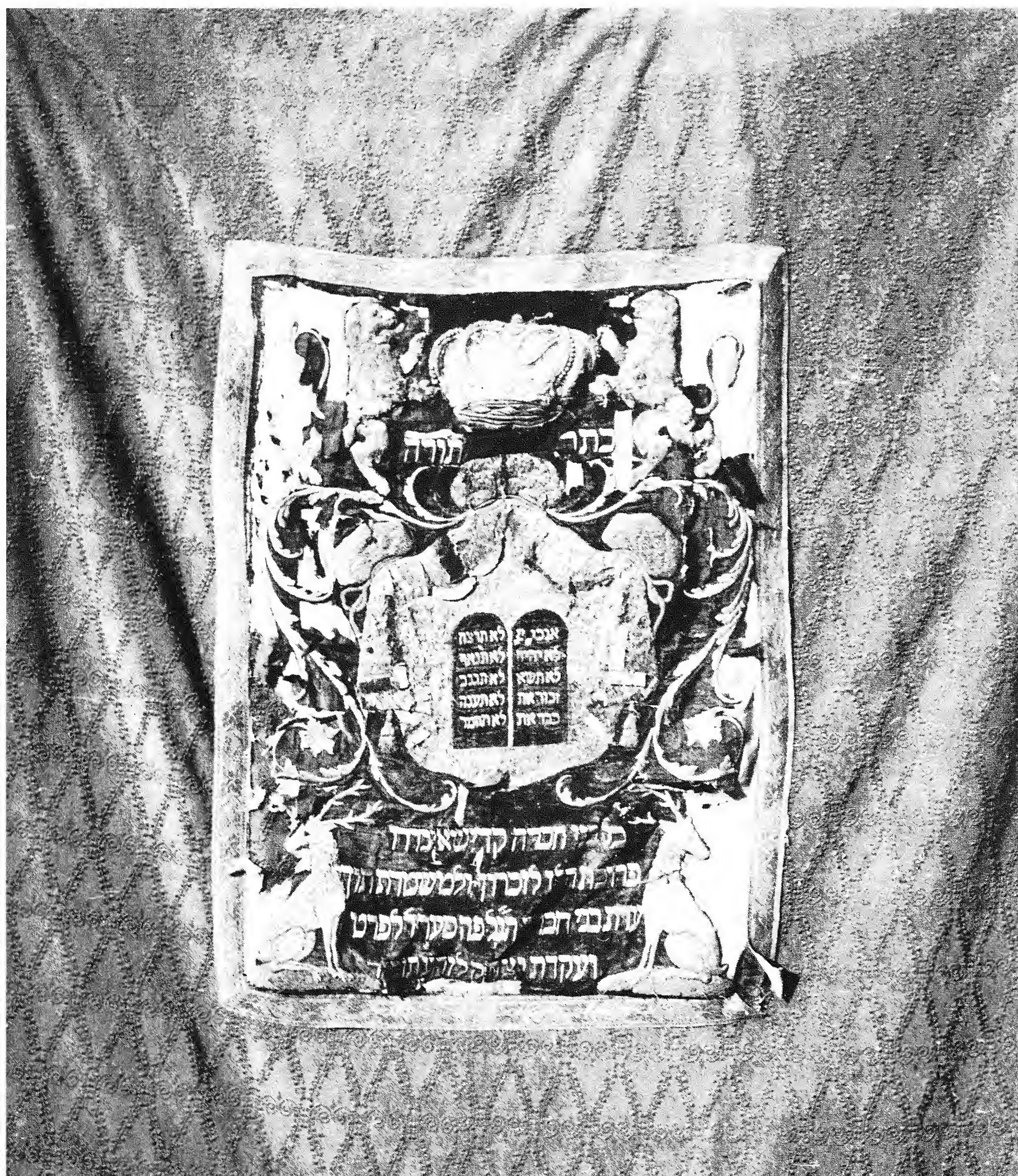
חוויה מיוחדת הקנה חג הסוכות. מאות סוכות הוקמו בעיירה, ובכמה מהחצרות הגדולות הוקמו עשר סוכות ויותר. קשוטי הסוכות שמשו אטרקציה לילדי הקהילה, שפשטו עליהן לבדוק ולהווכח סוכתו של מי נאה ומהודרת יותר.

---

[171] קורות וחוטי הערובין סולקו בידי ההונגרים באמתלה של חוטי תקשורת סודיים המשמשים את האויב.



פרוכת החג לשלוש רגלים בבית הכנסת הגדול



הפרוכת הלבנה לימים הנוראים בבית הכנסת הגדול

ב״ה

סליחות ליוה״כ

דשנת

"ישועה קרובה, ולא יראה המות" ו"מלאה ברכות לפ״ק

פה ק״ק דונאסערדאהעלי יצוא״ס.

פסוקי דזמרה . . . . —.5

שחרית 5.50

לשחרית

צא) פתיחה

צב) איכה אפצה פה

צג) אין מי יקרא בצדק

צה) אנא א׳ תהלתי

קז) פזמון

קח) עקידה

זמן שחרית ביז 9.25

למוסף 11.25

קט) פתיחה

קיג) אך במתח דין

קטו) אדון בשפטך אנוש רמה

קכג) פזמון

קכד) עקידה

למנחה . . . . 3.

קכה) פתיחה

קכז) אפסו אשים ובטלו קרבנות

קכט) אפס מזיח מחבב ומכפר

קלט) פזמון

קמ) עקידה

נעילה 4.25

תוקעין תקיעה אחת 6.02

Der זמן ist laut Mitteleuropischer Zeit berechnet

„סליחות צעטל"

Bérleti és chamec - vételi szerződés.

Alulírottak, helybeli ... és ... mai napon következő szerződést kötöttünk:

1.) ... bérbeadja üzletét, magtárát, raktárhelyiségét, éléstárát, pincéjét, padlását, istállóját, ahol az alant felsorolt és ki nem törölt tárgyak vannak úgyszintén kizárólagos italmérési jogát ... nak korlátlan használatára 9 egymásután következő napra, még pedig ma délelőtti órától kezdve bezárólag ... havi ... -ig este 9 óráig K ... f.

2.) ... eladja ... -nak az alant felsorolt árúcikkeket a következő árakban.

Szeszt	literenként	K	f	Buzát	mmzs.-ként	K	f	Cukorkák	klg.-ként	K	f
Denat. szeszt	„	„	„	Rozsot	„	„	„	Irós vajat	„	„	„
Pálinkát	„	„	„	Árpát	„	„	„	Csokoládét	„	„	„
Rumot	„	„	„	Zabot	„	„	„	Keményítőt	„	„	„
Szilvoriumot	„	„	„	Korpát	„	„	„	Darát (Gries)	„	„	„
Törkölyt	„	„	„	Ecetet	literenként	„	„	Árpakását	„	„	„
Sört	„	„	„	Borszeszt	„	„	„	Csirizt	„	„	„
Szesszel vegyített bort	„	„	„	Különféle italok	palackonként	„	„	Ruszli hordócskába		„	„
Süteményt	klgr.-ként	„	„	Tésztát	klgr.-ként	„	„	Savanyított ugorka		„	„
								Befőtt gyümölcsöt	üvegenként	„	„

Földeit, hol tegnapelőtt óta vetve van — a vetéssel együtt becsértékben

Lisztet 0 1 2 · 3 4 5 6 7 7és feles 8 RI. RII. RIII.

K ... métermázsánként

esetleges folytatést a túloldalon.

Valamint valamennyi szesz, sör és pálinkás hordókat és edényeket lisztes és korpás zsákokat becsértékben.

3.) ... vevő urnak jogában áll, ma délelőtt 11'30 óráig az itt felsorolt és ki nem törölt tárgyak mértékét és sulyát megállapitani. — Ha ezt azonban bármi okból mellőzné, ugy ... vevő köteles lesz ... eladó urnak az árúk súlyára és mértékére nézve teendő kijelentéseinek teljes hitelt adni és azok árát minden levonás nélkül kifizetni.

4.) ... vevő és bérlő K átadott ... nak — ezen összegnek fele az 1) pontban felsorolt bérbeadott helyiségekért és italmérési jog bérlet összegre; a másik fele pedig a 2) pontba felsorolt és eladott árucikkekre adott részletfizetést — **az 1 pontban említett bérlet erejénél fogva, és minthogy azáltal az említett helyiségek jelenleg a bérlő tulajdonát képezik** — 2) pontban felsorolt árucikkek, nemkülönben az ott fel nem említett bérbeadó és az eladó házában vagy azon kívül létező és az ő tulajdonát képező kovászos élelmicikkek, ugyszintén az ő sütő és főzőedényeihez tapadt **Chamecz** a vevő korlátlan birtokába saját veszélyére és kockázatára megy át, ugy hogy nevezett vevő és bérlő a vett ill. bérelt tárgyakkal minden tekintetben szabadon rendelkezik.

5.) ... kötelezi magát, hogy a hátralékos összeget ... havi ... ig este 10 óráig az eladó és berbeadó kezeihez hiány nélkül lefizeti — a vétel azonban már ma délelőtti ... órától kezdve végleges mintha ... ur az egész összeget átvette volna minthogy az eladott áruk semmiképen sem tekinthetők a hátralékos összeg biztositékául és igy a hátralékos összeg közönséges tartozásnak tekintendő. — Melynek erejénél fogva két teljesen egyező szerződést kiállítottunk, mindkét fél azokat aláírta és mindegyik fél egy-egy példányt átvett. — **a vevő ezen szerződés erejénél fogva, valamint a bérelt helyiségek kulcsainak átvétele által**, mind a bérelt helyiségek az eladó tulajdonát képezett házában, vagy azonkívül lérező kovászos tárgyak, a vevő tulajdonába lép.

Kelt ...

... eladó és bérbeadó. ... vevő és bérlő.

Figyelmeztetés : 1.) Élesztő, kovász, kenyér és mézeskalács el ne adassék. 2.) Esetleges kötlevelek eladandók. 3.) A szerződés annak átvétele előtt felolvasandó és magyarázandó. 4.) Figyelmeztetni kell a vevőt, hogy esetleges átvétel megtagadásánál az áruk vissza v á s á r o l t a t n a k.

Kapható kizárólag Soifer Sámuelnál Dunaszerdahelyen. Nyomatott Goldstein J. Somorja.

חוזה מכירת חמץ

(אפשר להשיג רק אצל שמואל סופר בדונאסרדאהלי)

מוקד התפילות החגיגיות היה בבית־הכנסת הגדול כאשר החזנים מנעימי השיר (לפעמים בצרוף מקהלה) הנעימו בתפילותיהם את אווירת החג, לשמחת הקהל. הפרוכת שעל ארון הקודש הוחלפה משל שבת לשל חג וזו של החג לפרוכת הלבנה של הימים הנוראים.

הסתיו מתקרב ואתו ימי הסליחות והימים הנוראים, ימי הדין מי לחיים ומי למות, מי ברעב ומי בצמא. חוויה בלתי נשכחת היה מראה הקהל לבוש הבדים, בקיטלים הצחורים, בימים הנוראים. נרות גדולים למאות דולקים בבתי־הכנסת ביום הכפורים וכל קהל עדת ישראל מצטופף בהם מערב עד ערב.

נהוגה היתה הפצת ה„סליחות צעטטל" (לוח הסליחות) על פרקי הסליחות הנאמרים באותה שנה. דרשות נישאו מפי הרבנים לפני תקיעת השופר ובליל „כל נדרי" וכן בשבת תשובה ובשבת הגדול.

זכרונות נעימים עולים בנו כאשר אנו נזכרים בחגיגות שמחת תורה, בהקפות רבות־הרושם עם עשרות ספרי התורה, חלוקת הנרות לילדים, מאות הדגלונים שבידיהם, הרעש וההמולה שמלאו בדיצה וחדוה את לבבות הקהל. מנהג נחמד מאוד היה זריקת התפוחים בתום התפילה. שקים מלאים ובהם מאות קילוגרמים של תפוחים הוטלו לבין הקהל על־ידי הגבאים בבתי־הכנסת השונים, לציון שמחת התורה.

זכרונות נעימים עולים בנו גם בהזכרנו בחג האורים, בחנוכה, כאשר נרות החנוכה הרבים נצנצו מחלונות הבתים היהודיים, וילדינו ישבו מסביב לשולחן, בחדרים המוסקים, ושיחקו במשחק הסביבון, ה„טרנדלי" המקובל, וציפו בכליון עיניים לראות שאיזה אות מאותיות נ(ס) ג(דול) ה(יה) ש(ם) תצא מהסיבוב, אשר תקבע את גודל הזכיה בכסף או בבוטנים ואגוזים.

פורים

כאחת התופעות המרעננות בחיי הקהילה הזכרנו לעיל את אווירת ההומור הדק ששררה בה. הבה ונתייחס גם אל נושאים אלה בכובד ראש הראוי להם. העידן להתרת הרסן נקבע במיוחד לימי הפורים, כי מה טבעי יותר מאשר לתת פורקן לרגשי הבדחנות ביום שחייבים בו לבסומי.

חוויות הפורים בשנים כתקנן הרשימו לא רק את הקהילה היהודית, אלא גם את כל תושבי העיירה כולה. הסיסמא ,,משנכנס אדר מרבים בשמחה" נתפרשה כרוחה וכלשונה. מיד עם כניסת הפורים אחרי קריאת המגילה, החלו קבוצות נערים ,,שחקנים" חובשי מסכות ומאופרים היטב לסובב ברחובות, להכנס לבתים ולהפגין את כושרם ויכולתם בהצגתם של מחזות מבדרים קצרים, תמורת דמי פורים מקובלים. הצוענים הרבים שגרו בעיירה אף הם לא טמנו ידיהם בצלחת. אם פורים,



ה,,פורים רב" מגיע...

כי אז גם להם פורים! גם הם החלו לעבור מדלת לדלת ולהנעים בכנורותיהם את ארוחות סעודת הפורים בערב ולמחרת, וכמובן גם הם באו על שכרם.

תכונה רבה קידמה את הופעת העתון ההיתולי „ידיעות וחדשות פורים". בעתון זה מצאו את מקומן כל סברות הכרס והאמרות השנונות על חשבון מגרעותיהם ומחדליהם של מנהיגי הצבור ונכבדיו. הרצועה הותרה אמנם, אך לא עד כדי התרת המשמעת העצמית המרסנת. ה„פורים שפיל", הצגת מחזות כגון „מכירת יוסף" בהשתתפותם של עשרות שחקנים־לשעה מבין הנוער המתבגר, זכו לתשואות הצבור והכרת תודתו. ברם, מסמר היום היה בלי ספק הופעת ה„פורים רב" ולהקתו מבני הישיבות, „שהגיעו" ברכבת (מהכפר הסמוך) בצהרי היום. שלטים וכרוזים הודיעו על בואו ועל אחוריו משעה לשעה ופרשים ותרועות חצוצרה קידמו את פניו. עם בואו נערך טקס ההכתרה בתחנת הרכבת ומיד אחר כך תפס את מקום הכבוד על כסא המלכות שהוכן עבורו, על פלטפורמה גדולה רתומה לסוסים או שוורים. אחרי דברי פתיחה קצרים והקראת המנשר, החל המסע לסובב בחוצות העיירה. בככרות ובנקודות המרכזיות נעצרה התהלוכה מדי פעם והרב „עושה הנפלאות" נשא את דברו לצבור שומעיו. רגיל היה לנאום את נאומיו גם בשפה הצ׳כית לקהל פקידי הממשל הצ׳כיים ובהונגרית לתושבי המקום ההונגריים. מסעותיו נגמרו בבתי הרבנים וכאן הוכתר לרב ראשי ליום אחד עד צאת הפורים.

תכנית פורים לא נתמלאה בבידור בלבד, אלא היוותה מסגרת נאה למשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, וזאת בעין יפה.

*

כיון שאנו עוסקים בחג הפורים ובאוירת הבדחנות וההומור, נביא במסגרת מאמר זה אחדות מצרור הבדיחות שנפוצו בקהילה מפעם לפעם ומזמן לזמן.

✡ מעשה במורה שוחר דקדוק עברי, שאהב להתפלמס עם רעהו, סוחר, וגם הוא שוחר דקדוק עברי. באחד הימים עצר המורה בבוקר השכם את הסוחר שמיהר לעסקיו וביקש ממנו להסביר לו פרוש המלים שבסליחות „ותֵק תיק מנרתיק". כאשר הלה לא הצליח להתחמק ממנו, ענהו קצרות: „ותֵק תיק, תעתיק (תזיז) את התיק מנרתיק, ישאר נַר!". שכן „נַר" באידיש פירושו: שוטה, טיפש.

✡ שוב, מעשה בשני סוחרי עופות, האחד בן למשפחה מכובדת של תלמידי חכמים והשני בן למשפחת יהודים פשוטים, שהסתכסכו ביניהם והראשון פגע בכבוד השני ברמזו למוצא משפחתו. הטיח הנפגע בפוגע: „הלוואי והיית דומה לאביך כפי שאני דומה לאבי!".





תמונות פורים

★ מפורסמת היתה הרגשת העליונות כביכול והזלזול מעט של ה„אוּבּער־לענדער" (יהודי גלילות המערב של סלובקיא והונגריא) כלפי ה„אונטערלענדער" (יהודי קרפּאטורוסיא ומרמורוש והמחוזות המזרחיים הקרובים אליהם). על רקע זה יש להבין את המעשיה הבאה:

בחור ישיבה מקרפּאטורוסיא התארח בשבת אצל אחד מבעלי־הבתים בקהילה (סרדאהלי שכנה באוֹבּרלנד), ובהופעתו הראשונה הרגיש הבחור באי־נוחות. כאשר שאלו מארחו בעל־הבית את השאלות המקובלות, סירב הבחור בעקשנות לגלות את מקום מוצאו. רק לאחר הפצרות רבות של המארח גילה הבחור את סודו הכמוס, כי מוצאו מקרפּאטורוסיא. בעל־הבית ענהו: „נו, אין צורך להתבייש בזה, אבל... גם לא להתפאר!".

★ אחד מצעירי הקהילה גויס לצבא במלחמת העולם הראשונה, נשלח לחזית הרוסית ונפל בשבי. בתום המלחמה זכה להשתחרר אחרי תלאות רבות. לרגל המאורע המשמח הבריק הביתה כי זכה להנצל, וכי הוא נמצא כבר בדרך הביתה. המברק שנתקבל השרה שמחה רבה במשפחה, אולם לא לזמן רב, שכן החל לכרסם בהם הספק אם אמת הכתוב בו. בספקנותם כי רבה הוציא ה„חכם" המשפחתי את פסק־דינו, כי אמנם יש מקום לחששות, שכן לא אחיהם הוא שהבריק את המברק, ובוודאי חמד לו מישהו לצון, שכן המברק שנתקבל אינו כתוב בכתב־ידו!..

★ מעשה ביהודי גאוותן בעל בעמיו שבא בדין־ודברים עם רעהו, יהודי פקח, אך נמוך קומה. כאשר התלהטו היצרים הכריז הראשון: „אם תרבה עוד דברים אשימך בכיסי הקטן!". לשמע דבריו ענהו הלה בפשטות: „אם אכן כך תעשה, כי אז יהיה בכיסך הקטן יותר שכל מאשר בראשך!".

★ ועוד מעשה ביהודי שלֵו וצנוע שהשדכן הציע לו שידוך מתאים לו ביותר. הלה קבל את ההצעה, נסע ל„בשאו" (הכרת הכלה המיועדת) ובו במקום החליט להשתדך אתה. הוא חזר הביתה כשהוא שבע־רצון והודיע בשער־בת־רבים כי התארס עם פלונית זו וזו. לשאלת הסקרנים מי היא הכלה, ענה: „אני, אני איני מכיר אותה, אבל... השדכן יודע מי היא!".

פרנסות ועיסוקים

עיצוב פרנסותיהם ועיסוקיהם של אנשי הקהילה היה תוצאה של מרכיבים, שגרמו להתפתחות המסחר והרוכלות. זמן רב הצרו חוקי המדינה את רגלי היהודים ברכישת קרקעות ומגרשים, אסרו עליהם להתעסק במלאכה ובאומנות, ובלית ברירה

נאלצו להצטמצם בתחום המסחר והרוכלות ובעסקות בזויות של רבית קצוצה. שלטון הרוזנים, של המאה השמונה־עשרה, התייחס אמנם בליברליות למתישבי קהילת סרדאהלי, אך עם התבססות השלטון המרכזי הורחבו ההגבלות נגד היהודים בהיקף ארצי והחלה הצרת צעדיהם חדשים לבקרים. התרים שהותרו הוחלפו במהרה באסורים חדשים ומחודשים. בעלי־המלאכה והאומנים, שהתארגנו בארגוני ה־Céh, היו חזקים דיים להשפיע על השלטונות להמנע מהוצאת רשיונות מלאכה ליהודים, שכן חששו מהתחרותם. רק בשנות השישים של המאה התשע־עשרה, אחרי האמנציפציא, הוסרו ההגבלות הרבות על רכישת קרקעות ושדות, וכן הותרה ליהודים התעסוקה במלאכה לענפיה השונים: חייטות, נגרות, סנדלרות, אפיה וכו׳, ומשפחות לעשרות התפרנסו מענפים אלה.[172]

האפשרות לרכישת קרקעות וכן הרשות לעיסוק בחקלאות נוצלו מיד עם נתינתן ויהודי קהילת סרדאהלי וסביבתה החלו להתבסס גם בענפים אלה. יהודים החלו לרכוש אחוזותיהם של רוזנים שירדו מנכסיהם, וכן חלקות אדמה של אכרים קטנים שנאלצו למכרן מפאת דחקם. הופעתם של יהודים בעלי־אחוזות לא נעמה כלל וכלל לצבור הגויי בכללותו, אלא שאלה השלימו עם המציאות.

מכל מקום, גם עתה נשאר עיקר הפרנסות באפשרויות המסחר ובענפים שמסביב לו. על השלכות קיומם של קבוצים יהודיים גדולים בסביבה, על מקומה הגיאוגרפי והגיאופוליטי של הקהילה, על המספר הרב יחסית של בני הקהילה במקום כה קטן, ועל הגורמים הבולמים והמרסנים התפתחות רבת־היקף במסחר דובר כבר, ובכל זאת היו אלה מקורות הפרנסה העיקריים שעליהם התבססה קהילת סרדאהלי מקדמת דנא. היו אמנם אנשים אמידים ועשירים — אם כי לא עשירים מופלגים בקנה־מידה של העשירים בבירות אירופה — אך אנשים קטנים, שטרחו קשות להשגת פת לחמם, היו והיו.

ענף המסחר הקיף קשת רחבה של פרנסות ועיסוקים, מלבד הענפים המקובלים, גם אותם המקצועות שהיו אופייניים ומיוחדים לתנאי האזור. בהתפלגות ענפי המסחר השונים לא היה קו מבדיל בין עשירים לדלים, ולרוב נמצאו באותו ענף גופא סוחרים שהצליחו ואילו אחרים שלא האיר להם המזל פנים. המצאותם של תלמידי חכמים, משכילים ועמי־הארץ, באותם ענפים היתה גם היא מן המקובלות, אך בכל זאת נמצאו מקצועות שבהם התרכזו שכבות של יהודים פשוטים בעיקרם.

---

172 ראה בספר A Magyar korona országainak helységnévtára, מאת Juhos János (בודפשט, 1882), עמ׳ 12, כי בסרדאהלי היה קיים בצד ארגוני בעלי המלאכה הענפיים גם ארגון כללי של בעלי מלאכה יהודיים (Izraelita vegyes ipartársulat).

קבוצה בעלת משקל מיוחד היו סוחרי הטקסטיל והמנופקטורה. כשלושים היה מספר סוחרי הטקסטיל וכחמישה־עשר מספר סוחרי המנופקטורה. בשני הענפים נמצאו בעלי יכולת ומצליחים, בינוניים ועניים. ובנוסף על אלה ומסביב להם, ובעיקר בענף המנופקטורה והסדקית, נמצאו הרוכלים בעלי הדוכנים שלא יכלו לרכוש להם חנויות להציע בהן את מרכולתם הדלה, ונאלצו להסתפק בלקוחות עוברי אורח בלבד. גורל קשה עוד יותר היה מנת חלקם של הרוכלים, שסבבו, בקור ובחום, בירידים ובכפרים, כדי להביא טרף לביתם. למסגרת מקצועית זו יש להוסיף את ענף ה„טנדלרים", סוחרי הלבוש המוכן — האבטיפוס של הקונפקציה המודרנית — שסיפק פרנסה לכחמש־עשרה משפחות נוספות.

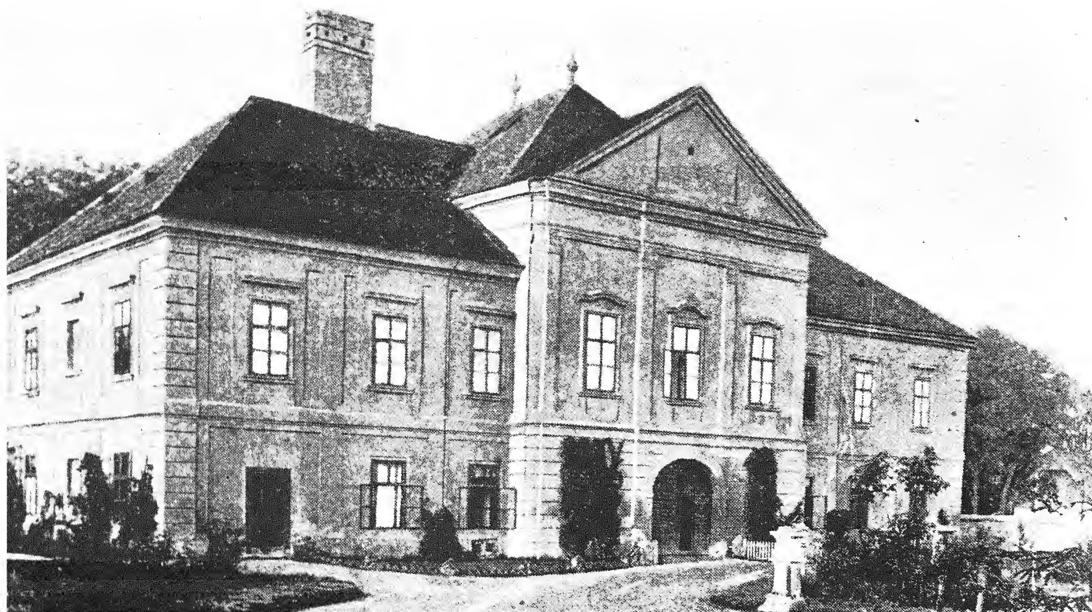
כמחצית התריסר היה מספר סוחרי הפחם והעצים לבניה ולהסקה, וקצת יותר היה מספרם של סוחרי העורות והנעלים. מעל לעשרים היו בעלי חנויות מכולת וביניהם כמה סיטונאים. כמחצית התריסר היה מספר סוחרי ענף הברזל וכלי מטבח וכמספר הזה סוחרים בענף הנייר והחשמל.

במקצועות שנבעו מנתוניו הטבעיים של האזור, והקיפו קשת רחבה של פרנסות, נמצאו כעשרים סוחרי וסוכני התבואות והקמח, כמחצית התריסר יצרני יינות ויי"ש וכמספר הזה סוחרים בענפים אלה. גם בענפים אלה, כמו בענפי המסחר האחרים, נמצאו סוחרים מצליחים יותר או פחות.

מפותח במיוחד היה המסחר בעופות. כמה מהסוחרים הגדולים עשו חיל בענף זה ועסקיהם הסתעפו בימים הטובים עד שהפכו לייצואנים ממש של תרנגולות, אווזים, ביצים וכו׳. היקף עסקיהם הגדול תרם גם להגדלת הכנסות הקהילה מדמי השחיטה, ולצרכיהם הועסק (לשחיטה טריפה) שוחט מיוחד. ליד הסוחרים הגדולים פעלו עשרות הסוחרים והסוכנים הקטנים, שפשטו על כפרי הסביבה ושימשו ספקים ומתווכים בינם לבין האכרים מגדלי העופות. בענף הבקר עסקו כחמישה־עשר בעלי אטליזים וקצבים, וכן סוחרי הבהמות.

בענפי השרותים התעסקו מבני הקהילה בפונדקאות, מוזגנות, עגלונות והובלה, מסחר בגרוטאות ומסחר עונתי מכל הבא ליד.

עשרות מבני הקהילה עסקו במלאכה, ובהם חייטים, סנדלרים, נגרים, מסגרים, פחחים, אופים, פרוונים, כובענים, זגגים, צלמים, שענים, צבעים וכו׳. רבים מאלה, ובעיקר החייטים והסנדלרים הקטנים, עסקו במלאכתם בביתם, אחרים בבתי־מלאכה קטנים או בחנויות ששמשו כחנות וכבית־מלאכה כאחד. מספרם הכולל של העוסקים בענפים אלה נאמד בכששים ראשי בתי־אב.



„הטירה הצהובה", ששימשה בשנות המלחמה מפקדה אזורית
של פלוגות העבודה היהודיות

מפעלי התעשיה הזעירה המעטים, כל טחנות־הקמח והמגרסות בעיירה ובכפרי הסביבה, וכן בית־החרושת לקרה, היו בידים יהודיות.

התעסוקה בחקלאות התחלקה לשני סוגים חשובים: על האחד נמנו אלה העוסקים ישירות בענף, חלקית באדמות משלהם וחלקית באדמות חכורות, ואלה היו בעיקר יהודי הכפרים. האחרים, ואלה היוו את החלק החשוב ביותר של הענף, היו בעלי האחוזות, שהקיפו ממאה יחידות־קרקע ועד לחמש־שש מאות יחידות ויותר. האחוזות היו אדמות חכורות או שנרכשו ממשפחות הרוזנים והאצולה ההונגרית כגון: פאלפי, קונדה, אוכטריטץ, בֶּטלֶן וכו׳, ושימשו להקמת יחידות־משק חקלאיות גדולות ומפותחות. הגדולה שבהן היתה הפירמה של דוקס והרצוג, שרכשה את אחוזת משפחת קונדה לשעבר, עם ארבעת אלפים יחידות־קרקע ועם „הטירה הצהובה"[173] שהשתייכה אליה. בבעלותם היה בית־החרושת לעמילן,

[173] בבנייני הטירה אוכסנה בשנות המלחמה המפקדה הצבאית האזורית של יחידות גדודי העבודה היהודיים (M. Kir. Munkaszolgálatos kiegészítő parancsnokság).

שמאוחר יותר הפך לבית־חרושת לשימורי ירקות. אחרים מבעלי־האחוזות היהודיים התפרנסו מדמי החכרת האחוזות והשכרתן. במרוצת השנים רכשו גם חלק מסוחריה האמידים של הקהילה קרקעות, משום שנראה להם הדבר כהשקעה בטוחה.

***

בשנת 1935 נוסד על אדמות חכורות בפרברי העיירה מפעל „האוניון היהודי" (Die Jüdische Union), שנועד להיות אגודה חקלאית לפתוח מקורות מחיה בחקלאות וגננות לצעירים ומשפחות מעוטות יכולת, שמקורות פרנסתם נסתתמו בגלל המצב הכלכלי הקשה בימים ההם. האגודה זכתה לתמיכתם של בעלי אמצעים, שהכירו בחשיבות המפעל שהעסיק כעשרים איש. תכניות ההרחבה, שנועדה להעסיק משפחות נוספות, לא נתממשו. אחרי כמה שנים הפסיקה האגודה את פעילותה כליל.[174]

בצד הפעילות המסחרית, שלטו היהודים ברוב התפקידים האינטלקטואליים: ברפואה, בפיננסים, במשפטנות, בדפוס וכו׳, ולא רק בעיירה עצמה אלא בכל המחוז כולו.

כעשרה רופאים (כלליים ורופאי שיניים) פעלו בקהילה בזמנים השונים ושירתו את כלל האוכלוסיה המקומית והאזורית בכתשעים אחוז. דומה היה מספר עורכי־הדין היהודיים ושליטתם במשפט האזרחי וכך יתר אנשי האסכולה האינטלקטואלית. בשטחי הפיננסים יש לציין את הבנק הראשון בסרדאהלי בשם „מוסד לאשראי" (Csallóközi Hitelintézet), שנוסד על־ידי יהודים, וכן את „הקופה הכללית לחסכון" (Csallóközi Altalános Takarékpénztár), שנוסדה בשנת 1885. גם מיסדיו של מוסד בנקאי זה ובעלי מניותיו העיקריים היו יהודים. ה„דונה בנק" (Dunajská Banka) נוהל גם הוא במשך זמן רב על־ידי יהודים. רק מאוחר יותר נוסד „הבנק למסחר ולחקלאות", ללא שתוף גורמים יהודיים. ברבות הימים נשמטה השליטה המכרעת מידי היהודים במרבית המוסדות הבנקאיים, ורק מספר הפקידים היהודיים שהועסקו בהם הזכיר את תקופת ההשפעה היהודית בענף זה.

בנק יהודי הוקם בסרדאהלי בשנת 1934 בשם „אגודה יהודית להלוואות בע"מ" (Židovské úverné družstvo s.s.r.o.)[175] אך לא זכה להצלחה. מוסד זה, שנועד להיות מנוף ומכשיר להגברת הפעילות הכלכלית בין יהודי המקום, נסגר לאחר תקופה קצרה.

---

[174] ראה: Der Jüdische Herold, גליון מס׳ 25, 4.7.1935.
[175] ראה: Der Jüdische Herold, גליון מס׳ 11, 15.3.1934.

DER JÜDISCHE HEROLD

UNABHÄNGIGES ORTHODOXES ORGAN

Mit der Übernahme von 3 [illegible] ist das Abonnement [illegible].

Novinové výplatné povolenie riaditel'stvom pošt a telegrafov v Bratislave, číslo 15479 III. a 24.

REDAKTION und ADMINISTRATION. DUNAJSKÁ STREDA

ERSCHEINT JEDEN DONNERSTAG.

ABONNEMENTSPREISE:

		Inland	Ausland
Ganzjährig	Kč.	50	70
Halbjährig	„	25	35
Vierteljährig	„	13	18

NUMMER 16. (277.) 25. April 1930. ב״ה דונאסערדאהעלי כ׳ ניסן תר״צ VII. JAHRGANG

מזכיר נשמת.

— Rede, gehalten am letzten Pessachtag —

Von Rabb. Lim. Somorja-Mare.

Im בדרש רבה finden wir eine Stelle, die lautet: מנגד סביב לאהל מועד יחנו בני ישראל (במדבר), „Ringsum den Versammlungszelte sollen die Kinder Israels lagern. In der Art, wie sie den Sarg ihres Vaters Jakob umringten, gleichsam sollen sie auch das Heiligtum G-ttes umgeben«.

Heute ist der Tag von מזכיר נשמות [illegible] heute gedenken wir unserer Verstorbenen, deren Eltern schon längst verschieden, bei Mazkir N'schomes weinen Wir sehen sogar greise Häupter sich beugen unter der Last der schmerzhaften Erinnerung, die in ihnen das Gebet von Mazkir N'schomes weckt. Mögen auch so viele Jahre über das Grab der Eltern hinweggeschritten sein, dennoch zückt noch heute der brennende Schmerz im treuen Herzen des Kindes. Warum aber? Weil sie heute bei Mazkir N'schomes im Geiste im Kreise ihrer teuern Eltern weilen. Sie versetzen sich nämlich in Gedanken ihre Kindheit, wo sie unter der sorgfältigen Obhut der Eltern ihr Kindesalter so glücklich verlebten. In dieser andachtsvollen fort im Liebe und Ehrfurcht ergeben sein müssen. Diesem אב הרחמים, diesem gnadevollen Vater haben wir unsern Lebensgeist, unsere נשמה, ja unser ganzes Sein zu verdanken ג׳ שותפים יש באדם Drei Faktoren beteiligen sich an dem Erschaffen des Menschen — heisst es in der גמרא — הקב״ה אביו ואמו der allmächtige und Vater und Mutter. Wie nun klar ersichtlich ist, steht in erster Reihe הקב״ה der selbst Vater und Mutter das Leben geschenkt hatte.

Unsere Weisen erklären dies sehr richtig mit einem treffenden Gleichniss: Ein Vater hatte einst drei gelungene Söhne. Alle waren sie Erfinder. Der Ei-

„דר יידישע הרולד", שבועון אורתודוקסי בלתי תלוי

צאינה וראינה

MAGYAR C'ENÓH-URENOH

jargonból átdolgozta:

BÜCHLER ZSIGMOND

alberti - irsai főrabbi.

MÁSODIK KIADÁS — MINDEN JOG FENTARTVA.

Kapható:

Özv. Goldstein Józsuáné

könyvnyomdájában

Dunajská Streda (Dunaszerdahely).

1928.

Kiadótulajdonos: Goldstein Lipót.

dőig lakózott porhüvelyébe nem akart belőle kiszállni, mig Isten homlokon nem csókolta Mózest, ekkor bontakozott ki nagy lelke על פי ה׳ az Örökkévaló ajkainak érintésére és fölszállt a magasabb régiókba, a mennybe, Istenhez. Maga az Örökkévaló tette Mózes testét az örök nyugalom helyére. Senki sem tudja sirhelyét. Százhúsz éves volt, mikor meghalt, nem homályosodott el a szeme és nem fogyott meg az ereje. Izráel fiai harminc napig siratták őt. Utódja Jósua pedig el volt telve a bölcseség szellemével, mert Mózes reá tette kezeit. Izráel fiai hallgattak Jósuára, követték tanácsait és úgy cselekedtek, amint az Örökkévaló megparancsolta Mózesnek.

Halálát maga az Örökkévaló is megsiratta, mondván: מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און »Ki áll fel ezentúl érettem a rosszak ellen? Ki fog érettem küzdeni a gonoszokkal szemben«. Az egek könyeztek a föld is gyászolt, az angyalkar zokogva kiáltott fel: צדקת ה׳ עשה Az Örökkévaló igazát végezte és itéleteit Izráellel. Jósua pedig jajveszékelt: ולא קם נביא עוד בישראל »És nem támadt többé oly próféta Izráelben, mint Mózes, akit ismert az Örökkévaló szinről-szinre.

Meghalt! Az anyaföld befogadta a legnagyobb férfit, akihez hasonló nem volt és nem lesz a földön. Ő elment örökre, itt hagyta népét, mely annyiszor félre ismerte őt és nemes szándékát, de melyet ő mégis úgy szeretett hibáival együtt. Elment harag nélkül, áldva népét utolsó leheleteig. Áldással távozni a működés szinteréről — ez a legnagyobb jutalom, amely halandónak adatik, áldást hozni, osztani, hinteni, mennél nagyobb körre, mennél több emberre — nemcsak az életben, de még a búcsúvétel pillanatában is — túlvilági öröm, a halhatatlanság dicsfénye. Ebből az isteni jutalomból jutott ki az élete alkonyatán Mózesnek. Kötelességtudás az önzetlenséggel, emberszeretetet a népéhez való törhetlen ragaszkodással, alázat az Isten megismerésével párosúlt benne és lett mintaképe annak, hogy mit tehet, mit végezhet és mit szenvedhet az egyén az összeségért.

De ha eltűnt is szemeink elől, azért élni fog ő az emberek emlékezetében mindaddig, amig csak egy ember lakja e földet. Minden egyes szava, melyet az általa irt Tóra megörökitett egy-egy új tavaszt hord méhében: eszmék kikeletjét, melynek szintén megvan a maga rügyfakadása és bimbóhasadása. Mint a holt rögből új életet fakaszt elő a tavaszi napsugár azonkép az ő igéiből kisugárzó vérőfény is termékenyítő bizsergést varázsol a hagyományokban eldermedt lelkekbe, új sóvárgások csiráznak a régi érzelmek talajában és az új vágyak szárnyain új eszmék szállnak a szivekbe és örökön cseng füleinkben a próféta lelkes felhivása: זכרו תורת משה »Emlékezzetek Mózes tanára!«

תם ונשלם ספר צאינה וראינה
שבח והודיה לאל הבורא!

Goldstein Józsuáné könyvnyomdájából, Dunaszerdahely, 1928.

„צאינה וראינה" בתרגום הונגרי (דפוס גולדשטיין, דונאסרדאהלי)

בשטחי המקצועות החופשיים היו כמה מנהלי חשבונות ופקידים בעסקי ומפעלי הסוחרים היהודיים וכן סוכני בטוח וסוכנים אחרים למיניהם.

בתי־הדפוס של העיירה, שהיו בידי היהודים, סיפקו את שרותי הדפוס לאוכלוסיה כולה. בדפוס גולדשטיין נדפס השבועון היהודי Der Jüdische Herold.[176] שבועון זה, שהופיע מדי יום חמישי בשפות עברית, גרמנית וקצת הונגרית, ובעריכתו השתתפו סופרים ומושכים בעט מבני הקהילה וממקומות אחרים, נערך ברוח חרדית ופורסמו בו מאמרים עיוניים, ידיעות מחיי הקהילה ומוסדותיה, ידיעות מקומיות וארציות מפעולות „אגודת ישראל", שהעתון היה קרוב אליה, וכן ידיעות מקהילות אחרות.

בדפוס זה נדפס בשנת 1928 הספר הנודע „צאינה וראינה", בתרגומו ההונגרי של הרב ז. ביכלר, מאלברט־אירשה, וזכה לשתי מהדורות.[177]

בדפוס אדלר נדפס השבועון של החוגים ההונגריים בשם Csallóközi Hírlap, שעסק בעניני האוכלוסיה ההונגרית, המקומית והאזורית. עורכי עתון זה לא הצליחו — ואולי אף לא השתדלו — להסוות היטב את רוח האנטישמיות „הדקה והאצילית" שבצבצה מבין שורותיו, אם כי העתון נדפס בבית־דפוס יהודי.

אנשי שם ילידי הקהילה

כבר ציינו שקהילת סרדאהלי, המעוז ליהדות החרדית ובעלת האופי המכונס, לא הראתה ענין מיוחד ונטיה להשכלה כללית, אולם בכל זאת התפרסמו כמה מבניה בזכות פעלם בספרות, בהשכלה או בעסקנות הצבורית. ברובם עזבו את עיר הולדתם בגלל האפשרויות שקרצו להם ממרחקים, מכל מקום זכרונות ימי הילדות נשארו טבועים בהם לימים רבים. הבה נסקור איפוא בקצרה גם את דרכיהם.

ד"ר יוליוס דוד

נולד בסרדאהלי בשנת 1848 ולמד בישיבות פרשבורג ואייזנשטדט. את חוק למודיו סיים באוניברסיטת וינה, שם הוכתר (בשנת 1873) בתואר דוקטור

---

176 שבועון אחר שהחל להופיע בשנת 1900, בהוצאת דפוס גולדשטיין, היה שבועון לנושאים ציבוריים וכלכליים בשם Csallóközi Lapok. מוציאו לאור של ראשון העתונים ההונגריים בסרדאהלי היה מר יהושע גולדשטיין (ראה בחיבורו של Borovszky Samu, Magyarország vármegyéi és városai, Pozsony vármegye, עמ' 476).

177 הספר נדפס במהדורה נוספת בשנות הששים בהוצאת „סיני" בתל־אביב.

לפילוסופיה. בשנת 1875 נתמנה לרב הקהילה הנאולוגית (קונגרסאית) של פרשבורג. ד"ר דוד השתתף בכמה כתבי־עת תאולוגיים ובמיוחד בכתב־העת „המחקר" (1878/79).[178] חִבר כמה ספרים שהובאו לדפוס והם:

Religions-Disputationen im Mittelalter (1874) ; **Denkrede auf L. Löw u. Eduard Horn** (1875) ; **Gedächtnissrede auf Albert Cohn** (1877) ; **Denkrede auf A. Crémieux** (1880) ; **Zwei Reden.** I. Ein Wort an die getrennten Gemeinden Ungarns. II. Zu Sir Montefiores 100-sten Geburtstage (1883).

קהילתו לא זכתה להתפתחות רצינית בתקופת כהונתו ברבנות, ונִתן להבין זאת על רקע קיום הקהילה האורתודוקסית, הוותיקה והגדולה, בראשות הרבנים המפורסמים למשפחת סופר, וכן היו קיימות באזור זה הקהילות האורתודוקסיות: סרדאהלי, אייזנשטדט, גלנטה וכו׳, שלא השאירו מרחב רב להתפתחותה של קהילה נאולוגית בעלת משמעות רבה באזור.

גם גורלו האישי לא שפר עליו. את כסא הרבנות בקהילה זו ירש מקודמו ד"ר פונק, לאחר שנתדלדלה ממריבות ומחלוקת. את חייו סיים ד"ר דוד בנסיבות טרגיות.[179]

ואמברי ארמין

נולד בסרדאהלי בשנת 1832 (נפטר 1913), מזרחן ואתנוגרף. שמו בנעוריו היה ואמברגר. בן להורים עניים ונתייתם מאביו בגיל צעיר. עד לגיל 12 למד בבית־הספר היהודי המקומי, המשיך בלמודיו בפרשבורג ואחר־כך בווינה ובבודפשט. התבלט כבלשן וחוקר שפות ונתקבל כחבר בהנהלת האקדמיה ההונגרית למדעים שבבודפשט והיה חבר בכמה אקדמיות במזרח ובמערב. שוחר הרפתקאות היה והגיע לרוב ארצות המזרח וחקר את לשונותיהן וחיי תושביהן. ואמברי הצליח לקשור קשרים עם רבים ממדינאי אירופה והמזרח. בעל מהלכים היה בבית־המלוכה האנגלי וכן שימש כמזכירו של השולטן הטורקי עבדול חמיד. מחברם של עשרות ספרים,[180] ספרי בלשנות, ספרי מסעות, ספרים בעלי רקע חברתי ופוליטי ובשטחים אחרים. את ספריו ומחקריו כתב בשפות: אנגלית, הונגרית, גרמנית, צרפתית ואחרות. חלק מספרי מסעותיו וכן האוטוביוגרפיה שלו תורגמו ללשונות רבות.

---

178 ראה: Zsidó Lexikon, עמ׳ 188.

179 ראה בסדרת הספרים „ערים ואמהות בישראל" על פרשבורג (כרך VII) מאת שמואל הכהן ויינגרטן.

180 ראה: Zsidó Lexikon, עמ׳ 938.



קטע מהרחוב הראשי היום
בית הקומות (המסומן בחץ): בית הקהילה לשעבר

ואמברי היה מטבעו שאפתן וכל ימיו עשה מאמצים כדי להגיע לקריירה ולפרסום שמו. בסוף ימיו אף נענה לבקשת הרצל, וגם זאת מתוך תקוה לתהילה, לנסות ולנצל את קשריו עם שולטן טורקיא להשגת „צ׳ארטר" על ארץ־ישראל, אך נסיונותיו נכשלו.[181] ואמברי זכה לשבחים רבים על ידענותו, אך גם לביקורות שליליות רבות עקב הפכפכנותו ודמותו המטושטשת. מסתבר גם, כי האיש אשר נולד בקהילה „האדוקה ביותר בכל הונגריא כולה" — כהגדרתו באוטוביוגרפיה שלו — הרי במסגרת חתירותיו לפיסגת הקריירה, לא נשאר נאמן לעמו, אף אם לא הודה בדבר.

לשאלת הסופר והפובליציסט ראובן בריינין,[182] האם המיר את דתו, ענה בהתחמקות וטען, כי הוא יהודי על פי גזעו ועל פי רצונו, אך לא על פי אמונתו. ואמברי הוסיף, כי בשיחתיו עם נוצרים הוא רגיל להטעים את יהדותו בעקשנות, כדי להכעיסם ולהרעימם ולעשות „נקמה בגויים".

בריינין מסיים: „אדם רצוץ ושבור ברוחו, נפשו מלאה אורות וצללים, קו חייו עקלתון, ואין בהם אף זוית ישרה אחת".

---

181 ראה בספרו של יוסף נדבה „נגוהות מן העבר", עמ׳ 94—141.
182 בראיון שפורסם בעתון „התרן", תרע״ז (1917), גליון כ״ג.

צ׳רמלי ג׳ולה

צ׳רמלי ג׳ולה (Csermely Gyula) נולד בשנת 1869 בסרדאהלי, לאביו המורה, למד בבית־הספר ובתלמוד־תורה המקומיים. את למודיו התיכוניים סיים בגימנסיא של פרשבורג ואת למודיו האקדמאיים באוניברסיטה בבודפשט. קבל דוקטורט למשפטים והסמכה לעריכת־דין, ועסק בכך עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בטרנסילבניא. שנות המלחמה עברו עליו כלוחם הצבא האוסטרי־הונגרי בדרגת קפיטן.[183]

צ׳רמלי נודע כסופר וכתב כתריסר רומנים כדלהלן:

Kölcsönkapott fény ; A toprini nász ; A vörös kérdőjel ; A mantovai jóslat ; Bakunin professzor könyve ; Ami két miatyánk között van ; Szent Márton rózsafái ; A beszélő ereklye ; Negyvenegy és tizenkilenc ; Gyuriból György lett ; A bosszú örvényében ; Napkeleti kaleidoszkóp.

נוסף על כך כתב מספר רב של ספורים קצרים בעלי תוכן יהודי בשפות ההונגרית והגרמנית ומהם על סרדאהלי, עיר הולדתו עצמה. ספורים אלה התפרסמו בכתבי־עת שונים, כגון: Mult és Jövö ; Juedisches Familienblatt ; Israelitisches Familienblatt (המבורג) ועוד.

בשנת 1930 חגג צ׳רמלי מחצית היובל לפעילותו הספרותית. נפטר בסוף שנות השלושים בבודפשט.

ר׳ עזריאל אנגל

נולד בסרדאהלי (בשנת 1876) וזכה בפרסום שמו כבונה בית־החולים היהודי המודרני בפרשבורג. את חוק למודיו סיים בישיבת פרשבורג ובשנת 1911 העתיק לשם את מקום מגוריו. עבד ללא לאות והיה מאותו סוג עסקנים שהאמינו בגיבוש הצבור לשם השגת המטרות הנעלות שהציבו לפניהם.

בשנת 1921 נבחר ר׳ עזריאל אנגל לסגן יו״ר ה„חברא קדישא״ בפרשבורג ובשנת 1930 ליושב ראש חברא זו. באותה תקופה היה פעיל גם במוסדות הקהילה ונבחר לחבר הנהלתה.

בשנות העשרים הראשונות נולדה המחשבה לבניית בית־חולים יהודי חדש בפרשבורג במקום בית־החולים הישן, והוא נרתם בכל מרצו להצלחת המפעל. ר׳ עזריאל אנגל הצליח לאחד את כל הקבוצות היהודיות דשם, את האורתודוקסים

---

[183] ראה: Zsidó Lexikon, עמ׳ 181.

והנאולוגים כאחד, ולהסיר את כל המכשולים שבדרך. שנים מספר ארכו ההכנות להבטחת מימון תכניות הבניה, והיא הוצאה לפועל לאחר שהובטחה תרומתו הראשונית של הג׳וינט בסך עשרת אלפים דולרים. במימון הבניה השתתפו מוסדות הקהילה בפרשבורג, שלטונות המדינה, וכן קהילות ואנשים פרטיים מכל סלובקיא. בשנת 1928 הונחה אבן־היסוד וכעבור שלוש שנים הושלמה הבניה. חגיגת חנוכתו של בית־החולים „המודרני ביותר בכל סלובקיא כולה" נערכה בחגיגיות רבה בשנת 1931 ובהזדמנות זו נבחר ר׳ עזריאל כיושב־ראש חבר הנאמנים שלו. בית־החולים היהודי הופעל במסגרת הקהילה האורתודוקסית כבית־חולים בעל צביון אורתודוקסי מובהק, אם כי פתח את דלתותיו ואת שרותיו הנאמנים נתן לכל שכבות האוכלוסיה היהודית מקרוב ומרחוק.

המאורע זכה לסקור נרחב בעתונות היהודית וכן הופיע גליון מיוחד של ה־Juedisches Familienblatt מוקדש לבית־החולים החדש ולמפעלו של מר איזידור (ר׳ עזריאל) אנגל.[184]. ר׳ עזריאל נפטר בדמי ימיו, בן נ"ו, בשנת תרצ"ב (1932).

אגדות סרדאהלי

מספורי צ׳רמלי ג׳ולה[185]

הפורים של ר׳ גדלי׳ *

איש צדיק וישר חי בסרדאהלי לפני זמן רב, ושמו ר׳ גדלי׳, מנוחתו עדן. ארי שבחבורה היה, יודע דת ודין ובעל רזין. שר התורה רבי יהודה אסאד היה רב העיר בזמנו, ותארו נא, מה גדול היה כבודו של ר׳ גדלי׳ ויקרת ערכו, אם הוא היה משנה לשר התורה. ידוע ומוכר היה לא רק בסרדאהלי וסביבתה הקרובה, אלא גם במרחקים. „ר׳ גדלי׳ ? הלוואי ונהיה נושאי כליו בגן עדן" — לחשו מסביבו.

---

184 ראה שם בגליון מס׳ 14 משנת 1931 וכן בגליונות 20/24 משנת 1928 ובגליון מס׳ 10 משנת 1930. ע"ע „ערים ואמהות בישראל", כרך VII, פרשבורג ; Die Juden und Judengemeinde in Bratislava, מאת הוגו גולד, עמ׳ 128/29, 189 ; Jüdische Presse שנת 1932, גליון 22 ; וכן ב־Katastrofen Zeit des Slovakischen Judentums, מאת א. גרינהוט.

185 תרגום סיפורים נבחרים שהופיעו בגליונות הירחון Mult és Jövö.

* גליון חודש מרץ, שנת 1933.

איש ענו וצנוע היה ר׳ גדלי׳, שהסתגר בארבע אמותיו ולא נטה להֵראות בין הבריות. אחרי תפילת שחרית לא התישב בין לומדי השעור ברבים, אלא העדיף להתבודד וללמוד לבדו. מה היה לומד ר׳ גדלי׳? איש לא ידע אל נכון, אך המנחשים סברו כי הם יודעים את סודו. בוודאי, בעל קבלה הנהו ומתעמק ברזי דרזין.

עוברי הכפרים מצאוהו, לא אחת, בחצות הלילה בצדי הדרכים, מתבודד וממרר בבכי על חורבן ירושלים. ממרחקים באו אליו לבקש מרפא וארוכה, אך ר׳ גדלי׳ דחה באדיבות את הפונים אליו. „איש קטן אנכי״, היה אומר, „וכל מה שאני יכול לעשות למענך, הוא להתפלל אל היושב במרומים והוא יושיעך״.

פעם אחת הבטיח בכל זאת הבטחה ליהודי שפנה אליו ובכך גרם לעצמו עגמת נפש מרה. יהודי מאלישטאל בא אליו בחודש טבת וסִפּר לו כי אירס את בתו לפני חנוכה, וב„תנאים״ הבטיח לחתנו לעתיד נדוניא בסך מאתים זהובים. מועד החתונה נקבע לראש חודש ניסן, והנה אנו כבר בטבת, עוד מעט שבט ואדר, ואוי לאותה בושה, אם בגלל מחסור בכסף תידחה החופה או ח״ו יתפרקו השידוכים.

„לך בשלום הביתה״, הבטיחו ר׳ גדלי׳, „ועד פורים השג תשיג את הנדוניא״. היהודי עוד לא יצא את סרדאהלי ור׳ גדלי׳ הזדעזע. מה עשיתי, רבון העולמים? — חשב בלבו — איך יכולתי בקלות דעתי להבטיח דבר הנתון בידי רבונו של עולם? האם לא אמר כבר החכם מכל אדם: „כי אמת יהגה חכי, ותועבת שפתי רשע״?

ימי החנוכה עברו, טבת מאחרינו, והנה מגיע חמישה־עשר בשבט. רק ארבעה שבועות חסרים עד פורים, והיהודי איתן באמונתו כי עד אז ישיג את הכסף. וכל זה בגלל אמונתו בהבטחת ר׳ גדליה.

שבועים לפני פורים יצא ר׳ גדלי׳ לאלישטאל לשאול את מיודעו אם השיג כבר את הכסף. כאשר הלה ענהו כי טרם הצליח בכך, הבטיחו ר׳ גדלי׳ שנית: „אל דאגה, ר׳ יששכר, עד פורים השג תשיגו!״.

הפעם לא היתה הבטחתו הבטחה בעלמא. ידוע ידע מנין יבוא הכסף. הילך ויאסוף תרומות ונדבות אצל יהודי סרדאהלי? חס וחלילה! האם יוסיף חטא על עוון ויבייש יהודי בעל בעמיו? בוודאי שלא! אם כן, מנין יבוא הכסף? משלי אתן לו!, אמר ר׳ גדלי׳ בלבו. יש לי בית ואמשכנו; יש לי שעון זהב ושרשרת וכן מושב בבית־הכנסת, אמכרם, ואת הכסף שאקבל תמורתם נתון אתן לו!

כמה ימים לפני פורים באו וסִפרו לו לרבי יהודה אסאד כי ר׳ גדליה נתון בצרה גדולה. מסתבר שהוא זקוק לכסף. הנה מנסה הוא למשכן את ביתו, וכן מנסה הוא למכור את מעט חפציו, אך אין להם קונה, כי לא נמצא איש שיהיה מוכן להוציא מידי ר׳ גדלי׳ את מעט חפציו החביבים עליו.

משמשמע רבי יהודה אסאד את דבריהם, הזמין אליו את גביר העיירה ר׳ משה. „ר׳ משה״, אמר לו רבי יהודה כלוחש סוד, „את משלוח המנות שתרצה לשלוח לי בפורים, אני מבקש ממך שתשלח לר׳ גדליה. כן תֹאמר בשמי לכל עשירי הקהילה שיעשו כך גם הם, אולם אבקשך שתזהירם שיעשו זאת בצנעה ובסתר״.

פורים הגיע. בבוקר מיד כשחזר ר׳ גדלי׳ מבית־הכנסת פרץ בבכי מר: „רבונו של עולם, במה אכפר על חטאי הגדול שעשיתי בקלות דעתי ?״. נקישה קלה בדלת הפסיקה אותו מהגיגיו. בנו של ר׳ משה, גביר העיירה, עמד בפתח והגיש לו צלחת מקושטת ומלאה כל טוב. „פורים שמח מאחל אבי לר׳ גדלי׳!״. באמרו זאת כבר נעלם הנער מפתח הבית. מה גדולה היתה הפתעתו של ר׳ גדלי׳ כשמצא מתחת למפית הצחורה מאתים זהובים נוצצים. „סכום זה בלבד מכסה את הבטחתי״, שש ר׳ גדליה בלבו. „עצמי אלך לאלישטאל ואתנם לאבי הכלה״. עד הצהרים באו רבים, בכללם בניהם של עשירי העיירה, כמו בניהם של ר׳ בונם ור׳ שלום, וכולם הביאו ביד רחבה. ארבע מאות זהובים נאספו בידי ר׳ גדליה עד הצהרים. הוא נטל את הכסף בידו ואץ לאלישטאל, לביתו של ר׳ יששכר, בטרם יחשיך. „למען ר׳ יששכר עשה ה׳ ולא למעני״, אמר לעצמו. מיד כשהגיע לבית הנצרך, נקש בחלון, הסתיר את פניו כדי שלא יכירנו, הכניס את צרור הכסף ואמר: „הנה משלוח מנות לך, ר׳ יששכר, מאליהו הנביא!״.

מיד פנה ר׳ גדלי׳ ומיהר לביתו, כדי שר׳ יששכר לא ישיגנו, ותפילת הודיה בלבו, רק שפתיו נעות וקולו לא יישמע: „מודה אני לפניך, רבונו של עולם, על שהצלתני מן החטא ובפורים שמח כזה חננת את עבדך!״.

נרותיו של ר׳ יואל*

שני שמשים היו לקהילת סרדאהלי בזמנו, ושמש נוסף, שהיה מיוחד לבית־הכנסת. שני הראשונים היו שמשי הקהילה, ונתונים לפקודתו של ראש הקהל, על פיו ייצאו ועל פיו יבואו. כל היום עמדו לרשותו כאילו היה ראש הקהל של קהילת פראג או פרנקפורט. היה צורך ללכת לאן שהוא, היה צורך להביא משהו — שיילכו השמשים ויביאו! וכי בחנם ניתנים להם ארבעה וחצי פלורינים לשבוע ?

מעמדו של שמש בית־הכנסת היה נעלה יותר. הוא היה עבד לה׳ ולא לראש הקהל. הוא פתח את דלתות בית־הכנסת והוא נעל אותן. הוא הטיב והדליק את הנרות באשמורת הבוקר והוא שכיבה אותם בתום התפילה. הוא שציחצח את כלי הקודש, הכין את ספרי התורה, טיפל בפרוכת, רחץ את הספסלים, שטף את

* גליון חודש ספטמבר, שנת 1928.

רצפת האבן. מן הבוקר עד הערב היה עסוק במלאכת הקודש. היכול היה ראש הקהל להפריע לו במלאכתו?

לפני שנים רבות היה המעשה, כשר׳ יואל היה השמש המשמש בקודש. בהתלהבות ובנאמנות עסק במלאכתו ולא בעד בצע כסף. בכל לבו ובכל מאדו עבד את ה׳ וכל מעשיו היו לשם שמים. בכל נר ונר שהדליק בבוקר־בבוקר כוון את לבו ומחשבותיו לשמים, וכאילו מלמל לעצמו: יהי אור... ויהי אור.

קהילה מגוונת מאד היתה קהילת סרדאהלי. עשירים ועניים, חכמים ובורים, משכילים, בעלי־מלאכה, יושבי קרנות ועגלונים ישבו בצוותא וכולם מצאו בה את מקומם. הצד השווה שבהם, שכולם שומרי דת ומכבדי מסורת.

כזה היה גם הגביר ר׳ אייזיק דב החקלאי, שאחוזתו השתרעה על חמישים דונם אדמה, ולו בת אחת קטנה. שומר אמונים, בעל בעמיו ומעשרה הראשונים בבית־הכנסת, אך חסרונו הגדול היה שלא ידע ללמוד. תמיד, בקומו ובלכתו, רינננו שפתיו תפילה, ובכל זאת לא היה שבע רצון מעצמו. „הנני הולך תמים ופועל צדק, תומך באלמנות ויתומים״, אמר בלבו, „האם בגלל זה עדיף אני על אחרים? חסד עשה ה׳ עמדי ומטוב הארץ נתן לי. במה אוכל, איפוא, להודות לו ולשבחו?״. מחשבותיו הטרידוהו ולא מצא מנוח לנפשו.

בבוקר חורפי אחד השכים לקום והלך לבית־הכנסת עוד לפני שר׳ יואל סיים מלאכתו. וכשהדליק ר׳ יואל את הנרות, שמע אותו ממלמל עם הדלקת כל נר: „יהי אור״...

„מה פירוש ,יהי אור׳?״, שאל ר׳ אייזיק דב.

„יהי אור״, הסביר לו ר׳ יואל בהונגרית, „פרושו שיהיה אור. אלה היו דברי ה׳ במעשה בראשית, ואף אני עושה כמעשהו. ובזה אני משבחו ומהללו״.

כמוצא שלל רב נפל ר׳ אייזיק על המציאה. לו רק היה יכול הוא להדליק את הנרות בבית־הכנסת יום־יום בוודאי עושה היה מעשה לרצון ה׳.

„הבט, ר׳ יואל־לעבן״, פנה אליו ר׳ אייזיק, „אינך משכים לקום ממני ואינני מאחר לקום ממך. מסור נא לי את זכות הדלקת הנרות ואגמול לך כגמולך. שני פלורינים אשלם לך מדי שבוע, ואם לא למענך — עשה זאת למען ארבעת ילדיך״.

הסכום שהובטח היה סכום כסף די גדול בזמננו. ר׳ יואל שקל וחשב בדבר, ובסוף נענה להצעה. העיסקה קמה ור׳ יואל זכה לנתח יותר גדול של בשר, שיכול היה להביא הביתה לכלכלת משפחתו, ואף נותר לו לייי״ש אחרי החמין (צ׳ולנט) בשבת. ר׳ יואל לא סיפר על העיסקה לאיש, אף לא לאשתו, והסוד נשאר כמוס בינו לבין ר׳ אייזיק.

כעבור חודש ימים התחיל מצפונו של ר׳ יואל לנקוף בו. הספק כרסם בלבו: ,,האם טוב עשיתי שמכרתי את מצות הדלקת הנרות, או שמא חטאתי והדבר לא יישר בעיני ה׳?״. משהמשיך מצפונו של ר׳ יואל להטריד אותו, החליט ללכת אל רבי אהרן שמואל אסאד, רבה של העיר, להוועץ בו ולשאול את דעתו.

איש אשכולות וחכם גדול היה הרבי ומבין דבר מתוך דבר. תמיד העדיף לדבר אל נאמניו באופן גלוי ובצורה ישרה, ולא סחור סחור. אך הפעם, בכל זאת סטה מדרכו. הרבי הרבה לחשוב ואחר־כך שאל:

,,ר׳ אייזיק דב קנה את המצוה?״

,,כן, רבי לעבן, אכן הוא שקנה את המצוה״.

,,הנכון הוא שלר׳ אייזיק דב יש ילדה קטנה בת שש?״

,,כן, רבי לעבן, אכן כך הוא. יוטקה שמה״.

,,ובן כמה אתה, ר׳ יואל, לאורך ימים ושנים?״

,,בן ששים ותשע שנים אנכי היום, צו גוטן״.

הרבי שקע במחשבותיו ואחרי הרהור קצר השיבו לאמור:

,,המעשה שעשית, ר׳ יואל, אינו שפיר לחלוטין. במשכורתך המשתלמת לך מקופת הצבור כלול גם שכר הדלקת הנרות, ואינך יכול לקבל כסף פעמיים בעד אותו מעשה. אולם״, הוסיף הרבי, ,,את ההסכם אל תבטל. המשך לקבל את הכסף גם להבא, אך תדאג לעשות בו מעשה שיגרום נחת רוח לבורא העולם. ואם כך תעשה, אשריך וטוב לך ותזכה לאריכות ימים״.

ר׳ יואל שמע את דברי הרבי בספוק. מעתה, החליט בלבו, לא ישתמש עוד בכסף זה לצרכי ביתו, והחל לחשוב מה לעשות בו כדי שימצא חן בעיני ה׳. אולי ישלח אותו לארץ הקודש, אולי ימסור אותו לחברא קדישא כדי שיאמרו אחריו קדיש אחרי שגם בניו אחריו לא יהיו עוד בחיים. ,,לכן ברכני הרבי באריכות ימים״, אמר לעצמו, ,,כי גם לקדוש־ברוך־הוא יירצה אם אאסוף יותר כסף ואוכל להרבות במעשים טובים״.

נפשו של ר׳ יואל נרגעה, ברם דבר אחד המשיך לנקר במוחו ולהטריד את מחשבתו. ,,מדוע הזכיר ושאל הרבי על בתו של ר׳ אייזיק דב? אינני מבין!״ חשב בלבו.

מאותו יום ואילך המשיך ר׳ יואל לקבל את הכסף מידי ר׳ אייזיק דב, אך מבלי לגעת בו. ר׳ יואל כבר הגיע לגבורות ועדיין המשיך במלאכתו מלאכת הקודש באמונה ודאג לכל צרכי בית־הכנסת כמו בכל הימים, רק את הנרות המשיך להדליק ר׳ אייזיק דב.

ויהי אחר הדברים האלה, בשנה הארבע־עשרה לספורנו, — ויוטקה כבר התארסה — ואז, לפתע פתאום, ירד ר׳ אייזיק דב מנכסיו בפתאומיות נוראה. וכך היה המעשה: הוא ערב לשטרות של גיסו ומחצית אדמותיו עלו לו בחתימתו. יבולו נאכל באש, פרותיו וצאנו מתו בנסיבות שונות, ור׳ אייזיק דב התרושש כליל.

„ה׳ נתן וה׳ לקח״, ניחם ר׳ אייזיק דב את עצמו והשלים עם גורלו, „אולם, רבונו של עולם״, חשב בלבו, „בתי יוטקה כבר מאורסת ומנין אקח את אלף וחמש מאות הפלורינים שהתחייבתי לתת כנדוניא?״.

לאחר שפשטה השמועה על ירידתו של ר׳ אייזיק דב, החל לעבור רחש־לחש בצבור על השדוך העלול להתבטל. אמנם עלם חמד הוא החתן, אך אביו עלול להתערב ולטעון — כפי שרגילים לטעון במקרים כאלה — כי „בלי כסף אין חתונה״.

הלחישות גברו והתפשטו עד שהגיעו גם לאזניו של ר׳ יואל הישיש. לבו הטוב התחיל לפעום בחזקה בשמעו את הידיעה המזעזעת ומוחו החל להעלות נשכחות. כל פרטי שיחתו עם רבי אהרן שמואל לפני שנים רבות עברו לנגד עיני רוחו והוא התחיל להתבונן בדברים שהשמיע הרבי באזניו בשעתו: „קבל את הכסף, אך דאג לעשות בו מעשה שיגרום נחת רוח לבורא העולם. ואם כך תעשה, אשריך וטוב לך ותזכה לאריכות ימים״. „אילו הייתי נפטר מן העולם לפני שנה־שנתים״, אמר ר׳ יואל בלבו, „היכלתי לטעון שלא הארכתי ימים? בודאי היתה סיבה להשגחה העליונה שחננה אותי בעוד ימים ושנים!״ ולפתע פתאום הבזיקה במוחו של ר׳ יואל גם התשובה לשאלה שהטרידתו כל הזמן: מדוע שאל אותו הרבי בשעתו על בתו של ר׳ אייזיק דב?

במשך הלילה הבשילה בו החלטתו, ובאשמורת הבוקר, כאשר ר׳ אייזיק דב הגיע לבית־הכנסת להדליק את הנרות, ניגש אליו הישיש ר׳ יואל בן השמונים ושלוש.

„אל תדאג, ר׳ אייזיק דב״, אמר לו ר׳ יואל, „המשך בהכנותיך לחתונת בתך בשמחה והכל יעבור בשלום״.

„להתכונן? קל לומר להתכונן!״, השיבו ר׳ אייזיק דב, „אך מנין אקח את הנדוניא?״.

„מנין? אני אתן את הנדוניא״, ענהו רב יואל בלב מלא שמחה. „ארבע־עשרה שנה אני אוסף את שני הפלורינים לשבוע שאתה משלם בזכות מצות הדלקת הנרות וכסף זה יהיה הנדוניא ליוטקה! הרבי ציווני בשעתו לעשות בכסף זה דבר מצוה שיהיה לרצון לפני ה׳. היש מצוה גדולה יותר מאשר להכניס בת יהודיה כשרה לחופה?״.

ואז, לאור הנר, נר ה׳ נשמת אדם, מסר ר׳ יואל הישיש לר׳ אייזיק דב אלף וחמש מאות פלורינים.

ר׳ אייזיק דב שעמד אז בהדלקת שני הנרות שלפני העמוד של שליח הציבור, הוריד את ראשו על הסידור הגדול שהיה פתוח לפניו על גבי העמוד, בברכות השחר, דמעות גיל זלגו מעיניו. ר׳ יואל שעמד על ידו הוסיף בברכה משלו על הברכות הכתובות בסידור: „ברוך אתה ה׳... שבראת אותנו יהודים!״...

בליל כל נדרי אחד *

רגעים מרגשים ובלתי נשכחים היו רגעי תפילת „כל נדרי״ בליל יום הכפורים. בעל־התפילה פתח בתפילה בברכה שלפני עטיפת הטלית בנגון מיוחד, בקול ערב ובכוונה גדולה, כמתוך מיתרים שקטים ועדינים של כנור. קולו היה כל כך שונה מבשאר ימות השנה וכאילו כבר הכניס את נשמתו בתוך התפילה עוד לפני תחילתה. משגמר את הברכה ונדם קול ה„אמן״ מפי הצבור הגדול, נשמע קול ברכת עטיפת הטלית מפי בעל השחרית ממקום אחר, ואחריו בקול עולה קולם של בעלי תפילת המוסף, המנחה ותפילת הנעילה.

תפילת הנעילה היא אחרונה בתפילות היום הקדוש, אך חשיבותה ככל התפילות כולן. על בעל הנעילה מוטל לחלות ולחנן את פני מלך מלכי המלכים... שמא עדיין לא הוטתה כף המאזניים לטובה. בעל הנעילה יעמוד נרעש ונפחד ויבקש... „פתח לנו שער בעת נעילת שער״. הואיל וחשיבותה של תפילה זו כל כך גדולה, מקובל שהרב יעבור לפני התיבה בתפילת נעילה. הוא הרועה, הוא המנהיג, ולכן ישכיל ביותר להתפלל בעד צאן מרעיתו... „אנא שא נא, אנא סלח נא״...

רבי אהרן שמואל אסאד, בנו של רבי יהודה הגדול, היה אז בעל־התפילה בסרדאהלי בתפילת הנעילה. קרוב לארבעים שנה שרת את ה׳ בקהילתו בצדקות ובאהבה, וכמדת אהבתו את ה׳, כך מדת אהבתו של ר׳ אהרן שמואל לצאן מרעיתו. קרוב לארבעים שנה התחנן על צאן מרעיתו בעת נעילת שער ורק פעם אחת שינה ממנהגו.

באותו ליל יום כפור, דקות מספר לפני שפתחו בתפילת „כל נדרי״, קרא אליו הרבי את בעל־התפילה, את ר׳ חיים ליב סאפאנוש, ואמר לו בלחש:

„ר׳ חיים ליב, השנה נתחלף בתפילותינו — אני אעבור לפני התיבה בתפילת „כל נדרי״, ואתה — בתפילת „נעילה״. ר׳ חיים ליב טרם הספיק להתאושש

---

* גליון חודש אוקטובר, שנת 1932.

מתדהמתו וכבר פתח הרבי במתיקות עילאית ובקול ערב להפליא: „ברוך אתה... להתעטף בציצית".

רחש־לחש עבר בצבור הרב בבית־הכנסת הענקי. מה קרה לו לר׳ חיים ליב שהרבי העבירו מלפני התיבה? האם חלילה אינו ראוי להיות בעל־תפילה ולעבור לפני התיבה? לאחר כמה דקות, אחרי ברכת יתר בעלי התפילה על לבישת הטלית, נשמע קולו של ר׳ חיים ליב, והתברר שהוא יהיה בעל תפילת „נעילה", היתה התמיהה גדולה עוד יותר. מפני מה התחלף עמו הרבי? האם בגלל המחלה שרתקה אותו למטתו בחודשים האחרונים, חושש הרבי שכוחו לא יהיה עמו לעבור לפני התיבה אחרי צום של יום תמים?

לא, לא. הסיבה היתה אחרת לגמרי. בגלל ר׳ מנשה בר החליף הרבי את תפילתו. ר׳ מנשה בר המלמד השיא את בתו לדוקטור, מורה לשפות זרות, ובגללו רעשה וגעשה הקהילה. הדוקטור לא היה רופא או עורך־דין, אלא דוקטור שלימד לטינית ויונית, שפות־הטריפה של רומי ויון!

ר׳ מנשה בר לא השלה את עצמו. הוא ידע שיגרום למהפכה בקהילה ובכל זאת עשה מה שעשה. בתחילה הסתיר את סודו, אולם לאחר הארוסין לא היה עוד מה להסתיר. בבת אחת הסתערו עליו מכל עבר. „מי האיש שנתת לו את בתך? איזה מין דוקטור הוא זה שהכנסת למשפחתך, האם חס ושלום איזה רב נאולוגי? בטל את הארוסין!", תבעו ממנו. „אם מי שהוא מפשוטי העם היה משיא את בתו לאחד כזה, היינו שותקים ולא מתערבים. אולם אם בן־תורה, מורנו, המלמד לילדינו, עושה מעשה כזה, אי אפשר לעבור על זה בשתיקה. מוטב תשמע בקולנו!", פנו אליו.

ר׳ מנשה בר לא הטה אוזן לעצה היעוצה לו ולא בטל את השדוך, ובכך רק הגדיל את זעם הקהילה נגדו. ה„זמן" בחדר נגמר רק בראש השנה, אך כבר בתמוז הוציאו את הילדים מהחדר שלו ומסרום לחדריהם של ר׳ מיכאל ור׳ מרדכי. על חנות המכולת הקטנה של אשתו הכריזו חרם, ואילו בעל־הבית, שאצלו שכר ר׳ מנשה בר את דירתו, ביטל את הסכם השכירות עמו.

ר׳ מנשה בר השלים עם המציאות. אולם הנזק החומרי שנגרם לו היה כאין וכאפס לעומת הצעדים האחרים שהופעלו נגדו. נהוג היה בסרדאהלי, כמו בכל המקומות שישנם בני־תורה רבים, להתישב לשעת למודים אחרי תפילת שחרית. גם ר׳ מנשה בר השתייך לחוג הלומדים, אולם אחרי שנודעו מעשיו סולק מחוג הלמדנים. בימי ה„יארצייט" של הוריו לא נתנו לו לעבור לפני התיבה, לא קיבל עליה לתורה, ולאט לאט התחילו גם הילדים ברחובות ללעוג לו ולהתקלס בו.

כמה בני־תורה מן המיושבים יותר לא השלימו עם הצעדים שננקטו נגד

ר׳ מנשה בר. מדוע מציקים למסכן הזה על לא עוול בכפו? האם בשל היות חתנו דוקטור? הוא יכול עוד להיות יהודי טוב ומכובד!

רבי אהרן שמואל, שהיה רתוק למטת חוליו, לא ידע מכל הענין שבגללו היתה הקהילה כמרקחה. רק בשלב מאוחר, כשהתחיל להבריא, נודע לו הדבר, ומפי ר׳ מנשה בר עצמו, שלא היה יכול לשאת יותר את סבלו.

„רבי״, שאל בבכי, „האם כל כך כבד חטאי? לא די ששברו את מטה לחמי, הם גם מביישים אותי על כל צעד ושעל ברבים? עני הייתי גם כשפרנסתי היתה מצויה. את בתי לא יכלתי להשיא כי חסרו לי מאה פלורינים לנדוניא, ואף הפחות בין צעירי הקהילה לא רצה לשאתה, למרות יופיה. והנה לפני חג הפסח נזדמן לבתי לבקר בפרשבורג. שם פגשה את דוקטור בנדק. והוא בא לבקש את הסכמתנו לשאתה לאשה. הכנסת כלה, רבי, היא מן המצוות הגדולות, לא רק להורים, אלא לכל יהודי. ובכל זאת לא נעניתי מיד להפצרותיו. חקרנו ודרשנו ובררנו עליו תחילה ורק כשנודע לנו שאחיו דרשן באחד מבתי־הכנסת של פרשבורג, והוא עצמו שומר שבת ומקיים את כל המצוות, קלה כחמורה, רק אז הסכמנו לשדוך״.

איש נעים הליכות היה רבי אהרן שמואל, בעל סבר טוב וקשב רב, שאזניו קשובות לכל הפונה אליו בצר לו. הוא נסה להרגיעו ולהניח את דעתו. ולמען הסר ממנו את ה„חרם״, הזמין אליו כמה מבני־התורה בעלי ההשפעה והוכיחם על פניהם.

„רבי״, השיבו לו, „אין הוא כבשה כל כך תמימה, הסובל על לא עול בכפו. בודאי היה מוצא חתן לבתו אילו לא היה נחפז להשיאה״.

„רק רבונו של עולם יודע מי הצדיק ומי לא״, השיב להם הרבי. „ובאשר לטענה השניה״, פנה לר׳ שלום, אחד מבני־התורה המוזמנים, „גם לך יש בן שהגיע לפרקו. האם היית מוכן להשתדך עם ר׳ מנשה בר? האם היית מסכים שבנך ישא את בתו ללא נדוניא?״.

הרבי היה משוכנע שר׳ מנשה בר לא חטא, והצטער מאד על שלא הצליח לשכנע את זעם בעלי־הבתים.

בחודש אלול הזמינם הרבי שוב ושאלם: „האם סלחתם כבר לר׳ מנשה בר?״.

„לא סלחנו, רבי״, היתה התשובה.

רבי אהרן שמואל נאנח בצער. „הנה אנחנו בחודש אלול. בוקר־בוקר תוקעים בשופר, והעם לא יחרדו? הנה מגיעים ראש־השנה ויום הכפורים. האינכם יודעים כי על עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו?״.

„עד כדי כך?״, ענו האנשים, „האם אנו נבקש סליחה ממנו?״.

עבר אלול, גם ראש־השנה ושבת תשובה עברו, ולא סלחו לו לר׳ מנשה בר. ואפילו בערב יום הכפורים לא נמצאו חצי מנין יהודים שיאחלו לו גמר חתימה טובה.

לבו הטוב של הרבי נשבר בקרבו. איך יעמוד צבור זה ביום הקדוש לפני הקדוש־ברוך־הוא לבקש סליחה ומחילה, כשהם עצמם אינם מוכנים לסלוח ולבקש סליחה מאחיהם השבור והרצוץ שנפגע על־ידם? היום, ערב יום הכפורים, מאז הבוקר ועד לשעות אחר־הצהרים היה הרבי טרוד במחשבותיו איך ישכיל לעשות שהקהל ינוקה מחטא זה לפני התחלת תפילת „כל נדרי״. ואז, לקראת הערב הבזיקה המחשבה במוחו והוא החליט את אשר יעשה.

רבי אהרן שמואל סיים את הסעודה המפסקת, יצא מביתו ופנה לבית־הכנסת. גם הצבור הגדול התאסף כבר ובשעה שכולם כבר היו מוכנים לתפילה, קרא אליו הרבי את ר׳ חיים ליב בעל „כל נדרי״ ואמר לו בלחש: „ר׳ חיים ליב, אני אתפלל תפילת ,כל נדרי׳, ואתה תפילת ,נעילה׳״.

מיד פתחו את ארון הקודש, הוציאו את ספר התורה, התחילו בהקפה והרבי פתח בנגון קורע לבבות: „אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה״. הרבי המשיך בתפילת „כל נדרי״ שלוש פעמים ואחר־כך באמירת הפסוק „ונסלח לכל עדת בני ישראל, ולגר הגר בתוכם, כי לכל העם בשגגה״ שלוש פעמים בקול גדול, ואז נשתתק בתפילתו. עברו דקה ושתים, וכבר היה צריך להמשיך בתפילה־תחינה „סלח נא לעוון העם הזה״, אולם שום קול לא הוציא עוד הרבי מגרונו.

הס הושלך באולם הגדול והבריות נחרדו. „מה קרה? האם מרגיש הרבי ברע?״. ר׳ שלום נזעק אל התיבה, וראה שהרבי מתכופף על מחזורו הגדול ודמעות זולגות מעיניו.

„מדוע אין הרבי ממשיך, האם הוא חש ברע?״, שאל ר׳ שלום. אך הרבי לא ענה, רק נענע בראשו, ובידיו הרועדות כיסה על הפסוק „סלח נא״...

ר׳ שלום, החריף, התלמיד־חכם הגדול, הבין בשבריר השניה את הסבה שרבי אהרן שְמואל אינו ממשיך בתחינתו. על איזה עון יחַלה את פני היושב במרום, על עברות שבין אדם למקום או על עברות שבין אדם לחברו? הרי על עברות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר עד....

דמעות הרבי שברו את לבו של ר׳ שלום וכל הטינה והאיבה, שעדיין נותרו בו, היו כלא היו. אמר ועשה. פנה לאחוריו ורץ הישר אל ר׳ מנשה בר. „ר׳ מנשה בר״, פנה אליו, „במקום הקדוש הזה אני מבקשך, אנא, סלח לי על כל מה שעשיתי. אנא, סלח נא גם על שלא בקשתי את סליחתך עד הנה״. ועוד בטרם סיים ר׳ שלום

את דבריו, כבר נדחקו מסביב לר׳ מנשה בר כל האחרים, הלמדנים ופשוטי־העם, וכולם בקשו את סליחתו.

„הנני, אני סולח לך, ר׳ שלום, וסולח לכולכם, אחי. ועל חטאי — אם לחטא יחשב מה שעשיתי — יסלח לי הקדוש ברוך הוא״.

הדמעות עדיין הוסיפו לרדת מעיניו של הרבי. אולם, לא היו אלה עוד דמעות של צער וכאב, אלא דמעות גיל ושמחה. וכאשר השתרר השקט נשמע קולו הערב והנעים של הרבי כשהוא ממשיך בתפילה: „סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך״... ובהרגשת הקלה ענה כל הקהל קול גדול שלוש פעמים: „ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך״...

בעל התרי״ג *

חביב לפני הבורא האיש הקטן, התם והתמים, יותר מן החכם והלמדן. כי זה האחרון עובדו מתוך יראה, ואילו הראשון עובדו מתוך אהבה, אהבה עמוקה ומסורה, כאהבת התינוק את הוריו.

בעיירתי סרדאהלי היה חי יהודי תמים וטוב־לב שכזה, ר׳ זלמן ליב שמו, וכינויו „בעל התרי״ג״. בשם זלמן ליב נקרא על־ידי אביו ואילו הכינוי „בעל התרי״ג״ הודבק לו על־ידי אנשי הקהילה.

ר׳ זלמן ליב נגר היה לפי מקצועו, אך מצא לעצמו פרנסה טובה יותר ומכניסה יותר. רכש לעצמו סוסה ועגלה ועבר בהן מכפר לכפר ומעיירה לעיירה. קנה הכל בכל מכל כל, עורות כבשים, עצמות וגרוטאות. הכל היה קונה, חוץ מסמרטוטים. ומדוע סמרטוטים לא? כי לא רצה שיגידו שזלמן ליב הנהו סמרטוטר.

פרנסתו היתה מצויה בשפע. הוא ערך קניות עבור האכרים והם גמלו לו כמדתו. העניקו לו פירות ותירס וביצים ולפעמים אפילו תרנגולת או שתים.

כל אנשי העיירה העריכו ואהבו את זלמן ליב לא רק בגלל חריצותו ויושרו, אלא בעיקר בגלל תמימותו ומדותיו הטובות. ר׳ זלמן ליב ניחן ביראת שמים ונקיון כפים, והקפיד מאד בקיום המצות קלה כחמורה. הסדור, הטלית והתפילין נמצאו תמיד באמתחתו. צידה לדרך נטל רק מביתו, כדי שלא יצטרך לאכול במקום שלא כאוות נפשו. בימי ששי נסע רק לכפרים סמוכים, כדי שיספיק לשוב הביתה בעוד מועד ולהתכונן לקבלת פני שבת מלכתא.

מפשוטי העם היה ר׳ זלמן ליב, אולם השתדל לקיים את הפסוק „ואהבת לרעך

---

* גליון חודש ינואר, שנת 1929.

כמוך״ כפשוטו וכמשמעו, לפי הבנתו. ללמוד לא ידע, אך תמיד הסתופף בצל חכמים ושתה בצמא את דבריהם. את תרי״ג המצוות רצה לקיים במלואן, גם את אלה שלא היה בידיו לקיימן. הוא רצה לקיים, למשל, גם מצות מתנות כהונה או את המצות התלויות בארץ כגון לקט, שכחה ופאה וכדומה.

„האינך יודע, כי מצוה זו נהוגה רק בארץ הקודש ?״, לגלגלו עליו הליצנים והמהתלים בו.

„ומה בכך״, ענה ר׳ זלמן ליב, „האם סרדאהלי אינה ארץ הקודש ? כל מקום בעולם שיהודים טובים גרים שם, הוא ארץ הקודש״.

כהנה וכהנה אמר ועשה עד שנדבק בו הכינוי וכך נקרא בפי כל : „ר׳ זלמן ליב בעל התרי״ג״.

אהבתו התמימה את ה׳ היתה נר לרגליו ואור לנתיבתו. בהתלהבותו הפליא לעשות עד שלא הסתפק עוד בעשיית מצות, כדי חובתו ורצונו, אלא ניסה למשוך עמו בהתלהבותו את כל מי שנקלע במחיצתו. אולם מגרעתו הגדולה היתה מיעוט ידיעותיו. ואמנם, באחד הימים הכשיל אותו חוסר ידיעותיו.

מעשה שהיה כך היה : ר׳ זלמן ליב בעל התרי״ג רתם את סוסתו אל העגלה ויצא לדרך. בצאתו את העיר פגש באכר שהלך רגלי והוא עצר את עגלתו.

„עצור נא אנדראש ידידי ואארח אותך בעגלתי״, פנה אליו.

„תודה, לֵבִּי״, אמר האכר והסתדר בנוחיות בעגלה, „ובהזדמנות אשלם לך כגמולך״.

אך התישב האכר בעגלתו ור׳ זלמן ליב המשיך בהתלהבות : „הנה, ראה נא את ככר הלחם הגדולה הזאת שהבאתי אתי. שליש ממנה היה מספיק לי, אבל ה׳ הטוב צוה אותנו להתחלק עם מי שאין לו, ואם אפגוש בשנים או שלושה עניים גם הם ישבעו. הבט נא גם בארגזי. בגדים ונעלים מזומנים אתי, כי ה׳ הטוב צוה אותנו לא רק להאכיל אלא גם להלביש את מי שאין לו. ועוד דברים טובים צִוה אותנו : לעודד יתום ואלמנה, לעזור לא רק לאדם אלא גם לבהמה. הוא צִוה על מתנות לאנשי הכהונה, על לקט, על שכחה ועל פאה. נו, הנכון מה שאמרתי כי טוב הוא ה׳ אלקינו ?״.

תוך שעה קלה הגיעו לכפר הקרוב ואנדראש ירד מהעגלה, בחשק לא רב, ואילו ר׳ זלמן ליב המשיך בדרכו. בטרם יצא את הכפר פגש באכר שני. גם את הלה הזמין לעגלתו ושוב התחיל בפזמונו : „הנה, ראה נא את ככר הלחם הגדולה הזאת...״, וכו׳ וכו׳. כך המשיך למחרת היום ולמחרתו.

ביום רביעי, בהגיעו הביתה, צִפתה לו הפתעה לא נעימה. הוא מוזמן אל

הרב בקשר לתביעה שהוגשה נגדו. עוד יותר גדולה היתה הפתעתו משהגיע אל בית הרב ומצא שם את הכומר של הכפר. מה הוא רוצה מן הרב ? וממנו ?

,,תלונה הוגשה נגדך, ר׳ זלמן ליב״, החל רבי אהרן שמואל אסאד את דבריו בהונגרית. ,,התלונה היא, שאתה משדל את אנשי הכפר להתגייר. האינך יודע, ר׳ זלמן ליב, שאסור לעשות זאת ?״.

מוכה הלם עמד ר׳ זלמן ליב בעל התרי״ג לפני הרבי. האם יום הוא או לילה ? — חשב בלבו. ,,אני״, שאל, ,,האם אני מגייר את האכרים ?״.

,,כן, בהחלט״, התערב הכומר. ,,כמה מן האכרים באו אלי וספרו לי כי אכן אתה הוא המשדל אותם להתגייר״.

,,אני ?״, שאל שוב ר׳ זלמן ליב. ,,הן יודע אני שאסור לעשות זאת״.

,,נו״, אמר הכומר, ,,אם עדיין אתה מכחיש את העובדות, אוכיחך על פניך״. הכומר פתח את הדלת ופנה אל העומדים לפניו : ,,בואו, הכנס אנדראש ! הכנס מיקלוש !״.

אנדראש ומיקלוש נכנסו והעידו כי אכן נכון הדבר, וכי האדון לֶבִּי הוא ששידל אותם להתגייר. כל הזמן הוא משבח ומהלל את אלוקי היהודים, ועוד כדברים האלה ספר ואמר לנו האדון לֶבִּי.

בשמעו את דברי האכרים, נדלק האור במוחו של ר׳ זלמן ליב. ,,האם אמרתי לכם, ולו בחצי מלה, שתעזבו את דתכם ותתגיירו ?״, פנה אליהם בשאלה.

,,זה בדיוק לא״, ענו שני האכרים, ,,אבל שבחת ורוממת את אלוקי היהודים, ועוד דברים מעין אלה ספרת לנו״.

,,השומעים אתם ?, פרץ ר׳ זלמן ליב בתרועת נצחון, ,,האם אסור לי כיהודי לשבח את אלוקי היהודים ? והאם רק זאת אמרתי ?״, הוסיף. ,,האם לא ספרתי לכם שיש לכבד את הכהן ולתת לו תרומות ומתנות המגיעות לו ?״.

,,לא נכחיש, אדון לֶבִּי, כך אמרת !״

הכומר, ששמע את דבריהם, חייך בסלחנות ופנה אל הרב : ,,כבוד הרב, אם כך הם פני הדברים, אני מבטל את תלונתי. אודה ולא אבוש כי הצדק עם האדון לֶבִּי״.

לאחר צאת הכומר והאכרים פנה הרבי אל ר׳ זלמן ליב בדברי נועם ובחביבות : ,,רואה אתה, ר׳ זלמן ליב, לא די לו ליהודי שיהיה איש טוב ותמים, עליו גם לדעת ולהבין. הנה מעוט ידיעותיך כמעט והכשילוך״.

ר׳ זלמן ליב קם ללכת, וכמדבר אל עצמו, כנראה, אמר בלבו : ,,סגולתו של אברהם אבינו עוד רחוקה ממני, ומה שיאה לו, עדיין לא יאה לי !״.

וכך היה מונה...*

היה היה מלמד בעיר מולדתי, ר׳ מרדכי אלישטאבר קראו לו, כי מאלישטאב היה מוצאו. איש עני היה ר׳ מרדכי וחי בצניעות ובמשורה. פת קיבר היה מאכלו, וגם זאת במשקל ובמדה. בודאי לא היה מלמד בסרדאהלי אילו... היה לו עושרו של קורח, או לפחות... עושרו של רוטשילד.

ר׳ מרדכי התיחס אל ייעודו ברצינות ובקפדנות רבה, ואל תלמידיו... הו, הו... מה אומר ומה אדבר... גם אני טעמתי לא פעם מנחת מקלו. ובכל זאת חיבבוהו מאד אנשי עירו, וזאת על שום פקחותו, פניני רעיונותיו ומליצות לשונו.

כשהתחתן ר׳ מרדכי, שאלוהו אנשי העיר מה הוא מעדיף להיות, אב לבן או לבת.

„בת אעדיף תחילה״, ענה ר׳ מרדכי, „ומדוע? כי כשאזדקן אוכל לחיות אצל בתי, ואילו אצל כלתי, מי יודע אם היא לא תהיה איזו גבירה נכבדה, ולא תסתכל בעין טובה על חותנה? אצל בתי״, הוסיף ר׳ מרדכי, „משוכנע אני כי גם בעלה יסכים לארחני״.

ואכן, נולדה לו לר׳ מרדכי בת למזל טוב ויקרא את שמה חוה, על שם חוה אֵם כל חי, ובעיקר משום שהיא האשה הראשונה בספר „בראשית״. גם בלידה השניה ילדה אשתו של ר׳ מרדכי בת והוא קרא לה בשם שפרה. שפרה על שום מה? אם חוה היא האשה הראשונה בספר „בראשית״, הרי שפרה היא האשה הראשונה בספר „שמות״. אם אחרי „בראשית״ בא „שמות״, הרי אם התחלתי בחוה, אמשיך בשפרה.

„אבל השלישי כבר יהיה בן, ר׳ מרדכי״, איחלו לו.

„כן, אם ירצה השם, בן״, נענה בשביעות רצון.

אולם גם בשלישית נולדה לו בת, ור׳ מרדכי היה עקבי ויקרא את שמה שלומית, כי אחרי „בראשית״ ו„שמות״ בא ספר „ויקרא״, ושלומית הוא שם האשה הראשונה בספר „ויקרא״. אנשי הקהילה חייכו והתלוצצו, אולם ר׳ מרדכי בשלו.

כאשר נולדה לו הבת הרביעית, קרא לה בשם „מרים״, כשם האשה הראשונה בספר „במדבר״.

„בראשית, שמות, ויקרא, במדבר״, אמר ר׳ מרדכי בחיוך, „בת חמישית כבר לא תהיה ואינה יכולה להיות!״.

„מדוע?״, שאלו אנשי הקהילה.

---

* גליון חודש דצמבר שנת 1925.

„הוי, איזה עמי־הארצות אתם, חביבַי וידידַי, האינכם יודעים כי בכל ספר „דברים" אין אף שם אשה אחת לרפואה. מנין אקח איפוא שם לבת חמישית ?"

ואמנם, לא נולדה לו לר' מרדכי בת חמישית. אולם ארבע הבנות שהיו לו הסבו לו נחת־רוח מרובה. כל אחת יפה היתה, פקחית ונחמדה מן השניה.

אנשי הקהילה המשיכו להתבדח על חשבונו ושאלוהו שוב ושוב : „כמה בנות לך, ר' מרדכי ?".

והוא, ר' מרדכי, לא התחמק מתשובה וידע לענות להם בשנינות מדה כנגד מדה. וכך היה עונה : „אחת, אחת ואחת אלו שתים, אחת ושתים אלו שלוש, אחת ושלוש אלו ארבע ! ארבע בנות יש לי, יעזור השם, כולן עד מאה ועשרים !".

הבנות גדלו והתפתחו, ואף כי היו יפות כאסתר המלכה, הרי כשהגיעו לפרקן לא נמצאו להן חתנים. חוה היתה כבר בת עשרים ושתים וגם מרים עברה את שנתה השבע־עשרה. לא נמצאו להן חתנים, יען כי ר' מרדכי איש עני ולא היה בידיו לתת להן נדוניא.

באחד הימים, וצום יום הכפורים היה אותו יום, עלה דבר נבואה על דל שפתיו. ר' מרדכי שהה בבית־הכנסת, צם והתפלל, אבל מחשבותיו, אוי, אוי... החזן הגיע כבר לתפילת „הנני העני ממעש", כבר סיים את תפילת הלחש של מוסף, והחל בקול רם בחזרת הש"ץ, עבר כבר את „ונתנה תוקף" ושאר הפיוטים, אך מחשבותיו של ר' מרדכי נתונים היו רק לארבע בנותיו. בשעה שהגיע החזן לסדר העבודה ביום הכפורים בבית המקדש והכהן הגדול היה מַזה את דם הקרבנות על הפרוכת, „וכך היה מונה : „אחת, אחת ואחת", נאנח ר' מרדכי : „רבונו של עולם, מתי כבר ימנו הבריות איך השאתי את בנותי אחת, אחת ואחת !"...

תוך כך נרדם וחלם חלום : „ר' מרדכי", אמר לו מישהו בחלומו, „אל תשכח שאת הקרבנות לבית־המקדש ממקום אחר הביאו".

„הקרבנות ?", התעורר ר' מרדכי מחלומו, „לב כל יהודי טוב נתון לבית־המקדש ולעבודת הקרבנות שנעשתה בו. ובכל זאת, את הקרבנות ממקום אחר הביאו שמה. ברור הוא פשר החלום אשר חלמתי !".

בחול המועד סוכות עלה ר' מרדכי לפרשבורג לחפש אחר בחור מתאים שישמש לו כעוזר מלמד. אכן, מצא בחור כבן עשרים וחמש, שמצא חן בעיניו, הביאו לסרדאהלי, ו... — מה נרבה במלים ? — חוה, הבת הבכירה, מצאה חן גם בעיניו.

„מה הנדוניא, ר' מרדכי ?", המהם האברך לתוך אניצי שפמו.

„כסף אין לי, נערי החמוד", השיב לו ר' מרדכי, „אך אתן לך עשרים מתלמידי, וכל הוצאותיך עד לידת הילד הראשון — עלי!".

בקיצור, בשבוע חנוכה נישאה חוה, הבת הראשונה. „אחת!", פלט ר' מרדכי אנחת שמחה.

„הקרבנות ממקום אחר הובאו לבית־המקדש", נזכר ר' מרדכי בחלומו ובפשרו, וכעבור זמן־מה נסע לקומורן. לא היה לו ענין מיוחד שם, אך מי יודע? אולי יימצא שם הקרבן לשפרה, הבת השניה. בצהרים הלך לסעוד את לבו במסעדה, והמלצר שהגיש לו את האוכל היה עלם צעיר, כבן עשרים ושלוש — עשרים וארבע.

„האם אתה בנו של בעל המסעדה?", פנה אל המלצר.

„הלוואי והייתי, ר' מרדכי", ענה הצעיר.

„שמעני ואיעצך, אישי הצעיר. בוא אתי לסרדאהלי ופתח לך שם מסעדה. אתה תהיה בעל המסעדה הכשרה הראשונה וההצלחה תלווה אותך!", השיב ר' מרדכי.

„האוכל לעשות הכל — לבשל ולשרת — לבדי?", שאל הצעיר.

„זאת לא אמרתי", המשיך ר' מרדכי, „אשתי ובתי יעזרו לך, אישי הצעיר, ותווכח שלא תצטער על המעשה".

קצורו של דבר: הבחור נאות להצעה, ועד חמישה־עשר בשבט התחתנה גם שפרה.

ר' מרדכי שפשף ידיו בהנאה. אחת, אחת ואחת... ברוך השם, גם שפרה התחתנה.

גם לבת השלישית נמצא בקרוב קרבן, וכמובן — שוב ממקום אחר. „הקרבנות, אה, הקרבנות..." נזכר ר' מרדכי בחלומו. „הִכּוֹן לקראת הקרבן השלישי!".

בנייהייזל נמצא הבחור המיועד לשלומית, הבת השלישית. בימים ההם נפטר שמָש הקהילה בסרדאהלי. ר' מרדכי, שהיה איש אֵמוּנו של ראש־הקהל, הפעיל את כל השפעתו כדי להשיג את המשרה לצעיר שהועיד להיות חתנו.

„אם תשא את בתי שלומית", אמר ר' מרדכי לצעיר, „תהיה השמש הראשי בסרדאהלי, ופרנסתך תהיה מצויה לך כל ימי חייך!".

המשא־ומתן נגמר חת־שתים ובראש חודש חשון עמדה שלומית תחת החופה.

ר' מרדכי שפשף שוב ידיו בהנאה והמשיך בספירה: „אחת, אחת ואחת, אחת ושתים! בשם טוב ומזל טוב, גם שלומית היתה לאשה".

ספּוּרה של מרים, הבת הרביעית, הוא אגדה שלמה. ר' מרדכי עלה שוב לפרשבורג, הפעם עם מרים היפהפיה והתמירה. אך ירדו מהעגלה פגש בהם שוטר,

והלה, שראה את היהודי העבדקן והזקן בעל החזות העניה, עם בחורה צעירה ויפהפיה, חשד שיש כאן מה שהוא לא כשורה.

השוטר נגש אל ר׳ מרדכי והניח את ידו הכבדה על כתפו: „בוא אתי למשטרה!״. מובן, שגם העלמה הצעירה נלוותה אליו.

ניתן לשער את החרדה שאחזה בר׳ מרדכי. למזלו, עבר במקום יהודי שהכיר את ר׳ מרדכי, והלה מיהר להזעיק את ד״ר ציפס, עורך־דין צעיר ומתחיל, שלא היתה לו תעסוקה רבה. סיפר היהודי לעורך־הדין את שראה ובקשו לפעול בדחיפות לשחרורו.

„הֶר דוֹקטֶר, בוא מהר למשטרה ותשחרר את ר׳ מרדכי״, הפציר בו.

לא חסרו בפרשבורג אנשים שיעידו כי מכירים הם את ר׳ מרדכי ובתו, וד״ר ציפס הצליח לשחררם ללא שהיות מיותרות.

„תודה, הֶר דוֹקטֶר״, מלמל ר׳ מרדכי, „תודה! ומה מגיע לך כשכר טרחה?״.

„שכר טרחתי? לא, ר׳ מרדכי, השאר את כספך לעצמך. מה שעשיתי, לשם שמים עשיתי״.

ר׳ מרדכי המשיך להתעניין במצבו המשפחתי והכלכלי של הד״ר הצעיר. כשנודע לו שלעורך־דינו הצעיר חסרה תעסוקה קבועה, הציע לו להעביר את מגוריו לסרדאהלי ולקבוע שם את ה„רזידנציה״ שלו. „בסרדאהלי״, הסביר לו, „ישנם שלוש מאות יהודים סוחרים ורוכלים, וכל אחד מסוכסך עם חברו. בין כל שני יהודים מתנהלים שלושה משפטים. עוד תהיה לי אסיר־תודה, הֶר דוֹקטֶר, אם תשמע בקולי ותיענה להצעתי״ הפטיר ר׳ מרדכי.

דוקטור ציפס נענה להצעה והחליט לבוא לסרדאהלי, לא כל כך בגלל הסיכויים הוורודים על המשפטים הרבים שיוכל לנהל, כמו בגלל מרים היפהפיה.

סוף דבר הכל נשמע. ד״ר ציפס ארש את מרים ובל״ג בעומר הקרוב התקיימה החופה ור׳ מרדכי סיים למנות: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלוש... ומרים היתה לגברת ד״ר ציפס הנכבדה.

„ברוך הוא וברוך שמו!״, שש ר׳ מרדכי בלבו פנימה. „אכן, הקרבנות, באמת ממקום אחר באו. עוד כמה וכמה בנות יכולתי להשיא בשיטה הזאת״, הוסיף ר׳ מרדכי לעצמו, „ברם, את השמות הייתי צריך לחפש כבר בספרים יהושע ושופטים!״.

פרק ח׳

החיים הפוליטיים והצבוריים

המפלגות הכלליות והמפלגה היהודית

את תקופת ההשתלבות והצטרפות הקהילה לחיים מדיניים ומפלגתיים אקטיביים יש ליחס לשתי עשרות שנות השלטון הצ׳כוסלובקי משנת 1918 עד 1938, לאחר שהיהדות הוכרה רשמית כלאום. בתקופות הקודמות לא נכרו מגמות של התארגנות פוליטית עצמאית, ויש לראותן איפוא כתקופות פסיביות מבחינה זו. לעומת זאת, בשלטון ההונגרי המחודש, מ־1938 ואילך, נשללו בהדרגה הזכויות הפוליטיות והחברתיות של היהודים לחלוטין.

ההתעוררות לחיים פוליטיים הופיעה בשני מישורים. האחת, במסגרת המפלגות הפוליטיות של החיים המדיניים, ובכללן — „המפלגה היהודית״, והשניה, במסגרת התנועות היהודיות כ„אגודת ישראל״ והמפלגות הציוניות (שעליהן ידובר להלן).

הרקע להשתלבות מדינית היה, מן הסתם, רצונם של היהודים להתערות בחיי המדינה הדמוקרטית,שהתייחסה אליהם כאל אזרחים שווי־זכויות לכל דבר.

מסימניהם הבולטים של הזמנים החדשים היו ההצבעה בבחירות בעד המפלגה היהודית והצהרות היהודים במפקדי האוכלוסין כמשתייכים אל הלאום היהודי.

בבחירות המחוזיות הראשונות, שהתקיימו בשנת 1923, היתה קיימת כבר המפלגה היהודית[186] וכעבור ארבע שנים, בשנת 1927, היתה מפלגה זו די חזקה, כדי שסניף מפלגת השלטון המקומי „החזית הצ׳כוסלובקית״ (Československý Blok) יתאחד אתה להגיש רשימה משותפת לבחירות המקומיות.[187]

---

186 ראה: Uradné Noviny Župy XV (Bratislavské), oct. 1923, číslo 41.

187 ראה: Združený okresný archiv, Šala, — Fond Okresný úrad Dunaj-ská Streda, prezidium č. 659/27, ladula 4.

תסיסת המיעוטים ההונגריים (והמיעוט הסלובקי הקטן) נגד השלטון הצ׳כי הדמוקרטי עדיין לא היתה קיימת, אך מסתבר, שדוקא קהילת הרוב היהודית בעיירה נראתה לצ׳כים כשותף הטוב ביותר, ולא הקבוצות ההונגריות, שהתרכזו מסביב למפלגות ההונגריות האופוזיציוניות.

בבחירות לנציגות הארצית של שנת 1928 השתתפו באזור דונאסרדאהלי (Okres Dunajská Streda) 13 מפלגות. המפלגה היהודית הגישה לבחירות רשימה (מס׳ 10) בשם „אחוד המפלגה היהודית והמפלגה החקלאית היהודית" (Volebné sdruženie židovskej strany a židovskej hospodárskej strany). מכלל 2732 בעלי זכות בחירה ומכלל 2298 קולות כשרים קבלה הרשימה 458 קולות,[188] דהיינו כ־20%. 122 קולות נוספים קבלה הרשימה מיהודים בכפרי הסביבה, וביחס למספרם הכולל הוא דומה לאחוז המצביעים בקהילת האם.

התעניינות היהודים בחיים המדיניים והציבוריים גברה והתבטאה בפעילות ענפה ונכרת, שכתוצאה ממנה זכו היהודים במספר לא מבוטל של מנדטים במועצה העירונית ובועדותיה.[189]

בבחירות המקומיות של שנת 1932 השתתפו עשר רשימות, ומהן לא פחות משלוש רשימות יהודיות! בבחירות אלו זכו היהודים — על אף הפצול הרב — במספר מנדטים כדלקמן:

רשימה מס׳ 1, „המפלגה היהודית" — 3 מנדטים;

רשימה מס׳ 3, „הרשימה הקומוניסטית" — 2 נציגים יהודיים (אכן, גם כאלה היו!) מתוך 7 מנדטים;

רשימה מס׳ 8, „המפלגה היהודית הדמוקרטית" — נכשלה בגלל חסרון קול אחד;

רשימה מס׳ 9, „המפלגה היהודית העירונית" — 8 מנדטים;

רשימה מס׳ 10, „המפלגה הרפובליקנית של עובדי האדמה ובתי ההארחה" — מנדט אחד. זכה בו יהודי שעמד בראש הרשימה. למען הקוריוז רצוי לציין שהוא לא היה עובד אדמה או פונדקאי, אלא דוקא... נגר.

בבחירות המקומיות האחרונות שהתקיימו ברפובליקה, בשנת 1938, התאחדו רוב המפלגות המקומיות בשתי רשימות עיקריות. רשימה מס׳ 1 הורכבה מאחוד

---

188 ראה: Vysledok volieb do krajinského zástupičelstva v roku 1928, שנערך בידי עו"ד ד"ר יוליוס רייס מברטיסלבה (בעבר חבר הפרלמנט בפראג) והוא נמצא בגנזך האגודה לחקר תולדות יהודי צ׳.ס.ר. בקיבוץ יד מרדכי.

189 תופעה מעניינת ומיוחדת צויינה בישיבות המועצה העירונית בדונאסרדאהלי, אשר לא אחת הפסיקה את דיוניה באמצע הישיבה, כדי לאפשר לנציגים היהודיים להתפלל במנין.

הרשימות דלהלן: רשימת הסלובקים וההונגרים בעד הרפובליקה והדמוקרטיה, רשימת מפלגת העבודה הסוציאל־דמוקרטית, רשימת המפלגה החקלאית הרפובליקנית ורשימת המפלגה הסוציאליסטית הלאומית הצ׳כוסלובקית. רשימה מס׳ 2 הורכבה

1.

OKRES DUN. STREDA DUN.-SZERDAHELYI JÁRÁS Obec Dunajská Streda Duna-Szerdahely község

Kandidátna listina

Slovenskej a maďarskej jednoty pre Československú republiku a demokráciu: čsl. soc. demokratická strana robotnícka, republikánska strana zemed. a malorol. ľudu, čsl. strana národne socialistická v Dunajskej Strede,

do obecného zastupiteľstva v Dunajskej Strede dňa 12. júna 1938.

Szlovák és magyar egység a Csehszlovák köztársaságért és demokráciáért: a csehszlovák szociáldemokra munkáspárt, a republikánus földmüves és kisgazda párt, a csehszlovák nemzeti szocialista párt Duna-Szerdahelyen

jelölő listája

az 1938 junius 12.-én tartandó képviselőtestületi választáshoz Duna-Szerdahely községben.

Soznam kandidátov: *A jelöltek jegyzéke:*

1. **Deutsch Eduard,** keresk. utazó, obchod. cestujúci, Dunajská Streda, č. d. 486.
2. **Téker Pavel,** riaditeľ mešť. školy, Dunajská Streda, č. d. 320.
3. **Komáromi Dezider,** vedúci pozemkovej knihy, Dunajská Streda, č. d. 762.
4. **Weisz Salamon,** kereskedő, obchodník, Dunajská Streda, č. d. 145.
5. **Schwarz Mihály,** asztalos, stolár, Dunajská Streda, č. d. 25.
6. **Wosner Árpád,** kereskedő, obchodník, Dunajská Streda, č. d. 71.
7. **Kubin Matej,** prednosta železničnej stánice, Dunajská Streda, č. d. 1.
8. **Gruber František,** súdny úradník, Dunajská Streda, č. d. 484.
9. **Rosenthal Bernát,** kereskedő, obchodník, Dunajská Streda, č. d. 155.
10. **Krascsenits Gejza,** dirigent R. V. P., Dunajská Streda, č. d. 23.
11. **Grünberg Samu,** autofuvaros, autodopravca, Dunajská Streda, č. d. 101.
12. **Fischer Mihály,** okl. táncmester, dipl. taneč. majster, Dunajská Streda, č. d. 760.
13. **Kurka Jozef,** oficiál ČSD., Dunajská Streda, č. d. 455
14. **Rosenthal József,** kereskedő, obchodník, Dunajská Streda, č. d. 157.
15. **Vozárik Julius,** asistent dôchod. kontroly, Dunajská Streda, č. d. 477.
16. **Fischer Artur,** szabó, krajčír, Dunajská Streda, č. d. 484.
17. **Liška Oskár,** zemed. komisár, Dunajská Streda, č. d. 723.
18. **Novotný František,** skladník ČSD., Dunajská Streda, č. d. 455

רשימות מועמדים לבחירות עירוניות בשנת 1938.
רשימה מס׳ 1: רשימה מאוחדת למען הרפובליקה והדמוקרטיה.

מרשימות יהודיות טהורות: מפלגת הסוחרים ובעלי־המלאכה היהודיים והמפלגה היהודית. כמובן, כל מועמדיה של רשימה זו, וכמחצית מועמדיה של רשימה מס׳ 1, היו יהודים בני הקהילה.

הנבחר שעמד בראש הרשימה מטעם המפלגה היהודית, מר ארמין קורנפלד, כיהן שנים ארוכות כסגן יושב ראש המועצה המקומית. נבחרים אחרים כהנו כחברי ועד בארגון המחוזי של ארגוני הסוחרים ובעלי־המלאכה ובמוסדות עירוניים אחרים. בעלי התפקידים היו בחלקם פעילים גם בקהילה או במוסדותיה, ויתרם לא זכו או לא רצו להשתלב ולהרתם לפעילות במסגרת הקהילה.

2.



Az iparos-, kereskedő- és zsidó községi és zsidópárti választási egyesülésének

jelölő listája

az 1938 évi junius hó 12.-én tartandó községi választásokra Dunaszerdahelyen.

A jelöltek nevei:

1. **Kornfeld Ármin**, kereskedő, Duna-Szerdahely, 867.
2. **Dr. Stern Ernő,** ügyvéd, Duna-Szerdahely, 20
3. **Baumel Salamon,** ügynök, Duna-Szerdahely, 41
4. **Stern Salamon,** vaskereskedő, Duna-Szerdahely, 69.
5. **Breuer Salamon,** malomigazgató, Duna-Szerdahely, 149
6. **Krausz Mihály,** kereskedő, Duna-Szerdahely, 192.
7. **Ifj. Weisz Salamon**, kereskedő, Duna-Szerdahely, 156.
8. **Büschitz József,** kereskedő, Duna-Szerdahely, 158.
9. **Wosner Mihály,** kereskedő, Duna-Szerdahely, 33
10. **Weisz Sándor**, kereskedő, Duna Szerdahely, 74.
11. **Brüll Manó**, kereskedő, Duna-Szerdahely, 200
12. **Herzfeld Mihály,** üzletvezető, Duna-Szerdahely, 63.
13. **Neuhauser Lázár,** kereskedő, Duna-Szerdahely, 81.
14. **Schwebel Mór,** pékmester, Duna-Szerdahely, 61
15. **Wimmer Ignácz,** kereskedő, Duna-Szerdahely, 793.
16. **Fischer Bernát**, kereskedő, Duna-Szerdahely, 157.
17. **Kohn Mihály**, könyvelő, Duna-Szerdahely, 244
18. **Rosenbaum Ármin** kereskedő, Duna-Szerdahely, 258.
19. **Wosner Bernát ifj.**, vaskereskedő, Duna-Szerdahely, 52.
20. **Fleischmann József**, füszerkereskedő, Duna-Szerdahely, 41.
21. **Seidner Samu,** fuvaros, Duna-Szerdahely, 234b.

רשימות מועמדים לבחירות עירוניות בשנת 1938.
רשימה מס׳ 2 : רשימה מאוחדת של בעלי המלאכה, הסוחרים והמפלגה היהודית.

קשה להתעלם מן האמת והמציאות ההיסטורית, ולטעון שהעם הצ׳כי דוקא אהד או אהב את היהודים, ולא היה נגוע בחידק האנטישמיות, תוצר לוואי של השוביניזם הצ׳כי, עד שקרה אפילו שהנשיא מסריק לא הצליח להכניס יהודים לפקולטה הרפואית בפראג (ולכן נרשמו בפקולטה הגרמנית שם!), אולם בקונסטלציה של הרפובליקה נוכח המיעוטים הגדולים של גרמנים, סלובקים והונגרים עויינים, לא היה לו למשטר הצ׳כי ענין בהרחקת היהודים משורות נאמניה, ומה עוד באזור זה, שהצ׳כים „המתישבים״[190] היוו מיעוט מבוטל באוכלוסיה. מלבד זאת, ממילא לא היתה ליהודים ברירה ואף לא כוח הכרעה בבחירת השלטון. במצב זה העדיפו היהודים ברובם להצהיר בסעיף הלאום על לאומיות יהודית,[191] וכן להצביע בעד הרשימות היהודיות.

מכל מקום, הלויאליות לשלטון על רקע תנאים אלה והאהדה לנשיא הרפובליקה תומס ג. מסריק, שאכן הצטיין ביחס ידידותי אמיתי ואוהד ליהודים, התבטאה, בנוסף להזדמנויות שצויינו לעיל, גם בחגיגת חגי המדינה שנערכו מפעם לפעם. נהוג היה לערוך תפילות חגיגיות בבית־הכנסת הגדול, ברוב עם ובנוכחות פקידיו הבכירים של הממשל וקציני הצבא שגרו במקום. מקהלת הילדים של בית־הספר היתה שרה פרקי תהלים ואת המנון המדינה ואילו הרב היה נושא תפילות לשלום המדינה ונשיאה.

נאמנות הקהילה היהודית מצאה חן בעיני אנשי השלטון ודובריו לא הסתירו את שביעות־רצונם מקיום קבוצה בעלת משקל פוליטי, שעליה אפשר לסמוך בעת מצוא. תגובתם לא איחרה לבוא וזו צויינה בהזדמנויות שונות. בדין־וחשבון מיום 1.3.1930, לרגל ההכנות לחגיגת יום הולדתו השמונים של הנשיא תומס ג. מסריק הודיע מושל המחוז (Náčelnik) למשרד הארצי שבברטיסלבה ש„נוכח מספרם המועט של הצ׳כים והסלובקים שבמחוז, מסתמך אני בכל פעולותי על התושבים היהודים״.[192] ידיעה דומה מובאת במסמך מס׳ 766/1938 מ־13.6.1938, בהודעת מושל המחוז למשרד הנ״ל, בקשר להכנות לנהול התעמולה ולתוצאות הבחירות שנערכו באותה שנה. כן הוא מודיע, כי מלבד הגופים היהודיים וכומר קתולי אחד נהלו כל אנשי הכמורה תעמולה למען המפלגות האופוזיציוניות ההונגריות, וכי

---

190 הצ׳כים נקראו בפי תושבי האזור „מתיישבים״ (cseh telepesek).

191 ראה לעיל, סוף פרק ד׳.

192 ראה מקור בהערה מס׳ 187, שם: Prezidium č. 177/1930. ladula 9.

רוב היהודים הצביעו בעד המפלגות היהודיות או בעד רשימת האחוד של המפלגות שהוזכרו למעלה.[193]

בתקופת הרפובליקה הורגשה גם פעילות מסויימת של חוגים, מבעלי המקצועות החופשיים והקרובים אליהם, וכן של קבוצות נוער, שלא נמנו על החוגים הדתיים או שהתרחקו מהם ואלה התארגנו במסגרות שונות. קבוצות אלה התארגנו במסגרת חוגים חברתיים קטנים לערבי קריאה ושיחות, פגישות רעים וכדומה. מהם שנרתמו לפעילות צנועה למען ויצ"ו והקרן הקיימת לישראל. קבוצות אחרות — גדולות יותר — השתלבו בקבוצות הציוניות (ידובר בהן להלן).

קבוצות נוער נוספות נמשכו לפעילות ספורטיבית והשתתפו בארגוני הספורט הקיימים לכדורגל, טניס וכו׳ של העיירה, הן כשחקנים ואוהדים והן כפעילים בהנהלות הארגונים.

התנועות היהודיות

רוח ההתעוררות וההתארגנות הפוליטית והמפלגתית, שחדרה ליהדות אירופה המזרחית והתיכונה בראשית המאה, נראתה עד לשנות העשרים כנושא שאינו מענין את בני קהילת סרדאהלי. חוסר ענין זה נמשך יותר משתי עשרות שנים, וכאילו לפתע — בכוונה או שלא בכוונה — מצאו עצמם גם אנשים מבני קהילה זו מאורגנים בתנועות היהודיות שפעלו ברחבי אירופה.

ההתארגנות היהודית הפוליטית החלה לתת את אותותיה הראשונים עם תחלת הציונות המדינית בקונגרס הציוני הראשון שהתקיים בבאזל בשנת תרנ"ז (1897). היהדות הדתית (האורתודוקסית), שהתנגדה לתנועה הציונית, החילונית ברובה, התארגנה אף היא בכנס היסוד שלה בקטוביץ בשנת תרע"ב (1912) בתנועת „אגודת ישראל".

ההתעניינות הראשונית בקהילה בתנועה הציונית מתחיית הציונות המדינית ועד להתארגנותן של הקבוצות הציוניות הראשונות, בית"ר ו„השומר הצעיר", בדונאסרדאהלי, החלה לתת את אותותיה רק כעבור שלושים שנה בקירוב. פחות זמן עבר עד להצטרפותה של היהדות האורתודוקסית המקומית ל„אגודת ישראל".

---

193 ראה: Štátny slov. ústr. archiv, Brtl. — Fond Prezidium Krajinského úradu č. 37489/38.

אגודת ישראל

תנועה זו חרתה על דגלה את ענין שמירת הדת והמסורת היהודית ואת הענין הארץ־ישראלי וגאולת הארץ ברוח זו.[194]

„אגודת ישראל" בסרדאהלי נוסדה לראשונה בשנת תר"פ (1920). כן נוסדה קבוצת נוער אגודתי (תרפ"ב — 1922), ארגון בנות אגודת ישראל וקבוצת פרחי אגודת ישראל. הקבוצה המקומית הפכה לחוליה חשובה של התנועה בסלובקיא ואנשיה מלאו תפקידים חשובים במוסדותיה הארגוניים והארציים.

בכנוס „אגודת ישראל" בשנת 1920 בפרשבורג השתתף הרב שמואל לוי ויינברגר ז"ל כחבר הנשיאות והרב דוד זילברשטיין ז"ל, שהיה רבה של „אגודת ישראל" בסרדאהלי, נבחר כחבר ועדת המרכז לפלסטינה. בועידה העולמית של „אגודת ישראל" בווינה בשנת 1921 ובכנסיה הגדולה שהתקיימה בשנת 1923, אף היא בווינה, השתתפו חברים נוספים מקבוצה זו.

בט"ו בטבת שנת תרפ"ה (1925) נערכה בסרדאהלי אסיפה גדולה של הקבוצה המקומית בהשתתפות מר וולף פפנהיים מווינה כנציג המרכז העולמי והרב הראשי ר' בנימין זיידל ז"ל מגלנטה כנציג המרכז הארצי. באסיפה זו דנו בין היתר בענין „כופר נפש" למטרות צרכי ארץ־ישראל וגיוס כספים למטרות דומות אחרות. תרומתה של הקבוצה במגבית קרן ארץ־ישראל, שעל הקמתה הוחלט עוד בכנוס שנערך בפרשבורג, הסתכמה בסך אלף כתרים, שהוא סכום יפה במושגי הימים ההם (ראה Jüdische Presse, שנת 1921, מס' 11).

מכאן ואילך דעכה הפעילות התנועתית עד שנת 1935, כשהוחלט לנקוט בצעדים לריאורגניזציה של קבוצות נוער ופרחי אגודת ישראל, שפעילותן הוזנחה

---

[194] עיין בחוברת "Pressburger Konferenz der Agudas Jisroel" שהוצאה לרגל כנוס הועד הפועל העולמי של „אגודת ישראל" בפרשבורג בשנת תר"פ (1920). בכנוס זה נדונו בין השאר נושאים שהזמן גרמם לאור המחשבה של שיבת עם ישראל לארצו ברוח התורה ונתקבלו בו כמה החלטות חשובות, בהן: ייסוד „מרכז לפלסטינה", ייסוד „מרכז להגירה ואינפורמציה", החלטות על שמירת הזכויות של „אגודת ישראל" בארץ־ישראל, התחייבות חברי „אגודת ישראל" לתרום מדי חודש בחודשו מעשר מן המעשר לקרן ארץ־ישראל ועוד. את מדיניות האגודה בזמנו, הגדיר הרב משה בלוי ז"ל, ממנהיגי האגודה בארץ־ישראל, בספרו „על חומותיך ירושלים" (עמ' קמ"ה—קמ"ז), באמרו בין היתר: מדיניות „אגודת ישראל" ביחס לארץ־ישראל נובעת ממקור התורה. היא מחייבת את עבודת הישוב, את המסירות המופתית לבנות בית בארץ־ישראל, אבל נמנעת לעשות את הישוב כיסוד היחידי של היהדות. „אגודת ישראל" רואה בישוב ארץ־ישראל הכנה לגאולה, תנאי נוח לקיום העם והתורה, אבל לא כמטרה בפני עצמה, כתכלית קיומו של עם ישראל. היא איננה דוחקת את הקץ כלאומיים ואינה מרחיקה את הקץ כמתבוללים. מאמרו זה של הרב משה בלוי מתיחס לשלוש השבועות שהשביע הקב"ה את ישראל, כמובא בכתובות קי"א.

עד כה. מטרת הריאורגניזציה היתה רתוק הנוער הדתי למסגרות דתיות וחנוכו ברוח זו במסגרת פעילות תנועתית.

קשרי התנועה אל הקהילה היו סוברניים. חבריה זכו לאהדת הצבור הדתי, להוציא רוב אנשי „עדת ישראל", אשר לא נמנו על אוהדי התנועה ותומכיה, בניהם לא נמנו על שורותיה ובחלקם אף התנגדו לה במפורש.

בשנת 1935 הוחלט על הקמת „מחנה עולים" חקלאי, בחווה חקלאית בכפר בושלק (Buslak) הסמוך, לצורך הכשרת מנין צעירים לעליה לארץ־ישראל (ראה Jüdische Presse, שנת 1935, מס' 9). המחנה גם אירח קבוצות פרחי אגודת ישראל מסלובקיא המזרחית לשם התרשמות מהמפעל, אולם מסתבר שקבוצה זו לא זכתה להצלחה יתרה ופעולתה נסתיימה עוד באותה שנה.

את מספר חברי קבוצות „אגודת ישראל" אומדים בכמאה. פעילות ענפה הפגינה הקבוצה בשנות קיומה האחרונות. היא קיימה מפגשי נוער שבועיים בשבתות אחר הצהרים, ערכה מפעלי קייטנות בהרי טאטרה ובמקומות אחרים, טיולים בל"ג בעומר ובהזדמנויות אחרות וכו'. כן קיימה הקבוצה קופת גמ"ח להלוואות לפונים אליה.

עם חלוף המשטר ב־1938 עלו לארץ־ישראל חלק מחברי התנועה ומדריכיה וכן קבוצת פליטים מאוסטריא, באמצעותה ובמסגרת קבוצות העליה הבית"ריות. אחרי הכבוש ההונגרי דעכה פעילותה אט־אט, ובשנות הארבעים המוקדמות נפסקו פעולותיה כליל.[195]

התנועות הציוניות

הכמיהה במשך כאלפים שנה לשוב לציון ארץ האבות לא נעדרה מתודעת היהדות, המתפללת שלוש ביום „ותחזינה עינינו", אף אם הגשמת התקוה, הלכה־למעשה, נראתה רחוקה כרחוק מזרח ממערב. הקריאה „בית יעקב לכו ונלכה" לא חדרה לעמקי הנפש והמוח של הצבור הרחב כמה שהוא מוחשי וממשי, והיא נשארה בגדר מושג מופשט וערטילאי גרידא. על רקע אופי הקהילה, מקומה במשפחת הקהילות ההונגריות־סלובקיות, התקופה השלווה של הרפובליקה, זכו רעיונות הציונות המדינית להתעניינות מועטת.

אף אם אין לטעון לחוסר רגישות נפשית לענין הארץ־ישראלי בכללותו,

---

195 על קבוצות האגודה המקומיות ופעילותן תמצא בגליונות Der Jüdische Herold וכן בגליונות Jüdische Presse משנת 1921 ואילך.

להסתגרות ולהתעלמות מדווחי וספורי העתונות היהודית, מבקור שליח או אורח ארץ־ישראלי פה ושם, הרי בסכום כללי נצטייר הענין לרוב הצבור כעין ספור אקסוטי ותו לא.

התפתחות הציונות בקהילה בממדים רחבים הוגבלה גם בגלל התנגדות הרבנות לתנועות הציוניות בשל אופיין החילוני. התנגדות זו התייחסה גם לתנועת „המזרחי", שהיתה שותפה בפדרציה הציונית, החילונית ברובה.

כעבור שנים, אחרי התבססות הציונות בערי סלובקיא השונות, הורגשה ראשית התענינות בציונות גם בין חוגי הנוער המקומיים. ההתענינות גברה בעזרת ההנהגות הארציות של המפלגות בברטיסלבה, והודות ליזמת המדריכים והמארגנים שנשלחו על־ידן. עבודת המדריכים התבססה על קומץ החברים בעלי אידיאולוגיה ציונית, רביזיוניסטית או שמאלנית, שהיוו את גרעיני שתי הקבוצות המקומיות העיקריות: בית"ר ו„השומר הצעיר". משני גרעינים אלה צמחו התנועות המקומיות, שמספר חבריהן הסתכם במשך הזמן בששים־שבעים חברים (בקבוצת בית"ר אף יותר). את התרחבות מעגל החברות ומספר החברים בתנועות השונות אפשר ליחס לא רק לאידיאולוגיה הציונית, אלא גם לסבות ונתונים חברתיים, שהיוו במקרים מסויימים גורם משיכה יותר מאשר הרעיון הציוני עצמו, כגון התרחקות חלק מחוגי הנוער מהמסגרות המסורתיות הקיימות, חוסר ענין או רצון להשתלב בהן, חפוש ומציאת מסגרות אחרות וכדומה.

שונה היה המצב בסוף שנות השלושים (בתקופת סוף הרפובליקה ותחילת המשטר ההונגרי), כאשר העילה הישירה של ההצטרפות לתנועות הציוניות היתה התקוה לזכות באפשרות, כמעט היחידה, לעלות ארצה באמצעותן. יש להודות שתודעת העליה לארץ בזמנים הקודמים לא היתה מפותחת בקהילת סרדאהלי, כפי שלא היתה מפותחת ביתר קהילות וקבוצי ישראל בארצות השלוות מסוג צ'כוסלובקיא. בודדים, או משפחות בודדות, בלבד עלו לארץ מרצונם החופשי בשנים כתקנן בתקופות הקודמות, מי מתוך חבת הארץ לחונן עפרא דארעא קדישא, ומי מתוך מניעים ציוניים או אחרים. עולי עליות הבריחה וההצלה בתקופה הטרום־מלחמתית — והם מרבית העולים — עלו מתוך חרדה לבאות ובגלל הפחד מן הבלתי־נודע. בלעדיהם, סבורני, לא היו הצעירים מחליטים לעזוב את הקן המשפחתי, להנתק מהסביבה שהכו בה שרשים, ולהתיישב בארץ רחוקה, מעבר לים, אפילו אם זו היא ארץ־ישראל. למעשה, המציאות החדשה של סוף שנות השלושים היא ששמשה גורם מדרבן עיקרי לעליה. מכל מקום, הודות לעליות הבריחה וההצלה זכו עשרות צעירים להמלט מצפרני הנאציזם ומלתעותיו.

לסיכום הערכת הציונות המקומית נציין שאף אם היא לוקה בכוללנות, הרי גם לאור שיחות עם יוצאי הקהילה הבלתי־מפלגתיים ועם חברי התנועות מכל הגונים גם יחד, נראות הערכות אלו תואמות את העובדות.

קבוצות ציוניות

הנצנים הראשונים בפעילות הציונית בסרדאהלי נרשמה כמעט בסוף שנות העשרים. בתקופה זו פעלה בה קבוצת „השומר", תנועת נוער יהודית כללית מעין מזיגה של תנועה ציונית וצופית כאחת. קיום הקבוצה נזכר בעתונות היהודית בשעתה,[196] אך רישומה לא היה משמעותי.

פעילות ממשית הורגשה בראשית שנות השלושים, אחרי התפצלות „השומר" למפלגות בעלות כוון ואופי מוגדרים, ועם יציאתן של קבוצת הנוער הרביזיוניסטית בית"ר וקבוצת הנוער השמאלנית „השומר הצעיר" למרחב.

קבוצה קטנה מבחינת כוחה, כושר ארגונה והיקפה, פעלה במסגרת תנועת „המזרחי". תנועה זו לא זכתה אלא להתענינות מועטת ולתמיכה קטנה מצד הצבור הדתי והמסורתי, על רקע התנגדות הרבנות והתנאים הקיימים בקהילה, ולאחר קיומה של „אגודת ישראל" לא נותר לתנועה זו מרחב מחיה.

בודדים השתייכו למסגרת הציונים הכלליים, אך רישומם בקהילה היה עוד פחות ניכר ומשמעותי מאשר של הקבוצה הקודמת.

קבוצת השומר הצעיר

קבוצת „השומר הצעיר" הראשונית, שמנתה כחמישה־עשר—עשרים חברים, נוסדה בתחילת שנות השלושים (בשנת 1931/32 לערך) על־ידי קבוצת נוער בני הקהילה. מקימי הקבוצה הודרכו על־ידי אנשי המרכז שבברטיסלבה במטרה להרחיב את גרעין הסניף ולעניין את אותן שכבות הנוער הנוטות לרעיון הציוני ולשלבן בשורות תנועת „השומר הצעיר".

דעות המייסדים של הציונות השמאלנית בסרדאהלי לא היו נהירות לבני נוער מקומיים רבים, ורעיונותיהם לא נקלטו בתודעת מעגל רחב של צבור חברים אפשרי, ולכן גם לא יכלו המייסדים לרשום לזכותם הישגים משמעותיים. בנסיבות

---

[196] ראה: „השומר" (בהוצאת השומר — קדימה), שנת 1926, גליון מס' 7; Jüdische Volkszeitung, שנת 1926, גליון מס' 9 וכו'.

אלה, ועל רקע תנאי המקום והזמן, החליטו אנשי המרכז שבברטיסלבה להפקיד את נהול הסניף וגיבושו בידי מדריכים מקצועיים מן החוץ, והללו הצליחו להגדיל בהדרגה את מספר חברי הסניף מ־30—35 עד ל־60—70 חברים ויותר. החברים המצטרפים באו בחלקם מחוגי נוער בעל אידיאולוגיה ציונית, וכן מקבוצות נוער שמבחינה זו או אחרת לא השתלב בחוגי החברה הדתית המקובלת בקהילה. חלק מהנוער בא ממשפחות דלות אמצעים, ממשפחות חילוניות, מתלמידי בתי־הספר התיכוניים וכן בני משפחות אמידות ומסודרות.

הקבוצה היתה מאורגנת כארגון צופי ציוני. כדי למשוך את הנוער לציונות כללה הפעילות: הרצאות והדרכה בציונות, חומר קריאה מן הספרות הציונית, לימוד שירים עבריים וציוניים, וכן טיולים ופעילות ספורטיבית אחרת.

בין הקבוצה והקהילה לא היו קיימים קשרים כל שהם. לא היו חיכוכים ביניהן, אלא התעלמות הדדית. התעלמות הקהילה נבעה, כנראה, מחוסר חשש להתפתחות אפשרית של גורם שישבש את חיי הקהילה המקובלים, וכנראה גם מחוסר כוח השפעה על קבוצות הנוער השונות, כפי שגם הקבוצות הציוניות לא הושפעו מסביבתם.

מספר חברי הקבוצה, שעלו ארצה בקבוצות־עליה של „השומר הצעיר", הן מתוך מניעים ציוניים בשנות השלווה והן מתוך כורח המציאות מאוחר יותר, נאמד ב־15—20 איש, וזה גם מספרם של יוצאי הקהילה (הכולל את עולי העליות של אחרי המלחמה) החיים היום בקבוצי „השומר הצעיר" השונים בארץ.

קבוצת בית"ר

קן בית"ר („ברית יוסף טרומפלדור"), ארגון הנוער של הציונים הרביזיר־ניסטיים, נוסד בשנת 1929 בדוניסקה סטרדה, על־ידי גרעין של כעשרים חברים. קבוצה זו, החזקה מכל הקבוצות הציוניות, רשמה לעצמה הישגים נכרים בארגון חברים והרחבת השורות. קן בית"ר המקומי נחשב לאחד הקנים הפעילים בערי סלובקיא, ולפי הערכת חברי התנועה בעבר, נמנו עליו קרוב למאה חברים. מנהיגי הקן וחבריו מן השורה היו לרוב צעירים בעלי תודעה רביזיוניסטית, ורובם בני משפחות דתיות.

מדריכים מנציבות בית"ר בברטיסלבה היו מבקרים שבוע־שבוע בקן המקומי, והם פעלו במרץ רב להקנות לחברי הקן ידע בסיסי על מטרות הציונות, התנועה הרביזיוניסטית, תולדות ארץ־ישראל, גיאוגרפיה של ארץ־ישראל וכו'.

פעולות קן בית"ר המקומי נתקיימו בהתאם לתנאי המקום. הוא לא זכה

לתמיכת הקהילה, וכיתר התנועות לא היו לו קשרים עמה. כן לא נקשרו שום קשרים בינו ובין הקבוצות היריבות.

אחוזות חקלאיות יהודיות שבאזור דוניסקה־סטרדה נבחרו על־ידי נציבות בית"ר הארצית להקמת בסיסי הכשרה לנוער המתעתד לעלות ארצה, ואכן הוקמו כאן ההכשרות הבית"ריות, מן הראשונות בסלובקיא. שתי הכשרות נפתחו בשנים 1930/32 בכפרי הסביבה, האחת בכפר ואשארוט (Vásárút) והשניה בטאילאק־פוסטה (Tájlak-Puszta) וכששים בית"רים מכל חלקי הארץ בכל אחת מהן.[197]

הישגים מיוחדים רשמה לזכותה הקבוצה בשטח העליה. חברי הקן הראשונים עלו ארצה החל משנת 1932 ואחרים נוספו עליהם בשנים הבאות. פעילות מחודשת במשנה־מרץ נרשמה בתקופותיה המאוחרות של הרפובליקה, כאשר המטרה הברורה לפעילות הגוברת היתה העליה לארץ־ישראל, שנראתה כמפלט מן הרדיפות, שהדיהן הגיעו כבר לא ממרחקים אלא גם מאוסטריא, השכנה הסמוכה. צעירים רבים החלו לתת את דעתם על עזיבת המולדת הישנה הבלתי־בטוחה, ולתכנן את דרכם ארצה. עבודת הקבוצה המקומית נשענה על הנציבות שבברטיסלבה, ועם ספוח החבל להונגריא נתקשרה הקבוצה המקומית עם הנציבות הארצית שבבודאפשט. באמצעות שני מרכזים אלה, שהיו מאד פעילים בארגון עליות באותו זמן, הצליחו לעלות ארצה בשנים 1938 ואילך, בעליות ליגאליות ובלתי־ליגאליות, כשלושים עד ארבעים צעירים.

רק בחלקם היו עולי עליה בית"רית זו חברי בית"ר. יתרם היו חברי „אגודת ישראל", חברי „השומר הצעיר" ובלתי מאורגנים במפלגות כל שהן. לזכות תנועה זו יירשם שבאמצעותה נצלו מצפורני הנאציזם כארבעים נפש מכל גוני הצבור בקהילה.

---

[197] על ההכשרות והקן המקומי בסרדאהלי ראה ב„תולדות בית"ר צ'כוסלובקיה" ליהושע הלוי.

חלק שני

השואה

פרק ט'

שנות האימה והשואה
(1938—1945)

תאור כללי

כעין תחושת איום בלתי מוגדר, מועקה והרגשת סכנה כוללת, סמויה מן העין, ירדה על יהדות אירופה עם עליית הנאציזם לשלטון בגרמניה. הרגשה זו החריפה במיוחד עם השתלטות גייסות השריון והאוויר הגרמניים על אוסטריה ב־11.3.1938, כאשר מאות מטוסי קרב ומפציצים גרמניים חגו מעל וינה ובשרו את ה„אנשלוס" — את שלוב אוסטריה בגרמניה. ה„אנשלוס" שימש כסימן ואות לבאות, להתרפסות מעצמות המערב בפני מגפיהם ונעליהם המסומרות של החילות הגרמניים, שעמדו להשתלט על כל העולם כולו. נפתחה הדרך להבסת צ׳כוסלובקיא ופולניא, ולא היתה זאת כי אם שאלה של זמן בלבד. מדיניות בת־היענה של צרפת ואנגליא, שהובילה לבתורה של צ׳כוסלובקיא ולנתוק חבל דנציג מפולניא, לא השביעה את רעבונו של האשמדאי הגרמני, ותקופת הרגיעה הזמנית המדומה של כמה חודשים נוצלה בידי הגרמנים להכנותיהם המלחמתיות ביתר שאת. לא היה מי שיעמוד בפרץ, ועם פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1.9.1939 בהתקפת הפתע הגרמנית על פולניא נחתם גורלו של עולם לשבט, ולתקופת אימים וזוועות, אשר טרם נודעו מאז בריאת העולם. האשליות נופצו, אך מאוחר מדי.

ביום פרוץ מלחמת העולם השניה נכרה קבר ליהדות אירופה. ביום זה העמיד המשטר שכל כולו רשע וזדון את העם היהודי בשער שהוביל אלי תהום, וביום זה נפרצו הסכרים, שסכרו בפני תכניות ההשמדה, שנרקמו במוחותיהם השטניים של רשעי אומות העולם והסתכמו בסוף המלחמה באבדן ששה מיליונים מיהודי אירופה.

ארוכה היתה הדרך רבת החתחתים, וזרועה בקוצים ודרדרים של רדיפות והגבלות, השפלות ועינויים, עד שיד המרצחים השיגה את קבוצי היהודים בכל מדינה ומדינה. מלאכת ההסוואה וההסתרה של האויב, הרחבת מעגל השנאה גם לעמים אחרים, הפחד והמורא, קהות החושים וההשליה, כולם חברו יחדיו כדי לשתק כל חלקה טובה בנפש העם היהודי, עד שטחו עיניו מלראות נכוחה את המתרחש לפני עיניו.

תרדמת הגלות המרה, הרגשת חוסר האונים וההשלמה עם המציאות, כרסמו עמוק בנפש האומה מכדי שתשכיל לתכנן את צעדיה בתנאים החדשים שנוצרו באירופה. מעטים מאד נמלטו מידי הזדים, ואלה שנשארו נדונו רובם לאבדון. התקוות לנצחון מעצמות־הברית ולמפלתם של הגרמנים נתבדו כולן. מדינה אחר מדינה הובסה ונכנעה, ובכולן נשארה היהדות גלמודה, בודדה ועזובה לנפשה. התקוות שנתלו בארצות־הברית של אמריקה גם הן הכזיבו והוכחו כמשענת קנה רצוץ. היום כבר יודעים אנחנו כי ההשלמה שבשתיקה מצד מעצמות־הברית, אי קבלת פליטים במספר מספיק, הסתת הכנסיה הקתולית, עמדת האפיפיור, סגירת שערי ארץ־ישראל על־ידי האנגלים, כל אלה חישלו את החלטתו של השטן הגרמני לבצע את זממו אשר זמם ביהודים.

כוחות גדולים ועצומים נאבקו עד הכנעת החיה הגרמנית, אך במשך שנות המלחמה בהן רעמו התותחים הלך ודעך העם היהודי. מעט מאד נעשה להדיפת הרעה, ומה שנעשה (פעילות מחתרתית, לוחמה פרטיזנית, מרד גטאות) נעשה מתוך יאוש, שעה שלא נותר עוד הרבה מה לעשות. משהרגישו הנאצים בשנת 1942, שגלגל המזל מתחיל נוטה לרעתם, החישו את מלאכת ההשמדה, שהציבוה בראש מטרותיהם, וכמעט שהשלימו את מזימתם בטרם קוצצה ידם הזדונית, שהורמה על עם ישראל.

פעמים רבות נשאלה השאלה: כיצד ייתכן שעם ישראל לא עמד על נפשו ולא עשה נסיונות של ממש להתנגד לגורלו? מדוע נאלמו דום גדולי היהדות, שרים ונגידים, מדינאים ופוליטיקאים, רבנים וחכמים, מנהיגים גאונים ונבונים — ועם ישראל הובל לטבח. איך אבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו נסתתרה? גם בפינו אין מענה לשאלה נוקבת זו, אך אם נלוה את דרכו של העם היהודי בשנות המלחמה הארוכות, מדינה אחת אחרי השניה, ייתכן כי נבין זאת. ארוכה רשימת ארצות אירופה שיד הגורל השיגה בהן את היהודים: גרמניא ואוסטריא, פולין וצ׳כיא, צרפת, בלגיא והולנד, יוגוסלביא ויון, בולגריא, אוקראינא, סלובקיא, לטביא, ליטא ואסטוניא, דנמרק ונורבגיא, רומניא ואיטליא; ואת הרשימה הארוכה הזאת סגרה על סף סיום המלחמה — יהדות הונגריא.

בהונגריא עצמה, הרי משנת 1938 עד לכניסת הגרמנים ב־19.3.1944 נוצרה שרשרת של ארועים והתרחשויות,[198] שיצרה האנטישמיות ההונגרית, ומגמתן התנכרות ליהודים, צמצום השפעתם בחיי החברה והכלכלה, הגבלת זכויותיהם, שלילת חרותם הצבורית והאישית, בהדרגה, עד להעמדתם מחוץ לחוק. האוירה ששלטה בהונגריא אחרי חוזה טריאנון ב־1920 הביאה להתקרבות מחודשת לגרמניא, בת־בריתה המפסידה ממלחמת העולם הראשונה, ועם עלות הנאציזם שם לשלטון שתפה אתה פעולה ביצירת „סדר חדש" באירופה, ויחד עם מגמה זו גברה האנטישמיות.

במסעה נגד היהודים פעלה האנטישמיות ההונגרית אמנם מכוח עצמה, אך במידה מסויימת כמס עובד לגרמניא הנאצית, שעליה נשענה המדיניות ההונגרית. בראשונה עוד נשמע ברמה קולה של האופוזיציה הליברלית והסוציאל־דמוקרטית וגם קול העתונות שלה, אולם השפעתם של החוגים האנטישמיים המסורתיים, חוגי הרבנשיסטים, השפעת העתונות האנטישמית והניאו־נאצית, קולניות כנופיות אנשי „צלב החץ", חוגי ההונגרים „המתעוררים", השוואבים (מעוט גרמני בהונגריא) ולא לאחרונה השפעת אנשי כמורה רבים בכנסיה הקתולית גברה וידם היתה על העליונה. ראש המדינה, העוצר אדמירל הורטי, שהיה נגוע בעצמו בחידק האנטישמיות, לא רצה לפעול נגד הזרם העכור ולעצור את התהליך הרה־הסכנות. מכל מקום, נוח היה לו ולשכבות העלית ההונגרית, בעלות הנטיות האנטישמיות המתונות, לשחות עם הזרם האנטישמי, ה„מתון" לעת עתה.

בנסיבות כאלה הונחה במרס 1938, על שולחן הממשלה ההונגרית, הצעת החוק היהודי הראשון והוא אושר בחודש מאי אותה שנה. יש לציין שתמיכת חוגי הכנסיה, בעלי ההשפעה המרובה בהונגריא, היתה מכרעת בקבלת החוק ובעצוב האוירה העויינת נגד היהודים, שגברה יותר ויותר.

---

198 המקורות לפרטים ההיסטוריים (הכלליים) שבפרקים אלה: יוסף טננבאום, „מלכות הגזע והרשע"; ד"ר ל. רוטקירכן, הקדמה לספר „שנה לאין קץ" מאת מ. זנדברג; **Beneschofsky-Karsai, "Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez"; Reitlinger Gerald, "Die Endlösung"; Karsai Elek, "Fegyvertelen álltak az aknamezőkön. Dokumentáció a munkaszolgálat történetéhez"; Randolph L. Braham, "The Destruction of Hungarian Jewry"; Lévai, "Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről"; Lévai, "Black Book".**

ההאשמות הישנות נגד בני העם רוצחי האל[199] עולות מחדש ומוטחות נגד היהודים, העלוקות, המוצצים את דם העם ההונגרי. נכון — מודים חוגי השלטון — רבות עשו היהודים בפתוח הכלכלה, התעשיה והמסחר ההונגריים, אך גם בלעדיהם היו המאדיארים מגיעים להישגים מרשימים, אם כי הדבר היה נמשך זמן רב יותר. מאידך, הרי הנזק שהיהודים גורמים, בפעילותם ההרסנית והמרעילה, היא מרובה לאין ערוך מתועלתם. צו השעה ב„סדר החדש" הוא איפוא לרסנם ולמנוע את השפעתה המזיקה של היהדות, שאינה נחשבת עוד למהימנה, אף אם רצונה בכך. אין הנזק שוה להניחם. אזרחיה היהודיים של הונגריא נהפכו איפוא לאזרחים מדרגה שניה. הותר הרסן, והאות שניתן נקלט היטב בתודעת ההמונים ההונגריים ברחבי הארץ.

בינתים החלו להגיע הידיעות והשמועות מסמרות השער על פעולות הגרמנים נגד יהודי גרמניא ואוסטריא, על מחנה הרכוז בדכאו ועל משטר העינויים הנהוג שם כלפי היהודים. די היה בידיעות אלה כדי להסעיר את דמיונה של יהדות צ׳כוסלובקיא והונגריא, אך לא עד כדי החדרת התודעה, שגם הסלובקים וההונגרים יהיו מסוגלים, בעוד שלוש־ארבע שנים, לכל מה שהגרמנים מסוגלים לו. כאמור, היסח הדעת והאשליות היו עדיין גורם לא מבוטל ומכריע יותר בתודעת היהודים, מאשר ראיית הנולד. הנזקים עדיין לא היו חמורים. הפרנסה היתה עדיין מצויה, והם לא תיארו לעצמם שגם סלובקיא והונגריא תעלינה על הדרך שגרמניה הפשיסטית עלתה עליה. השפעתה של יהדות הונגריא היתה עדיין חזקה דיה, והיא קיותה כי במוקדם או במאוחר יצא לאור צדקה. תעתועי המצב החדש, אף אם אינו אידיאלי, אין גם להתייאש ממנו. אפשר לחיות אתו. הוא נסבל.

אחרי הצלחת הנאצים באוסטריא הגיע תורה של צ׳כוסלובקיא. הגרמנים מעלים את דרישותיהם הראשונות ל„זכויותיהם הלגיטימיות" של המעוּטים הגרמניים „המדוכאים" בחבל הסודטים. דרישות הגרמנים, שהושמעו בקולניות,

---

199 מעשה אופייני ליחס הכמורה הקתולית אל היהדות בשנות המלחמה מובא בספר „מן המצר" מאת הרב מיכאל דוב וייסמאנדל זצ"ל, עמ׳ כ"ג—כ"ז. הרב וייסמאנדל, מראשי ועד ההצלה בסלובקיא בשנות המלחמה, הלך ביום ראשון אחד אל הנונציוס של פרשבורג, היה זה בתקופה שהחל גרוש יהודי סלובקיא, ובקש את עזרתו והתערבותו אצל האפיפיור למען ילדי היהודים. הלה דחהו בגסות וברשעות באמרו שאינו מוכן להתעסק ביום קדוש כזה בענינים חילוניים (Profane Angelegenheiten). לשאלת הרב זצ"ל „האם דם ילדים נקיים הוא ענין שבחולין ?", ענהו בכעס ובהשתוללות ממש כי „אין בעולם דם ילדים יהודי נקי. כל דם יהודי חייב, ועליהם למות, כי זה עונשם הממתין להם בגלל אותו חטא !".

הפכו צורמניות יותר ויותר, עד לתביעת נתוק החבל מצ׳כוסלובקיה וצרופו־אחודו עם גרמניה. „הסכם מינכן" המפורסם, בהשתתפות צ׳מברליין האנגלי ודאלאדיה הצרפתי, שנועד כביכול להציל את השלום, כפה על צ׳כוסלובקיא למסור את חבל הסודטים לגרמניא. ההשגים הגדולים, כביכול, בהצלת השלום הם שהיו הצעדים הראשונים לקראת התפוררותה של הרפובליקה. עתה העלו יתר המעוטים בצ׳כו־סלובקיא: הסלובקים, ההונגרים והפולנים, את תביעותיהם. צ׳כוסלובקיא הכריזה עוד לפני כן על גיוס כללי, אך אחרי בגידת מעצמות המערב נשארה לבדה, וצבאה המודרני והמצוייד היטב התפרק מנשקו ללא יריה אחת. סלובקיא הכריזה על עצמה באופן חד־צדדי ב־6.10.1938 כאזור אוטונומי ברפובליקה הצ׳כו־סלובקית (וביום 14.3.1939 כמדינה עצמאית), ושלזיא (אזור במוראביא הגובל בפולין) סופחה לפולין. בעקבות הסכם וינה הראשון מ־2.11.1938 הוחלט להחזיר להונגריא את הגליל העליון שלה לשעבר (Felvidék, דרום סלובקיא של אז וכן של היום) שעמו נמנה גם דונאסרדאהלי. בהמשך „הסדר החדש" סופחו להונגריא במרס 1939 קארפאטו־רוסיא, וב־1940 כמחצית טרנסילבניא.

הקהילה בראי חילופי המשמרות

אלה היו המאורעות שקידמו את שנות האימה והשואה, ועתה, נתחיל ללוות את הקהילה ואת גורל יהודיה בדרך הארוכה, רבת החתחתים ורבת התלאות, בראי המאורעות וההתרחשויות, הכלליים והמקומיים, כמדת השג ידינו, זכרוננו וזכרונותינו.

הסופה הפוליטית והמדינית, העוברת באירופה התיכונה בקיץ ובסתיו 1938, חודרת לאט לאט לתודעת צבור יהודי קהילת דונאסרדאהלי השלווה והמכונסת. עדיין אין לדעת מה יעלה בגורלה של צ׳כוסלובקיא, אך הבשורות מאוסטריא השכנה — המרוחקת כמה עשרות קילומטרים בלבד — מזעזעות את יהודי סרדאהלי זעזוע ראשון. המאורעות שם אינם בגדר שמועה מפלאנטה רחוקה, מגרם־שמים בלתי נודע, אלא ממש לפני פתח הבית הם מתרחשים.

לא עבר זמן רב, ופליטים ראשונים מאוסטריא נראו בחוצות העיירה. מהם בני הקהילה לשעבר או קרובים של תושבי הקהילה, ומהם מחפשי מקלט זמני לפני המשך נדודיהם. מובנם של המאורעות ומשמעותם נקלטים, מתבהרים והולכים, בתודעת יהודי הקהילה בכל חומרתם. מגיעות שמועות על תלאותיהם של יהודי

וינה. הנה, מספרים, נעצר יהודי זה בביתו ונלקח על־ידי הגסטפו באמצע הלילה וחברו נעצר כשהוא הולך ברחוב. פליט אחד מספר על קורותיו והשני מספר על הקורות את קרוביו ומכריו, והשמועות רודפות אחת את רעותה. הנה הובל הלה לדכאו ומשפחה זו וזו ברחה באישון לילה בערום ובחוסר כל. האנשים שמדובר עליהם אינם בלתי ידועים, המתגוררים במרחקים, אלא מכרים מווינה ומ„שבע הקהילות" הסמוכות. ידיעות אלה ממחישות ומחדירות באופן ממשי את אימת „הסדר החדש" באירופה בלב אנשי הקהילה, אשר בכל שנותיה לא ידעה מקל נדודים מה הוא.

הגיוס הכללי, שהכריזה עליו צ׳כוסלובקיא, מחשמל את העיירה הקטנה והרדומה. עשרות מצעירי היהודים מתגייסים לצבא הרפובליקה המפרפרת ואשר ראשיה מתכוננים עדיין לעמוד על נפשה. כעבור ימים מספר מתמלאים חוצות העיירה צבא רב של מאות ואולי של אלפי חיילים על ציודם הרב־גוני שטרם נראו כמותם. המגוייסים ההונגריים הופנו לאזורי צ׳כיא והסודטים ואילו הצ׳כים והגרמנים הופנו לאזורים ההונגריים של הרפובליקה. בליל ניבים ושפות נשמע מכל עבר. השלטונות מכריזים על איסור מכירת כוהל, יי"ש ומשקאות משכרים אחרים, והאוירה מתחשמלת והולכת.

לקראת הסתיו, בתוך האנדרלמוסיה הכללית, נראים הסימנים הראשונים של רפיון ידי השלטונות. בעקבות איומי האשמדאי הגרמני מרימים ראש ראשוני הצפעים, מבריוני האספסוף המקומיים, ונשמעים לראשונה ססמאות וגדופים אנטי־יהודיים. החוגים ההונגריים הלאומניים מתארגנים ומצפים ל„שחרורם" מעול „הכובשים". פתאום צצים, כאילו מן האדמה, גרמנים מקומיים (Volks Deutsche)[200] שמעולם לא היה רישומם ניכר בסרדאהלי. עדיין אין הכרעה על עתיד האזור, אולם מרגישים כבר לאן הרוח נושבת. היחידים שפניהם נחמצים, היחידים המרגישים שהקרקע נשמטת מתחת רגליהם, הם תושבי העיירה היהודיים. הם אינם מצפים לשחרור, להם לא מחמיא שלטון הכמורה הפאשיסטית, המשתלטת על סלובקיא, ולא שלטון „המשחררים" ההונגריים הצפוי.

לאט לאט מתבהרים הדברים. דונאסרדאהלי, על כל סביבתה בעלת הרוב ההונגרי, תסופח כנראה למדינת־„האם" ההונגרית. אין עדיין החלטה רשמית, אולם ההכרעה נפלה כבר למעשה, והשלטונות הצ׳כיים החלו בפנוי האזור. משאיות

---

[200] קבוצות ה„פולקס־דויטשה" הם גרמנים שהתגוררו בארצות אירופה השכנות לגרמניא ופעלו כגיס חמישי בשרות הנאציזם והאנטישמיות.

כבדות ורכבות עמוסות ציוד, תבואות ומתקנים, עוזבות את האזור בקצב גובר והולך. הגיע גם תור פינוי משפחות הפקידות הצ׳כית. ראשי הפקידות באים להפרד מידידיהם היהודיים ומאחלים כל טוב. אחוליהם רבי־המשמעויות הובנו, להם ולנו גם יחד.

באוירת חוסר הבטחון הכללי באזור נולד הטפוס היהודי החדש בקהילה. „הפוליטיקאי״ היהודי, „הפרשן המדיני״, שפרשנותו כמיטב מצב־רוחו. קבוצות קבוצות מסתודדים היהודים ודנים בתהפוכות הזמן. מעולם לא קראו יהודי סרדאהלי כל כך הרבה עתונים, מעולם לא שמעו כל כך הרבה חדשות רדיו, כמו מאותם הימים ואילך.

מה צופן לנו העתיד? אולי כדאי לחשוב על עליית בני הנוער לארץ־ישראל ועל הגירה? לפחות אחד מבני המשפחה יימצא בטוח במרחקים. שמות ארצות ישנות וחדשות צצים ועולים על סדר־היום: פלסטינה (ארץ־ישראל), קנדה, מדגסקר. לאן ללכת? עשרות צעירים מחליטים לעלות לארץ־ישראל. בחודשים אלה והבאים אחריהם עזבו את הקהילה כארבעים ויותר בני נוער, שעלו לארץ בעליה ליגלית ובלתי־ליגלית. למרבה הצער, מועט היה מספר הנמלטים מן הסבל והענויים של השנים הבאות.

בראשית נובמבר נודעו פרטי הסכם וינה. דונסרדאהלי סופחה להונגריא, כמצופה. הצבא הצ׳כי עדיין שוקד על שמירת הסדר הצבורי, אך עליו לפנות ולעזוב את העיר עד הרביעי בנובמבר 1938. בימיו הראשונים של חודש נובמבר מפונות רוב יחידות הצבא ונשאר רק חיל־מצב קטן בפיקודו של לויטננט פאלק היהודי. בצהרי יום שישי, ה־4 בנובמבר, מוסר לויטננט פאלק את השליטה לשלטונות האזרחיים המקומיים, הוא עולה על סוסתו, מצדיע, מפנה את פעמיו לעבר ברטיסלבה הקרובה ועוזב את העיירה. תם פרק בהיסטוריה של קהילת סרדאהלי. תמה תקופת השגשוג והצמיחה ונפתחת תקופה חדשה, תקופת הסבל, תקופת הצעדה במדרון וממנו לאבדון.

שבת בלי שלטון

עם עזיבת הפקידות והצבא הצ׳כיים את העיירה מתפרסמת הידיעה כי הצבא ההונגרי „המשחרר״ יגיע ויתפוס את עמדותיו ביום ראשון ה־6 בנובמבר 1938 בשעות הבוקר. נפל הפור ויש להשתדל לחיות עם המציאות החדשה. גדולה התכונה לקבלת פני המשחררים וביחוד מרובה צפיית היהודים לראות כיצד יתייחס אליהם המשטר החדש. בעוד יום יזוז הגבול צפונה, ודונאסרדאהלי תנותק

מפרשבורג (ברטיסלבה) ויתר הערים הקרובות, שמכאן ולהבא ישתייכו לסלובקיא האוטונומית. אך היום אין עדיין גבולות, כי היום הזה הוא יום בלי שלטון ובלי גבולות.

את השבת הזו, את החלל הריק של יום בלי שלטון, מילאו הסלובקים תוכן, כמובן לפי תפיסתם. ביום הזה אפשר עוד להפטר מיהודים מיותרים ובלתי רצויים, שכן מחר, לאחר שההונגרים יגיעו, יהיה כבר מאוחר מדי ובודאי הם יסרבו לקבלם. ביום 4.11.1938, והיה זה ערב שבת, פשטו אנשי המשטרה הסלובקית בברטיסלבה, בטרנבה (Trnava) ובערים סמוכות אחרות, בשתוף עם קבוצות אנשי „משמר הלינקה" (Hlinková Garda) על בתי יהודים רבים, „חסרי אזרחות", הוציאום מבתיהם, הביאום למשטרה, ושם נאמר להם כי הוחלט לגרשם מסלובקיא.[201] מאות האנשים שנתפסו לא הורשו להצטייד אלא רק בחפצים אישיים מינימליים. בו בלילה הוטענו על אוטובוסים והוסעו באשמורת הבוקר לסרדאהלי. בשבת בבוקר השכם הופתענו לראות את מאות היהודים מסתודדים ברחוב הראשי, בסביבת בית־הכנסת הגדול, מבלי לדעת מדוע הובאו לכאן. אחרי רגעים מועטים נודעה סיבת בואם הבלתי צפוי ולבנו נתמלא חששות לרגל „הפתיחה החגיגית". אחרי ההלם של הרגעים הראשונים התגייסו זרועות הקהילה לעזרתם, ותוך שעות ספורות שוכנו כולם, ללא יוצא מן הכלל, בבתי המשפחות המקומיות. תשומת־לב הקהילה הופנתה לשעה קלה מהתכונה לכניסת ההונגרים והובעה התקוה כי לאחר תקופת המעבר מחוסר שלטון לשלטון תקין — יהא זה אפילו שלטון הונגרי — יחזרו הדברים למסלולם הרגיל. תקוות אלו נתבדו חיש מהר, כפי שנוכחה הקהילה בכך על בשרה.

כניסת ההונגרים

יום המחרת, ה־6 בנובמבר 1938, עבר בצפיה דרוכה לכניסת הצבא ההונגרי המנצח. על גגות הבתים מוחלפים דגלי לבן־כחול־אדום הצ'כוסלובקיים בדגלי אדום־לבן־ירוק ההונגריים. כבר משעות הבוקר המוקדמות נתמלאו רחובות העיירה באלפי אנשים, תושבים מקומיים וכן מהסביבה, ושעות ארוכות הם מבוססים במים ובבוץ של יום סגריר גשום. גם היהודים הסתודדו ברחובות והתערבו בין ההמון החוגג את יום שחרורו, כי הרי גם על היהודים חלה חובת הוכחת הנאמנות למשטר החדש, ועוד במשנה תוקף.

---

[201] ראה עדותו של אחד מאותם חסרי האזרחות שנתפסו באותו לילה: „יד ושם", ירושלים, עדות מס' 03/2677.

במסגרת ההכנות לקבלת פני הצבא ההונגרי, התארגנה קבוצה גדולה של לוחמי החזיתות מימי מלחמת העולם הראשונה, בראשות קציני הצבא היהודיים לשעבר, שנועדה להתייצב לפני מפקד הצבא ההונגרי ולמסור לו את ברכת התושבים היהודיים של קהילת סרדאהלי ולהצהיר על נאמנותם לשלטון החדש.

שעות על שעות עוברות ועדיין אין סימן לבואו של „צבא התהילה" שבושש לבוא. יום תמים עבר בצפיה דרוכה, עד עת ערב, כשהגיעו חלוצי „הצבא המשחרר" בגשם שוטף. אחריהם הגיעו טורים ארוכים של יחידות הצבא ה„ממוכנות", על עגלות רתומות לסוסים ולשוורים, ובהן חיילים מכורבלים בבגדים מרופטים, עייפים ורטובים עד לשד עצמותיהם. מראה עלוב ומגוחך. כעת ברור מדוע בוששו לבוא במשך יום תמים ומדוע נתעכבה צעדת הנצחון מהגבול שעל הדנובה, במרחק של כחמישה־עשר קילומטרים בלבד, מן הבוקר עד הערב.

תרועות של שמחה וגיל נשמעות מפי הגויים מכל עבר. גם היהודים מראים את שמחתם מן השפה ולחוץ, אך הלב פנימה מלא ספקות וחששות ואין מקום לשמחה. החששות המכרסמים בנו מתאמתים מהר מאד. פני קבוצת לוחמי החזיתות, שנתארגנה לברך את המושלים החדשים, הושבה ריקם והיד המושטת נדחתה בגסות.

למחרת בבוקר מתחילה תקופה חדשה בחיי הקהילה. יום רגיל לכאורה. החנויות היהודיות נפתחות כרגיל. כל אחד אץ לדרכו ולמלאכתו כמימים ימימה. כעבור שעה קלה מוגפים תריסי החנויות היהודיות במהירות רבה, ודלתותיהן ננעלות על מנעול ובריח. כאש מתפשטת הידיעה שאספסוף מקומי ומהכפרים הסמוכים התנפל על כמה חנויות יהודיות לשלול שלל ולבוז בז. ההתנפלות נעשתה ביסודיות ראויה לשם ובהתלהבות רבה. רק לקראת השלמת „מלאכתם" מופיעים הפטרול והז'נדרמריא ההונגרית. הסדר הושב על כנו. כעבור כמה ימים מתפשטת ידיעה מדהימה על שני יהודים, שנרצחו בידי בריונים, בכפרי הסביבה. החשודים ברצח נעצרו, אך שוחררו כעבור זמן קצר. האספסוף מרגיש שהותרה הרצועה ואפשר לפתוח ב„סלוק חשבונות". לא עוד משטר של „כובשים רקובים", אלא אוירת חרות של עם משוחרר מכבלי העבדות. הוכחת „הצלחותיו" הראשונות של המשטר החדש.

בין שני גבולות

עוברים יום או יומים והז'נדרמריא ההונגרית, הידועה לשמצה, נכנסת לפעולה. התושבים, כלומר היהודים, נדרשים להזדהות ולהוכיח את כשרות אזרחותם.

תעודות לידה, אזרחות וכדומה למכביר נערמות בכל בית יהודי, ואבוי לו ליהודי שמה שהוא בתעודותיו אינו כשורה. במסע זהוי זה נפלו מאות יהודים „זרים" קרבן לרדיפות והטרדות מכל מיני סיבות שונות ומשונות. בראשונה נטפלו לאלה שהובאו בשבת האחרונה מסלובקיא, אחריהם ל„פולנים", ל„רוסים", ל„קרפאטו־רוסים", גם אם אלה החזיקו באזרחות צ׳כוסלובקית. אפילו יהודים אזרחי הונגריא לשעבר שהתישבו במקומות אחרים והשיגו אזרחות צ׳כוסלובקית נפסלו בגלל ויתורם על אזרחותם ההונגרית הקודמת. מאות נעצרו וכעבור כמה ימים גורשו אל מעבר לגבול ההונגרי־סלובקי החדש שעבר בין העיירה סמוריין (Somorja) לבין ברטיסלבה. יהודים אלה, זקנים, נשים וילדים ובהם משפחות שלמות, הוחזקו באוהלים ובצריפים בחורף האירופי הקשה, בקור ובשלג, מוקפים בגדרי תיל ונשמרים על־ידי משמרות צבא וז׳נדרמריא, מבלי יוצא ובא.

למחנה זה הופנתה תשומת לב הקהילות שמשני עברי הגבול. עסקני קהילות סרדאהלי וסמוריין מעבר מזה ופעילי קהילת פרשבורג מעבר מזה של הגבול החדש נחלצו לפעולת עזרה גדולה למוכי הגורל הראשונים של המשטרים החדשים בכל מאודם. יום־יום יצאו משאיות מלאות עמוסות בגדים חמים, שמיכות, אוכל וציוד עזרה ראשונה לצרכי האחים הנתונים בצרה. תוך ימים ספורים הוקם במחנה מטבח, שהקל במקצת את מצוקת דיירי המחנה. בד בבד החלו עסקני הקהילות בהשתדלויות שונות, והתדפקו על רשויות השלטון הגבוהות יותר לבטול הגזרה. לאט לאט הוחל בשחרור העצורים, והדבר נמשך יותר מחודש עד ששוחררו אחרוני העצורים. בחלקם חזרו למקומות מגוריהם הקודמים, בחלקם חזרו לסלובקיא ובחלקם נפוצו לכל עבר. אזרחי הונגריא ה„כשרים", שגורשו מסלובקיא בשבת־ללא־שלטון בשל אזרחותם ההונגרית, חזרו ל„ארץ־האם" בתום המשטר הצבאי בחודש דצמבר, אחרי שנפתחו הגבולות הקודמים להונגריא והוסרו הגבלות הנסיעה. אולם הטרדת העצורים ה„זרים" מתושבי הקהילה לא נפסקה עם שחרורם. אלה רותקו למקומותיהם, נאלצו להתייצב מדי פעם בז׳נדרמריא, נעצרו ושוחררו, וחוזר חלילה, ובשנת 1941 היו בין הקרבנות הראשונים של גרוש יהודים הונגריים לפולין הכבושה.

בשנים 1939 ו־1940

בן לילה, ולא מרצונה הטוב, המירה היהדות „המשוחררת" את אזרחותה מאזרחות ברפובליקה דמוקרטית באזרחות של מדינה שהאנטישמיות נהיתה בה מכבר לחוק מחוקי המדינה. בדלית ברירה הלכה יהדות זו בתלם שהועיד לה הגורל,

יחד עם יהדות הונגריא כולה. ההאשמות, המוטחות נגד היהודים תושבי השטחים המסופחים, היו חמורות יותר מאשר אלו שהוטחו נגד יהודי ארץ־האם עצמה. כתוספת להאשמות הם מוצגים כבוגדים, קומוניסטים, בלתי נאמנים וגו׳. הם נאשמים במתן תרומות לחילות הצ׳כיים, במגביות להגנת הרפובליקה הרקובה וכיוצא באלה. בלי ספק, המצב החדש אינו אידיאלי ואינו נוח, אך נקוה — הובעה התקוה — אפשר יהיה לחיות גם אתו. אם הוא לא יהיה גרוע יותר מכפי שהוא, הרי יש לצפות לעתיד בתקוה. אמנם יש שנוי לרעה לעומת התקופה הקודמת, אך הוא נסבל.

אחרי ארועי החודשים הראשונים נראים היו הדברים כמתקדמים לקראת רגיעה, אולם המציאות טפחה על פנינו. שלטונות הונגריא, שבאו על ספוקם אחרי מלוי דרישותיהם הטריטוריאליות, מתפנים שוב לטפל בבעייתם החשובה ו„הבוערת ביותר״, הבעיה היהודית.

ביום 5.5.1939 הוחק „החוק היהודי השני״, שאמור היה להגביל עוד יותר את צעדי היהודים. חוק זה בהגבלותיו הקיף שכבות רבות ורחבות יותר, הכשיר את הקרקע וטמן בחובו את נצני נשול היהודים מעמדותיהם הפוליטיות, הצבוריות והכלכליות. עם הגשת חוק זה והעכרת האוירה נרתמה יהדות הונגריא למסע הוכחת נאמנותה ויושרה, כאילו רק העדר ידיעת העובדות גרמו להתנכרות, לשנאה ולטרוף הדעת שאחזו בעם ההונגרי. רבבות יהודים לחמו בצד ההונגרים, הקריבו את עצמם ושפכו את דמם מאז מלחמת השחרור ההונגרית ועד למלחמת העולם הראשונה בעד המולדת, ועתה — נשכח הכל ? האם זה הגמול בעד תעוש ופתוח הונגריא ? האם זו היא התודה שאנו זכאים לה ? ! הגם הונגריא תעלה על דרך הרשע אשר סופה מי ישורנו ? אכן המצב מתקדר ומתערפל, אך עדיין נסבל.

הרעה נוספת חלה, לאחר פרוץ מלחמת העולם השניה, עם התקפת הפתע הגרמנית ביום 1.9.1939 על פולין ונצחונותיהם המזהירים על שורת ארצות נוספות במשך שנת 1940. נצחונות הגרמנים סחררו את ראשיהם של הפורעים והאנטישמים, עד כדי כך שראש המטה הכללי ההונגרי, הגנרל וורט, שוואבי, שהיה כרוך אחרי הנאצים, העז לדרוש „פתרונות״ ליהודים כבר בשנה זו.

באביב 1940 הוחלט על הקמת „שרות העבודה היהודי״ (Munkaszolgálat) הידוע לשמצה, כיון שהיהודים לא נמצאו עוד מהימנים לשרת בצבא ההונגרי המפואר. הקצונה היהודית פוטרה מהצבא. דרגת הקצונה נשללה מהקצינים לשעבר וגם הם גויסו ל„שרות העבודה היהודי״. לעת עתה הופלו לטובה רק היהודים לוחמי החזיתות במלחמת העולם הראשונה, שקבלו עטורי כסף וזהב בעד שרותיהם

XXII. (1938.) ÉVFOLYAM. II. 20. 4. SZÁM.

IGAZSÁGÜGYI JAVASLATOK TÁRA.

AZ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY MELLÉKLAPJA

KIADJA A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTÉRIUM.

BUDAPEST, 1938. DECEMBER 31.

Tartalom: Törvényjavaslat és indokolás: a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

Törvényjavaslat

a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

702. szám.

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni:

1. azt, aki az izraelita hitfelekezet tagja vagy a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja volt;

2. akinek mindkét szülője az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

3. akinek nagyszülői közül legalább kettő az izraelita hitfelekezet tagja vagy tagja volt;

4. az 1—3. pontban felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

A jelen §. első bekezdésének 3. pontja alá eső személyt és ivadékait nem lehet zsidónak tekinteni, ha az 1938. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, feltéve, hogy mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

2. §. Amennyiben a jelen törvény máskép nem rendelkezik, rendelkezéseit nem kell alkalmazni:

1. arra, akit az 1914—1918. évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki, vagy aki az ellenség előtt tanusított vitéz magatartásáért legalább két ízben kitüntetésben részesült;

2. arra, aki legalább ötven százalékban hadirokkant.

A jelen §-ban megállapított mentesség a mentesített személy ivadékaira nem terjed ki.

3. §. A jelen törvénynek a zsidókra vonatkozó rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell arra a vállalatra (vállalkozás, üzem, intézet, intézmény) is, amelynek tulajdonosa, vezetője (elnök, alelnök, vezérigazgató, ügyvezető igazgató, igazgató, mindezek helyettesei), vagy ezek többsége, avagy az igazgatóság többsége zsidó, vagy amelynél az értelmiségi munkakörben foglalkoztatottak száma a megengedett arányt (14. §.) meghaladja.

4. §. Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet.

Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy hatálytalanítsa a honosítás (visszahonosítás) útján az 1914. évi július hó 1. napja után magyar állampolgárrá lett annak a zsidónak honosítását (visszahonosítását), akit életviszonyai nem utalnak arra, hogy az ország területén maradjon. Hatálytalanítani kell

9

כך זה התחיל...

ה„חוק היהודי" השני,

הצעת החוק להגבלת זכויותיהם הציבוריות והכלכליות של היהודים

המצויינים למולדת ההונגרית וצויינו לשבח מיוחד. מ„פניני „שרות העבודה" יש להזכיר את חובת נשיאת הסרט הצהוב (החל ממאי 1941) על הזרוע השמאלית של כל אנשי היחידות, הפלוגות וגדודי העבודה היהודיים. כמפקדים ומפקחים על

XXII. (1939) ÉVFOLYAM. 2. SZÁM.

IGAZSÁGÜGYI TÖRVÉNYEK TÁRA

AZ IGAZSÁGÜGYI KÖZLÖNY MELLÉKLAPJA

KIADJA A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTÉRIUM

BUDAPEST, 1939. MÁJUS 31.



TARTALOM: 1939: IV. t.-c. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

1939: IV. TÖRVÉNYCIKK

a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról.

(Kihirdetése elrendeltetett 1939. évi május hó 4-én. — Kihirdettetett az Országos Törvénytárnak 1939. évi május hó 5-én kiadott 4. számában.)

1. §. A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja, vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt, úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait.

Az előző bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt, aki az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságból származik, ha szülői közül csak az egyik és nagyszülői közül is legfeljebb kettő volt az izraelita hitfelekezet tagja és ha

1. mindkét szülője már a házasságkötéskor valamely keresztény hitfelekezet tagja volt és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

2. szülőinek házasságuk megkötése előtt a törvényben meghatározott módon kötött megegyezése értelmében a keresztény szülő vallását követi és a házasság megkötésekor izraelita vallású szülő az 1939. évi január hó 1. napja előtt valamely keresztény hitfelekezetre tért át és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, vagy

3. születésétől kezdve keresztény hitfelekezet tagja volt, vagy élete hetedik évének betöltése előtt keresztény hitfelekezet tagjává lett, izraelita vallású szülője az 1939. évi január hó 1. napját megelőzően vált valamely keresztény hitfelekezet tagjává és mind ő maga, mind a szülője ezentúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt.

Az első bekezdésben meghatározott személyek közül nem lehet zsidónak tekinteni azt sem, aki

a) az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt lett keresztény hitfelekezet tagjává és azontúl is keresztény hitfelekezet tagja maradt, ha zsidó szülői, illetőleg zsidó szülője — amennyiben pedig szülői az 1848. évi december hó 31. napja után születtek, ezek zsidó felmenői — az 1849. évi január hó 1. napja előtt Magyarország területén születtek;

b) a jelen törvény értelmében zsidónak nem tekintendő személlyel az 1939. évi január hó 1. napja előtt kötött házasságot, ha ebből a házasságb született vagy születendő gyerme

11

ה„חוק היהודי" השני,
החוק שנתקבל. פורסם ב־31 למאי 1939

היהודים נתמנו קצינים וסמלים (keretlegénység) מן השפלים שבעם ההונגרי ורבבות יהודים מכל חלקי הארץ נפלו קרבן בשנים הבאות לברוטליותם ואכזריותם הבהמית.

בשנה זו הוקמה „רשות הפקוח על תושבים זרים" (KEOKH), שתפקידה היה רשומם המדוייק של כל היהודים בעלי אזרחות „מפוקפקת ובלתי ברורה". לזרים ולמחוסרי נתינות נחשבו לא רק הפליטים מאוסטריא ופולין, שמצאו מקלט זמני בהונגריא, אלא גם אותם יהודים שהתישבו בהונגריא לפני עשרות בשנים. תהליך הרשום היה כרוך בשרשרת חפושים ורדיפות מצד יחידות בלשי הרשות, אנשי הריגול הנגדי ויחידת הבטחון הפנימי, שעליה גאוות הונגריא, הלוא היא הז׳נדרמריא בעלת נוצות התרנגול המהוללת. עזרה חשובה הוגשה לכוחות אלה מצד מלשינים תושבים מקומיים, שהכירו מקרוב את היהודים וסבורים היו שהגיעה השעה להפטר מהם. תוצאותיו של הרשום היו חמורות מאד ולא אחרו לבוא.

התקנות להנהגת שרות העבודה היהודי פגעו ברוב משפחות הקהילה. מלבד הצעירים גילאי שרות החובה גויסו מאות יהודים צעירים ומבוגרים עד גיל 45 לפלוגות העבודה החדשות. יהודים מתושבי סרדאהלי הוצבו למפקדה האזורית שבמבצר איגמאנדי אשר בקומארום הסמוכה (מרחק של כ־50 ק"מ) ומכאן הופנו למקומות קרובים ורחוקים. גם בסרדאהלי עצמה השתכנה מפקדה אזורית, שהיתה שלוחה של פקוד מפקדת האוגדה השניה שבשטולוייסנבורג (.A székesfehérvári II hadtestparancsnokság kirendeltsége). לשלוחה המקומית גויסו, עד להצבתם במקומות אחרים, יותר מאלף יהודים מהקהילות הסמוכות גלנטה, ג׳ור (Győr), גוטה, יוקה, שומוריא ואחרות. המגוייסים אוכסנו בעיקר בבניני הקהילה, כגון בית־הספר, התלמוד־תורה וכן במחסנים ובכל מקום אפשרי שהוחרמו לצורך זה. החרמת בניני בתי־הספר גרמה לשבושים והפרעות בלמודים. דבר זה נעשה לשגרה בהזדמנויות של גיוס — גם של צבא — בשנים הבאות. המגוייסים מן הנכר נתקבלו בקהילה בידידות ובאהדה רבה. רבים מהם הוזמנו להתארח בבתי היהודים המקומיים ולהתבשם מהאוירה האוהדת בתקופת שהותם הקצרה בסרדאהלי.

המטרה המוצהרת של גיוס היהודים היה חיולם לשרות עבודה „צבורית" (közérdekü munkaszolgálat) במקום שרות בצבא, כיון שאינם נאמנים יותר. הגיוס ההמוני של קיץ שנת 1940 לא נמשך תקופה ממושכת וכן לא הסתמנו עדיין סממני הברוטליות שבמסגרות אלו, אך הוא שימש כ„הצגת בכורה" ליצירת־המופת הזו, ששמה „שרות העבודה היהודי", לה נפלו קרבן מיטב הנוער וחוט השדרה של יהדות הונגריא בשנים הבאות.

1941 — גרוש ה,,זרים״

החמרה נוספת במצב יהדות הונגריה חלה עם כניסת ההונגרים למלחמה בצד הגרמנים. אחרי הבסת צרפת, בלגיא והולנד פתחו הגרמנים ב־22.6.1941 במלחמה חדשה בחזית המזרח נגד רוסיא. קוי החזית נפרצו מיד ועם התקדמותם המהירה של הגרמנים הזדרזו מדינאי הונגריה לעלות על רכבת המנצחים, לבל יאחרו את המועד כאשר יוכלו להיות בין משליטי ,,הסדר החדש״ באירופה. לכניסת הונגריא למלחמה קדמו התגרויות ותקריות, שבויימו על־ידי הגרמנים ובעקבותיהן אסר ראש הממשלה דאז בארדושי מלחמה על רוסיה (27.6.1941) ואחר־כך גם על בעלות הברית. הצטרפות הונגריא למלחמה הגבירה את השפעת הגרמנים ואת התלות בהם, עוד יותר מאשר עד כה.

כעבור חודש ימים, ביום 25.7.1941, הוחק החוק היהודי השלישי, שנתגלה כראשיתו של תהליך להוצאת יהדות הונגריא אל מחוץ לחוק. הוגבלו ונשללו זכויות מסחר ותעסוקה, גברה הסתת העתונות הפשיסטית נגד ,,המנצלים״, ויהודים רבים נושלו מפרנסותיהם וממקורות מחייתם. הגזרות החדשות שהוחל בהן כבר בשנים 1940/1941 בשטחים ,,המשוחררים״, הובילו לבסוף להתרוששות יהדות הונגריא, לדלות ולרעב — עד ככר לחם ממש.

בעת ההיא (תחילת קיץ 1941) הוצאו תקנות חדשות, ועל פיהן נעצרו כ־20,000 יהודים הונגריים שהיו רשומים כמחוסרי נתינות ואזרחות. בין העצורים נמצאו כמה עשרות יהודים גם מתושבי קהילת סרדאהלי שהוכרזו כ,,זרים״ ונמצאו תחת מעקב ופקוח השלטונות מאז יום ,,השחרור״. ראשי הצוררים מקרב הז׳נדרמים והצבא ראו בגזרות החדשות את הסרת המחסום לפרוע ביהודים, ואם בתוך המדינה תוחמו עדיין במסגרת חוק, הרי מחוץ לגבולותיה הותר הרסן כליל. העצורים הועברו למחנות מעצר הונגריים, ומכאן גורשו לאזור קמניץ־פודולסק הכבוש בידי הגרמנים. יהודים אלה הועסקו בראשונה בסלילת כבישים ודרכים, בחפירות וכו׳ וכעבור תקופה קצרה, באוגוסט שנת 1941, נטבחו על־ידי יחידות ס.ס. גרמניות, בסיוע הז׳נדרמים ההונגריים, על חופי הנהר דנייסטר. עם טבח המגורשים בצעה הונגריא את פשע הג׳נוסייד הראשון בשעה שתכניות ההשמדה לא היו קיימות עדיין ,,באופן רשמי״!

נישול ושלילת הפרנסות

בשנות 1940 ו־1941 נקטו השלטונות המקומיים צעדים נגד היהדות המקומית שנראים היו כאילו הם חמורים יותר, מאשר במקומות אחרים. ייתכן שבשל מספרם

המרובה יחסית של יהודים כאן לעומת מספרם בקהילות אחרות, אכן גם ההתנכלויות היו חמורות יותר. ההוראות, שפגיעתן היתה קשה במיוחד בקהילה, היו ההוראות בדבר הגבלות ובטול המוני של רשיונות העסקים והתעסוקה ליהודים. „בקורת הרשיונות" (ipar revizió) היה השלט לנשול מחפיר של היהודים מפרנסותיהם שגרמה להתרוששות מאות משפחות. בתי־מסחר וחנויות בעלי ותק ומסורת של שבעים־שמונים שנה ויותר נאלצו לנעול דלתותיהם ותריסיהם. זמן מה החזיקו האנשים מעמד, אך עם כלות מעט הכסף שהניחו לעת סגריר החלו העוני והדלות להציק גם להם. שפר חלקם של אותם סוחרים שרשיונותיהם לא נשללו מהם, כיד המקרה העוור או כתוצאת שתדלנות מוצלחת בתוספת סכומי שוחד הגונים.

חנויותיהם הנעולות של היהודים החלו לעבור לידים נוצריות, ויחד עם זאת החלו החוגים והארגונים האנטישמיים להפעיל מערכת רחבה של תעמולה אנטי־יהודית נגד אותם חנויות ובתי־עסק שנשארו עדיין בידי בעליהם היהודיים. ארגונים „נוצריים" וארגונים „הונגריים" צצו כפטריות אחר הגשם. התאחדות סוחרים נוצריים, התאחדות בעלי־מלאכה נוצריים, ארגון נגרים נוצריים וכו'. חזיתות החנויות היהודיות לוכלכו בכל מיני קריאות וכתבות נאצה, בצד כרוזים, כגון „הונגרי בעד הונגרי!", „נוצרי בעד נוצרי!", „אל תקנה אצל יהודי!" וכדומה. בנוסף לכל אלה נפוצו ידיעות על נאומי הסתה אנטי־יהודיים מורעלים ומרעילים מצד הכמורה הקתולית שקראו להחרמת היהודים והיהדות.

ובכל זאת, המשיכו אותם בתי־עסק וחנויות לפעול ולשגשג כמעט כבימים כתקנם. רבים מתושביה הנוצריים של העיר ושכבות רחבות של אכרי הסביבה, ובכללם הגדולים והעשירים שבהם, שהתרגלו לשרותם הטוב של היהודים במשך דורות, העדיפו אותם על פני הסוחרים הנוצריים החדשים והמשיכו לקנות אצלם. סוחרים ובעלי עסקים אלה היו מכאן ולהבא למשענת הקהילה.

שלילת רשיונות ההתעסקות פגעה קשות בכל שכבות הצבור היהודי — סוחרים ובעלי־מלאכה, רופאים, עורכי־דין ורוכלים כאחד. נדיבי עם נהפכו לדלים ודלים לאביונים. גזרה נוספת, „מטעמים הומניים", אסרה על השחיטה הכשרה. גזרה זו שללה את פרנסותיהם של הקצבים, בעלי האטליזים ועובדיהם, והוסיפה על המספר הגדול של המובטלים כבר בלאו הכי.

הצו העליון של הצורך הביאולוגי, צו הקיום, הכריח את הצבור היהודי להתעלם מצַוי השלטונות החדשים. מוכרחים לחיות! היהודים נאלצו איפוא לחפש ולמצוא מקורות פרנסה ולהתקיים בפרנסות דחק מאולתרות. בדלית ברירה המשיכו

אחרים לעסוק במלאכתם ה„אסורה", בהיקף מצומצם ובסתר ובהחבא. ערנות השלטונות, עינם הפקוחה של הגויים ושל הז'נדרמים המהוללים, לא נעלמה מהנעשה והם הכבידו את ידם מיום ליום. האוירה ברחובות עוינת יותר ויותר, גברו הלשנות הגויים ויהודים רבים נתפסו ונעצרו על מסחר והתעסקות בעסוקים אסורים.

חטאי היהודים על פשעיהם הקודמים — מסתבר — הצטברו כבר, עד כדי כך שהניעו את השלטונות המקומיים לנקוט נגדם צעדים מרתיעים. לעתים קרובות ותכופות נערכו חפושים (רזיא — Razia — בלע"ז), שמטרתם היתה הטרדת והשפלת היהודים חדשים לבקרים ללא צורך. הפריבילגיה וזכות־היוצרים שייכים לז'נדרמריא ההונגרית, שרובה ככולה הורכבה מצוות ברוטלי וגס, חדור אנטישמיות ורוח רעה. ה„רזיות", כעין עוצר שהוטל על היהודים, נערכו לרוב משעות הבוקר המוקדמות. קבוצות של שני ז'נדרמים, בלווי „נאמן" מבין הסוחרים או מבעלי־המלאכה הגויים המקומיים, עברו מבית לבית, מחדר לחדר, נבדקו מרתפים, עליות גג וכל מקום „מסתור" אפשרי אחר. אחת מצורות הבדיקה החביבה עליהם היתה נעיצת כידוניהם הארוכים בארונות, מתחת למטות, וכל זה כדי לגלות שמא נמצא שם מי שהוא או מה שהוא. מטרת הבקורת חפוש אחרי אלמנטים בלתי מהימנים המסתתרים, חפוש אחרי דברים אסורים, חפוש אחרי סחורות מוברחות, יהודים זרים וכדומה. בהזדמנויות אלו נצטוו יהודים שונים להזדהות, להתייצב בתחנת הז'נדרמריא, אחרים נעצרו ללילה, ליום וחוזר חלילה. הוטרדו גם בחורי הישיבה שלמדו בישיבות המקומיות, הם נעצרו ולאחר שהתקלסו בהם הרבה שוחררו עד ל„רזיא" הבאה. בנסיבות כאלו נסגרה ישיבת „בית הלל" של הרב ר' הלל ויינברגר הי"ד כבר בשנת 1941.

אטרקציה חדשה, מיוחדת במינה בזמן ההוא, נעשתה על־ידי השלטונות המקומיים בחודש אוגוסט שנת 1941. כששים־שבעים יהודים „אלמנטים פוליטיים וכלכליים שליליים" נעצרו באישון לילה באותו חודש קיצי והובלו למעצר מונע במחנות המעצר האדמיניסטרטיביים שבקישטרצ'ה (Kistarcsa) ובגאראני (Garany). בין האלמנטים הללו היו יהודים מבוגרים, צנועים ושלווים, שמעולם לא היה להם ענין עם כל מאן דהוא. הנעצרים נבחרו, לפי השמועות, על־ידי השלטונות, ולפחות בחלקם בגלל רצונם של גויים שכנים, מלשינים או אינטרסנטים, מסבה זו או אחרת. פעולה מקומית זו נעשתה על דעת השלטונות המקומיים, כדי למנוע גרימת נזקים על־ידי „הגורמים המזיקים" שבין היהודים, בלי שיצטוו על כך משלטונות גבוהים יותר. כחודשיים נמשך סבל העצורים עד ששוחררו אט־אט, כנראה בפקודת מיניסטריון הפנים לאחר השתדלויות והתערבויות.



„לומדי ש"ס" ובתוכם יהודים מסרדאהלי והסביבה
במחנה המעצר גאראני (Garany)

כאלה היו פני הדברים, ובאוירה כזאת צעדה הקהילה לקראת שנת אימה חדשה, שנת 1942.

בשנת 1942

שנת 1942 עמדה בסימן גרוש יהדות סלובקיא השכנה, הפניית אנשי פלוגות העבודה לצרכי מלחמה ורציחתם בשדות הקטל הרוסיים, ודלדול משאבי הצבור בקהילות יהודי הונגריא. השפעת מאורעות שנה זו על חיי הקהילה בסרדאהלי, הן מבחינת העמידה הנפשית והן מבחינת המצב הכלכלי, היתה אולי הגרועה שבשנות המלחמה עד כניסת הגרמנים.

השמועות על תחילת הגרושים מסלובקיא השכנה נגעו להרבה משפחות בקהילה באופן אישי. החלו להגיע זעקות עזרה של קרובים ואתן ראשוני הנמלטים, פליטי־החרב החדשים. זעקות העזרה לא נפלו על אזניים אטומות, ברם יחס השלטונות השאיר אך פתח תקוה צר מאד לעזרה רבת ממדים. פליטי החרב, שנמלטו

על נפשם מגרוש בסלובקיא, נרדפו על צואר בהונגריא. עם הגברת הגרושים מסלובקיא גבר משם זרם הפליטים, ואף כי השלטונות ניסו לסכל את אפשרויות הבריחה, בכל זאת הצליחו אלפים להגיע להונגריא ולמצוא שם מקלט.

דונאסרדאהלי כתחנת־גבול שמשה מקום מעבר וגם כמקום מסתור לפליטים קרובי המשפחות שהתגוררו בה. הפליטים צויידו בניירות מזוייפים והוסתרו במקומות שונים בערי הונגריא, אולם בסוף נלכדו רובם ברשת הגרמנים לאחר כבוש הונגריא בשנת 1944.

מִבצעי הבריחה בוצעו בידי קבוצות מבריחים — יהודים ולא־יהודים — משני עברי הגבול שהיו נשמרים היטב, עד להבאתם למקומות מבטחים. שרותיהם (ולפעמים גם של היהודים שביניהם) נעשו תמורת כסף רב. ברם, יחד עם זאת חשפו עצמם, היהודים שבהם, לסכנות לא מעטות. הסתרת והחזקת הפליטים היתה אף היא כרוכה בסכנה מתמדת, בגלל אפשרות גילוים על־ידי המלשינים והז׳נדרמים שהרחיבו את ה„רזיות" והחפושים אחריהם. המשפחות המסתירות קבלו על עצמן ביודעין את הסכונים שבדבר, אך הכסף שקבלו מקרובי הפליטים שימש להם מקור יחיד להקלת מצוקתם ולספוק פת לחמם בשנות המצוקה והרעב.

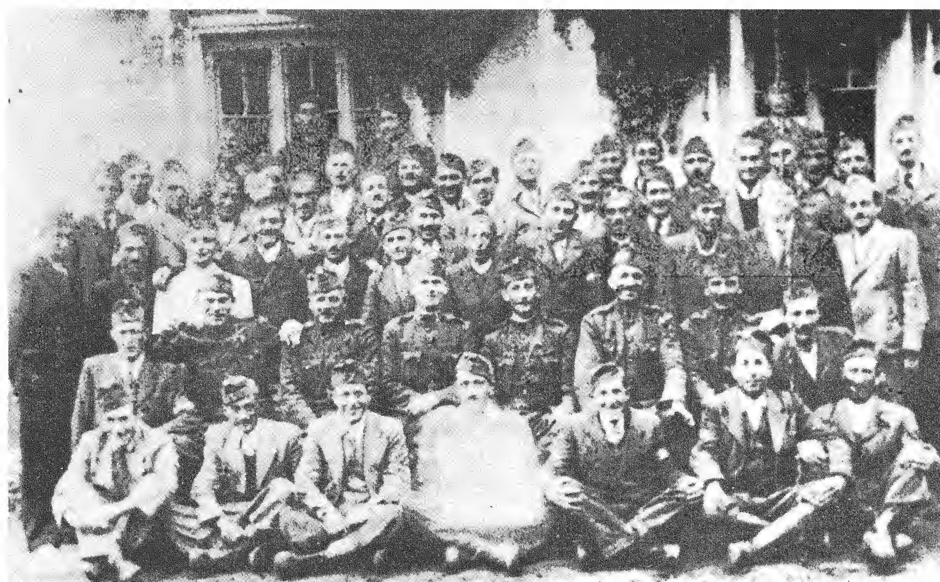
מאוחר יותר, לקראת סוף השנה ותחילת שנת 1943, הוקל במקצת סבל הזקנים והילדים שבין הפליטים על־ידי אפשרות חדשה שנקראה „לגליזציא". יוזם מבצע ה„לגליזציא" היה שר־הפנים ההונגרי באותו הזמן, קרסטש־פישר פרנץ (Keresztes-Fischer Ferenc), אחד מאותם אנשי חסד מעטים שייזכרו לטוב, שלא נדבקו בערלת הלב הכללית ולא נסחפו לתעלולי מושלים, ודמות צלם אנוש לא נמחקה מעל פניהם. פרטי ה„לגליזציא" היו בכך שאחרי רכוך מוקדם של השלטונות „נתגלו" הפליטים, הובאו לבודאפשט, וכאן קבלו רשיונות שהייה ארעיים בערבות קרוביהם. מספר הפליטים הלגליים והבלתי־לגליים מפולין, אוסטריא וסלובקיא עד לכבוש הגרמני נאמד בכ־10,000 עד 12,000 נפש. הונגריא נחשבה עדיין כמקום מקלט בטוח יחסית בעת ההיא.

פלוגות העבודה

פרק טרגי נוסף וחמור יותר בנגישות נפתח ב־17.3.1942 עם קבלת החלטה על העסקת פלוגות העבודה היהודיות לצרכי מלחמה והפנייתן לחזית הרוסית. ראש הממשלה דאז, קאלאי מיקלוש (Kállai Miklós), שנתמנה למשרתו ב־9 למַרס אותה שנה, הכריז בנאום הבכורה שלו כי את מדיניותו ימשיך ברוח קודמיו, ובהתאם לאוירה השולטת ברחבי אירופה, וכן להמשך הקו הידידותי לשכנתה הגדולה גרמניא.



יהודים מסרדהאלי ב„פלוגת עבודה" בשעת מתיחת גדרי תיל



„פלוגת עבודה" מיהודי שומוריא, דונאסרדאהלי, ג'ור וכו', 1942
באמצע השורה השניה מלמטה — צוות המפקדים

קאלאי היה פוליטיקאי ערמומי ומפוקח, שלא אהד את הגרמנים וחשש מן התבוסה הצפויה, והתפרסם כבעל מדיניות הנדנדה (Hintapalinta politika). בהצהרותיו הִרבה להניח את דעת הגרמנים, שהתחילו כבר בשנת 1942 לדרוש את גרוש יהודי הונגריא כדוגמת יהודי סלובקיא. את הדרישה הזו דחתה ממשלתו כמה פעמים, אולם יותר ממה שקאלאי לא אהד את הגרמנים,[202] שנא את היהודים. בנאומיו התכופים גינה את היהדות כבריה מזיקה, והצהיר כי לא יסבול שהיהדות תחבל ותזיק בנפילתה יותר מאשר בימי תפארתה. משטרו הכביד את ידו על היהודים, ומלבד גרוש היהודים יזם גזרות חדשות והסכים לכל אלטרנטיבה אחרת אשר תהרוס ותדלדל את יהדות הונגריא. במרס אותה שנה פורסמו הוראות בדבר החרמת קרקעות של יהודים (נכנסו לתוקפן ב־19.6.1942), ביולי אותה שנה יצאה הוראה בדבר העברת היחידות היהודיות הקדם־צבאיות ממסגרת ה„לבנטה" (Levente) למסגרת יחידות „מכינות" לפלוגות העבודה היהודיות ועוד הוראות שונות. תכלית הוראות אלה היתה „חנוך" הנוער היהודי לשרות בפלוגות העבודה. חובת ההתיצבות אחת לשבוע חלה על כל נער יהודי מגיל 12 עד גיל הגיוס. על היחידות האלה חלה חובת נשיאת ה„מדים" כמו לאנשי פלוגות העבודה, דהיינו כובע צבאי ובגדים אזרחיים וכן הסרט הצהוב על הזרוע השמאלית ברוחב 4 ס"מ. גם „הציוד והנשק", שבהם צוידו יחידות הנוער, היו זהות לאלה של אנשי פלוגות העבודה, כלומר אתים, מכושים, מריצות וכדומה. עבודות יישור קרקע, סחיבת אדמה ממקום למקום וכו', שבהן הועסקו יחידות הנוער, הוגדרו כעבודות צבוריות, אולם לרוב היו ללא תועלת כל שהיא. מספר הבחורים שביחידות המכינות שבדונאסרדאהלי מוערך בכארבע מאות בני נוער יהודים (כולל בחורי הישיבה) והם שובצו בשש־שבע פלוגות.

החמורה שבהוראות הנ"ל היתה ההוראה להעסקת היהודים לצרכי המלחמה, שסופה רצח מתוכנן של מיטב הנוער היהודי בשדות הקטל הרוסיים. לא מן הצדק הוא שהיהודים יהוללו בבית, — טענו שופרות התעמולה — בעוד דם הונגרי ניגר בחזיתות. בכ־42,000 אבידות בנפש הסתכם מספר קרבנות „הצדק ההונגרי" עד למרס 1944. מאות יחידות הופנו לחזית לצרכי עבודות כבישים ותעלות, פינוי מוקשים, סחיבת משאות — לעתים במקום בהמות עבודה — עד לאפיסת כוחם. אכזריות ועינויי המפקדים ההונגריים היו ללא נשוא. הקור הרוסי בלבוש בלויי

---

202 קאלאי נעצר בידי הגרמנים אחרי מרס 1944, הוגלה למאוטהאוזן ושוחרר על־ידי האמריקאים. האמריקאים סרבו להענות לדרישת ממשלת הונגריא אחרי המלחמה להסגירו, הוא גלה לארצות־הברית ושם מת.





פלוגות „לבנטה" (Levente) בדונאסרדאהלי
באמצע, במדי צבא — ה„מדריך"





אנשי „שרות עבודה" יהודיים באוקראינה
למעלה: קצינים הונגריים גבוהים בביקורת אצל אנשי „שרות העבודה".
למטה: אנשי ה„שרות" סוחבים עגלות שקועות בבוץ.
צילומים מתוך הספר: "Fegyvertelen álltak az aknamezökön"

סחבות, האוכל הגרוע והבלתי מספיק, עשו בהם שמות. הבסיס, שעל פיו פעלו מפקדי היחידות וצוותיהם, בכוון של רציחות שיטתיות, היו הוראות שניתנו להם — כפי שהתברר הדבר אחרי המלחמה — לגרום לכך שאנשי הפלוגות לא יחזרו חיים להונגריא. ואכן בוצעו הוראות אלה על הצד „הטוב ביותר".

הרעש שגרמו המעשים בין החוגים הליברליים שבהונגריא וכן החששות מפני קלקול „הדמוי הטוב" של הונגריא בחוץ־לארץ, הניעו את הממשלה לנקוט צעדים מסוימים לרסון ונַדְליות המפקדים שבחזית. מיניסטר ההגנה, האחראי הישיר לגורל פלוגות העבודה, שוחרר מתפקידו ובמקומו נתמנה ב־24.9.1942 האציל נאג' וילמוש (Nagybaczoni-Nagy Vilmos), גם הוא מחסידי אומות העולם שייזכר לטוב. המיניסטר החדש הוציא הוראות וצַוים שאסרו על האלימות והברוטליות, ועשה למען שפור היחס כדי להקל על סבלם. ואכן נכרה הטבה מסוימת ביחס כלפי היהודים, ששרתו ביחידות שבתוך הארץ, שמצבם היה שפיר לאין ערוך, לעומת מצבן של היחידות שבחזית. אולם במצבם של האחרונים לא חל שינוי — למרות השתדלותו ורצונו הטוב של המיניסטר נאג' — ולמרבה הצער לא נשמעו הוראותיו במפקדת חיל המצב ההונגרי שבחזית.

בתקופת כהונת המיניסטר נאג' נערכה מגבית הצלה של בגדים חמים לעזרת הפלוגות שבחוץ, אולם משהגיעו המשלוחים נשדדו ברובם על־ידי ההונגרים והגרמנים. מצב האנשים הלך ורע ואלה שהחזיקו מעמד נרצחו רובם אחרי מפלת הארמיה ההונגרית השניה בינואר 1943 ליד וורונז', בידי הונגרים, אוקראינים ויחידות ס.ס. גרמניות.

גם לנותרים לפליטה מן הסך הכולל של כ־50,000 יהודים, אנשי פלוגות העבודה, לא האיר המזל פנים. היו שנפלו בשבי הרוסים ומתו בשביה, היו — בעיקר מתושבי השטחים המסופחים — שהתגייסו ללגיון הצ'כי שבצבא הרוסי ובחלקם נפלו בקרבות על שחרור צ'כוסלובקיא, ואחרים, שמספרם נאמד בכ־6—7 אלפים, נפש, חזרו להונגריא, אך רובם נפלו שדודים במאורעות שלאחר מרס 1944. מעטים מאד נשארו שזכו לראות את זריחת השמש כשוך הסערה.

***

עצבות וקדרות ירדו על הקהילה עקב המאורעות שתוארו לעיל. מאות תושבי הקהילה גויסו לפלוגות העבודה ועשרות מהם שובצו בפלוגות החזית. ומשכלו המבוגרים גויסו השנתונים הצעירים יותר. כמעט אין בית שלא נעדר ממנו הבעל או בן, ובמקרים אחדים — כל הבנים. גיוס הגברים, ולעתים קרובות המפרנס היחידי, השאיר המוני משפחות ללא דואג וללא משענת כל שהיא. הפרנסות,

הדחוקות כבר בלאו הכי, אף הן נעלמו ואת מקומן תפסו הדלות והרעב לפת לחם ממש.

כל צו גיוס חדש רוקן את הקהילה מעשרות בנים עוד פעם ועוד פעם. תפילה חרישית שבלב מלוה את הרכבות היוצאות לדרכן הבלתי־נודעת. כאב עצור והזלת דמעה... והרכבת נעלמת. אמהות, נשים ואחיות יושבות לילות על גבי לילות, סורגות ורוקמות לבל יסבלו יקיריהן מחסור. כל סבל מתקבל באהבה, ובלבן תפילה שהבן, הבעל לא יופנו לפלוגות היוצאות. ובכל זאת, לשברון הלב, למרבה הדאבה, מגיעות אט אט הבשורות המרות על ... שנפל מות גבורים. אחר כך — שנפל. סתם, היהודים אינם גבורים. מאוחר יותר — נפטר... נעדר. ולבסוף — גם זה כבר לא. שום ידיעה.

פרנסות בשנות המלחמה

משפחות רבות נאבקו עם חרפת הרעב עד שזו הכניעתן. מי בצנעה ומי בפרהסיה. יהודים מסתכנים ב„עסוקים אסורים", על מנת להרוויח כמה פנגות (Pengö — יחידת הכסף ההונגרי), כדי להביא טרף לפיותיהם הרעבים של ילדיהם המסכנים. אחדים מחפשים עבודה בחקלאות אצל האכרים, המוכנים לעזור ולהעסיק יהודים. אחרים מוותרים על כבודם העצמי ומוכנים לעסוק בחטיבת עצים כדי להשתכר לפת לחם. הברחת אווזים ומזון אחר על־ידי נשים וילדים לבודאפשט מסתמנת גם היא כפרנסה אפשרית בהעדר הבעל המפרנס. הסַפר ברגר המסכן מתחבא כרדת החשכה בצל מרזבי הבתים ומסתנן לבתי היהודים עם כלי התספורת הדלים, המוסתרים מתחת לבגדיו, ומסתכן בתספורת האסורה עליו, כדי להרוויח כמה פנגות ולכלכל למחרת היום את פיות ששת ילדיו הקטנים. הוא חייב להסתכן, כי הרי עיסוקו נאסר עליו, רשיונו נשלל מכבר, וממה יתקיים ?! ובינתיים מתפתחים „ענפי" מקצוע ותעסוקה חדשים בין היהודים. נשים וילדים שוזרים חוטים בבתיהם עבור הסוחרים ואחרים הקימו לתחיה את ספורי האגדה העממית על לכלוכית הקטנה והגלמודה. נשים וילדים קטנים בוררים ומנקים שקים מלאים של אפונה ועדשים, ביום — לאור היום, ובלילה — לאור עששית הנפט. אין בידיהם לשלם את מחיר החשמל. הוא יקר מדי. וכשכילו שק אחד מביאים אחר במקומו. פרנסות יאוש במלחמה.

בתנאי הדלות האימתניים נחלצה הקהילה למבצע רב ממדים ולפעולה רבת היקף להצלת המשפחות הדלות הרעבות ללחם היום־יומי. התגלות מופלאה של עזרת אחים בצרה גילו רוב בעלי היכולת במבצעי סעד ותמיכה, הישירים והבלתי־

ישירים, בהצנע ובנפש חפצה. היום — זה מתן־בסתר לאשה גלמודה, או ליהודי זקן, שנשאר בלא מפרנס. מחר — זה מימון לקניית ציוד חם למתגייס, או מימון לקניית כלי־עבודה חדשים ליהודי הנאבק על קיומו. במקרה אחד לבוש לילדים לבושי סחבות ונעלים לקרועי נעל, ובמקרה אחר הלואה־כביכול ליהודי נכבד שלא תוחזר או תוחזר „לכשירחיב". ברם, אין הקומץ משביע את הארי, ומשפחות נוספות נכנעות לרעב ופונות בבקשת עזרה גלויה.

בנסבות אלה החליטה הנהלת הקהילה לפתוח מטבח צבורי לנצרכים, כדי לספק להם, לפחות אחת ביום, אוכל חם. פתיחת המטבח הצבורי אופשרה על־ידי הפניית חלק מתקציב הקהילה לצרכי חרום. הממונים על נהול המטבח ידעו על קיומן של משפחות רבות שיירתעו מגשת בפרהסיה למטבח הצבורי, על כן אִפשרו להן לקחת את מנותיהן הביתה, כדי שיסעדו את לבם ליד השולחן בביתם. פעולה זו הצילה משפחות רבות מחרפת רעב ממש. מבצע אנושי זה ואחרים מסוגו נעשו בשתוף עם האומז׳ה (OMZSA), מוסד פילנטרופי מסוג הג׳וינט בזעיר אנפין.

ה־OMZSA

ראויים וכדאיים מעשיה הכבירים והברוכים של האומז׳ה, שנזכירם במסגרת דפי זכרון אלה. אומז׳ה הם ראשי־תיבות של „מפעל עזרה יהודי הונגרי ארצי" (Országos Magyar Zsidó Segitö Akció). מפעל עזרה זה נוסד על־ידי נדיבי־עם פעלתניים וכשרוניים, בקיץ שנת 1939 בבודאפשט, בשעה שנצני תהליך התרוששות יהודי הונגריה ודחיקת רגליה מעמדותיה הכלכליות ומפרנסותיה נראו כבר באופק. מפעל אומז׳ה החל את פעילותו במסגרת צנועה יחסית והתרחב למפעל רב אונים ורב חשיבות שהקיף את רוב זרועות העזרה הכלכלית והפיננסית ליהדות הונגריא בשנות המצוקה. מוסד אומז׳ה הגדיל לעשות בעיקר משנת 1942 ואילך, עד שפעילותו השתרעה על כל רחבי הונגריא והקיפה כל קהילה וקהילה.[203] שליחים, בעלי כשרון שכנוע, בקרו ושכנעו, בשתוף עם פעילי הקהילות, בכל מקום שדרוש היה עדיין שכנוע. מנהלי ופעילי אומז׳ה הטילו כעין מכסות מס על בעלי היכולת ולא נרתעו מהפעלת לחץ, או לחץ מוסרי, אם וכאשר היה צורך בכך. ארגון ועבודת האומז׳ה היו מרוכזים בידי הועד הפועל שליד המרכז הארצי שבבודאפשט, וזה הפעיל והדריך את הזרועות המקומיות בכל קהילה וקהילה. בראש אומז׳ה עמדה הנשיאות, שהורכבה מנציגי הקהילות לפי גודלן, שהתוותה את מדיניות העזרה של המפעל.

---

203 על אומז׳ה ופעלה ראה בהרחבה בשנתוני "OMZSA Evkönyv".

נציגי קהילת דונאסרדאהלי בנשיאות היו ה"ה ברנט ברויאר ומרצל ופנשטיין. מפעיליו הנלהבים של סניף אומז׳ה בסרדאהלי יש להזכיר גם את ר׳ מרדכי וייס, הי"ד, שעשה רבות להצלחת המוסד וכל מעייניו היו נתונים למפעל אדירים זה.



נסיסמאות „אומז׳ה": את אחיך אל תפקיר!

במאמצי גיוס הכספים הפעילה אומז׳ה אמצעים שונים להשגת הכספים המרובים לעזרת רבבות מחוסרי הלחם ברחבי הארץ. היא קיימה אסיפות הסברה והרצאות, נהלה תעמולה רחבה בין הצבור, הפיצה ססמאות וקריאות עזרה לפתיחת לבם וכיסם של התורמים. השפעה רבה היתה ל„ססמאות אומז׳ה", שהיה בהן כדי להבהיר היטב את מצוקתה של יהדות הונגריא בימי עוניה ומרודיה. להדגמה אנו מביאים כמה מססמאות אלה, במקור ובתרגום עברי, כלהלן:

דואב הלב	Vérzik a szív
ופצעים כואבים	Sebek fájnak
ללחם מיחלים	Es kenyér kell
פיות אלפים	Ezer szájnak
אל תקל ראש	Más bajával szemben
בצרת אחרים	Ne légy csupán néző
עד שלא מאוחר	Segits az éhezőn
עזור לרעבים	Addig, míg nem késő
התגייס לעזרה	Allj be a sorba
והתייצב בראש התורמים	Vagy nyomulj az élre
תרומתך גם בנפרד רצויה	Adhatsz soronkívül
רק אל תהיה בנסוגים	Csak ne vonulj félre
לא נשקוט	Nem lesz pihenésünk
כל עוד רעבים יהיו	Míg éhezők lesznek
שבעתים ינעם האוכל	Jobbízü a falat
אם כולם ישבעו	Ha mindnyájan esznek
מי שלחם לא נותן, אל יאכל עוגה	Ki kenyeret nem ad, ne egyen kalácsot
ומי שעל כספו חס, אל יתן עצה	Ki pénzét sajnálja, ne adjon tanácsot

בשנת 1943

כעין הרגשת אתנחתא סמלה את תחילתה של השנה החדשה 1943. הידיעות המשמחות על תבוסת הגרמנים בחזיתות השונות, על תבוסת הקורפוס הגרמני באפריקה, כבוש טריפולי וטוניס, נסיגות בחזית הרוסית, נפילת איטליא, כל אלה הפיחו רוח חדשה בקרב יהדות הונגריא. היא נשמה לרווחה והשתעשעה בתקוות שוא והאמינה כי ישועתה קרובה לבוא.

יהודי קהילת סרדאהלי נשמו גם הם לרווחה. שוב נראו פנים צוהלות למשמע כל ידיעה משמחת חדשה. גברה התקוה שפעמה בלב, כי יהדות הונגריה תחלץ מן הגורל שפקד את היהודים בארצות השכנות, ובוא תבוא שעת הישועה.

Az Omzsa-Kötelességteljesítés veres jelmondatai



I.
SEGITÉSI KÖTELEZETTSÉG
Magyar zsidó azzal biztositja sorsát,
Ha szivvel, lélekkel segiti az OMZSA-t.

II.
SEGITÉS MÉRTÉKE
Akkor teljesited jól kötelességed,
Ha annyit áldozol, hogy azt meg is érzed.

III.
SEGITŐ INTÉZMÉNYEK MENTESITÉSE
Magad támogasd, ha szegény rokonod van,
Ne terheld az OMZSA-t kelleténél jobban.

IV.
CSALÁDVÉDELEM
Teljesitsd jó szivvel az OMZSA kérelmét,
Vállald el inséges családok védelmét.

V.
OMZSA-GYŰRŰ
Viselj OMZSA-gyűrűt, jelképéül annak,
Hogy a rászorultak tőled mindig kapnak.



VI.
RUHASEGÉLY
Ne add el garasért viseltes ruhádat,
Szegények számára küldd el az OMZSA-nak.

VII.
OMZSA-TÁNYÉR
Tedd az OMZSA tányért terített asztalra,
Jusson így eszedbe éhezők falatja.

VIII.
MUNKAKÖZVETITÉS
Hogyha bejelented, hol van munka, állás,
Munkaközvetitőnk lesz felette hálás.

IX.
TANONCSZERZŐDTETÉS
A zsidó jövőnek szent oltárán áldoz,
Ki zsidó tanoncot fogad fel magához.

X.
MŰVÉSZ-PÁRTOLÁS
Segitsd meg a művészt, Izraelnek népe,
S üditsd fel a lelked, járj az OMIKÉ-be.

„עשרת הדברות" של ה„אומז'ה"

במדיניות הנדנדה של ממשלת קאלאי נסתמן כעין קו של הפסקת החקיקה האנטי־יהודית, שנבע בלי ספק מחששות הממשלה למצב הצבאי הגרמני הרעוע בחזיתות. קו זה לא התבטא במגמות שפור והטבה בתנאי היהודים, אלא בחוסר התאנות והתנכלויות חדשות מוכתבות מלמעלה.

האוירה העויינת ברחובות ויחסי השלטונות, הספוגים ורוויים שנאה ואנטי־שמיות, לא הושפעו בהרבה ממדיניותה הבלתי כתובה של הממשלה. גדול כוחן של כנופיות צלב החץ ומפלגתן (nyilaskeresztes párt) הנאצית בשנות המלחמה, וכן תוצאות החנוך וההסתה לשנאה של שנים, הורגשו היטב. הכאת ילדים יהודיים על־ידי ילדים וצעירים נוצריים ורדיפתם ברחובות, שבירת חלונות, כתובות נאצה על הקירות, צעקות מסוג „יהודי! יהודי!" (zsidó! zsidó!), „יהודי מסריח!",

„יהודים לפלסטינה!", „מות ליהודים!", הלשנות והתגרויות אחרות, היו מעשים תדירים יום־יומיים שהמשיכו לשלוט בכפה, באוירת הרחוב העויין בעיירה.

התנכלויות השלטונות המקומיים, התאנותם והתגרויותיהם ביהודים, נמשכו בקו המקובל. נעשו נסיונות — שלא צלחו — להעברת ימי השוק מימי שלישי ושישי בשבוע ליום השבת, וזאת כדי לפגוע בסוחרים היהודים שעדיין היו פעילים. משנכשלו נסיונות אלה, בגלל החנויות היהודיות הסגורות בשבתות, והמנעות רוב האכרים להכנס לעיירה כשחנויות היהודים סגורות, נעשו נסיונות מחודשים, והפעם לאלץ את היהודים לפתוח את חנויותיהם דוקא בשבתות. גם נסיונות אלה נכשלו בזכות קשיות עורפם של היהודים להמנע מחילול שבת, ויהי מה!

הגדילו לעשות בהטרדותיהם התכופות הז'נדרמים ההונגריים ה„גבורים". שוב ושוב נעצרו יהודים על לא עוול בכפם, עוד פעם „רזיא", עוד פעם חפושים אחרי זרים וחשודים אחרים וחוזר חלילה. אופייני לגישתם הנבזית ליהודים הוא המעשה ביהודי שנעצר באישון ליל חורף קר וגשום על חשד מבויים. לשאלתו מדוע עוצרים אותו בליל קור קשה כאשר גם כלב אינו מסתובב ברחובות, השיבוהו: „אה כן, זה נכון. ברם, הכלב הוא חיה הגונה!".

התנכלות חמורה אירעה בקיץ 1943, כאשר קבוצות נוער יהודי בגיל 15—14 ומעלה, מאלה שהועסקו במסגרת היחידות המכינות לשרות העבודה, ומאלה ששובצו לשרותי תורנויות לילה, שליחויות, כבאות וכו' במפקדת ההגנה האזרחית (כעין הג"א), נקראו להתייצב במקומותיהם לצרכי עבודות חרום. שעה קלה אחרי ההתיצבות הופיעו הז'נדרמים האבירים ורכזו כמאה בחורים בחצר בנין המועצה המקומית. כאן התברר שמטרת ההתיצבות שונה מהתיצבויות רגילות, והיא בלתי רגילה לעומת מבצעים מקובלים. המטרה הפעם היתה גיוס צעירים לעבודת כפיה בחוה חקלאית ליד קומארום במרחק של כששים־שבעים ק"מ מסרדאהלי. בהוודע הדבר התחילו הילדים לברוח ולהתחבא, אחרים הוצאו מהקבוצה בהשתדלויות ולבסוף נלקחו כ־60 ילדים מקומיים לעבודת כפיה זו. היחס אל הילדים — כפי שנתגלה כעבור כמה ימים — היה גס וברוטלי, מלווה מכות ואלימות מסוג היחס המקובל בפלוגות העבודה היהודיות. שבועות ארוכים, ואולי כחודשיים, עברו עד שאחרוני הילדים הצליחו להשתחרר ממסגרת הכפיה שהועידו להם השלטונות המקומיים „בטוב לבם".

* * *

השפור לכאורה והמפנה באקלים המדיני של שנת 1943 כסו על מאורעות הרי אסון, שהתרחשו מתחת לפני השטח. הונגריא החלה באמצע 1943 בגשושים

ובחפושי דרך להחלץ מן השותפות הגרמנית, ואף נקטה בצעדים ונסיונות התקרבות לבנות הברית. נסיונות אלה עוררו את חששות הגרמנים שהחליטו לא לסמוך עוד על מדיניות הנדנדה ההונגרית. יותר מכל התחילו להפעיל לחץ ולדרוש את „פתרון הבעיה היהודית", לפי המרשם המקובל עליהם, כדוגמת סלובקיא השכנה וארצות אחרות. טרם ידענו שדוקא באוירת המפנה והרגיעה היחסית נחרץ גורל יהדות הונגריא לשבט.

התביעות הראשונות של הגרמנים ביחס ליהודים נמסרו להונגריא כבר בשנת 1942. ממשלת הונגריא שהיתה מוכנה כמעט לכל דבר, פרט לגרוש היהודים, דחתה את התביעה הגרמנית. ב־5.12.1942 הורה מיניסטר־החוץ ההונגרי לשגרירו בברלין לדחות את הדרישה הגרמנית ולהודיע כי אין באפשרות הונגריא לקבל את התביעה לחקיקת חוק גטו ופתיחת מחנות־מעצר ליהודים. גרמניא לא השלימה עם הדחיה והמשיכה לדרוש את מלוי תביעותיה. בהמשך לחצה נקרא הורטי לאשמדאי הגרמני ובפגישתם ב־17.4.1943 נדרש במפורש לבצע את השמדת היהודים. בתשובתו הודיע הורטי, כי אי־אפשר להשמיד את היהודים לאחר שנושלו מכל עמדותיהם והם נרדפים על צוארם. בתגובתו לתשובה זו טען האשמדאי כי אומות שלא הצליחו להפטר מן היהודים נשמדו, ולכן יש להדביר את היהודים ולהשמידם כדרך השמדת מזיקים. אין דרך אחרת.

בעקבות הבקור נשלח הצורר ווזנמאיר (הציר הגרמני בבודפשט אחרי מרס 1944) להונגריא והחל בפעולות שדול וחתרנות שכוונו כולן לבצוע זממם החייתי. בדו"ח ששלח לברלין ציין ווזנמאייר שכמספר היהודים בהונגריא כן מספר האויבים והמחבלים. ידיעות של המודיעין הגרמני מסרו פרטים על נסיונות הונגריים להדבר עם בנות הברית ועל תביעת הורטי להחזרת כל החילות ההונגריים מן החזית הרוסית. ידיעות מודיעין אלה הגבירו את חששות הגרמנים, ויותר מזה את פחדם, שמא ימלטו יהודי הונגריא את נפשם מידיהם הזדוניות. הדיונים והתככים שמאחורי הקלעים נמשכו עוד כשלושת רבעי שנה עד שהבשילה החלטת הגרמנים לכבוש את הונגריא. להחלטה הרת גורל זו נפלו שדודים שש מאות אלף נפש יהודים מיהדות הונגריא, האחרונה בתור לחורבן יהדות אירופה.

פרק י'

פרקי השואה

ורפו כל ידים וכהתה כל רוח...

19 במרס 1944. ברתת וברעדה עברה השמועה מפה לאוזן: הגרמנים כבשו את הונגריא. טורים ארוכים של חילות גרמניים ממונעים עברו את הגבול באשמורת הבוקר ונעים לעבר בודאפשט הבירה. לקראת הצהרים הושלם הכבוש ונחתם גזר דינם של יהודי הונגריא לשבט. הלב נמס ופיק ברכים וחלחלה בכל מתנים.

מאז שעות הבוקר הוסרו כל הגבולות והתחומים, ומכאן ולהבא אפשר לפרוע ביהודים ללא סיגים. היהודי נעשה הפקר ואפשר לשדוד אותו, להכותו, לענותו, להרגו ולרצחו נפש, אותו ואת בנו, את אשתו ובתו, את אביו ואמו, את אחיו ואחותו, קרוביו ושכניו, משפחה, קהילה ושבט ואין מי שיעמוד בפרץ. כל מושגי האנושיות נעלמו מן העולם. כל מרחבי הדמיון לא יצליחו לשוות ולתאר את הסבל האין־סופי שירד על יהדות הונגריא. צרות רבות סבבונו אשר לא שערו אבותינו, דם ודמע, אש ותמרות עשן. נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים, ערינו שרופות וכל מחמדינו לחרפה. זדים קמו עלינו ואין מידם מציל.

ארם מקדם ופלשתים מאחור...

זה עתה הגיעה הידיעה על הקמת ממשלה חדשה בראשות סטויאי (השגריר ההונגרי לשעבר בברלין), צורר יהודים וזוללם, ראש פתנים אכזר. חברי הקבינט שלו נבחרו אחד אחד מבין גדולי השונאים והאויבים, אנשי רשע וזדון, משרתים נאמנים לגרמנים מתוך רצון והתלהבות.

כשגריר הגרמני בבודאפשט נתמנה הצורר הידוע ווזנמאייר ואתו באו מרעיו

אנשי דמים ומרמה, אנשי הגסטפו וה־ס.ס. בסוף מרס הגיעו גם רב הטבחים אייכמן ומטהו, אשר חדוַת ההרס ותאוַת הרצח בוערות בהם.

חברי שתי הכנופיות האלו, הגרמנים וההונגרים, ניגשו לבצע את מזימותיהם השטניות ל,,פתרון סופי" של בעיית יהדות הונגריא במהירות איומה, ותוך שלושה־ארבעה חודשים הושמדה רוב יהדות הונגריא. ,,על כן אמרתי שעו מני, אמרר בבכי", ,,אל תאיצו לנחמני על שוד בת עמי".

משיב חכמים אחור ודעתם יסכל...

למחרת היום היתה קהילת סרדאהלי כמרקחה, ככוורת דבורים מופרעת. יהודים אובדי־עצות מתאספים ומתקבצים ודנים בחומרת המצב החדש. שמועות ובשורות איוב רודפות אחת את רעותה, וכל ידיעה איומה ומחרידה מקודמתה.

כעבור יום־יומיים מופיעים אנשי ס.ס. ראשונים בדונאסרדאהלי. פרחחי ובריוני העיר מתלווים אליהם ועוברים בבתי היהודים למטרות שוד, שוד פרטי ובלתי מאורגן. אין צורך בדרישות ותביעות. היהודים אינם יכולים להתנגד. הם משלימים עם השוד והחמס, ובלבד שיסתלקו מכאן, שיצאו כבר אל מחוץ לבית. הופעת אנשי הס.ס. בעיירה המחישה את המציאות המרה יותר מאלף עדים, ,,הובקעה העיר".

התנהגותם של אנשי העיר הנוצריים היתה מעורבת: מי בשויון נפש, מי בשמחה לאיד ומי בשמחה גלויה לאסוננו. רק בודדים גילו יחס אנושי והשתתפות בצערנו.

מכאן ואילך התנהל הכל כבסרט נע, במהירות מסחררת. חוקים חדשים מוצאים חדשים לבקרים, וכגלי ים גואה, רוגש וסוער המתנפצים אלי סלע, יורדות עלינו גזרות מגזרות שונות, מבלי שנמצא מנוח. המים האדירים מאיימים לשטפנו, ואין קרקע מתחת לרגלינו.

בצוק העתים הכריזה הרבנות על צומות ותפילות שבהם השתתפו למגדול ועד קטון. כל בתי־הכנסת נתמלאו מתפללים מפה לפה שזעקו בשברון לבם: ,,אבינו מלכנו, חננו ועננו! הט אזנך ממרום, יושב תהלות, שמע קול תחנונינו וקול זעקותינו!".

התקוה והחרדה שמשו בערבוביה, אך לאט לאט התגנבו חוסר האונים והיאוש בלב הקהילה המדולדלת מכבר. עשתונותינו הותשו ונפשנו נבהלה מאד.

כעבור ימים מספר פוזרה הנהלת הקהילה ובוטלו סמכויותיה. בעקבות

הוראה זו התאספו באחד הערבים הקרובים, בבית אבי הי״ד, כשלושים עד ארבעים אנשים, מזקני וטובי הקהל, כדי לדון במשמעות המאורעות החדשים, וכדי לטכס עצה כיצד לקדם פני הרעה. חשנו את הסכנות החמורות המרחפות עלינו, ידענו על גרוש יהודי סלובקיא, שמענו על דכאו, מכבר שמענו על רציחות בפולין, אך כל אלה היו לפנינו בבחינת ספר חתום ובלתי נודע, בלי שנבין כי סכנת השמדה המונית היא המרחפת מעל לראשינו. עוּל ימים הייתי, ורק כמקשיב מאחורי הדלת הקשבתי לדיונים, אולם זוכרני, כי כל הצעות היאוש שהועלו נגנזו ונדחו, שכן הוכחו כמשענת קנה רצוץ. הוי, יהודים טובים וישרים, איך אין דמיונם אחוז האימה מסוגל לקלוט כי נִתנה רשות למשחית, וכי סוף העולם הגיע. הוצע לפנות אל פריץ זה או אחר, הוצע להאחז בקש וגבבא, אולם מחוגי השעון נעו בצורה אימתנית לקראת השעה תשע, ואז אסור ליהודים להמצא ברחובות. הישיבה הבהולה התפזרה מתוך יאוש וקדרות עצובה. הוי, עניה סוערה, מה רבים הקמים עלינו, מה רבים צרינו!

כעבור כמה ימים נוספים הגיעו מספר קציני ס.ס., שהיוו את המפקדה הגרמנית במקום, והורו על הקמת „יודנראט", במקום הנהלת הקהילה. בראש ה„יודנראט" מינו את מר יוסף וצלר (הצעיר) כ„יודנאֶלטסטֶה" („זקן היהודים"). מכאן ואילך נחתכו כל עניני הקהילה והיהודים על פי פקודת הגרמנים ובביצוע הז׳נדרמריא ההונגרית לחיים ולמות. מר וצלר ועוזריו פעלו תוך סכנה מתמדת, ובחרוף נפש, עד לסופה המר של קהילת דונאסרדאהלי. מר וצלר עצמו סופח ל„זונדרקוֹמאנדוֹ" המפורסם כשהגיע לאושויץ, ושם מצא את מותו, הי״ד.

עם הקמת ה„יודנראט" נרמס כבודה של הקהילה בעיני כל רואיה. מכאן ולהבא נותקה הקהילה מהעולם החיצוני, קשריה נותקו, המלאכה הושבתה ואין אל מי לפנות לבקשת עצה ותושיה. הצבור נבוך, מבולבל ואיש אינו חושב, אינו רואה מוצא כיצד להמלט ולברוח מזרועות התמנון הגרמני.

וילכו בלא־כח לפני רודף...

ביום 29.3.1944 פורסמו הוראות על החרמת הרכוש היהודי, על החרמת נכסי דלא ניידי, על סגירת כספות, על הגבלות תשלומים מפקדונות בנקים, על החרמת טלפונים וגו׳.

כעבור יומיים, ביום 31.3.1944, פורסמה בעתונות ההוראה, שתכנס לתוקפה מיום 5.4.44, על החובה לשאת כוכב צהוב, בצורת מגן דוד, בגודל 10×10 ס״מ,

Budapest, 1944 március 31 péntek

Esti Ujság

ÁRA 16 FILLÉR

Főszerkesztő: RAJNISS FERENC

Sárga folt!

Április 5. után minden zsidó férfi és nő sárga csillagot köteles viselni — Április 30-ig a sajtó-, a színész- és a filmkamarában, május 31-ig pedig az ügyvédi kamarában szűnik meg a zsidók tagsága — Be kell jelenteni a zsidók autóit

Az Esti Ujság közli, hogy ki a zsidó és ki a nemzsidó

Vitéz Endre László:

A magyar fajvédelem parancsolja a zsidóság teljes kikapcsolását a magyar életből

Nyilatkozat a zsidórendelkezések végrehajtásáról

Nem a gyűlölet és a könyörtelenség irányitja a rendelkezések megvalósitását

Az egyéni akciók, a „mártirok" megteremtése csak nekünk ártott

"Esti Ujság" („עתון ערב"), יומון ראשי הצוררים בהונגריה.
מאמר המערכת: כתם צהוב! במאמרים הראשיים: „הגנת הגזע ההונגרי מצוה עלינו את הוצאת היהדות ממסגרת חיי העם ההונגרי", „לא השנאה והאכזריות מדריכים את בצוע ההוראות".

תפורים על הבגד העליון של כל יהודי ויהודיה מעל לגיל שש שנים. העתונות הנאצית צהלה ושמחה. כל מאורעות העולם מתגמדים בפני חשיבותו העליונה של „פתרון שאלת היהודים". „לא השנאה והאכזריות, אלא הגנת הגזע ההונגרי מדריכים את הממשלה בחוקיה והוראותיה" — צוין בעתונות העויינת.

לא עבר שבוע ימים, וביום 5.4.1944 פורסמה הוראה על החרמת דירות יהודיות, שאת משמעותה של הוראה זו הבינונו רק כעבור כמה שבועות. היתה זו ראשית בצועה של ה„גטוֹזציה". רוב הבתים והדירות היפות שברחוב הראשי וברחובות נוספים, שהיו שייכים ליהודים הוחרמו, ותושביהם פונו מהם מפני שהדירות „דרושות לנוצרים ההונגריים". את מרבית מטלטליהם עזבו המפונים בדירותיהם, והם הועברו אל דירות אחרות, שלעת עתה מותר היה ליהודים לגור בהן, אם כי לא לזמן רב.

ביום 7.4.1944 יצאה הוראה בדבר הגבלות נסיעה ליהודים, כלומר צומצמה חרות התנועה, לקראת הדוק המלכודת שמסתגרת והולכת.

בעשרים ואחד לחודש נסגרו כל בתי העסק והחנויות היהודיים. מבצעי ההוראות הופיעו בחנויות היהודים, סגרו את דלתותיהם והטביעו חותמת שעוה על המנעולים, כדי שבעליהן לא יוכלו להוציא את הסחורות שמעתה אינן שייכות להם עוד. יחד עם ההוראה לסגירת בתי העסק פורסמו הוראות נוספות בדבר החרמת הסחורות, הוראות בדבר חובת הצהרת הרכוש היהודי, עקול פוליסות בטוח, בטול חובות ותביעות מלא־יהודים ועוד ועוד.

בעשרים ושלשה בחודש אפריל פורסמה הוראה על הגבלת אספקת מזון, ובעשרים וששה בו על החרמת דירות יהודיות נוספות וקביעת מקום מגורים חדש ליהודים.

שטף הגזרות דיכא את יהודי הקהילה לחלוטין. אין מי שיחזק את ידי העם ואין מי שיסעד את נפשו. קול המולת הילדים נשתתק. בתי־הספר והתלמוד־תורה הושבתו והלמודים נפסקו בהם. גם הישיבה השניה, שעד כה היתה קיימת, נסגרה והבחורים נפוצו והתפזרו אל בתיהם לכל עבר. נערי תעלולים שולטים ברחובות ועל כן מוטב שיימצאו בקרב משפחותיהם.

ידי הז'נדרמים מלאות עבודה. ימיהם הגדולים הגיעו ואין עוד מעצורים לגסותם ולברוטליותם. הם הדואגים למלוי מדוקדק של כל ההוראות והחוקים החדשים ואף מעבר להם. כסף וזהב דורשים הם מהיהודים המעונים ומפליאים את מכותיהם ועינוייהם של נשים וזקנים.

והנה, בעצם מבול הצרות והגזרות מבצבץ זיק תקוה קלוש. נתנת האפשרות לצעירים ולצעירות להתנדב ולצאת לעבודות חקלאיות, ותנתן להם ולמשפחותיהם הגנה כל שהיא וחסות עמומה ובלתי ברורה. על כל פנים כך סברנו. יותר נכון השלינו את עצמנו. מכל מקום, עדיין נמצאו כמה גויים מהאכרים המבוססים, בעלי משקים חקלאיים גדולים, שרחמיהם נכמרו עלינו, והיו מוכנים לקבלנו לעבודות חקלאיות בחוותיהם. גם אנוכי ואחי נמצאנו בין עשרות המתנדבים שיצאו לעבודה חקלאית, ואכן נתקבלנו בסבר פנים יפות. צ׳יבה אישטואן היה שמו של אותו גוי מאלבאַר, שנחלץ לעזרתנו באותם ימים קודרים, כאשר אין עושה טוב, כמעט ולו גם אחד. אנו מרגישים מחובתנו, אפילו ברחוק המקום והזמן, להביע לו את תודתנו על כך, אף אם אינו עוד בחיים.

גלי הים הסוערים ממשיכים להתנפץ ולהעלות קצף. שונאינו עומדים עלינו לכלותנו ואנה אנו באים ? שוב גזרות חדשות, ובתוך כך פורסם על גיוס השנתונים המבוגרים יותר, ששבר את החוליה האחרונה בשדרת הקהילה. ב־10 במאי 1944 גויסו השנתונים המבוגרים עד גיל 48, ואלה מבין השנתונים הצעירים יותר, ששוחררו מקודם או שנמלטו מגיוס מסיבה כל שהיא. גיוס זה נערך במסגרת הסכם הונגרי־גרמני, שלפיו מעמידה הונגריא 50,000 יהודים כשרים לעבודה לרשות „הרייך", תוך סכוי שאפשר יהיה להגדיל את המספר עד מאה או מאה וחמישים אלף יהודים. בצהרי היום אנו מקבלים הודעה מהבית כי בשעה ארבע אחר הצהרים תעבור רכבת המגויסים ליד החווה, ואז נוכל להפרד מאבא, שגם הוא בין המגויסים. ילדי המגויסים רצים אחרי הרכבת, העינים דומעות ובכי עצור חונק את גרוננו. אחרנו בדקה, לא הצלחנו להפרד מאבא, ורק בלבנו אנו שולחים לו את דרישת השלום האחרונה. הרכבת מתרחקת, מתחבאת בין השוחות והשיחים ונעלמת. גם אבא נסע. גם הוא בהולכים. לעולמים...

בגטו

ונותרה בת ציון כעיר נצורה...

כישימון ומדבר שממה נותרה קהילת סרדאהלי, אחרי המכה האנושה שהונחתה עליה, עם עזיבת רכבת המגויסים האחרונה. זקנים, נשים וטף, מלאי יגון ואנחה, נותרו ללא משענת וללא תמיכה. יתומים היינו ואין אב, אמותינו כאלמנות.

כל יום נוסף נראה כאלף שנים בים הכאב והצער שירדו עלינו. מה חטאנו ומה פשענו, שירדה עלינו הרעה הגדולה הזאת?

לשבת נתבקשנו לחזור הביתה, כדי שלפחות אלה שעדיין ישנם עוד יימצאו ליד האמהות בבתיהם. אמותינו הטובות והרחמניות מקבלות את פנינו באהבה ובשמחה רבה, ורק בקושי אנו מרגישים שפניהן, שחן וחסד משוכים עליהן, מלאות צער וחרדה, יגון ואנחה. גם עיניהן הקורנות והזוהרות נהפכו לעינים תוהות ובוהות, מבוהלות ומלאות עצב.

עוד ימים ספורים ופורסמה ההוראה על הקמת הגטו. בוקה מבוקה ומבולקה. שלושת הרחובות, שממזרח לבית־הכנסת, והמובלעות שביניהם, נקבעו כמקום מגורי היהודים. תוך ארבעים ושמונה שעות מצווים היהודים לפנות את כל חלקי העיירה ולהעתיק את מגוריהם לשלושת הרחובות שנקבעו כגטו, מקום מושבם. יהודי הכפרים שבסביבה נאלצים אף הם לעזוב את בתיהם והם מובאים אל הגטו. במזודות, בשקים ובילקוטים, הם אורזים את החפצים הנחוצים ביותר, מעמיסים את שארית הרכוש על עגלות תינוק ומריצות ופניהם אל הגטו.

מה קרה לעיר הזאת המלאה סחבות, חבילות ומריצות? עוד סבוב ועוד סבוב בעגלות והעיר מתרוקנת. לבנו נשבר בקרבנו. הנה המריצה האחרונה מתמלאת, סוגרים את דלתות דירותינו, נועלים את שערי בתינו, אנו נושקים לאחרונה את המזוזה ועוזבים בטרם תרד החשכה. פנה זיוה של סרדאהלי, פנה הדרה, פנה כבודה.

ובכל אלה לא די לצוררינו. לא די שערינו שרופות, לא די שזרים אוכלים חלקנו, גם את כבשת הרש הם דורשים מאתנו. „גלו כספכם ומטמוניכם, יהודים מסריחים!", הם קוראים אלינו. קבוצת אנשי בולשת מיוחדת לטפול ביהודים הגיעה לסרדאהלי, ויחד עם הז'נדרמים הם ממררים את חיינו, עד כדי אבדן חושים. עינויי תופת ואינקביזיציה היו מנת חלקם של זקנים ונשים מסכנים שנפלו ברשתם. „הבו לנו כסף! הבו לנו זהב ותכשיטים ויהלומים! הבו, הבו!".

שחוחי גֵו ומנמיכי קומה עוברים צללי האדם בעיר הנצורה. יומם ולילה עומדים הז'נדרמים הארורים בשערי הגטו, מבלי לתת לצאת ולבוא. כל אויבינו שרקו ויחרקו שן. אמרו זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו. כל עמה נאנחים, ראה ה' כי צר לי, ראה ה' והביטה.

לילה רד, ועוד לילה, והנה הגיעה שבת מלכתא לעיר הנצורה. הנה היא

עומדת, כביכול, בשער הגטו, מבוהלת ומפוחדת. היינתן לה להכנס אל בין יושביה? בואי כלה, בואי כלה, בואי שבת מלכתא.

בני הבית מגיעים הביתה לאחר התפילה, ובשקט הם מתיישבים מסביב לשולחן. עטרת ראשנו, אבינו האהוב, איננו ואנו מתחילים בלחש „שלום עליכם מלאכי השרת". בואכם לשלום מלאכי השרת, ברכוני לשלום מלאכי עליון, בואו, שאו את תחינותינו אל כסא מלך מלכי המלכים, אולי ירחם... מקומו של אבא ריק, פנוי. אולם, הסו ילדים, אל תרעישו. אולי יגיע אלינו אבא פתאום כדי לברכנו. אבא אתנו ואנו אתו.

כבן הבכור אני מקדש על היין ובוצע את הלחם במקום אבא. לא חלה לבנה אלא לחם שחור מכל שחור ומר מכל לענה. בתום הסעודה מנשקת אמא לילדים ומשכיבה אותם לישון. גם הם מרגישים באוירה הדחוסה, מבלי שיוכלו להבין את הטרגדיה הגדולה המתרחשת מסביבם. נומו, נומו ילדים טובים, נומו ילדים יקרים! חלומות פז חלמו, חלומות נעימים! בעוד שעה קלה פונים גם המבוגרים יותר אל יצועם, ורק אמא לבדה נשארת על משמרתה. עדיין אינה עוצמת את עיניה, היא שקועה כל כולה בהרהוריה. לא, היא אינה ממררת בבכי, אפילו לא בבכי חרישי. אין היא רוצה להכביד על אחרים ואת כל סבלה היא נושאת לבדה בגאון.

שעת חצות עברה ואמא עדיין על משמרתה. עוד סבוב בין מטות הילדים, עוד נשיקה בראש כל אחד מילדיה, ורק אחר־כך פונה אמא למנוחת לילה.

נהפך לבי בקרבי, בחורי הלכו בשבי...

עוד כמה ימים נוספים. ב־5.6.44 מכריזים שוב על גיוס יהודים לפלוגות העבודה. שוב גיוס? מי עוד נותר לנו בין חומות העיר הנצורה, האם לא נתמלאה עדיין קובעת כוס התרעלה?

גילאי שנתונים 1925 ו־1926 נדרשים להתייצב לקראת גיוסם למחרת הבוקר. והפעם, שומו שמים, הולכים ברצון. לא רק הצעירים, אלא כל מי שיד ורגל לו נמלטים מגיא ההריגה. גם אנוכי ואחי הצעיר ממני התיצבנו. האם היה זה מקרה עור או תעתוע הגורל? אנכי נשארתי ואחי שובץ אל בין ההולכים. אמא ממלאת את תרמילו ככל שמשגת ידה הברוכה ומברכת אותו בצאתו לדרך הבלתי נודעת.

למחרת בבוקר התיצבו שתי הפלוגות החדשות במפקדה הצבאית שבתחום הגטו לצאת לדרכם הלוטה בערפל. מלווים במשמר כבד של ז'נדרמים ארורים הם יוצאים אל תחנת הרכבת, אך הפעם, לראשונה, ללא לווי המשפחות. שערי הגטו סגורים ומסוגרים. אין יוצא ואין בא.

„בעלי יקירי", כותבת אמא לאבא, „...גם בננו השני הלך. לבי שותת דם, על האחד כי נשאר ועל השני כי איננו"...

ראה ה' כי צר לי... לבי נהפך בקרבי... בחורי הלכו בשבי... אין מנחם לי...

בית קדשנו היה לשריפת אש וכל מחמדנו היה לחרפה...

ובכל אלה לא היה די לצוררינו, והמה לשואה יבקשו נפשותינו. את דמנו הם דורשים, את ראשינו ואת נפשותינו.

זה כבר משתולל המות ברחבי הונגריא. בכל פרשת דרכים אורב המות וקוצר את קצירו. מיום חמישה־עשר במאי מובילות ארבע רכבות ליום את מטענן לעבר שערי הגהינום. כל שערי התופת ופתחי הגהינום נפתחו לרווחה. שלושה עד ארבעת אלפים יהודים מובלים לטבח בכל רכבת ורכבת. מאה וששה עשר אלף יהודים גורשו מהקארפאטים ומטרנסילבניא בעשרת הימים הראשונים.

בשביעי ביוני נסתיים השלב הראשון של הגרושים באזורי הז'נדרמריא השמינית, התשיעית והעשירית. מאתים שמונים ותשעה אלף יהודים הובלו בתשעים ושתים רכבות מגורשים לעברי פי פחת. ובשמיני ביוני החל רכוז יהודי האזורים השני והשביעי לקראת גרושם לאושוויץ. הגיע תורם של היהודים תושבי המחוזות Borsód, Heves, Komárom, Nógrád, Győr, Fejér, Bars לטבח הזדוני.

בבוקרו של יום חמישי, השמיני ביוני 1944, נצטווה ה„יודנראט" להכריז על פנוי הגטו. בשעות לפני הצהרים התחילו להגיע משמרות הז'נדרמים בליווי „הנאמנים" המקומיים, הקובצ'ים, הסבואים והקרסטשים, לחצרות הגטו כדי להעביר אותנו למקום רכוזנו החדש, לבית־הכנסת הגדול, לחצרו ולמבנים שמסביב לו. „הזדרזו, הזדרזו", קראו אלינו, „עד הערב חייב הגטו להיות פנוי". שוב מתכוננים, שוב אורזים, אך הפעם רק מצרכים חיוניים ביותר. למי יש כוח לסחוב את כל המזודות והחבילות ? האם לזקנים, לנשים, לילדים ?

עוד דקה ועוד דקה, ושש־שבע המשפחות בחצר הגטו מוכנות לקראת הבלתי נודע. „בואו, בואו ילדים, נשאר ביחד, ילדים חפים וטהורים", פורצת אמא בבכי לראשונה, בפעם הראשונה מאז נכנסנו לעיר הנצורה. „האם כך צריך להיות, אדון קרסטשי ?", שואלת אמא, תוך בכי, לגוי העומד בסמוך. „אמא, אל תבכי. למי את מתנה צרותיך ? לז'נדרמים ? ללבותיהם הטמאים והערלים ? האם עינים להם לראות את העוול ? האם אזנים להם לשמוע את הזעקות ?", אני מנסה להרגיע אותה.

Telegramm
(G.-Schreiber)

Budapest, den 13. Juni 1944 - 2.30 Uhr
Ankunft: " 13. " 1944 - 10.30 Uhr 1159

Nr. 1657 v. 13/VI.
+) bei Inl. II V.S.

Im Anschluß an Telegramm Nr. 1474 +) vom 25. 5.

Strengst Geheim !

I.) Abtransport Juden aus Karpathenraum und Siebenbürgen (Zone I und II.) an Zielorte am 7. Juni mit insgesamt 289.357 Juden in 92 Zügen zu je 45 Wagen abgeschlossen. Dass ursprünglich geschätzte Gesamtziffer (ca.310000 nicht erreicht wurde, erklärt sich aus ungarischerseits in Zwischenzeit vorgenommenen Einziehungen zum jüdischen militärischen (Honved)-Arbeitsdienst .-

II.) Konzentration Juden aus Raum nördlich Budapest - von Kaschau bis Reichsgrenze-Zone III am 10. Juni 1944 abgeschlossen. Transporte laufen vom 11. - 16. Juni mit 21 Zügen. Vorgesehene Gesamtziffer (ca. 67.000) wird voraussichtlich ebenfalls nicht erreicht werden, da ungarische Schätzungen allgemein zu hoch gegriffen und im übrigen auch in diesem Raum im letzten Augenblick noch Einziehungen zum Arbeitsdienst erfolgt sind.

III.) Lager sind vor Verladung von Grell und Hezinger aufgesucht und, nachdem bereits von ungarischer Seite und SD Sondereinsatzkommando Ausländer ausgemustert worden waren, nochmals durch Aufruf entsprechend durchgekämmt worden, wobei noch eine geringfügige Anzahl von Ausländern festgestellt und herausgenommen wurde.-

K213857

IV.) Am 11. 6. stattfand Besprechung beteiligter deutsch-ungarischer Stellen wegen Bearbeitung Zone IV (bisher nicht erfaßter Raum ostwärts Donau ohne Budapest). Hier ist vorgesehen, Konzentrierung vom 17. bis 24.d.Mts., Abtransport mit 15 Zügen vom 25. - 28. d.Mts. geschätzte Gesamtziffer 45 000 (nicht wie ursprünglich auf Grund ungarischer Schätzungen angenommen 100 000). Nach Abschluß wird dann Inangriffnahme Zone V(bisher nicht erfaßter Raum westlich der Donau erfolgen, wofür Besprechung auf 22. d. Mts. festgesetzt. Letzte Zone VI (Stadtgebiet Budapest) soll danach etwa Mitte Juli schlagartig unter besonderen Sicherungsmaßnahmen begonnen werden. Veesenmayer.

Dg Pol
Leiter Inl. II
Botsch. v. Rintelen
Ges. Benzler
„ Frohwein
„ v. Grundherr
VLR Melchers
Dr. Megerle
LR v. Grote

H323046 E422075

סודי ביותר!

מברק מוויזנמאייר לגרמניא בדבר תוכנית גרוש היהודים מהונגריא.
בסעיף II פרטי תוכנית גרוש יהודי האזור, הכולל גם את דונאסרדאהלי.
(צילום מתוך הספר: "The Destruction of Hungarian Jewry").

בעוד שעה קלה אנו מגיעים לבנין בית הקהילה ומשם לחצר בית־הכנסת הגדול. אולם, המעבר מן הגטו סגור עדיין. „חכו, חכו, עִמדו בתור יהודים!״. עוד פעם חפוש, עוד פעם בלוש. אין סוף לחקירות ודרישות בלתי פוסקות. „הבו את מטמוניכם, הבו את תכשיטיכם ויהלומיכם, תנו, תנו!״.

המחסום הורם ואנו עוברים ונכנסים לבית־הכנסת. שומו שמים! מה עוללו לנו? בית־הכנסת מלא מפה אל פה. הכל תפוס עד אפס מקום. זקנים וחולים שרועים על הרצפה הקרה. נשים וילדים יושבים או שוכבים על הרצפה, על המדרגות, בעלית הגג ובעזרת נשים, בפרוזדור ובכניסה. אין כל מקום ריק. שלושת אלפי יהודי הקהילה וכפרי הסביבה נדחקו ונדחסו לבית הזה.

עינינו תרות מסביב ונפשותינו נבהלות מאד. לאן נעלם ארון הקודש? והפרוכת? הבימה, הציץ והנזר? איה ספרי התורה וכלי הקודש והמקדש? לאן נעלמו הספסלים והמושבים והשטיחים? ראה ה׳ והביטה, שמע בקול תחנונינו, הט אזנך אל הרינה ואל התפילה, ראה בעוני עמך!

עינינו ממשיכות לתור בהמולה שמסביב. הביטו! מאות אנשים נמצאים בחצר הסמוכה. מי הם? מה טיבם ומדוע באו הנה? אך רגע קט בלבד ואנו מרגישים מיד מי הם. יראה ורעד אפפונו ולבנו נמס בקרבנו. אחינו הם ולא אנשים זרים. יהודי קהילות סמוריין (Somorja) ומוגנדורף (Nagymagyar) וגלילותיהן הֵם שהובאו הנה. לא בנסבות כאלה פללנו לקבל את פני שכנינו, צאצאי הקהילות העתיקות, כקהילתנו. אחים לצרה הם יהודי מוגנדורף וסמוריין, אחינו הם, יהודים מסכנים כמונו.

שבוע אחד נמקנו בבית־הכנסת בתנאים האיומים, תוך יאוש גובר והולך. כבר לא צועקים ולא בוכים יותר. היאוש והאפאטיה כלו כבר כל חלקה טובה. אין כאן יותר אנשים או דמויות אדם, אלא צללים המרחפים באויר.

ובכל זאת מתעוררים הצללים מפעם לפעם. מכתב או גלויה המתקבלים מהאב, הבן או האח שבפלוגות העבודה, מעוררים את החושים לרגע ולשעה. גם מאבא הגיעה גלויה. מלים פשוטות לכאורה. נִכּר היה בעליל שאבא מנסה להסתיר את רגשותיו, כדי לא לעורר את צערנו עוד יותר. אך לשוא מנסה אבא להסתיר את כאבו ויגונו. מכל שורה, מכל מלה מבצבצים רגשי הצער, היגון והאנחה.

גם אמא מנסה את כוחה כמדתו וגם היא אינה מצליחה. את כל כוחותיה הנפשיים אוספת אמא ופונה לכתוב אליו את מכתבה האחרון:

„בעלי יקירי! שמחנו מאד לקרוא את גלויתך והנני ממהרת להשיב לך, כי... אולי... זה מכתבי האחרון אליך. דרכינו נפרדות... ומי יודע אם נפגש עוד. אנו

משתוקקים מאד מאד להיות יחד אתכם, אתך יקירי ועם בננו, אך... אולי... אולי... מוטב שאינכם אתנו.

שמור על עצמך יקירי, שמור על בננו בן־ציון ישראל וה׳ יברך אתכם, ישמור עליכם וייטיב לכם בדרככם. שלום, אבא, שלום!

נשיקות חמות ואוהבות, מרעיתך ומילדיך!״.

רבונו של עולם, תנות צרות לא נוכל, שבר בכל יום ואנחה. כצאן לטבח נובל, ואנחנו נגזרנו אבדנו.

עוד תפילה נִשאת אל השמים והלילה רד על הגטו.

רבונו של עולם, רבתה בנו חלחלה, קרן ירדה עד עפר, ומכל נשארנו ערומים. יום יום נאמר מה בסופנו, טוב מות מחיים אמרנו. חיינו תלויים מנגד, הן אנו כלא היינו. דלים נבזים ושפלים. געולים מאוסים ובזויים. בני נכר משלו בנו, אמרנו נגזרנו ואבדנו. אדון, הקל עולנו, ושלח ישע לגאלנו!

„ישראל עמך תחינה עורכים, שהם מצירים ולהוושע צריכים, צריהם עליהם עול מאריכים, כל זאת הגעתם ושמך מברכים״. קהילתי סרדאהלי, אנשי אשכולות, אפילו חרב חדה מונחת על צוארם אין הם מתיאשים מן הרחמים, אולי יש תקוה. קהילת סרדאהלי, ברה כחמה, זכה כלבונה! אנשים ישרי לב ותמימים, איתנים בדתם ובאמונתם! סהדי במרומים שאומרי „שמע״ אלה לא הטיחו כלפי שמיא והם מוכנים לקידוש שמו יתברך, לעלות עולה על מוקדה. אנשים ישרי לב ותמימים, כולם צדיקים, כולם אהובים, כולם טהורים, כולם קדושים.

חרב פתחו רשעים... לטבוח ישרי דרך...

אין עוד יהודים בגטו. רק מלאכים בדמות אדם נשארו שם. כלו דמעות עינינו ונסתתמו מעינות הדמע. לא נאנחים ולא בוכים עוד. על מה ולמה לבכות עוד? הן מלאכים אנו.

הגיע בוקרו של יום החמישי, החמישה־עשר ביוני. במזרח הפציע השחר. קרני שמש ראשונות מאירות את פני השמים. מוזר, למי הפציע השחר? הן מלאכים אינם זקוקים לקרני אורה.

כשישים קרונות משא מחכים בתחנת־הרכבת להסיע את מלאכי הקהילה. קבוצות קבוצות יוצאים המלאכים על פני רחובות ריקים ושוממים מחצר הגטו הדחוסה. ולעת ערב מתמלאים הקרונות במלאכי הקהילה. כשבעים איש, חולים ותשושים, זקנים, נשים וילדים נדחסו בכל קרון וקרון. שריקה, דחיפה קלה,



בדרכם האחרונה...
לתחנת רכבת המשאות דרך רחוב הכוכב (Csillag utca).



בתחנת רכבת המשאות (ברקע ממגורת „אגראסול")



יוצאים לדרכם האחרונה...

ושיירת המלאכים יוצאת לדרכה האחרונה. אנו עוברים את קומארום. אבותינו, בנינו ואחינו, מחכים לנו בודאי כדי לראותנו בפעם האחרונה. הלילה רד והמלאכים נרדמים שינה ערבה. בודאפשט, האטואן מאחורינו. ש־ש־ש, ש־ש־ש, משקשקים גלגלי הרכבת. ליל שבת. הגענו לקושיצה היא קשאו. תחנת גבול בין הונגריא

מפת גרוש יהודי הונגריא.

(צילום מתוך הספר: "The Destruction of Hungarian Jewry")

הקו העבה המסומן במפה: דרך גרוש יהודי גטו דונאסרדאהלי

לסלובקיא. אנשי ס.ס. גרמניים מחליפים את הז'נדרמים ההונגריים העוזבים את הרכבת. עוצרים. שעה, שעתיים והרכבת אינה זזה. שקט, שקט. רק קולות כלבים מיבבים נשמעים ממרחקים. מדוע מיבבים הכלבים כל כך ? האם בגלל המלאכים ? או כן, כן, בודאי. הרי הכלבים אינם גרמנים. כמעט חצות, ושוב נרדמים המלאכים. ופתאום שריקה חדה וארוכה, והרכבת יוצאת לדרכה. ש־ש־ש, ש־ש־ש, נושפת הרכבת בדרכה לעבר הריה המיוערים של סלובקיא. שבת בבוקר. ליפיאני. סלובקיא העליונה. כמה פועלי רכבת עומדים מן הצד ומסתכלים בשויון נפש לעבר הרכבת. הם אינם מתעניינים בנו ואינם מתרגשים לראותנו. הן יום יום עוברות כאן שיירות של מלאכים. מים מובאים לקרון הרכבת ושיירת המלאכים שוב ממשיכה בדרכה. עתה כבר ברור לאן אנחנו נוסעים. לעבר פולין, לעבר גיא ההריגה. רק פעם אחת נאנחת אמא אנחה קלה. „אולי מוטב היה", היא אומרת, „אילו גם אבא היה אתנו". שוב ירד הלילה. בפעם השלישית נרדמים המלאכים בשינה ערבה.

בדמדומי שחרו של יום ראשון, השמונה־עשר ביוני, כ"ז סיון תש"ד, הגענו שבורים ורצוצים, חבולים, עיפים ויגעים, אל תחנתנו האחרונה. אושוויץ. פתח הגהינום. ארובות מעלות ענני עשן ולפידי אש נראים מרחוק. איזה בתי־חרושת קיימים פה ? מה טיבם של מפעלים אלה ? במפעלים אלה נעבוד כאן ? אין לראות הרבה בעד החלונות הקטנים, המסוגרים והמסורגים, רק בלוקים על בלוקים על פני שטחים עצומים. עמודי חשמל, מגדלי שמירה ותיל חשמלי דוקרני. מי אלה הגרים פה ? מלאכים ? הביטו ! נשים תולות כבסים לבנים. הבכל זאת ? כאן גרים כל המלאכים ?

פתיחת הדלתות שמה קץ לאשליותינו. נשמעו קריאות : „אוסשטייגן ! אוסשטייגן !" („החוצה ! החוצה !"). עשרות אנשים לבושי בגדי פסים עזרו להורידנו ולהצעידנו לעבר קבוצת קציני סדום ועמורה, בני בליעל, אנשי דמים ומרמה.

הם מפרידים בין הבאים לימין ולשמאל :

שמאל, שמאל, ימין, שמאל, שמאל, שמאל — מראים בהינף יד קלה. שמאל, שמאל, ימין, שמאל, שמאל, שמאל...

שורה ארוכה של מלאכים צעדה כבר בצד שמאל כשהגיע תורנו. כנשר המרחף על גוזליו חובקת אמא בזרועותיה את שבעת בניה ובתה האחת, שהופנו יחד אתה אל עבר הצד שהמלאכים צועדים בו. אף הגה לא הוציאה אמא מפיה, רק בעיניה הגדולות, העצובות, היא מסתכלת אל עבר בנה הגדול ואל אלעזר בנה הרביעי, הצועדים לכוון הצד השני. כך הסתכלו בודאי כל האמהות אל עבר בניהן

ובנותיהן שבצד השני. עוד מבט אחרון אל אמא וילדיה, עוד מבט אחרון אל שורת המלאכים שמלפניה ומאחריה, והנה השורה מתמעטת והולכת, ואחרוני המלאכים נעלמים מטוח ראייתנו...

***

„ארבייט מַכט פריי" („העבודה משחררת") אנו קוראים בשלט הגדול מעל שער המחנה. מתחתיו נערכים בשורה הנדונים לחיים והמובלים לבית־המרחץ, לתספורת, לתגלחת ול„דיסאינפקציא" (חיטוי). „אורדנונג מוס זיין!" („סדר חייב להיות!").

עוד מאה מטר עד למרחץ, וממולנו מתקרב טור ארוך של נשים גזוזות שער בכתונות פסים כחולות־לבנות. שומו שמים! הלוא אלו אחיותינו ובנותינו.

„אונגרישה, אונגרישה!" — מטיחים בנו העצירים הוותיקים עובדי בית־המרחץ. „מדוע באתם? מדוע לא ברחתם? האם לא ידעתם מה יהיה בסופכם?". רק אחד שעמד מן הצד היה נראה לנו שטרם איבד את צלם האדם שבו.

ר' ירמי' — אחד מאתנו — ניגש אליו ושאלו: „הלוא גם אתה יהודי", פנה אליו, „שאלה לי שרצוני לשאלך".

„שאל. שאל", ענה היהודי.

„מתי אפשר להפגש כאן עם המשפחות?", חזר ושאל ר' ירמי'.

אז רמז לו אותו יהודי שאין לנו כבר משפחות. ר' ירמי' סב על עקביו, פרץ בבכי חרישי והסתלק משם.

מהמרחץ אנו מובלים אל ה„ציגיינר לאגר" („מחנה הצוענים"). מתורגמן, צעיר, יהודי־למחצה, מסביר את מקום המצאנו ומעמדנו. בתום דבריו הוא קורא לכל הילדים עד גיל שש־עשרה לצאת קדימה, ובטרם הספיקו הילדים להתייעץ בנו, יוצאים מהשורה עשרות ילדים צעירים ובתוכם גם אחי אלעזר בן החמש־עשרה. הילדים מועברים לבלוק הסמוך, מגודרים ומובדלים מאתנו.

לפנות ערב „אַפל". מה זה אַפל? בוקר אַפל, ערב אַפל, יום יום, לילה לילה. סופרים את מספר ה„הֶפטלינגים" (עצירים). לא חשוב אם חיים הם או מתים, המספר צריך להתאים. אורדנונג מוס זיין. רק לפנות ערב אנו מקבלים את מנת הרעב היומית שלנו. חתיכת לחם יבשה וצלחת „דְרגֶמיזה".

***

שבעה־עשר בתמוז תש"ד. הבוקר אור ושוב „אַפל". תכונה מיוחדת מורגשת הפעם. כנראה אנו עוזבים את המחנה. אחת, שתים, שלוש, ארבע, חמש... אבשטנד.

אחת, שתים, שלוש, ארבע, חמש... אבשטנד. שמונה מאות יהודים הונגריים מובלים שוב למרחץ, ומשם לתחנת־הרכבת של המחנה. טוב, טוב, לצאת את המחנה הארור שכאן, לא חשוב לאן, רק לצאת מכאן.

אנו מתקרבים בדמדומי השחר לעבר בית־המרחץ, והנה מה שהוא, איזה גוש שחור וגדול מתקרב לעומתנו בשארית הלילה. מה ומי אלה? אנשים שחורים, מלוכלכים, מפויחים, לבושים סחבות קרועות, אנשים בעלי פרצופים מבוהלים ומפוחדים, נשמרים בכל שנים־שלושה מטרים על־ידי משמר חזק של ס.ס. וכלבי שמירה. כמה מהם מסכנים את עצמם וצועקים לעברנו: „חברא קדישא, חברא קדישא!". רק לאחר זמן רב הבינונו שאלה היו אנשי ה„זונדרקומאנדו".

אנו צועדים קדימה, ובעוד מאה מטר שוב בא איזה טור ארוך ממולנו. שני הטורים — שלנו וזה שממולנו — מתקרבים ונעצרים זה ליד זה. הילדים מבלוק הילדים — שחזרו מבית־המרחץ — הם הם הנמצאים בטור שלידנו. „איפה אבי?", „איפה בני?", „איפה אחי?", „איפה בן דודי?", „איפה חברי?", צועקים מכל שורה. ופתאום גם אני רואה את אחי בין הילדים.

„הנה אני, הנני, הנני", צועק אחי.

„מה שלומך, אחי?"

„ראשי עלי סחרחר, אחי. אני תמיד רעב ואין לי מה לאכול".

אבא איננו, אמא איננה, ואני כבן הבכור במשפחה עלי מוטלת החובה לעזור לו. „אך מה אעשה לך, אחי, במה אוכל לעזורך יקירי, הן גם לי אין. קח מחצית מנת לחמי, קח מחצית מנת רעבי, זה כל מה שאוכל לעזורך. זה הכל מה שיש לי".

ושוב שריקות מחרישות אזניים. „קדימה, קדימה!" לגרמנים אין זמן, להם אין אחים בשורה. היום קצר והמלאכה מרובה, פן תגמר המלחמה ויישארו עוד יהודים באירופה.

הטור נע קדימה ועוד מעט נבלע בקרני האור הראשונים של השחר. דרכינו נפרדות בצעקה אחרונה: שלום אחי, חזק ואמץ, אחי יקירי! חזק! חזק!

תהליך הדיסאינפקציא נגמר, ואנו צועדים לעבר תחנת הרכבת. לידנו על המסילה השניה עמדה עוד רכבת, ובה יהודי פאפא והסביבה, שזה עתה הגיעו. לצאת את המחנה הארור הזה, — עולה מחשבה בלבי. — לצאת את המחנה המקולל הזה, לצאת מהתופת הזאת. לא חשוב לאן, רק לצאת מכאן!

גם יתר אנשי הקהילות יצאו ברובם, מי במוקדם ומי במאוחר, מן המחנה הארור והמקולל הזה, ונפוצו לכל מיני מחנות, לא פחות ארורים ומקוללים, ברחבי פולין וגרמניא. נזכור ולא נשכח את גורלם המר של מאות אנשים ונשים אשר נהרגו ומתו במחנות ההשמדה: דכאו ומאוטהאוזן, בונה ופלשוב וגרוסרוזן, אלאך ומילדורף, ברגן־בלזן וגונסקירכן והיתר. גם גורלם של מגורשי קמניץ־פודולסק וגורלם של אנשי פלוגות העבודה בערבות אוקראינא ובמחנות גרמניא והונגריא הארורים לא יימחק, לא יישכח וייזכר לעד! שנים נמקו אנשי הקהילות, נהרגים ומתים, תוך עינויי תופת, חולי ורעב בין עמי אירופה, שיידונו לדראון עולם!

רק מעטים זכו להשתחרר מהעבודות, להשאר בחיים ולראות את קרני השמש של יום הגאולה!

תמו פרקי תולדות הקהילה

תמו פרקי חורבנה

קינות קהילות דונאסרדאהלי
סמריין מאגנדורף וסביבותיהן

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם, היתה כאלמנה, רבתי בגוים, שרתי במדינות היתה למס. בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה, אין לה מנחם מכל אוהביה, כל רעיה בגדו בה, היו לה לאויבים. גלתה יהודה מעני ומרב עבודה, היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח, כל רודפיה השיגוה בין המצרים.

ארזי הלבנון אדירי התורה, בעלי תריסין במשנה ובגמרא, גבורי כח עמליה בטהרה, דמם נשפך ונשתה גבורה, הנם קדושי הרוגי מלכות הארורה, ועל אלה אני בוכיה ועיני נגרה.

איך תנחמוני הבל, וכנורי נהפך לאבל, בנחלת חבל, כבד עלי עול סבל, ואיך אנחם. בזה יום בכל שנה, עדן עלי שנה, והנני עגומה ועגונה, ואיך אנחם. גבר חרון, ונגנז ארון, במשנה שברון, במסרבי מרון, ואיך אנחם. דירתי חרבה, ועדרי נשבה, ורבת אהליבה, בדד ישבה, ואיך אנחם.

אמרתי שעו מני בבכי אמרר, מר נפשי ורוחי אקרר, עם לויתן העתידים לעורר. בבכי יעזר עלי יגונך, בת עמי התאבכי בגינך, אל תתני פוגת לך, ואל תדום בת עינך. געי בבכיה מעוטרת בעליזות, היית מקדם והנך לבזות, איכה נהיתה הרעה הזאת.

מי יתן ראשי מים ועיני מקור נוזלי, ואבכה כל ימותי ולילי, את חללי טפי ועוללי, וישישי קהלי, ואתם ענו, אבוי, אוי ואללי, ובכן בכה בכה רב והרב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. ודמוע תדמע עיני ואלכה לי שדה בוכים, ואבכה עמי מרי לבב הנבוכים, על בתולות היפות וילדים הרכים, בספריהם נכרכים ולטבח נמשכים, אדמו עצם מפנינים, ספירים ונופכים, כמו טיט חוצות נדשים ונשלכים, סורו טמא קראו למו מלקרב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. ותרד עיני דמעה ואילילה ואנודה, ולבכי ולחגור שק אקרא להספידה, מפז יקרה ומזהב חמודה, פנימה כבודה כבוד כל כלי חמדה, ראיתיה קרועה שכולה וגלמודה, התורה והמקרא והמשנה ואגדה, ענו וקוננו זאת להגידה, אי תורה תלמיד והלומדה, הלא המקום מאין יושב חרב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. ועפעפי יזלו מים דמע להגירה, ואקונן מר עלי הרוגי דונאסרדאהלי ומאגנדורף וסמריין וסביבותיהן, בשלישי בעשרים ושבע,

בו ביום מרגוע הוקרה, מרגוע לרגוע נחלפו להבעירה, נהרגו בחורי חמד וישישי הדרה, נאספו יחד נפשם השלימו במורא, על יחוד שם המיוחד יחדו בגבורה, גבורי כח עושי דברו למהרה, וכהני ועלמי נגועו, ובמר יגוני ועצבי ילל אחבירה, קהלות הקדש הריגתם היום בזכרה, קהל דונאסרדאהלי וקהל מאגנדורף וקהל סמריין והסביבות בחונה ובחורה, גאוני ארץ ונקיי טהרה, קדשו שם המיוחד במורא, בחדש השלישי השלימו נפשם באהבה קשורה, אהימה עליהם בבכי ילל לחשרה, כלולי כתר על ראשם לעטרה, ועל אדירי קהל דונאסרדאהלי ועל קהל מאגנדורף ועל קהל סמריין ועל הקהילות הקטנות ההדורות, מנשרים קלו מאריות להתגברה, השלימו נפשם על יחוד שם הנורא, ועליהם זעקת שבר אשערה, על שני מקדשי יסודם כהיום עורערה, ועל חרבות מעט מקדשי ומדרשי התורה, בחדש השלישי בעשרים ושבע נוסף לדאבון ומארה, החדש אשר נהפך ליגון וצרה, ביום מתן דת שברתי להתאשרה, וביום נתינתה כמו כן אז חזרה, עלתה לה למרום למקום מדורה, עם תיקה ונרתקה והדורשה וחוקרה, לומדיה ושוניה באישון כמו באורה, שימו נא על לבבכם מספד מר לקושרה, כי שקולה הריגתם להתאבל ולהתעפרה, כשרפת בית אלוקינו האולם והבירה, וכי אין להוסיף מועד שבר ותבערה, ואין להקדים זולתי לאחרה, תחת כן היום לויתי אעוררה, ואספדה ואילילה ואבכה בנפש מרה, ואנחתי כבדה מבקר ועד ערב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. ועל אלה אני בוכיה ולבי נוהם נהימות, ואקרא למקוננות ואל החכמות, אלי ואליה כולם הומות, היש מכאוב למכאובי לדמות, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימות, חללי חללי חרב מוטלים ערומים וערומות, יונק עם איש שיבה עלמים ועלמות, מתעתעים במו מוני ומרבים כלימות, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. עיני עיני יורדה מים כי נהפך לאבל משורר, ועגבי לקול בוכים מלהפג ולקרר, מי ינוד לי מחזיק להתעורר, חמה בי יצאה וסער מתגורר, אכלני הממני הצר הצורר, שבר עצמותי זורר ומפורר, סלה כל אבירי הטבור והשורר, רטיה ומזור אין לברר, מכתי אנושה באין מתעיל ומזורר, על כן אמרתי שעו מני אמרר, בבכי דמעתי על לחיי לצרב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב.

פרק י"א

אחרי החרבן

כשוך סערת המלחמה

שָׁבַת נוגש שבתה מדהבה,
שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים...
(ישעי' י"ד)

דכאו, יום ראשון, 29 באפריל 1945. כשמונה מאות עד אלף עלובי חיים, „מוזלמנים", חולים, רעבים, צנומים ורזים עד לבלי הכיר, שרויים שנים או שלושה בכל „מִטה", על דרגשים כפולי קומה ותלת־קומתיים בכל בלוק ובלוק. ארבעים אלף „הפטלינגים", שלדים מיובשים, יהודים ולא־יהודים, בני מרבית ארצות ועמי אירופה, נדחסו במחנה דכאו אחרי טלטולים ממחנה למחנה, בחודשים שבהם נסוגו הגרמנים בפני כוחות צבא הכבוש של בנות הברית, שסגרו עליהם מכל עבר. אין יותר „אַפל". גם הקומאנדות אינן יוצאות עוד לעבודה. מזמן מתהלכות השמועות על פרכוס צלב הקרס ועל התמוטטותו הקרובה של הרייך הפושע, אולם שום דבר לא היה יכול עוד לרענן ולחשמל את שאננותם, שוויון נפשם וקהות חושיהם של המוני האומללים, השבורים והרצוצים, מלבד התקוה העזה ורצון הברזל להחזיק מעמד ולהשאר בחיים עוד שבוע, עוד יומיים־שלושה, עוד יום אחד, עד שיגמר הכל.

והנה, בבוקרו של אותו יום ראשון, העשרים ותשעה באפריל, הפציע השחר וקרני שמש אביבית מלטפים בשרו קץ סבלותינו ועבדותנו. קול צעקות ושאגות חודר בשעות הבוקר המאוחרות אל אזני השרויים על הדרגשים, וקולות של ריצה ודהרה בחצרות הבלוקים מעוררים את חושיהם של השלדים החיים. כל מי שעוד כוחו עמו ונפשו בו, קם על רגליו ונדחק אל עבר החלונות והדלתות, לראות את פשר קולות הצעקה והשאגה, המשונים כל כך מסוג קולות הצעקה שאזנינו הורגלו אליהם. ואז לפתע פתאום נפרצה הדלת בסערה עזה, ובשׂורה לא תאומן בפי

המבשר: השתחררנו! האמריקנים פרצו אל המחנה ושחררוהו! אנו משוחררים, חופשיים, חרותנו הושבה לנו!

האמנם? האם אמת בידיעה העצומה, הפנטסטית, הגרנדיוזית, שאין השכל מסוגל לקלטה ולהבינה? האם באמת משוחררים אנחנו? האם נוכל לצאת מתחום המחנה המגודר בגדרות תיל מחושמלות, בלי לווי אנשי ס.ס. וכלבי שמירה? הבאמת נהיה שוב בני־אדם היכולים לעשות כאוות נפשם וכעולה על רוחם? האם לא תעתועי דמיון משטים בנו? האם אין אנו רואים מהזיות לבנו?

והיה ביום ההוא יסור סֻבֳּלוֹ מעל שכמך ועֻלּוֹ מעל צוארך...
(ישעי׳ י׳)

רגשות ומחשבות בלתי נתנים לתפיסת אנוש עוברים בנו. חיילי ה־ס.ס. עדיין עמדו על משמרתם במגדלי השמירה, כאשר הטנקים האמריקניים הראשונים פרצו את שער המחנה הגדול, ובעוד שעה קלה נוכחנו לדעת כי אכן לא תעתועי הדמיון משטים בנו. קבוצת חיילים אמריקניים ובראשם קצין נכנסים לבלוק ומוסרים את ברכת המשחררים. ה„בלוק־אלטסטה", גוי פולני, השיב דברים קצרים, ובהיות היהודים הרוב בבלוק הזה, קרא לנציג היהודים לומר את דברו. רופא יהודי ליטאי שנענה לקריאה, יוצא ממקומו, מתייצב לפני האמריקנים ומברכם באידיש עסיסית, בברכה כפולה ומשולשת, ככל אשר אדם מסוגל לבטא את רגשיו הסוערים עליו. וכאן נכונה לנו חויה אשר לעולם לא אשכחנה. בדברי תשובתו פתח הקצין האמריקני ואמר: „איך פריי מיך אייך צו זעהן, פונקט ווי איהר פרייט אייך מיך צו זעהן, וייל איך בין אויך א ייד!" („הנני שמח לראותכם כפי שאתם שמחים לראותני, כי גם אני יהודי אנכי!"). סערת הנפשות והתשואות הרמות עלו על כל המשוער, ורק אחרי שעה ארוכה נשמע המשך דבריו. הקצין מסר את ברכת המשחררים, וקרא לנו להחזיק מעמד אחרי שנות ענותנו וסבלנו, והבטיח לעמוד לימיננו, לדאוג לצרכי אוכל, לרפאנו ולשקמנו.

למחרת היום החלו האמריקנים להפוך את מחנה־הענק של יחידות הס.ס. לבית־חולים, ואישפזו בו את אלפי החולים שנמקו במחנה־הרכוז לשעבר, מעבר לגדרות התיל. לא עברו ימים רבים, והחל רשום רבבות העצורים לשעבר להכנה לרפטריאציה לארצות מוצאם, וכעבור חודש ימים מצאנו את עצמנו גם אנו נרשמים לטרנספורט חזרה ל„מולדתנו". הידיעה המרעישה — המשמחת כשלעצמה — של „שיבה הביתה" עוררה בנו בפתאומיות רבה את המציאות הנוראה העומדת לפנינו.

חושינו ורגשותינו המתעוררים נעמדו לפתע בפני סימני שאלה חמורים וגורליים. מה צופן לנו העתיד? ידענו כבר על מה שקרה באושוויץ, אולם, האם אבינו חי? האם אחינו חיים? והסערה הנפשית נהפכת לבכי וזעקה גדולה ומרה.

„יהודי! חזק ואמץ!", קולו של גוי הולנדי, עציר לשעבר כמונו מדבר אלינו. כמה שונה הצליל הידידותי שבמלה „יהודי" היוצא מפיו של הידיד, מאשר הצליל שאליו הורגלנו לשמוע מלה זו במשך השנים הארוכות והשחורות שחלפו. „יהודי! חזק ועמוד על רגליך! יהודים מעטים נותרו באירופה. מעטים מרבים נשארתם, ועמך זקוק לכל אחד מבניו שנותר לפליטה. הבט בבטחה אל העתיד, וחזק!".

הקהילה החדשה

אחרי טלטולי דרך של ימים במשאיות וברכבות אנו נמצאים שוב בתחנת־הרכבת של דונאסרדאהלי, הנקראת מחדש דוניסקה סטרדה. אין זאת עוד תחנת־הרכבת של דונאסרדאהלי ההונגרית, אלא דוניסקה סטרדה הסלובקית. לאמיתו של דבר אין לענין חשיבות בעינינו, ואין לנו סבה כל שהיא להעדיף אומה פושעת זו על האחרת. חד הוא לנו, אם קוראים לה דונאסרדאהלי או דוניסקה סטרדה.

כמנין יהודים עומדים בתחנה, ומצפים לבוא הרכבת המגיעה פעם ביום מברטיסלבה. הם באים לחכות ולראות מי הוא החוזר עם הרכבת היומית. אולי יחזור אבא או אח, בן או בת מהמשפחה. שלום, שלום! ברוך בואך! מאיפה אתה בא? ממחנה־עבודה? ממחנה־ריכוז? ומאיזה?, וכבר מוטחות בפניך השאלות הכואבות: „האם ראית את ...? האם שמעת על ...?".

בשמחה מהולה בעצב יוצאים אל עבר העיירה השוממה. מפי הממתינים מתבשרים כי כך וכך אנשים וכך וכך נשים חזרו כבר. כל יום מגיעים שלושה־ארבעה או חמישה־ששה מהגולים. עוברים בחוצות ובשווקים, שהיו פעם מלאים יהודים, וכעת הכל שומם, הכל ריק. עוברים ליד בתים יהודיים שדודים והרוסים, ליד חצרות יהודיות ריקות מאין יושב. הכל זועק משממון. והנה מגיעים לבית־הכנסת הגדול. אין זכר ליופיו והדרו. אפילו אבני רצפותיו נעקרו ממקומן. חור ענקי מכער את התקרה הנהדרת. בית־הכנסת הופצץ, משום שהגרמנים השתמשו בו לצרכים צבאיים וכמוסך לרכבם.

מתקדמים עוד כברת דרך קטנה ומגיעים לנקודות סימני החיים היהודיים המתחדשים, שם מסתובבים ומסתודדים האודים המוצלים מאש, ועוסקים בדבר אחד בלבד: מחכים ומצפים. מי יחזור? נקודה מרכזית אחת של החיים המתחדשים

נמצאה בבית וצלר רחב־המדות, שם התמקמה הקהילה החדשה, מאחר שגם בית הקהילה נזוק בהפצצה. בראש הקהל עמד ר׳ יוסף וייס ז״ל, שיחד עם חבר עוזריו הנאמנים עשו כמיטב יכולתם להקל על חיי השבים לחיק הקהילה המתחדשת. הנקודה המרכזית השניה נמצאה בבנין התלמוד־תורה והישיבה לשעבר. אולם הישיבה משמש כבית־הכנסת הקהילתי ואולמי התלמוד־תורה כבית־הארחה ומנזה משותף לכל החוזרים מהגלות. הדיור גם הוא היה משותף בינתיים, בדירות ובבתים שנמצאו ראויים לאכסון שארית הפליטה. הוצאות החזקת המטבח ועזרה ראשונה לחוזרים הוגשה על־ידי ה„ג׳וינט״, באמצעות הקהילה. יבורך ה„ג׳וינט״, מפעל אדירים זה, מפעל העזרה הגדול ביותר בהיסטוריה האנושית, על אשר נתן את ידו לאלמנות ויתומים ולפליטי החרב היהודיים בכל רחבי אירופה. יבורך ה„ג׳וינט״ על שהקים תחנות עזרה ראשונה לרבבות־רבבות יהודים תועים, בנתיבי אירופה ההרוסה והחרבה, על שהאכיל והלביש את המוני פליטי החרב, שחזרו בערום ובחוסר כל, ועל כל מפעליו אשר פעל ועשה — יבורך ג׳וינט וגם ברוך יהיה.

***

התקופה הראשונה, החודשים הראשונים שלאחר השיבה „הביתה״, עברו בתהיה וחפושי דרך במציאות החדשה. נגוזו התקוות שיחזרו בני משפחה, שיחזרו עוד יהודים מאלה שעדיין לא חזרו. מספרם הכולל של החוזרים מכלל תושבי הקהילה וכפרי הסביבה נאמד בכ־600 עד 650 נפש, שהם כ־20% מתושבי הקהילה שלפני השואה, ועוד פחות מזה ממספר היהודים שישבו בקהילה וסביבתה בעת פרוק הרפובליקה. לאט לאט נודעו הידיעות המרות ובשורות האיוב על אלה שבלבותינו פנימה קוינו עדיין שנראה אותם שוב. היו משפחות שנתמזל מזלן, וחזרו שנים, שלושה או יותר מבני המשפחה, אולם מרובות היו אותן משפחות, קטנות כגדולות, שרק נפש אחת מהן נשארה לפליטה. הרבה משפחות נכחדו כליל מבלי השאיר שריד ופליט, ואף לא גואל. מקומם של „הזרים״, שגורשו בשנת 1941, נפקד לגמרי בין השבים. כן מעטים מאד היו החוזרים מפלוגות העבודה שבחזית הרוסית.

המחזה המחריד ביותר שנחרת בזכרוננו מהקהילה החדשה הוא, כי לא נראו עוד ילדים יהודיים בחוצות העיירה. לא נשמע עוד קול המולת וצהלת הזאטוטים, שלפנים מלאו את רוב חצרות וככרות העיירה. אף ילד יהודי אחד לא נותר לפליטה בשואת הקהילה. גם זקנים לא נראו, מלבד כמה בודדים שהצליחו להנצל ולהמלט מן הפורענויות, במקום זה או אחר.

יחס הגויים כלפינו והאווירה שסבבה אותנו לא היו מן המלהיבים והמעודדים ביותר. ההרגשה והתקוה הנסתרת, על הכבוד הגדול שיוענק ליהודים ועל היחס המיוחד כלפיהם לאחר המלחמה, נגוזו חיש מהר. האנטישמיות והשנאה שבלב הגויים לא נעלמו מן העולם, אלא שהזמנים השתנו. לא הורגשה כל חרטה או הרגשת אשמה מצדם, ולא אחת נשמעו מהם הערות מרושעות, עד שאין לדעת מה עמוקה משתיהן, הרשעות או השפלות. „יותר יהודים חזרו מאשר הלכו״, ו„פנינים״ דומות נשמעו מפי גויים מפעם לפעם. יחסם התבטא גם בהתחמקות והתכחשות להחזרת רכוש יהודי, מוסתר או מושאל, גנוב או גזול. רכוש יהודי מִטלטל, רהיטים, כלים וחפצים נמצאו בכל האזור הרחב ובמרחבי הכפרים, אולם הנסיונות להחזרתם לא זכו להצלחה יתירה. „הגרמנים לקחו״, „הרוסים לקחו״, „הושמד במלחמה״ וטענות סרק מעין אלה נטענו, והכל — רק בגלל חוסר הרצון וכדי להמנע מלהחזיר את הגזילה. גם ההליכים המשפטיים המעטים, במסגרת נסיונות החזרת הרכוש הגזול, לא עלו יפה, וזאת בעטיו של חוסר רצון בולט מצד השלטונות החדשים־הישנים לנקוט צעדים ממשיים כדי להענות לדרישות היהודים. חוסר רצונם של אנשי הרשות והשלטונות הסלובקיים החדשים הופגן במיוחד במחדל החמור של אי נקיטת צעדים ממשיים ורציניים כלפי פושעי המלחמה. נערכו אמנם כמה משפטי ראווה נגד מספר פושעי מלחמה מקומיים, אולם חיש מהר התברר שמגמתם אינה אלא העמדת־פנים כלפי חוץ. ואכן, לאחר זמן קצר שוחררו גם פושעים אלה.

כזה היה פרצופם של הסלובקים הנאצים והפשיסטים, הדמוקרטים החדשים שלאחר המלחמה. את חובתם כלפי חוץ ניסו לצאת על־ידי שפיטת כמה ראשי פושעים בלבד, ומה טוב היה אם השפוטים היו נאצים גרמניים, שאפשר היה לרחוץ בהם בנקיון כפיהם כביכול. טשטוש הפשע והעמדת פנים, וכזה היה המצב בסלובקיא שלאחר המלחמה, הם ששלטו בכפה בכל הארץ. שִׂחקה להם השעה לסלובקים מרצחי היהודים, להמנות בין העמים המנצחים, ולהיות חברה אוטונומית ושוות־זכויות ברפובליקה הצ׳כוסלובקית ה„רשה.

הלויה לקהל עדת ישורון סרדאהלי

בשנה הבאה, ביום כ״ז בסיון שנת תש״ו (1946), אחרי ששארית בני הקהילה וקהילות הסביבה, שנותרו לפליטה, חזרו פחות או יותר לתנאי חיים תקינים — ועד כמה שניתן היה, על פי תנאי המקום והזמן, להגדיר זאת כתנאי חיים תקינים — התקיימה הלויה הגדולה לקהל עדת ישורון, קהילה קדושה דונאסרדאהלי והגליל

שנרצחה. שארית הפליטה התאספה ביום הזה בבית־הכנסת הגדול, בבית הפרוץ והשדוד, כדי לקונן ולבכות את הקהילה שנרצחה בשואת יהדות אירופה. כל קירות הבית וכל אבני המקדש השומם זעקו מרה, יחד עם שארית הפליטה, על קהל עדת ישורון, קהילה קדושה דונאסרדאהלי כי איננה. מחזה מחריד ומזעזע היתה הלויה כאשר מתינו אינם מוטלים לפנינו. מטת המת ריקה, והיא מכוסה מכסה שחור רקום כסף, ומעליה מרחפות אלפי נשמות בני הקהילה, שנהרגו ונרצחו ברחבי אירופה, הרחק ממולדתנו ומבית אבינו. קולות קהל שארית הפליטה, אומרי ה„קדיש״, הדהדו באולם הגדול והריק, באולם שכה הרבה קולות תפילה נספגו בו במשך דורות.

דברי הספד מרים ודברי זכרונות מן העבר הקרוב והרחוק נאמרו על־ידי הרב ר׳ יחיאל ויינברגר שליט״א בן הרב הצוה״ק אב״ד ר׳ הלל הי״ד, שהרבה לשפוך את לבו ולהרטיט את לב השומעים, על מר גורלה של הקהילה שנכחדה.

בתום הטקס בבית־הכנסת הגדול יצא מסע ההלויה עם מטת המת הריקה — כסמל לקהילה שנתרוקנה — לעבר בית־העלמין המרוחק כשנים־שלושה קילומטרים מן העיירה. ברחובות שבהם עבר מסע ההלויה עמדו שוב הגויים בעיניים חסרות הבעה והסתכלו אל עבר התהלוכה — ההלויה הגדולה, שנערכה לקהילה קדושה סרדאהלי ויהודי כפרי הסביבה. ההלויה כללה גם טקס קבורת גוילים אודים מוצלים מאש, קרעי ספרי תורה וספרי קודש, שחוללו ונתבזו, והובאו לקבורה בבית־העלמין.

בחדר שליד בית־העלמין התאספו הרבנות והנהלת הקהילה, בנוכחות אנשי הקהילה, **כדי לקבוע את יום כ״ז בסיון כיום אבל לדורות.** ההחלטה שנתקבלה שם קבעה כי היום הזה ייקבע כיום אבל לקהילה לדורות לזכר הורינו, ילדינו, נשותינו, אחינו, אחיותינו, משפחותינו, וביניהם רבנו האב״ד הלל בן שמואל ליי ורבנו הראב״ד אשר אנשיל בן יהונתן בנימין, כ־2,500 נפש שהומתו בגז, נחנקו, נשרפו ונהרגו בידי הצורר ימ״ש. היום הזה ייקבע כיום אבל לדורות על אשר הרסו את בתי־הכנסת ובתי־המדרש, בזזו וחיללו את ספרי התורה ואת כלי הקודש והמקדש. ביום הזה ייזכרו גם אחינו ואחיותינו שנהרגו ונרצחו במחנות העבודה והשמד, תוך עינויי תופת אכזריים, הן בגבולות המדינה והן מחוצה לה.

קהל האבלים קבל את ההחלטה, ובאותו מעמד נקבעו ח״י תקנות שנתקבלו כמחייבות לדורות, עד ביאת גואל צדק בב״א. השם ית׳ ינקום דמם, בגן־עדן תהא מנוחתם ויצרור בצרור החיים את נשמתם ויעמדו לקץ הימים. ומי שאמר לעולמו די, יאמר לצרותינו די, יגדור פרצותינו ופרצות עמו בית ישראל. לא ישמע שוד ושבר בגבולנו ויבולע המות לנצח, במהרה בימינו אמן סלה.

ואלה ח"י התקנות שנתקבלו:

א. בשבת שלפני ה„יארצייט" (האזכרה) חובה לומר תפילת „אב הרחמים", אף אם יום זה חל בשבת מברכין.

ב. בשבת זו יעלה למפטיר הרב הראשי, והוא יעבור לפני התיבה לתפילת המוספין ולתפילת מעריב שבמוצאי־שבת, אף אם יחול יארצייט אישי בשבת זו או ביום ראשון שלאחריה, לכל מאן דהוא.

ג. בתפילת מנחה שלפני ה„יארצייט" יופיעו כל אנשי הקהילה בבית־הכנסת הגדול. אחרי התפילה ידליק הרב הראשי או ממלא מקומו נר נשמה לזכר כל קדושי הקהילה, ואחר־כך ידליק כל אחד נר נשמה לזכר משפחתו הוא. במוצש"ק יש להדליק את נר הנשמה אחרי ההבדלה שבבית־הכנסת.

ד. את תפילת „והוא רחום" יאמר החזן בנגון המקובל בימים הנוראים, ברם לתפילה עצמה יעבור הרב הראשי לפני התיבה.

ה. אחרי תפילת מעריב ילמד הרב הראשי או ממלא מקומו משניות אותיות נשמ"ה (מקואות, פרק ז', משניות ד' ה' ו' ז') ואחר זאת ייאמר קדיש דרבנן.

ו. את תפילת השחרית יש להקדים בחצי שעה מהמקובל, ושליח הציבור, או חבר קהל ראוי, שנתמנה להיות שליח הצבור, יעבור לפני התיבה כשהוא לובש קיטל. את תפילת „יגדל" וברכות השחר יאמר בנגון המקובל בימים הנוראים.

ז. אחרי תפילת שמונה־עשרה יש לומר את הסליחות הבאות: „סלח לנו", „ארך אפים" (נמצא בסליחות ליום שני של בה"ב). אחריהן קינות: „ארזי הלבנון", „החרישו ממני", „מי יתן ראשי מים", „שאלי שרופה באש", ולבסוף „אזון תחן", י"ג מדות ו„זכור" ליום ב' תנינא.

ח. החזן יאמר שלוש פעמים „א־ל מלא רחמים". לראשונה לעלוי נשמת מורנו הרב האב"ד הלל בן שמואל לוי הי"ד, בשניה לעלוי נשמת מורנו הרב הראב"ד אשר אנשיל בן יהונתן בנימין כ"ץ הי"ד, ובשלישית לעלוי נשמות כל קדושי הקהילה הי"ד.

ט. אחרי תפילת שחרית יש לומר את פרקי התהלים המקובלים, למוד משניות וקדיש דרבנן.

י. לאחר התפילה והלמוד ישא הרב הראשי, או ממלא מקומו, דברי הספד על כל המאורעות המעציבים, שהיו לנחלת הקהילה ומשפחותינו ביום הזה. לפניו

ולאחריו. באותה הזדמנות יקרא לנוכחים לפשפש במעשיהם ולחזור בתשובה שלמה ולקיום מצוות תורתנו הקדושה, בדייקנות ובנאמנות.

יא. אחרי דברי ההספד ייצאו כל הגברים לבית־העלמין בשורות סגורות.

יב. עד אחרי חזרת הצבור מבית־העלמין לא יפתחו החנויות.

יג. ההנהלה תמַנה לפחות עשרה אנשים, אשר יהיו שרויים בצום ובתענית מלא, כל היום.

יד. לתפילת מנחה, יעבור לפני התיבה הרב הראשי, או אחד האנשים השרויים בתענית.

טו. אחרי תפילת מנחה, בעוד היום גדול, ייערך סיום הש״ס, אך סעודת הסיום תערך אחרי תפילת מעריב, ובה יקבל על עצמו כל אחד מן הנוכחים — לפי יכלתו — לסיים מסכת מן הש״ס במשך השנה עד ליום היארצייט בשנה הבאה. במקרה ולא יימצאו מספר אנשים מספיק, שיקבלו עליהם לסיים את כל הש״ס, תדאג ההנהלה לסיומה של מסכת אחת מן הש״ס בכל אופן.

טז. ברית מילה כי תחול ביום הזה יש לעשותה כרגיל מיד אחרי תפילת שחרית, אולם את סעודת המצוה יש לערוך רק אחרי שוב הצבור מבית העלמין.

יז. בהתאם למסורת ולמקובל ביום אבל יש להרבות בצדקה, איש איש כפי יכלתו, לעלוי נשמות הנפטרים.

יח. לאות אבלנו הגדול והמשותף הוחלט והותקן, כי ביום הזה לא ייערכו בקהילתנו לא ארוסין ולא נשואין וימנעו מכל מיני זמר, בדור ושמחה, לא ילבשו בגדים חדשים ולא ייעשה שום דבר המחייב ברכת „שהחיינו״. יוצא מן הכלל הוא סדר פדיון הבן, שאינו נתן לדחיה.

את אלו ח״י תקנות קבלנו עלינו ועל זרענו אחרינו עד עמוד כהן לאורים ונזכה לראות בהרמת קרננו וקרן משיח צדקנו במהרה בימינו.

יקיים ד׳ לנו מקרא שכתוב: הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. אמן.

פה דונאיסקא־סטרעדא יצ״ו, ביום כ״ז סיון תש״ו לפ״ק, לסימן „**וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ד׳**״.

שקום ובנין

תשוב תחיינו ומתהומות הארץ תשוב תעלנו...
(תהלים ע"א)

ובכל זאת החלו החיים לפעום מחדש, הגם שאי־אפשר היה, ולעולם אי־אפשר יהיה, להתעלם ממה שקרה. ברם, הואיל וגזרה על המת שישכח מהלב, ואת אשר נעשה אין להשיב, והואיל וצו הקיום דורש את שלו, הרי יש להתחזק ברוח ולהמשיך בחיים המחודשים, כאילו נולדנו מחדש. צדק אותו הולנדי עציר־לשעבר במחנה־הרכוז, שדרש לאחר השחרור שנתחזק ונתאמץ אחרי אסוננו הגדול; ואכן, העצמות היבשות העלו שוב בשר וקרמו מחדש עור וגידים.

עוד בשנת תש"ה (1945) עם הקונסולידציה, בתום התוהו ובוהו שלאחר המלחמה, החלו היהודים פליטי החרב לשקם את הריסותיהם ולהתחיל בחיים מחודשים. חנויות ובתי־עסק של ההורים שופצו ותוקנו, ובזה אחר זה פיתחו היהודים מחדש את עסקיהם ומקורות פרנסתם. יש לציין שעסקי רוב היהודים שגשגו עד שאפשר היה לבסס עליהם את בנין המשפחות החדשות. במהרה נראו נצניו הראשונים של הנטע הרך וזוגות צעירים נעמדו מתחת לחופה בקצב גובר והולך. חלק ניכר של הזוגות הצעירים היו בחורים מקומיים, שנשאו בחורות מקומיות (וכן אלמנים שהתחתנו עם אלמנות), והאחרים זוגות „מעורבים" ממקומות אחרים. החתונות נערכו לרוב במסגרת צנועה, דבר המובן מאליו על רקע המציאות המרה בהעדר ההורים והמשפחות. אולי לא למותר יהיה להעיר כאן, כי מעולם, גם לא בשנים כתקנן, לא נערכו בקהילה חתונות „פאר" עם מאות רבות של מוזמנים, כמקובל בימינו. אוירת שמחה של מצוה, אוירה ביתית ומשפחתית, היא ששלטה בקהילה מאז ומתמיד בחתונות ובשמחות אחרות. כאמור, הוקמו בתים נאמנים חדשים בישראל; והאמת נתנת להאמר, כי גם בחתונות צנועות אלה — כאז כן עתה — הושגה המטרה, והיא לשמח חתן וכלה, כפי שנאמר „עוד יישמע קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה".

שרשרת נצח ישראל לא נפסקה, וכעת חיה נולדו הילדים הראשונים, לאשרם ולשמחתם של הזוגות הצעירים ושל כל הקהל כולו, ומילאו את בתי האודים המוצלים מאש אורה ושמחה. שמות ההורים שאינם נתנו לילדים ולילדות שנולדו, כדי להנציח את זכר ההורים, וכדי לקיים מה שנאמר „שם עולם אתן לו אשר לא יכרת".

***

סִמני ההתאוששות הכלכלית שלאחר המלחמה מצאו, לכאורה, את היהודים מוכנים לתפוס שוב את מקומם המרכזי בחיי הכלכלה של העיירה ואזורה הנרחב.

גויי ואכרי הסביבה החלו, תוך העמדת פנים מעושות, לבקר מחדש בחנויות היהודים המשוקמות בחלקן והדלות עדיין. קשריהם ההדוקים של הסוחרים היהודים המקומיים עם עמיתיהם הסיטונאים היהודיים בפרשבורג הסמוכה, שגם הם תפסו מחדש את מוקדי המסחר והכלכלה, נראו כמניחים את הדעת לבסוסן ויצובן מחדש של הפרנסות. הוסיפו על אפשרויות הרחבת הפרנסות, העדר מתחרים ראויים לשמם — לעת עתה — וכל זה הספיק כדי להפיק את התועלת המֵרבית האפשרית מן הכלכלה המחודשת. כמה מן העולים לארץ־ישראל בשנות 1938/39, ובעיקר כאלה ששרתו בצבאות הברית, חזרו אף הם לקהילה והשתלבו בחייה המחודשים.

עם בסוס הפרנסות, שקום הדירות, הקמת המשפחות החדשות — עלו על סדר היום גם התכניות והנסיונות הראשונים לשקומם החלקי של בתי־הכנסת ובניני הקהילה השונים. הגם שלא היה בכוחה של הקהילה המדולדלת להרים את המשא הכבד של שקום מוסדותיה, אולם רצון השקום, בצרוף הפחד מאפשרות אבדן מוסדותינו המפוארים לשעבר מידינו, דחפונו במשנה מֶרץ לשקומם. במרביתם של הדירות והמבנים היהודיים ישבו מכבר גויים. בתי־הכנסת, בתי־הספר, התלמוד־תורה, מושב הזקנים כולם היו ריקים מאין יושב, אולם בכל זאת נעשו נסיונות ומאמצים לשקם את אשר ניתן לשקם. תחילה דובר על שקום בית־הכנסת הגדול, הבית שעליו היתה גאות הקהילה, על הקמת הריסותיו ועל סתימת פרצותיו. ברם, לאחר שלא היה כוחה של הקהילה למשימה זו, נגשו לשקם את בית־הכנסת „עדת ישראל". הובא רהוט מבתי־כנסת של קהילות סלובקיות אחרות, תוקן אשר ניתן לתקון, ואכן שימש בית־הכנסת למקום תפילה למועדים ולימים הנוראים בשנתיים הבאות.

בשקום חיי הדת היתה זאת שוב קהילת סרדאהלי אשר צעדה בראש הקהילות החדשות בסלובקיא שלאחר המלחמה. במסגרת השקום הוקמה ישיבה שמייסדה ומנהלה היה הרב ר' משה ניישלוס שליט"א (כעת הרב בשכונת סקוויר שליד ניו־יורק) עם כשלושים בחורים, בחלקם מקומיים ובחלקם ממקומות אחרים. הישיבה התקיימה כשנתים, עד להגירתם לארצות־הברית, והיתה האחת מתוך שתי הישיבות בסלובקיא כולה. הישיבה השניה התקיימה בקשאו (Kassa) בסלובקיא המזרחית.

סִמני ההתאוששות והרווחה הכלכלית היחסית הטביעו את חותמם על הצבור היהודי בתקופה הראשונה, ונראה היה כי היהדות נכנסת לתקופת רגיעה ארוכה. היהודים לא נרדפו יותר, ואף לא הוטרדו, ובכל זאת נראו כבר אז, בשחר ימי השיבה, האפשרויות להתבסס מחדש ולהכות שרשים באדמה החרוכה כבלתי מציאותיים. הרגשת אי־השקט הפנימי, שנאתנו לגויים מרצחי הורינו ומשפחותינו,

וכן המאורעות וההתרחשויות שיתוארו להלן, הבשילו את ההכרעה שהובילה להחלטה, כי אין עוד טעם בהמשך ישיבתנו במקום הזה, וכך החלו הראשונים בהכנות לעזוב את המקום, אשר מאתים וחמישים שנות היסטוריה יהודית מפוארת היו קשורות אליו.

שינויי הערכות וראשוני העוזבים

ציינו לעיל את אוירת ההתאוששות וההתבססות כעובדות לכאורה בלבד, ואמנם כך היה. סימנים ראשונים לשינויים באקלים המדיני של הרפובליקה הצ׳כו־סלובקית השניה — השונה כל כך מהרפובליקה הראשונה — הורגשו עם התיישבותם של סלובקים רבים, אזרחי המדינה „המנצחת״, באזורים ההונגריים „המנוצחים״. וזאת לדעת, סלובקיא של אחרי המלחמה, על אף עברה הפשיסטי והיותה בת ברית נאמנה לגרמניא הנאצית, זכתה להמנות על העמים המנצחים, עקב צרופה לרפובליקה הצ׳כוסלובקית החדשה, וזאת, כתוצאה מקונסטלציה מוצלחת של נסיבות, וכן בגלל מרד הפרטיזנים בימיה האחרונים של המלחמה. סלובקים אלה, בעלי גישה שוביניסטית ברובם, שהיו חדורים רוח אנטישמית, אם כי התעטפו באצטלא של פרטיזנים ודמוקרטים אנטי־פשיסטים, העזו לפעול נגד היהודים יותר מאשר ההונגרים המנוצחים. נסיונות דחיקת רגלי היהודים מעמדות המסחר והכלכלה, השגת העדפות מעמיתיהם אנשי הרשות, לבשו צורה גסה יותר והיו כרוכים בשחצנות יותר מאשר בכשרון מסחרי. במגמות אלו נתמכו המתיישבים על־ידי השלטונות הסלובקיים, שנשאו פניהם לסלובקיזציה של האזור, ואשר בהמשך תהליך זה לא נרתעו מלהגדיר את היהודים כ„הונגרים״, על כל משמעויותיה של הגדרה זו. יתרה מזאת, בעת חלופי אוכלוסין, בעקבות הסכם סלובקי־הונגרי להחלפת הונגרים (לרוב עשירים ואכרים גדולים) תושבי סלובקיא, בסלובקים תושבי הונגריא, הוצאו צַוי פנוי — אף כי לא מומשו — גם ליהודים ה„הונגריים״! יתר על כן, זכורני בהפגנה מסויימת שערכו הסלובקים, המתיישבים החדשים, בה לא הססו לצעוק ברחובות במקהלה ובקולי קולות את נעימותיהם ה„ערֵבות״ מן „הימים הטובים״ לאמור: Židy do Palestiny! (יהודים לפלסטינה!), Židy do Dunajy! (יהודים לדנובה!).

ההשראה לרוח האנטישמית החדשה נבעה מהמפלגות הסלובקיות, שבהן התרכזו רוב היסודות הפשיסטיים והנאציים הסלובקיים לשעבר, ולהם שמשו מפלגות אלו כסות „דמוקרטית״ בלתי מוצלחת. כזאת היתה גם רוח העתונות הסלובקית, מבלי שתעשה נסיונות רציניים להסתיר את רחשי לבה. וכוחי העתונות היהודית הזעירה עם העתונות הסלובקית „הדמוקרטית״, וגילוייה על אנשי רשות

מרכזיים, שהיו בעלי עמדות בכירות בממשל המדינה הסלובקית בשנות המלחמה, לא זכו להצלחה יתרה.

טעם מר במיוחד, שהשפיע על הרגשת הצבור היהודי באותו הזמן, היו המאורעות החמורים בפולין החדשה, הפוגרומים והרציחות בקיאלצה וההתפרעויות החמורות בעריה האחרות של פולין שלאחר המלחמה, שבעקבותיהם הופיעו השיירות הגדולות של פליטים יהודים חדשים, שעברו בדרכי סלובקיא בעת בריחתם.

מאורעות אלה ואוירת שנת 1947 הניעו את הצבור היהודי להערכה מחודשת כלפי ישיבתו ב„מולדת" הישנה־החדשה. ודאי, לא היה לחשוש שיחזרו מאורעות האימים של שנות המלחמה, אולם התרופפות הבטחון בעתיד ורוד וממושך, הצטברות המשקע והטעם המר, לנוכח הצורך המחודש להוכיח ולהצדיק את זכויותיו, סייעו לצבור היהודי להעריך מחדש את עתידו.

גישה חדשה זו הולידה את המחשבות הראשונות, והבשילה את החלטת ראשוני המהגרים, לשים את פעמיהם לעבר מרכזי היהדות בארץ־ישראל ובארצות־הברית של אמריקה.

מאורעות רבי חשיבות אחרים, שהאיצו את החלטת העזיבה היו ההתרחשויות בארץ־ישראל, מאבקו המר של הישוב היהודי הקטן נגד הבריטים וחבלי הלידה של המדינה היהודית העתידה לקום. ההתענינות במאורעות אלה ובפעולותיהם המרשימות של ארגוני המחתרת (אצ"ל ולח"י) וההגנה, רתקו את תשומת לב הצבור היהודי כולו וזכו לאהדתו. באוירת חפושי הדרך החלו להופיע בזה אחר זה שליחי המוסדות הלאומיים והמפלגות השונות, אשר בדיווחיהם ובעדודם לעלות ארצה החישו את החלטת העליה. בהמשך הימים, כאשר הענין הארץ־ישראלי כבש את לב הצבור היהודי, נערכו מגביות כספים לצרכי ההגנה וגופים אחרים בישוב, ובהן השתתפו חברי הקהילה בסכומים נכּרים ובעין טובה.

חלק מצעירי הקהילה התנדבו, לקראת עלייתם ארצה, למסגרות תנועת מח"ל (מתנדבי חוץ־לארץ) וקבלו אמון צבאי ראשוני במחנות הצבא הצ'כי, לפי הסדר שהיה אז קיים בין שלטונות הצבא הצ'כי לבין ה„הגנה"!

קהילת סרדאהלי החדשה שימשה באותם הזמנים (שוב!) תחנת־מעבר גם לעולים בעליות ה„בריחה" מהונגריא, בדרכם ארצה ולארצות אחרות. עולים אלה, שנאלצו לצאת את הונגריא באופן „בלתי חוקי" (הואיל והונגריא לא הרשתה את העליה בזמנו), זכו לעזרת הצבור היהודי המקומי, ככל אשר נדרשה, עד שנתאפשר המשך נסיעתם.

בד בבד עם מגמת העליה ארצה נתארגנו גם ראשוני המשפחות ובודדים, שהחליטו לשים את פעמיהם לעבר ארצות־הברית של אמריקה. קבוצת יוצאי הקהילה, היושבים שם כיום הזה, מונה יותר מחמישים־ששים משפחות. אחרים נפוצו כמעט בכל רחבי העולם המערבי כולו, והם נמצאים באנגליא, קנדה, אוסטרליא, דרום אמריקה ומקומות אחרים. אולם מרבית העוזבים, רובם של יוצאי הקהילה, עלו לארץ־ישראל.

הגירה המונית

הקלוח הדק שהחל בשנת 1947 גבר והפך לזרם הולך וגדל, עד שבסוף 1949 התרוקנה הקהילה החדשה מרוב בניה. לשתי סבות עיקריות יש ליחס את העזיבה וההגירה ההמונית: להכרזה על הקמת מדינת ישראל העצמאית ופתיחת שעריה לכל יהודי וכן לעליית המשטר הקומוניסטי בצ׳כוסלובקיא.

המשטר הקומוניסטי נטה בראשונה חסד ליהודים ולמדינת ישראל, במסגרת מדיניותה הגלובלית אז של רוסיא הסובייטית באזור המזרח התיכון. היו גם יהודים שעמדו בראשות המשטר החדש, אולם הם היו גם הראשונים, ששלמו מחיר יקר ביותר בעד „ציוניותם". במהרה התחוור שאין אפשרות לקיום יהודי עצמאי ובודאי לא לחיים יהודיים דתיים, ומיד כאשר נתנה האפשרות לעליה המונית לארץ־ישראל, החלו מרבית תושבי הקהילה לארוז את חפציהם על מנת לעלות ארצה. הם ידעו יפה על התנאים הקשים ששררו אז בארץ, ברם גברו על כך התקוות לחיים יהודיים מלאים ולעתיד טוב יותר, והם החליטו לעלות. זרם המחליטים לעזוב גבר מיום ליום עד שהדביק גם את אלה שהתמהמהו עדיין. מכאן ואילך שררה אוירת ציפיה לחסול הרכוש. היהודים החלו לשבת על המזודות, והחל מאביב תש"ט (1949) החלה הקהילה להתרוקן מרוב בניה.

החששות שקננו בלב היהודים התאמתו כבר בתהליך העזיבה, וסימני שינוי היחס לרעה שנראו באופק, זרזו את יציאתם של היהודים מהארץ, אשר ממילא לא היתה להם סבה מיוחדת להאחז בה. בכל חודש וחודש שעבר התברר יותר ויותר שאכן ההחלטה לעזוב את המקום מצדיקה את עצמה. בהתנהגות השלטונות הסלובקיים אל העוזבים בא לביטוי אופיים העוין מכבר, וכן הרצון לרשת אותם. ההגבלות שהטילו על הוצאת חפצים הוחמרו מזמן לזמן. היהודים נדרשו לחתום על כתב־ויתור על דירותיהם (כאילו יכלו, כביכול, לקחתן עמם), לשלם סכומי כסף בעד רשיון היציאה וכו׳. הנקודה המרכזית ברשיונות אלה היו ה„סברשקי"

(Svršky) המפורסם, והוא רשיון תכולת רשימת החפצים האישיים שאושרו להוצאה. עם התגברות ההגירה צומצם היקף הרשיונות. מדי פעם הוגבלו האפשרויות להצלת רכוש, והוגברה בקורת הגבולות, אולם כל אלה לא יכלו לשנות את החלטת העוזבים, אלא דוקא לחשלם.

מדי כמה שבועות יצאו שיירות העולים, אם דרך רומניא ואם דרך אוסטריא ואיטליא, ועם כל שיירה עוזבת גבר רצון הנותרים להצטרף אליהם ולצאת את הקהילה המתרוקנת, כל עוד נִתן הדבר. לעת סתיו 1949 נפוצה ידיעה על סגירתם הקרובה של הגבולות, וזו זרזה עוד יותר את היציאה. עם יציאת האחרונים נסתיים ה„אקסודוס" הגדול של ירושלים הקטנה, הקהילה אשר במשך דורות היתה עיר ואם בישראל, הקהילה הקדושה דונאסרדאהלי.

אחרי שנים, בעידן הפשרת השלגים, הצליחו יחידים נוספים לצאת את המקום, וכיום הזה הרי מספר המשפחות הוא כעשר עד חמש־עשרה, המונות כמה עשרות נפשות בלבד, וזאת בקהילה שהיתה פעם עיר ואם בישראל.

זכרונות לקהילה

חבלי קליטה לא קלים עברו על יוצאי קהילת סרדאהלי, העולים החדשים, בישראל עד אשר הגיעו אל המנוחה ואל הנחלה בתנאיה הקשים של המדינה החדשה. לאחר שנים מספר, כאשר רווח להם במקצת, חוזק הקשר בין בני הקהילה שהתיישבו בעריה ובמושבותיה השונות של המדינה. הודות לקשר זה נוצר גרעין ארגון יוצאי דונאסרדאהלי בישראל, שהקים את מפעל הזכרון הראשון לזכר שלוש הקהילות ובנותיהן, שגורשו מגטו דונאסרדאהלי בשנת תש"ד. מפעל זכרון זה היא קופת גמ"ח וצדקה בשם „קופת גמ"ח וצדקה על שם קדושי דונאסרדאהלי, סמוריין, מאגנדורף וסביבותיהן". הקופה פעלה במשך כמה שנים במסגרתה הראשונית, עד שנרשמה כאגודה עותומנית, במשרדי מנהל המחוז בתל־אביב בי"ז באלול תשכ"ד (20.9.64) במספר 3201/99. מטרות האגודה הן נוסף על הקמת זכר לשלוש הקהילות כאמור, הגשת עזרה הדדית ליוצאי הקהילות ומקום מושבה בתל־אביב. רשום הקופה כאגודה קבל תוקף רשמי עם פרסומו בעתון היומי „המודיע" ביום י"ג במרחשון תשכ"ה (19.10.64). בראש הקופה עומד פעילה המסור והנאמן ר' גבריאל פליישמן נ"י, אשר תרם רבות להתפתחותה ונתן לה מאונו ומהונו מאז ייסודה.

נאמנה לייעודה מגישה הקופה את שרותיה, במסגרת אפשרויותיה, לפונים אליה מיוצאי הקהילות הנ"ל, ולפעמים גם לאחרים. במסגרת הארגון והקופה מתאספים יוצאי שלוש הקהילות ובנותיהן לאזכרה השנתית, הנערכת ביום כ"ז



מצבת זכרון בבית העלמין בדונאסרדאהלי:
לזכר קדושינו לנצח, 1944—1945
נרצחו בשנאה, יישמר זכרם באהבה
מצבת הזכרון הוקמה בשנת 1969

בסיון בירושלים או בתל־אביב שנה שנה. הארגון הגיש את עזרתו לשארית הקהילה שבדונאסרדאהלי, שפנתה אליו בבקשה להרים את תרומת יוצאי הקהילה, לתקון ושפוץ בית־הכנסת ובית־העלמין דשם. הארגון והקופה נענו ברצון לבקשת העזרה, ערכו מגבית בין יוצאי הקהילה בארץ, וזכו לתת יד להקמת מצבות רבות וחומות בית־העלמין שנפלו מיושן במרוצת השנים. כאשר אנו מזכירים מעשה זה אנו פונים מכאן אל שלטונות העיר בבקשה לקיים בכבוד את בית־העלמין, שבו מצאו את מנוחתם האחרונה בני קהל עדת ישורון במשך דורות.



לוח זכרון בבית העדות שליד „מרתף השואה" בהר ציון בירושלים

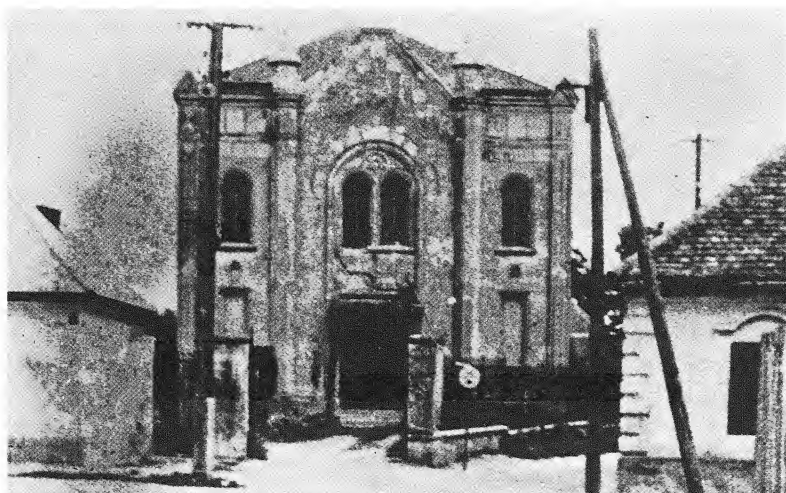
במטרתו להקים זכרונות לשלוש הקהילות, הקים הארגון מצבת זכרון בהר ציון בירושלים, בין מאות מצבות הזכרון, שהוקמו ליד „מרתף השואה", לזכר אלפי קהילות ישראל שנכחדו בשואה.

מצבת זכרון נוספת הוקמה על־ידי שארית הקהילה בבית־העלמין בסרדאהלי לזכר הקדושים הרוגי המלכות. בית־העלמין הוא המקום היחיד בסרדאהלי, שעדיין עולים אליו אי־אלה יוצאי הקהילה מפעם לפעם, כדי להשתטח על קברי אבות והצדיקים שמצאו את מנוחתם האחרונה שם. מן העיר סרדאהלי, עיר ההריגה עצמה, מדירים המבקרים את רגלם ובורחים ממנה בצער ובעצב כל עוד נפשם בם. אין בהם עוד רצון וכוח נפשי לבקר בעיר שהתרוקנה מיהודיה, העיר אשר היתה תשואות מלאה, עיר הומיה, קרתא דשופריא.

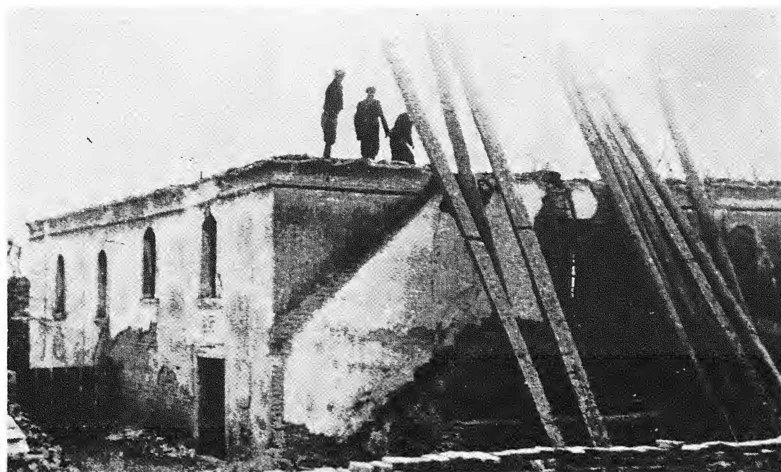
האחרון במפעלי זכרון לקהילת סרדאהלי, המכיל ומקיף את תולדותיה וחורבנה ואשר נועד להיות לה ליד ושם עולם אשר לא יכרת, הלוא הוא ספר הזכרון הלזה, **ספר הזכרון לקהל עדת ישורון, קהילה קדושה דונאסרדאהלי.**

חלק שלישי

הקהילות השכנות



בית־הכנסת של קהילת שומוריה



בית־הכנסת של קהילת מילכדורף בשעת הריסתו

קהילת שומוריה

הבה ונעמיד זכרון לקהילת שומוריה במסגרת ספר זה, ולו בקצרה. לצערנו אין אִתנו מקורות ותעודות שמהם יכולנו לשחזר את תולדות הקהילה בהרחבה, ועל כן אין לנו אלא להסתפק רק במעט מחוויותינו ומהמעט שנחרת בזכרוננו.

קהילת שומוריה, אשר תקופת קיומה לא עלתה על ששים—שבעים שנה, היתה המשכה של קהילת מילכדורף העתיקה, אשר במרחק כשני קילומטרים ממנה. שתיהן שוכנות במרחק מה משפת הדנובה בדרומו מערבו של האי Csallóköz.

קהילת הכפר מילכדורף (Tejfalu בהונגרית) היתה מן הקהילות העתיקות באזור והצטיינה בחיים יהודיים תוססים כבר משחר ימיה. מן הרבנים שעמדו בראשה יש לציין את הרב מו"ה דוד כ"ץ ביסטריץ, מחברו של החיבור הגדול „בית דוד" (שני חלקים) על שולחן ערוך יורה דעה. תשובות רבות אליו נמצאות בשו"ת יהודה יעלה, בן יהודא, כתב סופר ומהר"ם שיק. מקודם כיהן בסמניץ ואחר־כך כחמש־עשרה שנה במילכדורף. אחריו כיהן שם הרב מו"ה משה סג"ל לוינגר (ראה לעיל עמ' 124). על קיומה של קהילה פורחת זו העיד בית־הכנסת העתיק שעמד על תלו עד לשואה וכן שארית בנין המקוה ובית־העלמין עתיק היומין. קהילת הכפר מילכדורף התחילה להתרוקן מתושביה לקראת סוף המאה הקודמת, כאשר יהודיה החלו להתיישב, לאט לאט, בעיירה הקרובה שומוריה. תהליך ההתרוקנות ארך כמה עשרות שנים ונסתיים בתום מלחמת העולם הראשונה.

העיירה שומוריה מוזכרת בספרי ההיסטוריה בסביבות שנות ה־1400 כ„עיר מלכותית חופשית". מאוחר יותר איבדה את תוארה ואת זכויותיה המיוחדות שנבעו ממנו ובסביבות שנות ה־1600 צורפה לשטחי שליטת הרוזנים ממשפחת פאלפי. שם העיירה Somorja בהונגרית, Šamorin בסלובקית ו־Sammerein בגרמנית. תושבי העיירה הם הונגרים ברובם ומספרם כשלושת אלפים וחמש מאות. שומוריה הינה המרכז האדמיניסטרטיבי של דרום־מערב ה„אי" ובה נמצאים משרדי הממשלה האזוריים, דאר וטלגרף, בית־ספר תיכון וכו'.

העיירה שומוריה אסרה התיישבות יהודים בתחומה, הגם שבמרבית מקומות

היישוב באזור שיגשגו ופרחו קהילות יהודיות נכבדות. ליהודים הותר אמנם הביקור בתחומי העיירה ולסחור בה, אך היהודי הראשון, בשם כהן, ש„העיז" ללון בה, נרצח בלילה ההוא, כפי שסיפרו זאת הזקנים שזכרו עדיין את המאורע. ובכל זאת, גם מעשה ברברי זה לא הרתיע את יהודי קהילת מילכדורף והם המשיכו „להסתנן" לשומוריה ולפתוח בה חנויות קטנות ובתי־מלאכה קטנים. אולם, זמן רב עבר עד שהתרגלו התושבים המקומיים לנוכחותם של היהודים מבלי לאלצם לעזוב את המקום כרדת החשכה. כך החלה להתפתח שם הקהילה היהודית, אשר בסופה מנתה כ־75 עד 80 משפחות עם קרוב לארבע מאות נפשות.

בתחילת המאה הנוכחית נולדה המחשבה בין יהודי הקהילה הצעירה והמתפתחת לבנות בית־כנסת במקום מגוריהם החדש, ואמנם בנתה הקהילה בית־כנסת יפה ומרשים בסגנון מקובל על בתי־כנסת רבים בהונגריא. חגיגת חנוכת הבית התקיימה בשנת תרע"ב (1912) בחגיגיות רבה. בית־הכנסת העזוב היום, עומד במרכז העיירה, חלונותיו סתומים בקרשים ועצים ומשמש מחסן לאלה אשר גירשו משם את היהודים באכזריות רבה.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה גדלה כבר קהילת שומוריה עד שיכלה להחזיק ולקיים את כל המוסדות הקהילתיים המקובלים. היא החזיקה וקיימה בית־ספר עממי בן ארבע כיתות, „חדר", תלמוד־תורה, בית־מדרש, מקוה טהרה וכו'. כן פעלו בה חברת נשים, חברת לינת צדק, חברת פועל צדק וכמובן חברא קדישא שהחזיקה בבית־עלמין בנוסף לבית־העלמין העתיק אשר במילכדורף. הקהילה שבראשה עמד ראש הקהל העסיקה שוחט, מורה, מלמד וכו'. ראוי לציין שיהודי מילכדורף לשעבר נהגו לסור לשם לתפילת „יזכור" שבחגים ואף להשתמש — במקרה פטירה — בבית־העלמין העתיק שבקהילתם הקודמת.

רבה הראשון של קהילת שומוריה עד שנת תרע"ד (1914) היה הרב מו"ה שמואל אוסטרליץ ומכאן נתקבל לאב"ד בעיר מישקולץ. אחריו כיהן בקהילה הרב מו"ה הלל וייס והוא נתקבל אחר־כך לווינרנוישטדט. אחרון רבני הקהילה היה הרב מו"ה יעקב קאפל זינגר והוא נהרג על קידוש־השם באושוויץ ביום כ"ז בסיון שנת תש"ד, הי"ד.

בראש קהילת שומוריה לתקופותיה עמדו ראשי הקהל: מר א. ולדמן, ר' שמשון כהן, ר' נתן שטיינר, מר מ. פרנקל, מר מ. שטרן, מר ו. בונהדי והעסקן הידוע והפעלתני ר' אהרן טאובר, אשר כיהן בכמה קדנציות.

אופי הקהילה ותושביה היה אורתודוקסי במובנו המקובל של המושג בקהילות האזור ורוח זו שלטה בציבור בכללותו. רק בודדים היו יוצאים מן הכלל, אך גם

אלה השתלבו בחיי הקהילה הדתיים המקובלים. לקהילת שומוריה השתייכו יותר מתריסר כפרים קטנים והם: Fél, Bácsfa Uszor, Szemeth, Gutor, Tejfalu, Nagylég, Keszölcsés, Kispaka, Nagypaka, Fakópuszta, Doborgaz, Vajka, Kislég ו־Szász ובכל אחד מהם גרו יהודים בודדים. יהודים אלה השתייכו לקהילת שומוריה, שילמו מסי קהילה וקנו להם מושבים בבית־הכנסת, שם הם התפללו בחגים ומועדים.

במלחמת העולם הראשונה הוקם גם ליד שומוריה מחנה שבויים גדול לשבויי מלחמה רוסיים, פולניים ואיטלקיים ויהודים רבים נמצאו ביניהם. בהשתדלות ובעזרת הקהילה זכו יהודים אלה לאוכל כשר, לחופשות שבת אצל בעלי הבתים והקלות דומות. במחנה עצמו הוקם בית־כנסת וכן התארגנה אגודה ספרותית למטרות חברתיות וסעד הדדי. אחדים משבויי המלחמה נשארו בתום המלחמה בקהילת שומוריה, התיישבו בה, הקימו משפחות והתערו בחיי הקהילה.

פרנסותיהם של יהודי קהילת שומוריה התרכזו מסביב לענפי המסחר והמלאכה והמקצועות החופשיים. נמצאו ביניהם סוחרים וחנוונים בכל סוגי המסחר, בעלי־מלאכה בכל מקצועות המלאכה הזעירה וכן רופא, עורך־דין וכו׳. ניתן לציין כי היהודים החרוצים והפעלתניים היו הגורם המכריע והרוח החיה בפיתוחה של העיירה הקטנה והרדומה שעל שפת הדנובה.

שיגשוג הקהילה ופריחתה הגיעו לשיאם בתקופת הרפובליקה הצ׳כוסלובקית ועם פירוקה באה אל קצה שלוות הקהילה ותושביה. מיד עם הכיבוש ההונגרי הוחל ברדיפת היהודים והנגישות נגדם גברו והלכו בהמשך הימים.

תפקיד נכבד מילאה הקהילה בשנות המלחמה בהגשת עזרה ותמיכה לפליטים היהודים, קרבנות הרדיפות והנגישות של המדינות הנאציות החדשות, אוסטריא וסלובקיא השכנות, עד אשר גם הם עצמם נפלו קרבן למשטר הרשע שבהונגריא. רבת חשיבות היתה עזרת הקהילה למגורשים היהודים הראשונים מווינה שגורשו לאי קטן שעל הדנובה על־יד הכפר ראיקה הקרוב לשומוריה וכן לשוכני מחנה „חסרי האזרחות" שהוקם בשטח ההפקר שעל הגבול ההונגרי־הסלובקי החדש בקירבת שומוריה (ראה לעיל עמ׳ 241—244). הקהילה השתתפה במסע ההצלה של יהודים אלה בכל תקופת שהותם במקומות אלה. בשנים הבאות שימשה שומוריה תחנת מעבר חשובה לפליטים יהודים רבים מסלובקיא וגם להם הגישו אנשי הקהילה את עזרתם החשובה תוך חרוף נפשם וסכנות מרובות. לא אחת קרה שמבריחי הגבול הנוכריים, שעסקו בהברחה בעד בצע כסף רב, מעלו באמון שניתן בהם ובמקום להביא את הפליטים לחוף מבטחים הביאום הישר לתחנת הז׳נדרמים

ההונגריים הברוטליים. במקרים מעציבים אלה נתפסו ונעצרו גם אנשי הקשר היהודים והובאו לדין על הפשע שפשעו למען הצל חיי אדם נרדפים על צוואר על לא עָוֶל בכפם.

מאורעות אלה היו בבחינת תחילת הקץ אשר המשכו ידוע: שלילת פרנסות, מחנות מעצר, פלוגות עבודה וכו׳ עד ל־19 במרס 1944, כאשר עלה הכורת על יהודי קהילת שומוריה ובנותיה. אחרי חג הפסח שנת תש״ד הובלו יהודי הקהילה לגטו שבחצר בית־הכנסת של קהילת מאגנדורף הסמוכה, ומשם — אחרי חג השבועות — לגטו דונאסרדאהלי. עם גרוש שוכני הגטו לאושוויץ, נהרגו שם על קידוש־השם רוב יהודי הקהילה ביום כ״ז בסיון תש״ד, הי״ד.

הנותרים בחיים שבו אחרי המלחמה לשומוריה ובתקופת העליות, עלו רובם לישראל. כיום הזה כמחצית התריסר הוא מספר היהודים בקהילה שאיננה עוד.

בלנקה וד״ר יוליה טאובר

קהילת מאגנדורף

קהילת מאגנדורף נוסדה — לפי המקורות השונים — בתחילת שנות ת״ס (1700), בתקופת התייסדותן של הקהילות בסרדאהלי, בגלנטה וביתר ערי הסביבה אשר במחוז פרשבורג. מאגנדורף שוכנת מצפון לדרך המלך שבין פרשבורג וסרדאהלי בחלקו המערבי של האי Csallóköz ומאכלסת כאלף ארבע מאות תושבים הונגריים, איכרים ברובם. שמו הקדום של הכפר היה Morthamagor, מאוחר יותר מוזכר כ־Egyházas-Magyar וכיום הזה שמו Nagymagyar בהונגרית, Velky Mager בסלובקית ו־Gross Magendorf בגרמנית. בתקופות הקדומות שלטו בכפר ובאדמותיו הרוזנים ההונגריים אסתרהאזי, פאלפי ואחרים ומאז שפסקה מהם השליטה שייך הכפר מבחינה אדמיניסטרטיבית לאזור שומוריה.

בעולם היהודי התפרסם שם הקהילה שבכפר כקהילת „מוגנדורף״ בביטוי אידי. תושביה הראשונים היו פליטים מווינה ובתקופת „הנדידה מזרחה״ הצטרפו אליהם יהודים ממורביא וצ׳כיא. ברבות הימים גדלה הקהילה היהודית עד לכששים משפחות ומספר נפשותיה נע בין שלוש מאות לשלוש מאות וחמישים נפש.

קהילת מאגנדורף התגבשה כקהילה בעלת צביון דתי אורתודוקסי מובהק, בדומה לסוג הקהילות הגדולות שבשכנותה. מבחינה אירגונית היא היתה עצמאית והחזיקה בכל מוסדות הקהילה המקובלים. רבניה שכיהנו בה ברוב תקופת קיומה היו מן הידועים והמפורסמים ביהדות הונגריא ואחדים מהם ניהלו ישיבות שתלמידים רבים נהרו אליהן מקרוב ומרחוק. אורחותיה, הליכותיה ותקנותיה היו מן המתוקנים שבקהילות והודות לכל אלה היא נמנתה בין אותן הקהילות ההונגריות „הכפריות״ שנתפרסמו בהרבה מעבר לגודלן המספרי.

רבה הראשון של הקהילה — הידוע לנו — היה הרב מו״ה אליעזר שטראסער, שכיהן שם משנת תקפ״ז; מאוחר יותר כיהן שם הרב מו״ה ירמיהו לב המכונה ר׳ ירמיהו חריף, מחבר הספר „דברי ירמיהו״ (שני חלקים) על הרמב״ם, נכד לרב מו״ה אלעזר לב, מחבר הספר המפורסם „שמן רוקח״. מכאן נתקבל לוָרבּאוּ ואחר־כך לקהילה הגדולה אויהלי. בשנת תרכ״ד (1864) השתתף במשלחת הרבנים

אצל הקיסר פרנץ־יוזף ובשנת תרכ״ט מילא תפקיד נכבד באסיפת הרבנים הידועה. אחריו כיהן הרב מו״ה אליעזר ליפמאן נייזאטץ (ראה לעיל פרק ה׳ עמ׳ 120). המכהנים אחריו: הרב מו״ה משה סג״ל לוינגר (ראה לעיל עמ׳ 124); הרב מו״ה משה קומורן; הר מו״ה נ. שנידר; הרב מו״ה שמעון יודא פונפדר, נדפסו ממנו חידושי־תורה ב,,וילקט יוסף״; הרב מו״ה משה כ״ץ בן הרב מו״ה מנחם כ״ץ אב״ד צעלעם. מכאן נתקבל לטוקאי (Tokaj) ומשם לאב״ד נייטרא (Nyitra) והוא יסד את הישיבה הראשונה במאגנדורף בשנת תרמ״ח (1888). משנת תרנ״א (1891) עד שנת תר״ע (1910) כיהן כאב״ד הרב מו״ה שאול בראך, מחבר הספרים ,,משמרת אלעזר״ דרושים, ,,ליבא בעי״ על סוגיות הש״ס, ,,שאול שאל״ על יורה דעה ועוד ספרים. גם הוא ניהל ישיבה שנתפרסמה בזמנו ולמדו בה כששים—שבעים בחורים. מכאן נתקבל לאב״ד בקרולי (Nagy Károly) ולבסוף לקהילה הגדולה קאשאו (Kassa). בעזבו נתקבל על מקומו לאב״ד הרב מו״ה יהושע בוקסבאום, שהיה בהמשך הימים לרבם הנערץ של אלפי תלמידים. חיבר ספר ,,אור פני יהושע״ על התורה וספר ,,אור פני יהושע״ חידושים וביאורים על סוגיות ושאלות־ותשובות. תולדות המחבר בהרחבה וקובץ מכתביו מובאים בספרו הנ״ל. בשנת תרפ״ג נתקבל לאב״ד גלנטה וכיהן שם עד השואה בשנת תש״ד. כקודמיו ניהל גם הוא ישיבה גדולה הן במאגנדורף והן בגלנטה, שהיתה לאחת מן המפורסמות ביותר בהונגריא. נהרג באושוויץ על קידוש־השם ביום כ״ו בסיון תש״ד, הי״ד. רבה האחרון של הקהילה היה הרב מו״ה נפתלי צבי בן הר״ר שאול בראך זצ״ל. היה דן דין אמת ולא נשא פני איש. גם הוא ניהל ישיבה שהתקיימה עד כניסת ההונגרים לעיירה ולמרות חיי הדוחק שהיה חי הצליח במשימתו מבלי להכביד על אנשי הקהילה הקטנה. את קהילתו ניהל במסירות ואהבה וענוותנותו, חביבותו ויושרו חיבבוהו על כל בני הקהילה.

הקהילה ומוסדותיה נוהלו בדומה לקהילות שבשכנותה. תקציב הקהילה בא מהטלת מסים, מאגרת שחיטה (הנקרא גאבעללע) וכדומה. על פי תקנון הקהילה הוענקה זכות הבחירה, לבחור ולהבחר, לכל אנשי הקהילה משלמי מסי הקהילה הנשואים ומהם נבחר ראש הקהל ומועצת הקהילה.

בית־כנסת ראשון נבנה — כפי שניתן לקבוע מהרישומים — בשנת תקל״ח (1778). בתקופת בעלות הרוזן אסתרהאזי על הכפר נרכשו ממנו שטח בית־הכנסת, המבנים והמגרשים שמסביבו והם שימשו מקום מגורים לרב ויתר עובדי הקהילה. מימון תקציב בית־הכנסת בא מהשכרת מקומות ישיבה וכן מנדרים ונדבות. נוסח התפילה היה נוסח אשכנז, הנוסח ששלט בכל הקהילות שבסביבה הקרובה והרחוקה.

בשבתות וחגים נהגו להתפלל שחרית לחוד ורק בשעה אחת־עשרה התחילו בקריאת התורה ובהמשך תפילת מוסף. סידור זה נעשה גם למען אפשר ליהודי הכפרים הסמוכים שבהם גרו פחות ממנין יהודים להכנס „לעיר" ולהתפלל במנין וכן לשמוע על „המאורעות" שבחיי הקהילה, על הודעות נישואין, בר־מצוה וכדומה.

על מוסדות הקהילה נמנו: החברא קדישא שהחזיקה בבית־עלמין; מקוה טהרה, תלמוד־תורה ובית־ספר שהוחזקו על־ידי הקהילה. התלמוד־תורה נוסד בשנת תק"ס (1800). בית־הספר היהודי נוסד בשנת תר"כ (1860) ובית־מדרש נוסד בשנת



כל תלמידי בית־הספר היהודי על שמונה כיתותיו

תרמ"ח (1888) ובשנה זו נפתחה גם הישיבה הראשונה. מיתר מוסדות הקהילה יש לציין את חברת „משכיל אל דל" וחברת „עץ חיים" שעניינן מטרות סעד וצדקה וכן את חברת „תפארת בחורים" להעמקת לימוד התורה לנוער הבוגר. חברה זו בנתה את בנין „הכנסת אורחים" לעוברי אורח נוטים ללון. כן פעלו בקהילה קרנות שונות: קרן הכנסת כלה על שם שטיינר, קרן צדקה על שם ארנפלד וקרן לתמיכה בתלמוד־תורה, גם היא על שם ארנפלד.

בראש הקהילה והחברא קדישא בתקופות האחרונות עמדו: ר׳ זלמן ליב פרידמן, ר׳ יעקב קאַפל פשרהופר, ר׳ שמעון שוורץ ור׳ אלחנן גרוס. שוחטים וחזנים היו: ר׳ יצחק בלומנפלד ור׳ יחיאל מיכאל מושקוביץ. מלמד היה ר׳ משה קליין ומורה ר׳ פייבל לוי.

חיי הקהילה הכפרית התבססו והתנהלו על בסיס צביון חיים דתיים אורתודוקסיים ואנשי הקהילה, בעלי האופי הכפרי ברובם, סרו למשמעת הרבנים, המנהיגים הרוחניים, שהנהיגו את הקהילה על פי אורחות חיים ומנהגים מושרשים מדורי דורות. מרבית נשי הקהילה הלכו בכסוי ראש או בפיאה נכרית כפי הנהוג והמקובל על הרוב בכל קהילות הסביבה ובין יהודים דתיים בכל מקום. גם מנהגי הקהילה היו דומים למנהגי הקהילות הסמוכות, אך בכל זאת היו בה גם כאלה שנבעו מאופיה הכפרי של הקהילה. כדוגמה ניתן לציין את ה„שול רופען״, הקריאה לבית־הכנסת, כאשר השמש עבר בערבי שבתות וחגים לפני הדלקת הנרות מבית לבית ובפטיש עץ היה נוקש שלוש נקישות על הדלתות כדי להודיע על כניסת השבת או החג. מנהג מקובל היה במאגנדורף לצום כל ערב ראש חודש אדר עד הצהרים ואז להתאסף בבית־העלמין, מקום שם התפללו תפילה מיוחדת ובחרו בגבאי החברא קדישא. בתום הטקס התאספו בבית־הכנסת, הרב נשא את הספדו ודרש בענייני היום ובסיום הדרשה חילקו לחמניות וביצים לילדים הקטנים. בסיום היום, בתפילת ערבית, הוסיפו את הפיוט „שוכני בתי חומר״ מפיוטי יום ב׳ דשבועות.

מוסדות החינוך שהיו קיימים היו, כאמור, בית־הספר היהודי, שבו למדו לפני הצהרים, והתלמוד־תורה, ללימודי קודש, שבו למדו בשעות אחרי הצהרים. מספר כיתות בית־הספר היה שמונה, אך מפאת מספרם המועט של התלמידים למדו כולם באולם אחד בהדרכת מורה אחד. משכורת המורה (ולא הוצאות החזקת בית־הספר) הושתלמה מקופת הממשלה. חינוך תורני גבוה ניתן בישיבה, אולם רק מיעוטם הקטן של בני הישיבה היו תושבי מאגנדורף; רוב התלמידים ממקומות אחרים באו.

מקורות הפרנסה של אנשי הקהילה היו מגוונים. מהם חנוונים קטנים ובעלי־מלאכה, מהם סוחרי בהמות ועופות, עובדי אדמה ובעלי פרנסות אחרות שתאמו את אופיים הכפרי של בני הקהילה. מבין הסוחרים נמצאו כמה סוחרים מבוססים יותר וכן אנשים אמידים מעטים ששלטו במאות יחידות קרקע ואחוזות קטנות. מספר המשפחות משלמות מס הקהילה היה לאחרונה כששים ועוד כשני מנינים מיהודי הכפרים הסמוכים.

מאגנדורף סופחה בשנת 1918 לרפובליקה הצ׳כוסלובקית ובשנת 1938 סופחה מחדש להונגריא. עם הכיבוש ההונגרי החלו הנגישות נגד יהודי הכפר והוטלו עליהם גזרות והגבלות שונות לפי המרשם הידוע. רבים מבני הקהילה נושלו מפרנסותיהם, גויסו לפלוגות עבודה והנשארים בבית נאנחו תחת עול הנוגש. בשנת 1944, אחרי הכיבוש הגרמני, הוקם גטו בכפר ואחרי חג הפסח רוכזו כל אנשי הקהילה בחצר בית־הכנסת המקומי. כעבור ימים ספורים הובאו לכאן יהודי הכפרים הסמוכים וכל אנשי קהילת שומוריה ובנותיה. עד אחרי חג השבועות נמקו בגטו המקומי בני שתי הקהילות ובנותיהן, עד אשר הועברו, מי ברגל ומי בעגלות לגטו דונאסרדאהלי. בכ״ד בסיון (15.6.1944) הוגלו כולם לאושוויץ ובכ״ז בו נהרגו רובם על קידוש השם. יזכרם אלקים לטובה וינקום דם עבדיו השפוך.

בתום המלחמה חזרו כעשרה עד חמישה־עשר אחוז ממגורשיה של מאגנדורף ואחרי זמן מה עלו ברובם לישראל. כיום הזה רק יהודים בודדים גרים בעיירה, אשר פעם היתה קהילה מפוארת. עיר ואם בישראל, היתה ואיננה עוד.

שלמה בלומנפלד

**
*

זה עתה עברנו כברת דרך ארוכה של מאתיים וחמישים שנות דברי הימים; זה עתה ליווינו בדרכה את קהילתנו המעטירה, אשר ככוכב מזהיר דרך כוכבה בשמי גלות אירופה במשך חמישה יובלות.

עוד רבות הן הפנינים והמרגליות שיכולנו לדלות ממכמני העבר להכרת צור מחצבתנו ומכורתנו, אולם לא רק זאת היתה מטרתנו, כי אם להציל מנבכי העבר את זכר יקירינו וקדושינו ולהעמיד ציוני עולמים לממשיכי שושלת הזהב שהשתזרה, לאלה אשר ניספו בשנות השואה.

ועתה, נפרד נא מיקירינו הקדושים בדברי פרידה קצרים (מתוך הדברים המובאים על יהודי ספרד בספר „גלילות הארץ") לאמור:

אט! אל תמהר לעזוב את האהובה לנו בזכרונות קדושים! חכה נא לנו מעט עד אשר תירָגע נפשנו המשתוחחת והומיה בקרבנו, בזכרנו את הורינו ואת מורינו ומאורינו ישני אדמה, וּבַעֲלוֹת על לבבנו המספר הרב של המזבחות הקדושים, אשר עליהם הערו נפשם לקדיש את שם ה׳ אחד ברבים, אלפי אחינו אשר לא שיקרו באמונתם! בזכרנו את בתי המקדש אשר בם שפכו יראי ה׳ את שיחם לפני אלקי יעקב ועבדי ה׳ הללו את קדוש ישראל! בעלות על לבבנו בתי המדרש הגדולים אשר בהם הפיצו שרי התורה והחכמה את מעינם החוצה והשקו את כל עדרי ה׳ בכל מקומות פזוריהם! לאט נא **אט**! ונדברה עוד שלום להם!

נוחו בשלום שרי התורה קדושי עליון! נוחו בשלום יקירים אהובים ונעימים! אם חמת המציק גדרה הרבה שנות מאות בעד רגלינו מבוא לחונן את אפרכם במקום מנוחתכם, צר כוחה להשכיח מנפשנו את קדושת זכרונכם! הן לא מצבות עץ ואבן הודיעו היותכם על הארץ לעם נולד אחריכם; ציוני עולמים אשר הקמתם לכם בתורתכם ובחכמתכם, אלה המה אשר העמידו את שמכם הטוב עד כה, ואשר על ידם לא יסוף זכרונכם גם מדור אחרון על עפר יולד, ועד אשר גם אתם תתנערו מעפר תקומו ותתעוררו לקץ הימין!

על אלה אני בוכיה
ועיני נגרה מים...

זכרון

בני הקהילה למשפחותיהם
שנספו בשנות השואה
תש"א—תש"ה

מצבת קודש וזכרון עולם

לזכר נשמות

מורנו ורבנו

רבי הלל בן רבי שמואל לוי זצ"ל ויינברגר הי"ד

אב"ד ור"מ דקהילתנו והגליל

עלה עולה על מוקדה ביום כ"ז סיון תש"ד

וזוגתו הרבנית הצדקת מרת לאה בת רבי יעקב יאקב שמואל זצ"ל,

נספתה על קידוש השם ביום כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בתם הרבנית הצדקת מרת בילא

ובעלה רבי מרדכי עזריאל בן רבי שמואל זלמן ויינברגר זצ"ל,

אב"ד זר"מ דק"ק מרגרטן, וכל יוצאי חלציהם,

נהרגו על קידוש השם, ג' סיון תש"ד, הי"ד

בנם הבחור משה זאב, נהרג בשואה במחנה־עבודה, הי"ד

בנם הבחור לוי, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

כלתם הרבנית הצדקת מרת בילא בת מו"ה שמואל ז"ל

עם יוצאי חלציה: בתה רייזל, בנה חיים מנחם, בתה הדסה,

נהרגו על קידוש השם, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

כלתם הרבנית הצדקת מרת ברכה צירל בת מו"ה יוסף זרח ז"ל

ויוצאי חלציה: ישעי' שלמה זלמן, מאיר שמואל לוי

נהרגו על קידוש השם, י"ב סיון תש"ד, הי"ד

בתם הדסה ע"ה, נפטרה ט"ו טבת תרצ"ה

בנם הבח' יעקב יאקב שמואל ז"ל, נקטף בדמי ימיו, כ"ג אלול תרצ"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

מצבת קודש וזכרון עולם

לזכר נשמות

מורנו ורבנו

רבי אשר אנשיל בן רבי יהונתן בנימין זצ״ל כ״ץ הי״ד

ראב״ד דקהילתנו והגליל

עלה עולה על מוקדה ביום כ״ז סיון תש״ד

זוגתו הרבנית הצדקת מרת מינדל בת רבי שלמה זלמן ארנרייך זצ״ל,

נפטרה ג׳ תשרי תרצ״ד

וזוגתו בז״ש הרבנית הצדקת מרת חנה לאה בת רבי אברהם ז״ל,

נספתה על קידוש השם ביום כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בנם רבי משה יהודה כ״ץ זצ״ל הי״ד,

נהרג על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתם הרבנית הצדקת מרת הינדל

עם בעלה רבי חיים בן רבי שלמה זלמן ארנרייך, הרב הצעיר דק״ק שומלו

וילדיהם בן־ציון, מינדל, יהונתן בנימין, גיטל, מרדכי אב־הם ועוד ילד,

נהרגו על קידוש השם, י״א סיון תש״ד, הי״ד

בתם הרבנית הצדקת מרת אסתר

עם בעלה רבי יחיאל דוד הכהן בן רבי מרדכי זלצר

(נהרג יום ב׳ דחוה״מ פסח תש״ה) ובנם יהונתן בנימין, נהרגו על קידוש־השם

כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתם הרבנית הצדקת מרת פערל עם בעלה רבי משה אריה בן רבי־חנוך העניך פריינד, אב״ד דק״ק נאסוד, וילדיהם ישראל חנוך, אברהם יהושע, גיטל, ועוד ילד, נהרגו על קידוש־השם י״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתם הרבנית הצדקת מרת יהודית, נפטרה במחנה שטוטהוף בחודש אדר תש״ה, הי״ד, בעלה רבי מנחם אהרן בן רבי יצחק צבי לבוביץ, הרב הצעיר דק״ק טשאפ, נהרג כ׳ טבת תש״ה, הי״ד

בנם הבחור דוד, נהרג בחודש אדר תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' חיים יהודה בן ר' אלעזר אנגל הי"ד,

ראש הקהל האחרון של קהילת דונאסרדאהלי,

נהרג על קידוש־השם ביום כ' שבט תש"ה

אמי מורתי מרת פייגלה בת ר' משה שוורץ הי"ד,

נהרגה על קידוש־השם באושוויץ עם שבעת בניה ובתה ביום כ"ז סיון תש"ד

אחי: **בן־ציון ישראל** הי"ד (נהרג במחנה־עבודה זיגנדורף), **אשר יעקב** הי"ד, כ"ז סיון תש"ד, **אלעזר** הי"ד (נהרג במחנה־ריכוז מאוטהאוזן), **שמואל**, **יצחק צבי**, **מרדכי**, אחותי **מירל**, אחי: **יום־טוב**, **עקיבא**, **אהרן דוד**, הי"ד, כ"ז סיון תש"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם יששכר אנגל

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' אלעזר בן ר' אברהם יששכר אנגל ז"ל,

נפטר כ"ו מרחשון תרפ"ט

אמי מורתי מרת פיגלא בת מרת פראדל ע"ה,

נפטרה כ"ה סיון תרע"ה

אחותי מרת חיה (ינקה) בת ר' אלעזר אנגל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בעלה ר' יעקב בן ר' שלום פריי ז"ל, נפטר י"ח אב תרפ"א, **ובנם יעקב שלום הי"ד**

בעלה בז"ש ר' אליהו בן ר' יעקב דייטלבאום, נפטר במחנה־הריכוז מילדורף, הי"ד

בנם יהודה, נורה בדרך למאוטהאוזן, הי"ד,

ובנותיהם פיגלא (פלורה) ופראדל (וֶרה),

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותה שבע (שָׂרי) בראון לבית אנגל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' משה בן ר' יום טוב ליפמן ואסתר אדלר,
נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת שרה בת ר' שרגא וחיידל דקנר,
נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו יום טוב ליפמן, ז"ל, נפטר כ"ד תשרי תרצ"ו

בת דודתנו מרת מרים (גרטה) רייס בת ר' יהודה ליב אדלר, בעלה מר זולטן רייס
ובתם רחל (מצה) מ־שומוריה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' מרדכי בן ר' שרגא וחיידל דקנר, רעיתו, בניהם ובנותיהם:
ארמין, משה (נספה בבודאפשט בשנת תש"ה), **שרה וחיידל (הילדה),**
הוגלו בגרוש יהודי סלובקיא מפרשבורג בשנת תש"ב, הי"ד

קרובינו מבודאפשט:
דודנו ר' יוסף פישר, דודנו ר' אלכסנדר הוכברגר, בנו אנדור,
בן־דודנו ר' דוד בן ר' יצחק צבי אדלר,
כולם ניספו בפלוגות עבודה אי־שם, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם מרדכי ובנותיהם אסתר, טובה (גבי) והילדה אדלר

מצבת קודש

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי על אבדן מולדתי ומשפחתי וכל קרובי וקרובותי היקרים ז"ל אשר מסרו נפשם על קדושת השם ועלו נשמותיהם הטהורות בקדושה ובטהרה לגנזי המרומים

לזכר נשמות

אבינו מורנו מהור"ר משה בן מהור"ר אליהו אלפר, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אמנו מורתנו מרת פייגה בת מוה"ר מיכאל אנגל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אחינו הבכור מה"ר נתן יעקב, נספה במחנה עבודה באוקראינה, הי"ד
אחינו הבחור אלכסנדר, נספה במחנה עבודה, הי"ד
אחותנו מרת מינדל ושני ילדיה (מ־קאפוואר), נספו י"ז תמוז תש"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם אהרן דוד ויצחק אלפר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

הרבנית הצדקת מרת גדעונה אסאד בת ר' אהרן ע"ה, אשת הרה"ג ר' יעקב מאיר אסאד זצ"ל, דומ"צ בסרדאהלי, כלת מרן ר' אהרן שמואל אסאד זצ"ל,

נהרגה על קידוש השם באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ויוצאי חלציהם מרת מירל, בעלה ר' יוסף צבי ויוצ"ח,

מרת יהודית ובעלה הרב ר' מרדכי,

נספו בשואה, הי"ד

בנם הרב ר' מרדכי,

נספה על קידוש השם, כ"ז סיון תש"ד. הי"ד

ובנם הבחור ר' אהרן שמואל ז"ל, נלב"ע בדמי ימיו

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי ואמי מורתי מרת ברכה אקשטיין ע"ה

שנפטרה בבני־ברק, ט"ז תמוז תש"ל

אביה ר' ישעי' בן ר' קלונימוס קלמן הלוי לווינגר,

שנפטר בגיטו סרדאהלי, ט"ו סיון תש"ד, הי"ד

אמה מרת ריזל בת ר' צבי השל מאובר, הי"ד

ובניהם:

ר' קלמן, **אשתו אירן ויוצאי חלציהם: אדית ואנדי, הי"ד**

ר' יונה ויוצאי חלציו: אסתר וקלמן, הי"ד

ר' יצחק, אשתו יולן ובתם אליז, הי"ד

הבחור צבי, הי"ד

ובתם מרת ייטל, בעלה מר נאנדור שפיגל ויוצאי חלציהם, הי"ד

כולם נלקחו מגיטו סרדאהלי ונספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בעלה ר' נפתלי אקשטיין ובתה פראדל (טרודי) פליישמן לבית אקשטיין

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יחזקאל בן ר׳ ישראל ליב אלטמן,

נספה במחנה־עבודה, הי״ד

אמי מורתי מרת לאה בת ר׳ אשר פישר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי משה דוד ויוסף,

נפטרו במחנה־עבודה, הי״ד

אחי ואחיותי אהרן, שמחה, יונה, ישראל ליב, רייזל, רחל, רבקה, גלה והינדה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבי ר׳ אשר פישר ז״ל

סבתי מרת ילה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ודודתי שמואל ורוזה זיידנר, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ שלמה יודא וייס ז״ל, ראש הקהל לשעבר

אשתו מרת הינדל ע״ה

בנם משה, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ובנותיהם גנגדל ושיינדל ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה גוטליב לבית אלטמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ בנימין אונגר (מכפר נאדסֶג),

נספה כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת סידי בת ר׳ יהודה צבי כהן,

נספתה כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחי ואחיותי: אדית, משה, שרה, אסתר, יהודה וזליג,

שנספו בשואה בשנים תש״ד—תש״ה, הי״ד

סבי ר׳ שלמה אונגר, ז״ל, **וסבתי מרת שרה אונגר,** ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שלמה אונגר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

בני משפחת אייבשיץ מכפר אֶפֶּרְיֶש

שנספו בשואה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי זהבה אקשטיין לבית אייבשיץ

מצבת קודש וזכרון עולם

אב הרחמים שוכן במרומים, ברחמיו העצומים הוא יפקוד ברחמים, הישרים והתמימים, החסידים והקדושים, שנהרגו ושנרצחו ושנשרפו על קידוש־השם על־ידי הרשעים הארורים הנאצים ימ״ש בימי הזעם בשנות תש״ד—תש״ה

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בר׳ אהרן ומרים אנגל, ז״ל, נפטר כ״ב אדר

אמי מורתי מרת אסתר בת ר׳ דוד וזיסל גובי, ע״ה, נפטרה א׳ טבת

אחי ר׳ אברהם צבי בר׳ מרדכי, אשתו מרת (חנה) הנלה בת הרב מו״ה יוסף פליישמן זצ״ל, בניהם ובנותיהם: משה דוד, רחל, זיסל, אהרן, נוחה ויוסף

נהרגו על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יוסף בר׳ מרדכי, אשתו מרת גיטל ובנם אברהם,

נהרגו על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ בנימין זאב בר׳ מרדכי, נספה כ״א שבט, הי״ד,

אשתו מרת זיסל, בניהם ובנותיהם: אליעזר, דוד, הינדל, אסתר, מרים, אהרן, פראדיל וגבריאל,

נהרגו על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שלמה מאיר בר׳ מרדכי, נספה כ״ב טבת, הי״ד

אשתו מרת מלכה, בניהם ובנותיהם: בלומא, זיסל, טויבא, מרים, אסתר וחיים,

נהרגו על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אשתי מרת אסתר בת ר׳ בנימין מאיר וגיטל רבקה פורים,

בני ובנותי: בנימין מאיר, זיסל, אהרן יצחק, טרוילע ומרדכי,

נהרגו על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ מרדכי בן ר׳ דוד גובי, ז״ל, נפטר י״ד בניסן, ואשתו מרת פריידל, ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, אחיהם, בעלה ואביהם עזריאל אנגל

זכרון עולם

לזכר נשמות הורי היקרים

ולזכר אחי היקר

התמימים והישרים

שנהרגו על קידוש השם

ומקום קבורתם לא נודע.

אבי מורי ר' משה בן ר' מיכאל אנגל,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת חנה בת ר' צבי גרינהוט,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יוסף בן ר' משה, נפטר במחנה־ריכוז, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם נתנאל אנגל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' ישי בן ר' משה חיים אונגר, ז"ל,

נפטר ל"ג בעומר תרצ"ג

אמי מורתי מרת לאה חיה בת מרת רייזל לבית שטרן, ע"ה,

נפטרה י"ט שבט תרפ"ו

אחי ר' ברוך אונגר ואשתו מרת שרה לבית ויינר,

אחי משה חיים,

נספו באושוויץ, הי"ד

אשתי מרת רייזל בת מרת יינטל לבית פליישמן, ע"ה, נפטרה ב' אלול תשט"ז

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יעקב אונגר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שמואל בן ר׳ יצחק ארנטל, הי״ד, נפטר בליגטפאלו תש״ה

אמי מורתי מרת טילדה בת ר׳ הרמן וקדי (קטי) ארנטל (ממאגנדורף), הי״ד,

נפטרה במחנה־הריכוז ברגן־בלזן

אחותי נלי הי״ד, נפטרה במחנה־הריכוז ברגן־בלזן

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיה אליעזר ארנטל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ עזריאל בן ר׳ יעקב אנגל ז״ל,

נפטר כ״ה חשון תש״ב

אמי מורתי מרת מרים בת ר׳ יעקב,

נספתה כ״ז סיון תש״ד הי״ד

גיסתי מרת רבקה (רלה) אנגל לבית לויכטר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שלום דוב, נפטר במחנה־עבודה, הי״ד

אשתו מרת רויזה לבית שורץ וילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ גרשון, אשתו מרת טרז לבית פישמן וילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אלכסנדר ז״ל

דודתי מרת פראדל גובי בת ר׳ יעקב אנגל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ יהודה ליב אנגל ואשתו מרת פראדל,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם יצחק אהרן אנגל

מזכרת נצח

לזכר נשמות הורינו היקרים

אבינו מורנו ד״ר ויליאם (בנימין זאב) ארדאי

אמנו מורתנו מרת אנה (חנה) ארדאי לבית סילברמן

שניספו בשואה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם אליזבט בנדק לבית ארדאי ובנם דב יערי (ריכרד ארדאי)

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחי ר׳ ישי מרדכי ארדוש, אשתו טובה (אולגה)

אחותי מרת אסתר (לולו), בעלה ר׳ יעקב בן ר׳ שמעון פישר ובתם חנה

אחי אהרן (אנדי) ארדוש, אחי יעקב שלמה אלתר (ינו) ארדוש

נהרגו על קידוש־השם כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

הונצחו על־ידי אחיהם יצחק ארדוש

מזכרת נצח

לזכר נשמות

דודי ר׳ אברהם צבי בן ר׳ מיכאל אנגל,

נפטר במחנה־הריכוז מילדורף, הי״ד

אשתו מרת ליסקה בת ר׳ יוסף,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בנם הבחור נתנאל, נפטר במחנה־עבודה, הי״ד

דודי ר׳ שמואל בן ר׳ מיכאל אנגל,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת רחל ברגר בת ר׳ מיכאל אנגל ע״ה

וכל יתר בני משפחתי שנספו בשואה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בן אחיהם נתנאל אנגל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה בן ר׳ יונה בנדיק

אמי מורתי מרת רחל בת ר׳ שמואל

אחי אנדי׳

נרצחו בידי הגרמנים הנאצים ימ״ש, בכ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ואחי הבכור שמואל ז״ל, שנהרג בילדותו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה וייס לבית בנדיק

את אלו המזבחות זכור...

לזכר נשמות

הורינו, אחינו, אחיותינו, קרובינו ובני משפחתם היקרים

אבינו מורנו ר׳ יוסף בן ר׳ דוד בישיץ,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת רייזל בת ר׳ אהרן הלוי טאובר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת שרה אשת ר׳ מאיר שלמה הכהן ז״ל מגוטא ושבעת ילדיהם

דוד, ישראל שמואל, אהרן, יעקב שאול, זיסל, אסתר ולאה

נספו כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרים, נספתה י״ט אב תש״ד, הי״ד

אחותנו זיסל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו הבחור יחיאל, נספה ז׳ ניסן תש״ה, הי״ד

אחינו הבחור יעקב שמואל, הי״ד

דודנו ר׳ אליהו שלמה בן ר׳ דוד בישיץ, רעיתו ושלושת ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודנו ר׳ אברהם בן ר׳ דוד בישיץ, רעיתו ויוצאי חלציהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם משה צבי ומרדכי בישיץ ובתם אסתר ברויאר לבית בישיץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ יוסף בנדיק,
נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת דבורה בת יטה בנדיק,
נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי מר ינו, אשתו מרת גיזי וילדיהם נורה ואגון,
הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחי ר׳ משה, אשתו מרת רוזי לבית ברוק וילדיהם יוסף ונלי
הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחי ר׳ מנדל, נפטר במחנה־עבודה, הי״ד
אשתו מרת גיטל לבית גרינבאום, ילדיהם ארווין וטיבי,
נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ הרש, אשתו מרת לינה לבית כהן ובנם הוגו,
הוגלו מסרדאהלי לקמניץ־פודולסק בשנת תש״א, הי״ד

אחותי מרת הינוש, בעלה מר ליוש בלומנפלד וילדיהם ליפי, נלי ומילן,
הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחותי מרת הרמינה ושני ילדיה: גבי ו...
נהרגו עם קדושי קהילת שאראוואר, ט״ז תמוז תש״ד, הי״ד

אחותי מרת דבורה, בעלה ר׳ פרץ קראוס
וחמשת ילדיהם: חנה, ליב, חנניה, יעקב ו...
הוגלו מסצ׳ובצה (סלובקיא) בשנת תש״ב, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם שרה סלומון לבית בנדיק

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי מו"ה מנחם בן מו"ה יהודה באומל ז"ל, נפטר ט"ז אדר

אמי מורתי מרת צירל חיה בת ר' יוסף ע"ה, נפטרה י"א שבט

בניהם ובנותיהם

מרת הרמינה, מרת רבקה, מרת בילה, מרת שרה, ר' יהודה, ר' מרדכי, ר' יונה

נהרגו על קידוש־השם, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יצחק באומל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' אברהם בן ר' יוסף ברוק,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת גיטל בת ר' מיכאל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם רחל ובנם יוסף ברוק

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יום־טוב בן ר' מרדכי בלומנטל ז"ל,

נפטר ה' כסלו

אמי מורתי מרת מרים בת ר' מרדכי,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ואחותי: מרדכי, דוד, שלום, פיליפ ורבקה,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם משה בלומנטל

זכרון עולם

לזכר נשמות

הורינו היקרים ואחיותינו

שנהרגו על קידוש השם

אבינו מורנו היקר ר' דוד בן ר' שמעון בלומנברג,

שימש בקודש כשו"ב מומחה בקהילת **דונאסרדאהלי**

נפטר כ"ד אדר תש"ה, הי"ד

אמנו מורתנו הצדקת והיקרה מרת טובא גיטל בת ר' שלום מנחם מנדל קוש,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו בנימין ז"ל, נפטר כ"ח ניסן תרצ"ט

אחיותינו : דבורה, ליבה, אסתר ולאה

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם שמעון בלומנברג ובנותיהם מלכה ורחל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' יששכר דב בן אסתר ברויאר, ז"ל,

נפטר כ"ב אדר תש"ד

אמנו מורתנו מרת לאה בת מרת הינדל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותינו הינדל ואסתר,

נהרגו באושוויץ על קידוש־השם, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהן האחים ברויאר

את אלו המזבחות זכור...

לזכר נשמות

הורי, אחיותי, קרובי ובני משפחתם היקרים

אבי מורי ר' פנחס בן ר' שלמה זלמן ברויאר,
נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת לאה בת ר' אליקים גרוס,
נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת יטל בת ר' פנחס, נפטרה במחנה־ריכוז, הי"ד

אחותי מרת חיה בת ר' פנחס ע"ה, נלב"ע י"ז ניסן תרצ"ז

בן־דודי ר' שלמה זלמן בן ר' שלום ברויאר, אשתו ושתי ילדותיהם,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בן־דודי ר' ירמי' בן ר' שלום ברויאר, אשתו ויוצאי חלציהם,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בן־דודי ר' אבא חייא בן ר' שלום ברויאר, אשתו ויוצאי חלציהם,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בת־דודתי מרת חיה לאה בת ר' שלום, בעלה ר' משה אלי' קוט
ויוצאי חלציהם (מצ'צ'וביץ), שנספו בשואה, הי"ד

בת־דודתי מרת חיה לאה בת ר' מרדכי ברויאר (מפאקש)
בעלה ויוצאי חלציהם, שנספו בשואה, הי"ד

בן־דודי הבחור שלמה זלמן בן ר' מרדכי ברויאר (מפאקש), שנספה, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהן שלמה זלמן ברויאר

את אלו המזבחות זכור...

לזכר נשמות

אבי מורי הרה"ח יעקב קופל בן ר' מרדכי ברויאר,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת רבקה בת הר' דוד בישיץ,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי הר' משה הי"ד, אשתו מרת נחמה לבית שורץ ובנם,

הוגלו מגטו אגר־ארלוי, ונספו כ"א סיון תש"ד, הי"ד

אחי הר' יצחק ליב, נספה בשואה, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם לאה לוינגר לבית ברויאר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מו"ה אהרן אלעזר בן מו"ה לוי בישיץ,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת חיילה בת מו"ה בנימין פשקוס,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותי מרת מרים, הי"ד, מרת ביני, הי"ד

אחי הבחור לוי, ז"ל

בעלי מו"ה יעקב קאפל בן מו"ה אפרים רייך, ז"ל

בָּנֵי בנימין ומשה יצחק, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם, אחותם, אשתו ואמם בילה רחל רייך לבית בישיץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ טוביה בן ר׳ ישעיהו ברויאר,

נפטר במחנה־עבודה, הי״ד

סבתי מרת אתל ברויאר לבית פרנקל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת אילוש בת ר׳ ישעיהו ברויאר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנו ונכדה ישעיהו ברויאר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה צבי בן ר׳ יעקב בלומנטל

אמי החורגת מרת איטה מבית רוזנטל

אחי: עקיבא, מאיר ודוד

ואחיותי: הינדה ורבקה

שנהרגו על קידוש השם באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ולזכר נשמת

אמי מורתי מרת מרים בת אסתר ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם מנחם יהודה בלומנטל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יעקב בן ר׳ כרל צבי ברגר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת אדל בת מרת הינדל הירש,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו ליויה,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם רבקה (מגדה) שטוסל לבית ברגר ובנם שלמה (זולי) ברגר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחי ר׳ אברהם בן ר׳ אשר ברונר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אשתו מרת שרה ברונר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ולזכר נשמות **מרת אסתר שטרן,**

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ובנה יצחק, שנספה במחנה־עבודה, הי״ד

וגיסי לאופולד וגבריאל שלזינגר, שנספו במחנות־עבודה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי יעקב ברונר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ שמואל גולדנר ז״ל,

נפטר ח׳ דחנוכה תרצ״ג

אמי מורתי מרת חיה בת ר׳ יוסף בנדיק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי שמואל ואחותי רבקה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם יולן שוה לבית גולדנר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ פייש־פיליפ בן ר׳ מרדכי גולדנר,

נספה בשואה, הי״ד

אמי מורתי מרת לאה לבית לוינגר ע״ה,

נפטרה בשנת תרצ״ה

אמי החורגת מרת מרים לבית גרוף,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי מרדכי ואחי יוסף, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

חמי ר׳ אברהם בן ר׳ שלמה יהודה שטרן ז״ל

חמתי מרת גיטל בת הר״ר שלמה גולדברגר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבתא מרת בלומה, אשת הר״ר שלמה גולדברגר (מאלישטאבע),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

גיסותי לאורה ואליזבט, בעליהן וכל יוצאי חלציהם, שנספו בשואה, הי״ד

גיסי יהודה ושלום בר שטרן, נספו במחנות־עבודה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם וכלתם רחל שטרן לבית גולדנר

זכרון נצח

לזכר נשמות

אבי מורי מהו״ר משה בן ר׳ שמואל גוטמן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת יטל בת ר׳ שמואל שונטאל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרים בת ר׳ משה גוטמן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם בלומה גובי לבית גוטמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ גבריאל בן ר׳ יוסף גולדברגר ז״ל,

נפטר י״ט אדר א׳ תש״ג

אמי מורתי מרת מרים בת מרת פינקל לבית דיאמנט ע״ה,

נפטרה כ״ה סיון תרצ״ד

אמי מורתי החורגת מרת רחל בת מרת גיטל לבית גולדשטיין,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יוסף גולדברגר־הרפז

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שמחה בן ר׳ יוסף גולדברגר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מרים גולדברגר, ע״ה

אַחַי צבי וליוש, הי״ד

אשתי מרת יולן וילדי יוסף ומרים,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אליהו גולדברגר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' מנחם בן מ־רת זעלדה גולדברגר (מכפר בש), ז"ל

נפטר ר"ח סיון תרפ"ח

אמנו מורתנו מרת אסתר בת ר' שלמה פליישמן,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו לוי, נספה באוקראינה בשנת תש"ב, הי"ד

אחינו גבריאל ז"ל, נפטר בשנת תרצ"ד

אחינו שמואל, נספה באוקראינה בשנת תש"ב, הי"ד

אבינו החורג מר אליאש פסטינגר,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם דוד וגדליה גולדברגר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יוסף יהודה בן ר' צבי גרין,

שנספה באושוויץ, ביום כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי היקרה והחשובה מרת שינדל בת הענדל גרין ע"ה,

נפטרה ביום כ"ו אדר תרפ"ו, בנאג־מֶגֶר

אחי ר' דניאל בן ר' יוסף יהודה גרין, נספה בחזית הרוסית בתש"ב, הי"ד

אשתו ובנותיו, נספו באושוויץ, ביום כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

אחותי יוליאנה לבית גרין ובעלה ר' גבריאל בן ר' שמעון שטקלר וילדיהם,

נספו באושוויץ, ביום כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' שמואל בן ר' יוסף יהודה גרין ז"ל,

נפטר ביום כ"ב טבת תשט"ו, בדונאסרדאהלי

אשתי מרת רחל רגינה בת ר' גרשון לוינגר, נספתה כ"ז סיון תש"ד

בני אברהם ובתי שיינדל אטל, נספו בשואה באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, אחיהם, בעלה ואביהם בנימין זאב גרין

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' גבריאל בן ר' גצן גולדשמידט,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת הנדל לבית ווזנר,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודתי מרת הרמינה שפינר לבית ווזנר, דודי מר אדולף שפינר,

דודי מר ג'ולה שפינר ובן דודי מר הולי שפינר

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם לדיסלב גולדשמידט

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' אהרן בן פראדל גולדשטיין ז"ל,

נפטר כ"ו אייר תרפ"ו

אמי מורתי מרת חנה בת ר' יעקב שטרן,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בעלה בז"ש, ר' סנדר בן ר' אליעזר איזראלר,

נספה י"ג אדר תש"ה, הי"ד

אחותי מלכה ואחי יחזקאל בן ר' סנדר,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

סבי מר שאמו גולדשטיין ז"ל

סבתי מרת פראדל גולדשטיין, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי ר' מיכאל גולדשטיין (משומוריא), נספה במחנה־הריכוז מילדורף, הי"ד

רעיתו מרת שרה ובתם מינדי, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי ר' ברל גולדשטיין, רעיתו מלכה ושתי בנותיהם, הי"ד.

וכל משפחת איזראלר (מטרנצ'ין), שנספו בשואה, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה וויינגרטן לבית גולדשטיין

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יעקב בן ר׳ אפרים גלב,

אמי מורתי מרת מרים בת ר׳ דוד,

אחי ואחיותי: יצחק, אפרים, שרה ורבקה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם גלב

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יעקב בן אברהם וחיה גריינר ז״ל,

נפטר י״א אדר תפר״ח

אמנו מורתנו מרת פייגא בת הרב משה מרדכי ז״ל,

נפטרה כ״ה תשרי תש״ג

אחינו מו״ה משה מרדכי בן ר׳ יעקב, עם אשתו וכל יוצאי חלציו,

נהרגו על קידוש השם באוישוויץ בשנת תש״ד, הי״ד

אחינו מו״ה שמשון בן ר׳ יעקב עם אשתו וכל יוצאי חלציו.

נהרגו על־ידי הנאצים יש״ו בשנת תש״ד, הי״ד

אחינו הבחור אברהם בן ר׳ יעקב, נהרג ע״י הנאצים יש״ו בתש״ד, הי״ד

אחותנו מרת אטל בת ר׳ יעקב עם בעלה וכל יוצאי חלציהם,

נהרגו על קידוש השם באוישוויץ, י״ז תמוז תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת רעיצל בת ר׳ יעקב עם בעלה וכל יוצאי חלציהם,

אחותנו מרת שרה בת ר׳ יעקב עם בעלה וכל יוצאי חלציהם,

נהרגו על־ידי הנאצים יש״ו, בשנת תש״ד, הי״ד

אחותנו הלן בת ר׳ יעקב, נהרגה על־ידי הנאצים יש״ו, בתש״ד, הי״ד

זקנינו הרב משה מרדכי קליין זצ״ל ואשתו מרים ע״ה,

הי׳ חזן ושוחט בק״ק דונסרדאהלי

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם יצחק ומתתיהו גריינר ורחל קוגלר לבית גריינר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מיכאל גרינפלד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת רחל לבית שורין,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי לאלי, נספה בשואה במחנה־עבודה, הי״ד

סבתי מרת גיטל גרינפלד, נספתה באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם מרים האר לבית גרינפלד

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אליעזר בן ר׳ אברהם גריינר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת שבע בת ר׳ יצחק האר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שמעון בן ר׳ אליעזר ז״ל, נפטר י״א תשרי תש״ו

אשתו בלומה בת ר׳ דוד וייס ובתם זיסי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יעקב בן ר׳ אליעזר , אשתו מרת דבורה בת ר׳ שמואל קלנר

ובנם שמואל, נספו כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ מנדל בן ר׳ אליעזר ואשתו מרת שרה בת ר׳ משה ריינר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת שרה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת רחל (פריד), **בנה יוסף ובתה אוה,** נספו כ״ז סיון תש״ד

אחיותי הינדי, גיטל וחוה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אשתי מרת אסתר בת ר׳ ראובן כהן

וילדי אברהם, מינדל, מלכה וראובן,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, אחיהם, בעלה ואביהם בנימין זאב גריינר

זכרון נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' שלמה זלמן גרינוולד בן אסתר יטל ז"ל,

נלב"ע ערב שבועות

אמי מורתי מ"ת גנענדיל בת רכל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי: משה ויעקב, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יצחק, נספה י"ב שבט תש"ה, הי"ד

אחי בנימין, נספה י"ט שבט תש"ה, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם גיטל רוט לבית גרינוולד

זכרון עולם

לזכר נשמות

חמי ר' אידל שמואל בן ר' פייש הלוי ואסתר גרינוולד ז"ל,

נפטר בסרדאהלי

חמותי מרת חנה בת ר' אביגדור ולאה קליין ז"ל,

נפטרה בסרדאהלי

בעלי ר' אברהם יהודה הלוי גרינוולד ז"ל,

נפטר כ"ח סיון תשכ"ה, בתל־אביב

בננו הילד יעקב ז"ל, נפטר כ"ד טבת תרפ"ז, בפרשבורג

גיסתי מ"ת אסתר ובעלה ר' יהודה גולדברגר, מסרו נפשם על

קידוש־השם בשואת אירופה, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ובנם ארמין ז"ל, נפטר בסרדאהלי

גיסתי מרת לאה, בעלה ר' יעקב גרינוולד, בנם יצחק ובנותיהם

אסתר יטל, ינטל ושרה, מסרו נפשם על קדה"ש, כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

גיסתי מרת הנדל ובעלה ר' יעקב רוט,

מסרו נפשם על קידוש השם בשואת אירופה, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי כלתם, אשתו וגיסתם הגב' בלומה גרינוולד

זכרון נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' הלל **בן** ר' יעקב צבי **גוטליב**,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת שרה **בת** ר' צבי **וולנר**,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו אליעזר יום־טוב, נספה במחנה־עבודה, הי"ד

אחינו יעקב ושלמה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

סבנו ר' הרש וולנר ז"ל (מויצן),

שהיה מ„אומרי התהילים" הידועים בסרדאהלי

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם אלכסנדר ובתם חוה וייס לבית גוטליב

גלעד

לזכר נשמות

יקירינו שנרצחו בידי הנאצים ימ"ש ומקום קבורתם לא נודע

אבי מורי היקר ר' לוי חיים **בן** ר' אידל שמואל **גרינוולד**

נרצח ב' אדר תש"ה, בליגטפאלו, הי"ד

אמי מורתי היקרה מרת אסתר טושנה **בת** ר' יעקב **לבית שפיצר**,

נרצחה בברגן־בלזן, הי"ד

אחי היקר שרגא פייש **בן** ר' לוי חיים הי"ד

אחותי היקרה זיסל **בת** ר' לוי חיים,

נרצחה בברגן־בלזן, הי"ד

יהי זכרם ברוך ולעולם לא ישכח מן הלב

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יוסף גרינוולד

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יצחק בן ר׳ שמעון גרינברג,

נספה א׳ חשון תש״ה, במחנה־הריכוז מילדורף, הי״ד

אמנו מורתנו מרת לאה בת ר׳ מרדכי פישר ע״ה,

נפטרה י״ד אדר תשל״ב, בירושלים

אחינו גרשון בן ר׳ יצחק,

נספה במחנה־הריכוז שליבן, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם מגדה ובנם יוסף גרינברג

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ ברוך בן ר׳ צבי גובי,

נספה בכ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מלכה בת שורצל לבית קאופר ע״ה,

נפטרה י״ב חשון תש״ג

אחי צבי ואליעזר, ואחיותי פרדל ובריינדל,

נהרגו על קידוש השם באושוויץ, ביום כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי מרים וייס לבית גובי

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אליהו בן ר׳ שמואל גולדנר (משומוריא),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת צ׳רנא בת ר׳ משה בונדי,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם זהבה וייס לבית גולדנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' שמואל בן ר' שמחה גרינברג,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת חוה (פרידה) **בת ר' יוחנן גרינפלד,**

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי לילי, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיה יצחק גרינברג

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' מיכאל בן ר' יעקב גלאץ (מכפר בש), ז"ל

נפטר בשנת תרע"ט

אמי מורתי מרת **הנדל בת** מרת **שרה לבית ראב,**

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת **יולן בת** מרת **הנדל גלאץ,**

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת **שרה** (שרי), **בעלה** ר' **שמואל פליישמן ובנם אנדי,**

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת **בלומה** (ברטה) **ושני ילדיה,**

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי שלמה בן ר' מיכאל, נפל בחזית רוסיה בשנת תש"ב, הי"ד

אחי ר' גבריאל בן ר' מיכאל גלאץ ז"ל

דודי ר' גרשון בן ר' יעקב גלאץ ואשתו מרת מטילד לבית בלת,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי ר' אליעזר בן ר' יעקב גלאץ ואשתו מרת לינה לבית פישר,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

חמתי מרת גולדה בת מרת פייגה ליכטנשטיין,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם גלאץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ ישעיהו גרינפלד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת פאני גרינפלד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת מרים וילדיה: זאב, ארוין ואדית,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת יוכבד וילדיה: יוסף ומרטה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת אילונה ובתה אוה

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותן אלה גוטמן לבית גרינפלד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ דב גרינוולד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת גיטל בת מר אדולף,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי שמעון בן ר׳ דב גרינוולד, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת פפי נוימן ומשפחתה, נספו בשנת תש״ב, הי״ד

דודתי מרת רוזה פרנקל ומשפחתה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי שמעון וייס, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ יוסף וייס ומשפחתו, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי קובי וייס, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בת־דודתי אסתר שטיינר ז״ל

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה (שרי) וולנר לבית גרינוולד

זכרון עולם

לזכר נשמות

בעלי ר' משה בן ר' מאיר גרינפלד,
נספה ג' ניסן תש"ה, במחנה־הריכוז מילדורף, הי"ד

אבי מורי ר' אברהם בן ר' יוסף וייס ז"ל,
נפטר ט"ו בשבט

אמי מורתי מרת נחמה (נטי) בת ר' ליב ופראדל גולדשטיין ע"ה,
נפטרה י"א אלול

אחי ר' יוסף וייס ואשתו מרת צילה הי"ד
אחי ר' משה וייס ואשתו מרת אלזה הי"ד
אחי מר מקס וייס ואשתו מרת שרלוטה הי"ד
אחי ר' אנשל וייס ואשתו מרת חוה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אחי ר' זאב (וילי) וייס ואשתו הי"ד
אחי ר' לייב (לצי) וייס הי"ד
אחותי מרת רחל, בעלה ר' משה וולנר וילדיהם יהודית, ארמין ווולי,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת שרה (סידי), נספתה ט"ז אלול תש"ד, הי"ד
ובעלה מר דולי פולק הי"ד

חמי ר' מאיר גרינפלד, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

חמותי מרת בלימה גרינפלד ע"ה, נפטרה י"ב שבט

בני ר' שמעון בן ר' משה גרינפלד ז"ל,
נפטר י' כסלו תשכ"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי פֶּילֶה פרדל (פני) גרינפלד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ **אברהם** (**ארטור**) **בן** ר׳ **יעקב דייטלבאום**,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת **גיזלה בת** ר׳ **אלכסנדר** רוידר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותי **אריקה** וחוה, וסבתי מרת **אירמה** רוידר,

נספו כ״ז סיון תש״ד

דודי מר **ברנט** רוידר, נספה במחנה־עבודה בבודאפשט, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם הרטה כוכבי לבית דייטלבאום

מזכרת נצח

לזכר נשמות

משפחת דויטש משומוריא (סמוריין)

ולזכר נשמות

אביו ר׳ ישעי׳ **צבי בן** ר׳ **יהודה לייב** דויטש,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמו מרת **שיינדל בת** ר׳ **ברוך** (**לוריא**),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיו ר׳ **משה אברהם**, נהרג במחנה־העבורה זיגנדורף, הי״ד

אשתו מק״ק יוקא מרת שרה רייזל **בת** ר׳ **אברהם צבי לאיפר**

ובתה אדית־פרחה, נהרגו עקה״ש באושוויץ, כ״ו סיון תש״ד

קרוביו ר׳ **יעקב בן** ר׳ משה הירשפלד **ואשתו** מרת **פאולה לבית שענטאל**,

נהרגו באושוויץ עקה״ש, בשנת תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

שהונצחו על־ידי בנם ר׳ דוד דויטש ז״ל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יעקב בן שלומון דוד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת פרידל בת ר׳ יוסף (לבית אהרנפלד),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי היקרה פלורה בת ר׳ יעקב,

נפטרה ממחלה באושוויץ בשנת תש״ה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיה אלכסנדר דוד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ זאב (וילמוש) בן ר׳ יונה האר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת אסתר לבית גרינפלד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יוסף, אשתו יולן לבית שטרן וילדיהם אלכסנדר ואוצ׳י,

נספו על קידוש השם בשואה, הי״ד

אחי משה, אחותי חנה, בעלה מר ברנט רוזנר ובתם,

נספו כ״ז סיון תש״ד

אשתי מרת ברטה לבית נידרמן ובתי ז׳וז׳ה,

נספו כ״ז סיון תש״ד

גיסתי אסתר האר לבית וייס, נספתה באושוויץ, כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

אחי אמיל, נספה בפלוגת־עבודה בחזית הרוסית, הי״ד

אחי יעקב ז״ל, נפטר ג׳ אלול תשכ״ט

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אלכסנדר האר

זכרון עולם

לזכר נשמות

מרת מלכה הירשלר בת מרן רבי אהרן שמואל אסאד זצ״ל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בעלה הר״ר שמעון הירשלר ז״ל

בנה ר׳ עזרא, רעייתו ושבעת ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד

בנה ר׳ מרדכי, רעייתו מרת פרדל ובתם אסתר,

נספו כ״ז סיון תש״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי נכדתה גב׳ חיילה שור לבית גבירץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אבנר בן ר׳ יהודה ליב הורוביץ,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת רחל בת ר׳ שמואל טרשלר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אברהם מאיר, נפטר באוקראינה, בחודש טבת תש״ג, הי״ד

אחותי מרת שרה מינדל, בעלה מר שאנדור מזאי, בנה ובתה,

הוגלו מפרשוב בשנת תש״ג, הי״ד

אחותי מרת סימא ברכה, בניה דוד שמואל ופתחיה,

נהרגו באושוויץ עם קדושי קהילת שארוואר, ט״ז תמוז תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם חוה (אדית) רוטשילד לבית הורוביץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יששכר דב בן ר׳ צבי הרנפלד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו נתן וצבי בני ר׳ יששכר דב הרנפלד,

נספו כ״ז סיון תש״ד

דודתנו מרת חנה בת ר׳ אברהם שטרן ע״ה

קרובינו מר שאמו לוינגר, אשתו מרת ברטה וילדיהם נגדור וארמין, הי״ד

קרובינו משפחת קוילייש

שגורשו ונספו בשנת תש״א בקמניץ פודולסק, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם גלי אדלר, רחל שורץ ומרים שטרן לבית הרנפלד

זכרון עולם

לזכר נשמות

גיסי ר׳ חיים יוסף צבי בן ר׳ משה הובר,

נהרג באוקראינה בשנת תש״ב

אחותי לאה בת ר׳ חיים,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בנות אחותי בלומה, חוה וחנה בנות ר׳ חיים יוסף צבי,

נספו כ״ז סיון תש״ד

אחי ר׳ יצחק בן ר׳ חיים שולץ,

נהרג באוקראינה בשנת תש״ג, הי״ד

גיסתי מרגיט בת ר׳ גבריאל שטרן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בת אחי טרי בת ר׳ יצחק שולץ,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי אחותם טובה גלנדואר לבית שולץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ אשר בן ר׳ אהרן הולצר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת דייכה בת ר׳ מאיר ע״ה,

נפטרה ביום כ״א שבט תש״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם אהרן, בתם חיה ובנם מנחם מאיר הולצר

זכרון עולם

לזכר נשמות

מרת שיינדל וויינברגר,

אלמנת הרב אב״ד מו״ה שמואל לוי וויינברגר זצ״ל בז״ש,

נהרגה על קידוש־השם, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחה על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה בן ר׳ חיים ליב ויינר ז״ל,

נפטר ג׳ אלול ת״ש

היה גבאי חברה קדישא, מוהל ובעל תפילת כל נדרי עשרות בשנים

אמי מורתי מרת קילא בת ר׳ משה ע״ה,

נפטרה ט׳ תמוז תרצ״ד

אחותי מרים, נספתה באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הבחור חיים ליב, נהרג ג׳ אדר תש״ה במחנה־עבודה, הי״ד

דודתי מרת רויזא בת ר׳ חיים ליב ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם פסיל־פירושקה ויינר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מיכאל בן ר׳ חיים ליב ויינר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת לאה בת ר׳ יהודה צבי כהן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי חיים ליב, נספה אייר תש״ה, הי״ד

אחי דוד ואחיותי מרים ופרידה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שכנתי הדודה **בלאו,** נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם שרה פליישמן לבית ויינר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ צבי בן ר׳ דוד וולנר ז״ל,

נפטר ח׳ דחנוכה

אמי מורתי מרת חוה בת מרת שרה לבית וסלי ע״ה,

נפטרה ערב חודש תמוז

אחי ר׳ משה בן ר׳ צבי וולנר, אשתו מרת דבורה בת מרת אסתר כהן

וילדיהם: דוד ז״ל, **אפרים וחוה,**

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הבחור דוד, נעדר במלחמת־העולם הראשונה, הי״ד

אחי ר׳ יוסף, אשתו מרת שרה לבית שורץ ושמונת ילדיהם,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחותי מרת אסתר שטרן בת ר׳ צבי וולנר

ובעלה ר׳ שמואל בן ר׳ גבריאל שטרן,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם לאה שורץ לבית וולנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

הרב ר׳ הלל וייס, מגיד שעור בבית־המדרש חברא קדישא,

אשתו בת הר״ר יהודה שווארץ ז״ל ובתם מלכה ויתר ילדיהם

שנספו בשואה על קידוש־השם ביום כ״ז סיון תש״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מה״ר יוחנן **בן** ר׳ **בנימין זאב** ווזנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת ממלא **בת** ר׳ שלמה,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם אלעזר אלי׳ ווזנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ קלמן **בן** ר׳ וולף ווזנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי שלמה בן ר׳ קלמן ווזנר, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי שרגא בן ר׳ קלמן ווזנר, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי חוה בת ר׳ קלמן ווזנר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבתי מרת **מרים** ווזנר, **וסבי** ר׳ **דוד פליישמן**,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתו ואחותם יהודית קראוס לבית ווזנר

זכרון נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ שלמה פלק ווזנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת פינקל בת גנגדל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו מאיר ליב, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

קרובותינו העלמות **פאולה ולינקה הרצוג,** נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודנו ר׳ מיכאל ווזנר ורעייתו אסתר לבית שרייבר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ובנם קורנל, שנהרג במחנה־עבודה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ורה פליישמן לבית ווזנר ובנם דוד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יונה בן ר׳ זאב וולף ווזנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת חנה־ינקה בת ר׳ זאב וולף פישר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותינו פדורה וצציליה ווזנר,

נספו כ״ז סיון תש״ד

סבתנו מרת ברטה פישר (לבית שוורץ),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ולזכר נשמות דודינו, דודותינו וכל בני משפחותינו היקרים

שנספו בשואה על קידוש השם, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם: אנצי, בבה והדה לבית ווזנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ מאיר בן ר׳ זאב ווזנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת חיה בת ר׳ שלמה פונגר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו ר׳ אברהם משה צבי, אשתו לילי ובנם יוסף,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו אהרן שמואל, שרגא יהודה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותינו גיטל (טובה), פייגעלע (צפורה), הי״ד

דודנו ר׳ צבי (הרמן) בן ר׳ זאב ווזנר ואשתו יטא,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יוסף ווזנר ובנותיהם חיה שרה וייס, יונה קראוס ורחל אונגר

לבית ווזנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אביגדור בן ר׳ חיים וייל, ז״ל, נפטר שמיני של פסח ת״ש

אמי מורתי מרת טייכל (אנטוניא) בת מרת חנה לבית שיק, ע״ה, נפטרה י״ד אדר

אחותי מרת אילונה, בעלה ר׳ פנחס טאובר ושלוש בנותיהם (מ־מאגנדורף),

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת יולן, בעלה ר׳ מיכאל כהן, בנם ובתם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אַחַי יוסף ויהודה, נספו באוקראינה בשנת תש״ג, הי״ד

ואחי נתן שנספה בשואה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יונה וייל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת בילה וייס בת ר׳ יחזקאל שלזינגר,

נספתה באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי גבריאל משה, בן ר׳ יוסף וייס ז״ל, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתה ואחיה רחל לוסטיג לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת רייזל וייס בת ר׳ משה טאובר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת יטל בת ר׳ גבריאל וייס, בעלה ר׳ נפתלי אפרים

בן ר׳ אליהו שוצאנגל ובתם מירל קילה (מקומארום), נספו כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת שרה קילה בת ר׳ גבריאל וייס,

בעלה ר׳ שמעון בן ר׳ צבי וייס ובנם צבי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנה ואחיהם זיגמונד וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ אהרן דוד בן ר׳ צבי וייס ז״ל,

אמנו מורתנו מרת מרים בת מרת יטל ע״ה,

אחותנו יטל ע״ה, נפטרה בדונאסרדאהלי

אחותנו זהבה, נפטרה בדרך לאושוויץ, הי״ד

אחינו ר׳ משה, נפטר במחנה־עבודה ע״י הנהר דון ברוסיא, הי״ד

אשתו מרת אירמה לבית פולק, ילדיהם אהרן דוד, וורה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

וזכרון נצח לזכר נשמת

בעלי ר׳ מרדכי ד״ר דויטש, נפטר במחנה־עבודה אי־שם, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה דויטש לבית וייס ובנם גבריאל וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ מיכאל בן ר׳ שמואל זנוול וייס,

אמנו מורתנו מרת מרים בת ר׳ שלום לבית פייגלשטוק,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם האחים וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ שמואל זנוול וייס,

אמי מורתי מרת מרים בת ר׳ משה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אברהם יעקב, אחיותי בילה, מירל, בלנקה ועליזה, הי״ד

אחי ישראל אשר, נפטר כ״ז אייר תש״ה, הי״ד

אחי שמואל זנוול, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

גיסי ר׳ שלמה וייס, אשתו (אחותי הבכירה) מרת רבקה וילדיהם,

זקנתי מרת מרים בת ר׳ אברהם יעקב, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יהודה וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יוסף בן ר׳ נתן וייס,

אמי מורתי מרת רחל בת ר׳ יששכר, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי נתן, נפטר במחנה־עבודה בבודאפשט, בחודש כסלו תש״ה, הי״ד

אחי דב ז״ל, נפטר ז׳ סיון תרצ״ג

אחותי רזי, גורשה מטופולצ׳אני לאושוויץ, בשנת תש״ב, הי״ד

אחותי אסתר ע״ה, נפטרה ב׳ סיון תשכ״ה

בעלי ר׳ שמואל בן ר׳ יצחק וייס,

נפטר במחנה־העבודה קסג, ט״ו בשבט תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם, אחותם ואשתו חוה (פני) וייס

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ שמחה בן ר׳ שמואל זנוול וייס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת שרה לאה בת ר׳ יצחק שמואל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת זלדה ושני ילדיה, נהרגו י״ז תמוז תש״ד, הי״ד

אחינו הבחור אהרן משה ז״ל, נפטר ז׳ חשון

אחינו הבחור אברהם יעקב, נפטר א׳ דפסח תש״ה, הי״ד

אחינו הבחורים יששכר דוב וגדליה, נפטרו במחנות־עבודה, הי״ד

דודנו ר׳ יששכר דב בן ר׳ שמואל זנוול וייס הי״ד, אשתו מרת מינדל בת

ר׳ שמואל בונהאדי ובנם משה יעקב, הי״ד, נספו י״א תשרי תש״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם שלמה אריה, יצחק ויוסף וייס וחנה אלפר לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אברהם יעקב בן ר׳ שמואל זנוול וייס,

נפטר על־יד דכאו בחודש ניסן תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת הינדל בת ר׳ יוסף גולדשטיין,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי אסתר, נפטרה בברגן־בלזן, אייר תש״ה, הי״ד

אחותי צורטל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבי ר׳ יוסף בן ר׳ יהושע גולדשטיין (מ־שומוריה), נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבתי מרת יוליא בת ר׳ דוד שטרסר, נספתה כ״ז סיון תש״ד

בניהם: מר אלבין, נספה בקומארום, הי״ד, ומר יוליוס, הי״ד

בתם מרת נלי, בעלה וילדתם, נספו י״ח תמוז תש״ד, הי״ד

אבי סבתי ר׳ דוד שטרסר (מכפר בֶּש), נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתו מרת הרמינה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהן יהושע וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת שינדל וייס בת ר' אליעזר הכהן

ובניה משה ושרגא, הי"ד

נהרגו על קידוש השם באושוויץ, ביום כ"ד סיון תש"ד

עם קדושי קהילת גוטא שגורשו מגיטו קומארום, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי חיים זאב וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת רחל וייס בת ר' אליעזר כהן, הי"ד

ילדי: מרדכי ואשר, הי"ד

הוגלו מגיטו קומארום ונהרגו על קידוש השם.

ביום כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בעלה ואביהם משולם וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' צבי בן ר' משה גרשון וייס,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת מלכה בת ר' ברוך,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ברוך, נספה במחנה עבודה, הי"ד

אחותי רייזל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם משה גרשון וייס

זכרון עולם

לזכר נשמת

אבי מורי ר׳ מיכאל צבי (ארמין) בן ר׳ פנחס וייס,

נספה בשואה, בחודש כסלו תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי בתו נלי גולדברגר לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יעקב שמואל בן ר׳ יוסף וייס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת בלימה בת ר׳ יהודה צבי כהן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו ר׳ משה דוד בן ר׳ יעקב שמואל וייס ז״ל,

נפטר חודש אלול תשל״ב

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם הינדה ובניהם חיים זאב, יוסף ומרדכי וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מר זיגמונד בן ר׳ משה וייס ז״ל

אמי מורתי מרת מ מי בת ר׳ משה בריל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי זאב, נספה בבודאפשט, בחודש טבת תש״ה, הי״ד

דודי מר מאנו בן ר׳ משה בריל,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי מר ג׳ולה בן ר׳ משה בריל, אשתו מרת יולן ובתם ז׳וז׳י,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם לילי וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יהודה בן ר׳ מרדכי וייס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת דבורה לבית לופטיג,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם פרנציסקה הופבאואר לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ השיל צבי בן ר׳ יוסף וייס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת בריינדל בת רבקה וייס,

נפטרה בדונאסערדאהעלי ביום ו׳ חשון תש״ב, ז״ל

אחותי מרת אסתר בת ר׳ השיל צבי וייס, בעלה וילדיה,

שנספו בשואה בשנת תש״ב, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם רחל גרין לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ בנימין בן מר מקס וייס ז״ל

אמי מורתי מרת אסתר נטי לבית פליישמן ע״ה

אחי מקס ז״ל ואחי אריה ז״ל

אחי ר׳ קלמן, אשתו מרת גיטל לבית שטרן ובנותיהם פיילה וגיטל,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמואל וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אשר בן מרת אסתר וייס, ז״ל

אמי מורתי מרת גננדל בת ר׳ שמחה לוסטיג,

נפטרה בברגן־בלזן בשנת תש״ה, הי״ד

אחותי מרת הנדל ובתה יוליה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותה מרטה גולדשמידט לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת מרים וייס בת ר׳ ישעיהו גרינפלד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ילדי: אדית, זאב וארווין,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בעלה ואביהם מרדכי וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אביגדור בן ר׳ צבי וייס, ז״ל,

נפטר ג׳ מרחשון תש״ד

אמי מורתי מרת רייזל בת ר׳ שמחה היבש,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת חנה, בעלה מר זיגה הנדלר ובנותיהם אדית ואוה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיה פנחס וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יוסף ויינר **בן** ר׳ **פישל**, נספה כ״ד כסלו תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת רחל **בת** ר׳ **שמואל**,

נפטרה בתאריך לא ידוע באושוויץ, הי״ד

אחותי אילנה **בת** ר׳ יוסף, נפטרה בברגן־בלזן בתאריך לא ידוע, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיה דב ויינר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ **אפרים בן** ר׳ **שמעון** ויינשטנגל,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת שרה **בת בלומה** ע״ה,

נפטרה ד׳ אדר תרפ״ה

אחותי נחמה, **אחי אברהם ואחי משה**, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ שמואל **בן** ר׳ שמעון, מכפר קירט, גורש מפרשבורג, הי״ד

ורעיתו מרת **מרים** ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם אירנה דודוביץ לבית ויינשטנגל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שמחה **בן** ר׳ **שלום** ווזנר ז״ל,

נפטר כ״ג תמוז תרצ״ח

אמי מורתי מרת שרה **בת** ר׳ **אברהם**,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי משה ישמואל בני ר׳ שמחה, נספו באוקראינה, בשנת תש״ג, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם חיה קרקאור לבית ווזנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ ברוך בן ר׳ שלמה ווייס ז״ל,

שנפטר בשיבה טובה בשבת תשובה שנת תרח״צ

אמי מורתי מ־ת צילה בת ר׳ יצחק הובר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ מאיר בן ברוך ווייס ז״ל, שנפטר ביום כפור תשט״ו

אחי ר׳ אליהו בן ברוך ווייס ז״ל, שנפטר כ״ז אייר תשל״א

גיסתי מרת רחל הובר וילדיה מיכאל, מרטה וזיזי שנקטפו בדמי ימיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ עקיבא בן ר׳ יצחק הובר ז״ל, נפטר בשיבה טובה בתשי״ז

אשתו ושמותת ילדיהם, שנהרגו עקה״ש, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם דוד ווייס, יוזפינה גובי לבית ווייס ושמעון הובר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ גרשון בן ר׳ זולף וייס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת סופיה בת ר׳ יעקב פולק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אַחַי יֶנו וזולי, נספו באוקראינה בשנת תש״ב, הי״ד

אחי לוי ז״ל, נפטר ט״ו אייר תשל״ד

אבי מורי ר׳ יצחק בן ר׳ שלמה וצלר (מסאס),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת אסתר בת מרים סמק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ יצחק בן ר׳ יוסף וייס (מסאס), נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת פפי בת מרים סמק, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם טובה, בנם זאב וייס ורעיתו אליזבט לבית וצלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יחיאל בן ר׳ יוסף וצלר, ז״ל,

נפטר י״ח טבת ת״ש

אמנו מורתנו מרת גיטל בת ר׳ אברהם לייטנר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו יוחנן, הי״ד

גיסתנו מרת לילי וצלר לבית וינר ובתה אסתר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם האחים וצלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

דודנו ר׳ יששכר דוב בן ר׳ יוסף וצלר, ז״ל, נפטר כ״ב אדר תרצ״ה

רעיתו מרת רגינה לבית קופשטיין, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בנם ר׳ יוסף, רעיתו מרת קלרה לבית גולדשטיין ובתם, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתם מרת מנצי שפינר לבית וצלר וילדתה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודנו ר׳ יוסף יהודה בן ר׳ מרדכי וייס ורעיתו מרת רגינה לבית וצלר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בנם ר׳ אהרן ורעיתו מרת בלומה לבית נויהאוזר, נספו כ״ז סיון תש״ד

בנם ר׳ יצחק אייזיק, רעיתו מרת חיילה לבית ברויאר וילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בתם מרת אסתר, בעלה ר׳ אהרן יוסף וייס וילדיהם, נספו כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

בת דודתנו מרת שרה (שרלוטה) גרינזולד, בעלה ר׳ שמואל (שאמו) ובנם יוסף,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

קרובנו יוסף וינר, נספה בפלוגת עבודה באוקראינה בשנת תש״ב, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי משפחת וצלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מו"ה פנחס בן מו"ה יוסף וצלר, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת עלקה בת מו"ה נתן רכניצר, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת רימשל, נספתה ג' דחוה"מ סוכות תש"ה, בעלה מו"ה יוסף בן מו"ה יחזקאל שלזינגר, הי"ד, ובתם הנדל, נספתה ג' דחוה"מ סוכות תש"ה, הי"ד

אבי מורי מו"ה שלמה מאיר בן מו"ה יהודא ליב פשקוס, זצ"ל, נפטר י"ב סיון

אמי מורתי מרת טויבה בת מו"ה ישראל פולק, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי: הבחור בנימין, נספה ח' אדר תש"ה, הי"ד, הבחור יוסף צבי, נספה אדר תש"ה, הי"ד, הבחור ברוך שלום, ז"ל, נפטר ב' כסלו, ואחותי חנה פרדל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו מו"ה מאיר בן מו"ה שלום פריי, ז"ל, נפטר ג' אלול תרצ"ט

אשתו מרת פראדש בת מו"ה בנימין פשקוס, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם יוסף וצלר ואשתו בילה לבית פשקוס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' צבי יהודה בן הר"ר משה וייס,

נספה ח' ניסן תש"ה, הי"ד

אמנו מורתנו מרת יטה בת ר' יהושע גולדשטיין,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו הבחור יהושע בן ר' צבי יהודה וייס,

נפטר ממחלה שחלה במחנה־ריכוז, י"ד סיון תש"ה, הי"ד

דודנו ר' ליפא יום־טוב בן ר' יהושע גולדשטיין, רעיתו מרת רייזל

וילדיהם: מאיר, יהושע ועזרא

בתם מרת יהודית עם בעלה ר' משה פישר ויוצאי חלציהם,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם יעקב קאפל וייס ובנותיהם יהודית הנדלר וזעמעלה קליש לבית וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אבא חייא בן הרב דוד וסלי זצ״ל

נפטר ו׳ אדר תשכ״ג

אמי מורתי מרת מרים בת ר׳ מרדכי אנגל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הבחור משה בן ר׳ אבא חייא, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי זיסל בת ר׳ אבא חייא, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי בריינדל בת ר׳ אבא חייא, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי אסתר בת ר׳ אבא חייא, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם ברוך וסלי

זכרון עולם

למשפחת ויינברגר מכפר קארצ׳א

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ חיים בן ר׳ הלל ויינברגר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מ־ת שרלוטה בת ר׳ שאול,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי דני (דוד) **ואשתו לינה,** נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי גבריאל (גבור), נהרג במחנה־העבודה בור, הי״ד

אחי מיכאל, הי״ד

אחותי מרת הרמין ובעלה ר׳ הרש (השי) פליישמן וילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם הלל ויינברגר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יום־טוב בן ר׳ יוסף וימר ז״ל

אמי מורתי מרת שרה בת ר׳ קלמן אנגל ע״ה

אחי ר׳ יוסף, אשתו מרת אדל ושלושה ילדיהם,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ד, הי״ד

אחותי מרת אסתר, בעלה מר מנדי וייס ושלושה ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ ירמיהו, אשתו מרת אסתר ושלושה ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יצחק, אשתו מרת גיטל ושני ילדיהם,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ נתן, אשתו מרת לינה וחמישה ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם הרמינה קסטנר לבית וימר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ עקיבא בן ר׳ אליעזר זלצר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת חיילה זלצר בת ר׳ שלום ווזנר, ע״ה,

נפטרה י״ז טבת תש״ג

אחי יוסף בן ר׳ עקיבא זלצר, ז״ל, נפטר ג׳ חשון תרצ״ג

אחי שמואל שלמה בן ר׳ עקיבא זלצר, ז״ל, נפטר כ״ה כסלו ת״ש

אשתי מרת גננדל זלצר בת ר׳ יחזקאל אלטמן, ע״ה,

נפטרה ד׳ אייר תשל״ב

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם בנימין זלצר

זכרון עולם

לזכר נשמות הורינו ואחינו היקרים

אבינו מורנו מו"ה אהרן בן ר' משה הלוי טאובר זצ"ל

ראש הקהל של קהילת שומוריא (סאמאריין),

נספה באושוויץ ח' מרחשון תש"ה, הי"ד

אמנו מורתנו מרת פייערל בת מו"ה דוד בישיץ, ע"ה, נפטרה י"ח ניסן תרצ"ט

אחינו הבחור יחיאל, נספה באושוויץ, הי"ד

אחינו הבחור בנימין זאב, נספה במחנה עבודה בשנת תש"ב, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם משה ובנותיהם שרה (פליישמן), ד"ר יוליה ובלנקה טאובר

וערך עליה העולה והקטיר עליה חלבי השלמים...

ודם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו כי דורש דמים אותם זכר...

לזכר נשמות

אבי מורי מהור"ר רפאל בן מהור"ר עזריאל הלוי טאובר זצ"ל,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת ייטל בת מהור"ר יהודה קעניג זצ"ל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי הבחור עמרם משה, נספה באושוויץ והיארצייט שלו נקבע לכ"ז סיון, הי"ד

אחותי מרת רחל לאה ובעלה מהור"ר פנחס שלום פארגעס ויוצאי־חלציהם,

נספו י"ז בתמוז תש"ד, הי"ד

אחי הבחור יששכר דוב, נספה באושוויץ והיארצייט שלו נקבע לכ"ז בסיון, הי"ד

אחותי זיסל, אחי הבחור יהודה, אחותי אסתר רייזל, אחותי מרים ואחי הבחור אהרן,

נהרגו על קידוש־השם, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

לזכר נשמות

חותני מהור"ר ר' יעקב צבי בן ר' יצחק פאלק, זצ"ל, נפטר י"ג חשון תשל"ד

אשתו מרת דבורה בת ר' אהרן קאהן זצ"ל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בנם הבחור אהרן, בתם הינדא, בנם הבחור משה, בנם הבחור שמואל, בנם הבחור חיים אלעזר, בתם רייזל ובנם הבחור גרשון אברהם,

נהרגו על קידוש־השם כ"ז סיון תש"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יחיאל הלוי טאובר ואשתו רחל לבית פאלק

ארץ על תכסי דמם...

לזכר נשמות

אבי מורי מהור״ר אבא חייא בן מהור״ר עזריאל הלוי טאובר זצ״ל,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת חנה לאה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת מחלה ובעלה מהור״ר ישעיהו וואסערמאן ויוצאי־חלציהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הבחור יצחק אהרן ז״ל, נפטר ממחלה שנגרמה מהעינויים שבמחנות הצורר בכ״ד ניסן תש״ו, **אחי הבחור יוסף, אחי הבחור אליעזר דוד, אחי הבחור עזריאל, אחי הבחור יחיאל מאיר חיים, אחותי רחל, אחותי מרים, אחותי אסתר ואחותי** עלה צביה, נהרגו על קידוש־השם כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמואל הלוי טאובר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מהו״ר ר׳ יחיאל ב״ר יוסף טאובר, ז״ל, נלב״ע כ׳ שבט תרצ״ב

אמנו מורתנו מרת חיה לאה בת ר׳ אברהם,

נהרגה על קידוש־השם כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ולזכר נשמות אחיותינו

מרת מרים ובתה אידל, מרת שרה ובעלה ר׳ ישראל בר׳ אברהם לוינגר ובנם יחיאל, מרת רבקה, מרת רחל, מרת חנה, שנהרגו על קידוש־השם בשנות השואה, הי״ד

ולזכר נשמת

אחינו הבחור יוסף, שנהרג על קידוש־השם במוצאי יום כפור תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם

חזקי־ה וריזל גבירץ (לבית טאובר), אליעזר ודבורה גינסברגר (לבית טאובר)

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אהרן בן ר׳ יוסף טאובר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת הינדה טאובר בת ר׳ יצחק הרצפלד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ואחותי יוסף, תמר־חיה ושמואל בני ר׳ אהרן טאובר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אבי־זקני ר׳ יצחק בן ר׳ משה הרצפלד ובתו חנה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ מיכאל צבי בן ר׳ יצחק הרצפלד וכל משפחתו,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם משה טאובר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שמשון בן ר׳ יוסף טאובר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת רבקה טאובר בת ר׳ יעקב אליעזר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי יעקב אליעזר בן ר׳ שמשון טאובר,

נספה י״ח אייר תש״ה, הי״ד

אחיותי ואחי חיה לאה, יסכה ויוסף בני ר׳ שמשון טאובר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם יחיאל טאובר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אנשל אשר כהן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת שרה (סֶרֶן) בת ר׳ חיים וייל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי חנה ואחי דוד, נספו בשנת תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם מאיר כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אפרים בן ר׳ שלמה כהן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת שיינדל כהן בת ר׳ אברהם פליישמן ע״ה

נפטרה י״ח אדר תרצ״ה

אמי החורגת מרת שרה כהן בת ר׳ שמואל באום,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותי חנה ויהודית בנות ר׳ אפרים כהן,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ יוחנן בן ר׳ משה ווזנר ודודתי מרת ז׳ני בת ר׳ אברהם פליישמן,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בן דודי מאיר בן ר׳ יוחנן ווזנר, נהרג בבוכנוואלד, הי״ד

דודי ר׳ דב בן ר׳ אברהם פליישמן ודודתי מרת הילדה לבית ווייס,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בן דודי יוסף בן ר׳ דב פליישמן, נספה בבודאפשט, בשנת תש״ד, הי״ד

בן דודי אברהם בן ר׳ דב פליישמן, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת הרמינקה בת ר׳ אברהם פליישמן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם מרים שולץ לבית כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אליעזר בן מר ברנט כהן,

נספה במחנה ליגטפאלי, בשנת תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת אנה כהן בת מר מקס גולדמן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי תיאודור בן ר׳ אליעזר כהן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותו טובה גולדברגר לבית כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שלמה בן ר׳ יום־טוב כהן, ז״ל, נפטר חודש כסלו תרצ״ח (1937)

אמי מורתי מרת גיטל בת ר׳ דוד וולנר, ע״ה, נפטרה חודש חשון תש״א

ולזכר נשמת בני הילד יצחק בנדיקט, נמלט מאוסטריא, מצא מחסה אצל משפחת הרמן שלזינגר בסרדאהלי ונספה עם קדושי הקהילה ביום כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ולזכר נשמות מר הרמן שלזינגר, אשתו ובנם שאני, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ולזכר נשמות ילדתי לאה (לילי) ומשפחת אחותי מרת זלמה (סֶרֶן) לייכנר ובעלה מגרוסוורדיין, שאצלם מצאה מחסה, ונספו עם קדושי הקהילה ביום ט״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחי מר אלברט בן ר׳ שלמה כהן, אשתו מרת יולן ובתם איבי מ־קומארום, נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת ברטה, ילדיה אדית, ארנה וחיים, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בעלה ואביהם ר׳ דוד גנדל, ז״ל, נפטר ו׳ טבת תש״ג

אחי דוד (דז׳ו) כהן, נספה במאוטהאוזן, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם, אמם ואחותם פרידה לבית כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' זליג בן ר' יהודה צבי כהן,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת גיזלה לבית כהן,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת מריש בת ר' זליג, בעלה מר הנריך מילר ועשרת ילדיהם,

נספו כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

אחותי שרה בת ר' זליג כהן, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי גבריאל ויונה בני ר' זליג כהן, נספו במחנה־עבודה באוקראינה, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם דוד כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מו"ה משה דוד כהן,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת הינוש כהן לבית באומל,

נפטרה בשואה בבודאפשט, הי"ד

דודי ר' הלל כהן, אשתו מרת פרידה וילדיהם אסתר ויוסף,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי מר אדולף שטיינר ואשתו מרת הנשי,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודתי מרת סאלי כהן, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם חיים ישראל כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מיכאל בן ר׳ יהודה צבי כהן,

אמי מורתי מרת חנה כהן בת ר׳ יונה ומרת שרה באומל,

אחי יוסף ויונה בני ר׳ מיכאל כהן,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם גבריאל כהן ומרים וינר לבית כהן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יצחק בן ר׳ צבי לדרר,

אמי מורתי מרת פראדל (פני) לדרר בת ר׳ אברהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ואחותי קלמן (קארול) ויהודית (יולישקה) בני ר׳ יצחק לדרר, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם לדרר ורעיתו אסתר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה חיים בן ר׳ אהרן לדרר,

אמי מורתי מרת קילה בת ר׳ צבי (הרשל) לדרר,

אשתי מרת קורנליה לבית שטרן ובני גאורג,

דודי ר׳ מרדכי בן ר׳ צבי לדרר, אשתו מרת לאה,

בנם ר׳ בנימין ומשפחתו ובנם משה,

דודי ר׳ ישראל בן ר׳ צבי לדרר ואשתו מרת חיילה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם קלמן לדרר ובתם חנה גרינהוט לבית לדרר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה בן ר׳ אברהם לוינגר,

אמי מורתי מרת שרה לוינגר בת ר׳ אברהם,

אחי ואחיותי: מגדה, אוה, אברהם, ליויה, ןלי ואמה בני ר׳ משה לוינגר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם אדית־טובה ארנוולד לבית לוינגר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ יהודה לוינגר,

נפטר במאוטהאוזן בשנת תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת פרידה לוינגר בת ר׳ משה פליישמן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי מרדכי, נפטר במחנה־ריכוז, בשנת תש״ה, הי״ד

אחותי יהודית בת ר׳ מרדכי לוינגר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבי ר׳ דוד פליישמן, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אבינו מורנו ר׳ אהרן פנחס בן ר׳ משה פליישמן,

נפטר ל״ג בעומר תש״ה, במחנה־הריכוז גונסקירכן, הי״ד

אמנו מורתנו מרת פפי פליישמן בת ר׳ משה ברוק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודנו מר הולי פליישמן, רעיתו ושלושת ילדיהם, הוגלו מברין (מורבה), הי״ד

דודנו ר׳ מרדכי פליישמן, רעיתו וחמשת ילדיהם, הוגלו מז׳ילינה, הי״ד

דודתנו מרת שרה פליישמן וחמשת ילדיה, הוגלו מפאריס, הי״ד

דודנו ר׳ יהודה פליישמן, רעיתו מרת רגינה ושלושת ילדיהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודנו ר׳ יצחק בן ר׳ משה ברוק ובנו, הוגלו מז׳ליז(סלובקיה), הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם: יצחק לוינגר, דוד פליישמן ושרה לוינגר לבית פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת יהודית לוסטיג בת ר' יוסף ראב,

נספתה באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' יום־טוב צבי בן ר' שמחה לוסטיג, אשתו מרת רחל בת ר' יעקב טרביץ

וילדיהם שושנה, גננדל ומאיר, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנה ואחיו משה לוסטיג

זכרון עולם

לזכר נשמת

אמנו מורתנו מרת יטל לוסטיג בת ר' יששכר דב וינר,

נספתה באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחה על־ידי בניה שמחה ומאיר לוסטיג

זכרון עולם

לזכר נשמת

אבי מורי ר' שלמה בן ר' מיכאל לוסטיג (מכפר קארצ'א),

נרצח בידי בריוני הכפר עם כניסת ההונגרים, הי"ד

אמי מורתי מרת רחל בת ר' מיכאל וטרזויינברגר, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' משה, נספה במחנה עבודה, הי"ד, **אשתו מרת ברטה לבית ברגר**

ובנם גרשון, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי שאנדור, נספה במחנה עבודה, הי"ד, **אשתו מרת טֶרי לבית בנדק,**

בנם מיכאל ובתם גיזלה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' אריה ליב, אשתו מרת בת־שבע (ברטה) לבית רוזנברג,

בניהם ראובן ושלמה ובתם לאה (שרלוטה), נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמעון לוסטיג

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' צבי בן ר' שלמה לייכט, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת חיה (לינה) בת ר' שלום ווזנר,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה

הונצחו על־ידי בנם שלום ובתם חוה (בטי) משה לבית לייכט

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' מרדכי בן ר' יהודה סג"ל לאוי, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת הנצ'י (הניה) בת מרת רייצל לבית בלאו,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יהודה וולף, נספה במחנה עבודה, הי"ד

אחי קלמן קלונימוס, אחיותי שרה וצפורה,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם שיינדל בינדר לבית לאוי

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מהו"ר פנחס צבי בן הרב מו"ה משה נתן לוינזון זצ"ל,

שו"ב ומו"צ בקהילת כפר בֶּש, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת הינדל בת מו"ה יונתן דוד ליכטנשטיין,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי הבחור יודא אריה, הי"ד, אחי הבחור ברוך בנדים, הי"ד

אשתי מרת לאה בת מו"ה דוד ויינברגר, בָּנַי דוד, הלל ומשה נתן ובתי ביילה,

נהרגו על קידוש־השם, כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, בעלה ואביהם אברהם חיים לוינזון

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מנחם בן מרת אסתר לאווי, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת רייצל בת מרת חנה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי ואחי אסתר ומשה נפתלי בני ר׳ מנחם לאווי,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ ירמיהו בן מרת חנה אנגל, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת שרל בת מרת חנה אנגל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת אסתר בת מרת חנה אנגל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אפרים לאווי

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחי מר זיגמונד בן ר׳ נטע צבי לייכנר, אשתו מרת ריזה לבית דנציג

ושתי בנותיהם, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ ישעיהו (שנדור) בן ר׳ נטע צבי, אשתו מרת קטיצה לבית דנציג

ובתם גיזי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי מר אדולף בן ר׳ נטע צבי לייכנר ואשתו,

הוגלו מגרוסוורדיין, ט״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יוסף בן ר׳ נטע צבי, אשתו מרת לינה לבית דנציג ובתם בוזי,

הוגלו מגרוסוורדיין, ט״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שלמה בן ר׳ נטע צבי לייכנר ואשתו מרת ינקה לבית רוזנטל,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שמואל בן ר׳ נטע צבי לייכנר, אשתו מרת סרן לבית כהן,

בתם אוה ובנם שטפן, הוגלו מגרוסוורדיין, ט״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת שרה וייס לבית לייכנר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בעלה ר׳ דוד וייס ז״ל, נפטר בישראל בשנת תשי״ד

ובנותיהם אידה ומגדה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי אחיהם ראובן לייכנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמנו מורתנו מרת מרים לייכנר בת ר' יצחק גולדברגר,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו אברהם (בנדי) לייכנר. נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניה ואחיהם יצחק ולוי לייכנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' שמואל ד"ר מדייר בן ר' משה מאיר, ז"ל,

נפטר שבט תש"א

אמי מורתי מרת מירל (מרגיט) בת ר' צבי לינקנברג,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי משה מאיר (אימרה), נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה

הונצחו על־ידי בנם ד"ר ראובן (גאורג) מדייר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' אליעזר בן ר' דוד מונק,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת פייגל מונק בת מרת גיטל ע"ה

נפטרה י"ח אדר א' תרח"צ

אחי יצחק (אוסקר) בן ר' אליעזר מונק,

נהרג במחנה־עבודה בוורונז' (אוקראינה), הי"ד

אחי יוסף בן ר' אליעזר מונק ז"ל, נפטר בשנת תרפ"ט

גיסתי אשת אחי ר' יצחק מונק, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמעון מונק

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ בער (ברנט) מילר,

נספה במחנה־ריכוז, הי״ד

אמי מורתי מרת חיילה (יוליה) מילר בת מר ליפוט שטיינר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אלעזר בן ר׳ בער מילר, נספה במחנה־הריכוז מילדורף, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותו אסתר גרינפלד לבית מילר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מיכאל ליב בן ר׳ משה מנדלסון ז״ל

נפטר י״ח אלול תרפ״א

אמי מורתי מרת דבורה מנדלסון בת ר׳ יעקב, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי: יצחק, שלמה, מאיר, שרגא, משה ויעקב בני ר׳ מיכאל ליב,

אחיותי: יהודית (קאופמן), שרה (דונט) ויונה בנות ר׳ מיכאל ליב,

נהרגו על קידוש השם בשנות השואה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם פנחס מנדלסון

זכרון עולם

לזכר נשמות

משפחת מנצר מכפר גלה

אבי מורי ר׳ נתנאל בן ר׳ נתן מנצר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת טרז מנצר בת ר׳ ברוך. נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הבחור אימרה בן ר׳ נתנאל מנצר. נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיו ישראל מנצר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו היקר ר׳ יוסף חיים שמחה בן ר׳ נפתלי הרץ נס ז״ל,

משושלת האדמו״ר מזידיטשוב זצ״ל

שימש בקודש משך עשרות בשנים כשו״ב מומחה בדונאסרדאהלי

עלה ארצה בשנת ת״ש ונפטר בכ״א כסלו תשכ״ב בתל־אביב

אמנו היקרה הצדקנית מרת שרה נס ע״ה **בת ר׳ אשר** ז״ל

היתה ידועה בדונאסרדאהלי בטוב לבה

וביתה היה פתוח לרוחה לכל נצרך ומוכה גורל.

עלתה ארצה עם אבינו היקר בשנת ת״ש

ונפטרה בה׳ טבת תש״ז בתל־אביב.

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם אשר נס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יחיאל מכל בן ר׳ קלמן נייזטץ זצ״ל,

נפטר כ״ג אדר תש״ב

אמנו מורתנו מרת רייזל טויבה נייזטץ בת ר׳ יעקב אנגל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו ר׳ אליעזר ליפמאן בן ר׳ יחיאל מכל נייזטץ,

נספה במחנה טרזיינשטאדט בשנת תש״ה, הי״ד

אשתו מרת הינדה נייזטץ וילדיהם (מיוקא), נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחינו ישראל אלחנן בן ר׳ יחיאל מכל נייזטץ, נספה במחנה־עבודה, הי״ד

אחותנו גננדל בת ר׳ יחיאל מכל נייזטץ, נספתה כ״ז סיון תש״ד

אחותנו מרת מרים בת ר׳ יחיאל מכל, בנה זאב וולף ובתה נחמה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

מרת לאה בת מרת פיגלה ובנה מיכאל, נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

מרת גיטל בת ר׳ יעקב וילדיה, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם יהודה ואלכסנדר נייזטץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ גרשון בן ר׳ שאול נויבירט ז״ל

נפטר ו׳ מרחשון תרצ״ג

אמי מורתי מרת אסתר נויבירט בת מרת גיטל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ואחותי: ישעיהו, שאול ולאה בני ר׳ גרשון נויבירט,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם שרה טאובר לבית נויבירט

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יהושע בן ר׳ שמעון נויבירט,

נספה כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מ־ת אסתר נויבירט בת ר׳ שלמה וימר,

נספתה כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחותי ואחי לאה ואפרים בני ר׳ יהושע נויבירט,

נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

דודי ר׳ נח בן ר׳ שלמה וימר, נספה במחנה־עבודה, הי״ד

אשתו מרת בלה וימר וחמשת ילדיהם. נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם פרחה כהן לבית נויבירט

זכרון עולם

לזכר נשמת

בעלי ד״ר רודולף פבני,

נפטר במחנה ליגטפאלו, י״ח ניסן תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי אשתו פאולה

מזכרת נצח

לזכר נשמת

אמי היקרה מרת אמיליה פולק־אונגר לבית שפיגל,

שנהרגה באושוויץ על קידוש השם

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחה על־ידי בתה ורה ריכטר לבית פולק

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחותי העלמה אסתר בת ר׳ יצחק פולק, הי״ד

אחותי מרת מרים בת ר׳ יצחק פולק וילדיה, הי״ד

אחותי מרת גולדה בת ר׳ יצחק פולק וילדיה, הי״ד

אחותי מרת ינטה בת ר׳ יצחק פולק וילדיה, הי״ד

אחותי מרת טאובה בת ר׳ יצחק פולק וילדיה, הי״ד

כולם נהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי אחותן ודודתם רחל וייס לבית פולק

זכרון עולם

לזכר נשמת

דודי ר׳ דוד בן ר׳ יעקב פולק,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת לינקה פולק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בני דודי אנדי, ג׳ולה, מיקי וגבי בני ר׳ דוד פולק,

נספו בשואה במחנות־עבודה, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי קרובם זאב וייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יצחק בן ר׳ שלמה זלמן פוקס,

נספה בשואה, י״ב חשון, הי״ד

אמי מורתי מרת פראדל בת חיה שרה,

אשתי מרת לאה בת ר׳ יעקב,

בני הילד יצחק יעקב,

בני הילד חיים משה,

נספו בשואה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם שלמה פוקס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שרגא שמואל בן ר׳ יונה פוקס,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מ־ת גיטל (מטילדה) פוקס בת ר׳ שלמה ווזנר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת זיפל שורץ בת ר׳ שרגא שמואל פוקס ובנה דוד,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

גיסי בעל אחותי מר אלקס שורץ, נפטר במחנה־ריכוז, הי״ד

אחותי מרת ריזל מייזנר בת ר׳ שרגא שמואל פוקס,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי יוסף בן ר׳ שרגא שמואל פוקס, נספה בחזית אוקראינה בתש״ג, הי״ד

סבי ר׳ יונה בן ר׳ שמואל פוקס ז״ל ואשתו מרת שרה לבית גלאי ע״ה

סבי ר׳ שלמה ווזנר ז״ל ואשתו מרת בילה ע״ה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יונה פוקס

זכרון עולם

לזכר נשמת

אבי מורי ר׳ מרדכי (מיקשה) פלדמר (מכפר ניק־וארקוני),
נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על־ידי בנו יונה (ינו) פלדמר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ דוד בן ר׳ גבריאל פישר,
אמנו מורתנו מרת חנה פישר בת מר הרמן ויינר,
נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת רחל האַר בת ר׳ דוד פישר
ובעלה מר הרי בן ר׳ יעקב האר,

אחותנו מרת בלה רייסמן בת ר׳ דוד פישר,
בעלה מר רודולף רייסמן ובנם גבריאל,

אחותנו מרת אילונה וייס בת ר׳ דוד פישר,
בעלה ר׳ דוד וייס ובתם אֶוה,

אחינו ר׳ אליעזר (לייש) בן ר׳ דוד פישר,
אשתו מרת מרגיט ובנם גבריאל,
הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחינו זיגה בן ר׳ דוד פישר ז״ל, נפטר בשנת תרצ״ד
אחינו משה בן ר׳ דוד פישר ז״ל, נפטר בשנת תש״ו בפרשבורג
סבתנו מרת אמי פישר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם יצחק פישר ובנותיהם
פרידה ארנטל לבית פישר וזלדה שורץ לבית פישר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יששכר דב בן ר׳ שמעון פישר, הי״ד

אמי מורתי מרת חנה פישר בת ר׳ ישעיהו שפיצר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי אסתר בת ר׳ יששכר דב פישר,

נהרגה בברגן־בלזן ביום ז׳ שבט תש״ה, הי״ד

אחי שמעון בן ר׳ יששכר דב פישר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי מר ליוש פישר, אשתו מריש (לבית ווזנר) וילדיהם, הי״ד

דודי ר׳ יודא פישר ואשתו מרת ינקה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם אטל־עדינה גירטלר לבית פישר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו מו״ה יום־טוב המכונה ליפמן בן מו״ה שמ״י פורגס זצ״ל,

נפטר י״ג כסלו תרצ״ד

אמנו מורתנו מרת ינטל בת מו״ה שמואל זנוול י״ים,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת שרה ליברמן בת מו״ה יום־טוב ליפמן וארבעת ילדיה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בעלה ואביהם מו״ה דוד יהודה ליברמן,

נספה במחנה־הריכוז מאוטהאוזן, הי״ד

אחותנו מרת חיה בת מו״ה יום־טוב ליפמן ושלושת ילדיה,

נספו י״ז בתמוז תש״ד, הי״ד

אחינו הבחור שלמה גרשון בן מו״ה יום־טוב ליפמן פורגס, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ובתם

זכרון עולם

לזכר נשמת

בעלי ר׳ שלמה בן ר׳ מרדכי פישר ז״ל,

נפטר י״ט שבט תשכ״ח

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח על־ידי אשתו יולן פישר־שוורץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אברהם יששכר בן ר׳ שמריהו פורגס,

אמי מורתי מרת אדל פורגס בת מרת גיטל קליין,

אחי ר׳ משה חיים, **אשתו** מרת חנה לבית פרוינד **וכתם** צורטל (לוטה),

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ יצחק לייב בן ר׳ **אברהם** יששכר פורגס, נספה במחנה־עבודה, הי״ד

אחי ר׳ **אליעזר** דוד בן ר׳ **אברהם** יששכר פורגס, נספה במאוטהאוזן, הי״ד

אשתו מרת פרדל (פרידה) פורגס לבית פליישמן וילדיהם פאולי וג׳ורי,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת חיה שרה (ינקה) בת ר׳ **אברהם** יששכר פורגס,

בעלה ר׳ **אביגדור** וולשטיין **וכנם** עזריאל,

נספו י״ז תמוז תש״ד, הי״ד

אחותי מרת בילה טראולה (טרי) בת ר׳ **אברהם** יששכר פורגס,

בעלה ר׳ זלמן שורץ וילדיהם רובי, בנדי ואימי,

נספו ט״ז תמוז תש״ד, הי״ד

אחותי מרת **בלומה** אסתר (בזי) בת ר׳ **אברהם** יששכר פורגס,

נספתה בחודש שבט תש״ה במחנה־הריכוז ברגן־בלזן, הי״ד

דודי ר׳ **אליעזר** בן ר׳ שמריהו פורגס **ואשתו** מרת **אטל,**

הוגלו מפרשבורג בחודש תשרי תש״ה, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם רוזליה (רוז׳י) קליין לבית פורגס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי הרה"צ ר' יצחק צבי בן ר' יצחק צבי פירסט, זצ"ל, נפ' י"ט חשון תרצ"ב
אמי מורתי הצדקנית מרת שפרה בת הרהגה"צ ר' יוסף פליישמן זצ"ל,
דיין בדונאסרדאהלי, נהרגה על־ידי הנאצים ימ"ש כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אחי הר"ר יהודה לואי, נספה בשואה, הי"ד, **אשתו מרת בילה לבית גליק,**
בתם רחל שרה, ותינוקם בן היומיים, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בתם ואחותו אסתר גדולה צייטלין לבית פירסט

מצבת קודש וזכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' בנימין מאיר בן ר' יעקב פורים, ז"ל, נפטר ביום י"ג אדר ב' תרע"ו
אמי מורתי מרת גיטל רבקה בת הרב מו"ה יצחק דויטש זצ"ל,
נשרפה על קידוש־השם באושוויץ ביום כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אשתי מרת פייגלה בת הרב מו"ה יחיאל בוים זצ"ל, בתי חיה אסתר, בתי לאה,
אחותי מרת אסתר עם המשת ילדיה, **אחותי הבתולה פערל,**
נשרפו על קידוש־השם באושוויץ ביום כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
אחי ר' יששכר דוב, הומת במחנה ריכוז בוכנוולד, כ"ה שבט תש"ה, הי"ד,
אשתו מרת רויזה לבית וינקלר ובנם בנימין מאיר,
נשרפו על קידוש־השם באושוויץ ביום י"ח תמוז תש"ד, הי"ד
אחי הבחור יודא ליב אריה, נפטר במחנה עבודה באוקראינה
והיארצייט נקבע לי"ז תמוז, הי"ד
חותני ר' אשר יצחק אייזיק בן ר' ישעי' רוזנפלד, ז"ל, נפטר ביום י"א כסלו
חותנתי מרת פעסל בת הרב מו"ה יקותיאל,
נשרפה על קידוש־השם באושוויץ ביום ח' סיון תש"ד, הי"ד
גיסי הבחור משה דוד בן ר' אשר יצחק אייזיק,
נשרף על קידוש־השם באושוויץ ביום ה' אלול תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בנם, בעלה, אביהם ואחיהם אשר משה פוריס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יהודה בן ר׳ יצחק פליישמן ז״ל,

נפטר א׳ כסלו תש״ג, ע״י נגישות השלטונות הרשעים בדונאסרדאהלי

אמנו מרת פרומט פליישמן בת ר׳ בנימין זאב,

נהרגה באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

וכל בני משפחות יצחק ויוסף פליישמן, שנהרגו באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי יצחק ויוסף פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מוה״ר יודא בן ר׳ צבי פישער זצ״ל,

נפטר כ״א סיון תשט״ז

אמנו מורתנו מ־ת פראדל פישער בת ר׳ יום־טוב מיכאל,

אחינו מנחם מרדכי בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יצחק אהרן בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יעקב יוסף בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יששכר דוב בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יונתן בנימין בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו אברהם ישראל בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יושע בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו שלמה בן מוה״ר יודא פישער,

אחינו יום־טוב בן מוה״ר יודא פישער,

אחותנו שרה בלומא בת מוה״ר יודא פישער,

אחותנו פרומעט בת מוה״ר יודא פישער,

אחותנו רחל גינענדיל בת ר׳ יודא פישער,

אחותנו חיילה בת מוה״ר יודא פישער,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם משה שמואל ואליעזר דוד פישער

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי רודף צדקה וחסד ר' משה ליב בן מו"ה יום־טוב פישל,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי החשובה מרת חיה בת ר' ברוך בראון,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי הבחור המופלג בתורה יעקב פנחס, נספה כ"א אייר תש"ה, הי"ד

אחיותי הענדל, געלע ואסתר יטל, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יצחק פישל

זכרון עולם

לזכר נשמות

זקננו מוה"ר צבי בן ר' יהודה פישער,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

זקנתנו מרת ריזל בת ר' מרדכי וויים,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' אהרן בן מוה"ר צבי פישער ז"ל, אשתו ומשפחתו,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' יעקב בן מוה"ר צבי פישער עם משפחתו,

נספו סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' יצחק ארי' בן מוה"ר צבי פישער, הי"ד,

דודנו ר' גבריא־ל שמחה מיללער וזוגתו פערל עם משפחתם, הי"ד,

דודנו ר' יוסף ליב וויים עם משפחתו,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' עזרא וויים עם זוגתו מרת מרים בת ר' משה בלומנטל,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי משה שמואל ואליעזר דוד פישער

זכרון עולם

לזכר נשמות

זקננו מוה"ר יום־טוב מיכא (ליפמאן) בן הרב יצחק אהרן פעדערוויים ז"ל,

נפטר י"א ניסן תש"ב

זקנתנו מרת שרה רבקה חי' פעדערוויים בת ר' מרדכי,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' משה יחיא' חיים בן ר' יו"ט פעדערוויים עם משפחתו,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' אברהם צבי בן ר' יו"ט פעדערוויים עם משפחתו,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו ר' שרגא פייבל בן ר' יו"ט פעדערוויים עם משפחתו,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודתנו מרת מרים, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודנו זקננו מו"ה עזריא' בן ר' יצחק אהרן פעדערוויים,

עם זוגתו מרת חנה לבית אנגל, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי משה שמואל ואליעזר דוד פישער

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' שמעון בן ר' יצחק צבי פריי,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת אסתר פריי בת ר' משה,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותנו מרת שרה שטרן בת ר' שמעון פריי ובניה משה ומנחם,

נספו כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

בעלה ואביהם מר הרמן שטרן, הי"ד

אחותנו זעמלה בת ר' שמעון פריי, הי"ד

אחינו עקיבא יוסף בן ר' שמעון פריי, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם ואחיותיהם רוזה ועליזה קליין לבית פריי

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' אלחנן בן ר' יעקב וזיסל פליישמן הי"ד,

עלה במעלות קדושים באושוויץ, כ"ז סיון תש"ד

אמי מורתי מרת בלהה פליישמן בת ר' אברהם והינדה רוזנבאום ז"ל,

נפטרה בסרדאהלי, כ"ט חשון תרפ"ט

אחותי מרת לויה הי"ד, מסרה נפשה על קידוש השם בשואת אירופה

ובעלה ר' אבא חייא הירש ז"ל, נפטר בפרשבורג

אחותי מרת זיסל הי"ד ובנה הילד יהודה הולנדר הי"ד,

מסרו נפשם על קידוש השם בשואת אירופה

אחותי מרת אסתר ז"ל, נפטרה בבני־ברק, ח' שבט תש"ה

ובנה ר' אברהם שוורץ הי"ד, נפל בהגנת העם והארץ

ועלה במעלות קדושים, ביום ג' סיון תשכ"ז

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם בלומה גרינוולד לבית פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' משה צבי בן ר' אלחנן פליישמן, הי"ד

אמנו מורתנו מרת שרה פליישמן בת ר' משה שורץ (מטירנוי),

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו אברהם יעקב, שמואל זנוויל, מרדכי ויהודה אשר בני מוה"ר משה צבי,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותינו בילא, מרים, הינדל ויהודית בנות מוה"ר משה צבי,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ישראל חיים פליישמן ובנותיהם זיסל באום ואסתר וייס

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' יעקב קופל בן ר' אלחנן פליישמן
נספה ביום כ"ו בסיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת ברכה פליישמן בת ר' אידל גרינוולד,
נספתה ביום כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

נהרגו על קידוש השם באושוויץ עם קדושי קהילת ג'ור

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם לאה שלזינגר לבית פליישמן, הינדל וייס לבית פליישמן
ובנם אברהם פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יהודה משה בן ר' אשר אנשל פליישמן,
נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת פרל פליישמן בת מרת רבקה לבית שורץ,
נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ישראל יצחק, ז"ל, נפטר כ"א שבט שנת תרצ"ח

אַחַי: יוסף, נהרג במחנה ריכוז, **יששכר דב ואשר אנשל,** נספו כ"ז סיון, תש"ד,

אחיותי: רבקה, אסתר, מרים, הנדל וחנה, נהרגו במחנה ברגן־בלזן, **שרה ורחל,**
נספו כ"ז סיון תש"ד, השם ינקום דמם

בני דודי ממשפחת רוזנר: שלמה זלמן וחנה, נספו בשואה, הי"ד
וקלמן, נספה ז' דפסח תש"ה, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמחה פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יוחנן בן ר' יעקב פליישמן, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת מלכה פליישמן **בת** ר' גרשון, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

גיסי מוה"ר יחיאל בן ר' עזריאל **טאובר** זצ"ל, נפטר ז' מרחשון תש"ב
אשתו אחותי מרת גיטל טאובר בת ר' יוחנן **פליישמן**,
בתם מרת **אסתר** ובעלה ר' משה אדלר וכל יוצאי חלציהם,
בנם ר' יעקב בן מוה"ר יחיאל טאובר **וארבעה** ילדים,
בנם הילד אליעזר דוד ואחותו ברינדל בני מוה"ר יחיאל,

גיסי ר' יושע מנחם בן ר' ארי' יודא קייזר,
אשתו אחותי מרת גאלדה קייזר **בת** ר' יוחנן פליישמן,
בנותיהם: לאה, אסתר יטל, תרצה, שרה ורחל בנות ר' ארי' יודא,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בנם הב' יעקב גרשון, נטרף ע"י כלבים ביום הכיפורים תש"ה, הי"ד

גיסי ר' ישעיה דב בן ר' יעקב אליעזר פורים, נספה כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת יטל פורים בת ר' יוחנן ע"ה, ה' חשון תרפ"ו, בתה זיסל ע"ה

אחי ר' משה בן ר' יחנן פליישמן, נספה שבט תש"ה, הי"ד

אשתו מרת לאה פליישמן בת ר' יוסף, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' יעקב בן ר' יוחנן פליישמן, נפטר ד' שבט תרפ"ז
אשתו מרת פסיל פליישמן בת ר' יודא, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
בנם הבחור בנימין זאב ובנותיהם זיסל לאה, אסתר ורחל, נספו ניסן תש"ה, הי"ד

אחי הבחור יוסף בן ר' יוחנן פליישמן ז"ל, נפטר ז' כסלו תרע"ו

אחי הבחור גבריאל בן ר' יוחנן פליישמן ז"ל, נפטר כ' ניסן תרע"ט

חמי מה"ר נפתלי בן מרת הנה שווארץ ז"ל, נפטר י"ט תשרי תרס"ט
אשתו חמותי מרת ראכל שווארץ בת ר' בנימין, נספתה כ"ג סיון תש"ד, הי"ד
בתם מרת חנה פליישמן בת ר' נפתלי שווארץ, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד
הילדים: נפתלי, יעקב ואסתר בני מרת חנה פליישמן,

גיסתי מרת חנה פליישמן בת ר' אליקים,
ילדיה: אברהם, משה אליקים, בלומה, אסתר ורחל פליישמן,
נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בן אחי הבחור אליעזר פליישמן, נספה י"ז תמוז תש"ד, הי"ד

חמי ר' מאיר שלום בן ר' דוד רייזמן (מסעליש) ז"ל, נפטר ער"ה תרפ"ד
חמותי מרת זיסל רייזמן בת ר' דוד צבי (מסעליש) ע"ה, כ"א תמוז תש"ב

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם שמעון מאיר פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר' משה אליהו בן ר' בנימין פשקוס ז"ל
נפטר כ"ח תמוז תשי"ח

אמנו מורתנו מרת מרים פשקוס בת ר' יהודה ליב,
נספתה עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו בנימין ויוסף בני ר' משה אליהו פשקוס,
נספו עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותינו פראדל ובלומא בנות ר' משה אליהו פשקוס,
נספו עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחינו אליעזר עקיבא בן ר' משה אליהו פשקוס ז"ל, נפטר י"ב אדר א'
אחותנו חנה בת ר' משה אליהו פשקוס ז"ל, נפטרה כ"ג מנחם־אב

אבינו זקננו ר' בנימין בונם (הצעיר) בן ר' שלמה מאיר פשקוס זצ"ל,
נפטר י"ז מנחם־אב תרפ"ד

אמנו זקנתנו מרת שרה פשקוס בת ר' יוסף קוט,
נספתה עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

בניהם: דודנו ר' יעקב בן ר' בנימין, נהרג כ' שבט, תש"ה, אשתו מרת מרים
וילדיהם בנימין, פרומט, בלומא ואסתר, נספו עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודינו דוד ואליעזר שמואל, נהרגו במחנה־עבודה, י"ח אדר א', הי"ד
דודתנו מרת פראדל, בת ר' בנימין בעלה ר' אברהם, בניהם ובנותיהם,
נספו עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אבינו זקננו ר' יהודה ליב בן ר' שלמה מאיר פשקוס זצ"ל,
נספה עק"ה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו זקנתנו מרת בילא פשקוס בת ר' בנימין (המבוגר) ע"ה
נפטרה ג' אלול

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם בילא (ברטא) גליס לבית פשקוס ואחיה שלמה מאיר פשקוס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' שלמה בן מרת לאה פליישמן, ז"ל,

מכפר בֶּש, נפטר י"ח ניסן תר"צ

אמי מורתי מרת גיטל חיה בת ר' שמואל פרקס, ע"ה,

נפטרה כ"ב חשון תר"פ

אשתי מרת שרה בת ר' נחמיה אבלס,

נספתה במחנה ריכוז ברגן־בלזן, כ"ח ניסן תש"ה, הי"ד

בני אברהם, נספה בשואה חודש ניסן תש"ה, הי"ד

בני דודי משפחת מר סמי פליישמן ומר מוריץ פליישמן (מכפר באקא),

שנספו בשואה, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בנם, בעלה ואביו, גבריאל פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

הורינו היקרים התמימים והישרים

אבינו מורנו ר' שרגא פייש בן ר' משה פליישמן,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמנו מורתנו מרת שרה פליישמן בת ר' מרדכי פעטעני,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ולזכר אחיותינו

אסתר, פראדיל ומינדל רייכל בנות ר' שרגא פייש פליישמן,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

שנהרגו על קידוש השם

ומקום קבורתם לא נודע

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם חנה ובנם דוד פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מנחם בן ר׳ יצחק פרל ז״ל, נפטר י״ב חשון תרצ״ז
אמי מורתי מרת הנדל פרל בת ר׳ מרדכי וייס, נספתה בשנת תש״ב, הי״ד
בעלי ר׳ אריה בן ר׳ אברהם רוט, נספה בשנת תש״ד, הי״ד
בני אברהם בן ר׳ אריה, נספה בשנת תש״ד, הי״ד
אחותי מרת מרגיט, בעלה מר מקס פריי וילדיהם אגי ווילי,
נספו בשנת תש״ב, הי״ד
אחותי מרת אנה, בעלה מר מקס וייס וילדתם יוליקה,
נספו בשנת תש״ב, הי״ד, ויום היארצייט נקבע ליום כ״ז סיון
ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם, אשתו, אמו ואחותם רבקה פרל (לוסטיג)

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת יוכבד פליישמן בת ר׳ גרשון ובילה לוינגר, ע״ה,
נפטרה ט׳ אלול תרצ״ט
סבי ר׳ גרשון בן ר׳ קלונימוס לוינגר, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד
סבתי מרת בילה בת מרת שרה (לבית לוסטיג), נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד
דודי ר׳ קלונימוס בן ר׳ גרשון לוינגר, שנספה בשואה, הי״ד
דודתי מרת אלזה בת מרת בילה (לוינגר) ובעלה ר׳ יעקב הולצר,
נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד
דודתי מרת הדויג סלומון (לבית לוינגר) ושתי בנותיה,
נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד
דודתי מרת הרמינה, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד
דודי ר׳ זנוול וייס (הצעיר), אשתו מרת אסתר בת ר׳ זלמן גרינוולד.
בנותיהם מנצי ורוזי וכל יוצאי חלציהן, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד
ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ונכדם גדליה פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יוסף בן ר׳ עמנואל פליישמן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת הדוויג פליישמן בת ר׳ ישראל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי זולטן ויצחק בני ר׳ יוסף פליישמן, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם קטרינה סטריבורני לבית פליישמן

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת לאה פליישמן בת ר׳ מרדכי פלדמר (מכפר בש),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי טובה בת מרת לאה פליישמן, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי משה בן מרת חנה פליישמן, נפטר בגרמניא, י״ג אייר תש״ה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנה ואחיהם גדליה פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ מיכאל פליישמן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת רגינה בת ר׳ שלמה פליישמן,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי שרה, נספתה בשנת תש״ה, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בנם מיכאל (מישו) פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שמחה בן ר׳ יעקב פליישמן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת ינטל פליישמן בת ר׳ יוסף קסלר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותי ריזל, חנה ורחל בנות ר׳ שמחה פליישמן. נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי יוסף, יעקב וישי בני ר׳ שמחה פליישמן, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם רבקה וסלי לבית פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יעקב בן ר׳ הצל פליישמן (מכפר נאג׳־אבוני),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מינדל פליישמן בת ר׳ יעקב ואסתר רוט,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ מיכאל בן ר׳ יעקב פליישמן. נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ הצל בן ר׳ יעקב פליישמן, אשתו מרת אילונקה וילדם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת שרה בת ר׳ יעקב (פליישמן) **ובני משפחתה,**

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותי פרימדל וינטל בנות ר׳ יעקב פליישמן. נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בעלי ר׳ יונה בן מר הנריק לוי (מכפר הודוש) **וילדתי אסתר,**

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

חותנתי מרת חנה (יוליא) לוי לבית שטרן. נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

גיסתי מרת אליזבט בת מרת חנה (לבית לוי) ובתה ארנסטינה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם, אשתו ואמה צציליה (צוטל) לוי לבית פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ שלמה פליישמן. נפטר כ״ג תמוז תרע״ח, ז״ל

אמי מורתי מרת הרמינה בת ר׳ צבי גובי ע״ה, נפטרה י״ב מרחשון תרצ״ד

אחי שלמה בן ר׳ מרדכי פליישמן, נספה במחנה־עבודה בשופרון, הי״ד

אחיותי פאני, מארישקה, תילדה, יולנקה, לינה ומרגרט בנות ר׳ מרדכי,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אברהם פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ שמואל בן ר׳ שלמה פליישמן (מכפר בש),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת בילה פליישמן בת ר׳ שלמה אורנשטיין,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו אליעזר אהרן בן ר׳ שמואל פליישמן,

נספה כ״ג שבט תש״ה במחנה אגפאלווא, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם ואחותיו טובה שורץ, מנצי חדשי ופרידה לוינגר לבית פליישמן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי מר מור בן ר׳ יוסף פורשנר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מרים (מרישקה) **פורשנר בת ר׳ יצחק ארנטל,**

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם אימרה פורשנר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחי מר זולטן בן ר' יעקב פריד (מכפר קישלג),

אשתו מרת אולגה פריד לבית גומברץ ובתם פרידה,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש"ב, הי"ד

אחי ר' אשר (הוגו) **בן ר' יעקב פריד,**

אשתו מרת חנה (אַנה) פריד לבית וייזר וילדם, **יאמה מרת תרז וייזר,**

הוגלו מנובי מסטו על נהר ואג (עיר חדש) בשנת תש"ב, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי אחותם לאה (אילונה) ברונר לבית פריד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יצחק בן ר' משה אליעזר צובל,

נספה בשנת תש"א בקמניץ פודולסק, הי"ד

אמי מורתי מרת יהודית צובל בת ר' שלמה ע"ה,

נפטרה ד' כסלו תרצ"ט

אחי שלמה בן ר' יצחק צובל, נספה בשנת תש"א בקמניץ פודולסק, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותו אסתר גולדברג לבית צובל

זכרון עולם

לזכר נשמות

דודנו ר' אלכסנדר (שנדור) **צ'רנאי,**

אשתו מרת אילוש לבית גולדברגר, ובנותיהם שרה, לילי וז'וז'י,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודתנו מרת ז'ופי לבית גולדברגר, בעלה מר מקס נמט ובנם אוצ'י,

הוגלו מנייטרה בשנת תש"ב, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בני אחותם יצחק ולוי לייכנר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ד״ר רוברט קוזמה, הי״ד

אמי מורתי מרת גיטל קוזמה בת ר׳ צבי גרינהוט, הי״ד

אחי יוסף בן ד״ר רוברט קוזמה, הי״ד

שנהרגו על קידוש השם ומקום קבורתם לא נודע

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה טייכנר לבית קוזמה

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו מר ארמין בן ר׳ יוסף צבי קורנפלד,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת גיזה בת מר איזידור גרינוולד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מרת טרי, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד,

ובעלה מר אלכסנדר ז״ל, שנספה בשואה, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה

הונצחו על־ידי בניהם ואחיה אריה (לדיסלב) ופרי קורנפלד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ גבריאל בן מרת מרים קוש (מכפר פֶל ע״י שומוריא),

נספה בחודש טבת תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת ריזה קוש בת ר׳ גרשון ובילה לוינגר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי אדית בת ר׳ גבריאל וריזה קוש. נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי יצחק והרמן בני מרת מרים קוש. נספו בחזית אוקראינה בשנת תש״ב, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם רחל פירסט לבית קוש

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' גבריאל בן ר' מיכאל קראוס ז"ל,

נפטר כ"א אייר

אמי מורתי מרת בלומה קראוס בת ר' זליג כהן,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ואחיותי יונה, יהודה, יוסף, מרדכי, ראובן, שמעון וחיה,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

סבי ר' מיכאל בן ר' גבריאל קראוס ואשתו לאה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

סבי ר' זליג בן ר' יהודה צבי כהן, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם דוד קראוס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יצחק בן ר' יוסף קסלר,

נפטר במחנה־הריכוז מילדורף, כ"ח טבת תש"ה, הי"ד

אמי מורתי מרת רבקה קסלר בת ר' יחיאל זלצר,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ואחיותי יוסף, חנה ורויזה בני ר' יצחק קסלר, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי ר' שלמה בן ר' יוסף קסלר, אשתו מרת פרידה, בנם יוסף ובתם,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש"ב, הי"ד

דודי ר' משה בן יוסף קסלר, נספה בברגן־בלזן, הי"ד,

אשתו מרת שרה קסלר לבית גרינבאום ובנם יוסף, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי מר ארנו זלצר, נספה באוקראינה בשנת תש"ג, הי"ד

בתו פרידה בת מר ארנו זלצר, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי מר שאמו זלצר, נספה באוקראינה בשנת תש"ג, הי"ד

אשתו מרת פרז וילדיהם מוריץ וינו זלצר, נספו כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יחיאל קסלר

יד עולם

לזכר נשמות

יקירינו אשר נרצחו על־ידי הנאצים ימ״ש ומקום קבורתם לא נודע

יהיו שמותיהם המונצחים בספר הזכרון הזה למזכרת עולמים

אבי מורי היקר ר׳ עקיבא בן ר׳ דוד הכהן קלוש, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי היקרה מרת מירל קלוש בת ר׳ יוסף,

נפטרה ביום ב׳ בחשון תשי״ט ונקברה בארץ־ישראל

אחי היקר יוסף בן ר׳ עקיבא הכהן קלוש ז״ל, נפטר י״ג אדר תרצ״ז

אחי היקר ישראל בן ר׳ עקיבא הכהן קלוש, נספה ג׳ ניסן תש״ה, הי״ד

קרובי: **כל משפחת ר׳ גבריאל פרנקל וכל משפחת ר׳ אלכסנדר בלום,**

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם עליזה גרינולד לבית קלוש

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת הינדל קליין בת הר׳ יצחק פולק, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ילדינו שמואל, שמעון, יום טוב, יצחק, טשרנא ורבקה קליין,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ילדינו בנימין וישראל חיים קליין ז״ל, נפטרו בשנת תרפ״ט

ילדנו יעקב קליין ז״ל, נפטר בשנת תרצ״ז

אבי מורי מו״ה גרשון יוסף קליין, שו״ב מפאקש, נספה י״ז תמוז תש״ד, הי״ד

גיסי ר׳ מנחם שמואל בן הר׳ יצחק פולק, אשתו, בנו ובתו, הי״ד

גיסי ר׳ אלעזר שמעון טאובר ואשתו אחותי פעסל, נספו כ״ז סיון תש״ד

גיסי ר׳ לוי פולק, אשתו רייזא בת הר׳ ישי הירש ויוצאי חלציהם,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

גיסתי הבתולה פראדל בת הר׳ יצחק פולק, הי״ד

גיסי ר׳ אברהם אליהו גולדשטיין, אשתו ובתו, נספו בטרבלינקה בתש״ב, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בעלה, אביהם, בנו ואחיהם שרגא צבי קליין

זכרון נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' מרדכי בן ר' יששכר דוב קסלר ז"ל

נפטר י"ד באב תש"ג

אמי מורתי מרת מרים קסלר בת ר' יהודה ליב אנגל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יצחק אהרן ואחותי פרדל בני ר' מרדכי קסלר, שנספו בשואה, הי"ד

אחותי גליקל (קטו) בת ר' מרדכי קסלר ע"ה,

נפטרה י"ג כסלו תשל"ב במחלתה מהשואה

דודי ר' יצחק בן ר' יששכר דיב קסלר, נספה בשואה, הי"ד,

אשתו מרת שרה קסלר וילדיהם: אברהם יעקב, שלום, שמואל,

גבריאל, פראדל וגיטה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

סבי ר' יהודה ליב אנגל ואשתו סבתי מרת גליקל, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, אחיהם וקרובם יוסף קסלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' חיים בן ר' יוסף קרקאור,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת ינטיל קרקאור בת ר' יחיאל,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' יוסף בן ר' חיים קרקאור וכל משפחתו. נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת רחל בראון בת ר' חיים קרקאור וילדיה,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת יטל לאה, בעלה ר' יוסף בן ר' אברהם קרקאור וילדיהם,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת פראדל (פרידה) בת ר' חיים קרקאור וילדיה, נספו בשואה, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יחיאל קרקאור

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' משה יוסף בן ר' יעקב מרדכי רוט,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת חנה בת ר' שמואל מישלר,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותי: שפרינצה ובלה

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

דודי מר ליפוט בן ר' שמואל מישלר ואשתו מרת מיצי,

הוגלו מגטו אונגוואר ונספו ביום ז' סיון תש"ד, הי"ד

דודתי מרת פירושקה בת ר' שמואל מישלר, בעלה מר ליפוט וייס ושלושת בניהם,

הוגלו מגטו אַרשֶקאוויוואַר ונספו ביום כ"ד סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותן יהודית רוטשילד לבית רוט

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' יעקב בן ר' נתן רייס ז"ל,

נפטר י"ג שבט תרפ"ב

אמי מורתי מרת לאה בת מר יונס רוידר

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ילדי יעקב, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יצחק, אשתו ינקה בת ר' מיכאל פלדמר וילדם יעקב,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי גיטל־טובה וילדיה יהודית, יעקב, חוה וקלמן,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם בלה־רוזה רייס

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שלמה בן ר׳ נתן רייס, הי״ד, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מרים בת מר קרול שולץ, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

בני יעקב, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי נתן, נספה כ״ז סיון תש״ד

אחותי מרת יולן וילדיה שרה, אדית ואורי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי בלה, בעלה מר ליוש הנדלר וילדם אנדי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם, אביו ואחיהם יונה רייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

דודנו מר אדולף בן ר׳ נתן רייס (מכפר נאדסֶג), אשתו מרת רוזה לבית גרינוולד

וילדיהם: אמה, מקסי, קרולינה, יוזפינה, אפרים, מנדי, יצחק, מרים וגיטל,

נספו עם קדושי קהילת גלנטה, כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

דודנו מר הרמן ויינהבר מסרדאהלי, אשתו מרת ברטה לבית רייס ותשעה ילדיהם,

הוגלו לקמניץ־פודולסק בשנת תש״א, הי״ד

דודנו מר ברנט בן ר׳ נתן רייס מ־מאגנדורף,

בנותיו: מרת גיזי, מרת אירן ומרת פולה וילדיהן, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי יונה ורעיתו רוזה רייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בן ר׳ נתן רייס, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת סלי בת מרת גיטל לבית רווידר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ אברהם, אשתו מרת אירן לבית פוליצר ושני ילדיהם,

אחי ר׳ יצחק, אשתו מרת אנוש לבית כהן ובתם, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם זולטן רייס

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יצחק בן ר׳ אברהם רימשטיין,

אמנו מורתנו מרת טרקה בת ר׳ שמואל טישלר,

הוגלו מפרשבורג, י״ח תשרי תש״ה, הי״ד

אחותנו מרת בלה (גסטטנר) ובניה שמואל ואברהם, נספו כ״ו סיון תש״ד, הי״ד

אחינו זאב (וילי) רימשטיין, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבתנו מרת אסתר טישלר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם ואחיותיהם האחיות רימשטיין

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יששכר דוב בן ר׳ אפרים רוזנטל

אמי מורתי מרת גיטל בת ר׳ משה לבית וייס

אחותי אסתר־שרה, ואחי יוסף

שנספו בשואה ביום כ״ז סיון תש״ד, ה׳ ינקום דמם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם משה אפרים רוזנטל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ צבי בן ר׳ אפרים רוזנטל, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת ברכה (ברטה) רוזנטל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי הוגו ואחיותי לאה וטרי, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אבי מורי מר היינריך הרמן הובר, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת יהודית הובר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם שלמה רוזנטל ואלה־כרמלה בן יהודה לבית רוזנטל

ועל־ידי בתם רחל רוזנטל לבית הובר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יהודה בן מרת הנדל רוזנבאום, ז״ל, נפטר י״ז אדר

אמי מורתי מרת אסתר בת ר׳ חיים צבי בראון,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ חיים צבי, נספה במילדורף, **אשתו מרת ארנקה לבית גרינוולד**

ושתי ילדותיהם, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ משה ור׳ יצחק, שנספו בשואה, הי״ד

גיסתי מרת פירי לבית דייטלבאום (אשת ר׳ משה) **וילדיהם,**

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת אילונקה ובעלה מר ארמין לאווי, הי״ד

אחותי מרת רייצל (רוזי) **בראון וילדיה הינדל, צירל וגולדה,** שנספו בשואה, **הי״ד**

ת. נ. צ. ב. ה

הונצחו על־ידי בתם ואחותם ארנקה קוט לבית רוזנבאום

מזכרת נצח

לזכר נשמות

סבתי מרת פאני רוזנבאום לבית לויטוס,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת לאה רייכמן בת מרת פאני לבית רוזנבאום,

נספתה בפרשבורג, כסלו תש״ה, הי״ד

דודותי אסתר, ינקה, מינדוש וזהבה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי אליאש, משה ויצחק,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי מר שלומין בן מרת פאני רוזנבאום ז״ל,

נפטר בלושונץ במחלה מימי המלחמה, בחודש אייר תשכ״ז

שנהרגו על קידוש השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי רחל וייס לבית רייכמן נכדה למשפחת רוזנבאום

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת מינדל שולץ בת הר״ר ישי אונגער, הי״ד

בָּנַי: חיים וִישַׁי, הי״ד

נרצחו על קידוש השם באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בעלה ואביהם יששכר דב שולץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמנו מורתנו מרת מרים שוורץ בת מרת פינקל לבית רינגוולד (מכפר ואשארוט),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו יוסף שמואל, נפל בחזית קרפטור־רוסיה, כ״ט אב תש״ד, הי״ד

דודתנו מרת פינקל רוידר בת מרת רבקה רינגוולד, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

סבנו ר׳ יעקב הכהן רינגוולד וסבתנו מרת רבקה רינגוולד,

הוגלו מוֹרֶבְלִי, ונספו כ״ח סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנה ואחיו משה בן שלמה אריה שוורץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יוסף בר׳ יצחק שוורץ (מכפר שיקאבוני׳),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת מינדל בת ר׳ מרדכי לוסטיג, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אַחַי שמחה ויצחק, נהרגו במחנות עבודה, הי״ד

סבתי מרת שרה לוסטיג (מ־שארושפא), **בת אחותי הילדה אני**, **דודתי מרת קטו קרדוש לבית לוסטיג**, **דודתי מרת טוֹנִיקה דויטש לבית לוסטיג**, **בעלה וזו״ח**

הוגלו מגטו דונאסרדאהלי ונספו ביום כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם לילי שטרן לבית שוורץ

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' חיים שולץ בר' יששכר דב, זצ"ל,

נפטר כ"א שבט תרצ"ט

אמי מורתי מרים בת ר' מאיר גרינפלד,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי שינדל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי צבי, ז"ל, נפטר ד' אייר תרפ"ח

אחותי רחל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ישעיהו, נספה במחתרת בבודפשט בשנת תש"ה, הי"ד

אחי אברהם, ז"ל, נפטר כ"ז שבט תש"ב

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם מיכאל שולץ

זכרון עולם

לזכר נשמות הורינו

אבי מורי ר' משה בן ר' ישראל שוורץ, ז"ל, מ־טירנאו,

נפטר כ"ב כסלו תש"ב

אמי מורתי מרת שענדל בת ר' ישראל חיים,

נספתה ב' אב תש"ד, הי"ד

אבי מורי ר' יצחק בן ר' שמואל הכהן מילר, מ־גלנטה,

נספה כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת מינדל בת ר' אברהם עובדיה,

נספתה כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

ולזכר נשמות ילדינו

מירל, נפטרה במחנה ריכוז, י' שבט תש"ה, הי"ד

אברהם עובדיה, נפטר במחנה ריכוז, ו' שבט תש"ה, הי"ד

שמואל ז"ל, ט"ו תמוז

יהודה ז"ל, י"ט אלול

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם והוריהם ישראל חיים שוורץ ורעיתו מרגיט לבית מילר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ מרדכי בן ר׳ יהושע שטדלר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת ינקה בת ר׳ אביגדור פייגלשטוק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו לילי, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותנו מגדה, נספתה במחנה ריכוז בחודש אייר תש״ה, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם יהודית פיפסברג לבית שטדלר ובנם אלכסנדר שטדלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ יהושע בן ר׳ גבריאל שטדלר,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת הלנה בת מרת בטי לבית גולדברגר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנותיהם אולגה ואדית ובנם יוסף שטדלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ משה מנחם בר׳ יעקב שווּפל, ז״ל,

נפטר כ״ד טבת תשכ״ה

אמי מורתי מרת גיטל בת ר׳ שלמה, ע״ה

נפטרה כ״ב שבט תשט״ו

אחי יעקב בן ר׳ משה מנחם שווּפל, ז״ל,

נפטר כ״ב תמוז תשכ״ו

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותו שושנה גובי לבית שווּבל

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ דוד צבי בן ר׳ משה שטיינר, ז״ל. נפטר ט״ו כסלו תרפ״ב

אמי מורתי מרת פריידל בת ר׳ יעקב גרוס, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ זאב (וילמוש), ז״ל, נפטר ה׳ אייר תשל״ד,

אשתו־גיסתי מרת אלה לבית האר וילדיהם לצי ואנדור,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ שלום (זיגה), ז״ל, נפטר ב׳ כסלו תשי״ב,

אשתו־גיסתי מרת מתילדה לבית גרוס וילדיהם איון וארוין,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי ר׳ אהרן (אדולף) ואשתו־גיסתי מרת ארזי׳ לבית גרינוולד,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם יצחק (אימרה) שטיינר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ שאול בן ר׳ ראובן שטקלר, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת חנה בת ר׳ נח שטייגר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו יואל, נפטר במחנה עבודה באוקראינה, הי״ד

אחינו גרשון, הי״ד

אחותנו לאה, נפטרה כ״ב אייר תש״ה במחנה הריכוז ברגן־בלזן, הי״ד

סבנו ר׳ ראובן שטקלר, ז״ל ; סבתנו מרת בלימלה, ע״ה

סבנו ר׳ נח שטייגר, ז״ל ; סבתנו מרת הינדל, ע״ה, נפטרה י״ג ניסן

דודותוני מרת גלה שטייגר, מרת מטילדה הופבאור (מקיצע), מרת פאני וולנר,

מרת אסתר אסטרייכר, מרת לאה וינטר וכל בני משפחותיהן

שנספו בשואה, הי״ד

בת דודתנו מרת ציאל (צצליה) פליישמן (מכפר נאג׳־אבוני) ובנה אלברט,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם בלומה (בז׳י) רייכנברג לבית שטקלר ובנם חיים שטקלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מרדכי בר׳ שלמה לייב שטרן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת לאה בת ר׳ מאיר הלוי רוסניק,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם שרה בלה אבנר לבית שטרן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ אזרי (אדם) שטקלר בר׳ יעקב גימפל,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת אסתר בת ר׳ אברהם (וביהל אטל),

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי יצחק (אלאדר), נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אברהם (ארנו), נפטר במחלתו ממחנה עבודה ביום כ״ה אלול תש״ז, הי״ד

ולזכר נשמות אחיותי רוזאליה וארנקא שטקלר,

שנהרגו על קידוש־השם באושוויץ, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם ראובן (רודולף) שטקלר

זכרון נצח

לזכר נשמות דודי ודודותי

מר שאמו שטקלר (מכפר באלאז׳פא), **ואשתו אטל שטקלר (קסלר),**

מרת פאני שטקלר (ברלינר) (מכפר באלאז׳פא), **מרת טונצי שטקלר (קוהן),**

בניהם ובנותיהם : **פעפי, ארנו,** רוזי קוהן (מקומרנו)

נהרגו על קידוש־השם באושוויץ, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי ראובן (רודולף) שטקלר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אחותי מרת פיני שטרן בת ר׳ שמעון לוינשטיין,

בעלה ר׳ ישראל שטרן (מכפר בודאק),

ובתם אריקה,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי אחותה שושנה צלטר לבית לוינשטיין

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ מיכאל מנחם בן ר׳ יצחק שטרן (משומוריה),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת דבורה בת מרת יהודית לבית לוסטיג

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי שמחה גרשון, נספה במאוטהאוזן, הי״ד

סבי ר׳ יצחק שטרן וסבתי מרת אסתר לבית אדלר,

נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודי שמעון שטרן, נספה בשואה, הי״ד

אבי מורי ר׳ שמואל בן ר׳ יצחק גלאי (משומוריה),

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת צילה בת מרת אסתר לבית ארנטל,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי יצחק מנשה, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בניהם יהודה שטרן ואשתו אדית לבית גלאי

זכרון עולם

לזכר נשמות

אשתי מרת רחל שטרן בת מרת לאה רייף

בני אברהם צבי ושלמה

נהרגו בשואה, כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בעלה ואביהם מיכאל אהרן שטרן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ נפתלי שטרן, ז״ל

אמי מורתי מרת פנינה (פפי) בת ר׳ ברוך רוזנבאום, ע״ה, נפטרה ו׳ סיון תרצ״ח

אחותי מרת קורנליה ובנה גאורג, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותה שרה יונגרייז לבית שטרן

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יצחק בן ר׳ לוי שטרן, ז״ל,

נפטר במלחמת העולם הראשונה, ז׳ שבט תרע״ה

אמי מורתי מרת סלי בת מרת מרים,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת מרים, בעלה ר׳ אברהם גרינפלד ובתם גרטרוד,

הוגלו מאולומיץ בשנת תש״ב, הי״ד

דודי ר׳ שלמה בן ר׳ שאול שטיינר, ז״ל, נפטר בשנת תש״ג

בני דודי אלעזר (לזר) שטרן, שלמה (שאמו) שטרן, ליאופולד שטרן,

זיגמונד שטרן, ברוך שטרן,

נהרגו בשואה בשנת תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם אפרים שטרן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ שלמה בר׳ אברהם שטרן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמנו מורתנו מרת מלכה בת ר׳ מיכאל, ע״ה,

נפטרה ג׳ אדר ב׳ תרצ״ח

אחינו: מיכאל, הי״ד, נספה כ״ז סיון תש״ד; **נתן**, ז״ל; **צבי**, ז״ל

אחותנו מרת שרה הרטנשטיין, בעלה ויוצאי חלציהם, גורשו מגיטו נייהייזל, הי״ד

דודניתנו מרת חנה שטרן, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם אהרן ויום־טוב ליפמן שטרן

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שרגא בן ר׳ לוי שטרן,

נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת קאמילה בת ר׳ אליעזר שטרן־גלזר,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחותי מרת צפורה הרצוג (שטרן) ובנה ג׳זרי,

הוגלו מגטו גלנטה, ונספו כ״ד סיון תש״ד, הי״ד

גיסי ר׳ חיים הרצוג, נהרג במחנה ריכוז מאוטהאוזן, הי״ד

אבי מורי ר׳ משה שמואל בן מרת טאובה (יונה) ארדוש. ז״ל,

נפטר אדר תש״א

אמי מורתי מרת ברטה בת ר׳ שמואל הרצפלד,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחי אלכסנדר בן ר׳ משה שמואל,

נהרג במחנה עבודה באוקראינה בשנת תש״ב, הי״ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם אליעזר שטרן ואשתו ולי לבית ארדוש

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבינו מורנו ר׳ מנחם מנדל שלמוביץ בר׳ אלימלך שמשון,

שימש בקודש כשו״ב מומחה בקהילת דונאסרדאהלי,

נפטר עקב מחלה ממחנות עבודה וריכוז, כ״ו תמוז תש״ז, הי״ד

אמנו מורתנו מרת סימא בת ר׳ יודא ארי׳

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחינו יוסף מרדכי, צבי, עזריאל מאיר, ואחיותינו לאה, ומלכה שרה, הי״ד

שנהרגו על קידוש־השם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם אלי׳ בצלאל וישעי׳, ובתם ואחותם רבקה

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ שלום בן ר׳ יעקב שטרן, נספה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אמי מורתי מרת הי־ה בת ר׳ צבי ורייזל פישר, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אחיותי רבקה, הי״ד, נפטרה י״ז אייר תש״ה, ושרה, הי״ד, נפטרה י״ט אייר תש״ה

ואחי מרדכי ראובן, הי״ד, נספה כ״ז סיון תש״ד, ויעקב מאיר, הי״ד

סבי ר׳ יעקב בן הראב״ד ר׳ שלום בר שטרן, ז״ל, נפטר חוה״מ סוכות

סבתי מרת גיטל לבית גלזנר, ע״ה, נפטרה חוה״מ סוכות שנת תרפ״ד

דודי ר׳ יחזקאל שטרן, ז״ל, נפטר בשנת ת״ש

דודי ר׳ אבנר ד״ר שטרן, הי״ד, נספה כ״ז סיון תש״ד

דודי ר׳ צבי הרש שטרן, ז״ל, נפטר בשנת תשכ״ט

דודי ר׳ אברהם שטרן, הי״ד, נפטר במחנה עבודה

דודי ר׳ ראובן שטרן, ז״ל, נפטר במלחמת העולם הראשונה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם טובה־אירן לבית שטרן ובעלה יעקב הכהן פינקלשטיין

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' נתן בן ר' אליעזר שטרנפלד,

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת פרידה בת ר' פנחס הלוי,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחיותי ואחי:

אדית, ע"ה; **חנה**, נפטרה בברגן־בלזן, הי"ד; **מגדה**, נספתה כ"ז סיון תש"ד;

פנחס אליעזר, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בתם ואחותם חיה (איבי) פריד לבית שטרנפלד

זכרון עולם

לזכר נשמות

אמי מורתי מרת גיטל שפיצר בת ר' מרדכי ושרה וייס,

נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' משה יהודא בן ר' ישעיהו שפיצר, הי"ד (נהרג במחנה עבודה),

רעיתו מרת לאורה וילדיהם, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי ר' אהרן, ז"ל, נפטר כ"ח ניסן תשכ"ח, **ורעיתו מרת גיזי בת ר' יוחנן וולנר**

וילדיהם: ישעיהו, לאה, יוחנן, יחזקאל, הינדה, נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת רחל, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת לאה, ע"ה

אחותי מרת בלומא, בעלה ר' יעקב שטרן ז"ל ושלושה בניהם וילדתם,

הוגלו מ־גלנטה, ונספו כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

אחותי מרת פרדל ובעלה ר' יחיאל לוינגר ובנם,

הוגלו מ־גלנטה, ונספו כ"ו סיון תש"ד, הי"ד

ולזכר נשמת ר' יוחנן וולנר זצ"ל

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנה ואחיהם שמואל בנימין שפיצר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יהונתן בן ר׳ ברוך שיק,

נספה בשנת תש״ה, הי״ד

אמי מורתי מרת רחל (רוזי) בת ר׳ צבי וייס,

נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

אַחַי יצחק ואברהם, נספו בשנת תש״ה, הי״ד

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם צבי שיק

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר׳ יוסף שלזינגר, ז״ל, נפטר חודש אדר שנת תרפ״ז

אמי מורתי מרת טראולה בת ר׳ אהרן באומל, ע״ה, נפטרה חודש שבט תר״צ

אחי משה, נספה באוקראינה בשנת תש״ב, הי״ד

אחי סנדר, ז״ל, נספה בחודש שבט תרצ״ט בתאונת דרכים

אחותי מרת ייטל (יולישקה), בעלה מר אלברט פרינץ וילדתם טרודי,

הוגלו מפרשבורג בשנת תש״ב, הי״ד

אחותי מרת שרה ובעלה מר אנטל וייס, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת לוטה באומל, ע״ה, נפטרה אייר תרצ״ו, בעלה ר׳ וולף באומל, ז״ל,

נפטר חודש אלול תרצ״ט, בנם ר׳ משה, אשתו מרת ייטל וילדהם: אהרן, בזי׳

ושמואל, נספו כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת הינדה באומל, נספתה כ״ז סיון תש״ד, הי״ד

דודתי מרת צילה בנדק, ע״ה, נפטרה בחודש ניסן תרצ״ח,

בעלה ר׳ יצחק, ז״ל, נפטר חודש תמוז תרצ״ד

דודי ר׳ משה באומל, ז״ל, נפטר חודש סיון תרצ״ב,

אשתו מרת נטי, ע״ה, נפטרה חודש אב תרפ״ט

ובנם ר׳ שלמה, ז״ל, נפטר חודש תמוז תשל״ב

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על־ידי בנם ואחיהם אהרן שלזינגר

זכרון עולם

לזכר נשמות

אבי מורי ר' צבי שלזינגר

נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת חנה (לבית שטקלר), ע"ה,

נפטרה בשנת תרצ"ד

אשתי מרת ארז'י וילדי ג'ורי, חנה, מרדכי וטרז,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בנם ברוך שלזינגר

מזכרת נצח

לזכר נשמות

אבי מורי ר' משה בן ר' ישעיהו שלזינגר, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אמי מורתי מרת בריינדל בת ר' יעקב, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יצחק, הי"ד, ואשתו מרת פאולה, נספתה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי אהרן, נפטר באוקראינה, כ' אדר תש"ב, הי"ד

אחותי יטל, ע"ה, נפטרה בסרדאהלי, י' ניסן תר"פ

אחי אייזיק, ז"ל, נפטר בנתניה, כ"ג תשרי תש"ו

אבי מורי ר' משה בן ר' ברוך הובר, נפטר בפלוסט (פולין), כ"ה טבת תש"ב, הי"ד

אמי מורתי מרת טובה בת מרת מרים, נספתה כ"ז סיון תש"ד

אחי ר' חיים יוסף צבי הובר, אשתו מרת לינה וילדיהם בלומה, יוכבד וחנה,

נספו כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחי יהודה הובר, נספה כ"ז סיון תש"ד, הי"ד

אחותי אילנה, גורשה מגטו חוסט ונספתה ד' סיון תש"ד, הי"ד

אחי יצחק הובר, גורש מגטו חוסט ונספה ד' סיון תש"ד, הי"ד

אחי מרדכי הובר, ז"ל, נפטר בחיפה ד' אלול תשל"ג

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצחו על־ידי בניהם ואחיהם ישעיהו שלזינגר ואשתו רחל לבית הובר

מזכרת נצח וזכרון עולמים

לזכר נשמות מאות קדושים וטהורים, חללי השואה, בני קהילה קדושה דונאסרדאהלי ובנותיה שנהרגו על קידוש־השם, משפחות שלמות שלא נותר להן גואל, משפחות שלא רשומות בלוחות הזכרון המשפחתיים או בספר, אנשים ונשים, זקנים וטף שעונו ונהרגו בחמת רשע וזדון בידי אויבים אכזריים וטמאים, באושוויץ ובמחנות המות, בבתי כלא ובפלוגות העבודה, בשדות קטל ובגטאות, לכולם יעמדו דפי זכרון אלה לאות ולעד, כי זכרונם יישמר לנצח ולזכרון עולמים.

ר׳ אליעזר אברהם וכל משפחתו
ר׳ דוד אברהם וכל משפחתו
אלמנת ר׳ משה אנגל
ר׳ אהרן שמואל אנגל וכל משפחתו
אלמנת ר׳ אלכסנדר ארנפלד
ר׳ אפרים בלאו וכל משפחתו
ר׳ אברהם ברויאר, אשתו וילדיהם
ר׳ זלמן ברויאר, אשתו וילדיהם
ר׳ שלמה בריסק וכל משפחתו
אלמנת ר׳ ברוך בראון
ר׳ משה באומל וכל משפחתו
כל משפחת ברגר (הספר)
ר׳ יצחק בצ׳קי
ר׳ רפאל אלעזר גולדשטיין
וכל משפחתו
ר׳ אליעזר גולדברגר וכל משפחתו
ר׳ בנימין זאב, ר׳ יעקב ומרת ברטה גנדל
(אשת ר׳ דב ז״ל) ויוצ״ח
אלמנת ר׳ יעקב צבי גרינוולד
כל משפחת גרינספלד
כל משפחת גולדפרב
כל משפחת מר אֶדֶה דויטש
מרת לילי דסקלוביץ וילדיה
ר׳ זכריא האר ואשתו
ר׳ יודא האר ואשתו
ר׳ קלמן היבש
אלמנת ר׳ משה הרצוג
ר׳ משה הרמן, אשתו ובנותיהם

אלמנת ר׳ ברוך ווזנר ובנה
מרת פראדל וַג (אקשטיין) וכל ילדיה
אלמנת ר׳ דוד ויינברגר ובנה
ר׳ הרש ויינברגר
ר׳ יעקב ויזנר וכל משפחתו
ר׳ יעקב ונגר וכל משפחתו
ר׳ קאפל ויים ויוצ״ח
ר׳ משה ויים ומשפחתו
ר׳ דוד הכהן טאובר ואשתו
ר׳ שמואל טאובר ואשתו
אלמנת ר׳ משה צבי יוזעף
מרת סאלי כהן
אלמנת ר׳ אליעזר כהן ויוצ״ח
ר׳ ליפמן כהן, אשתו וילדיהם
ר׳ ליפמן כהן (הצעיר) וכל משפחתו
ר׳ מרדכי כהן וכל משפחתו
כל משפחת לבלד
כל משפחת לבנברג
כל משפחת לווי (הספר)
ר׳ מיכאל לוסטיג וכל משפחתו
ר׳ שמואל למפל, אשתו ובנם
ר׳ זליג מונק ובתו
ר׳ יעקב מורבץ וכל משפחתו
ר׳ אהרן אלעזר מילר ואשתו
מרת געלה מילר וכל ילדיה
מרת פפי מילר וכל ילדיה
ר׳ יהודה מרשל וכל משפחתו
ר׳ מרדכי מרשל וכל משפחתו

ר׳ צבי נגל וכל משפחתו
מרת אסתר נויהאוזר, בנה ובתה
ר׳ דוד נויהאוזר ואשתו
ר׳ שמואל נויבירט ואשתו
ר׳ אברהם נורד ואשתו
ר׳ אברהם סופר ואשתו
ר׳ יואל סופר וכל משפחתו
ר׳ שמואל אליעזר סופר וכל משפחתו
ר׳ חיים (הוגו) פולק וכל משפחתו
ר׳ יוסף פופר וכל משפחתו
ר׳ אברהם פורגס וכל משפחתו
ר׳ משה פורגס, אשתו וילדיהם
הב׳ יצחק ליב ויעקב שמעיה פורים
ר׳ דב פיק ואשתו
ר׳ יצחק פירסט וכל משפחתו
ר׳ דוד פישר ואשתו
ר׳ דב פליישמן ואשתו
ר׳ יוסף פליישמן ואשתו
אשת ד״ר ל. פרבלום
אלמנת ר׳ עקיבא פריי
אלמנת הרבי מפשמישל
ר׳ יודא ליב קאופמן וכל משפחתו
ר׳ צבי קאופמן וכל משפחתו
ר׳ בנימין קוויט ואשתו
אלמנת ר׳ ג. קוטנר
כל משפחת קלימובסקי
ד״ר קורנהאָוזר ואשתו
ד״ר ויקטור קליין ואשתו
מר קפלנסקי, אשתו וילדיהם
ר׳ שלמה קראוס, אשתו וילדיהם
מרת גיטל קראקאור וששת ילדיה

ר׳ שאול קראקאור ואשתו
אלמנת ר׳ ברוך קרֶמר ובנה
מרת פסיה רוזנבאום וכל משפחתה
ר׳ אלכסנדר רוזנבאום (הצעיר),
אשתו וילדיהם
ר׳ יום־טוב רוזנבאום
מרת רוזנצוייג וכל ילדיה
ר׳ דב רוזנר וכל משפחתו
ר׳ זלמן רוזנר וכל משפחתו
ר׳ צבי רוזנר וכל משפחתו
ר׳ זאב וולף רייכרדט
ר׳ וולף שוורץ וכל משפחתו
אלמנת הרב יודא שוורץ ובנה אליעזר
ר׳ יונה שוורץ וכל משפחתו
ר׳ שלמה שוורץ וכל משפחתו
מר מרכוס שוורץ ואשתו
ר׳ דב שטיינבך וכל משפחתו
אלמנת הרב יעקב שטיינר
ר׳ שלום דב שטיינר ואשתו
ד״ר יודא שטיינר ובנו
משפחת שטיינר
אלמנת הרב יודא שטר
מר אילש שטרן, אשתו וילדיהם
אלמנת ר׳ דוד שטרן ובנה בנימין
ר׳ יודא לוי בועז שטרן וכל משפחתו
מרת זיסל שטרן ושלושה בניה
ר׳ צבי שטרן וכל משפחתו
ר׳ צבי שטרנפלד וכל משפחתו
מר שימקו, אשתו ובנם
ר׳ ישראל שניצר וכל משפחתו
ר׳ יוסף שפיצר וכל משפחתו

כל הישישים והישישות תושבי בית הזקנים
כל האלמונים והאלמוניות שלא יכולנו לאסוף את שמותיהם

השם ינקום דמם
ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

מזכרת נצח וזכרון עולמים

לזכר נשמות קדושי

קהילה קדושה שומוריה (סאמאריין) ובנותיה

שנהרגו על קידוש השם

מו"ה רבי יעקב קאפל בן מו"ה רבי ישראל זינגר זצ"ל

ואנשי קהילתו, אנשים ונשים, זקנים וטף,

שעונו ונהרגו בידי אויבים אכזריים וטמאים, באושוויץ ובמחנות המות, בבתי כלא ובפלוגות עבודה, בשדות קטל ובגטאות בשנות השואה תש"א—תש"ה

השם ינקום דמם

ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

מזכרת נצח וזכרון עולמים

לזכר נשמות קדושי

קהילה קדושה מאגנדורף (נאג'מאג'אר) ובנותיה

שנהרגו על קידוש השם

מו"ה רבי נפתלי צבי בן מו"ה רבי שאול בראך זצ"ל

ואנשי קהילתו, אנשים ונשים, זקנים וטף,

שעונו ונהרגו בידי אויבים אכזריים וטמאים, באושוויץ ובמחנות המות, בבתי כלא ובפלוגות עבודה, בשדות קטל ובגטאות בשנות השואה תש"א—תש"ה

השם ינקום דמם

ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

הונצחו על־ידי ועד ספר הזכרון יוצאי קהילת דונאסרדאהלי בישראל

Rabbi Michoél Pópe (Hoffmann) sírköve 123
Rabbi Jicchák Áron Federweiss arcképe 127
Rabbi Jicchák Áron Federweiss sírköve 128
A nagytemplom 141
A nagytemplom belső részlete 142
A nagytemplom lerombolása . . . . 143—144
A nagytemplom egyetlen maradványa: A Tízparancsolat . . . 145
„Ádász Jisróel" templom 146
A zsidó iskola (utcai és udvari rész) . . . . 148—149
Iskola képek . . . . 150—151
Talmud Tóra 153
A Talmud Tóra második osztálya (1933) 154
A „Beit Hillel" jesiva növendékei 155
Katz rabbi jesiva-terme 156
A temető bejárata 159
Temető részlet 161
Az aggokháza alapkőletételi ünnepsége (1925) 162
Az aggokháza 163
A temető régi része . . . . 168—169
Főutcai részlet 178
Vámbéry utca 179
„Sabesz-Zettli" 182
A háromünnepi „Parochet" a nagytemplomból 184
A főünnepi „Parochet" a nagytemplomból 185
„Szlichesz-Zettli" 186
Bérleti és chamec-vételi szerződés 187
A „Purimrabbi" megérkezik 189
Purimi képek 191
A sárga kastély 195
A „Der Jüdische Herold" fejlapja 197
Magyar „Cenóh-Urenoh" 198
Főutcai részlet a hitközségi székházzal 201
Választási jelölő listák (1938) . . . . 222—223
Igy kezdődött . . . Zsidótörvény (1938—1939) . . . . . . 246—247
„Talmudisták" a garanyi internáló-táborban (1941) 252
Dunaszerdahelyi, somorjai, győri stb. „munkaszolgálatosok" 1942-ben 254
Munkaszolgálatos „előképző ifjak" Dunaszerdahelyen 256

Munkaszolgálatosok Ukrajnában 257
„Omzsa" versek és jelszavak . . . . 261—263
„Esti Ujság", 1944 március 31 269
„Strengst Geheim". Veesenmayer távirata a magyar zsidóság deportálásáról, 1944 június 13 275
Az utolsó út... a Csillag utcán át a vasútállomásra és a „teherszállító" vagonokban, 1944 június 15 . . . . . . 278—279
A magyarországi zsidóság deportálásának térképe (a vastag vonallal megjelölt út: a dunaszerdahelyi gettóból deportáltak útvonala) 280
Mártirjaink emlékköve a dunaszerdahelyi temetőben 301
Mártirjaink emléktáblája Jeruzsálemben a Cion hegyén . . . 302
A somorjai templom 306
A tejfalusi templom lerombolása 306
A nagymagyari zsidó iskola tanítványai 313
Családi emléklapok . . . . 319—427
A somorjai hitközség és környéke emléklapja 428
A nagymagyari hitközség és környéke emléklapja 429

A KÉPEK ÉS OKIRATOK TARTALOMJEGYZÉKE A HÉBER RÉSZBEN

old.
Dél-nyugat Szlovákia és Észak-nyugat Magyarország térképe . . 18
Gróf Pálffy János joglevele 1739-ből . . . . 30—33
Dokumentumok 1751 és 1770-ből . . . . 36—37
Zsidó népszámlálási dokument 1770-ből . . . . 40—41
Régi sírkövek a dunaszerdahelyi temetőben (1755-től) . . . . 43—45
Szerdahely község térképe 1812-ben 50
„Izraeliták névsora" (népszámlálás) 1848-ból 52
Hitközségi anyakönyvi kivonat 57
Aszád Áron Smuél főrabbi felhívása a felgyujtott zsidó városrész tűzkárosultjainak megsegítésére (1887) 62
Aranyalbum. Dunaszerdahely izraelita hadviseltjei az első világháborúban . . . . 65—66
A zsidó lakosság statisztikai táblázata 1728-tól 1941-ig 69
Mesélnek a régi sírkövek... 72
Szimcha és Jicchak rabbik sírkövei 76
„Ohel Dávid" talmudikus mű a szerző megjegyzéseivel . . . 80
Rabbi Slomo Arje Grünsfeld sírköve 82
Rabbi Áron Szuditz-Büchler sírköve 84
Rabbi Eliezer Lipmann Stein sírköve 87
Rabbi Juda Aszád arcképe 90
Rabbi Juda Aszád kézirataiból . . . . 92—95
Rabbi Juda Aszád sírköve 98
Rabbi Áron Smuél Aszád arcképe 101
Rabbi Áron Smuél Aszád sírköve 102
Rabbi Smuél Lévi Weinberger arcképe 108
Rabbi Smuél Lévi Weinberger sírköve 109
Rabbi Hillel Weinberger arcképe 112
Rabbi Oser Ansel Katz arcképe 116
Rabbi Áron Tauber „Maászer jegyzék"-e 120

ZÁRSZÓ

Átmentünk hát kétszázötven — hosszú, vagy rövid? — évén a történelemnek: nyomon követtük a mi ragyogó hitközségünket, az európai galut egének egyik fénylő csillagát dicsőséges útján, öt jovélnyi életét a „kis szentélynek", a churbánig, a tűzbeszállásig...

E múlt-tenger mélye tele van gyöngyökkel, amelyek mind az Ő lelkük megszentelt és megszenvedett emlékét hírdetik és amelyeket még sem hozhattunk fel, mert erőnkből és képességünkből csak annyira telt, hogy örök emléket állítsunk a tisztáknak és szenteknek és útmutatást útjuk folytatóinak...

És most, befejezés előtt, búcsúzzunk mégegyszer szeretetteinktől:

Lassan, lassan: hadd éljünk még egy kicsit a tiszta emlékezésben velük. Várjatok egy kicsit: hadd csillapodjék zokogó — lázadó lelkünk, amely hiába keresi szüleinket, tanítóinkat, sötétségben fénylő csillagainkat, a felperzselt oltárokat, a vértanukat, az utolsó leheletig hűséges hivőket, a Név megszentelőit életükben és halálukban. Mondjunk még egy utolsó búcsút azoknak, akik a Tanházakban és templomokban öntötték ki szívüket a Teremtő előtt, a nagy tanítóknak, akik ezekben a hajlékokban vetették el a Tóra szavait a hivő lelkekbe, hogy szétszóródásuk minden helyén eloltsák szomjukat az égi igékre szomzajó nyájaknak.

Béke Veletek és Reátok: Tóra Fejedelmei, Szívünk Szerelmei, Béke, Örök Béke! Ha nem is adatott meg nékünk, hogy sírjaitakhoz elzarándokoljunk és haló poraitokat könnyeinkkel öntözzük, nem felejtetheti el földi erő szívünkből tiszta emléketeket. A népnek, amely utánatok és belőletek jött, a Ti gyermekeiteknek nem kellenek kőemlékek, hogy Reátok emlékezzenek; tanításaitok, bölcsességetek az örök emlékoszlopok, — tűz és felhőoszlop — amelyek vezetnek bennünket éjjel és nappal, mint egykor a pusztában... Amig eljön az idő, a feltámadás végső ideje és meglátjátok fiaitok boldogságát, a Népét, az Országét, amelyre érdemeitek vigyáznak!

doxia hagyományainak megfelelően az asszonyok nagyobbrésze parókában járt és a gyermekek zsidó iskolában, jesivákban tanultak és az egész közösség életében érezni lehetett a vallásosság békés szellemét. A falusi élet talán még el is mélyítette ezt az egész környéken érezhető tiszta életformát. Erev Sabbatkor és ünnepek előtt három ütés a kapukon jelezte, hogy a gyertyagyujtás ideje elérkezett; küldötte útján így hírdette ezt a hitközség. Erev-Ros-Chodes Ádárkor délig bőjtöltek, azután a temetőben minchát imádkoztak, — ezalkalomra szerzett imát mondottak és megválasztották a Chevra gábejait. Innen a templomba mentek, ahol a rabbi gyászbeszédet mondott, a gyermekeknek zsemlyéket és főtt tojást osztottak, este máárivkor a savuoti „Sochné báté chomer" kezdetű imát is elmondták.

Miből éltek a magyariak? Szatócsok, kisiparosok, baromfi- és marhakereskedők, földművesek és a falusi élettel kapcsolatos egyéb tevékenységek adták meg kenyerüket. Néhány gazdagabb kereskedő és földbirtokos is akadt, kisebb-nagyobb birtokkal. Hatvan körül volt a községben lakó adófizetők száma a legutóbbi időben és húsz körül a szórványokban.

...És 1938-ban megkezdődött és 1944-ben a többi testvérrel, a környékkel, Somorjával és a többiekkel együtt a szerdahelyi gettóban — befejeződött... Sziván 27-én felszállt a tiszta, vértanu lelkük az egekbe, irgalmat és megtorlást imádkozva és abban a szent hitben, hogy áldozatuk vigyáz a megmaradottakra, békében és boldogságban, mindörökkön.

A háború után visszatért az egykori hitközség tíz-tizenöt százaléknyi maradványa és rövid idő mulva, többségük, Izráelbe vándorolt ki.

...És ahol egyszer zsidó élet lobogott, néhány bolyongó, bús, tűzből kimentett üszök - lélek emlékezik, hogy egyszer volt itt egy szent szikra — és amennyire fáj, hogy csak volt...

BLUMENFELD SLOMO

1891-től 1910-ig Rabbi Saul Brach volt a rabbi, aki nagy jesivát vezetett Nagymagyaron. Tudományos művei Mismeret Elázár (beszédek), Libá Bái (talmudi kérdések), „Saul Sáál" (szertartástani problémák) és egyéb címeken jelentek meg. Mogendorfból Nagy-Károlyba, majd a nagy kassai hitközségbe hívták meg rabbinak. Utána Rabbi Jehosua Buchsbaum töltötte be a rabbiszéket, aki az évek folyamán a tanítványok ezreinek lett körülrajongott mestere. Tanítványai, mind a mai napig, szeretettel örzik emlékét, szerte a világon. Művei Or Pné Jehosuá néven jelentek meg, amelyek a Tóra és Talmudhoz füződő magyarázatait tartalmazzák. 1923-ban Galántára választották meg és ott vezette az egyik leghíresebb jesiváját a magyar zsidóságnak. Mártirhalált halt Auschwitzban, Sziván hó 26-án, הי"ד.

A község utolsó rabbija Rabbi Naftali Cvi ben R. Saul Brach volt. Az igazság és a törvény harcosa volt és fenntartotta jesiváját a legnagyobb nehézségek árán is, ameddig engedték. Szerette községét — és őt is nagyon szerette a községe. Auschwitzban halt mártirhalált 5704 Sziván 27-ikén, הי"ד.

Az első templomot — amennyire a feljegyzésekből kivehető — 1778-ban építették. Askenázi minhag szerint imádkoztak. Szombaton és ünnepnapon a sachrisz ima után szünetet tartottak és csak 11-kor kezdték a Tóra-olvasást és a muszáfot, különös tekintettel a falvakban lakó zsidókra, nehogy elkéssék a dróset és tudjanak „a világ folyásáról" is.

Fenntartották a következő intézményeket:

Chevra Kadisa; Mikve; Zsidó iskola; Béth-Midrás és jesiva; „Maszkil el Dál"; Ecz Chájim. E két utóbbi a jótékonysággal foglalkozott. Ezenkivül müködtek: Tiferet Bachurim a felnőtt ifjúság zsidó nevelésére; Háchnászát Orchim: — a Tiferet Bachurim alapítása, a vándorló zsidók vendégül látására; Steiner nevet viselő „Háchnászát Kálá" alap; Ehrenfeld nevet viselő „Keren Cedáká" és Talmud Tóra alap.

A hitközség és a Chevra élén álltak az utóbbi időkben: Friedmann Lajos, Pscherhoffer Károly, Schwarc Simon és Gross Lipót. Sochetok és cházánok voltak: R. Jicchák Blumenfeld és R. Jechiél Moskovits. Melámed volt R. Mose Klein és iskola-tanító Löwy Fülöp.

A hitközség élete harmonikus, tradicionális keretek között, ősi szép életkeret megőrzésében folyt és fejlődött. A magyar ortho-

A NAGYMAGYARI HITKÖZSÉG

A nagymagyari hitközség — különféle források szerint — a tizennyolcadik század elején alakult, tehát kb. egyidőben a többi Pozsoy-környéki és távolabbi hitközségekkel. A Csallóköz nyugati részében található a község, 1400 főnyi, magyar nemzetiségű, többségükben földműves lakossággal. A község neve különféle magyar-német-szlovák változatban fordul elő: Egyházas-Magyar, Morthamagor, Velky-Mager, Gross Magendorf stb. Régebbi korokban a Pálffy és Eszterházy grófok uradalma volt, később a somorjai járáshoz tartozott.

A zsidó világban „Mogendorf" néven találkozunk vele. Első lakói Bécs tájáról menekültek, azután cseh-morva zsidók is csatlakoztak hozzájuk. A zsidók száma az idők folyamán vagy hatvan családra emelkedett, kb. 300—350 lélek.

A környékbeli zsidó hitközségekhez hasonlóan szigoruan orthodox alapon szervezkedtek és önálló hitközségi életet éltek. Nagyhírű rabbijai vezetése alatt — néhányan országos hírű jesivát is tartottak fenn — jó hírnevet szerzett magának a hitközség a magyar zsidó világban, tagjai számához képest pedig jelentős nevet.

A hitközség — általunk ismert — első rabbija Strasser Eliezer rabbi volt, aki 1827 körül müködött ottan. Később Lev Jirmijahu rabbi töltötte be a rabbiszéket aki rabbi Jirmijáhu „hecharif" — „az éleselméjű" néven vált ismeretessé. Unokája volt a „Semen Rokeách"-nak és szerzője a két részből álló „Divré Jirmajáhu"-nak. Innen Verbóra, majd a nagy újhelyi hitközség élére került. Tagja volt a Ferenc József elé járult rabbiküldöttségnek (1864-ben) és aktiv szerepe volt a későbbi nevezetes rabbi-gyülés döntéseiben. Utána Eliézer Lipmann Neusatz, majd Mose Szegál Löwinger rabbik (mindkettőről megemlékeztünk a szerdahelyi rabbik sorában) töltötték be e hivatást. Utánuk következtek a rabbi tisztségben: Rabbi Mose Komorn; Rabbi N. Snider; Rabbi Simon Juda Fonfeder — tóramagyarázatai megjelentek a „Vájlákét Joszéf"-ben; majd Rabbi Mose Katz — a celemi rabbi, R. Menachem Katz fia. Ő alapította az első jesivát a községben 1888-ban. Innen Tokajba, majd Nyitrára választották meg rabbinak.

biztos halálba, Auschwitzba vigyék őket a többiekkel az emberiség legnagyobb szégyenére és a kultúra legnagyobb csődjére.

Szolgáljon ez a rövid kegyeletes megemlékezés örökmécsesül, azoknak a somorjai és környékbeli zsidóknak, akiket a barbár népek oly kegyetlenül kiirtottak és nem érhették meg, hogy Izráelben építhessék fel szabad hazájukat. És szolgáljon örök vádlóként azok ellen akik ezeket a rémtetteket elrendelték, végrehajtották, vagy közömbösek maradtak és nem tettek semmit ellene. Nem szabad felednünk, nem szabad megbocsájtanunk azoknak, akik a világ szemeláttára a huszadik században kiirtották népünk egyharmadát a legkegyetlenebb módon Európában.

Tauber Blanka és Dr. Tauber Júlia

kedelmi megszorítások, munkaszolgálatok, végül a kegyetlen deportálások.

Amidőn 1938-ban a Felvidéket Magyarországhoz csatolták, Somorja is visszakerült oda és határváros lett. A szlovák határ 8 kilométernyire volt Somorjától. Az átcsatolástól kezdve fokozatosan romlott a zsidók helyzete, úgy vallási, mint a személyi szabadság és a gazdasági helyzet tekintetében.

Somorjának, mint határvárosnak nagy szerep jutott ekkor. Ugyanis, Somorja mellé, az u.n. Senkiföldjére toloncolták ki a „kétes állampolgárságú" zsidókat, akik tél idején, sárban-hóban sinylődtek a rettenetes hidegben, fedél nélkül. A hitközség azonnal megszervezte a mentőmunkálatokat és nagy segítséget nyujtott a szenvedő zsidóknak (l. IX. fej.). Ugyancsak nagy szerepe volt a somorjai zsidóságnak a burgenlandi zsidóság kiüzése idején, valamint a szlovákiai zsidóság deportálásakor. A somorjai zsidók mindig a legmesszebbmenő segítséget nyujtották, úgy a Somorja melletti Rajka szigetre kiüzött osztrák zsidóknak, mint a Szlovákiából, a deportálás elől menekülő zsidóknak, akik közül nagyon sokan Somorjánál lépték át a határt.

Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, a zsidóság sorsa megpecsételődött. Mint általában az egész országban, Somorján is életbe léptették a rettenetes és kegyetlen megszorításokat. Rövid időn belül megkezdődött a zsidók gettóba zárása. A somorjai zsidókat először a 12 km. távolságnyira lévő nagymagyari gettóba koncentrálták, ahol az ottani zsidó családoknál kellett helyet találniuk.

Bizonyos idő után mindnyájukat beterelték egy faluvégi nagy szérübe, de a belépés előtt testi motozást végeztek, hogy senki semmit ne vihessen magával. Másnap az egész falu és környéke zsidóságát szekerekre kényszerítették és a hosszú, szerencsétlen karaván elindult a dunaszerdahelyi gettóba. Annak ellenére, hogy a szérű a falu végen terült el, a karavánt a falu főutcáján terelték át, ahol már az egész falu nagy örömmel az utcán várta a zsidókat, akiket a megsemmisítésbe hurcoltak. Hogy a megalázás még nagyobb legyen, cigányzenével kisértették a karavánt a falu végéig és a cigányok, természetesen a parancsnak eleget téve, zsidókat gúnyoló nótákat húztak. A dunaszerdahelyi gettóban a nagytemplom melletti udvarban helyezték el a somorjaikat, hogy onnan a

Bonyhádi Vilmos. Tauber Áron, aki többször volt a hitközség elnöke, mindig huzamos ideig, Auschwitzban lelte halálát.

A somorjai zsidók általában jámbor, szombattartó, templomjárók voltak, a nagyünnepekkor pedig minden zsidó ott volt a templomban kivétel nélkül.

A hitközségi választások mindig nagy eseményt jelentettek és élénk részvételt. A nagyünnepekkor a falvakból bejöttek a zsidók Somorjára, hogy a templomban imádkozhassanak. Többnyire minden faluban csak egy-egy zsidó család lakott. Ezek a zsidók minden évben megvásárolták a helyüket a templomban és a somorjai hitközség rendes fizető tagjai voltak. A somorjai hitközséghez a következő falvak tartoztak: Tejfalu, Gutor, Szemeth, Uszor, Bácsfa, Vajka, Doborgaz, Fél, Fakópuszta, Nagypaka, Kispaka, Keszölcés, Nagylég, Kislég és Szász.

Somorján az 1914/18-as első világháború idején, hatalmas fogolytábort építettek, ahol ezrével voltak orosz, szerb és olasz hadifoglyok és természetesen nagy számmal voltak közöttük zsidók is. A hitközség vezetőségének sikerült elintézni, hogy a zsidó hadifoglyok kóser élelmet kapjanak és a szombatot is zsidó családoknál tölthessék. Néhányan a foglyok közül nem tértek vissza a hazájukba, családot alapítottak és leszármazottaik vannak Izráelben is. Megemlítésre méltó, hogy imaházat rendeztek be a fogolytáborban, ahova a tejfalusi hitközség kölcsönözte a széfer-torát. A zsidó hadifoglyok élénk kulturális életet folytattak, erről tanuskodik a birtokunkban lévő jidisül írt úgynevezett „protokoll".

Visszatérve a somorjai zsidóságra, megemlítendő, hogy az első bátrak „beszivárgása" óta nem telt el, egy emberöltő sem és a szorgalmas zsidó kereskedők egymás után nyitották meg üzleteiket, megteremtve a kereskedelmet és ipart, az addig álmos, szunyókáló mezővárosban, elősegítve annak felvirágoztatását, hogy azután alig néhány évtizeddel később „hálából" barbár módon kiüzzék őket onnan.

Mindennek a Masaryk—Benes-i demokrácia által nyujtott vallásszabadságban élő békés zsidó életnek a Magyarországhoz való visszacsatolás vetett végett. Ez volt a vég kezdete. Nyomában következtek először a különböző zsidótörvények, gazdasági és keres-

akik az ottani zsidó temetőben várják a halottak feltámadásának a napját. Ugyanezek a Tejfaluról elszármazott zsidók, az ottani régi temetőben temetkeztek, annak ellenére, hogy akkor már Somorján is volt zsidó temető.

A század elején már annyi zsidó család élt a kb. 3—3500 lelket számláló Somorján, hogy az ottaniak templom építését határozták el, amely meg is valósult és ünnepélyes keretek között 1912-ben avatták fel. A templomnak színes üvegablakai voltak, az akkori idők zsidótemplomaira annyira jellemző kevert építészeti stilusban tervezett nagyon impozáns templom, amelynek első emeletén a női karzat volt. Még most is ott áll a tejfalusi uton, bedeszkázott, foghijjas ablakaival, raktárul szolgálva azoknak, akik galádul elüzték onnan a zsidókat.

Az első világháború idején már virágzó, pezsgő zsidó hitközségi élet volt Somorján, annak minden tartozékával, rabbival, kántorral, metszővel, melámeddal, mikvével stb. Ugyancsak zsidó elemiiskola is müködött. Természetesen nem hiányzott a bét-hámidrás, ugyszintén a chéder, amelyből állandóan hangzott a gyerekek tipikus elnyujtott hangú tanulása.

A somorjai zsidók részben kereskedelemmel foglalkoztak, de szép számban volt közöttük iparos is, úgymint: cipész, csizmadia, bádogos, lakatos, pék, szabó, üvegező, mészáros, nyomdász, továbbá tanító, orvos és ügyvéd.

Említésre méltó, hogy a helyi városi polgári iskolában hetenként kétszer zsidó hittanórát tartottak. Az előadó kezdetben a zsidó elemi iskola tanítója volt, később pedig a rabbi.

Természetesen Somorján is meg volt szervezve a Chevra Kadisa, amely egyenes folytatása volt a tejfalusinak, továbbá volt Nőegylet, Linát-cedek, Tiferet-Bachurim és egyebek. Tudott dolog, hogy Tejfalun híres rabbik müködtek, mint pl. Dávid Katz-Bisztritz rabbi, aki a „Beith Dávid" responzum szerzője volt.

A somorjai rabbik a következők voltak: Austerlitz Smuél (későbbi miskolci rabbi), Weiss Hillel későbbi wienerneustadti rabbi, Singer Koppel rabbi, aki az auschwitzi gázkamrában lelte halálát. A hitközségi elnökök a következők voltak: Waldmann Adolf, Kohn Sámson, Steiner Natan, Tauber Áron, Frankl Miksa, Stern Max,

XII.

A SOMORJAI HITKÖZSÉG

E könyv keretén belül — nagyon röviden bár — megemlékezünk e hitközségről is, amig hiteles történetét az arra hivatottak meg nem írják. Minthogy, — sajnos — hivatalos adatok nincsenek birtokunkban, az emlékezőtehetségünkre vagyunk utalva. Az idősebb generáció, amely a saját élményei alapján még élénken emlékezett e hitközség keletkezésére, életére, vagy annak közvetlenül átélt történetét az apáitól hallotta, az sajnos, vagy a munkatáborokban, vagy különféle lágerekben pusztult el, vagy pedig azóta hagyták itt ezt az árnyékvilágot.

A somorjai zsidó közösség, amely a deportálás idején kb. 70—80 családot, vagyis körülbelül 350 lelket számlált, tulajdonképpen a tőle egy kilométernyire lévő tejfalusi hitközségből keletkezett. Tejfalu volt az anyahitközség. Az idősebbek elbeszéléseiből tudjuk, hogy az első zsidót a kis Kohn bácsi apját aki Somorjára merészkedett, egyszerüen agyonütötték. A zsidó élniakarásra jellemzően, ez a barbár cselekedet sem kedvetlenítette el azt a néhány utánakövetkező úttörőt, akik a történtek után, lassacskán bár, de mégis „beszivárogtak" Somorjára. Eleinte, egyik másik, kis szatócsüzletet, vagy apró műhelyt nyitott magának. Persze, ezek sem maradhattak ott éjszakára. A gazdanép szigoruan őrködött azon, hogy minden este haza menjenek Tejfalura. Ugy látszik, közben kezdték megszokni kénytelen kelletlen a „betolakodó" zsidókat Somorján és valahogy beletörődtek az ottlétükbe. Igy történt, hogy lassacskán majdnem az összes tejfalusi zsidó család Somorjára a „városba" költözött. A valóságban nem volt ez gyors folyamat, hanem néhány évtizedes, nem éppen zökkenésmentes letelepedés.

A dicső és sajnos megdicsőült virágzó tejfalusi hitközségről röviddel a deportálásig fennmaradó régi, patinás, mohlepte kőpadlóju templom tanúskodott, ugyancsak a zsidótemető, valamint a rituális fürdő maradványai. A Tejfaluról Somorjára elkerült zsidók, az ünnepek idején a jizkor ima elmondására lementek Tejfalura a régi templomba, hogy ott emlékezzenek meg drága halottaikról,

SZOMSZÉD HITKÖZSÉGEK

Szövetségünk emléktáblát állított a három hitközségnek Jerusálájimban, a Cion hegyén, a „Pusztulás Pincéjében" és a többezer elpusztult zsidó hitközség emléktáblái között, ott az ő emlékük is örök időkre.

A szerdahelyi temetőben lévő síremlék, a mártirok oszlopa, amelyet a maradék hitközség emelt 1969-ben maradt meg egyetlen kapocsnak, amely bennünket, megmaradottakat még visszahív és egyeseket néha-néha viszontlát: ennyi maradt az élő, ható, alkotó, ragyogó zsidó „kis szentélyből". Még el-elzarándokol, aki teheti, leborulni a jelképes és valóságos sírjuk előtt a szenteknek, a tisztáknak, legyenek közbenjárók gyermekeikért, népükért, Országukért...

És végül ez a könyv, amely megkisérli egy cseppet adni a tengerből, fogalmat a lelki nagyságról, ez a könyv, amelynek szent hivatása és szándéka átmenteni az öröklétbe a szép zsidólélek szerdahelyi kis világának teremtését, virágzását és rombadőlését. Hadd legyen ez az írás is egyike az emlékeknek. Hadd legyen ez a könyv a hang, amely hírdeti és mondja: Volt egyszer — a többiek között — Jesurun törzsének, Izráel szétszoródottjainak, a szentek nyájának egy tiszta gyülekezete, a **Dunaszerdahelyi Izraelita Hitközség**.

a kis Jerusálájim, a Tóra és a hit évszázadokon át felszentelt hajléka, a galut egének egyik fénylő csillaga, nincs többé.

Évek multán még egynéhány család jött el onnan, ahol ma már csak tiz-tizenöt zsidó család él és ahol még nemrég — tavaly volt, vagy ezer éve? — élt és virult a szép zsidó élet, a gyermekek mosolyának, tanulásának és imádkozásának tégláiból épült kis városunk, a Dunaszerdahelyi Auth. Orth. Izraelita Hitközség. Áldott legyen mind, aki benne élt, érte dolgozott és az is, aki reájuk emlékezik...

EMLÉKEZNEK AZ ÉLŐK

A hazakerült szerdahelyi „új olék" együtt vergődték át a kezdés éveit megujult hazájukkal, Izráellel. Bizony, nem volt könnyű az élet anyagi alapjának megteremtése, de amikor és amennyire sikerrel járt, megint megtalálták egymást az ország területén szétszoródott szerdahelyiek. Első tevékenységük volt, hogy a szerdahelyi gettóból deportált „Dunaszerdahely, Somorja, Nagymagyar és környéke mártirjainak emlékére" címen jótékonycélú segítőpénztárt letesítettek. Ez a pénztár, amely a kölcsönös testvéri segítés gondolatával a multat őrzi és a jelent erősíti, először hivatalos keret nélkül tevékenykedett, míg végül 5724 elul 17-én, 1964 szeptember 20-án, 3201/99 szám alatt hivatalosan is bejegyeztetett Tel-Avivban. Élén áll megalapításától kezdve Fleischmann Géza, aki hűséges és áldozatkész tevékenységével mindent megtesz a pénztár fejlesztéséért és testvéri alapon nyugvó működéséért.

Minden esztendőben, sziván 27-én összejönnek a szerdahelyiek, somorjaiak és nagymagyariak, a Jerusálájimban, vagy Tel-Avivban megtartott ázkárára, hogy meggyászolják mártirjaikat és áldozzanak emléküknek.

Hadd említsük meg egy tevékenységünket, amely, úgy érezzük, igazán az emlékezés és elszakíthatatlan testvériség tiszta céljait szolgálta. Egy testvérünk kérésére segédkezet nyujtottunk a Szerdahelyen maradt testvéreknek, rendbe hozni a mai templomot, a temetőben ledőlt sírköveket felállítani és annak omladozó falkerítését kijavíttatni. Kérésünk száll erről a helyről is a községek hatóságaihoz, tegyenek meg mindent, hogy évszázadok zsidó elhunytjainak emléke és tisztelete ne szenvedjen csorbát.

TÖMEGES KIVÁNDORLÁS

A lassú „kiszivárgás", amely 1947-ben kezdődött meg, később olyan iramot vett, hogy 1949 végére az új hitközség nagy része elhagyta Szerdahelyt. Két főoka volt a kivándorlásnak: az új zsidó állam megalakulása és a szabad alijja, de az is csakhamar kiderült, hogy az 1948 februárjában megalakult kommunista rendszer nem kedvezhet a zsidó közösségi élet kifejlődésének. Izráel államának ez idő tájt — amikor nagy szüksége is volt rá — sokat segített az új rendszer, hiszen ez beillett a Szovjetunió globális politikájába: tudvalevő, hogy ők ismerték el elsőnek a megalakult zsidó államot. Sőt, egyes zsidók be is illeszkedtek az új rendszerbe és különösen az első időkben vezető szerephez is jutottak, de ugyanakkor ők lettek a kommunista rendszer első áldozatai is, amikor „cionista" (olv. zsidó) mivoltukért és cselekedeteikért (Slansky-per stb.) életükkel, vagy súlyos börtönbüntetésekkel fizettek meg.

Annak dacára, hogy az Izráelből jövő hírek harcokról, veszélyekről és nélkülözésekről számoltak be, a kivándorlás mégis egyre fokozódott. Mihamarabb az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új kommunista rendszerben nem lehet lesz önálló zsidó, és különösen nem vallásos zsidó életet élni. Hitközségünk hangsúlyozottan zsidó beállítottsága jelentkezett abban az érzésben, hogy az új körülmények között nem akarták nem zsidókként élni az ajándékba kapott, csodák, szenvedések árán megváltott életüket. A régi szlovák antiszemitizmus is áttört minden vonalon és különleges megnyilvánulást talált abban a módszerben, ahogy a távozó zsidókkal bántak. Minden lépésért fizetni, minél kevesebbet magukkal vinni, mindenről lemondani, egyre jobban megnehezíteni a feltételeket: ez volt a gyakorlat.

A nehézségek és az „öröklés" leplezetlen ösztöne még jobban megerősítették a vágyat: minél hamarabb túl lenni a határon.

Hetenként indultak a csoportok Ausztrián, vagy Románián keresztül. A község egyre zsugorodott, tagjai gyérültek és amikor 1949-ben elterjedt a hír, hogy év végére lezárják a határokat, a nehezebben határozók is nekiindultak. Igy zajlott le a nagy „exodus", a nagy „kivonulás".

Azon kevesek akik ott maradtak, nem tudták megváltoztatni azt a szívszorongató érzést és tényt, hogy a Szerdahelyi Hitközség,

Különösen keserű érzéseket váltottak ki a lengyelországi zsidóellenes tüntetések és gyilkosságok (Kielcében és egyebütt), amelyek nyomán ujból megjelentek a zsidó menekültek Szlovákiában.

Mindezen események és az egész 1947-es év fejleményei lassan átértékelték az „új-régi" otthonhoz fűzött rózsaszínű, hosszúlejáratú terveket. Habár nem kellett a közelmúlthoz hasonló eseményektől tartani, de a biztonság hiányának érzete megérlelte túlnyomó többségünk elhatározását, új életlehetőséget teremteni, főképpen a két nagy zsidó közösség körében, Izráelben és az Egyesült Államokban.

Az igazságnak tartozunk, ha megállapítjuk, hogy a negativ okok mellett, Izráel felé pozitiv érzelmi szempontok is vonzottak. Megdobbant a zsidó szív az ereci jisuv hősi harcán a brit mandátárius hatalommal szemben. A földalatti mozgalmak (Écel, Lechi) és a Hagana haláltmegvető küzdelme a zsidó nép álmának megvalósításáért egyre több zsidó szívben váltotta ki az új zsidó állam vajudásának izgalmát, lázát és segíteni, résztvenni akarását. A sliachok megjelenése, biztatásuk az alijjára, csak siettették az elhatározások megérlelődését. A sliachok beszámolói nyomán pénzgyüjtés indult meg és ennek keretében a hitközség tekintélyes összeggel járult hozzá a jisuv erőfeszítéseihez. A fiatalok egy része alijjájuk előkészítéseképpen katonai kiképzésben vett részt az Izráelbe induló önkéntes zászlóaljakban, a cseh hadsereg táboraiban, az akkor érvényben lévő megállapodás szerint, a Hagana és a cseh hadvezetőség között.

Közben máshonnan is elindultak a kivándorlók és Szerdahely ujból a „menekülés", a bricha egyik központja lett: most a magyarországi „illegális" alijjázók találtak átmeneti otthont, igaz zsidó szívvel, amig folytathatták útjukat Izráel és egyéb országok felé.

Egyidejüleg megszerveződtek azok a zsidó családok is, amelyek az Egyesült Államok felé irányították útjukat. Legalább ötvenhatvan család kereste és találta is meg új otthonát ebben az országban. Ezeken kivül egy-egy család elkerült — nyugodtan mondhatjuk — a világ minden részébe. Szerdahelyiek találhatók Angliában, Kanadában, Ausztráliában, Dél-Amerikában és más helyeken. De hitközségünk nagyobb része itthon, Izráelben kereste és találta meg hazáját.

vándoroltak ki mindannyian és egyike volt az összesen két ilyen intézménynek a háború utáni Szlovákiában. A másik jesiva Kassán létesült.

A viszonylagos gazdasági fellendülés rányomta bélyegét a zsidó közösségre is. Ugy tünt, hogy hosszabb nyugalmi periódus előtt állunk és végülis: üldözések nem voltak többé, nyugton hagyták a zsidókat egyenlőre. És mégis, már akkor, azon a mindenképpen felperzselt területen, nem látszott lehetőnek, hogy a zsidó lélek ujból gyökeret verjen. Valami belső nyugtalanság, az az érzés, hogy szüleink gyilkosai között járunk, élünk és velük kereskedünk, — azután néhány olyan jelenség, amelyről még beszélni szándékozunk —, arra az elhatározásra juttattak bennünket, hogy ez a hely nem nekünk való. Néhányan megkezdték az előkészületeket az útra, a többiek megértették és követték őket: így fejeződött be kétszázötven éves ragyogó zsidó története Dunaszerdahelynek.

A LÉGKÖR MEGVÁLTOZIK: AZ ELSŐK ELINDULNAK

Talán érezhető volt az „új" helyzet leírásából, hogy a megerősödés, a megszilárdulás — ha anyagi téren is — inkább csak a felszinen volt látszólagos. Hamar megváltozott ez is. Sok szlovák telepedett le a városban, akik partizánjogaikra hivatkozva, a „győztesek" jogán, a „nácik ellen harcolva", olyan gazdasági előnyöket, jogokat követeltek maguknak — és meg is kapták természetesen —, amelyek megingatták a zsidó exisztenciákat. A konkurens zsidók elgáncsolását persze megint hazafias mezbe öltöztették. A zsidók hirtelen magyarok lettek és így „hazafias" kötelességet teljesítettek, amikor a „nemzet ellenségét" kitúrták pozicióikból.

Annyira magyaroknak tekintették a szlovákok a zsidókat, hogy a magyar-szlovák lakosságcsere keretében megpróbáltak kilakoltatási végzéseket hozni egyes zsidók ellen is. Ha ez nem is sikerült, nem tartott sokáig, amig — az újdonság kedvéért, ez esetben szlovákul — ujból lehetett hallani a „régi jó idők" melodiáját a szerdahelyi utcákon: „Zsidók Palesztinába... Zsidók a Dunába"...

Ez az antiszemita hangulat főképpen az új „demokratikus" pártokból származott, ahol a régi szlovák fasiszta-náci elemek megbújtak. A szlovák sajtó csak megerősítette ezt a szellemet és a zsidó szervek és a gyenge zsidó sajtó igyekezete nem sok sikert ért el velük szemben.

zsidó lakodalmi összejövetel: hadd örüljön a fiatal pár, akiknek tiszteletére összejöttek...

Az ősi láncolat is folytatódott... Megszülettek az első gyermekek. Fény költözött be a „maradékok" házaiba, a község együtt örült velük és neveikben élő emlékeivé és folytatásaivá lettek az új ivadékok a vértanu apáknak — anyáknak, mert így van megírva: „Örök emléket adok nektek, elpusztíthatatlanul".

A háború utáni gazdasági fellendülés a dolog természeténél fogva bevonta a zsidókat is az élet körforgásába. Ha kezdetlegesek voltak is a zsidó üzletek és ha álszenteskedő részvétet mutatva is, a lakosság visszatért hozzájuk. Az összeköttetések hamar megteremtődtek a pozsonyi nagykereskedőkkel, akik szintén megkezdték müködésüket. Megélénkültek az üzletek, az új gazdasági rend fellendülést igért és megalapozottaknak tüntek a megélhetési lehetőségek az új életben. Néhányan az 1938—39 évek alijjázói közül is visszatértek — főképpen azok közül, akik a felszabadító hadseregekben szolgáltak — és bekapcsolódtak a gazdasági életbe és a megujult hitközségbe.

A megujhódott magánélet — lakások, megélhetés, családalapítás — után felmerült a templomok és a többi hitközségi intézmények legalább részleges rendbehozásának a terve is. A teljes rendbehozásról nem álmodhattunk, hol volt ahhoz anyagi erőnk... Mégis megoldást követelt a szükséglet is, de féltünk is, hogy elveszítjük az intézményeket, ha helyiségeik üresen és kihasználatlanul állanak. A volt zsidó házakban nagyobb részt már úgyis nem-zsidók laktak azóta, de a templomok, iskolák, Talmud-Tóra, aggokháza üresen álltak: és ki tudja, meddig hagyják így a hatóságok. Először a mi büszkeségünk, a nagytemplom helyreállításáról tervezgettünk Azután beláttuk, hogy „csak" a helyreállítás, úgy-ahogy, javításokkal, foltozgatásokkal is felülmúlja erőnket. Ezért az „Ádát Jiszráel"-templomot hoztuk helyre valamelyest, berendezést kaptunk elnéptelenedett szlovák zsidó templomokból, majd az elkövetkező két évben valóban itt imádkoztunk ünnepeken.

A zsidó vallási intézmények helyreállítása terén megintcsak a mi hitközségünk járt az élen a háború utáni Szlovákia egész területén. Megalakult az új szerdahelyi jesiva, Neuschloss Mose rabbi vezetésével, kb. harminc helybeli és idegenből származó tanítvánnyal. Két évig müködött a jesiva, amig az Egyesült Államokba

mint 3.000 zsidó lélek emlékére, akiket a gyülölők öltek meg és gyötörtek halálra gázban, fagyban, tűzben, vízben. Ez a nap legyen a gyásznap a munkatáborok mártirjaiért, a templomokért és a bátémidrásokért, a meggyalázott szent edényekért és a Tóra-tekercsekért.

Ugyanakkor tizennyolc poltból álló szabályzatot hoztak a vértanuk lelkiüdvéért, amely a héber részben van felsorolva. A Bosszúálló torolja meg ártatlanul kiontott vérüket és az Éden kertjében legyen pihenésük örökkön örökké. Aki pedig a világot megalkotta, elégelje meg szenvedéseinket; népének, Izráelnek, legyen a védelme, hogy gyűlölet, erőszak ne uralkodjék többé határainkon belül és jöjjön el a Megváltó még napjainkban, Amén-Szelá.

AZ ÉLET MEGINDUL

És mégis, még ezek után is, az élet ujból lüktetni kezdett. Ott volt a tragédia mindenen, ami körülvett bennünket, de a lét parancsa erősebb volt és azt követelte, hogy keressük helyünket az életben, találjunk megoldásokat közösségi és egyéni problémáinkra. A zsidó szellem, a romokból ujrakezdés ősi szelleme és kötelessége, az emlékezés és a folytatás kettős zsidótörvénye a hollandi szavát juttatta eszünkbe, amelyet a felszabadulás órájában mondott: Zsidók, legyetek erősek... „És a száraz csontokra élő hús került, bőr és inak ujra formálódtak..."

Már 1945-ben, ahogy lassan elült a háború utáni zűrzavar és egyfajta elrendeződés következett be, a megmaradottak is elkezdték építgetni a maguk anyagi romjait. A szülők házait és üzleteit kitatarozták, berendezték, kinyitották. Uj családi életek alakultak és a felujított kereseti források is elegendő anyagi alapot nyujtottak a megélhetéshez. Megértük új chupák felállítását; egyre több új „ház" létesült közösségünkben. Nagyrészben helyiek közül kerültek ki a párok, nőtlenek és özvegyek, de voltak „vegyes"-házasságok is, más községből szerzett élettárssal. Természetesen szerény keretek között ünnepeltünk, ami érthető és magyarázható a körülményekből, a tegnapból, a szülők hiányából és az egész légkörből. De jegyezzük meg, hogy a családi, testvéri hangulatnak, amely a mulatság szívbeli kötelességének, az együttörülésnek értékét hangsúlyozta ki, mindig is ez volt az értelme és ezt érte el a szerdahelyi

népek közé sorakozva, önállóságot szerezve az új cseh-szlovák demokráciában.

A NAGY TEMETÉS: A HALOTT: SZERDAHELY SZENT GYÜLEKEZETE

A következő évben, 5706 sziván 27-én, eltemettük a meggyilkolt Dunaszerdahely és környéke Aut. Orth. Izraelita Hitközséget. A helyzetnek a viszonyokhoz képest való normalizálódása után, egybegyültek a megmaradottak ezen a napon a nagytemplom romjaiban elsiratni és meggyászolni mártirjaikat. A szentély fala és minden köve együtt zokogott az üres koporsónál, amelynek ezüsttel himzett takarója felett ott lebegett Európa országaiban legyilkolt testvéreink lelke és úgy éreztük, ők mondják az „oment" a megmaradt kevesek-árvák szívszaggató kádisa után.

Gyászbeszédet mondott Weinberger Jechiel rabbi, fia a nagytudásu, jámbor Weinberger Hillel főrabbinknak, aki maga is áldozata lett a gyűlöletnek. Szavaiban a ragyogó múlt hódolata és a tragikus közelmult gyásza indították meg a kifelé és befelé hulló könnyek áradatát bennünk.

És azután megindult a gyászmenet, élén az üres koporsóval — benne a kehilla kedosá Dunaszerdahely összetört szimbolikus kőtáblája... Két-három kilométer hosszú útján a temetőig legalább megláthatták a község lakói a gyászt, ha nem is érthették meg és megakadályozni nem akarták. Hisz oly sokan voltak közülük, akik tettek is „valamit" az elmúlt években. Zsidóságot, értéket, tudást, emberséget temettünk aznap, amikor a mi községünket vittük az ezüst himzésü fekete lepel alatt az „üres" koporsóban...

Ugyanakkor temették a tűzből megmentett szent könyvek maradékait, Tóra-tekercsek széttépett, meggyalázott pergamentjét. Egynapon volt a temetése a szent eszmékkel teli pergamenteknek és azoknak, akik életükkel pecsételték meg a hozzájuk való hűséget...

Ott, a temető mellett, összeült a gyászoló gyülekezet és kijelölték, meghatározták Sziván 27-ét örök gyásznapul. Emlékezetére az apáknak, anyáknak, gyermekeknek, feleségeknek, férjeknek, testvéreknek, közöttük községünk két nagy rabbija: Hillel ben Smuél Lévi és Oser Ansel ben Jonathan Binjamin emlékére, összesen több

sem maradt, az ukrajnai munkaszolgálatosok közül is nagyon kevesen...

Azoknak a napoknak a legmegdöbbentőbb emléke a gyermekek hiánya. Egyetlen gyermek nem maradt a zsidó utcában: ujjongásuk, szaladgálásuk, amely egykor élettel töltötte meg a templomot, iskolát, tereket, utcákat — elnémult és temetői csend ülte meg a helyet és a visszatértek szívét. Idősebbek is alig-alig maradtak meg...

A környezet és a nem-zsidók viszonya nem volt valami lelkesítő, még csak megnyugtató sem. Olyan elképzelések, hogy a háború után valami lelkiismeretfurdalás-féle uralkodik el rajtuk és ha csak szánalomból, vagy részvétből is, — hiszen tudtak mindent, láttak mindent, nagyrészük tett is valamit, vagy sokat, — valami szeretetet mutatnak irányunkban, a kevés hazatérthez egy kis jó szívvel: az ilyen elképzelések nagyon hamar hamisaknak bizonyultak. Még olyan is volt közöttünk, aki egy „diszkapu"-szerű fogadtatást, különleges bánásmódot remélt: ki hogy él, úgy itél...

A megbánás érzékeltetése helyett, zsidógyűlöletük — ha már ölni és rabolni a törvények miatt nem lehet — új formát keresett és talált. „Többen jöttek vissza, mint ahányan elmentek", csak egyike a szeretet és tisztelet „gyöngyszemeinek", amelyeket széltében-hosszában hallani lehetett. Persze, hogy az a minden ötödik zsidó is zavarta az igen tisztelt rablókat, amikor a visszajöttek merészelték keresni, — vagy ha megtalálták, visszakérni az elrejtett, az elrabolt, vagy ellopott holmijukat. Ha már öltek, örökölni is akartak és igazán rosszul esett nekik, hogy legalábbis passzív bűntársi voltuk mellett, nem sikerült teljesen kiirtani a zsidó szomszédot. Néhányan törvényes uton akarták visszakövetelni megtalált holmijaikat, ha már a többit a „németek vették el"... „az oroszok vitték el, vagy... „lebombázták" — hogy csak a leggyakoribb hazugságokat említsük, a bennük lévő szemernyi igazság mellett. A „törvényes út" is az ő útjuk volt: eredménytelen, kilátástalan. A látszat kedvéért eljárást indítottak néhány helyi háborús bűnös és gyilkos ellen is. Akit nem mentettek fel „bizonyitékok hiánya miatt", azt kiszabadították azután minél hamarabb.

Igy nézett ki az új szlovák „demokrácia". Igyekeztek egy-két nácit elitélni, lehetőleg németet; mentve a maguk náciját demokrata-mezben, avagy éppen szocialista öltözetben, a győztes anti-náci

zik: látja őket és siratja őket — magát... És a nagytemplom, a fény, a szépség, a Szeráfok lakhelye. Hogy tudták, hogy is tehették? Még a padlók köveit is felszedték. Fent a csodálatos, ezer fénnyel ragyogó boltozat helyén: törmelék, lyuk, pusztulás... A németek garázsnak használták, megszentségtelenítették; talán jó is, hogy lebombázták...

Ahogy tovább megy, szemébe tünik az „új zsidó élet". Az eleven csodák, a tűzből mentett csonkok, a néhány hazajött testvér jön-megy — tanácskozik egymásközt. Mit csinálnak? Várnak. Valakikre várnak. Híreket cserélnek és szívükben félve remélnek. Megujuló életük egyik központja az új hitközségi székház, a Wetzlerház. Meg is alakulnak ujból hitközséggé — itt, mert a volt hitközségi székház is bombát kapott. Az új hitközség elnöke megb. Weisz József volt, aki hűséges segítőtársaival mindent megtett, hogy megkönnyítse életét az „új" hitközség visszatért tagjainak. A másik központ a Talmud Tóra és Jesiva épületében létesült. A jesiva nagyterme lett a templom, a Talmud Tóra helyiségei pedig a visszatérők otthona, közös étkezési helye. Azután a még épen maradt, vagy lakható zsidó házakba helyezték el a hazaszállingozó töredék-maradékot. A közös konyhát a Joint segélyéből az új hitközség tartotta fenn. A „Joint". Áldott legyen aki megalapította és aki fenntartja, mind azért, amit ezekben az időkben tett a lerombolt Európa országútjain bolyongó, üres házaikba hazatérő, éhes és mezitelen, testileg, lelkileg és anyagilag kifosztott zsidóknak. Első segély a százezreknek: a zsidó szív tárt karokkal várta a szívtelenség áldozatait, testvér a testvért.

Szóval: azt csináltuk, hogy vártunk... Amikor már nehezebb lett illuziókat ápolni és rá kellett jönni a szívnek — amit az ész ugyis tudott —, hogy nincs kit várni: elkezdődött az élet ösztönszerű alkalmazkodása az új valósághoz. Ha élet van, mindig van útkeresés. Itt is az volt. A szerdahelyi és környéki visszatért zsidók száma 600 és 650 között mozgott. Öt közül, aki elment egy jött vissza átlagban (talán még ennyi sem, ha a cseh-szlovák Szerdahelyet vesszük alapul). Voltak „szerencsés" családok, amelyekből „többen" jöttek vissza, mint egy. Ketten-hárman, nagy ritkán többen is átélték a vihart egy családból, de a legtöbb helyen egy-egy családtag maradt, egy nagy család emlékeképen, ha... maradt. Azoknak, akiket 1941-ben vittek el, — az „idegeneknek" — emléke

benne a sok-sok beteget, akik a táborban, a drótkerítés mögött szenvedtek és aszalódtak. Néhány nap alatt lajstromozták a sok tízezer deportáltat, származási országuk szerint, hogy előkészítsék hazaszállításukat. Egy hónap múlva ránk került a sor a „hazatérésünkre". Az izgalmas — és örvendetes — hír ébresztett rá bennünket valóságos helyzetünkre. Tudtuk, mi volt Auschwitzban. Nem tudtuk, kink maradt meg a többiek közül. A lehetőségek megint felkavarták a lelket — és a kételyek: mi van apával, testvérekkel? — újból keserves sírás tört ki belőlünk.

„Zsidó, légy erős, ne csüggedj": az ősi biztatást egy holland fogolytársunktól kaptuk ez esetben. „Kevesen maradtatok, népeteknek szüksége van minden megmaradt fiára. Bizzatok, csak előre nézzetek"... A testvéri érzés mellett szívünk felfigyelt a „zsidó" szóra, amely annyi sötét, keserves esztendő után megint értékelést, szeretetet muzsikált.

AZ UJ HITKÖZSÉG

Néhány napi viszontagságos utazás után teherautókon, vonatokon: megint itt vagyunk a rossz emlékű szerdahelyi állomáson, vagy ahogy az új név mondja: Dunajská Streda. Semmivel sem áll a szívünkhöz egyik név a másiknál közelebb: csendőrök, vagy Hlinka-gárda. Egyik ezt jelenti, a másik azt. Nekünk egyet. Főképpen most, ahogy a tizegynéhányan ott várják a bratislavai napi vonatot: hátha jött vele valaki... Hátha mégis, apa, testvér, anya, gyermek? És ha jön, ha megjön az a három-négy-öt száműzött: gyorsan megkérdezik: Hogy vagy? Honnan jöttél? Munkatábor? Láger? Melyik? Nem láttad ott...? Nem hallottál...? És fájdalmasan hallani a legtöbbször negativ, avagy éppen szomorú választ...

Azután, aki megjött, mégis elindul, vegyes, nagyon vegyes érzésekkel a puszta város felé... Hamar megtudja, hányan jöttek eddig vissza. Hány férfi, hány nő... Bejárja szédelegve a piacot, az ismert utcákat; egykor zsidókkal volt tele, most néptelen mind... Azután elmegy a kifosztott, lerombolt zsidó házak mellett, a néptelen zsidó udvarok mellett, amelyek még nem is régen — tegnap volt, vagy ezer éve? — zsidó gyermekek tanulásától — kacagásától voltak hangosak. Szívében koporsók után megy és temet és búcsú-

meg, megmozdultak a kiszáradt csontvázak, — már aki birt, természetesen. Ablakhoz, ajtóhoz merészkedtek — tódultak. Mintha más volna a hang, más melódiája a kiabálásnak, mint amihez úgy hozzászoktak eddig... És akkor, egyszercsak, lehet, mint a Sináj hegyénél, viharral és felszakadó sófár-fúvásával a léleknek, megnyílik az ajtó és valakinek a szájáról elhangzik a szó: Szabadok vagyunk. — Hogy még mit mondott, ki értette azt. A tartalma az volt: Kihoztalak a szolgaságból, mint egyszer és annyiszor...

És azután megpróbáltuk elképzelni — és nem mertük elhinni —, hogy mit is jelent ez most, azonnal, azután holnap... De vajjon igaz-e, nem az örület játssza szörnyű játékát velünk? SS nélkül kimenni a táborból? Az elektromos árammal telített kerítéseken túl sétálni? A vérebeket senki nem uszítja már ránk, ha csak kilesni merünk is a keritésen, talán mint más ember, ahova akarunk, oda megyünk, azt tesszük majd?

Magunk sem tudtuk, mit érzünk, hogy mondhatnánk el másnak; talán nincs is szó olyanra, ami nem emberi... Az őrtornyokban még ott álltak az SS-ek, amikor az amerikai tankok betörték a kaput. Azután, amikor az amerikai tiszt katonáival bejött a blokkba és a felszabadítók üdvözletét hozta, magunk is mintha hinni-merni kezdtük volna, hogy nem lázálom, ami velünk történik, ha még valóság-izét nem is éreztük. A lengyel „Blockälteste" a zsidók közül kért valakit, aki válaszoljon az üdvözlő szavakra. Egy litván zsidó orvos állt ki és igazi zamatos, jiddis beszédben fejezte ki érzéseinket és kivánt sokszoros áldást a felszabadítókra... És akkor éltük át a felejthetetlen élményt... Az amerikai tiszt ugyanazon a zamatos jiddis nyelven kezdte beszédét: „Ha Ti örültök, hogy engem itt láthattok, én legalább annyira örülök, hogy Benneteket láthatlak, hiszen én is zsidó vagyok"... Leirhatatlan, sőt elképzelhetetlen a viharos öröm és lelkesedés, amely e szavakat követte... Mindenesetre elgondolkoztató, hogy nem a felszabadulásnak érzése és tudata tört ki szíveinkből ekkora erővel és hogy nem is tudta sokáig folytatni a beszédét, hanem az a tény, hogy a felszabadítás küldötte, maga a szimbolikus szabadító is zsidó volt... Azután megigérte, hogy mindent megtesz érdekünkben, csak néhány napig tartsunk még ki, ha már sikerült átélnünk a sok-sok szenvedést.

Másnap az amerikaiak hozzáfogtak átalakítani a Häftling-tábor mellett lévő nagy SS-tábort és laktanyákat kórházzá és elhelyezték

XI.

A PUSZTULÁS UTÁN

A gyötrő elpusztult, a félelem megszűnt, összetörte az Ur a gonoszok botját, hatalmasok vesszejét... (Jesájáhu XIV.)

ELÜLT A VIHAR

Dachau, 1945 április 29, vasárnap. Nyolcszázan, vagy ezren, ágyonként ketten-hárman fekszenek elterülve minden blokkban, vagy vonszolják magukat a nyomorultak, a „muzulmánok", csontig lesoványodott, felismerhetetlen kisértetei egykor-volt embereknek. Negyvenezer „Häftling", zsidók és nem-zsidók, kiszikkadt csontvázak, akiket idegyömöszöltek a nácik a különféle pusztító-táborokból, ahogy visszavonultak a szövetségesek csapatai elől. Utolsó percig hűek voltak önmagukhoz: nem hagyták foglyaikat a felszabadulásra, még a szállításgyűjtés nehézségei árán sem, egyuttal a saját fényképüket is mellékelték a kegyetlenségek megmaradt áldozatainak összegyüjtésében. Aki még nem hitte, itt megláthatta: a huszadik században, Európában mennyire tud állat lenni az ember... Egy biztos: a két-három emeletes fapriccsen vánszorgó, pislákoló életek felé nincs ordítás, nincs munka-kommandó... Oh, már elég régen suttogtak a horogkereszt utolsó vonaglásáról, a Harmadik Birodalom közeledő összeomlásáról, de hol volt már az erő hinni, hogy kivárhatják? Hol volt már az erő örülni tudni? Már régen csak arról volt szó: nem meghalni addig, amíg meg nem érjük a felszabadulást... Mennyi még? négy-három, vagy két nap; vizsgálni önmagunkat és a mellettünk lévőt: tart-e még az élet olaja „addig". Mindenki leste a maga chanuka-csodáját: az utolsónál is utolsóbb csepp életerő elég lesz-e addig... Talán már holnap lesz; ha birtam eddig, még talán holnapig...

És: az a „holnap" is eljött... Az a nevezetes nap, április huszonkilencedike. Felszakadt a hajnal és a ránk ömlő tavaszi napsugarak ezegyszer a szenvedések végét hirdették. A priccseken fetrengő csontvázak érzékszervei új jelentkezését fogják fel a külső világnak: mintha **Jechezkél** harminchetedik fejezete valósult volna

A többi szerdahelyi, somorjai és nagymagyari testvérünk is kijutott innen előbb vagy utóbb ebből az átkozott pokolból — egy másik pokolba; volt elég belőlük Németországban, Lengyelországban... Mintha temetőket sorolnánk, úgy soroljuk fel őket: lelki „kéver-ávot", örök kéver-ávot, szörnyű sírlátogatás, ha csak halljuk is a nevüket: Dachau, Mauthausen, Günskirchen, Buna, Plasov, Grossrosen, Alach, Mühldorf, Bergen-Belsen és a többi...

És mert emlékezünk: az emlékezés hadd gyüjtse egybe a halálban azokat, akik az életben egy-testvérek voltak, akiket Kemenyec-Podolszk és akiket az ukrajnai halálmezők ragadtak el, vagy Németország és Magyarország többi tábora... Kultúr-Európa, sohase törlődjék le rólad a szenvedés átka azért a sok-sok gyötrelemért, amelyet Testvéreinknek el kellett viselniök, a sok halálért és kevés életért, de milyen nagyon kevesek életéért... Alig maradt közülük, aki a megváltást megérte, bizony alig...

Ez a története a mi Hitközségünknek, így dőlt romba a dunaszerdahelyi Szentély...

nek kell lenni", a létszámnak stimmelni kell; akár élnek még, akár már túl vannak az ő közremüködésükkel, és fent a tiszták, az angyalok világában veszik őket „létszámba". Este-felé, az esti Appel után kapjuk a nyomoruságos napi adagunkat: egy darab kenyér és egy tányér „Dörrgemüse" — „szárazfőzelék".

Siváh ászár be'Támuz: bőjt hajnala és természetesen „Appel". Különleges mozgolódás látszódik ezúttal. Ugylátszik, elvisznek bennünket a táborból. Egy, kettő, három... Sorbaállás, számolás, nyolcszázunkat, megint fürdőbe visznek, onnan a vasútállomásra. Csak el innen, akárhová, ebből az átkozott táborból, ebből a pokolból...

A hajnal szürkületében megyünk a fürdőház felé... Egyszercsak valami sötét-sűrű tömeg közeledik felénk a hajnalodó éjszakában... Ahogy közelebb érünk egymáshoz: sötét arcú, szennyes, szenes-füstös-rongyos ruháju, félelmetesen szánalmas, rémült, rémítő arcú emberek válnak ki a sötétből, két-három méterenként fegyveres SS-től és vérebeiktől őrizve... Megdöbbenten, lelkünk mélyéig felzaklatva megyünk feléjük. Amikor hangközelségbe érnek, néhányan, ezt is életveszéllyel, felénk kiáltják: „Chevra Kadisa, Chevra Kadisa". Azután már magunktól is megtanultuk, mi a feladata a Sonderkommandonak...

Persze, tovább, csak tovább... És megint újabb hosszú sor közeledik felénk... Megállunk egy percre: a gyermek-blokk fiataljai jönnek a fürdőből... „Apám, testvérem, öcsém" — hallatszik mindenfelől. Én is meglátom öcsémet. „Itt vagyok, jövök", kiáltja. „Hogy vagy testvérem?" kérdezem. „Szédülök, éhes vagyok, mindig éhes vagyok". Apa nincs, Anya nincs, én vagyok a bchor, az elsőszülött: helyettük hallom a sirást, helyettük kellene segítenem. „Itt van nyomoruságos kenyér-adagom fele, drága Öcsém, semmi többem nincs fájó szívemen kivül, legalább ezt vedd el, legalább ennyit".

Fülsiketítő, sürgető fütyülés: indulás előre. Oh, a németeknek nincs idejük a hiábavalóságokra, érzésre, szeretetre. A gyilkosnak mindig sürgős, hátha még preciz is, mint a német... Ha nem sietnek, még befejeződhet a háború és még marad zsidó Európában...

Fertőtlenítés a fürdőben, vasútállomás. Vonatunk mellett a másik sínpáron is áll egy szerelvény. A pápai zsidók és a környékén lakók érkeztek. Irtózat önti el az embert és tehetetlen gyűlölet: csak már el innen, el ebből a pokolból, akárhová, csak el...

Az ajtók nyitása ébresztett fel bennünket hiú álmunkból: kifelé, kifelé. Rabruhás emberek segítettek le a vonatról és tereltek vérszomjas vadállatok csoportja, a német tisztek felé. Kezük könynyed mozdulatával kétfelé osztanak bennünket: jobbra, balra, balra jobbra...

Amire mi odaértünk, már hosszú sor vonult a baloldalon... Édesanyám áldó-óvó kezét ráborította hét kis fiára és egy lányára, mint a sasmadár az ő fiókáira. Ugy ment velük, vagy szállt, mint a többi angyalok, szó nélkül a baloldalra... Csak áldó-nagy szemének utolsó pillantása ölelte meg mégegyszer, mint a többi zsidó anyák e pillanatban, másik oldalra tartó nagy fiát és Elázárt, negyedik gyermekét. Azután mi is tűnő-kisérő-búcsúzó pillantást vetünk még feléjük, amint eltűnnek, mint egykor Élijáhu, a tűzszekéren, amely az ég felé száll.



„A munka szabaddá tesz": a tábor kapuján ezt láttuk felírva. Ott rendeződnek az „életre itéltek": fürdésre, nyirásra, fertőtlenítésre, mert — „Ordnung muss sein", „rendnek kell lenni".

Ahogy megyünk a fürdő felé, kék-fehér csikos ruhákba öltözött, lekopasztott fejü nők sora közeledik felénk. Csak akkor döbbenünk rá: szerdahelyi zsidó asszonyok, lányok, testvéreink ezek.

„Bolond magyarok" sziszegik felénk, a „fertőtlenítőben", „miért nem szöktetek meg, nem tudtátok, hova jöttök?" Egyikhez, akinek még emberi vonásai megmaradtak, odalépett R. Jermije, szerdahelyi zsidó és megkérdezte: mikor találkozhatunk családtagjainkkal, akiket elválasztottak tőlünk? És akkor megértette vele, hogy azok már nincsenek... R. Jermije hangtalanul elfordult és befelé sírva lépett odébb...

A fürdőből a „cigány-táborba" kerülünk. Ott egy félzsidó tolmács megmagyarázza helyünket és helyzetünket. Magyarázat után felszólítja a tizenhat évesnél fiatalabbakat, lépjenek előre. Még mielőtt velünk, idősebbekkel megtanácskozták volna, sokan kiléptek, közöttük tizenötéves öcsém, Elázár is. A szomszéd blokkba vitték őket, teljesen elkülönítve tőlünk.

És estefelé „Appel": ha még nem is tudjuk, megtanuljuk, mi az... Este, reggel, éjjel-nappal: Appel. Folytonos statisztika, állandó számolása a „Häftlingek"-nek. „Ordnung muss sein". „Rend-

az angyalokról mondtak, az egyenes úton járókról. Nem könnyeznek, nem sírnak már a gettóban, hiszen már csak angyalok vannak ottan...

Csütörtök hajnalán, június 15-én, a nap sugarai áttörték a homályt, mint máskor. Kinek kell ez már? Angyalok csak égi világosságra vágynak, s a többiek miért érdemlik ezt a meleg fényt?

Hatvan tehervagon vár az állomáson, angyalokra vár, miránk vár... A néptelen utcákon egymás után vonulnak, vonulnak az angyalok és estére tele mind a hatvan vagon... A mozdony felsikolt, megmozdul a vasbörtön hátra, mintha tiltakozna — végtére is anyag, talán van szíve — és utolsó útjára száll a Szeraf-sereg... Talán Komáromban kint lesznek az állomáson apa, testvér, hátha egy mosoly, hátha egy bucsúpillantás még megadatik... Azután éjszaka; túl vagyunk Budapesten, Hatvanon, a halál express-vonata mintha tudná, hogy péntek este van, fékez, megáll: Kassán vagyunk, a magyar-szlovák határállomáson. SS-ek váltják fel a magyar csendőröket, azután áll a vonat egy órát vagy kettőt, ki tudja már, ki tudta ott is... A nagy csöndben egyetlen, mintha bennünket sirató „emberi" hang osztozna bánatunkban, kiséri a „menetet": kutyák vonítottak valahol. Biztosan megérezték a gyászt, hiszen nem voltak sem magyar csendőrök, sem német SS-ek, lehetett szívük és bennük érzés...

Azután megint eltörődünk, ujból fütyülés, zakatolás, Szlovákia erdős hegyei közt „utazunk" és sábát reggelre Lipiánban, Felső-Szlovákiában vagyunk. Vasuti munkások közömbös pillantásokkal kisérik a vonatot: megszokhatták már, nap mint nap. Tudják is kik azok, azt is hogy hová, azt is hogy miért... Egy kis vízet juttatnak a kocsikba, azután most már világos: Lengyelország felé, a halál felé vezet az utunk, most már mi is tudjuk... Csak egyszer sír fel elalvás előtt Édesanyám: „Talán mégis jobb lett volna együtt lenni Apával"...

És vasárnap hajnalban, Sziván huszonhetedikén, a teremtés 5704-ik évében, előttünk, összetört emberi roncsok előtt, az utolsó állomás: Auschwitz, a pokol kapuja. Tűzoszlop és füstfelhő látszik messziről. Talán ezekben a gyárakban fogunk majd dolgozni? A teherkocsik pici ablakain keveset látni: blokkok, drótkerités, villanyoszlopok, ez minden amit látni. Néhány nő fehérneműt tereget. Talán mégis lehet, hogy élet van itt?

és minden zugában a megcsúfolt, kirabolt Hajléknak. Egyszercsak a szomszéd-udvarból jövő zajra leszünk figyelmesek: a szívünk szakad meg, hogy a szomszédos, nagymultú hitközségek, Somorja, Nagymagyar és környékének zsidóit kell így magunk közt látnunk, testvéreinket az örömben egykor és a nyomorban most...

Az a hét, az a hét nap ott a templomban, a kétségbeesés, a letargia, a feladott élet, az érzéstelenné süllyedt árnyéklelkek vegetálása volt: alig-emberek vonszolták magukat az ólomlábon járó sötét órák halálvárásában.

Mégis, mintha egy-egy pillanatra visszaszállna az élet a kihűlt szemekbe; levél érkezik, vagy csak levelezőlap egy-egy családtagtól, apától, fiútól a munkatáborból. Mi is kaptunk Apámtól egy lapot, néhány egyszerű szóval, amelyek még valamiféle vigaszt is igyekeztek a szívekbe juttatni, de még inkább átütött rajtuk a reménytelenség... Anyám is megpróbál néhány emberi sort... „Drága férjem, örültünk lapodnak... és ha most el is válnak útjaink, talán még jobb is, hogy most Ti nem vagytok itt... vigyázzatok magatokra, drágám, Te is, Bencion is, a fiúnk és vigyázzon Rátok nagyon a jó Teremtő, amerre csak jártok... szerencse kisérje útjaitokat... Feleséged, Gyermekeid... küldik csókjaikat..."

Egek Ura, imádság minden lépésünk Hozzád: ki tudja most már, mi jobb: élni, vagy halni már... Börtön, siralomház, szenny és gyalázat, ez az életünk. Válts meg már, segíts rajtunk!...

És megint leszállt a sötét a pokolra; éjszaka van a gettóban. Szlichesz-hangulat, szlichesz imádság az álmatlanul alvó szívekben... „Izráel, a Te néped utolsó imára készül, gyűlölőik rájuk nehezítik jármukat, segítség kellene. Hozzád imádkozunk"... És a szerdahelyiek megint igazi szerdahelyi zsidók voltak: lelkük ragyogása, mint a tiszta nap, hitük szilárd, mint a szikla... Mint egykor a „tökéletes áldozat": nem kérdeztek már és nem emeltek panaszt az Ég ellen... És ahogy a Smá Jiszroél szállt az ajkukról, úgy lettek öntudatos vállalói az örök mártiriumból rájuk eső résznek, amint azt reggelenként az angyalokról imádkozták: „mindnyájan jámborok, tiszták, szeretettek; mind, mind szentek ők, már égi seregek..."

És a gonoszok kardja kinyult, hogy leméészárolja az egyenes uton járókat...

Ez is idézet az Échából, a Könnyek könyvéből: ez is valóság lett ott, Szerdahelyen... Bizony magukról imádkozták, amit

se ki, se be... „Drága, jó férjem" írta anyánk apánknak a munkatáborba... „a második fiúnk is oda van. Vérzik a szívem... az egyikért, hogy elment, a másikért, hogy itt maradt"...

És újból a „Könnyek könyve" írja a valóságot: „Nézd, Uram, szívem szorongását... fiaim fogságban... nincs vigaszom nékem"...

Szentélyünk tűz martaléka lett és szemünk fénye csufsággá...

Magyarország területén már a halál végzi szörnyű aratását a zsidó mezőkön... Május tizenötödikétől minden nap négy, zsidókkal zsufolt, állati körülmények közé kényszerített, ezrekkel megrakott tehervonatok rohannak a pusztulás felé. Az első tíz nap alatt 116 ezer zsidót deportáltak Kárpátalja és Erdély zsidóságából. Június 7-én lezárult a nyolcadik, kilencedik és tizedik csendőrkörzetből a deportálás: 289.000 testvérünket hurcolták kilencvenkét szerelvényben a kemencék felé a hóhérok. Június 8-án kezdődött a második szörnyű sorozat: Borsod-, Heves-, Nógrád-, Györ-, Komárom-, Fejér- és Bars-megyék zsidói követték testvéreiket...

1944 június 8-án, csütörtökön reggel parancsot kapott a „Zsidó Tanács" a gettó kiürítésére. Délelőtt megjöttek a csendőrök és az ő megbizható helyi „elemeik" segítségével, „minél hamarabb, mielőtt még beesteledik", kiürítik a gettót és áttelepítenek mindenkit a nagytemplomba, az udvarára és a környező épületekbe. Megint csomagolunk, már amennyit az asszonyok, öregek és gyermekek bírnak: csak ami nagyon kell, amennyi nagyon kell. Édesanyám először tör ki sírásba, ahogy a kezünket fogva megint indulunk... „Keresztesi úr, szabad ezt tenni? így kell ennek lenni?" — tör ki belőle a visszafojtott fájdalom, ahogy meglátja az egyik „tevékeny", csendőröket kisérő helybeni keresztény „bizalmit". „Kár ezekhez az állatokká vedlett szívtelenekhez fordulni, Anyám" — próbáltam vigasztalni, csendesíteni szegényt... A templom udvara előtt mégegyszer megállítanak bennünket: egy utolsó rablásra. Hátha még van valami, hátha még lehet gyötörni, megalázni, bántani.

Azután megnyilnak a kapuk és mi bejutunk a templomba, a díszeitől megfosztott ragyogó szentélybe. Hol van a frigyszekrény, a szent Tóra-tekercsek vajon hová lettek? Minden talpalatnyi helyet vergődő, nyugtalan zsidók töltenek be: háromezer zsidó lélek huzódik meg a puszta, hideg padlón, a női templomban, a lépcsőkön

. . . Óh, Atyám, hadd emlékezzem az első szombatra, a sötétben a fényre, a szomorú örömre, a királynőre, akit siralomházban vár a népe . . .

Ima után hazajön a ház népe, csendes-szomorúan körülüljük az asztalt. Aki mindig hívta a szombat angyalait, drága Apánk nincs itthon már, egyedül mondjuk a „Solajm áléchem, máláché hásolajm" őt idéző szavait: hátha mégis eljönnek a béke angyalai, hátha mégis, talán hazahozzák Apát, hogy megáldjon bennünket a péntek este áldott büvöletében és elhozza a békét, hiszen ő a béke. Azután — mert ő mégsem jött — én a „bchor", az elsőszülött kidust csinálok és felszelem a nyomoruságos fekete kenyeret . . . Evés után, Édesanyám megcsókolja a kicsiket és lefekteti őket: a fájdalomtól sűrű hangulat megfekszi őket is, öntudatlanul is belélegzik a tragédia légkörét, csendesen lefekszenek . . . Azután az idősebbek engednek a test fáradtságának, végül már csak Édesanyám marad az őrhelyen. Még egy pillantás az alvó gyermekekre: aludjatok, békén, édes ártatlanjaim, ezt mondja a szeme, fájdalmas mosolya. De nem sír, nem kesereg egy szóval sem. Talán nagyobb volt ebben a befelé szoruló, arcáig sem jutott fájdalmában, mint máskor. A Gondviselés megmaradt angyala nézett ránk szeméből: vállalta, vitte sorsát, a zsidó anya boldog büszkeségével nézett szét nyáján mégegyszer, még egyszer, amig végül ő is nyugodni tért, csak még egy csókot lehelt a fejükre, hogy álmuk szép legyen, legalább az álmuk . . .

A szívnek kell megszakadni, ha látja hogy mennek, megint mennek . . .

Még néhány nap . . . Június 5-én megint munkára sorozás. Van még akit nem vittek el? A keserűség pohara még mindig nincs csordultig? Az 1925-ös és 1926-os év szülötteit sorozzák munkaszolgálatra. Ki érti ezt meg: mintha mindenki menni akarna, menekülni a halál völgyéből. A „mindenki" között mi is ott voltunk öcsémmel. Őt elvitték, én meg otthon maradtam. Anyánk megtöltötte zsákját, amivel csak tudta és kivánságos szívvel úgy engedte útjára, az ismeretlen útra . . .

És másnap reggel a gettó területén, a katonai parancsnokságtól indult útra a két új csapat. Az átkozott csendőrök kisérték őket az állomásig és először történt, hogy a gettóból senki sem kisérhette családtagját. A gettó kapui kulcsra zárultak, azokon többet

utána még egy-két ilyen „szállítmány" is következik, ha az első „beválik" ...

Mi, gyerekek, engedélyt kaptunk, hogy az állomáson elbúcsúzzunk apánktól, aki a többiekkel együtt a vonaton volt. Négy órakor indult a vonat. Égő szemekkel és sirástól fojtogatott torokkal rohantunk az állomáshoz — de egy perccel elkéstünk — és csak messziről küldhettük búcsúzó lelkünket apánk után, a mozgósítottak vonata után, amely a halál felé robogott...

A GETTÓBAN

„És lett Cion lánya mint az ostromolt vár..."
(Écha, a könnyek könyve.)

A vonattal, amely őket elvitte, elment az utolsó támasz, a végső remény... Árván, tanácstalanul vonszoltuk a végtelenség hosszú óráit, perceit a szenvedés, sírás, félelem és irtózat napjainak. Szombatra mégis hazakértük magunkat, hogy akik még vannak és ameddig még lehet, anyáink mellett lehessünk. Még visszajárnak a szemek, az ő édes, szeretettől szépséges szemei egykoron, amint tehetetlen fájdalommal ölelnek körül bennünket. Minden pillantásuk imádság, simogatás, védelem és gyász.

Még egy pár nap és meglett a gettó. Negyvennyolc óra alatt a város más részében és a környékbeli falvakban lakó zsidók számára kijelölt három utca felé megindult a szomorú karaván. Otthon mégegyszer megcsókoljuk a mezuzát és hozzá csatlakozunk a zsákokkal, csomagokkal megrakott, gyermekkocsikon cipekedő, falusi-környéki zsidók szívszorongató menetéhez, hogy még alkonyat előtt elérjük a helyet, az utolsó-előtti állomását a szörnyű utazásnak... Azután jönnek a rablók: a becsület, a kenyér megfosztása után és még az élet elrablása előtt kínozni és megőrjíteni mindenkit, akit lehet: hol az arany, hol a pénz? Külön alakulat a vallatásra, az ilyenkor mindig segítségre kész csendőrökkel együtt az inkvizició minden gyötrelmét összesűrítik, hogy „eredményt" mutassanak fel. Mintha erre vártak volna, állati örömük a gyengék gyötrésében mutatta meg igazi énjüket. És a gettó kapuját éjjel-nappal őrzik a csendőrök: bent pedig, az ostromolt várban, a nép, tegnapi létük árnyai suhannak a sötétben, földre szegzett szemmel, imát rebegő szájjal: Tekints le, Urunk, nézz le ránk...

keresztények" javára. A főutcai zsidók elvitték szép lakásaikból, amit lehetett, azokba a lakásokba, amelyekben még ekkor lakhattak zsidók. Még ekkor, de meddig?...

Két nappal ezután korlátozták a zsidók utazási lehetőségeit és szabad mozgásának idejét: így szorult a hurok napról-napra.

Két héttel később, április 21-én megjelentek a zsidó üzletekben és műhelyekben, lepecsételték és elkobozták a bennük lévő árut és anyagokat. Nem a zsidóké ezentúl. Egyidejüleg elkoboztak szinte minden zsidó magántulajdont: biztosítási kötvényeket, árukat, követeléseket be kellett jelenteni.

Április 23-án korlátozták a zsidók élelmezési adagjait, 26-án a még megmaradt zsidó lakásokat kobozták el és kijelölték a „zsidó házakat", ahol még lakhattak.

A kegyetlen rendeletek áradata elöntötte és megbénította a hitközség életét. Az eddig még müködő Katz rabbi jesivája is beszüntette a tanítást, életveszélyt jelentett zsidó gyermek számára az utcán végig menni. Az áradat felvetette az utca szennyét; jobb volt hazaküldeni a gyermeket, addig is...

A csendőrök, persze, elemükben voltak. Az elnyomó rendeletek szigorú végrehajtása alkalmat adott a „törvényes" gyötrésre és rablásra. Állati kegyetlenkedések öregekkel és nőkkel szemben, túl a törvények embertelenségén, megmutatták igaz valójukat azok szemében is, akiknek még voltak ezirányban kétségeik.

És egyszercsak — mintha valami fényszerüség csillana a sötét éjszakában... És mert nagyon akartunk remélni, azt hittük, hogy ha felhasználjuk a lehetőséget elmenni azokhoz a földbirtokosokhoz dolgozni, akik hajlandók zsidókat munkára befogadni, ezáltal védelmet szerzünk az otthonmaradt családtagoknak is. Megragadtuk ezt az alkalmat is, s öcsémmel és másokkal én is a jelentkezők között voltam. Hadd említsem meg az albári Csiba Istvánt és fejezzem ki neki köszönetünket, időben és térben távol, még ha nincs is már az élők sorában, mert jót akart és jót tett és mert ember maradt az embertelenségben.

A gyűlölet persze nem pihent... Május 10-én minden zsidót mozgósítottak negyvennyolc éves korig, a magyar kormány hozzájárulásaképpen a német hadiipar működéséhez. A mozgósítás célja, 50.000 munkaképes zsidót „átadni" Németországnak: azzal, hogy

tentáthoz kellene fordulni? Ezen a szűk területen keresgélték a megoldást, a segítség lehetőségét; melyik szalmaszálba lehetne kapaszkodni a szörnyű vihar elől... Közben elérkezett az esti kilenc óra, amikor zsidó már nem közlekedhet az utcán és a drága, jó zsidócskák szétszóródtak, ha lehet szomorúbban, mint ahogy összegyültek; sóhajtottak, siratták szóval és szívben a zsidó sorsot, a vihart, a gyűlöletet, amelyen hajójuk hányódik...

Néhány nap mulva megalakult a helyi SS-kirendeltség. A már feloszlatott hitközségi elöljáróság helyébe elrendelték a Zsidó Tanács (Judenrat) megszervezését, amelynek élére ifj. Wetzler Józsefet nevezték ki, mint Judenälteste. Ettől kezdve az történt a zsidókkal, amit a németek elhatároztak és a magyar csendőrök végrehajtottak; élet és halál a kezükben volt... Wetzler József és munkatársai megkisérelték állandó életveszély közepette tenni azt a keveset, amit lehetett. Ő maga הי"ד a hírhedt „Sonderkommando"-ba került Auschwitzban és ott lett sorsa az akkori zsidó sors.

A Zsidó Tanács megalakulása jelentette a Hitközségnek, mint a segítség és a tanács forrásának végleges végét. Már nem is kérdezett senki semmit, csak várt, várta a közeledő véget, amely elől nincs kitérés...

...ÉS MENTEK TEHETETLENÜL AZ ÜLDÖZŐK ELŐTT

Azután jöttek a „dátumok", a napok és gyakran az órák...

1944. március 29-én megjelent a rendelet, amely elkobozza a zsidók birtokát, ingatlanát, telefonját, bezárja a banksefeket, korlátozza bankbetétjeik kivételét stb. stb....

Március 31-én, két napra rá, megjelent a rendelet, hogy április 5-től kezdve hat éven felüli zsidó nem jelenhet meg az utcán, felsőkabátjára varrott 10x10 cm. nagyságu sárga Mágén-Dávid csillag nélkül. Miközben a harctereken világesemények zajlanak le, millió-számra hullanak emberek a két részre szakadt világban és a hullók között ott vannak a magyar katonák ezrei és egész Magyarország is, a magyar náci-sajtó — volt-e akkor más? — ujjongva kommentálja a „sárga csillagot", mint a „magyar faj tisztaságának megőrzőjét"...

Egyidejüleg április 5-ikére megjelent az elkobzási rendelet kiterjesztése: elkobozták a zsidók lakásait is a „kibombázott magyar

szörnyűbb hírek gyüjtötték egybe a hitközség felelőseit: határozni, tenni, megelőzni amit lehet...

Pár nap mulva megjelentek az első SS-katonák Dunaszerdahelyen és nyomukban a csőcselék. A kis tolvajok, a még meg nem szervezett rablások „vitézei" elvitték, ami a kezük ügyébe esett, valamiféle „próbarablás" által bizonyítani, hogy a zsidó vár falai leomlottak...

Nem mintha fontos volna, csak éppen egy sorban hadd jegyezzük meg: alig néhányan voltak részvéttel a nem-zsidók közül. Nem mintha meglepetés volna. A többiek közömbösek voltak, meg kárörvendők és nem kevesen a nyiltan örvendezők, ahogy sorsunkat látták...

...Ezután már futószalagon haladt a végzet... Napról-napra újabb áradata a szennyes rendeleteknek. Az ember, a zsidó ember úgy érzi, egyre kevesebb és bizonytalanabb a lába alatt a talaj — és felfelé néz, hátha... És megteltek a templomok imádkozókkal; a rabbiság böjtöt hirdetett és az itéletnapi „ovinu málkénu" szavai szárnyán ostromolták az Eget: „Atyánk, királyunk, könyörülj rajtunk, hallgasd meg imánkat..."

Azután a remény és a kétségbeesés között ingadozva — elhull a remény és csak a kétségbeesés diktálta életünket, lépéseinket.

Egy néhány nap mulva feloszlatták a hitközség vezetőségét is és nem maradt, aki valamit tegyen, vagy mondjon a most már így is, úgy is fejét vesztett közösségnek. Harmincan-negyvenen, a község öregjei, vezetői, összeültek egy este boldogult Apám házában: mégis, hátha, lehetne valamit tenni, menteni, enyhiteni... Hirtelen jött közel a veszedelem, hiszen tudtunk a szlovák zsidóság deportálásáról, hallottunk Dachauról, beszéltek a lengyel zsidók lemészárlásáról, de mintha mindez nem hatott volna a tudatunk mélyéig annyira, mint most, annyira, hogy megéreztük, rólunk is szó van, most már rólunk van szó, a mi pusztulásunkról...

Fiatal voltam még és csak az ajtó mögül hallgattam tárgyalásaikat, de megértettem és most is mintha hallanám, hogyan vetődtek fel a legértelmetlenebb és legtanácstalanabb megoldások ötletei, mert ez sem jó, az sem segít... Okos, tisztességes, egyenes zsidók voltak, csak éppen — vagy talán éppen azért —, a fantáziájuk nem érte utól a szörnyű valóságot; szavaikból kiérzett, hogy sejtelmük sincs arról, hogy a pusztulás küszöbén állunk... Melyik helyi po-

X.

A VÉSZKORSZAK

... **És lehanyatlott a kéz és kialudt a lélek lángja.** 1944 március 19. Irtózattal szállt a szörnyű hír szájról-szájra: a németek megszállták Magyarországot. A hajnal szürkületében gépesített oszlopok lépték át a határt és már Budapest felé tartanak. Déltájt teljessé vált a megszállás — a még megmaradt magyarországi zsidó törzs felett kimondatott a szörnyű ítélet... A pusztító végzet szabad kezet kapott a sorstól, a halál lehelete megcsapta és megrendítette a zsidó lelkeket...

Minden gát átszakadt és az állati ösztön szabad kezet kapott; népünk gyermekeinek vagyona, tisztessége, élete esett áldozatul attól a hajnaltól kezdve és nem volt biró és nem volt törvény többé... Aki látta és átélte, maga sem hiszi, hogy ilyesmi lehetséges volt — és hiába is próbálná leírni az elképzelhetetlent. Aki pedig nem látta, nem is sejtheti...

Ki volt rosszabb? Melyik a gyűlölőbb? Vajjon a nácihordák gyilkos bandái ellen érdemes-e, lehet-e védelmet kérni, a csak most alakult Sztójay kormánytól — tegnapig Magyarország berlini nagykövetétől — és szemenszedett, aljas minisztertársaitól, a hitleri őrület hűséges kiszolgálóitól, vagy éppen — amennyire lehet, ha egyáltalán lehet — még nála is kegyetlenebb végrehajtóitól? A két horda, a náci és a magyar, együttesen láttak neki a rombolásnak és három-négy hónap alatt elveszett a magyar zsidóság legnagyobb része... Csak magunknak hadd kiséreljük meg elmondani, könnyekkel, vigasztalást nem várva és felejtést nem keresve, hogyan jött percről-percre közelebb a halál a népre, az „élet fájának" meggyötört népére...

... **És volt zűrzavar, pusztaság és kietlenség, a szívekben és az agyakban,** az érzésben tiszta és a tanulástól egykor világos szerdahelyi zsidó szívekben és agyakban... Tanácstalan tanácskozások és az irtózatos lehetőségek taglalása, megelőzéseinek lehetetlen lehetőségei töltötték be az első egy-két nap gondolatait: óráról-órára

Egyértelmü volt a német válasz: a zsidók ellen csak egy eszköz van: a kiirtás.

A látogatás után Weesenmayer — a későbbi német nagykövet — Budapestre jött ebben az ügyben és — mint kiderült — más ügyben is. Beszámolójában közölte ugyanis Berlinnel, hogy a zsidók mind a német ügy rombolói és hogy Horthy összeköttetést keres a szövetségesekkel és haza akarja hozatni a magyar csapatokat az orosz frontról.

A vesztét érző német fenevad egyszerre félt a hűtlen szövetségestől és attól, hogy a magyar zsidóságot elkerüli a neki szánt vég, ezért háromnegyed évi levelezés-alkudozás után eldöntötte, hogy megszállja Magyarországot — és eldőlt a sorsa a hatszázezer zsidónak, az európai zsidóság pusztulásában az utolsó megmaradt zsidó közösségnek . . .

a zsidókkal való bánásmódban. Javulásról nem volt szó, csak mintha szünet állott volna be ujabb ártásokban, bántalmazásokban, legalább is a kormányzat részéről.

Az „utca" uszítása, gyűlölete mégis egyre erősebb és érezhetőbb lett. A szélsőségesen zsidógyűlölő „Nyilaskeresztes Párt" megerősödött; zsidóverések úton-útfélen, zsidó-ellenes jelszavak a falakon, ablak- és kirakat-beverések, a zsidózás minden árnyalata, amelyeket büntetlenül lehetett elkövetni, jellemezték a helyzetet. A helyi hatóságok is megtették a magukét; kényszeríteni akarták a zsidókat, hogy éppen szombaton tartsák nyitva a még meglévő üzleteiket. A „nyakas" zsidók azonban nem voltak erre hajlandók, még a burkolt és nyilt fenyegetések ellenére sem. Természetesen továbbra is a „hős csendőrök" voltak az aljasságnak a legfőbb eszközei. Éjjeli razziák, házkutatások, előállitások hazug vádak alapján, mindennapiak voltak. Amikor egy zsidó azon méltatlankodott, hogy ilyen sárban-fagyban-sötétben a kutyát sem kergetik ki a házból, azt a választ kapta, hogy a kutyát nem, mert az „tisztességes állat"...

1943 nyarán történt, hogy kb. száz 14—15 éves fiút rendeltek be a zsidó „előképző-csoport" tagjai közül, akiket egyébként rendszeresen vezényeltek ki éjszakai, légoltalmi, tűzoltói és egyéb polgárőrség-szerű rendkivüli szolgálatra. Röviddel a gyülekezés után közölték velük, hogy — a szokástól eltérően — ezizben kényszermunkára viszik őket egy 60—70 km-re fekvő tanyára. A gyerekek egyrésze elbújt, hazaszökött, egyrészét valamilyen címen kiszedték a csoportból, de a megmaradt vagy hatvan főnyi gyermek-csoportot elszállították. Itt a legkegyetlenebb módon, a „megszokott" munkatáboros recept szerint, ütlegelésekkel, verésekkel bántak velük munkájuk közben és két hónap is eltelt, mire az utolsó is visszajött közülük.

A „javulás" a magyar politikai vonalvezetésben 1943-ban csak takarója volt a közeledő vésznek... Magyarország már látta a németek vereségét és összeköttetést keresett a Szövetségesek felé. A németek tudtak ezekről a kisérletekről és egyre erősebben követelték a magyar kormánytól, mindenekelőtt „a zsidókérdés megoldását" — szlovák módra... A német Sátán 1943 április 17-én magához rendelte Horthyt, aki kijelentette, hogy a zsidók ellen mindent megtettek már, amit megtehettek, többet nem tehetnek.

alapítottak Budapesten, jószívű, tehetséges és aktiv zsidó emberek, amikor a zsidótörvények kezdték megingatni a zsidó egzisztenciák alapjait. Szerényebb keretek között kezdték és a szükség növekedésével terjesztették ki működésüket az egész magyar zsidóságra. A budapesti OMZSA központi vezetősége, a magyar zsidóság közületi és társadalmi tekintélyei közül, az egyéni és morális meggyőzés minden eszközét igénybe vették, hogy a magyar zsidóság tehetős rétegeit megadóztassák a szent cél érdekében. Valóságos „adókivető" módszerrel dolgoztak azoknál, akik esetleg önmaguktól még nem értették meg a helyzetet, vagy nem eléggé fejeződött ki ez a megértésük az adományok összegében. Az OMZSA elnökségében képviselve volt valamennyi magyar hitközség, taglétszáma arányában: ezek döntötték el a gyüjtés összegét, módját és a segítés útjait. Szerdahely képviselői az országos elnökségben Breuer Bernát és Wappenstein Marcel voltak. A lelkes aktivisták közül hadd említsük meg Weisz Móricot, aki magát és a magáét teljes mértékben az ügy szolgálatába állította.

Az egész ország területén gyüléseket tartottak, felhasználták az élőszót, a zsidó sajtót és a saját kiadásukban megjelenő propagandairásokat, hogy a szent cél fontosságát, a zsidó szolidaritást, a kölcsönös segítést hirdessék. Érdemes elolvasni az „OMZSA Évkönyv" megjelent köteteit és megérteni a hatalmas eszmei munkát, amelyre vállalkoztak és amelyet olyan ragyogóan végeztek. A héber részben (261—263 old.) közlünk néhány OMZSA verset és jelszót, jellemzésül és dicséretül, hálával a jótett aktiv hőseinek a nehéz napokban.

1943-BAN

Mintha valami változás állott volna be, úgy tünt az év kezdete. Egy pillanatra fellélegzett a magyar zsidóság. A németek minden fronton megtorpantak, avagy már visszavonulóban voltak. Rommel vereséget szenvedett Afrikában, Tripolisz és Tunisz elesett, az orosz fronton folyamatos az „elszakadó" visszavonulás és az olasz partraszállás is új reményeket ébresztett a zsidókban. A szabadulás délibábja játszott a szorongatott szívekkel . . .

Nálunk is, Szerdahelyen, már lehetett derűsebb arcokat látni, bizóbb szívekkel várni . . .

A magyar „hintapolitika" is mintha megállj-t vezényelt volna

biztos rossz: a „sivák", a gyászülés, a ruhák és a szívek megszaggatása megint, megint..., ez volt e szomorú napok tartalma.

MIBŐL IS ÉLTÜNK A HÁBORUS ÉVEKBEN

Meddig is lehet titokban éhezni, „tartani a nivót", hogy ne lássák, ne tudják. Egyszer mindenki megtörik és mindent megpróbál, hogy ha már maga éhes is, ne lássa maga körül, a családban, a többi bajhoz még az éhség szenvedését is... Egyesek „tilos" dolgokkal kereskednek, mások a parasztoknál próbálkoznak, hátha egy kis szezonmunkára a zsidó is jó. A favágás igazán nem nagy „kóved": a kenyértelenség még kisebb. Van aki ezt is megpróbálja. Asszonyok és gyerekek élelmiszert „csempésznek" Pestre: az apa a hómezőkön él — ha él még —, enni pedig muszáj... Berger borbély alkonyatkor besurran a zsidó házakba és a kabátja alól szedi elő gépét-ollóját; nyir és keres pár pengőt, pedig nincs is „iparengedélye", csak hat éhes gyereke... Szőnek, fonnak, borsót tisztogatnak asszonyok, gyermekek. Ez is kenyér, ha kis karéj is. Persze, annyit nem hoz hogy a villanyt is megfizesse; nappal kell csinálni, vagy petróleumlámpa pislákolásánál este és éjjel.

A hitközség most is itt van, jelen van és segít. Megszerveznek minden lehető és lehetetlen, nyilt és burkolt segítségi módot. Egy-egy falat kenyeret, munkaeszközt, meleg ruhát a bevonult családtagnak, ruhadarabot, vagy cipőt, ha már elnyütt, ami van. Egy kis „kölcsön"-t „majd egyszer" határidőre. A tehetősebb testvérek szíve meg is teszi, amit tehet... Persze, kevés — és néha már takarni sem lehet a szegénységet, sem segíteni rajta...

Azután megnyilt a „konyha": naponta egyszer legalább meleg ételt kapjon, aki eljön... És aki inkább lemond erről is, mert szégyene erősebb, mint az éhsége, annak haza viszik az ételt, vagy maga viszi haza... Hogy miből? A hitközség költségvetésének máshonnan elvont része és a „magyar Joint", az OMZSA segítsége teszi mindezt lehetővé, az életet elviselhetővé.

AZ „OMZSA"

Egy fejezet jár az OMZSÁ-nak, ennek az áldott munkáju közületnek a mi emlékezésünk keretében. A zsidó szív fénysugara a népek gyűlöletének éjszakájában. „Országos Magyar Zsidó Segítő Akció" ez a teljes neve annak az egyesületnek, amelyet 1939 nyarán

vér folyik a haza védelmében, a zsidók itthon élvezzék az életet". Ennek a jelszónak fedezete alatt, a német és magyar hadak keretében a szörnyű körülmények és az állati ösztönök összefogásából a szenvedésnek, testi-lelki megpróbáltatásoknak, halálra-gyötrésnek olyan sorozatát kellett elszenvedniök, hogy egyre többen tettek eleget a magyar hadvezetőség titkos parancsának: „nem hazatérni élve".

A magyarországi emberibb körök hatására, a holnaptól és a magyar népről alkotott kép „romlásától" való félelem, valamint az embertelenség terén „túlteljesített magyar norma" és a visszhang, amit mindez kiváltott, eredményezték, hogy 1942 szeptember 24-én leváltották a honvédelmi minisztert és helyét a népek igazai között is áldott emlékű Nagybaczoni-Nagy Vilmos foglalta el. Lényegesen megjavította az országon belüli munkásszázadokban a bánásmódot, hazahozatta a századok egy részét, főleg a betegeket, de a határokon túl, a magyar parancsnokok és tisztek parancsmegtagadása miatt, lényegesebb változást az orosz harcmezőkön elérni nem tudott.

Ez idő tájt szerveződött meg a meleg ruhák küldése a frontra. A küldemények legnagyobb részét a magyar és német katonák elrabolták, de akik meg is kapták, félig kifosztva kapták meg csomagjaikat. A nagy voronyezsi csata után alig maradt meg közülük valaki és akik nem haltak meg a véres-jeges-gyötrelmes-éhezéses kínzásokban, magyarok, németek, ukránok gyűlölete vette el ezerszeres szenvedés árán megmaradt életüket.

Az ötvenezernyi zsidóból megmaradtaknak sem kedvezett a szerencse. Az orosz fogságba esettek közül sokan meghaltak betegségben, ápolás hiányában, sokan csatlakoztak a cseh légióhoz és a németek-magyarok elleni harcokban lelték halálukat. A megmaradt 6—7000 ezer munkaszolgálatos nagyrésze visszatért Magyarországra és ott a többi testvérei sorsában osztozott az 1944-es esztendőben.

Szerdahelyen is — és hol nem a zsidóknál ezen a vidéken? — sötétség és könny volt az élet. Az aggodalom az elvittekért — és mindenünnen vittek el férjet, fiút, apát —, a félelem a holnaptól és a kevés könnyes kenyér gondja, már most besötétítették az eget. Búcsúzás, imádkozás, melegruha és sapkakötés e napok tartalma. Azután a várakozás, majd a rossz hírek, a bizonytalanság és a

— Lengyelországból, Ausztriából és Szlovákiából — kb. 10—12.000 volt ezidőtájt. Ezek a menekültek aránylagos békében huzodtak meg Magyarországon, addig, míg a németek meg nem szállották Magyarországot is.

MUNKASZOLGÁLAT

Ujabb fájdalmas dátum: 1942 március 17. Kállai Miklós, az új magyar miniszterelnök, a magyar „hintapolitika" megvalósítója, egyrészről nem szerette a németeket és nem akart osztozni a már látható német vereség következményeiben, de gyűlölte a zsidókat is és ezért hajlandó volt mindent megtenni ellenük az ország határain belül. A németek már 1942-ben kezdték követelni a magyarországi zsidóság deportálását, de Kállai elutasította követeléseiket. Kállai nem engedte deportálni a zsidókat, mert mégis magyar állampolgároknak tekintette őket. Alternativái azonban súlyos károkat okoztak a magyar zsidóságnak. Március, 9-én lépett hivatalába és nyolc nappal később már elfogadtatta a törvényt, amely a zsidó munkaszolgálatosokat az orosz fronton harcoló csapatok „kisegítő szolgálatára" engedélyezi. A német barátságot és saját antiszemitizmusát egyszerre akarta szolgálni a zsidók elleni úszító beszédeivel és rendelkezéseivel. Még márciusban kihírdette a zsidó földtulajdon elkobzásáról szóló törvényt. Júliusban elrendelte a zsidó fiúk különválasztását a katonai előképzős „Levente" alakulatoktól, külön zsidó előkészítő munkásalakulatokba, ahol hetenként egyszer minden 12 éven felüli zsidó ifjúnak jelentkeznie kellett. Ugyanúgy öltözködtek, mint a felnőtt munkaszolgálatosok és munkájuk is ugyanaz volt. Katona-sapka, polgári ruha, 4 centiméter széles sárga karszalag és a különféle munkákhoz kötelező ásó-kapa, miegymás. Munkájuk — hivatalosan közmunkának címezték — valójában és nagyjában nem volt más, mint a felnőtteké: a megalázásnak és a szolgaság-tudatnak alkalmazása és tudatos-tudatlan eszköze. Szerdahelyen 400 körül volt az „előképzős ifjak" száma, a jesivák bachurjaival együtt, akiket hat-hét alakulatba soroztak.

Mindezeknél súlyosabb volt azon munkaszolgálatosok sorsa, akiket az orosz halálmezőkre irányítottak. 1944 márciusáig 42.000-en haltak mártirhalált a magyar zsidóság legjobbjaiból, „a magyar igazság" áldozataként, amely „nem tűrhette", hogy „amíg magyar

1942-BEN

Ebben az évben deportálták a szomszéd Szlovákia zsidóságát; ekkor kezdték kivinni a munkaszolgálatosokat az orosz mezőkre, a gyötrelemre, a halálba. A magyar hitközségek utolsó forrásai is kezdtek kimerülni... A németek behatolásáig ez az év volt lelkileg, anyagilag a legnehezebb a szerdahelyi hitközség életében.

Megkezdődött a deportálás Szlovákiából és megindult a menekülés. Sokan az általános zsidó szolidaritás mellett egyénileg is, családilag is érintve voltak a fájdalomban. Segítség kellett megmenteni akit lehetett, áthozni, amennyit lehetett és akiknek — keveseknek — sikerült átjönniök, kenyeret és védelmet nyujtani. Bár a hatóságok mindent megtettek, hogy a határt lezárják a menekülők elől és elfogják azokat, akiknek mégis sikerült átlépniök a határt, néhány ezren mégis menedéket találtak addig is, amig utánuk nem jött ide is a náci őrület 1944-ben.

Szerdahely, mint határhoz közeli helyiség, állomása és buvóhelye volt főképpen azoknak, akiknek rokonságuk is volt a községben. Innen mentek tovább hamis papírokkal és rejtőzködtek más magyar városokban, ameddig lehetett.

A határon át a szökéseket a határ mindkét oldalán lévő önzetlenül dolgozó zsidók és a velük kapcsolatban lévő nem zsidó kisérők segítették elő jó pénzért és búsás fizetségért. A szökéseket elősegítő zsidók és a menekültek egyaránt sokat kockáztattak, hiszen az állandó razziázás a menekültek után, a sok feljelentés, komoly veszedelmet jelentett még azoknak is, akik menedéket adtak a házukban, addig, amíg azok „hamis papírok" és egyebek segítségével tovább mehettek. A veszedelmek árán „megkeresett" pénz, amit a menekültek, vagy családtagjaik juttattak a rejtegetőknek, nemritkán az egyetlen anyagi forrás volt valamilyen kenyérhez jutni a nehéz esztendőkben.

1942 végén és 1943 elején bizonyos könyebbség állott be e téren, főképpen az öregek és gyermekek helyzetében. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, egyike a kevés megmaradt emberséges magyar vezetőknek, behozta az u.n. legalizálási törvényt, amely abból állott, hogy akit elfogtak, mint hontalan idegent, Pestre hozták és ideiglenes tartózkodási engedélyt adtak neki rokonságuk kezessége alapján. A „legális" és nem legalizált menekültek száma

ellenére boldogultak. Kialakult vevőkörük, az uszítástól még meg nem fertőzött komolyabb rétegek megmaradtak náluk és ezentúl ők lettek a hitközség és intézményeinek támaszai.

Természetesen minden zsidó réteg megszenvedte ezt az állapotot. Tegnap még jómódu kereskedők váltak rászorultakká és szegények nyomorgókká. Amikor „humanista szempontból" betiltották a kóser-vágást — Jesájáhu próféta mondja ezekről: „embert áldoznak — borjúkat becéznek" — hozzájuk csatlakoztak az ebből élő mészárosok, húsmérők, stb. És merthogy az élő ember éhes, úgy keresték a falatjukat, ahogy tudták. Kicsiben, titokban, „törvénytelenül" dolgoztak és próbálkoztak megélni és élni. „Elfogták" a rend éber őrei, meg is büntették őket, nap mint nap. Az utca népe is „vigyázott a rendre", amit a zsidók munkájukkal „megbontottak": feljelentések, lefoglalások, letartóztatások kisérték életüket minden nap ebben az időben...

Kedvelt szórakozásaikhoz tartozott a „hős" kakastollas szörnyetegeknek a „razzia": lehetőleg a reggeli órákban megjelenni egy-egy „bizalmi" kiséretében a zsidó házban, felzavarni az egész házat, keresni valakit, vagy valamit, idegen zsidót, tiltott árut, csempészett dolgot, vagy ami éppen eszükbe jutott. Szuronnyal bedöfni a szekrény-ajtókat, felszakítani ágyneműt; hátha ott van a „valaki", vagy a „valami", ami a „közbiztonságot veszélyezteti". Ha egyéb nem volt, legalább igazoltatni, a csendőrségre berendelni, egy-két napig ott tartani a zsidót, vagy a jesiva-bochert; az is jó volt. Persze egy kis gunyolás, gyötrés, zsidózás, pájeszozás, fenyegetés mindig hozzátartozott a nemeslelkű „kötelességteljesítéshez". Ezért kellett a „Jesivát Béth Hillél"-t, a Weinberger Hillel főrabbi jesiváját már 1941-ben bezárni.

Különleges meglepetésképpen 1941 nyarán a helyi hatóságok 60—70 „politikailag és gazdaságilag megbizhatatlan" zsidót egy augusztusi éjszakán összeszedtek és Kistarcsára és Garanyba internáltak. Ez az akkor még nem nagyon divott tevékenység, a helyiek külön szorgalma volt: így óvni meg a közrendet és a nemzetgazdaságot az „ártalmas elemektől". Két-három hónappal később, sok közbenjárásra, a belügyminisztérium feloldotta a törvénytelen internálásokat és rendőri felügyeletre változtatva, lassan-lassan visszaengedték őket... És mindez még 1941-ben volt! Emlékezzünk, mi volt 1942-ben...

Bárdossy magyar miniszterelnök hadat üzent Oroszországnak és szövetségeseinek is. A „szövetséges" náci befolyása még erősebb lett Magyarországon és ennek első jelei megint a zsidókkal szemben mutatkoztak meg.

Egy hónapra rá, 1941. július 25-én már meghozták a harmadik zsidó törvényt, amely valójában kezdete volt a törvényen kivüli helyezésnek, hogy „a magyar nép le ne maradjon a vonatról", amely az európai „új rendben" a győzelem és az osztozkodás felé zakatol. Korlátozták, majd a legtöbb zsidótól megvonták a munkához, foglalkozáshoz való jogot. A fasiszta sajtó felső sugalmazásra féktelenül uszított a „kizsákmányoló", romboló — destruktív — hazaáruló zsidóság ellen. Először a szabadságát, azután a kenyerét, végül az életét követelték — és vették is el sorban...

Ez idő tájt, 1941 nyárelején, 20—30.000 zsidót nyilvánítottak hontalannak és kezdték meg deportálásukat. Először internáló-táborokba Magyarország területén, majd Kőrösmezőnél átlépve a határt Kamenyec-Podolszkba vitték, a német SS-eknek adták át őket, akik előbb nehéz kényszermunkát végeztettek velük, majd a magyar csendőrség segítségével a Dnyeszter partján legyilkolták őket — bosszúlja meg az Ég ártatlan vérüket. Talán ez volt az első, magyar „hivatalos", államhatalom által elkövetett népgyilkosság.

1940-ben és 1941-ben a szerdahelyi hatóságok olyan intézkedéseket foganatosítottak a helyi zsidók ellen, amelyek súlyosabbaknak látszottak, mint ahogy az más községekben történt. Lehet, hogy mivel Szerdahelyen aránylag többen voltak zsidók a lakosság összlétszámához képest, azért az „intézkedések" is súlyosabbaknak tüntek, de mégis, amit nálunk „ipar revizió" címen műveltek, ahogyan szégyen nélkül zártak be 70—80 éves, vagy még ennél is régebb idők óta müködő, bevezetett, ismert cégeket és tették kenyértelenné tulajdonosaikat, még ekkor túlzásként hatott.

A bezárt üzletek folyamatosan, keresztény kezekbe kerültek. Egymásután létesültek „keresztény", „magyar" szakszervezetek, érdekvédelmi szervek, amelyek zsidóellenes jelszavakkal, mint „magyar a magyarért" „ne vásárolj zsidónál" és egyéb jelszavakkal igyekeztek az így-úgy, véletlenül, kijárással megmaradt zsidó kereskedőket, iparosokat tönkre tenni. Állítólag a helybeni, főleg a katolikus papság is kivette részét az uszításból, a gyűlöletkeltésből.

Hogy-hogy nem: a megmaradt zsidó üzletek és cégek ennek

Valóságos vadászat indult a zsidók ellen, akik a háború folyamán menekültek Magyarországra, sőt még azok ellen is, akik már évtizedek, vagy még régebb idő óta éltek Magyarországon és vették fel őket a „hontalanok" veszedelmes listájára. A biztonsági szolgálat emberei, a magyar csendőrség „kakastollas" büszkeségei, a „jó szomszédok", a házmesterek és a privát besugók, mind, akik egy-egy zsidótól igyekeztek megszabadulni, mind bővítették a listát, amelyre rákerülni csakhamar a legsúlyosabb következményekkel járt...

A zsidó „közérdekü munkaszolgálat" bevezetése súlyosan érintette a hitközség legtöbb családját. A katonai korosztályokon kivül százakra ment a 45 éves korig behivott zsidók száma. A szerdahelyi zsidók a komáromi Igmándi erődben létesített körzeti parancsnoksághoz vonultak be, ahonnan azután az ország különböző részeibe irányították el őket. Magában, Szerdahelyen is volt egy ilyen körzeti parancsnokság, a székesfehérvári II-ik hadtestparancsnokság kirendeltsége. Ide rendelték be, további rendelkezésig, Galánta, Győr, Gúta, Somorja stb. több mint ezer zsidóját. Elhelyezésükre lefoglalták a hitközség iskoláját, a Talmud Tórát, raktárakat és mindent, amit csak lehetett erre a célra igénybe venni. Ez a helyzet megzavarta a tanítás rendjét és így volt ez azután minden ujabb behivások alkalmával is. A munkatáboros zsidókat a hitközség tagjai szeretettel fogadták és igyekeztek meghívásokkal, kisebb-nagyobb szivességekkel rendelkezésükre állva könnyíteni helyzetükön. Hadd érezzék, — mint ahogy érezték is, — hogy Szerdahelyen vannak, testvérek között...

Ennek a zsidó mozgósításnak a hivatalosan hangoztatott célja az volt, hogy a katonai szolgálatra megbizhatatlanságuk miatt igénybe nem vett zsidók ezután munkával szolgálják a közt, a magyar hazát. Az első évben, 1940-ben, nem tartották sokáig bent őket és még nem mutatkoztak meg a kegyetlenség súlyosabb jelei. A „munkaszolgálat" és a „munkatábor" még majdnem emberi volt, csak később vált haláltáborrá a magyar zsidóság legjobbjai számára.

1941-BEN

Ismét súlyosabbá vált a magyar zsidóság helyzete 1941 június 22-ike után, azután, hogy a németek Franciaország, Belgium és Hollandia lerohanása után új háborúba kezdtek a keleti fronton.

után úgy érezték, hogy ha rosszabb is a helyzetük, mint volt, nem elviselhetetlen és a feltételek lehetővé teszik legalább az átvészelését a nehéz éveknek.

Ugy érezték, de — tévedtek. A magyar hatóságok a megnövekedett területtel kielégítették irredenta vágyuk egy részét és figyelmüket ismét az ő „legégetőbb problémájukra", a zsidókra fordították.

1939 május 5-én szavazták meg a „második zsidó törvényt", amely még szélesebb zsidó réteg kezéből veszi ki a kenyeret, korkorlátozza politikai, társadalmi és gazdasági lehetőségeit és jogait, ébreszti és éleszti a magyar nép gyűlöletét irántuk. A zsidók megdöbbentek: hiszen a 48-as szabadságharctól az első világháborúig együtt ontották vérüket a magyarokkal és számarányukon jóval felül vették ki részüket a magyar ipar, kereskedelem, tudomány és művészet fejlesztéséből. Vajjon a német gyűlölet útját járják-e a magyar élet vezetői és ez az út vajon hová vezet? Sötétbe vesző jövő, de a jelen még mindig elviselhető. A nagy kapu mellett még ott van a kis ajtó...

Súlyosabb lett a helyzet a német-orosz háború kitörése és a nagy német győzelmek után 1939-ben és 1940-ben. A magyar antiszemitizmus nyiltabban jelentkezett és a magyar vezérkari főnök, a sváb Werth tábornok már 1940-ben! kezdte követelni a „zsidó-kérdés" német mintájú „megoldását".

1940 tavaszán elhatározták a munkaszolgálat bevezetését a katonaköteles zsidók számára, minthogy a zsidókat nem tartották már megbizhatóknak és „méltók"-nak,, hogy a „dicső" magyar hadsereg kötelékében szolgálják az országot. „Kivételezettek" voltak azok a zsidók, akik arany és ezüst kitüntetéseket, vagy vitézségi érmet szereztek az első világháborúban és ezek megtarthatták tartalékos tiszti rangjukat is. A többieket megfosztották rangjuktól és együtt szolgáltak a többi zsidóval, sárga karszalaggal és a föléjük rendelt „keretlegények"-kel és parancsnokokkal, akik legnagyobb részükben a magyar nép kulturális, szellemi és érzésbeli alvilágából kerültek ki és a különféle helyzetekben az elkövetkező években embertelenségükkel és nem ritkán állati kegyetlenségükkel rengeteg áldozatot okoztak a rájuk bizott zsidóknak.

Megalakult a „KEOKH", az „idegeneket ellenőrző hatóság" is, amely a „kétes állampolgárságu zsidók" zaklatásával foglalkozott.

KÉT HATÁR KÖZÖTT

Ez is csak egy-két napig tart, azután jön a rosszabb... Maga a csendőrség kezdte „áldásos" munkáját. Mindenki — ezalatt persze minden zsidó értendő — köteles igazolni állampolgárságát, megbizhatóságát. Az első áldozatok voltak a csak most, a szlovákok által odahurcoltak, azután a „lengyel zsidók", az „oroszok", a „kárpátaljaiak" még akkor is, ha cseh-szlovák állampolgársággal rendelkeztek. A volt magyar állampolgárságu zsidóknak külön szemükre vetették, hogy cseh állampolgárságot szereztek és a többi néhány száz zsidóval együtt, az új szlovák-magyar határon túlra, Somorja és Pozsony között koncentrálták őket sátrakban, a kemény európai télben, egész családokat gyerekekkel és csecsemőkkel együtt és a csendőrség vigyázott arra, hogy a táborból se ki, se be...

A terror eme első áldozatainak segítségére siettek a határ mindkét oldalán lévő hitközségek: Pozsony, Somorja és Szerdahely zsidói és nap mint nap megrakott teherautókon vitték az első segítségnek szánt élelmet, takarókat, felszereléseket, gyógyszereket, sőt konyhákat is felállítottak. Egyidejüleg magasabb magyar fórumokon is kerestek összeköttetéseket és elérték azt, hogy egy hónap mulva feloszlatták a tábort. Egyrészük visszamehetett előbbi lakóhelyükre, mások vissza Szlovákiába, a többiek ki ide, ki oda. Azok a magyar állampolgárságu zsidók, akiket a szlovákok az „uralomközi" szombaton hoztak Szerdahelyre, visszamehettek Magyarországra egy hónappal később, amikor megszünt a katonai uralom és a körzet Magyarország részévé vált, közlekedési korlátok nélkül. Az „idegen" állampolgárságu zsidók zaklatása persze tovább tartott, nem mozoghattak szabadon, rendőri felügyelet alatt állottak és ők voltak az első áldozatai 1941-ben a Galiciába irányuló deportálásnak.

1939-BEN ÉS 1940-BEN

Egyik napról a másikra így lettek a szerdahelyi zsidók — persze, a többi „felszabadult" sorstárssal együtt — a cseh demokrácia állampolgárai helyett, az antiszemita magyar uralom alattvalói, a többi magyar zsidóval együtt. De az ő sorsuk bizonyos tekintetben még rosszabb volt. Szemükre vetették, hogy hűtlenek voltak a magyar állam-eszméhez, támogatták a cseheket, kommunista érzelmüek, megbizhatatlanok stb. Mégis, az első izgalmak lecsillapodása

A MAGYAROK „BEJÖVETELE"

Másnap, vasárnap reggel, november 6-án, a sáros-pocsolyás-esős szerdahelyi utcákon a zsidók is ott „ujjongtak" a szabadítók tiszteletére. A fehér-kék-piros zászlók helyett piros-fehér-zöld lobogókat tüztek ki a házak tetejére. A zsidók talán még a többieknél is nagyobb szolidaritást készültek — és kényszerültek — mutatni. Megszervezték az első világháború zsidó frontharcosainak csoportját, élükön az első világháború zsidó tisztjeivel, akik a magyar hadsereg parancsnokánál akarták jelenteni a zsidó lakosság hűségét és örömét, hogy újból magyarok lettek.

Telnek az órák és a dicső hadseregre hiába várnak az izgatott lelkek. Estefelé végre megérkeznek, zuhogó esőben, bőrig ázva, a szinte önmagukat vonszoló előseregek és utánuk a sárban elakadt, ökrök-lovak által vontatott „gépesített" csapatok. Elmosta az eső a „diadalmenetet", amelyet a 15 km. közelségben lévő Duna partjáról terveztek a „felszabadítók".

Lelkes éljenzés fogadta őket a várakozók közül; még a zsidók is, ha aggodalomal is, részt vettek az ünneplésben. Hátha, hátha... A kétségek nem tartottak sokáig. A zsidó tiszti-küldöttség hiába akart tisztelegni a magyar tisztek előtt. Az üdvözlésre nyujtott kezeket durván visszautasították.

Másnap mintha folytatódnék a megszokott élet. A zsidók mennek dolgaik után, üzleteiket rendesen kinyitják — amig egy kis idő mulva egyszerre mindenki becsuk, kétszeres zárra zárnak műhelyt és üzletet. Mint a tűzvész terjedt el a hír, hogy a város és a környék alvilága fosztogatja a zsidó üzleteket és csak ahol munkájukat majdnem befejezték, ott és csak akkor jelenik meg az új magyar „csendőrség", hogy „rendet csináljon". Pár nap mulva már az is kitudódik, hogy néhány zsidót meggyilkoltak a környező falvakban és hogy elfogtak két gyanusítottat, de már szabadon is engedték őket. A levegőben benne van a szabadjára engedett ösztönök hangulata: mindent szabad... Igy érzik és eszerint cselekszenek a felszabadulás mámorában — és az „új rend" hallgatólagos védelmében...

szág"-ba. Legalább is erre mutatott az a tény hogy minden mozdíthatót autóra raktak és indultak hazafelé a cseh tisztviselők is. A zsidóktól külön köszöntek el. Már sejtették mindketten, mi az a „jó", amelyek előtt állunk.

Addig is, egy-egy csoport zsidó — mit tehetett? — „magyarázta a helyzetet". Hangulat szerint értékelték ki az újságok híreit, magyarázták a rádió százféle jelentéseit, a nagy politikát és hogy „jó-e ez a zsidóknak?"

Mások a menekülés lehetőségeit latolgatták. Hátha az ifjakat küldenék ki? Talán Palesztinába, Kanadába, Madagaszkárba lehetne menekülni, legalább egy-két családtagnak? Hála érte, hogy a fiatalság egy része Erec Jiszráel felé tekint és vagy negyvenen meg is érkeznek. Ő kivülük nagyon kevésnek sikerült kitérni a gyűlölet, a gyötrelem és a halál útjából...

November elején már ismertek lettek a részletek is. Ahogy már tudtuk, a magyarokhoz térünk „haza". November első három napján a cseh csapatok kiürítik a várost és november 4-én, pénteken délben az utolsó cseh helyőrség parancsnoka, a zsidó Falk hadnagy, átadja a várost a polgári vezetésnek, tiszteleg csapata élén, elvonul Pozsony felé — és utána kezdődik a vég... És volt ideje a fejlődésnek, az alkotásnak — és jött ideje a szenvedésnek, a pusztulásnak, a halálnak...

AZ „URALOM NÉLKÜLI" SZOMBAT

Ahogy a cseh katonák és hivatalnokok elhagyták a várost, elterjedt a hír, hogy a „felszabadító magyar hadsereg" csak november 6-án, vasárnap reggel szállja meg a helységet. Ezt a szombatot használták ki a szlovák hatóságok arra, hogy péntek éjjel, november 4-én, a Hlinka-gárda gyilkos hordái összeszedjék Pozsonyban, Trnaván és környékén a „hontalan" zsidókat és még azon az éjszakán a legszükségesebb holmijukkal együtt, autóbuszra rakják őket és Szerdahelyre hozzák, hogy így szabaduljanak meg tőlük. Az izgalmas, várakozásteljes szombat izgalmát részben lekötötte a számüzött zsidó testvérek ellátása és talán már arra is gondoltak, hogy az uralomváltozás rendet teremt és talán nem is lesz olyan rossz... még ha magyar is az új rendszer. Hamar megtanultuk, keservesen megtanultuk, hogy mennyire tévedtünk.

európai „új rend” alapján visszakerült Magyarországhoz 1939-ben Kárpátalja és 1940-ben fél Erdély.

A HITKÖZSÉG A VÁLTOZÁSOK IDEJÉN

Ezek történtek a nagyvilágban; próbáljuk meg emlékeink és emlékezetünk alapján rekonstruálni, mi történt otthon nálunk, zsidóknál és a szerdahelyi zsidóknál, különösen ezalatt az idő alatt, a nehéz és gyötrelmes úton, amely a vég felé vezetett...

A politikai vihar, amely Közép-Eurcpa felett 1938 nyarán és őszén átszáguldott, lassan-lassan tudatára juttatta a mi hitközségünknek is, hogy ami a szomszédos Ausztriában történt, már nem egy más világ, nem egy távoli planéta története: már a szomszéd ház égett.

És hamar megjöttek a kézzelfogható jelek is, megjelentek az első zsidó menekültek Ausztriából. Közöttük régi szerdahelyiek, vagy rokonaik, akik menedéket kerestek és találtak nálunk, avagy éppen más, hazátlanná vált, tegnap még biztonságban élő zsidók pihentek meg egy kicsit, hogy további bolyongásukhoz erőt merítsenek. „Első kézből” hallhatták a kehilla tagjai, hogy hurcolta el a Gestapo a zsidót éjszaka a házából, a másikat az utcán fogták el és vitték Dachauba. Akikkel a rémségek megtörténtek, a szomszédos „Sevá Kehillot” testvérei, vagy bécsi ismerősök, már szinte a saját szenvedésünket és saját szörnyű holnapunkat hozták valóság-közelbe és döbbentettek meg mindnyájunkat.

Az általános mozgósításkor a zsidó fiatalok is bevonultak és néhány nap mulva tele volt a városka a ragyogóan felszerelt seregekkel, akiknek a köztársaság határait kell majd megvédeni. Ostromállapot van, tilos szeszesitalokat árusítani és a levegő megtelik izgalmas várakozással.

Azután eljön az ősz vége és megmozdul a pokol... A magyarok, a szlovákok, a „Volksdeutsch”-ok, mind megérzik a hátuk mögött álló bomlasztó erőt. Irredenta szavak és egyesülések indulnak a maguk útjára. Ezek a külön utak a zsidó-gyűlöletben találkoznak. A zsidóknak nincsenek terveik, ők nem akarnak elszakadni, lázadni, legfeljebb csak élni szeretnének, élve maradni, tovább zsidónak lenni...

Amig végre „kiderül”, hogy Szerdahely hazatér az „Anyaor-

papságot is eltöltötte, Weiszmandel Michael Dov rabbi „Min hámmécár" (A szorongásból) című könyvének egy részlete. A rabbi a Szlovák Mentőbizottság vezetőségi tagja, a pozsonyi pápai nuncius közbenjárását és általa, a Vatikán intervencióját kérte a szlovák zsidógyermekek megmentése ügyében. Éppen vasárnap volt és a nuncius úr gorombán elutasította a rabbit azzal, hogy „szent napon hétköznapi, profán ügyekkel nem foglalkozik". Amikor a rabbi csodálkozva kérdezte, hogy vajjon a „szent küldött" szemében ártatlan zsidó gyermekek tiszta vére profán ügy-e, a „szeretet vallásának" felszentelt főpapja valósággal őrjöngve válaszolta: „Nincs a világon zsidó vér, amely ártatlan. Minden zsidó bűnös és a halált érdemlik azért a bűnért, amit elkövettek".

Tudományos, „magyar-védő" körök is — persze, a zsidók ellen és nem a németek ellen mélyítették a gyűlöletet, amikor a zsidó „destrukcióról", szellemi uralomról és erkölcsi rombolásról beszéltek, amelyekkel zsidó irók, művészek „fertőzik" a népet és több kárt okoznak, mint amit anyagi, tudományos téren használnak.

Közben egymásután jöttek a hirek a németországi és ausztriai zsidóüldözésekről. Már tudtuk Dachaut és azt is, ami ott folyik. Fájt, izgalomba hozott, de — úgy látszik — az volt az érzés: „ez nálunk lehetetlen". Az első zsidótörvény után még élni, sőt megélni is lehetett, tehát az élet folyt tovább és mi hittünk és vártunk. A magyar zsidóság vezetői, még jó „összeköttetésekkel" rendelkeztek a magyar politikai körök felé; igy akarták hinni és sikerült is meggyőzni magukat, hogy csak néhány évet kell átvészelni, amig „az igazság kiderül..."

És Bécs után, Prága következett. Chamberlain-Daladier urak „müncheni egyezménye", amely állítólag a békét akarta megmenteni és amelynek eredményekép a Szudéta-vidéket átcsatolták Németországhoz, a többi nemzetiségek önállósági törekvései számára is sikert igért. Igy történt, hogy a cserbenhagyott Csehszlovákia, habár mozgósította is mintaszerű, korszerüen felfegyverzett hadseregét, végülis egy puskalövés nélkül adta meg magát. Ezután, 1938 október 6-án Szlovákia egyoldalulag kinyilatkoztatta autonomiáját (és teljes elszakadását 1939 március 14-én), Sziléziát pedig Lengyelországhoz csatolták. Az u.n. első bécsi egyezmény, 1938 november 2-án visszaadta Magyarországnak a Felvidéket (a mai Dél-Szlovákiát), amelyhez Dunaszerdahely is tartozott. A további

még országunk határát is lezárták. A pápa, a „Szentatya" is hallgatott, nem hallott és nem látott, s az eviani konferencián megjelenő „kultúrnépek" pedig Angliától Európán át Amerikáig megállapították, hogy nincs hely országaikban a halál elől menekülő kevesek számára sem, ha azok zsidók. A gyilkos gyilkolt — és a világ a maga módján segített neki. Ez — akármilyen keserű is, fájdalmas is, — nem nagyon meglepő, inkább a mi vakságunk fáj, a mi rossz helyen alkalmazott „hitünk" fáj, talán még a gyászunk is keserűbb emiatt a fájdalom miatt... Holt volt az okos nép esze, a tudósok tudománya, a megérzők megérzése, hogy amikor a népek hosszú sora után 1944 március 19-én Magyarországba is behatoltak a náci-hordák, csaknem teljes létszámban ott találták a magyar zsidóságot.

Itt nem volt nehéz a dolguk. A zsidóságot sújtó rendelkezések már valójában 1920-tól kezdődtek, amikor még Németországban demokrácia volt. Eleinte még volt, aki védelmükre keljen, voltak politikusok és pártok, könyvek és újságok is, amelyek igyekeztek csökkenteni legalább az állami, a hivatalos antiszemitizmust, egyre csökkenő erővel és eredménnyel. Nyilaskeresztesek, „Ébredő Magyarok", német szimpatizánsok, svábok, a katolikus klérus és az egyházak képviselőinek nagyobb része uszítottak a zsidók ellen és követeltek rendszabályokat a „megfékezésükre". A hivatalos kormányzat, Horthy kormányzóval az élen, szivesen hagyta magát a „nép hangulatától" befolyásolni, „megvédeni" a magyar népet a zsidó hatástól. Ismeretes hogy már érvényben volt a „numerus clausus", amely a minimálisra korlátozta a zsidók felvételét a főiskolákra. Ilyen körülmények között a nácizmus hatalomra jutásával, ezek az erők még jobban megerősödtek az erre amugyis termékeny magyar talajban. 1938-ban a magyar parlament elfogadta az egyházak képviselőinek támogatásával az első zsidó törvényt. A főpapok, kevés kivétellel — talán a saját hittételeik terjesztése céljából — nemcsak, hogy nem állottak a megbélyegző és megkülönböztető törvényekkel szemben, hanem eltürték, talán segítették is a zsidógyűlölet régi lemezeinek hangoztatását. A középkor őrületes vádjai, a Cion bölcseinek jegyzőkönyve, a „csecsemő" gyilkossága mind felujultak és a „nagyok" vagy hallgattak vagy „helyeseltek" — nagyon kevés kivétellel. Talán a legjobban jellemzi e napok vérszomjas hangulatát, amely a „szeretet hivatásos védelmezőit", a fő-

IX.

A FÉLELEM ÉS A PUSZTULÁS ÉVEI

Szívszorongató félelem, ösztönszerű megérzése a veszedelemnek fogta el Európa zsidóságát, amikor Németországban a nácik uralomra jutottak. Közelebb jött ez a belső irtózat 1938 március 11-én, az „Anschluss" napján, Ausztria elfoglalásakor. A német hordák szögestalpu csizmái kezdtek végiggázolni Európán, majd azon túl is. A „müncheni egyezmény", az esernyős angol miniszterelnök, hamis francia kollégája és az egész Nyugat behódolása az erőszaknak, Csehország feláldozása a „békéért", ahogy ezt szajkózták a „nagyok" és nézték, hogy esik áldozatul a szószegésnek a szövetséges Csehszlovákia, csak siettették a nagy háborút. 1939 szeptember 1-én megindultak a német hordák Lengyelország ellen és egyuttal megásták a sírját a hat millió európai zsidónak, akiket a „müncheni béke" kiszolgáltatott a tudományosan megtervezett tömeggyilkosság őrült nácijainak.

Szörnyű még elgondolni is, hogyan terjesztették ki erőszakkal, uszitásokkal, rablásvággyal hatalmukat és gyűlöletüket egész Európára, hogyan keresték és találták meg csaknem minden népben, főleg a mi Közép- és Kelet-Európa-i térségünkben, a bűntársakat a népek körében. Hogyan mentek végig a gyötrés és megalázás minden fokán, hogyan vették el, mindenféle jelszóval álcázott, „hivatalos" intézkedésükkel kenyerét, szabadságát, becsületét és végül életét, annak a ragyogó zsidóságnak, amely a szellemi élet legjavát termelte ki a zsidó és nem zsidó világnak egyaránt.

Talán még fájdalmasabb érzés ma — még azok számára is akik benne éltek —, hogyan esett csapdába egymás után egyik törzs a másik után, hogy nem tettek meg mindent, amig még talán lehetett volna tenni valamit. Hogy hittek a népekben, akikben nem kellett és nem lett volna szabad hinniük, hogyan várták be a véget, a szörnyűt.. Hogy bíztak a nagyokban, a „Nyugat"-ban, akik talán tehettek volna valamit, ehelyett — ma már tudjuk — elhallgattak, agyonhallgattak tényeket, lezárták határaikat a kevés számú menekülő elől. Hogyan váltak a gyilkosok bűntársává az angolok, akik

A „BÉTÁR"

A Bétár ifjúsági csoport, „Brit Joszef Trumpeldor" 1929-ben alakult Szerdahelyen, mintegy húsz résztvevővel. Ennek az alakulatnak volt idővel a legnagyobb hatása a cionista mozgalmak között Szerdahelyen, de Szlovákiában is a jelentősebbek közé számított. Tagjainak és szimpatizánsainak számát a mozgalom volt tagjai közel százra becsülik és nagyobbrészt vallásos családokból származtak.

A Betár országos vezetősége Pozsonyból küldte le megbizottait, akik a helyi csoport tagjainak alapismereteket nyujtottak a cionizmus történetéből, a revizionista ideológiából, Erec Jiszráel történetéből és földrajzából. A Betár-mozgalom sem állott a hitközséggel semmiféle kapcsolatban, de nem volt érintkezése más cionista csoporttal sem.

A Bétár országos vezetősége mezőgazdasági átképző telepeket (háchsárákat) létesített Szerdahely környékén az alijjázni szándékozók számára. Ezek a háchsárák az elsők között voltak Szlovákiában. 1930-ban és 1932-ben két ilyen háchsárá létesült a környékbeli falvakban, az egyik Vásáruton, a másik Tájlak-Pusztán, kb. hatvan Kelet-Szlovákiából származó taggal mindegyikben.

Jelentős eredményeket ért el a Bétár az alijja terén. A kezdő, részben ideológiai alijják megszaporodtak és gyorsabb iramot vettek a köztársaság alkonyakor és annak bukása után. Különféle legális és illegális transzportok indultak útra, akkor, amikor a német nácizmus már Ausztriáig ért el és Dunaszerdahely ismét Magyarországhoz lett csatolva. A helyi csoport előbb a pozsonyi, majd a budapesti központtal állt kapcsolatban és ezek segítségével sikerült a különböző pártokba szervezett, vagy éppen minden szervezkedésen kivüli helybeli alijjázók, menekülők túlnyomó többségének biztonságba jutnia a vihar elől.

szentelt föld porát választani örök nyugalomhelyül. Az alijjázók zöme azonban mégiscsak a huszadik század 3-ik tizedét lezáró évek eseményeinek terhe alatt határozta el magát elhagyni a régi „otthont" és új életet kezdeni abban az országban, amely még nem is oly rég csak mint elvont fogalom élt az emberek tudatában, még akkor is, ha ez az ország Erec Jiszráel volt. Végülis, a vészkorszakot megelőző idők 30—40 főt kitevő kivándorlói voltak azok a szerencsések, akik legális vagy illegális alijjájuk révén menekültek meg a gyűlölet uralmából és a kínhaláltól.

CIONISTA CSOPORTOK

A cionizmus első hajtásának tekinthető Szerdahelyen a huszas évek végén létező „Somér"-mozgalom, amolyan zsidó cserkész-csapat, bizonyos nemzeti jelleggel. A harmincas évek elején, főképpen a Bétár és a Hásomér Hácáir fellépésével, feloszlott a Somér és helyet adott a világosan megfogalmazott nemzeti zsidó pártmozgalomnak. A „Mizráchi" is megalapította helyi mozgalmát, de müködése elég csekély sikerrel járt. A hitközségi hivatalos állásfoglalás a cionizmussal szemben és az Aguda létezése nem hagytak sok teret számára.

HÁSOMÉR HÁCÁIR

A mozgalmat helybeni fiatalok alapították kb. 1931—1932-ben 15—20 alapító taggal és a pozsonyi központ irányítása alatt kezdték müködésüket. Ugy tünik, hogy a baloldali cionizmus eszméi nem fogantak meg az ifjúság körében és a helybeni kezdeményezők sem tudtak megbirkózni a szerdahelyi légkörrel, ezért a pozsonyi központ küldte le szakképzett mádrichjait, akiknek azután sikerült idővel a tagszámot kétszeresére-háromszorosára emelni. Tagjaikat főképpen középiskolásokból, a szegényebb rétegekből és a vallástól távolabb álló közép-polgári körökből gyüjtötték maguk köré.

Az ifjúság vonzása céljából ideológiai előadásokkal, a cionista irodalomból való felolvasásokkal, valamint héber dalokkal, sport és kirándulásokkal töltötték ki a találkozásokat. A hitközség hivatalosan nem vett róluk tudomást, és teljesen párhuzamosan müködtek. Végülis 15—20-an alijjáztak közülük és kb. ennyi azok száma, akik ma a Hásomér Hácáir kibucaiban élnek az országban.

földműves „olé-tábor" alakult. Meghívták a kelet-szlovákiai Agudat-Jiszrael fiataljait, hogy a gondolatnak, átképzésnek, alijjának, őket is meghódítsák, de sikertelenül. A tábor még abban az évben feloszlott.

Az Agudat Jiszrael csoportok tagjainak száma — a párt volt tagjainak becslése alapján — kb. százra tehető. Az Aguda ifjúsági csoportja különösen az utolsó müködési években, élénk tevékenységet fejtett ki. Szombat délutánonként ifjúsági találkozót rendezett, nyári táborokat szervezett a Tátrában és más helyeken, kirándulásokat Lag-báomerkor és más alkalmakkor, végül segélypénztára kölcsönökkel állt a rászorulóknak rendelkezésére.

Az 1938-as uralomváltozás után, az Aguda vezetőinek és tagjainak egy kis része, a Bétár transzportjainak keretében alijjázott. Azután lecsendesedett az Aguda-élet Szerdahelyen és a vihar előtti években megszünt müködni.

A CIONISTA TEVÉKENYSÉG

A Cionba és Jerusálájimba vágyódás nálunk is, mint hasonló községekben, megmaradt imádságnak, elvont vágyódásnak, a messiási idők igéretének és nagyon kevés valóságos visszhangot kaptak azok a mozgalmak, amelyek a megvalósulást, az alijjázást sürgették. Persze, az Erec Jiszráeli vendéget, a sliáchot meghallgatták, az erre vonatkozó újságcikkeket megtárgyalták és a beszámolóknak, az eredményeknek örültek is, de csak mint térben és szívben távoli és alig valóságos eseményeket regisztrálták.

Évekkel később, amikor Szlovákia nagyobb hitközségeiben megerősödött a cionista mozgalom, Szerdahelyen is megalakult két mozgalmi „gárin", magja, palántája a cionista mozgalmi munkának: a Betár és a Hásomér Hácáir — jobbról egy, balról egy. A tagok száma idővel 60—70-re emelkedett, akiknek egyrésze híve volt az ideológiának, egyrésze pedig a hitközségi keretekből kikivánkozva kereste és találta meg helyét közöttük.

Más lett a helyzet a harmincas évek végén (a cseh éra végén és a magyar kezdetén), amikor a mozgalomhoz való csatlakozás jelentette majdnem az egyedüli lehetőséget az alijjára. Azelőtt, ritkán fordult elő, hogy itt-ott egy-egy zsidóban felébredt a vágy „hazamenni", országot építeni, avagy éppen élete vége felé a meg-

Más csoportok résztvettek a helyi sportegyesületek munkájában, mint sportolók, versenyzők és mint vezetőségi tagok egyaránt.

ZSIDÓ MOZGALMI ÉLET

A zsidó politikai és pártélet, amely Kelet- és Közép-Európa zsidóságában a század elején fontos szerepet játszott, a huszas évekig nem hatolt be a szerdahelyi hitközségbe.

Az első Cionista Kongresszus 1887-ben, Bázelben fektette le a politikai cionizmus alapjait. Az orthodox zsidóság világi szervezkedést látott a Cionista Szövetségben, ezért nem is csatlakozott hozzá. Erec-Jiszráelhez való viszonyát Kattowitzban 1912-ben fektette le az akkor alakult Agudát Jiszráel. 1920-ban a pozsonyi Aguda-konferenciáról kiadott „Pressburger Konferenz der Agudas Israel" című füzetben a vallási hagyomány szigorú megőrzésének hangsúlyozása mellett az Erec Jiszráelbe való visszatéréssel kapcsolatban több fontos határozatot közöltek.

AZ AGUDÁT JISZRÁEL

Az első Aguda csoport Szerdahelyen 1920-ban alakult meg. Két évvel később megalakult az Aguda ifjúsági és leánycsoportja is és szerves részévé váltak a Szlovákiai Aguda mozgalomnak. Az 1920-ban Pozsonyban, majd 1921-ben és 1923-ban Bécsben megtartott konferencián, ill. világtalálkozón a helyi Aguda már több taggal volt képviselve.

5685 (1925) Tévét hó 15-én a helyi Aguda nagygyülést tartott, amelyen az országos szervezet és világszervezet képviselői is megjelentek. E nagygyülésen tárgyalásokat folytattak az Erec Jiszráel céljait szolgáló „Kofer Nefes" — („lélekváltság") — bevezetése ügyében, valamint egyéb fontos célokat szolgáló pénzszerzési lehetőségekről is. A helyi szervezet 1.000 koronával járult hozzá az Erec Jiszráel alaphoz, ami nagy összegnek számított annak idején.

Ezután lelanyhult a mozgalmi munka, amig 1935-ben megindult az ujjászervezés, főképp a fiatalabb rétegek bevonásával. A mozgalom önállóan intézte ügyeit, de a vallásos tábor szimpátiával kisérte tevékenységüket, kivéve az „Ádát Jiszráel" csoportot, amelynek többsége semlegesen, avagy éppen nyilt ellenérzéssel reagált.

1935-ben a buslaki gazdaságban tízfőnyi hachsara-csoporttal

zül három zsidó lista volt és ezenkivül még két pártban indultak zsidók — és jutottak mandátumhoz. A kimutatás szerint a következő eredménnyel zárultak a megtartott választások:

1. sz. lista: Zsidó Párt: 3 mandátum;

3. sz. lista: Kommunista Párt: 7 közül 2 zsidó mandátum (igen, ilyenek is voltak!);

8. sz. lista: Zsidó Demokrata Párt: — egy szavazat hiányában megbukott;

9. sz. lista: Zsidó Községi Párt: 8 mandátum;

10. sz. lista: Földművesek és Vendéglátó-üzemek Pártja, amelyben egy zsidó jutott mandátumhoz, — asztalos volt.

Az utolsó helyhatósági választásokon, 1938-ban, egyesültek a listák és csak kettő maradt: a zsidó pártok egységlistája és a különféle politikai mozgalmak egységlistája. Az eredmény az lett, hogy a zsidó-lista, természetesen tiszta zsidó jelöltjei mellett, a másik lista fele is zsidó jelölteket sorakoztatott fel és hozott be.

Kornfeld Ármin, a zsidó párt listavezetője, hosszú éveken át helyettes-polgármester volt. Más zsidók más szervezetekben vittek vezető szerepet. Közöttük néhányan a hitközségben is aktivan működtek továbbra is.

A zsidó nemzetiség elismerése és pártfogolása nyilvánvalóan nem jelentette azt, hogy a soviniszta és az antiszemitizmus bacillusaitól sem mentes csehek zsidóbaráttá váltak. Hiszen maga Masaryk sem tudta elérni, hogy zsidó orvostanhallgatókat vegyenek fel a prágai egyetemre (ezért a német nyelvű prágai egyetemre iratkoztak be a zsidók), csak éppen a sokféle és erős nemzetiségek között (magyarok, szlovákok, németek), a zsidók lojalitása a körzetben kisebbségben lévő csehek iránt, kedvezett politikájuknak és jobb volt, ha zsidó nemzetiségünek vallották magukat, mert azoknak ott nem volt elszakadási programjuk.

A zsidók megtartották a nemzeti ünnepeket, amelyeken a zsidó iskolásgyermekek nemzeti dalokat énekeltek és kormányhű ünnepi beszédek hangzottak el. A zsidók lojalitása tetszést aratott és elismerésre talált a hatóságok szemében, ami azután különböző formákban és alkalmakkor jutott kifejezésre.

A köztársaság idejében különböző kisebb társadalmi körök létesültek a hitközségen kivüli keretekben, főleg az intellektuális foglalkozásuak körében, kulturális, szórakoztató stb. célok elérésére.

VIII.

A POLITIKAI ÉS A TÁRSADALMI ÉLETRŐL

Az aktiv politikába való bekapcsolódás az 1918-tól 1938-ig tartó húsz évre tehető. Megjegyzendő hogy a csehszlovák éra alatt, hivatalosan is elismerték a zsidót, mint nemzetiséget. Előtte nem igen merült fel az aktiv politizálás gondolata, annak ellenére, hogy 1867 után (az emancipáció után) megadatott a zsidóknak a politikai életbe való bekapcsolódás joga és lehetősége. Minthogy orthodox zsidók — és különösen olyanok, mint a „vidéki" szerdahelyiek — nem éltek annakidején ezekkel a jogokkal és nem voltak érdekelve a világ „külső dolgaiba beavatkozni", tehát nem politizáltak. 1938 után viszont, az új magyar uralom alatt, nemcsak politikai, hanem személyi jogaiktól is megfosztották a zsidókat, azt aztán teljesen...

A politizálás két sikon folyt. Az egyik az állami élet terén, ennek kerete volt a „Zsidó párt", a másik a belső, zsidó mozgalmi téren, az Agudát Jiszráel és a cionista pártok keretében.

Az állami politikai életbe való bekapcsolódás nyilvánvalóan természetes visszahatása volt a demokratikus államberendezésnek, amely teljes polgárjogot biztosított a zsidóknak is. Ennek a ténynek két megnyilvánulása volt a legláthatóbb: a „Zsidó pártra" való szavazás az állami választásokon és a zsidó nemzetiséghez való tartozás kihangsúlyozása a népszámlálásokon. Először 1923-ban jelent meg a zsidó párt a kerületi választásokon. 1927-ben már elég erős volt a párt ahhoz, hogy a helyi „Csehszlovák Front" vele alakítson közös választási listát a helyhatósági választásokra és nem a helyi magyar opoziciós csoportosulással. Az 1928-as országos választásokon induló 13 párt közül a szerdahelyi körzetben a „Zsidó és a zsidó gazdasági párt" a 10-es számot és a szavazatok húsz százalékát kapta (2298-ból 458-at). Ennek következtében komoly szerephez jutottak a szerdahelyi zsidók a községi tanácsban és az egyéb közintézetek elöljáróságaiban. Említésre méltó, hogy a szerdahelyi községi tanács gyakran félbeszakította a tanácskozásait. amíg a zsidó tagok minchet imádkoztak, még pedig minjennel.

Az 1932-ben megtartott helyi választásokon induló tíz lista kö-

kám! Menyasszonya egy jóravaló fiúnak, de ezerötszáz forint hozományát majd honnan?! Hiszen alig maradt csak valamim is... honnan?

És sugdolózni kezdtek a községben, hogy füstbe fog menni a házasság. Hiszen igaz, ami igaz, tisztességes fiú a vőlegény, de a vőlegénynek atyja van s az apák ilyenkor azt mondják, hogy pénz nélkül nincs esküvő, nincs lakzi.

A sugdolózásból idővel hangos beszéd lett s ezt már meghallotta világosító szent reb Jajl is. S egy-két napi gondolkodás után nagy elhatározás érlelődött öreg szívében.

Rabbi Áron Smul intelmére gondolt, hogy úgy kezelje a heti két forintot, hogy öröme teljék benne az I-tennek. Akkor ő, mint reb Jajl, hosszúéletű lészen a földön. — De így szőtte gondolatait reb Jajl uram — ha tavaly vagy tavalyelőtt halok meg, nem hosszú lett volna az életem odáig is?

— Miért engedte hát a Legfelsőbb, hogy továbbra is nyuljon az életem? Ezzel akart valamit az az előrelátó jó I-ten.

S más is lobbant reb Jajl öreg fejében. A válasz arra a kérdésre, hogy miért említette a rabbi Ejzig Dov Boronás leányát.

S egy reggel, mikor reb Ejzig Dov a templomba jött, így szólt hozzá a nyolcvanhárom éves reb Jajl uram:

— Ne busuljon, reb Ejzig, csak készüljön „besólem" a lakzira.

— Készüljek! — sóhajtott fel a Boronás. — Könnyű azt mondani, hogy készüljek. A menyasszony s a vőlegény már megvan, de honnan vegyem elő a hozományt?

— Honnan? Hát onnan válaszolta boldogan reb Jajl uram — hogy én adom magának a hozományt. Nem költöttem el soha a heti két forintot s tizennégy esztendő alatt ezerötszáz lett belőle, Reb Ejzig. Mondta volt nekem a rebbe, hogy olyasmire gyüjtsem, ami különösen tetszik az I-tennek, hát mi lehet Ő előtte kedvesebb, mint chüpe alá segíteni egy jó zsidólányt?

S a templomi gyertyák fényénél — I-ten szemei voltak akkor a gyertyák — leolvasta reb Ejzignak az ezerötszáz pénzt.

Reb Ejzig Dob Boronás erre mit tehetett? Lehajtotta fejét az előimádkozó szidurjára és hálaadó könnyeivel öntözte, reb Jajl pedig mormolta a benedikciót: Dicsértessél te, I-ten, urunk és a világok királya, hogy **zsidóknak** teremtettél bennünket!

A rabbi megint elmélyedt egy darabig, majd felvetette fejét és ezt mondta:

— Alapjában véve nem egészen jól tette, reb Jajl, hogy megkötötte reb Ejzig Dov Boronással az üzletet. Kétszer pénzt kapni ugyanegyért, nem járja. A maga fizetésében benne van a templomi gyertyagyujtás munkája is. De ezzel még nem mondom, hogy csinálja vissza a vásárt. Csak fogadja el továbbra is a heti két forintot, de úgy kezelje, hogy tessék az I-tennek. Akkor hosszú életű lesz maga a földön.

Ennyit mondott rabbi Áron Smul s már el is bocsátotta a kérdezőt... birsuszchem.

Reb Jajl pedig úgy vélte, hogy megértette, mit mondott a rabbi. Ugy kezelje a heti két forintot, hogy tessék vele a Legfelsőbbnek... rendben van. Nem fogja a saját céljaira használni, gyerekeit több hússal tömni és tésztával, hanem forintot forintra rakva összegyüjti a pénzt s elteszi. Majd — mielőtt őt elszólítja az I-ten — valami jót tesz vele, például elküldi a Szentföldre, vagy rátestálja a Chevra Kadisára, hogy örök kádisa legyen, ha már a fiai sem lesznek.

S ezért mondta a rabbi: akkor hosszú életű lesz maga a földön! Mert mindenesetre akarni fogja az I-ten, hogy mennél több jusson a Szentföldnek vagy a Chevrának.

— De miért említette a rabbi reb Ejzig Dov leányát?... ezt nem érti.

Reb Ejzig Dov Boronás meg hűségesen fizette a heti két forintot. Öt évig, tíz évig, tizenkét évig; közben leánya eladó szép leánnyá lett és reb Jajl uram sem gyengült ki állásából. Már nyolcvanegyéves volt reb Jajl, de munkaereje nem csökkent félcseppel sem. Rendben tartotta a templomot, mint eddig is... a gyertyagyujtást azonban reb Ejzig Dov végezte.

Történetünk tizenegyedik évében — lánya, Jutka, menyasszony volt — reb Ejzig Dov hirtelen tönkrement. Kezeskedett egy sógoráért, ötezer forint volt a kezesség, azt meg kellett hogy fizesse, arra ráment a negyven holdból több mint húsz hold, a tagosításnál megkárosították: tíz hold föld; azután elégett a termése és ökrei, juhai döglöttek... reb Ejzig Dov Boronás elkészült.

— Az I-ten adta, az I-ten elvette — vigasztalta magát reb Ejzig Dov — de ribajnaj sel ajlam, a lányom, a Jáchedom, a Jut-

adok érte heti két forintot magának. Maga szegény ember és négy gyereke van, hát tegye meg a gyerekei kedvéért.

Az ajánlat bizony nagyon csábító volt; nagy összeg volt akkor heti két forint s reb Jajl uram igent mondott... rendben van.

Három hétig, négy hétig több húst ehetett reb Jajl uram családja és szombatnapon egy kis bor is jutott a sóletra. Nem mondta meg otthon, hogy telik, mert vásárt csinált reb Ejziggal — ez a kettejük szigorú nagy titka volt — s az asszony sem firtatta a mibőlt; semmi köze hozzá, az ura a kereső.

De az ötödik héten mégis aggályai támadtak reb Jajlnak. Helyesen tette-e, jól-e, hogy eladta a gyertyagyujtás micvéjét? Hátha bűn volt, hogy eladta és I-ten előtt vétek a vásár?

Elment a rabbihoz, rabbi Áron Smul Aszódhoz s megkérdezte:

— Rebbelében, mit gondol?

Rabbi Áron Smul Aszód nagy tudós és nagy bölcs volt és a legmegértőbb emberek egyike. Otthon volt a kabbalában is, mint kevés más és akkora bölcsességgel és tudással lengyelföldi rabbi már mint csodarabbi működhetett volna. De reb Áron Smul Aszód, az az egyenes és nyiltszavú ember, aki sohasem rejtélyesen, mindig világosan szeretett beszélni, Lengyelországban vagy orosz földön sem lett volna csodarabbija még kis körnek sem.

Mondom, sohasem burkoltan, mindig csak világosan, érthetően beszélt a rabbi, de ez egyszer mégis csak eltért az eddigi módjától: Sokáig gondolkozott, végre így szólt:

— Reb Ejzig Dov Boronás vette meg magától a micvét? (Rabbi Áron Smul Aszód még abban is gyöngéd és nobilis volt, hogy egyetlen hivőjét sem tegezte, legkevésbé a szegényeket, szolgákat; csak a tanítványait szólította te-vel).

— Igenis, rebbelében, ő vette meg.

— S reb Ejzig Dov Boronásnak hatesztendős kis lánya van, nemde?

— Igenis, rebbelében, úgy van. Zsidóul Jáched, magyarul Jutka a neve.

— Hát maga, reb Jajl, most hány éves?

— Hatvankilenc vagyok, „sok jóra". (Magyarul irok, hát így adom vissza a „zum Guten"-t.)

Parasztember korán kell, ez régi sor. Akkor is, ha zsidó, már szürkületkor talpon van és be-benéz az istállóba az ökrökhöz, szemlét tart az udvaron és hátul a szérüskertben, minden rendben-e?

Ez az Ejzig Dov Boronás minden reggel, mikor pitymalatkor már kint járt és hálát adott I-tennek az új napért; ez az Ejzig Dov Boronás különösen ilyenkor nagy ürességet érzett a szívében. Oly jó az I-ten, oly kegyelmes; megérdemelné a Legfelsőbb, hogy ő áldozattal áldozzon nagy nevének, mégsem tehet érte valami különöset, valami szent dolgot. Ezért érzett olyan ürességet a szívében.

— Hiszen teszek én jót — gondolta — támogatom az özvegyeket és az árvákat, de ezt teszem, mert van miből, azért nem vagyok jobb zsidó, mint bárki más. Lám az, aki ért hozzá, leülhet egy-egy órára és tanulhat misnájiszt vagy gemórét, de én, sajna, a chumist sem értem meg; és az, aki ért hozzá, szolgálhatja a hitközséget lösem somájim, de énnekem mi hasznát sem veheti. Mit tehetnék hát mégis, hogy azzal is szolgáljam és dicsőitsem és áldjam a Teremtőt?

Reb Eizig Dov Boronás persze mindennap elment a templomba, reggel és este, akármennyi volt a mezei munka. El sem maradt volna a világért sem.

Egy téli reggel oly korán jött a sáchriszhoz, hogy reb Jajl uram is még a munkája elején volt. Éppen akkor kezdte gyujtogatni a gyertyákat, legelébb is az előimádkozó gyertyáit, azután egyenkint a többit s minden egyesnél mormolta: jehi ojr.

— Mit jelent az: jehi ojr? — kérdezte reb Eizig Dov Boronás s reb Jajl uram lelkesen válaszolt:

— Azt jelenti, hogy világosság legyen, fény legyen. Ez volt a legelső két szó, amit I-ten a teremtéskor kiejtett s én utána mondom, reb Ejzig és ezzel is dicsőitem az I-tent.

Reb Eizig Dov szeme erre fellobbant. Ha mást nem tehet az I-tenért, hátha ezt tehetné reggelenkint nap-nap után? Meggyujtani a gyertyákat, hogy teljék meg világossággal a templom; szereti a világosságot a Legfelsőbb, azért is teremtette már első nap... s aki ember itt Ő neki gyujt világot, az viszont a Legfelsőbbet szereti.

S reb Eizig most így szólt reb Jajlhoz:

— Nézze, reb Jajlében, én akkor kelek, mint maga, ha nem korábban; engedje át nekem a reggeli gyertyagyujtás micvéjét s én

Még ráérek... s mikor eloltotta a templomszolga a gyertyákat; holt volt **már** akkor a rasekól? Rendesen már keduso után elszaladt, csak hétfőn és csütörtökön hogy koncessziót tett a „láng vehu ráchum"-nak, de „háposzéách jád biszsuvó" közben már kámforrá vált.

S minden egyébbel is hajszálnyira így voltak. Péntek délelőtt például a templompadokat mosta a szolga... hol volt akkor a rasekól? Kint volt a hetipiacon a parasztok közt és harapdálta a búzát, elég acélos-e; péntek délután, erev sábeszkor, a kőpadlót mosta a szolga... hol volt ekkor a rasekól? A kereskedelmi körben ült és fráncefuszt játszott doktor Cipszerrel.

Negyven évvel ezelőtt reb Jajl volt a mi templomunk szolgája. Voltaképpen: Joél, de a szerdahelyi fonetika a két magánhangzóból egyet csinált s egy mássalhangzót toldott a helyébe. Nem Joél tehát, hanem rövidesen: reb Jajl.

Jámbor zsidaja az I-tennek volt reb Jajl uram; nem annyira a fizetségért, amit kapott, inkább lelkesedésből szolgálta a templomot. Reggelre, mikor meggyujtotta a gyertyákat, minden egyes szál gyertyánál a teremtő Egyi-tenre gondolt és ő is mormolta: jehi ojr vájhi ojr... legyen világosság és lőn is.

A szerdahelyiek nem tudták, hogy örmények is vannak a világon, mert hol van Szerdahely s hol Szamosujvár vagy Somkerék? Egyetlen örmény volt a városban, azt is a cigányok közé sorozták. Még kevésbé tudhatták Szerdahelyt, hogy az örményeknek: világosító Gergelyük van, mégis „világosító szent reb Jajl"-nak nevezték el a szerdahelyiek reb Jajlukat.

Szerdahely nagyon hetrogén hitközség; vannak gazdagok és földhözragadt szegények, vannak tudósok és vastag ámhórecok (nem irom, hogy goromba ámhórecok, mert ez germanizmus: grober Ámhorez); vannak szellemi pályán működők és kézművesek; otthon ülők és fuvarosok, vásározók, de mind vallásos ember és tisztelője a törvénynek.

Ilyen vallásos és elég jómódú, de tanulatlan ember volt reb Ejzig Dov Boronás, a kisgazda. Volt negyven hold földje és egy kis lánya (ez többet ért neki, mint a negyven hold) és miért hitták Boronásnak? hát azért, mert atyja volt a határban az első, aki vasboronát járatott a szántásban. Azelőtt csak faboronával dolgoztak.

Majd később, a jó étel és a jó bor, de még inkább az ünnepi hangulat melegítő hatásának alatt Rausnitz úr megint csak Kohéletből idézett egy verset. Kezet nyujtott Robicseknek és azt mondta: Ideje van a szeretésnek és ideje a gyűlölésnek, ideje a hadakozásnak és ideje a békességnek szomszéd. Eddig nem szerettük egymást és keményen háborúskodtunk egymással... most szeressük egymást és szerezzünk békességet egymás között.

Robicsek pedig elfogadta a feléje nyujtott kezet és melegen megrázva azt, persze hogy Mislével válaszolt. — Mint a tiszta választott ezüst, olyan az igaznak nyelve... és: minden jó ember az ő szájának gyümölcsével él — azt mondta.

Jó barátok lettek és a rabbinak nem kellett itéletet mondania a pörben. S hogy jó barátok lettek, a szerdahelyi köznép erre is talált alliterációs neveket. — Megbékültek, mint Ávróm és Ábimelech... szeretik egymást, mint Jehüde és Jiszaszchar.

VILÁGITÓ REB JAJL

Dunaszerdahely elég népes és — gyerekkoromban legalább — elég vagyonos szent hitközség volt ahhoz, hogy két sámeszon kivül külön templomszolgát is alkalmazzon és fizessen. Persze az adóizzadók zsebéből.

A két sámesz a rasekól totumfaktja volt. Mint mindenütt a világon, még Pesten és Prágában és Frankfurtban is. Lábra volt szüksége az elnöknek: szaladj, sámesz, arravaló a lábad, hogy a hitközségi főfő helyett te szaladj; kézre volt szüksége az elnöknek: schneid du dir e Krie, du Schames, azért kapsz négy és fél forint heti pénzt.

De a templomszolga I-tent szolgálta, tehát szuverén volt. Nála nélkül sem a rasekól, sem a gábbe vagy a tüvekól nem tehette be a templomba a lábát, mert a kulcsokat a templomszolga őrizte — és akkor látta el hivatala dolgait, mikor a rasekól még nem volt a templomban, vagy már elhordta onnan az ő szent testét, tehát nem igen parancsolhatott a szolgának. Meggyujtotta reggel a gyertyákat, hogy lássanak imádkozni az emberek: hol volt még akkor a rasekól? S ha meg is bökte a felesége: — Fejs Léb, kérlek, kelj fel s menj a templomba, ő még nyujtózkodott és azt mondta: —

A rabbi bocherjei neszét vették a különös pernek és elhatározták, hogy gyökeresen megoldják. Erev szükesz este, mikor Rausnitz úr a templomból hazajött, úgy látta, hogy eltünt a szükéje. Mikor hazulról elment, még ott volt az udvarán sértetlenül, most pedig, hogy visszajött, csak a „szchácht" találta az udvaron és a szükében felállított asztalt, de magának a sátornak lába kelt.

Mi történt itt? csak az történt, hogy azok a csavaros eszű bócherek felbéreltek néhány vályogvető cigányt és miközben Rausnitzné a konyhában a dióscsukát főzte, a cigányok elcipelték a sátrat. Sok munkát és fáradozást ez nem igényelt; egy-egy csavarás az oszlopokon és úgy vihették el lepedőstül a sátrat, mintha chüpe lett volna az a szüke.

Mit akartak ezzel a bócherek? Mentségükül szolgáljon: nem a hecc kedvéért tettek így, de azt akarták először is, hogy szabaduljon meg a dilemmától a rebbe, azután meg azt, hogy béküljenek meg végre a szomszédok. Ez pedig már dicséretet érdemel. Békét szerezni peresek között I-tennek is tetsző szent cselekedet.

És hogy fogtak a békeszerzéshez a bócherok? Bementek Robicsek mesterhez, elmondták neki, hogy a szomszédban mi történt és kioktatták, mi a kötelessége mint zsidónak. Meghivni Rausnitzot, hogy — történt, ami történt — az ő sátrában csináljon kiddust és vacsorázzék meg családostul, van elég hely.

És Robicsek úr, a Mislé-ember, a bócherok társaságában át is ment. Azzal kezdte, hogy: Slajme Mélech mondja: járj jó emberek utján és (itt a bócherokra mutatott) az igazaknak utját kövessed... és formálisan meghívta Rausnitzot; történt, ami történt, jöjjön át az ő sátrába s a többi.

— Igen — mondta Rausnitz — de hát a vacsorát hogy hozzák ide... az uccán át?

— Dehogy is — nevetett Robicsek. — Beadhatja pont azon az ablakon át, amit háza falán az én udvaromra vágatott. Ez a legrövidebb utja a tál halnak, hogy a konyhából az asztalunkra kerüljön.

Erre már Rausnitz úr is nevetett és családostul bevonult a Robicsek vendégszerető sátrába. És ahogy ott ült és „zsidó örömet" érzett, némi bűnbánattal azt mondta: És ezt kértem én lebontani, ezt a szép szükét?! Milyen helyesen mondja Kohélet: ne gyorsalkodjál, ember, a szájaddal.

szivesen beleegyezett ingyen is. S egy szép napon arra ébred Robicsek úr, hogy Rausnitz házának a hátán is van szeme, amivel aztán pont az ő gyomrába lát.

Nosza szaladt a biróságig meg sem állt. Pört indított a szomszéd ellen s azt kérte, kötelezze a biróság Rausnitzot, hogy végrehajtás és akasztófa terhe alatt tömje be azt az indiszkrét ablakot.

De pervesztes lett s csak azt érte el, hogy fizethetett perköltséget két ügyvédnek is. Mert először is Robicsek úr csak bérlő volt, tehát nem volt joga, hogy emiatt pereljen, másodszor, mert bebizonyította Rausnitz, hogy maga a ház tulajdonosa adta meg az ablaknyitáshoz az engedélyt. Tudniillik a Robicsek-ház tulajdonosa.

— No, jól van, — gondolta Robicsek úr. — Jön még a kutyára dér, vagy mint a te Kohéleted mondja: aki vermet ás, abba beléesik.

És egy nappal Jom-kippur után, mikor kereste háza udvarán a helyet, hová építse szükeszre a sátrat, jobb helyet sehol sem talált, mint pont azt a bizonyos ablakot, amit Rausnitz az ő pukkasztására vágatott. Szorosan az elé építette a szükéjét.

Most Rausnitz szaladt nem a birósághoz, de a rabbihoz. Tegyen igazságot a rabbi, I-ten áldja meg.

Hetvenéves volt a rabbi és több mint negyven év óta volt rabbi, de ilyen pöre még sohasem volt, azt mondta. Nagy zavarba is jött miatta. A világi igazság a Rausnitz úr részén van, ez kétségtelen, mert Spitz úr jóvoltából, neki föltétlenül joga van az ablakhoz, de mindemellett itélhet-e úgy, hogy Robicsek bontsa le a szükét? A szent Tóra parancsa, hogy szükét építsen magának minden zsidó, hát itélhet-e ő, a rabbi a Tóra szent parancsa ellen? Erre nem gondolt még a Chászám Szófer sem, az ő „Sájlesz-Süvesz" című világraszóló művében sem.

Ugyan dönthetett volna úgy, hogy tolja arrább Robicsek azt a szükét, de még erre sem futotta az időből. Mert csütörtökön volt Jom-kippur, közbejött péntek és szombat, vasárnap délután épült a szüke és hétfőn, erev szükeszkor, adta elő Rausnitz az ő panaszát. Az alperes meghallgatása nélkül nem mondhatott itéletet a rabbi, mire pedig beidézhette magához — Robicsek úr szándékkal sétálni ment — már délután lett s így kifogytak az időből. Tehát elodázta a peres ügyet azzal, hogy chol hámoéd első napján fáradjanak el ujból a házához.

első mestere" mégis csak különbül hangzott, mint az „egyleti elnök"-féle szürkeség.

A szabómesterek körében Robicsek volt a kedveltebb perszóna s így ő lett a céh első mestere. Ami Rausnitz úrnak persze fölötte a szívére ment. Csipősködött is, mondván Kohélettel, de saját szája szerint variálva a verset: Robicsek céhmester úr „naggyá lett, de nyert-e vajjon bölcsességet is fölöttünk?" Mire Robicsek úr a Mislé-ből vett idézettel válaszolt, ilyképpen: „Az Ur szájából tudomány és értelem származik", de Rausnitz úr szájából csak tudatlanság és értelmetlenség jön ki.

Na, püff neki, ezzel megindult a háborúság. Szidták-szapulták egymást az antagonista majszterok. Egyszer véletlenül úgy történt, hogy olyan öltönyt hozott valaki Rausnitzhoz, hogy fordítsa ki, ami Robicsek úr műhelyében készült volt. És Rausnitz úr, megismervén a Robicsek „stilusát", Kohélettel így szólt a kuncsafthoz: Ideje van a széttépésnek és ideje az egybevarrásnak, de Robicsek úr, sajnos, ezt nem tudja. Robicsek úr annak idején egybevarrta ezt az öltönyt, holott szét kellett tépnie, mert rossz volt. S erre Robicsek úr mit válaszolt? Előbb azt kérdezte: pukkad? már mint hogy Rausnitz pukkad-e? Majd hozzátette a puszekot a Mislé-ből: Aki vigyáz a szájára és a nyelvére, megkiméli a pukkadástól az ő életét. A vers ugyan úgy van, hogy megkiméli a nyomoruságtól az ő életét, de annyi licenciát megengedhetett magának Robicsek úr, hogy más főnevet használt, mint Bölcs Salamon.

Hogy a céh első mestere lett, Robicsek úr a Pulykatelekből a város belső részébe költözött és erre Rausnitz úr jusztament is, vagy mint Szerdahelyen mondják: dáfke is, a Robicsek tőszomszédságában bérelt házat. Ez utóbbi háttal volt a Robicsek házának s ez Rausnitz úrnak fölötte kapóra jött. — Nemcsak én, de a házam is hátat fordít neki, mint illik is.

Ám Rausnitz úr ezzel még nem érte be. Hogy Robicsek még hatásosabban pukkadjon, titkon megkérdezte ennek háziurát, Spitz urat, vajjon mennyiért engedi meg neki, hogy ablakot vágasson az ő telkére nézőt. — Ugy szeretem Robicseket — mondta, — hogy az ablakon át is akarom látni, nemcsak akkor, mikor a házon kivül találkozunk.

Spitz úrban volt érzék a tréfa iránt. Tudta, hogy abból az ablakból ujabb csetepaté lesz Rausnitz és Robicsek között, tehát

mait az életnek, tehát hőseim egyike sem mondhatta a másikra, hogy jöttment.

Mégis antagonistái voltak ők egymásnak. Ezt a szót azonban csak a lateiner emberek használták; a félig-meddig műveltek azt mondták, hogy ellenlábasa egymásnak a két ember, a műveletlen elem pedig körülirással élt, mikor Robicsekről és Rausnitzról folyt a szóbeszéd.

Robicsek Lipót és Rausnitz Lázár: kifogástalan alliteráció ez, nemde? Nos a szerdahelyi köznép is, noha nem tudta, mi az: alliteráció, ilyenné párosította szavait, mikor Robicseken és Rausnitzon köszörülte adott alkalommal a nyelvét. Midján és Moáb, őszerintük: Midjen és Majav, vagy Bálák és Bileám, őszerintük: Bulek és Bilem, volt a két antagonista iparos: a kevésbé rossznyelvüek azt mondták, hogy Mizrách és Máaráv, kelet és nyugat a kettő, de mindenképpen alliteráció volt a jellemzés, ha nem is fedte tökéletesen a fogalmat. Lémách és Lábán, Béra és Birsa, Sináb és Seméber és így tovább. Ami bizonyitéka annak, hogy a szerdahelyiek ösmerték a bibliát. Nagyszerüen tudták még azoknak a királyoknak a nevét is, akik ellen Ámráfel, Áirókkal szövetkezve és Kedorláémerrel és Szidállal, támadó hadjáratot indított.

Hát nem szép és üdvösséges, ha a köznép is tudja a szentírást? S ha kifogytak a bibliai nevekből, profán nevekhez folyamodtak a szerdahelyiek. Mint például Kőrös és Kecsekemét.

És miben voltak antagonistái egymásnak? Kitudódik ez a történetem folyamán. Itt csupán csak annyit, hogy még abban is, hogy Robicsek úr mindig a Misléből idézett egy-egy verset, mert a chéderben annak idején ezeket tanulta meg a legjobban, Rausnitz úr ellenben Kohélettel ébredt és aludt el, mert ő meg ezt tudta a legjobban. Az ő melámedje ezt töltötte a fejébe.

Szerdahely elég kis város, mégis van külvárosa kettő is; Nemesszeg az egyik, az úgynevezett Pulykatelek a másik. Robicsek úr itt, Rausnitz úr ott nyitott műhelyet, mikor legényből: önálló mester úr lett és nem volt közöttük konkurrencia semmilyen se. Volt munkája mindkettőnek több mint sok.

Akkor kezdődött közöttük a háborúság, mikor a szerdahelyi iparosok szakma szerint tömörülni kezdtek. A csizmadiák, a bognárok, a szabók, a gombkötők és a többi. Egyletekbe tömörültek a majszterok, de az egyleteket ők céheknek nevezték, mert „a céh

szerre úgy vélte, hogy ő megérti rabbi Áron Smult, miért nem mondja el a könyörgést. Milyen bűnére a községnek esedezze a Legfelsőbb bocsánatát? Csak azért, amit egyedül I-ten, vagy azért is, amit embertársa ellen követett el? De hiszen az utóbbit csak úgy bocsáthatja meg a Teremtő, ha...

És az a jomkipuri lélek, mely levet magáról mindent, ami földi; neheztelést, sérelmet, haragot és csak I-tennel eggyé lenni igyekszik: az a jomkipuri lélek szétmorzsolta reb Sólemban az engesztelhetetlen méltatlankodás szikláját. Körülnézett és odarohant reb Menáséhoz: — Itt a templomban kérem, hogy bocsásson meg és bocsásson meg azért is, hogy már hamarabb is nem kértem bocsánatot. És alig, hogy végezte, már odasereglett reb Menáséhoz a többi is, tudósok és közemberek egyaránt és mindenki kérte, hogy bocsásson meg.

— Megbocsátok, — felelte reb Menáse. — Én megbocsátok nektek, zsidó testvéreim, azért pedig, amit én tettem, hogy chüpe alá vezettem a lányomat. ha ezáltal vétkeztem, a Legfelsőbb bocsásson meg én nekem.

A rabbi még most is csak könnyezett, de most már a meghatottságtól, az örömtől. És amikor csend lett a templomban, a bántók és a megbántott kölcsönös megengeszteltségének csendje, szinte ujjongva tört ki szájából az esedezés: szlách nó láávaun hoám háze... bocsásd meg az én községem elkövetett, de már jóvátett vétkét!

AZ ANTAGONISTÁK

Szerdahelyi történetet mondok el, pozsonymegyei szerdahelyi historiát, tehát civakodással, veszekedéssel kezdődik, folytatása pörösködés és háború, a vége pedig egyetértés és béke, mert az örökharc — Szerdahelyen is nagyon jól tudják — I-ten előtt förtelem és utálat.

Élt Szerdahelyen két becsületes iparos, szabómester a javából volt mindkettő, Robicsek Lipót volt az egyik (zsidóul: reb Lipmen Schneider). Rausnitz Lázár a másik (zsidóul: reb Lézer Schneider) és mind a kettő ős szerdahelyi származás volt. Mindkettőnek már az atyja és nagyatyja is szerdahelyi temetőben pihente ki fáradal-

Egész délután törte a fejét, mit csináljon, hogy enélkül a bűn nélkül állhasson oda a gyülekezet az Ur elé. Már-már arra gondolt a rebbe, hogy nem is megy sem este, sem másnap, Jomkipur napján, a nagy templomba, hanem otthon marad tíz bócherral a házában, ott fogja eltölteni a nagy napot és ha megrohanják a hívek: miért nem jön a rebbe a templomba? meg fogja nekik mondani a miértet. Engesztelhetetlen, gyűlölködő hívekkel én nem imádkozom együtt közös minjánban.

De letett erről a szándékáról két okból is. Az első oka az volt, hogy a kikényszerített bocsánatkérés nem az igazi, annak önként és a szívből kell fakadnia, második oka pedig az volt, az a gondolata, sugallata lehet mondani, ami késő délután világosodott a fejében.

Megvacsorált, elment a templomba és közvetlenül pár perccel az imádkozás megkezdése előtt odahívatta magához reb Chájim Léb Szappanost, a kijelölt Kolnidré-báltefillót: — Én leszek a Kolnidré- és maga lesz a Neila-báltefillo...

Kinyitották a szent szekrényt, körülhordták a kincsek kincsét, a Tórát; aur zoruá lácádik, hangzott fel a szívbemarkoló szólam, majd következett háromszor a Kolnidré és utána a vöniszlách kezdetü vers, hogy: feloldatik egész Izráel és az idegen is, aki körében tartózkodik, a meggondolatlan fogadalmak alól, éppen azért, mert meggondolatlanul tették.

Most elhallgatott az előimádkozó rabbi. Következett volna a könyörgés, amit ő küld fel a gyülekezetért az egekbe: szlách nó láávaun hoám háze, óh, bocsásd meg az én hitközségem vétkét... de elmúlt egy perc, el kettő is; halálos csend lett a templomban, az előimádkozó rabbi nem folytatta.

— Rosszul lett a rebbe? — néztek fel riadtan az emberek. Reb Sólem, a legtúlzóbbak egyike odasietett az ómudhoz, de csak azt látta, hogy a rebbe a nagy machzorra görnyed és hogy szeméből könnycseppek szivárognak.

— Miért nem folytatja rebbe? — kérdezte reb Sólem halk hangon, de a rebbe nem válaszolt, csak sírt és csak rázta a fejét, remegő keze ujjával eltakarva a szlách nó kezdetű verset.

És reb Sólem, a hatalmas ben tóra, aki esze egy villámával befutotta a Talmud egész világát, aki sokszor csak egy szóból, csak egy betűből is helytálló magyarázatot fejtett ki: reb Sólem egy-

— Megérdemelte, rebbe. Férjhez adta leányát egy paséhoz.

— Ki a pase, ki a jó zsidó, csak a Legfelsőbb tudja, mi nem tudjuk. S olyan bűn az, rabojszáj, hogy férjhez adta leányát egy doktorhoz? Az a tanárember nem követelt hozományt, elvette egy krajcár nélkül azt a szegény lányt.

— Elvette volna más is, ha nem siet, — reposztozott az egyik ben tóra.

A rebbe itt már szemrehányóan felnézett. — Elvette volna más is? — kérdezte. — Nos, mondja meg, reb Sólem, magának is van fia, I-ten tartsa meg... elvette volna a fia azt a szegény lányt? Vagy megengedte volna maga, hogy elvegye, egy kis garas hozomány nélkül?

— Ez más lapra tartozik, — felelte reb Sólem a rebbénak és haragosan elment, a többi is.

Rabbi Áron Smul végtelenül fájlalta, hogy a megengesztelés kísérlete nem sikerült, de mert az volt a meggyőződése, szent hite, hogy nem reb Menáse, csak a killé az igazi bűnös, Elul hó elején megint elhívatta magához a ben tórákat. — Még nem bocsáttok meg? — kérdezte. — Még most is csak üldözitek zsidó testvérteket?

— Reb Menáse nem zsidó, nem testvérünk!

Rabbi Áron Smul fájdalmasat sóhajtott. — Elulban vagyunk, — mondta. — Minden reggel megfújják a sófárt, nem mond nektek semmit a sófárszó? Hogy nemsokára itt lesz Ros hásónó, itt lesz a szentséges Jomkipur is, s hogy a Legfelsőbb, azt a bűnt, amit embertársunk ellen követtünk el, csak úgy bocsátja meg nekünk, ha bocsánatot kérünk a sértettől?!

— Micsoda? — felelték a túlzók. — Még mi kérjünk bocsánatot reb Menásétól?! És megint csak haragosan távoztak.

Igy múlt el az évzáró hónap, Ros hásónó is elmúlt, a bűnbánat szombatja, sábosz súvó is, de az ellenséges helyzet nem változott. Sőt Erev-jomkipur napján nem akadt a killében öt ember sem, aki „gmár chszime tajvó"-t kivánt volna az üldözött reb Menásénak.

Erről is értesült a rebbe és az a jóságos szíve nagyon megfájdult. — Ilyen bűnnel a lelkén álljon oda a gyülekezet az Ur elé és kérjen tőle bocsánatot a vétkeiért?! Hát megbocsáthat nekik a Legfelsőbb, mikor ők, az engesztelhetetlen emberek, még most sem kérnek bocsánatot a tönkretett és megalázott zsidó testvértől?

náse is nap-nap után velük volt, de megtudván, hogy kihez adja leányát, kitessékelték körükből a tudósok. — Magával mi nem tanulunk együtt. Jahrzeitja napján nem engedték előimádkozni a templomban, a tórához nem hítták fel, pedig kohén volt... kiközösítették maguk közül az emberek; ha találkoztak vele az utcán, félrenéztek vagy elnéztek fölötte és utóbb már nekünk kölyköknek is volt a céltáblánk reb Menáse melámed. Csunya dolgokat kiáltottunk utána, amik közül még a legenyhébb az volt, hogy: második leányát már egy „született gójhoz" fogja adni?

— No, ilyen „chet" a killében! — mondta egy-két toleránsabb ben tóra, köztük az én boldogult apám is. — Miért bántják azt a szegény embert minden ok nélkül? Mert világi ember a veje? Attól még bechóved és jó zsidó lehet az a doktor!

Rabbi Áron Smul, a rebbe, nem tudott az egészből semmit, mert már hetek óta a betegágyat nyomta, csak akkor szerzett tudomást a dologról, mikor lábadozni kezdett és akkor is közvetlenül reb Menásétől. Aki meglátogatta és elsírta neki a baját.

— Rebbe, — kérdezte — hát akkora az én bűnöm, hogy nemcsak koldussá tettek az emberek, de lépten-nyomon meg is szégyenítenek nyilvánosan! Szegény voltam még akkor is, mikor tele volt a chéderem fiúkkal; nem adhattam férjhez a lányomat, mert még száz forint hozományt sem adhattam. Nem akarta, nem kérte még az utolsó szerdahelyi legény sem, holott oly szép a leányom, hogy csoda. Peszách előtt pár nappal Pozsonyban volt, ott megösmerkedett doktor Benedek Mátyással, szombathelyi gimnáziumi tanárral, aki le is jött hozzám és feleségül kérte, félkrajcárnyi hozomány nélkül... Háchnószesz kálle, rebbe; egyik legnagyobb micvéje nemcsak a szülőknek, de másoknak is, férjhezadni, kiházasítani zsidó lányt, mégsem mondtam mindjárt, hogy mázl tov, előbb megtudakoltam, ki az a doktor Benedek? És megtudtam, hogy a pozsonyi Briel-Sülnek a dársenja a bátyja, hogy kifogástalan vallásos életet él, nem eszik tréflit, nem szegi meg a szombatot és a többi.

Rabbi Áron is a legtürelmesebb ember volt, sokszor igazi bűnösökkel is elnéző. Megnyugtatta reb Menásét, hogy csak ne essék kétségbe, s hogy levegye az emberről az átkot, több befolyásos ben tórát hívott magához. — Meggondoltátok, — kérdezte — milyen bűnt követtek el azzal, hogy megszégyenítitek és tönkreteszitek reb Menásét?

miért hogy cserélt vele a rabbi? És elfogadták magyarázatnak azt, hogy az utolsó hónapokban ágyban fekvő beteg volt a rebbe, máig sem jött egészen helyre s így attól tart, hogy Neilakor oly gyenge lesz, hogy a huszonötórai bőjt után nem fogja birni az előimádkozást.

De nem ez volt az oka, más volt. Az volt az eredendő oka, hogy reb Menáse Beer Hódos, aki Szerdahelyen melámed volt, férjhez adta leányát egy doktorhoz, de nem ügyvédhez vagy orvoshoz, hanem — horribile dictu — egy szombathelyi gimnáziumi tanárhoz, aki latint és görögöt tanított, tehát tréfli és még tréflibb két nyelvet, hiszen Róma nyelve volt a latin és Jóvon nyelve volt a görög!

Reb Menáse előbb titkolta az eljegyzést, mert tudta, hogy felzúdulás lesz a killében, de csak a kihirdetésig titkolhatta a dolgot, akkor nyilvánvalóvá lett a községben az esemény. És mikor megrohanták kérdéseikkel az emberek: ki-mi az a doktor; ügyvéd, orvos, vagy „chász vesólem" neolog rabbi? És ő kénytelen volt — mert nem is akart hazudni — megvallani a színtiszta igazat, hogy gimnáziumi tanár a vőlegény: mint a méhek a füstre, olyan ellenségesen szisszent fel a közvélemény. Ötven évvel ezelőtt még volt zsidó felbuzdulás a killékben.

— Csinálja vissza, — követelték tőle az emberek. — Ha Majse Klemperer, a bádogos, vagy Sáje Pumpás a tyukász, vagy akárkicsoda a közönségesek hadából, férjhez adja leányát egy „pasé"-hoz, semmi közünk hozzá, mert az tisztán az ő dolga. De egy moréno, egy ben tajro, egy melámed, aki gyermekeinket tanítja: tüstént csinálja vissza, ha jót akar.

S hogy reb Menáse Beer nem csinálta vissza, kezdetét vette az üldözés. A „zmán"-nak, a tanítási félévnek, csak Ros hasónóra lett volna vége, de ők már Tamuz hó közepén vették ki gyermekeiket a chéderből és adták oda reb Mechólnak vagy reb Mordchenak; a ház. amelyben lakott, zsidóé volt s ez, engedvén a kényszernek, felmondta reb Menásénak a lakást, a kis boltocskát pedig, melyben felesége tejtermékeket árult, tréflinek kiáltották ki a túlzók.

De mindez csak anyagi retorzió volt, mert volt bizony erkölcsi üldözés is, ami fájóbb volt és bántóbb, mint az anyagi. Szerdahelyen is, mint mindenütt, ahol sok a bentóra a községben, hétköznapokon, sáchrisz után, a templomban maradnak a tudósok, együvé húzódnak egy sarokba és félkilencig, kilencig is tanulnak. Reb Me-

végefelé közeledik a menyei itélkezés napja; még egy óra és leszáll az alkony és megpecsételődik odafenn a határozat: hogy huszonnégyórai imádkozás után — hátha hajthatatlannak maradtak az égben — ő lépjen elő és igyekezzék megmásítani a netalán kedvezőtlen végzést. Ő fogja elrebegni a könyörgést: pszách lónu sáár böész nöilász sáár, ki fonó jaum... nyisd ki nékünk irgalmasságod kapuját, most, a kapuzárás ez órájában, hiszen leszáll már az alkonyat, mindjárt este lesz.

És éppen azért, mert a Neila az utolsó lehetőség, kedvezőbbre fordítani az ítéletet, ott, ahol van rabbi, rendesen ez szokta előimádkozni a napzáró Neilát. Ő a legvallásosabb a községben, lelkiekben ő a feje a községnek; ha a pásztor könyörög a nyájáért: onnó, szó nó... szlách nó... fohászkodunk Hozzád, óh I-ten, hogy légy elnéző, megbocsátó, elengedő — ha a pásztor sír fel így a nyájáért, lehet, hogy odafent még enyhítenek a netalán rossz végzésen.

Otthon az én pátriámban, Dunaszerdahelyen is úgy volt, hogy a rabbi volt a Neila-béltefilló, rabbi Áron Smul Aszód, a nagy rabbi Juda Aszód fia. Közel negyven évig szolgálta az I-tent, szolgálta úgy, mint igazán kevesen szolgálták; rabbisága ideje alatt mindig ő ment Neilához az ómud elé, csak egyetlen egyszer fordult elő, hogy rabbi Áron Smul Aszód Erev-Jimkipurkor este, csak pár perccel azelőtt, hogy megkezdték volna az imádkozást, odahivatta magához reb Chájim Léb Szappanost, a kijelölt Kolnidré-baltefillót és azt mondta neki nagyon halk hangon:

— Reb Chájim, ne kérdezze az okát, de mi fel fogjuk cserélni a sorrendet. Én leszek a Kolnidré- és maga a Neila-báltefilló. — És választ sem várva a meglepetten rábámuló reb Chájimtól, már a kezébe is vette a táliszt és az ő utánozhatatlan édes és szép hangján elénekelte a löhiszátéf báciciszt.

A hatalmas nagy templom csupa csodálkozás lett. A rebbe lesz a Kolnidré-báltefilló? Mi történt, hogy megváltoztatták a sorrendet? A Sáchrisz-, a Muszáf- és a Mincha-báltefillók benedikciója alatt még elképedve kérdezték az emberek: — Mit követhetett el reb Chájim, hogy elvette tőle a rebbe a Kolnidrét? Nem találja méltónak arra, hogy ő legyen a báltefilló... miért? És mikor fél perccel később mégis reb Chájim Léb énekelte el ötödiknek a bróchót, vagyis ő lett a Neila-báltefilló, azért néztek egymásra az emberek,

— Szerdahelyen — mondta reb Mordche — háromszáz zsidó lakik s mind seftel. S mind pörösködik egymással, doktor úr. Két ember között egy üzletből három pör is keletkezik, ha nem még több. Hálás lesz nekem, doktor úr, ha Szerdahelyre jön ügyvédnek, meglátja.

Doktor Zips urat nem annyira a jó kilátás, mint inkább a szép Mirjám leány vonzotta. Az ő kedvéért ment Szerdahelyre ügyvédnek és legközelebbi Lágbómerkor reb Mordche be is fejezhette a számolást. — Áchász vöárbá... férjhez adta a negyediket is, Mirjámot. Doktor Zipsné őnagysága lett belőle.

— Jó az I-ten, — nevetgélt reb Mordche. S az áldozatok a Bész-Hámikdosba csakugyan kivülről kerültek. S ilyen szisztéma mellett férjhez adhatott volna még több lányt is. Akiknek persze már Jósua vagy a Bírák könyvéből kellett volna hogy neveket válasszon.

EGY SZOKATLAN KOLNIDRÉ

Orthodox-zsidó templomokban sajátszerűen megkapó pillanat, mikor Erev-Jomkipur este, a Kolnidré megkezdése előtt, a szent napnak öt bál-tefillója egymásután elmondja azt a benedikciót, ami megelőzi a tálisz körülvételét. Kezdi a Kolnidré-báltefilló, azon a hagyományos, ősrégi melódián, ami csakis ezen az egy estén járja; hangjában benne nemcsak a hétköznapitól, de a rendes ünnepnapitól is olyannyira elütő lélek; hibáztam, vétkeztem, bocsáss meg... és szószólója lészen a községnek is: szlách nó lááváun hoám háze, óh bocsásd meg ezen gyülekezet vétkét, hiszen oly végtelen nagy a Te kegyelmed!

Mikor befejezi és a gyülekezet válaszadó óménje is elhangzott, a templom más részéből egy oktávával magasabban vagy mélyebben más ember hangja tör fel a csendből az ég felé; a sáchrisz-báltefilló hangja ez; más érczengése van ennek a hangnak, de ebben is benne van a jó zsidó jomkipuri lelke.

Megint más részéből a templomnak egy harmadiknak a hangja, a muszáf-báltefillóé, tölti meg zengésével az I-tennek épült szent hajlékot, azt követi a Mincha- és végül a Neila-báltefillóé.

Ez a sorban az utolsó, de jelentőségre és súlyra az első, hiszen őrá hárul a feladat, hogy huszonnégyórai könyörgés után, mikor

a Chámisószer, azt mondhatta reb Mordche: — Áchász vöáchász... stájim. — Férjnél volt a második is, a Sifra.

A harmadik leánynak úgy fogott férjet — ezt is csak kivülről, persze — hogy meghalván a szerdahelyi sámesz, latba vetette befolyását a községben.

— Ha elveszi a lányomat, — mondta egy érsekujvári fiúnak — maga lesz a szerdahelyi sámesz s egész életére lesz kenyere és lakása.

A hitközségi elnök is igen jó embere volt reb Mordchenak; summa summarum: ros chódes Chesván napján boldogan számolhatta reb Mordche: — Áchász vöáchász, áchász vöstájim, áchász vösólajs. — Sölajmisz, a harmadik is, asszony lett.

A negyedik leánnyal, Mirjámmal, kész regénye volt. Ez igazán gyönyörű szép teremtés volt s egy napon, nem tudom már miért, Pozsonyba ment vele az atyja. S ahogy leszállt az „Arany mérő" előtt a szekérről és fölfelé ment Mirjámmal a városba, észre sem vette reb Mordche, hogy egy rendőr nagyon gyanusan nézi.

— Hosszúszakállú zsidó, szegényesen öltözött ember, — gondolta a rend derék őre — és mellette ilyen csodaszép fiatal leány! Hátha leánykereskedő az atyafi?... kisérjük be. — És rá is tette a vállára a kezét.

— Jöjjön velem a kapitányságra, barátom. Persze, hogy a kisasszonnyal együtt.

Elképzelhetjük az ijedtséget, ami a jámbor reb Mordche szívébe szállt.

Egyik ismerőse, aki meglátta, hogy viszi be lányostul a rendőr, hamar dr. Zips ügyvédhez rohant, aki kezdő kis fiskális volt Pozsonyban s munka nélkül tengette életét.

— Jöjjön hamar, Herr Dakter és szabadítsa ki reb Mordche Alistált.

Ami a fiskálisnak egy-kettőre sikerült is. Tanu volt tíz is, hogy reb Mordche: reb Mordche, nem lánykupec s hogy édes lánya az a leány, aki vele van.

Honorárium? Doktor Zips úr jó ember volt.

— Lösém somájim tettem, — mondta — hát csak tartsa meg a pénzét, reb Mordche.

Aki ezek után kikérdezvén az ügyvédet és megtudván tőle, hogy bizony nincs dolga, Dunaszerdahelyt ajánlotta, mint székhelyet.

— Az áldozatok! — riadt fel reb Mordche, azután jóizüen befelé mosolygott. — Minden jó zsidó háza: Bész-Hámikdos? És az áldozatok kivülről kerülnek?! Tudom, már tudom, hogy ez mit jelent.

Chál-hamajdkor felzónázott Pozsonyba s rövid utánjárással segédet rekvirált. Némely vidéken ezt Belfernek hívják, ami a német Behelferből származott, de Pozsonyban és Szerdahelyen csak kisegítő melamed a neve.

Ez a kisegítő melamed, aki huszonötéves, fiatal bócher volt, hamar megakadt az elsőszülöttön, a Cháván. És megkérdezte az atyjától:

— Mennyi hozományt ad a lányával, reb Mordche?

— Hozományt? Pénzt nem adok, mert nincs. De adok vele húsz darab tanítványt s az első gyerek születéséig kosztot is.

A segédnek felragyogott a szeme. — Húsz darab tanítvány, havi negyven forint önálló kereset: ez többet ér, mint ötszáz forint hozomány!

Mit kerítsek nagy feneket a dolognak. Már Chanuka hetében azt mondhatta reb Mordche: — Áchász! Férjhez adta az elsőt, Chávát.

— Az áldozatok kivülről kerülnek — ezt megjegyezte magának reb Mordche s pár hónappal később Komáromba ment le, hogy szétnézzen. Nem volt ott valami különös dolga, de hát: az áldozatok kivülről kerülnek.

A zsidó vendéglőben, ahol megebédelt, szóba állt az éthordó fiúval. Huszonhárom-huszonnégyéves, bócherformájú, jóképü fiú volt.

— A vendéglős fia maga? — kérdezte.

— Bár volnék — felelte a fiú. — De nem vagyok, csak mint alkalmazott szolgálok.

— Mondok magának valamit, — inditványozta reb Mordche a fiúnak. — Jöjjön Szerdahelyre s nyisson ott vendéglőt. Szerdahelyen még nincs kóser vendéglő; olyan keresete lesz, hogy csoda.

— Aztán magam süssek-főzzek, reb Mordche?

— Azt nem mondom. De a feleségem, I-ten tartsa meg, remekbe főz; társulhat vele s meglátja, hogy jól jár.

A vendéglő nagyszerüen bevált. Reb Mordchenénak a főzésben persze leánya segédkezett, a szép Sifra és mit szaporítsam itt a szót: megakadt rajta a traktéros szeme. S mire tél lett és itt volt

— Börésisz, Sömosz, Vájikro, Bámidbor, — nevetgélt rá reb Mordche a négy leányra; — ötödik már nem lesz, nem is lehet.

— Miért ne lehetne, reb Mordche?

— Jaj de nagy ámhórec maga, kedves barátom! Hát nem tudja, hogy egész Dövórimban egyetlenegy, de egyetlenegy női név nincs? Honnan vennék hát nevet a lányomnak?

Nem is lett ötödik leánya, de a négy, ami volt, ugyancsak sok gyönyörűségét okozta. Egyik szebb volt mint a másik, egyik okosabb és kedvesebb, mint a másik, s mikor eljátszadozott velük reb Mordche s valaki tréfásan kérdezte:

— Hány lánya van, mondja? — ő még tréfásabban válaszolt:

— Vökách hójó majne, — mondta — és így számolt a főpap: áchász, áchász vöáchász, áchász vöstájim, áchász vösólajs, áchász vöárba. Egy és még egy, az kettő és még egy, az három és még egy, az négy. Négy lányom van, I-ten tartsa meg őket százhúsz évig.

Nőttek és nagyobbodtak a lányok, de jóllehet szépek voltak és okosak, mégsem kaptak utánuk az ifjak. Mert reb Mordche földhözragadt szegény ember volt, aki nem adhatott leányaival hozományt. És Chává már huszonkétéves volt s a legfiatalabb, Mirjám is már tizenhét múlt.

Jom-Kippur napján történt, mikor a Muszáf-imát recitálta a kántor.

Reb Mordche persze hogy a templomban ült; az álmosság ellen — mert hogy egész éjszaka ébren volt — birsalmával küzködött és tubákkal, de gondolatai ellen már nem küzdhetett sem ezzel, sem azzal. Gondolatai olykor leányaihoz szálltak s mikor elrecitálta a kántor a Bész-Hámikdosban történt áldozás sorrendjét, hogy így számolt vala a főpap: áchász, áchász vöáchász, reb Mordche akaratlanul is sóhajtott:

— Ribajne sel ajlam, — panaszkodott szeliden — mikor mondják már én rám is, hogy így adtam férjhez leányaimat; áchász, áchász vöáchász, áchász vöstájim, áchász vásólajs?

Pillanatra-kettőre elbóbiskolt s ekkor azzal álmodott, hogy beszél hozzá valaki. — Te, reb Mordche, — hallotta álmában — minden jó zsidó háza: Bész-Hámikdos. S el ne felejtsd, reb Mordche, hogy a Bész-Hámikdosba az áldozatok mindig kivülről kerültek, mindig kivülről.

Csermely Gyula elbeszéléseiből

ÉS IGY SZÁMOLT A FŐPAP

Reb Mordche Alistál — így hitták, mert Alistálról származott — Dunaszerdahelyen, az én pátriámban melamed volt. Vagyis földhözragadt, szükölködő ember volt; rothschildi vagyonnal csak nem jött volna Szerdahelyre melamednek. Oktatónak nagyon szigorú és alapos volt — megkóstoltatta pipaszárát én velem is — de nemcsak ezért szerették a községben az apák, hanem azért is, mert embernek nagyon jóizű volt. Okos és ötletes, kedélyes és élvezetes ember.

Mikor megnősült és meginterpellálták az emberek: fiút szeretne, vagy leányt, reb Mordche meggyőződéssel felelte: — leányt. Mert ha megöregszem, a lányomnál csak ellakhatok, de a fiamnál?... hüm, mit lehessen tudni? Hátha úri dáma lesz a menyem, aki nem látja szivesen az apósát? De a lányomért már jót állok, hogy szivesen fog látni az ura is.

Csakugyan lánya lett s reb Mordche: Chávának nevezte. — Miért Chávának? — kérdezték. — Mert ez az első női név Börésiszben.

Második gyermeke is leány volt s reb Mordche ezt Sifrának nevezte. — Miért Sifrának? — kérdezték másodszor is. — Mert ez az első női név Sömoszban. Börésisz után a széfer Sömosz van a Tórában s ha már Chávával kezdtem, hát folytatom Sifrával... nos, ezért.

— De a harmadik gyerek csak fiú lesz?

— Ha a Legfelsőbb úgy akarja, akkor fiú lesz.

De a harmadik gyerek is leány lett s reb Mordche most már következetes maradt magához. Börésisz és Sömosz után Vájikro következik és ebben az első női név: Sölajmisz. A harmadik leány tehát Sölajmisz lett.

Már mosolygott rajta a hitközség, ha már á-t mondott, mondott bé-t is. A negyedik gyermek — megint leány lett — a Mirjám nevet adta, mert Bámidborban ez a legelső női név.

Csermely Gyula, mint tehetséges író vált ismeretessé. Tizenkét regénye és sok novellája jelent meg nyomtatásban. Novelláinak témáit a zsidóságból merítette és több írása jelent meg szülővárosáról, Szerdahelyről is, főképpen a „Mult és Jövő"-ben. Németnyelvű irásai és novellái a pozsonyi „Juedisches Familienblatt"-ban és a hamburgi „Israelitisches Familienblatt"-ban jelentek meg. Ezenkivül egyéb zsidó folyóiratoknak is volt munkatársa. 1930-ban ünnepelte 25 éves írói jubileumát. Csermely a harmincas évek végefelé halt meg Budapesten.

Novelláiból, amelyek hitközségünk jellegét és emlékét idézik, e fejezet végén közlünk.

Engel Izidor. 1876 táján született Szerdahelyen. Ő építette a modern zsidó kórházat Pozsonyban. A pozsonyi jesivában tanult és 1911-ben ott telepedett le. Céljai elérésében fáradhatatlan volt és el is érte, amit maga elé tüzött. 1921-ben a pozsonyi Chevra Kádisa elnökhelyettese és 1930-ban az elnöke lett. Ugyanakkor a hitközség vezetőségének is nagyon aktiv tagja volt. A kórház építése érdekében egyesítette a hitközségi irányzatokat és megszerezte a szükséges pénzt zsidó és nem zsidó, helyi, országos és külföldi köröktől, amig végre 1928-ban lerakták az épület alapkövét és három évvel később felavatták „Szlovákia legmodernebb kórházát". Az intézőbizottság elnöke lett, amely a kórházat vezette. Orthodox alapon vezették az intézményt, de az minden zsidónak rendelkezésére állt. A zsidó sajtó mindenütt nagy teret szentelt a ragyogó kórháznak és tehetséges építőjének — vezetőjének. Egy évvel később, 1932-ben élete derekán, 56 éves korában halt meg.

és habár el is hagyták a községet, hozzátartozandóságukat mindig vállalták és emlékeik átütöttek későbbi fejlődésükben.

Dr. Dávid Gyula. Született 1848-ban Dunaszerdahelyen. Tanulmányait a pozsonyi és kismartoni jesivákon végezte, majd a bécsi egyetemen folytatta, ahol 1873-ban filozófiai doktorátust szerzett. 1875-ben a pozsonyi kongresszusi (neolog) hitközség rabbijává választották. Munkatársa volt több theológiai folyóiratnak és több önálló munkája nyomtatásban is megjelent. Rabbisági tevékenysége, főleg objektiv okok miatt nem járt nagy sikerrel. Magánélete sem volt szerencsés és 1889-ben tragikus körülmények között fejeződött be élete.

Vámbéry Ármin. Szerdahelyen született 1832-ben és amikor 1913-ban meghalt, világhírű tudós volt. Tagja volt a budapesti és a világ több tudományos akadémiájának, majd a Magyar Tudományos Akadémiának igazgatósági tagja lett. Bejáratos volt a török szultánhoz, Európa és a Kelet irányító rétegeivel is szoros kapcsolatba került. A Szerdahelyen született zsidó fiú a keleti nyelvek világhírű kutatója lett, tucatjával irta tudományos munkáit angolul, franciául, németül, persze magyarul is és még más nyelveken is. Autobiográfiáját és könyveit több nyelvre fordították le.

Vámbéry, aki autobiográfiájában „egész Magyarország legvallásosabb hitközsége szülöttének" vallja magát, tudományos és politikai karrierje érdekében elhagyta vallását, de fajiságát sohasem tagadta meg. Sőt, — szintén önvallomása szerint — fajiságát mindig is igyekezett kihangsúlyozni.

Élete vége felé kapcsolatba került Herzl-lel, aki fel akarta használni Vámbéry összeköttetéseit és bejáratosságát a török szultánhoz egy Erec Jiszráelra szóló „Charter" megszerzésére, de probálkozásai eredménytelenek maradtak.

Vámbéry sok dicséretet kapott tudományos munkásságáért, de nem kevesebb kritika érte őt, kétes, zűrzavaros és ingatag jelleméért.

Csermely Gyula. 1869-ben született Szerdahelyen, apja tanító volt. Talmud-Tórában és elemiben tanult otthon, majd középiskolát Pozsonyban és egyetemet Pesten végzett. Jogi doktorátust szerzett és ügyvédi gyakorlatot folytatott Erdélyben az első világháború kitöréséig. A háborúban kapitányi rangra emelkedett az osztrák-magyar hadseregben.

egyesületet sokan támogatták, mert felismerték a fontosságát. Kezdett is vagy húsz ember dolgozni benne, de a fejlesztési terveket még sem valósították meg, sőt pár év múlva az intézmény meg is szünt.

Persze, voltak intellektuális foglalkozású zsidók is szép számmal, sőt ezen a téren is többségben voltak az egész környéken. Majdnem csak ők voltak orvosok, pénzemberek, ügyvédek, nyomdászok. A különféle időszakokban mintegy hét-nyolc zsidó orvos látta el az egész körzet orvosi és fogorvosi munkájának legnagyobb részét. Az intellektuális foglalkozásuak csoportjához tartoztak az ügyvédek, biztosítási ügynökök, egy néhány agronom, mérnök, könyvelők és egyéb foglalkozásuak. Pénzügyi téren hadd említsük meg a Csallóközi Általános Takarékpénztárt, amelynek alapítói és főrészvényesei zsidók voltak. A Duna Bankot is hosszú időn át zsidók vezették. A később alapított Gazdasági és Földműves Bank már zsidók nélkül született és müködött és lassan a többi bank is kicsuszott a zsidók kezéből. Csupán egynéhány zsidó tisztviselő maradt meg bennük. 1934-ben alakult a „Zsidó Hitelintézet", amely Zsidó Bank néven volt ismeretes, de rövidesen megszünt, pedig nagy tervekkel és reményekkel indult.

A nyomdák teljesen zsidó kézben voltak. Ezek egyikében, az Adler-nyomdában nyomták a magyar körök hetilapját, a „Csallóközi Hirlap"-ot. A Goldstein-nyomda állította elő a „Der Jüdische Herold" című hetilapot, amelynek szerkesztésében a helyi és más városokból való zsidó tollforgatók vettek részt. A hetilap a hitközség közleményein kivül közölte az Aguda hireit az ország egész területéről, azonkivül a zsidósággal kapcsolatos hireket. Ugyanebből a nyomdából került ki a nagyon népszerű, főleg nők körében elterjedt, Ceéná Ur'éna („Cenerene") hetiszakasz-magyarázatok könyvének magyar fordítása, az albert-irsai rabbi, Büchler Zsigmond fordításában két kiadásban (egy további kiadás magyar nyelven Tel-Avivban a „Szináj" kiadóvállalatban jelent meg.)

NEVES SZERDAHELYI ZSIDÓK

Szerdahely szigorú orthodox jellegénél fogva belterjes, befelé forduló, Tóra-centrális irányba igyekezett terelni a fiatalságot, mégis akadtak néhányan, akik más területeken szereztek nevet maguknak

Nagyobb sikereket értek el és az exportőrségig vitték néhányan a baromfikereskedők közül. Ebből az üzletágból jövedelmet élvezett a hitközség is a gabella-díjból és a körülöttük nyüzsgő kiskereskedők, ügynökök, akik a falukban az élő baromfit összevásárolták. Természetesen ide sorolhatók a marhakereskedők és a mészárosok is, számszerint vagy tizenöten. Voltak még ócskavaskereskedők és alkalmi kereskedők, akik mindent megvettek, amit a szezon kinált, vagy ami „mecie" volt. Nem szabad — nem is lehet — elfelejteni a kocsmárosokat és a teherszállító fuvarosokat sem a szolgáltató ipar zsidói közül.

A kéziparban foglalkozottak között akadtak szabók, cipészek, asztalosok, lakatosok, bádogosok, pékek, szőrmések, sapkások, üvegesek, fényképészek, órások, festők — hogy csak a legismertebbeket említsük a sokféle iparos közül. Ezek közül főleg a szabók és a cipészek otthon dolgoztak, néhányan kisebb műhelyekben, vagy üzlethelyiségben „gyártottak", ahol mindjárt el is adták termékeiket. Nagy üzem, amely sok iparost foglalkoztatott volna, nem is volt. Legalább hatvan család élt ezekből az iparágakból Szerdahely hitközségében. Az a néhány kisebbfajta üzem ami volt és valamennyi malom, jéggyár, mind zsidó kézben volt.

A mezőgazdasággal kapcsolatos foglalkozások két főcsoportra oszlottak. Az egyikbe tartoztak azok, akik a maguk földjén, vagy bérleten gazdálkodtak; ezek nagyobbrészt a környékbeli falvak zsidói közül kerültek ki. A másik, jelentősebb csoportba tartoztak a nagyobb gazdaságok, a százholdnál nagyobb birtokosok zsidó tulajdonosai, vagy bérlői, akik a grófi családoktól, vagy más magyar földbirtokos nemes családoktól vették, vagy bérelték a földet és ezekből fejlesztettek modern gazdaságokat. Köztük a legnagyobb a Dukesz és Herczog cég volt, akik megvásárolták a négyezer holdas Kondé-birtokot a hozzártartozó „sárga kastély"-al együtt. Birtokukban volt még a keményitőgyár, amely később konzervgyár lett. Voltak zsidók, akik földet vásároltak és annak bérbeadásából éltek és egyre többen akadtak, akik azért vettek földet, mert jó befektetésnek találták.

1935-ben alakult „A Zsidó Unió" a határban bérelt földeken, amelynek az volt a célja, hogy a mezőgazdaságban és a kertészetben nyujtson megélhetési lehetőségeket fiatal és szegénysorsú zsidóknak, miután az országban akkor munkanélküliség uralkodott. Az

zott változást ezeken a területeken. Éltek is a zsidók a lehetőséggel és csakhamar elég szép számban találunk zsidó szabókat, cipészeket, asztalosokat, pékeket, stb., akik igyekeztek ezen az úton biztosítani megélhetésüket.

Az emancipáció után, amikor feloldották a zsidók földvásárlási és gazdálkodással való foglalkozási tilalmát, elkezdtek a szerdahelyi — de még inkább a környékbeli — zsidók, ezekbe a foglalkozási ágakba is bekapcsolódni. A fő megélhetési forrás azonban, ezután is a kereskedelem különféle megnyilvánulási formái maradtak. Akadtak szép számmal jómódú, sőt gazdag zsidók is a községben, mégis sok volt azoknak a száma, akik nehezen és sok azoknak a száma, akik még nehezebben keresték meg kenyerüket. Egy további említésre érdemes tényező volt a hitközség kereskedelmi életében, hogy ugyanabban az ágazatban voltak sikeresek és tönkrementek, szegények és gazdagok, talmud-tudósok és tudatlanok, mégis voltak kimondottan olyan üzletágak, amelyek a szegényebb, egyszerübb zsidók területei voltak.

Súllyal biró csoportot képeztek a textil- és rövidáru cikkekkel foglalkozó kereskedők. Kb. harminc textiles és vagy tizenöt rövidárus akadt a hitközségben. Itt is megtalálható a gazdagtól a szegényig minden árnyalat. Ezeknél nehezebben éltek azok, akiknek üzlethelyiségük sem volt, csak a piacokon, utcai pultokon igyekeztek túladni árujukon. De még ezeknél is szomorúbb volt a sorsa a távoli-közeli falvakba utazó házaló zsidóknak, vásározónak: télen, fagyban-sárban és nyáron a forróságban menni a falatért — és néha, vagy nem is néha —, hiába menni... Ebbe a csoportba sorolhatok a „tandlerok" is, amolyan kezdetleges konfekciósok. Hat körül járt az épület és tüzifa, meg szénkereskedők száma. Volt néhány bőr- és cipőüzlet és vagy húsz fűszeres, közöttük pár nagykereskedő. Féltucatnyi épületanyag- és konyhafelszerelési cikk üzlet volt a községben és kb. ugyanannyi papírkereskedő és villamossági cikkel kereskedők üzlete.

A környék mezőgazdasági, gabona- és gyümölcstermelésének megfelelően volt vagy húsz zsidó termény- és lisztkereskedő és ügynök; voltak gyümölcs és zöldségkereskedők; féltucatnyi zsidó produkálta a bort és a szeszesitalokat és kb. ugyanennyi árusította. Mint az előbbi csoportokban, ezek közt is akadtak nagyobbak és kisebbek, a jólmenőtől a kinlódóig.

rendű" származását. Mire az utóbbi így válaszolt: „Bárcsak te hasonlítanál annyira a te apádhoz, mint én az enyémhez"...

* A magyar felvidéki (oberländer) fölénye az unterländerrel (keletmagyarországi, Kárpát-russziai) szemben közismert volt. Igy érthető a következő epizód:

Egy munkácskörnyéki bocher a péntek esti vacsorán csak nagy rábeszélésre és sokszori kérdésre vallotta be származási helyét. Mire az oberländer házigazda „megnyugtatta": Nincs azon mit szégyenkezni, legfeljebb nehéz vele dicsekedni.

* A szerdahelyi „ész" tündöklik a következő történetben: Egy orosz fogságba esett szerdahelyi zsidó hosszú idő után táviratozott, hogy szabadult és útban van hazafelé. A családja boldogan mutatta a táviratot, de egyúttal kétségeit is hangoztatta, vajjon igazán ő küldte-e a táviratot? A „család esze" rögtön el is döntötte a kérdést. Persze, hogy nem ő küldte a táviratot, hiszen az nem is az ő kezeirása, ő nem tud ilyen szépen irni...

* Egy gőgös, magas növésű igy torkollta le alacsony növésű vitapartnerét a veszekedés hevében: „Ha még egy szót szólsz, a mellényzsebembe duglak". Mire ő: „Akkor több ész lesz a mellényzsebedben, mint a fejedben..."

* A sádchen izlésébe vetett feltétlen hitről tett tanuságot az a szerdahelyi házasulandó, aki a „megtekintés" után boldogan közölte, hogy eljegyezte a lányt, akit megnézett. Na és milyen? — kérdezték tőle. „Kérdezd meg a sádchent, én nem is tudom" — felelte a boldog vőlegény: „Ő, a sádchen tudja, ő jobban ismeri"...

MEGÉLHETÉSEK ÉS FOGLALKOZÁSOK

A két fogalom természetesen nem azonos. Foglalkozást is nehéz volt találni sokszor a régi magyar viszonyok között, megélhetést még kevésbé. Hosszú időn át nem vásárolhattak házat, telket, nem foglalkozhattak kézműiparral, úgyhogy nem maradt más hátra, mint házalni és kereskedni. A Pálffy-grófok ugyan tettek különleges engedményeket a község zsidóinak, de a Habsburgok az egész országra érvényes zsidóellenes törvényei beléjük kötöttek, ahol lehetett. A „céh-rendszer", amolyan magyar szakszervezet-féle, elég erős volt ahhoz, hogy megakadályozza zsidók iparossá való kiképzését és munkavállalását. Csak az 1860-as évek emancipációja ho-

a zsidó ne tudjon különbséget tenni Mordecháj, az áldott és Hámán, az átkozott gonosz között.

Erről az ünnepről tudott a nem-zsidó környezet is, de mennyire tudott. A megila felolvasása után színjátszó csoportok mentek házról-házra, kikészítve a felismerhetetlenségig és rövid nevettető jeleneteket adtak elő — és kapták a purimpénzt érte. A városka cigányai is sorra járták a zsidó házakat és érzelmes-vidám zenekiséretet szolgáltattak a purimi étkezésekhez este-reggel-délben. Persze ők is megkapták, ami járt nekik a muzsikáért.

Nagy előkészületek előzték meg a „purimi újságot", amelyben bizonyos önfegyelmezéssel a „nagyok", a vezetők gyengeségei kaptak megfelelő „értelmezéseket". A „Purimspiel" is mindig nagy sikerrel járt. A helyi fiatalság adott elő színdarabokat Joszéf életéből, vagy más egyéb, purimi témákból.

A nap fénypontja volt a „purim-rabbi" megjelenése. Ő és kisérete, a jesiva tanulói, vonattal érkeztek a szomszéd faluból a déli órákban. Plakátok és szóbeli közlések értesítették a közönséget a „csodarabbi" érkezési idejéről, vagy késéséről, óráról-órára. Amikor végre elérkezett az idő, lovasok és kürtösök fogadták az érkezőket és már ott a vasútállomáson „rabbivá" koronázták a jelöltet nagy ujjongás közepette. A megkoronázott elfoglalta trónját egy plattformon és rövid beiktatási beszéd után elindult a menet a plattformmal, amelyet lovak, vagy ökrök húztak. Tereken, központi helyeken megálltak és a purim-rabbi, a „csodatevő" beszélt a nagyszámu hallgatósághoz. (Néha csehül és magyarul is beszélt, hogy a nemzsidók is megértsék, főképpen a cseh tisztviselők).

A menet a rabbik lakásáig vonult, ott „hivatalosan" is főrabbivá választották, Purim napjára. Természetesen a purimnak még zsidóbb része volt a „slachmonesz", a kedveskedés egymás irányában és nagyobb ajándék a nélkülözőknek, ahogy ez meg van írva a Megilát-Eszterben.

Ha Purim ünnepéről emlékezünk, hadd említsünk néhány vidám epizódot, amelyek szájról-szájra jártak, ha vidám volt a hangulat. Ha derűt keltettek, ki kereste mennyi benne az igazság; még igaz is legyen! — nem elég, hogy megnevettet — ha egy kicsit néha a más kárára megy is...

* Egy „jó" családból való baromfikereskedő valami üzleti ügyből kifolyólag gúnyosan emlegette a másik baromfis „alacsonyabb-

„korzón", játszott a téren, látogatott a bezárt üzletű utcákon — és ha néha áthajtott egy „goj" jármű, csak arra volt jó, hogy mégjobban kihangsúlyozza a csendet, a békét előtte és utána.

Minden ünnepnek volt valami külső hirdetője is természetesen. Peszáchot már legalább egy hónappal előtte érezni lehetett a házban, a pászkasütődében, a tavaszi ruhákban, a drosékban. Savuotkor beköltözött a kert a templomba: természetesen ez is előkészülettel járt. S szukkot volt ebből a szempontból az ünnepek királya, főképpen a gyermekeknek. A „smüre mace"-val nem lehetett versenyezni, de a „szüke"-val igen. Lehetőleg mindenki megépítette a sajátját és volt udvar, amelyben tíznél is több ‚szüke" volt.

Az ünnepi imádság a nagytemplomban volt a legünnepibb, ott énekeltek a cházánok, néha kóruskisérettel és ilyenkor más templomokból is odasereglettek a cházánut hivei. A parocheth is hirdette az ünnepet: más volt szombaton, más a „rendes" ünnepen és megint más, hófehér, a „félelmetes napokon".

...És mert jött az ősz és jött a szlichesz és jöttek a nagy napok: — jöttek a kis zsidócskák „akár mint szolgák Urukhoz, akár mint gyermekek apjukhoz", irgalomért, szeretetért, életért néztek fel-fel, egészen fel, a füstölgő-imbolygó gyertyák közül az Itélet Trónja felé... A rabbik is hódították a szíveket a sófárfuvás előtt, kolnidre előtt: megtérést kérve, megbocsátást igérve...

És végül a legnépiesebb, legnépszerübb ünnep, az őszi ünnepek befejező akkordja: Szimchat Tóra. Minden Tóra kikerül az áron hákodesból. Jó volt nekik is, mert zsidó kezekbe kerültek, — volt aztán úgy is, hogy rossz volt nekik... Táncol az egész templom, a kisgyerekek is szerephez jutnak gyertyáikkal, zászlaikkal. Zsákszámra szórják az ünneplők közé az almát az ima végén. Előbb persze, mindenki a Tórához járul, még a kicsik is. Ezen a napon a Tóra is örül az ő népének, hogy ilyen jó helyre, Izráel népéhez került...

PURIM

Egy nagy humorista mondta egyszer: humorban nem ismerek tréfát. És igaza volt, mert a vidámság, annak levezetése, főképpen zsidó formák és keretek közötti kiélése, lelki szükséglet, komoly dolog és ezt a keretet-lehetőséget nyujtotta purim ünnepe, amelynek tudvalevőleg egyik fontos „parancsa" a lerészegedés annyira, hogy

A NYUGALOM NAPJAI: SZOMBAT ÉS ÜNNEPNAPOK

A hétköznapok zaja, amely a pénteki hetivásár napján érte el tetőpontját, már a déli órákban kezdett csendesedni. Leállt a harc a földi kenyérért, hogy átadja helyét a lélek kenyerének, a tiszta nyugalomnak, a szombatnak. A vásár véget ért, egymásután érkeznek haza az egész héten házuktól távol gyötrődő, falukat járó házaló zsidók. A helyi kereskedők is zárják üzleteiket. A „kis Jerusálájim" ünnepi disszel készül fogadni a Királynőt, a szent szombatot. A szombat előkészületeihez tartozott „a Sabeszcetli", amely hetenként irásban is közölte a zsidókkal — amit úgy is tudtak: mikor zárják az üzleteket, hány óra, hány perckor van a sólet „zárórája", meddig van nyitva a mikve, meddig szabad dolgozni és ami mindennél fontosabb: a gyertyagyujtás, a szombat bejövetele és kimenetele percnyi pontossággal. Azután amit kevésbé tudtak: milyen világrengető események történtek a kile életében, kik szándékoznak házasságot kötni, ki lesz bár-micve és igy elsőször hivatik fel „Máftir"-nak a holnapi szent napon. Persze, egy kis „földi alapja" is volt a cetlinek: néhány kereskedelmi hirdetés, dehát az is zsidóról szólt. És végül, de nem utolsó sorban: a bét-din megbizottja végigjárta az „Éruv" útvonalát, hogy ha elszakadt valahol és már nem lehet megjavítani, kihírdethesse a teljes tilalmat a szombati vivésre, (amig a magyar hatóságok elvitték az oszlopokat azzal az indokkal, hogy a drót az ellenséggel való összeköttetést szolgálja... Mennyire igazuk volt, az a drót is egyike volt a legfelső kapcsolatoknak, amely a Trónust kereste és ők tudták, hogy amit ők tesznek, nem lehet kedves fenn).

Azután egyszerre csak ünnepi áradat töltötte be az utcákat, amelyek maguk is hirtelen ünnepivé változtak. És „mentek együtt ketten", mint egyszer a Mória hegyére: apák és fiúk a kiszépített templomokba. Utána pedig csendesen sétálgatva-beszélgetve, elintézve a tágabb világ sorsát, a szűkebb világ, a kile problémái kerültek teritékre. Egy-egy „bálbosz" hozzájutott egy szombati vendéghez, egy „ajrach"-hoz, valamelyik távol-vidéki szegény zsidóhoz, aki éppen itt „gyűjtött" valamilyen célra.

Persze a teljes nyugalom csak másnap délután mutatkozott meg, úgy ahogy az a minchában meg van írva. „Teljes nyugalom, ahogy Te akarod". Korosztályonként eloszolva mindenki sétált a

Nem állítjuk, hogy objektivek vagyunk, hiszen aki szeret, az elfogult, de az is biztos, hogy aki valamiképpen is kapcsolatba került velünk, akár csak közvetve, vagy csak hallott is rólunk, meleg lett a hangja és szívéből a pozitiv irigység, az elismerés, a szeretet szava szólt, ha rólunk emlékezett. Nem is lehetett, nem is lehet most sem másképp. Dunaszerdahely aránylag kis hitközség volt tagjainak számában, de nagy volt zsidóságában. Ennél kevesebb nem sokat ér, ennél többet kivánni sem lehet.



Az utolsó évtizedekben bizonyos polárizálódás tanui lehettünk: zsidó szellemi fellendülés és talán még a réginél is mélyebb vallásosság egyrészről, másrészről távolodás az ősi szerdahelyi szellemtől. Miért is volt, hogyan is volt?

A század elején, az első világháború befejeztével ismét fellendült a hitközségi élet. Talán elfáradtak a világtól, talán kinyílt a szemük, talán az utolsó rabbik által vezetett jesivák nivója és szelleme tette, hogy új rétege a fiatalságnak szentelte magát a tanulásnak és termelte ki magából a vallásos és talmid-chácham hitközséget fenntartó réteget.

Másrészről a csehszlovák demokrácia megkönnyítette a falak lebontását és a zsidók bekapcsolódását az állam gazdasági és politikai életébe. Szabad pályák nyiltak meg előttük, amelyhez az út az állami középiskolákon, egyetemeken át vezetett. Az ifjúság egy része nem tudott ellenállni a társadalmi kapcsolatok csábításának és nem kivánt tovább a tradicionális ösvényeken haladni. Másokat viszont, a szabad foglalkozások és ezen a pályákon való érvényesülés lehetőségei vonzottak. Továbbiakban a nehéz gazdasági helyzetet is okolhatjuk, amely néha oda vezetett, hogy főleg a köznép gyermekei már az elemi iskola padjaiból kényszerültek a megélhetés jármába bekapcsolódni. Az életösztön, a félelem a magyar megszállóktól, az általános romlás a helyzetben is megtette a magáét. Mégis állapítsuk meg büszkén, mindezen okok ismeretében, hogy ezek a törések sem gyöngítették meg a zsidó hitnek a közösséghez való tartozásnak, érzésnek azt a szilárd várát, amit úgy hívtak, hogy Dunaszerdahelyi Aut. Orth. Izraelita Hitközség, a mi édes-szép, egyszer volt közösségünk . . .

nyesült az igazi zsidó jellem. Ime, csak néhány kisérlet megérteni a titkot, a mi „kis" hitközségünk „nagyságát".

Az a tény, hogy egy kisebb hitközség több kisebb-nagyobb hitközség közelében van, (Pozsony, Galánta, Kismarton, Győr, Komárom stb.) bizonyos szempontból megnyugtató, hiszen azt a jóleső érzést kelti, hogy ha gálutban is, mégis zsidók között élünk, — másrészről viszont, csökkenti a terjeszkedés lehetőségét kifelé és a hitközség tagjai megélhetés szempontjából is korlátozva vannak. Nem csoda, hogy sokan nehezen és kevés eredménnyel küzdöttek a kenyérért és már egész fiatalon dolgozni kezdtek, hogy enyhítsék a család kenyérgondjait. Igy történt, hogy időnként lecsökkent a bócherok száma a Talmud-Tórában és Jesivákon és egyre több lett az „ám-ho'órec", a zsidó szempontból tudatlan zsidó.

És mégis — és talán éppen ezért — a zsidó szellem, a zsidó nivó nem csökkent a hitközségben. Ami hiányzott a mennyiségben, kárpótlódott minőségben és a nehéz kenyér verejtékét letörölte a testvéri összetartás, az egymáson segíteni akarás. A tudósok tisztelete, ősi szokások megbecsülése és a „szerdahelyi légkör" tették, hogy mindenki örült, ha részese lehetett annak a dicsőségnek, hogy ő is szerdahelyi, ahonnan a magyar-zsidó világ sok-sok országos hirű nagyja került ki.

Hogy ez miért olyan jó a közösségnek, logikával nehéz megmagyarázni. Ebédelni nem igen lehetett a szerdahelyi humorból, testvéri érzésből sem, mégis valahogy egy volt az egész község és az általános érzés olyan szép, mély és igaz volt, hogy a községbe látogató idegen zsidónak az volt az érzése, mint Mose rábbénunak az égő csipkebokornál: le kell venni a sarut, mert a hely, amelyen áll, szent, testvéri és igaz zsidó. Talán a közös udvarok tették, talán a „közös kenyér" — vagy a hiánya néha —, talán a „jelzők", amelyekkel egymást „megtisztelték" és a fölényes, gunyos megítélése a külső világnak? Azonban, — füzzük bátran hozzá — ez a szellem uralkodott még akkor is, ha néha-néha egy-egy nagyobb vihar rázta meg a „kilet", veszekedés, vagy rágalmazás formájában; végtére mi is csak emberek vagyunk és az is lehet, hogy a zsidó közmondásnak van igaza: a „dálesz" veszekszik, már pedig nekik volt elég ilyen okuk is. Szögezzük azonban le, hogy végtére, mégis kitermelték ezt az eredeti. tán kifelé néha nem egységesnek ható, de mindenképpen igaz zsidó „szerdahelyi" szellemet.

VII.

„A MI KIS VÁROSUNK" SZERDAHELY: EGY KÖZÖSSÉG KÖZELRŐL

Tényeket, intézményeket aránylag könnyű leírni és érzékeltetni. Sokkal nehezebb közelhozni a hangulatot, a lelki légkört, amelybe belehelyezve érthetőbb minden és talán így, a maga lelki keretében, még szebb a szép, még tisztább a szerdahelyi zsidó ember érzéstől, hittől és szenvedéstől úgy is tiszta lelke. Ki tudja, mi volt előbb? A sokféle felfogásu, sokféle észjárásu, a tudás és az anyagi eszközök legszélesebb skáláját betöltő szerdahelyi zsidók voltak-e azok, akik megteremtették a hitközség különleges kikristályosodását, vagy a kehila, a hitközség terítette rá alkotó, védő és teremtő sátorát mindazokra, akik előbb, vagy később odakerültek és akarva-akaratlan feloldódtak a közösségben? Avagy talán ősi visszaható erők müködtek, hatottak és nyilvánultak meg, zsidóban és közösségében egyaránt és mert megtalálták a melegházat, kisarjadt a palánta, virágba borult és gyümölcse életet jelentett, zsidó életet, különleges, szerdahelyi zsidó életet?!

Kérdés van: felelet, legalább is egy felelet, nincs! Megpróbálunk képet adni a részről és az egészről; aki emlékszik, emlékezzék velünk, aki nem, kisérelje meg megérteni a megérthetetlent és értékelni az igaz értéket.

Az első kérdés, mitől lett ez a „kicsi" olyan nagy, hírben, jellemben, zsidóságban? Ez a „tipikus" kis zsidó hitközség, mitől lett olyan „különleges", hogy neve ismert lett a nagyok között, a zsidó világban?

A sok felelet közül ime néhány: a belső, kiegyensúlyozott, testvéri viszony, a hajlandóság értékelni az igazi értéket és tisztelettel adózni a nagyobbaknak, a tanítás és az egyéniség fejlesztése a község valamennyi rétegében, a hűség a múlt és az ősök iránt — és talán a humorérzék, a lélek igaz derűje, amely annyi mindenen átsegít. Bizonyára az a tény is közrejátszott, hogy többségben lévén, zsidó hangulatu helységet teremthettek, amelyben jól érvé-

No, de befejezem, minek mondjak sokat?
Szívesen hagyok én beszélni másokat.
Még csak annyit mondok világ folyására:
Igen magas lett itt most a tojás ára.
Nem küldhetek ilyent pásatkant, sem párost,
Bár megjártam érte sok falut és várost.
Beszívtam az úton rossz levegőt, füstöt,
Küldök inkább érte egy darab ezüstöt.

Ezüst foglalatban ceruzát, hegyeset,
Ezzel írtam én sok költeményt, vegyeset.
Használd te is jóra — szeretnénk a békét —
Számitsad ki ezzel a háboru végét!

Az utolsó strófát azzal végzem én itt:
„Ne felejtsd el azért Dick bácsit és nénit!"

Bátran hordjad mindig a zsidóság jelét
És, ha gunyos arcok vigyorognak feléd,
Nézz szembe! Ne féljél! Büszkén fel a fejet!
Remélj! Az életben meg találod helyed!

A drága szülőket tiszteld és szeressed!
Kedvüket mindenben legjobban keressed!
Legyél büszkeségük az életen végig.
És az imádságod hangozzék az Égig,
Hogy Teremtőnk tartsa Őket egészségben,
Ne legyenek soha bajban és kétségben!

Kis hugocskád Bella jó testvéred legyen,
Rólatok mindenki erről példát vegyen!
Szerény, alázatos, kedves legyél mindig,
Mint a jó tanitók a tanitványt intik:
„Járj egyenes uton! Kerüld el a rosszat!
S az idődet mindig gondosan beosszad!
Jusson tanulásra és hasznos dologra!
Haladjál felfelé mindig fokról-fokra!"

Ember légy talpadon, dolgozz kézzel, ésszel!
Igy tudsz megbirkózni sok bajjal és vésszel,
Mert hogyha kikerülsz szülők szárnya alul,
Vigyázz, hogy munkád ne sikerüljön balul.
El ne ragadjon a világ vészes árja,
Higgyed mindig azt, hogy népünknek nincs párja!

„Bár-micvohdra!"

Ifju kis barátom! Slajmele, vagy Zoltán!
Igaz, amit hallok? Vagy akár nagyzol tán?
Hogy elérted immár kritikus évedet,
Persze, mert jó Apád – biztos – nem tévedett.

Hosszu évek óta számolt – én is várom,
Mikor fog hangzani: végre „tizenhárom!",
Amikor betöltöd gyermekéveidet,
Amikor férfivá szólit már a hited,
Amikor izgultok, Apád, Anyád lázban,
Amikor öröm lesz a szülői házban.

Itt van, elérkezett végre eme szép nap
És – bár én nem vagyok sem tanitó, sem pap –
Hallgassad meg azért, amit itt leirok,
Ne félj! Nem bántalak, bántani nem birok.

Pollákék házában örömünnep készül,
Jó Teremtőnk adta nekik osztályrészül.
Mint hallom, jó fiut neveltek belőled
Sok rosszat még eddig nem tudok felőled.
Tanulsz már Gemórót és kis Mischnát is tudsz,
Látom sokszor reggel, mikor tanulni futsz
Tanulj is jól tovább, hogy emberré váljál
A zsidók létéért – ha kell – talpra álljál!

Megemlékezésül

Pollák Samu volt munkatársam

Zoltán /Slajmele/ fia

Bar-micvójára

Dunaszerdahely, 1943. szeptember hó 25-ére
5703 Elul " 25 "

szeretettel:

Pick Béla

Auschwitzban halt mártirhalált, 5704 Sziván 27-én, egész családjával együtt, הי"ד.

Dr. Herskovits József. Nemeslelkű orvos, szerény, finom ember, jó zsidó és a szegények barátja volt. Éjjeleken át ült, ha kellett, a beteg ágyánál és a saját pénzéből hozatta az orvosságot, ha szegény beteget kezelt, nemhogy a maga díját kérte volna. Ha Talmudtudós volt a beteg, egy darab gemóret is letanultak együtt, mielőtt eltávozott a kezelés, vizsgálat után. Minden betegével megtalálta a közös nyelvet és mielőtt a patikából gyógyszert hozott volna, szavával kezdte meg a gyógyítást. Testet és lelket gyógyító orvos volt.

Amikor egy orvos-kollégája azon panaszkodott, hogy betegei közül sokan régen tartoznak és nem fizetnek, azt mondotta dr. Herskovits: Tégy úgy mint én; aki szegény, vagy nem tehetős, húzd ki az adósok közül. Neked sem sok marad, mint nekem.

A deportálásban mint orvos müködött a koncentrációs táborban és mindig igyekczett néhánynapos pihenőre kivenni a zsidókat a kényszermunkából. Az SS észrevette, megfenyegette és követelte, hogy csökkentse a betegszabadságokat. Dr. Herskovits bár tisztában volt a veszéllyel és a kiszolgáltatottsággal, így válaszolt: „Én orvos vagyok és orvosi lelkiismeretem parancsára cselekszem. Ha ez nektek nem felel meg, tegyetek ki a rendelőből".

A háború végén visszajött Szerdahelyre és akkor tudta meg, hogy egész családjából egyedül tért haza. Alijjázott, az országban Afulán telepedett le és a Kupát Cholim orvosa lett. Itthon is, tizenöt éves afulai müködése alatt azzal a zsidó szívvel dolgozott, mint egykor. Elhunyt és eltemették Afulán, 5723 (1963) Kiszlév hó 14-én.

Pick bácsi. Igy ismertük őt mindnyájan. Sokan talán nem is tudták, hogy Béla volt a vezetékneve. Foglalkozása szerint könyvelő volt, de szabadidejét „irással és költészettel" töltötte és mint ilyen örvendett közkedveltségnek a hitközségben. Cikkei a helyi „Der Jüdische Herold"-ban láttak napvilágot. Pick bácsi gyermektelen volt és talán éppen ezért még jobban szerette és imádta a gyermekeket.

Pick bácsi és felesége Auschwitzban haltak mártirhalált 5704 Sziván hó 27-én, הי"ד. Emlékére és megemlékezésül közöljük „Slajmele Bar-miczvóhjára" című versét.

A gyűlölet és gyötrelem éveinek gondjaiban és a közösség igaz szolgálatában, hűséges társat lelt Édesanyámban. Bölcsességével, anyai szívével, mint kiapadhatatlan forrása az igaz szeretetnek, éjjel-nappal ott állott Apám mellett, segített a segítségre szorulókon — mennyien voltak, de mennyien! — amellett, hogy ellátta népes családját és kiterjesztette áldó gondoskodását közelire-távolira is.

A bibliai „ésesz chájil" volt valójában. A szó, legalább is az én szavam, nem követheti a valóságot, hogy himnuszt zengjek a földre szállt jóságról, a bajt megsejtő szív és a mindig nyitott kéz örökös szolgálatkészségéről, s mindenkit mosollyal bátorító felkarolásáról.

És ha szólott: a Nőegyletben a zsidó asszonyok és lányok százainak szívébe öntött vigaszt, ha erre volt szükség; mélyértelmű beszédeivel a zsidó életút titkaira és forrásaira tanította őket, amikor ennek volt az ideje. Igazán szerették, mert igazán szeretett. Jó volt a fülnek, különösen a mi áhitatos gyermeki füleinknek hallani Édesanyánk dicséretét mindig és mindenkitől.

Rosenbaum Dávid. Évtizedeken át tanítója, majd igazgatója volt a zsidó iskolának. Nem véletlenül bizták rá az ötszáz gyermeket számláló iskola vezetését. Kitünő pedagógus volt, aki magához emelte segítőtársait, a tanítói kart és megteremtették a példás rendű, magasnivójú zsidó iskolát. A második osztály volt a „kedvence", de egy pillanatra sem vette le a szemét az egész iskoláról és ami benne történik. Szigorú, pedáns ember volt természeténél fogva, ha kellett büntetett is, de a rend és a nivó, amelyet teremtett, a tisztesség, a részrehajlás teljes mellőzése és a feladatához való hűsége, osztatlan tiszteletet szerzett számára az egész hitközségben. Ezrek tanultak nála és máig is csaknem mindnyájan tanítónkat tiszteljük benne és úgy is emlékezünk rá.

Külön figyelmet szentelt a szegényebb sorsú gyermekek megsegítésére. Télen meleg ételt, könyveket és írószereket juttatott nekik és tette ezt oly módon, hogy meg ne bántsa érzékenységüket. Hogy az iskola végzettjei tanulmányi előmenetelükben olyan szép eredményeket mutattak fel és hogy életükben az egyenesség és a tisztesség utjait keresték és nagy részükben járták is, nagy mértékben Rosenbaum Dávid és tanítói kara áldozatos törekvésének köszönhető.

gában. R. Juda Léb Paskusz, Auschwitzban halt mártirhalált 5704 (1944) Sziván 27-én, הי"ד.

Szüleim, Édesapám R. **Chaim Jehuda** (Ármin) **Engel** הי"ד és Édesanyám **Feige** (szül. Schwarz Vilma) הי"ד emlékére.

Munkám folyamán, gondolatom mélyén és az emlékezés fájdalmában, ott élt a vágy: gyermeki szeretettel megemlékezni boldogult szüleimről, megörökíteni az ő emléküket. A keresés lázában, e könyv írása közben találtam meg, úgy érzem, a helyes utat: úgy emlékezni meg róluk, hogy nem elválasztani őket a közösségtől, amelyben éltek és amelyért éltek, oda vésni nevüket a nagy emlékkőre, amely a Dunaszerdahelyi Hitközség emlékét hivatott hirdetni s megörökíteni.

Egymagam maradtam népes családomból. Édesapámat a kőszegi munkatáborban gyötörték halálra, majd a háború után, a budapesti temetőben temették el a kőszegi mártir sors-testvérek sírjában. Drága Anyám hét öcsémmel és egy hugommal a máglya mártirjai lettek Auschwitzban: a makkabeusi Channa és hét fia, egyetlen kishugommal súlyosbítva. Első öcsém Siegendorfban, a magyar-oszták határon lévő munkatáborban halt meg végelgyengülésben, korban a negyedik testvérem Mauthausen áldozata lett.

Hol van a sírjuk, ki tudhatja?

Szüleim háza melegágya volt minden zsidó és emberi jónaknemesnek. Alapja volt a tiszta, mélységes hitnek, megnyilvánulása a kölcsönös tiszteletnek, az emberszeretetnek és a segíteni akarásnak minden rászorulón. Ami bennem emberi és zsidó, emlékeim, érzésvilágom és sokminden, ami e könyvben megnyilvánul, az, az otthoni légkör és az emlékek szülötte. Nemeslelküségük teljes képét, mégis mások elbeszéléseiből egészítettem ki magamban: annyi szépet-jót, magasztalót hallottam róluk azoktól, akik közelről ismerték, szerették és értékelték őket.

Édesapám a galántai Duschinsky rabbi tanítványai közé tartozott. A hitközségben az elöljáróság tagja, a Talmud Tóra gábbáj-a (gabeja), éveken át a „Málbis Árumim" alelnöke és végül gyönyörű hitközségünk elnöke, utolsó elnöke lett. Mindent megtett müködése idején, hogy szilárd anyagi alapot teremtsen, amellyel megoldhassa a háborús helyzet által megsokasodott problémákat és könnyítsen a rászorulók gondjain.

jának. Amikor szakadás fenyegetett Izráel táborában, ő is ott állt a gáton teljes szívvel és minden lehetőségével. Igen, ez volt „Há'Is Mose" — amint a Tóra Mose rábbénut Izráel legnagyobbját nevezi. Elul 17-én 5639-ben, (1879) hunyt el.

R. Jicchák Cvi Frey. Frey-Poll Mose fia, Szerdahely szülötte. Rabbi Juda Aszád tanítványa, majd az ő halála után a „Ktáv Szofér"-nál folytatta tanulmányait. A nagy rabbi és tudós annyira értékelte, hogy legkisebb lányát, Roizet, hozzá adta feleségül. Azt beszélik, hogy amikor a „Ktáv Szofér" Szerdahelyen járt és megkérdezte Poll Moset, vajon beleegyezik-e a „siduchba" (a házasságba), azt mondotta: ha az égben beleegyeznek, úgy ő is. A „Ktáv Szofér" erre ezt felelte: ha ő beleegyezik, fent is beleegyeznek.

Ő is, mint apja, nagy vagyonnal és tisztelettel lett megáldva, ismert volt jó szívéről és jó cselekedeteiről. Tórával és a közösség ügyeivel önzetlenül és sokat foglalkozott. Volt hitközségi elnök, az iskolaszék elnöke, és a pozsonyi „Machzikei Dát" országos vezetőségének alelnöke.

R. Jehuda Léb Paskusz. Hitközségünk szülötte és kiváló tanítványa volt Klein Joszéf rabbinak, az „Áháváth Cion" és a „Divré Joszéf" tudós szerzőjének. Az „Áháváth Cion" előszavában ő irta meg mesterének rövid életrajzát. Kimagasló egyénisége tiszteletnek örvendett az egész hitközségben. A nagy Talmid--cháchámok első sorába tartozott és éjjelét nappallá téve merült el a Tanban. Közéleti tevékenységben is vezető szerepet töltött be. Elnöke volt a „Torát Cheszed"-nek, a Talmud-Tóra elöljáróságának, diszelnöke a helyi „Ceiré Agudat Jiszráel"-nek, elöljárósági tagja a szlovákiai „Authonom Orth. Hitközségek Szövetségének" és ügyvezető elnöke a Pozsonyban székelő „Machziké Dát" országos szervezetének.

A „Machziké Dát" 1929 július 7-én (5689, Tamuz hó 18-án) kezdte meg ujból müködését, amelyet az első világháború szakított meg. Ezen a napon összegyültek Galántán Szlovákia orth. hitközségeinek rabbijai és hitközségi vezetői és kimondották, hogy ujból megkezdik tevékenységüket az orthodoxia problémáinak minden területén. A gyülést követő választáson lett R. Juda Léb Paskusz a szervezet országos ügyvezető elnökévé megválasztva.

Szellemi örökségéből veje bocsájtotta közre „Seérith Mi'Jehuda" című művét (London 5733), amely a Tnách, a peszachi Haggada és a Misna hat rendjéhez fűződő magyarázatait foglalja ma-

A Chevra Kádisa és az Aggok Háza vezetősége: Porgesz Chajim Léb, ifj. Paskusz Benő, Tauber József, Braun Bernát, Stern Ábrahám, Fleischmann Jónás, Porjesz Herman, Weiner Móric, Krausz Mihály, Ungár Menáse, Wosner Jónás, Engel Azriél, Paskusz Mór, Fleischmann Mór és Engel Méir.

A Chevra Kádisa „női csoportja"-ként működtek: Wosner Máli (Rabbi Juda Aszád lánya), Büschitz Hanna, Petényi Rézel, Neuhauser Betty, Hermann Szára, Stern (Kéle) Klára, Porjesz Benőné (Gitl Rivka), Büschitz Rézel, Stern Gitl és Fleischmann Lea.

Hadd emlékezzünk meg R. Alter Lizerről is, a Chevra Kádisa „sámás"-áról, aki az első világháború lengyel menekültjei közül való volt és az elsők között deportálták még 1941-ben, a többi „idegen" zsidóval együtt. Közszeretetnek örvendő ember volt, akit nem lehetett a köszönésben megelőzni és akinek mindig volt szeretettel vigasztaló szava mindenki számára.

Az Izr. Nőegylet vezetősége: Paskusz Jozefina, Spinner Lázárné, Goldberg Mórné, Steiner Ignácné, Lewald Mórné, Neuhauser Betty, Wetzler Gizella, Frey Frida és Engel Jolán (Chana).

A Málbis Árumin élén állottak: Büschitz József, Herczfeld Mihály, Wetzler Péter és Engel Ármin.



R. Mose Frey (Poll) községünk azon személyiségei közül való volt, akinek alkotásai és tettei megérdemelten tették híressé és elismertté a nevét. Szellemiekben és anyagi javakban egyaránt bővelkedett; áldozatos lélekkel megáldott ember volt. Ő alapította a „Tóráth Cheszed" egyesületet Szerdahelyen. Rabbi Áron Smuél Aszád a „Jehuda Jaále" című halachikus döntvénytár második részének bevezetőjében dicsérő jelzőkkel árasztja el R. Mose Poll életét és tevékenységét. Igy ír róla a nagy rabbi: „Gazdag tevékenységü, jótékony lélek, jó cselekedeteiben magasztos egyéniség, igaz jámbor ember, gyülekezetünk disze, községünk koszorúja, akit a Mindenható nagy vagyonnal áldott meg és aki felhasználta ezt arra, hogy egész életén át másokon segítsen. Százaknak, ezreknek könnyített a gondjain, zsidóknak, nem-zsidóknak egyaránt, aki rászorult. Mindent megtett azokért, akik életüket a Tóra tanulmányozásának szentelték: ő volt az oszlop, amelyre támaszkodhatott mind, aki az „élet fáját", a Tórát választotta élete tartalmának és cél-

1942—44-ben: Engel Ármin, utolsó elnöke a dunaszerdahelyi hitközségnek.

Hitközségi titkárok: Ehrenfeld Sándor, Porgesz Lipót és Paskusz Mór.

Sochetok és kántorok: Horovicz Lipót, Schleifstein Reuben, Lack Ansel, Kaufmann Simson, Halberstam Jiszráel-Chaim.

Különösképpen ki kell emelnünk három utolsó sochetunkat: Nass Cháimot (aki az első világháború alatt menekült Lengyelországból, letelepedett és beilleszkedett a hitközség életébe), Blumenberg Dávidot és Schlomovitz Mendelt (a nagytemplom főkántora is volt), akik hivatalos elfoglaltságukon túl a községünkbe vetődött idegenekkel és szegény zsidók ellátásával is foglalkoztak és nagy közkedveltségnek örvendtek a hitközségben.

Előimádkozók (Baálé Tefilá): A nagytemplom és a többi templom közösségének küldöttei, előimádkozói, közülük néhányan évtizedeken át: Weiss Samu, Weiner Chaim Léb, Fleischmann Jónás, Weiner Móric („Kol-Nidrei" előimádkozó) Fleischmann Jakob Koppel, Engel Azriel, Weisz Simon, Weisz Hermann (Zvi), Frey Simon, Krausz Ávrahám Mose és Grünwald Áron Méir. A nagytemplomban a sófárt fujta évtizedeken át Hirschler Ezra.

Az Ádát Jiszráel templom elnöke volt Büschitz József, az elöljáróság tagjai: Fleischmann Jónás, Herczfeld Mihály, Grünwald J. D. és Fischer Juda.

Tanházakban, iskolákban, ovodákban: a következők müködtek:

Ovodákban: Poláck Emilia és Fleischmanné.

Chéderekben: Hirsch Jisáj, Wiesel Cvi Hers és Diamant Simon.

Az iskola tanítói és nevelői: Heilperin Benő (igazgató), Wirtschafter Bernát, Reitzer Ignác, Wirtschafter Julia, Weisz Antonia, Tischler Sámuel, Porgesz Lipót, Rosenbaum Dávid (igazgató), Stern József, Fleischmann Jakob Kopel (hitoktató), Federweisz Mór (hitoktató), Kreiner Jakab, Stadler Miksa, Rosenbaum Gyula, Holczer Antónia (kézimunka-tanítónő), Petényi Manó, Porjesz László, Löwy Dezső és Stadler Lili.

A Talmud-Tóra rabbijai és tanítói: Klein Jicchak Wolf, Kohn Mose Dávid, Grünbaum Mordecháj, Fürst Jicchák Cvi, Neuschloss Jakob, Engel Ábrahám, Friedman Juda, Federweiss Ábrahám, Turner Mayer, Fleischmann Sraga Feis, Tauber Áron Elázár és Widder Jechezkél.

maszkodhattunk és arra, amit emlékezetből és emlékezőktől összegyüjtöttünk. A zsidó szellem és jóság névtelen cselekvőit, akik tetteikben és cselekedeteikben elrejtőztek a nyilvánosság elől, csak áldani tudjuk és hisszük, hogy igazi jutalmukat megkapták attól, aki az igazak cselekedeteit számontartja és ezrediziglen viszonozza, de nevüket itt fel nem sorolhatjuk. Pedig voltak sokan, férfiak és nők, minden területen és minden korszakban, akik példaképül szolgáltak és nem ritkán többet tettek, mint azok, akiknek neve feljegyeztetett. Igaz tisztelettel kérjük bocsánatukat, ha a véges emberi képesség nem emelheti ki igazán érdemeiket azáltal, hogy nevüket is megörökíti.

HITKÖZSÉGI ELNÖKÖK ÉS ALELNÖKÖK

Az első „Ros-hákáhál", akinek nevét megtaláltuk, Goldberg Mór volt és az 1887—9-es években, Áron Smuél Aszád főrabbi idején müködött. A további elnökök közül a következőket sikerült feljegyeznünk:

1891-ben Frey Ignaz Hermann, a „Ktáv Szofér" veje.

1894—95-ben, majd az 1897—98-as években Wosner Lipót (aki 1894-ben városbiró is volt). Alelnökei voltak: Fleischmann Jakab és Braun Dávid.

1899-ben id. Paskusz Benő. Alelnökök ezévben: Perlblum Jakab és Frey Ármin.

1900-ban Perlblum Jakab (ő alapította az első szerdahelyi bankot, a Csallóközi Általános Takarékpénztárt 1885-ben).

1910-ben Wetzler Bernát. Alelnökök: Frey I. H. és Büschitz Dávid.

1916—18-ban: Braun Bernát. Alelnök: Engel Lázár.

1921—24-es években Büschitz Lázár (igazgatója volt a Duna Bank szerdahelyi fiókjának is). Alelnök: Wetzler Miksa.

1924—28-as években Wosner Mayer (aki egyben városbiró is volt). Alelnök: Weisz Miksa.

1932—35-ben: Hübsch Lipót. Alelnök Wosner Mihály.

1935—38-ban: Weisz Sándor. Autószerencsétlenség áldozata lett, hazajövet, amikor hitközségünk ügyében Pesten járt. Alelnök: Rimstein Izsák.

1939—42-ben: Breuer Bernát. Alelnök: Wetzler Péter.

nem volt egyéb matériális eszközökre szükség. Hadd említsük meg ezeket is.

Tórath Cheszed: szegény talmid cháchámok megsegítésére alakult egyesület. Megalapítója R. Mose Poll volt és alapszabályait Rabbi Juda Aszád fektette le. A Tórath Cheszed 20 magyar hold földbirtokkal rendelkezett Szerdahely és Töböréte falu határában. (Köztudomásu, hogy a Málbis Árumim és a Chevra Kádisa is rendelkeztek földbirtokkal, de pontos adatok nem állanak rendelkezésünkre.)

Bikur Cholim: betegeket gondozó egyesület.

Chevrat Jetomim: árvákat gondozó és gyámolitó egyesület.

Linat Orchim: átmeneti alvóhely („szálloda"), otthontalan, átutazó idegen zsidónak.

Mász Chevra: esténkénti Talmud tanulás céljára, az egész nap elfoglalt „Baálé-Bátim"-ok részére.

Ánijé Irénu: szegény zsidók téli tüzelővel való ellátására alakult egyesület.

Chevrat Cedaka, Chevrat Poél Cedek, Chevrat Szándákáut stb., amelyek mind-mind a szorultság egy-egy területén fejtették ki igaz zsidó szívvel tevékenységüket.

HITKÖZSÉGÜNK KÖZÉLETI, VEZETŐ EMBEREIRŐL

Beszéltünk már hitközségünk ragyogó intézményeiről, nevelési, kulturális és szociális téren müködő szervezeteiről, amelyek kialakították a hitközség társadalmi, zsidó és emberi arculatát. „Aki teremt, mind a saját képére teremt": igy mondják bőlcseink, hadd állítsunk hát emléket, késői köszönetképpen, de örök emlékezetül azoknak is, akik magukat és a magukét adták ezekben az intézményekben és megteremtették vele a szerdahelyi hitközség évszázadokon át élő és ható szilárd alapjait.

Ez a felsorolás nem lehet teljes, hiszen nem ismerjük a régebbi, a kezdeti korszak szinte semmiből teremtő hőseit, de hiányos az újabb korszak aktivistáinak és vezetőinek névsora is, hiszen a pusztulás megsemmisítette a feljegyzések nagy részét. Ebből a szempontból főleg a hitközség levéltára hiányzik és csak a zsidó, magyar és német nyelvű sajtóra és naptárakra, mint pl. a Jüdische Presse, Der Jüdische Herold, Kalender für Israeliten, Egyenlőség, Jüdisches Familienblatt, valamint a pozsonyi állami oklevéltár adataira tá-

biztos, hogy fennállása alatt itt találta meg otthonát sok-sok gyógyíthatatlan beteg testvérünk és otthontalanul maradt öreg. Lakást s teljes ellátást kaptak és orvosi segítséget a rászoruló betegek. 1925-ben épült az új modern otthon, amely addig müködött, ameddig engedte a gyűlölet és el nem pusztított ápoltat és intézményt egyaránt.

FELRUHÁZÓ EGYLET — CHEVŘAT MÁLBIS ĀRUMIM

Egyike volt a legjelentősebb jótékonysági egyesületeknek a községben. A cél, amely létrehozta, az volt, hogy szegény gyermekeknek legyen segítségére, ruhát, cipőt juttasson nekik. Hivatalosan 1920-ban alakult meg ezen a néven, de különféle nevek alatt már évtizedekkel előbb létezett az emberségnek és a zsidó szívnek eme megnyilvánulása. Már 1888-ból van egy beszámolónk a „rendes évi ünnepségről", amelynek jövedelme ezeket a célokat szolgálta.

Megújult formájában, már 1920-ban, alapítása évében, sikerült 65 helyi gyermek szükségleteit fedeznie az ezévben összegyüjtött 17.000 cseh korona bevételből és egyéb természetbeni adományokból. 1924-ben már 137 gyermeknek könnyítette meg az életét a Málbis Ārumim.

A Chevra müködése révén egy kis munkatöbblethez és jövedelemhez jutottak a szegény zsidó szabók is, akik a gyermekek ruháit készítették.

A Málbis áldásos tevékenységét siker koronázta, müködése végéig.

NŐEGYLET

1893-ban alakult a „zsidó anyaszív" e megnyilvánulása, mely mindenütt ott volt, ahol még segíteni kellett.

EGYÉB EGYESÜLETEK

A társadalmi és segítő szervezetek egész sora egészítette ki a hitközség életét időről időre. Voltak köztük olyanok, amelyek folyó adományokból fedezték kiadásaikat és voltak köztük megalapozottabbak, amelyek az idők folyamán szerény kis vagyonra tettek szert és ezek jövedelméből egészítették ki költségvetésük egy részét. Egyéb egyesületek olyan téren müködtek, amelyhez a szíven kivül

indítványára megalapították a „Máchziké Tóra" egyesületet, amelynek saját minjenje és rabbija volt. Az egylet egyébként szellemi és erkölcsi kapcsa volt az ifjúság jelentékeny részének, házasságkötésükig. 1937-ben ünnepelte az egylet ötven éves fennállását. Utolsó rabbija ráv Smuél Friedmann הי"ד volt, nagy tudós, ragyogó ember és szeretett egyéniség.

A „nagy vita" szülte az Ádát Jiszráel Imaegyesület fiataljainak hasonló célu egyletét, a Tiferet Báchurimot. A két egylet szoros baráti kapcsolatot tartott fenn egymással. 1934-ben a Tiferet bocsájtotta közre R. Joszéf Klein rabbi „Áháváth Cion" című művének negyedik részét a „Béca" és „Makot" traktátusokra, R. Oser Ansel Katz rabbinak glosszáival a Béca könyvéhez.

A CHEVRA KÁDISA

Talán a hitközséggel egyszerre keletkezett a Chevra, de tőle teljesen függetlenül fejtette ki áldásos tevékenységét. Élőkkel és holtakkal egyaránt törődött és mindenütt ott volt, ahol a szeretet kellett. Kegyeletet és kenyeret adott, mikor minek jelentkezett a szüksége. Nem kapott „kiutalásokat", de nem is kért „ellenőrzést" senkitől. Saját céljait saját maga által teremtett eszközeivel érte el.

Mint mindenütt, nálunk is a Chevra Kádisa tartotta fenn a temetőt. A Chevra vigyázott az eltávozott tiszteletére, őrizte, megtisztította, utolsó tiszteletét a sírig és a sírban is hűségesen ápolta. Helyi szokás volt — amelytől csak ritkán tértek el —, vállon vinni az elhunytat a két-három kilométer távolságban lévő temetőig és ha nem lehetett, akkor lóval huzott szekéren, de sohasem gépesített járművön. Ahol a szomorú menet elvonult, a tisztelet jeléül bezárták az üzleteket. A Chevra előjogai közé tartozott a három zarándokünnepi (Pészach, Svuot, Szukkot) felhívások a Tórához a nagy templomban. A „Mazkir" után felolvasták a Chevra elhunyt bejegyzett tagjainak teljes névsorát, amely néha másfél órát is eltartott. Tisábeávkor, a gyász énekek (kinot) elmondása után körüljárták a temető falait. A mai temető — úgy látszik — az első temetője a hitközségnek. Sírkövei álló kövek és csak héber felirásuak. A tragédia óta, a bejárattal szemben — hogy mindenki lássa — kis emlékoszlop hírdeti a mártirok emlékét.

A Chevrának saját temploma volt, emlékkönyvet vezetett és fenntartotta az Aggok-házát. Ezt sem tudjuk, mióta állt fenn, de

— rabbik önfeláldozó érdeme vigyázzon ránk, megmaradottakra, itthon és bárhol, ahol zsidó él.

JESIVÁK

A szerdahelyi hitközség tág lehetőségeket nyujtott a jesivák fejlesztése és felvirágoztatása terén, áldott emlékű rabbija, Szuditz Áron rabbi müködésétől kezdve fennállásának szomorú végéig — és ki is használták ezeket a teremtő lehetőségeket rabbijainak túlnyomó többsége.

A zsidó tudományok ezen főiskolái, főképpen alapító rabbijaik és segítő táboruk kezdeményezése és munkája révén állottak fenn és bár — főleg az utolsó évtizedekben — országos egyesület segítette fenntartásukat, mégis, a hitközség légköre és hozzáállása voltak az elválaszthatatlan tényezői a jesivák sikeres müködésének. A Dunamente és a Kárpátalja zsidósága csakhamar felismerte a kis hitközség magas nivójú jesiváit. Jómóduak és szegényebb sorsuak özönlöttek Szerdahelyre és mentek el tudással és olyan testvéri szeretettel telített emlékekkel gazdagon, hogy amerre csak egy-egy megmaradt maradékkal találkozunk, akik ott tanultak, nem győzik emlegetni a „napokat", amelyeket „ettek", a szobákat, amelyeket ellenérték nélkül kaptak és a zsidó szívet, amely a „nap" és a „szoba" mögül feléjük dobogott.

A tanulás rendszere a magyarországi jesivák rendszerén alapult. A központi tananyag a „gemore" a Talmud, főképpen Moéd és Nezikin széderekből (a Misna hat „rendjé"-ből) és természetesen az összes pársánimokkal. Az évi „vizsgatétel" a „szügje" volt: egy-egy téma összes vonatkozásainak, mélységeinek, a vele kapcsolatos vitáknak és az ellentmondások kiküszöbölésének nyilvános előadása jelentette a sikert és a hírnevet is igen gyakran. Természetesen, a tananyag része volt az „erkölcsi tanulások" tana, a Sulchan Áruch — szertartástan, Tóra — Rásival: mind-mind a tanulók felfogási lehetőségéhez, korához alkalmazva. A jesivák élén álló rabbik tekintélye és egyénisége jelentette az irányt és az utat, szeretetük és önfeláldozó lelkesedésük a tudás iránt voltak az ideálok, amelyeket a tanulók a jesivákon belélegzettek. Az utolsó két jesiván, amelyeket Hillel Weinberger rabbi הי"ד és Oser Ansel Katz rabbi הי"ד vezettek, 350 körül volt a tanulók, a „bocherok" száma.

A jesivát végzettek 1887-ben valószinüleg Joszéf Klein rabbi

vettek részt, amelyeket a zsidó iskola tanítói vezettek és a tanév végén magánvizsgát tettek le.

Emlékezzünk csak jól és értékeljük: 1910-ben a hitközség új, tágas épületet emelt az iskola alsó öt osztályának és később még egy ujabb épületet a felső három osztály számára, amelyekben 450—500 zsidó gyermek tanult a kitünő tanítói kar felügyelete alatt, a mi gyermekeink, magunk...

AZ ELŐKÉSZITŐ (A CHÉDER) ÉS A TALMUD TÓRA

A chéderben rakták le a zsidó tudás alapjait a zsidó gyermek agyában és lelkében. Az óvodák és a „chéderek" még nem tartoztak a hitközség keretébe; féligmeddig magánvállalkozások voltak. A gyermekek szülei vállalták a rájuk eső részt a tanítók javadalmazásából, ha volt miből. Ha nem, a gyermek akkor is tanult. A kérdés, amire nem volt megnyugtató felelet, az volt, vajjon miből élt a melámed? Ha kevesebb volt a kenyér, több volt a micve, a lelki jóllakás; de a gyermekek tanultak.

A Talmud Tóra a magasabb fokú zsidó tanulás helye, már a hitközség keretébe tartozott és ha nagy bőség itt sem uralkodott, a tanulás feltételei mégis mások voltak. Feltehető, hogy a Talmud Tóra együtt született a hitközséggel. Különben nem lett volna a hitközség az, amivé lett. Le kellett rakni alapjait annak a szellemi épületnek, amely dísze lett az egyetemes zsidóságnak és amelyből a Tóra szólott közelre és távolra. Kevesen voltak, akik nem látogatták ezeket az intézményeket, bár az állami törvény erre nem kötelezett. Ezek is nagy részben azért nem tanultak, mert a helyzetük úgy hozta, hogy korán kellett a munka jármába hajtani a fejüket, míg szerencsésebb kortársaik még a gyermekkor gondtalanságát élvezték és tanulhattak. Itt tanultak az elemi iskola felsőbb osztályos növendékei, tehát leginkább a délutáni órákban folyt a tanulás, amely a Tóra (hetiszakasz) tanításától a Talmudig emelkedett, Rási és Toszáfottal és a többi magyarázatokkal.

A Talmud Tóra hitközségi költségvetéssel, de szellemi szuverénitását végig megtartva, önálló elöljáróság vezetése alatt müködött. A szombat délelőtt fénypontja volt a heti „összefoglaló" vizsga, a vezetőség és a szülők boldog izgalmától kisért bemutatása a nyiló zsidó szívnek és agynak. Közel kétszázra emelkedett az öt osztályban tanulók száma az utolsó években. A tanulók és tanítók

gorú áskenázi volt az imarend, amelytől eltérni komoly „kockázatot" jelentett. Vigyáztak a Tórához való felhívásnál a „rangra", ki a „morénu", ki a „chávér" és így tovább, hogy megkapja mindenki, amit kiérdemelt. Az „olénu" utáni káddist csak a „Jahrzeitosok" mondták, a többiek a második és harmadik kádissal teljesítették kötelességüket. A ma már ritkán hallott imák közül Jajcért mondtak és maárovitot. Mocáé sabbatkor, a mááriv előtt még elmondták a 144-ik és 67-ik szakasz thilimet, szinte előre imádkozva azért, ami most az életet jelenti egy világgal szemben: hálát adni a Seregek Urának, „aki megtanítja kezemet a harcra és ujjaimat a háborúra" és hogy „ne legyen törés, elhagyás és jajveszékelés a mi utcáinkban" — és hogy ezáltal is tovább időzzön a Szombat Királynője.

NEVELÉSI INTÉZMÉNYEK

Már többször érintettük azt a tényt, hogy a tanulás szentsége az imával ért fel, vagy talán nem is volt elválasztható a két tevékenység, hiszen nálunk az ima is nagyrészben tanulás: tóra, misna, aggada, ez az imáink legfőbb tartalma. Ezért vagyunk a könyv népe és ezért volt természetes, hogy a kimondottan és csak zsidó tudományokkal foglalkozó intézmények mellett a hitközségnek saját iskolája volt az általános tanulmányok elsajátítására. Megbizható utalások arra mutatnak, hogy már a tizennyolcadik század végén megvolt a hitközségi elemi iskola. Az 1848-as (már említett) összeirásban annyi tanító szerepel, hogy csak megalapozott régi iskoláról lehet szó. 1888-ból már említés van tanító-testületről, igazgatóról és iskolaszékről és 1892-ben már 6 osztályos fiú és lányiskoláról van szó és néhányszáz kötetes iskolakönyvtárról. Egyben nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy a fenntartási költségek a hitközség költségvetését terhelték, honnan, miből, csak a jó I. tudja, de fenntartották... Később nyolc osztályura fejlődött az iskola. Külön órákon tanították a héber tárgyakat azon tanulóknak, akik nem tanultak a kizárólag zsidó tudományokkal foglalkozó intézményekben. Év végén záróünnepélyt tartottak, amelyen kiállították a tanítványok tehetségéről tanuskodó rajzokat, kézimunkákat stb.

Középiskolája csak a városnak volt, ezért azok a zsidó tanulók, akik nem iratkoztak be a városi középiskolába és mégis folytatni kivánták világi tanulmányaikat, nagyrészben magántanfolyamokon

totta fényárba a szent hajlékot szombatonként és ünnepnapokon. Nyolcszáz férfi és női ülőhellyel volt berendezve e gyönyörű nagytemplom.

Ha csak rágondolunk, fáj a szívünk: könnyes mosolygással látjuk a telt templom áhitatba merült zsidóit, apáinkat, anyáinkat, még magunkat is, látjuk az imát, mint őseink a Tóra adásnál, amint felfelé száll és a Trónig meg sem áll. Látjuk Savuot ünnep virágba borult padjait, a Félelmetes Napok hófehérbe öltözött eget keresőit, Jom-kipur gyertyaerdőjét, a „három ünnep" fénypontját, a Kohaniták karát, amint az Ő parancsára az Ő népét áldják, az Etrog-Lulávval körbemenők imáját-kérését Szukkotkor és Hosánná Rábá napján és a Tóratekercsek körmenetét, boldog hálaadással a Tóra örömünnepén. „Nehéz elválnom Tőletek, így szól a Teremtő, maradjatok még egy napig" — ez az értelme a Smini Áceret-Szimchat Tóra napjának és ez az értelme a mi visszatekintő, emlékező örömünknek is, ha a volt szépre, a mi templomunkra gondolunk.

Ez a dicsőséges hajlék három hónappal élte túl az átkozott emlékű nácik betörését. A magyar hatóságok közremüködésével elpusztították mindent, ami elpusztítható volt. Magukat a falakat 1950-ben rombolták le a hatóságok, miután a belső szentségeitől megfosztott templom után a megmaradt maradékok nagy része is elhagyta az imának és a tanulásnak ezt a megszentelt Hajlékát. Emlékét a két kőtábla őrzi, mint eleven és örök sírköve a múltnak, a Talmud Tóra és Jesiva épületében létesített egyetlen megmaradt imaház udvarán emelt pódiumon; vádolva a gyilkosokat és hírdetve — ordítva — vajjon kinek? a gyilkosoknak? —: Ne ölj!

A nagytemplomon kivül még sok kisebb-nagyobb templom — bét-hámidrás volt a községben. „Ádát Jiszráel" templom, a Chevra Kádisa imaháza, R. Michoél Pópe emlékét őrző bét-hámidrás és még több megszentelt helye a zsidó élet két legmagasabb rendű, az ember igaz hivatását kifejező törekvésének és tevékenységének, a tanulásnak és az imádkozásnak. Mindenki megtalálhatta a maga lelki szükségletének megfelelő lehetőségét az elmélyülésre mindenütt és minden nap: a hetiszakasz tanulásától a napi misnatananyagon át a legmagasabb fokú talmudi vitákig, megvalósítván — mint község, szent gyülekezet a zsoltár szavát: „és merülj el benne éjjel és nappal..."

Csak emlékeztetőül hadd említsünk néhány jellemző tényt: Szi-

részesültek itthon is és mély tisztelettel viseltetett irántuk a hitközség igen nagy többsége.

A rabbinátus élén állott az áv-bét-din, a főrabbi, mellette a ros-bét-din és a dájánok. Ezeknek a száma időnként a szükségeshez képest változott. A rabbiság feladatai közé tartozott a község irányitása, a nevelés és a tanítás szemmel tartása, szónoklatok a templomokban, felügyelet a vágásra, a kóserságra, a mikvera, az éruvokra stb. A rabbinátus határozta meg a szombat és ünnepek idejének bejövetelét és kimenetelét, vitás esetekben döntőtt, biráskodott és egyeztetett. Hosszú ideig ők vezették a születési, házassági és halálozási anyakönyveket. Örömben és szomoruságban is részt vettek és mindezeken túl a legtöbb rabbi kisebb-nagyobb jesivát is vezetett, néha többszáz tanítvánnyal. A Sulchán Áruch törvényein alapult életrend és szent szokások elrendezője Rabbi Jehuda Aszád volt. Ő volt és ő maradt a forrás, ha bármikor valamely kérdésben vagy szokás megindokolásában kétely merült fel.

A NAGYTEMPLOM

A legszebb és a legragyogóbb templomok közül való volt egész Nagy-Magyarországon. Az 1860-as évek vége felé fejeződött be az építése és több mint 80 éven át állt fenn, lerombolásáig. A vagy 45 m. hosszú, 20 m. széles és kb. 15 m. magas épület, a nyolc „kipá"-val a tetején, lenyügözően és meghatóan szép volt. A két kőtábla ott magasodott fel a két középső domborulat között. Három nagy nehéz kapu nyilott a templom nyugati oldalán. A középső a férfiak templomába, a két szélső a női karzatba vezetett, amely az első emeleten volt. A férfi részben a nagyajtó egy kis teremre nyilott, az pedig egy nagyobbra. A középső nagyobb terem két oldalán kisebb ima- és tantermek voltak és e teremből nyilottak a nagy szárnyas ajtók a templom szentélyébe.

Aki ezt a hajlékot nem látta, nem tudja, mi az a szívet melegítő szépség. Boltozata művészi alkotás, ablakai a szivárvány színeiben ragyogtak, falai faboritásuak voltak és padlózata mint a márvány. A Tóraszekrény aranyozott faragásoktól díszlett, köröskörül arany koszorúval. Két sor ülőhely volt a szent szekrénnyel szemben, középen a Tóra felolvasó asztal és két-két sor ülőhely a déli és az északi fal mentén. Ezek felett és a templom hátulsó része felett volt a női templom. Néhány tucat csillár sokszáz égője borí-

E mögött a látszólagos egyszerű történet mögött ma már szinte megérthetetlen testvérharc, pörökkel, zsidó és világi hatóságok foglalkoztatásával, egymás sértegetésével, a zsidó sajtó beszámolóival, és még sok ilyenekkel tarkították és vitték csaknem a csőd szélére ezt a gyönyörű zsidó munkát végző közösséget. Szerencse, hogy a két csoport még sem szakadt széjjel hivatalosan, hála a kedélyek lecsillapodásának, Papenheim pozsonyi választott biró okos közvetítésének és különösképen a Ráv Hillel Weinberger újszülött kisfiának, akinek a brit miláján Ráv Oser Ansel Katz volt a szandek (kwater) és megindult az olvadás a szívekben.

Még eltelt egy jó idő, amíg a hitközség kiheverte a szellemi s anyagi károkat, de utána az lett megint, ami volt. Izráel gyülekezeteinek legszebbjei között ismét elfoglalta helyét Dunaszerdahely.

A HITKÖZSÉGI KÖZPONT

Gondolatban szálljunk vissza és vessünk egy pillantást arra a városkára, ahol mindez a szép megteremtődött és amely (a magyar megszállásig) egy teljesen zsidó település illuzióját keltette. A városka közepén ott terebélyesedett a hitközségi székház, amely 1929-ben épült. Irodák, kántorok, sochetek lakásai, bérlakások voltak benne, a pincéjében pedig a pászkagyár, amely már vagy két hónappal peszách előtt, a mácesz sütésének megkezdésétől fogva „mozgosította" a város gyermekseregét. Szomszédságában volt a nagy templom, a főrabbi lakása és jesivája és a rituális fürdő. A tér szélén a kóser mészárszék. Az utca másik oldalán volt a zsidó iskola és a nagytemplommal szemben lévő utcában a Talmud Tóra és a másik jesiva. Néhány száz méteres sugárban e háztömb körül szinte csak zsidók laktak. Zsidó település volt a szó szép és szivet dobogtató értelmében. Hol vannak, kik benne éltek és hittek, hol vannak?

A RABBI HIVATAL

Természetesnek látszik, hogy egy zsidó közösségben a rabbi hivatal volt a legfőbb erkölcsi fórum és a törvény forrása. A zsidó tudománynak azok a kiválóságai, akik a rabbi széket az idők folyamán betöltötték, a „számüzetés fényei", a nagy gáonok, akik a zsidó világban elismert tekintélynek örvendtek, különös tiszteletben

szükségletek nyujtásával és erkölcsi felügyeletet gyakoroltak az egyébként önállóan müködő és saját költségvetéssel rendelkező szervezetek és intézmények felett, mint pl. a Chevra Kadisa, a templomok, a tanházak, a jótékonysági egyesületek felett, stb.

A költségvetés kiadásainak fedezésére hitközségi adót vetettek ki, (amelyet szükség esetén a polgári hatóságok is segítettek behajtani). A hitközség további jövedelmi forrásai vágási dijakból (gabella) mácot sütési koncesszióból és egyéb szolgáltatásokért beszedett díjakból, valamint állami hozzájárulásból származtak. Számszerű adatok nem maradtak, de el lehet képzelni, milyen összeget emészthettek fel a hitközségi székház és adminisztráció fenntartása, a személyzeti fizetések, az iskolák, Talmud Tóra, Mikve, vágoda épületeinek karbantartása és ki tudja, még mi minden.

Azt mondottuk: ezekből „fedezték" a kiadásokat. Mindig „fedezték?" Néha igen, néha nem. Szerdahely anyagiakban szegény hitközség volt. Objektiv és szubjektiv okok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a hitközség pénztára gyakran üres volt. Igy talán még csodálatosabb az eredmény, a hírnév, de mégis szomorú az ember, ha az okokat kutatja. Mert ha úgy igaz, hogy háborúk, forradalmak, gazdasági válságok még jobban megtépázták az amúgy sem bőséges kenyerét sok szerdahelyi zsidónak, mégis fáj, hogy időnként az emberi gyöngeség nálunk is felütötte a fejét: nem a legalkalmasabb kezekbe került a vezetés, nem uralkodott belső béke, hiányzott az együttmüködés és az eredmény ilyenkor minden téren szomoruan negativ volt.

A „NAGY VITA"

A huszas évek közepétől harminc egynéhányig tartott a „nagy vita", az új főrabbi megválasztása körül. Hogy is volt csak?

Hirtelen elhunyt a főrabbi, áldott emlékű R. Smuél Lévi Weinberger és a két csak nem régen beiktatott dáján közül, az egyik csoport, a hivatalos, R. Hillel Weinberger rabbit választotta meg főrabbinak és R. Oser Ansel Katzot a helyettesének, ros-bét-din rangban. A másik csoport fordítva szerette volna, és azért, hogy Katz rabbit választhassák meg főrabbinak külön hitközséget akartak alapítani. 1927 április 19-én meg is választották a saját jelöltjüket az e célból alakult „Ádász Jiszráel" Imaegyesület főrabbijává és új templomot is építettek ezen a néven.

VI.

A HITKÖZSÉG INTÉZMÉNYEI ÉS HATÁSKÖRE

Hitközségünk, amely valójában már kétszázötven évvel ezelőtt kialakította lényegét és jellegét, fontos szerepet töltött be az aut. orth. hitközségek láncolatában Magyarországon és később Szlovákiában. Önállóságának első formája és forrása már a Pálffy-grófoktól eredt 1739-ben. Az idők folyamán különféle elismerése volt ennek az önállóságnak és az ebből eredő hatáskörnek, míg végül 1872. március 21-én, a magyar zsidóságban beállott szakadás után a magyar belügyminiszter hivatalosan is jóváhagyta az önálló orth. jelleget, amely azután végig meg is maradt.

Ebben a minőségben csatlakozott az orth. Központi Irodához (Budapesten, majd Pozsonyban), ahol egy rabbi, vagy valamely más jelentősebb személyiség képviselte a hitközséget és rajta keresztül a közösség érdekeit. A Központi Iroda tiszteletben tartotta a hitközség önállóságát helyi, belső ügyeinek intézésében és csak kérésére, vagy felmerülő viták eldöntésére avatkozott be.

A legfelsőbb hatásköre a helyi zsidó ügyek intézésében a hitközség elöljáróságának volt, amelynek élén a hitközség elnöke állott. Az elnököt időközönként az összes szavazati joggal biró tagok választották, akiknek a száma az utolsó időszakban közel ötszázra emelkedett. A választásokat szavazati listák alapján tartották meg. Az elnökkel egyidőben választottak két alelnököt, pénztárnok(ok)at, a nagytemplom gondnokait és az elöljáróság tagjait. Ezekért a tisztségekért a jelöltek és pártolóik néha izgalmakban bővelkedő választási harcot folytattak és valóban, ha arra érdemes elnököt választottak, meg is volt az eredménye mind a két vonalon, a hitközség fejlődött és nagy volt a tisztelete a hitközség elnökének is.

Az elöljáróság tagjai önzetlenül, ellenszolgáltatás nélkül müködtek. Ők állapították meg a hitközség költségvetését, a szükségletek felől is ők határoztak, de az anyagi fedezetet is nekik kellett előteremteniök, egyenes és fogyasztási adók, illetékek stb. kivetése által. Ők választották a rabbikat, sochetokat, kántorokat, tanítókat, hitközségi tisztviselőket. Természetesen törődtek a vallási, nevelési

Sálom Friedmann rabbi követte őt a rabbi-székben, azután szülőhelyén, Galgócon müköödtt.

Slomo Stern rabbi, R. Sálom Friedmann veje volt a következő rabbi. Kb. húsz évig müködött, amikor „közlekedési" baleset áldozata lett. Kis hitközsége nem tudta megélhetését biztosítani és ezért mellékfoglalkozásként kereskedelemmel is foglalkozott. Egy ilyen üzleti útjáról hazatérve a kocsi kerekei alá került, amely úgy elgázolta testét, hogy halálát okozta.

Utódja, fia, **Mose Cvi Stern** rabbi lett (a szerdahelyi R. Sólem Ber Stern fivére) és harminc éven át fejtett ki rabbi tevékenységet. Idősebb korában lemondott és Szerdahelyre költözött, ahol 5648 (1888) Sziván 26-án hunyt el. Veje, a váci rabbi, R. Jesájá Silberstein volt.

Utóda **Jesaja Neusatz** rabbi volt (R. Eliezer Lipmann fia, a pozsonyi ros-bét-din, R. Mose Léb Lits Rosenbaum veje és anyai ágon R. Alexander Meislis dédunokája). Ő rendezte sajtó alá atyja műveit testvérei segítségével. Huszonnyolc éven át szolgálta hitközségét.

Dávid Jehuda (Léb) Silberstein rabbi, a későbbi váci rabbi, R. Jesájá fia volt a következő rabbi, aki a szerdahelyi „Agudát Jiszráel" vezetője is volt. 1923-ban Vácra hívták dájánnak és 1932-ben atyja helyettese lett Vácon.

Slomo Goldberger rabbi, a „Máhrám Sik" tanítványa volt a község utolsó rabbija. 84 éves korában, Szerdahelyen temették el 1937-ben, miután fél évvel előbb hagyta el hivatását és községét. Ő volt a régi község rabbi-láncolatának utolsó tagja.

komoly elismerő szavak kiséretében tüntette ki „Morénu" címmel ebből az alkalomból. Műve „Birchát Jizchák" címmel, fia „Birchát Mose" című művével együtt jelent meg. 5651-ben (1891), Tamuz hó 1-én hunyt el.

R. Mose Há'Lévi Pollák. 1845-ben született Szerdahelyen. Nagy tudását Rabbi Juda Aszád, a „Ktáv Szofér", R. Ezra Coréf és R. Méir Perles mestereinél szerezte és annyira elmélyítette, hogy a magyar zsidóság ismert rabbijai között emlegették nevét.

1872-ben Bonyhádon a „Khal Jeréim" orth. hitközség rabbijává választották. Atyjával, aki nem akart rabbiságot vállalni, komoly és országos hírű jesivát tartott fenn.

Sok tudományos munkája látott napvilágot, „Vájdáber Mose" (öt kötet), „Tikkun Mose" (öt kötet) és „Birchát Mose" címmel.

Tizenhét évig müködött és alig 43 éves korában, hosszú betegség után, még atyja életében fejezte be áldásos életét.

Városunk értékei közül hadd említsük még meg **R. Jicchák Áhron Federweiss** nevét, aki mint a kabbala művelője volt ismeretes, köztiszteletnek örvendett és olyan szerény volt, hogy megtiltotta, hogy sírkövére nevén kivül bármi elismerő szót is véssenek. 5683-ban (1923), Svát hó 12-én hunyt el.

R. Meir Jehuda Frey, R. Jicchák Cvi Frey fia is községünk szülötte volt. A mádi rabbi és a pozsonyi „Sévet Szofér" szerzőjének tanítványa volt és apósa halála után Nagy-Surányban választották meg a hitközség rabbijává, ahol negyven évig müködött. A Felvidék egyik legnagyobb jesiváját vezette.

ALISTÁL HITKÖZSÉG RABBIJAI

A fiók-hitközségek között a legnagyobb, sőt korban a Szerdahelyinél is idősebb volt az alistáli hitközség. Ha rá is szorult a nagy Szerdahely támogatására, önálló hitközségi életet élt; temploma, iskolája volt, sőt az egyetlen fiókhitközség, amely létezésének legnagyobb része alatt rabbikat is tartott fenn. A zsidó élet minden vonatkozásában szerves kapcsolatban volt Szerdahellyel és a pozsonyi hitközség intézményeivel is. Sikerült megszereznünk az 1810-től ott müködött rabbik névsorát.

Juda Arje Szemnitz rabbi. 1815 körül müködött, miután előbb Óbudán volt ros-bét-din. Elhunyt 5603 (1843) Ijjár hó 29-én.

ványai közül. Tíz évet tanult itt, azután Szerdahelyen telepedett le.

A „nyilt és rejtett" tudományok mellett tele volt emberszeretettel. Fia azt írja róla, hogy „kisgyermekeket tanított és úgy szerette őket, mintha apjuk lett volna". Éjjel-nappal tanult és tanított. Rabbi Juda Aszád annyira értékelte, hogy döntvényeit néha vele bíráltatta meg.

68 éves korában, 5636 (1875) Chesván hó 22-én halt meg. Fiai között volt R. Mose Joszéf Hoffmann.

R. Mose Joszéf Hoffmann. Született Szerdahelyen 1843-ban. Rabbi Juda Aszád nagyon kedvelt tanítványa volt, majd Pozsonyban folytatta tanulmányait a „Ktáv Szofér" jesivájában. Húsz éves korában vette feleségül a szerdahelyi R. Mose Weisz lányát, azután üzletet nyitott. Ezt felesége vezette, ő meg tanult. 39 éves korában a pápai hitközség dájánja lett. Huszonkét évvel később Jeruzsálemben telepedett le.

Mint atyja, ő is lemondott minden földi élvezetről. Mindenből csak annyit élvezett, mint amennyi az élet fenntartásához volt szükséges minimálisan. Szegény gyermekeket tanított és tfilinnel is ellátta őket. A Szentföldre való készülödése miatt munkáinak csak első része került kiadásra „Meé Beér Májim Chaim" címen.

Tiszta, szép életét 5688 (1928) Niszán hó 1-én fejezte be. Sírja Jeruzsálemben, az Olajfák hegyén van.

R. Mose Löwinger. Községünk lakosa volt ő is. Rabbi volt Nagymagyaron, Tejfalun és Vácon. Elhunyt Vácott 5637-ben (1876), Chesvan hó 13-ik napján.

R. Áron Elázár Paskusz. Szerdahely szülötte. Eliezer Lipmann Stein rabbi és a „Ktáv Szofér"" tanítványa volt. Kora híres rabbijainak döntvénytáraiban sok felelet van hozzá intézve.

Előbb Koltán volt rabbi, onnan Galántára került mint főrabbi. Betegsége miatt el kellett hagynia rabbiságát és hazajött szülőhelyére. Népes családja fontos szerepet töltött be a hitközség életében. Szerzeményei: Éit Szfod, Maásze Ávoth, Beér Rechovoth és Mismereth Elázár. Elhunyt 5644 (1884) Ádár hó 1-én. Sírja a dunaszerdahelyi temetőben van.

R. Jicchak Zekl Há'Lévi Pollák. 1813-ban született Bonyhádon. A Chátám Szofér kedvelt tanítványa volt és jesivájának legjobbjai közé számított. Éleseszű, nagytudású volt már fiatal korában. 24 éves volt, amikor Szerdahelyre nősült. A Chátám Szofér

láncolata Szerdahelyen. Érdemeik vigyázzanak megmaradottjaikra, a népre és az országra, mindörökre.



A dunaszerdahelyi hitközség nemcsak rabbikaráról és tekintélyeiről volt híres a zsidó világban, hanem azokról is, akik nálunk születtek, de másutt hírdették a Torát, vagy hozzánk költöztek, de nem töltöttek be rabbi-funkciókat nagy tudásuk ellenére sem. Ime néhány közülük:

R. Meir Poll, Szerdahely szülötte, 1821-ben. Tét rabbija volt. Idézik több helyen, de személyi adatairól nem sokat sikerült megtudnunk.

R. Áron Há'Lévi Tauber. Leipnik szülötte, tizedik rabbi-nemzedék a családjában. Tizennégy évi rabbiság után 34 éven át Bátorkesziben töltött be rabbihivatást. Feljegyzéseit, beszédeit fia, R. Jehosua, tétényi rabbi adta ki „Jád Áháron" címen Pozsonyban 1869-ben. Ugyanezen a címen adta ki Jeruzsálemben dédunokája huszonöt további beszédét 1965-ben.

Utolsó éveit nem akarta rabbiságban eltölteni és ezért Szerdahelyre költözött ott élő fiához. Népes családja később fontos szerepet töltött be a hitközség életében.

Ő maga, alig több mint egy évvel odaérkezése után, 80 éves korában, 5617-ben (1856-ban) elhunyt és ott nyugszik. Leszármazottjai közül kiemelkedett dédunokája, R. Jechiel, aki közel húsz évig tartott fenn jesivát Szerdahelyen, amig a két új rabbi megnyitotta jesiváját.

R. Eliezer Lipman Neusatz. Hires tudós és neves író volt. Ujvidéken született és a Chátám Szofér kiváló és kedvelt tanítványa volt. Zsámbéki, majd nagymagyari rabbi lett.

Műveit fia, R. Jesájáhu alistáli rabbi és testvérei rendezték sajtó alá. Sok könyvet írt, de csak négy jelent meg belőlük nyomtatásban, Misbecoth Há'Pninim, Bácir Eliezer, Meé Menuchoth és Beér Eliezer címen. Sok testi szenvedésben volt része, „de tolla erősebb volt fájdalmainál". Kora és betegsége miatt otthagyta rabbiállását és hazajött Szerdahelyre. 5619 (1858) Tisri hó 4-én. hunyt el.

R. Micháel Pópe (Hoffmann). Gyermekkorát nagybátyjánál, R. Méir Pollák pápai rabbinál töltötte. Bármicvája után a pozsonyi „Chátám Szofér" jesivájába került, aki kiemelte őt országos tanít-

a mai napig, ebben a mélyre süllyedt korban is, megismerni áldott szellemének hatását".

Sok kézirata volt a zsidó tudás minden területén. A Talmud, a Sulchan Áruch, a Rámbám, a Tórával, ünnepekkel kapcsolatos erkölcsi tanítások megtalálták benne bölcs értelmezőjüket. Ezek is szinte mind elvesztek a nehéz időkben és csak egy-egy tanítása, meg a pészachi Haggadához szóló magyarázatai maradtak meg. E műve „Chodes Há'Áviv" néven, fiának R. Jehosuának kiadásában jelent meg New-Yorkban.

Dunaszerdahelyen való letelepedése után feladta elöző magyar állampolgárságát és csehszlovák állampolgárságot vett fel. Sok szenvedés és üldözés jutott osztályrészéül az átcsatolás utáni években, ezért a „magyar hazával szemben elkövetett hütlenségéért". A német megszállás után, hitközségével, a szentéletű Rebecennel (második nejével), valamint legidősebb fiával együtt halt mártirhalált 5704 Szíván hó 27-én Auschwitzban, הי"ד.

R. Mose Jehuda Katz az Ádát Jiszráel fiatal rabbija, a fiatal nemzedék kitünő egyénisége volt. Éleseszű volt és járatos a Tanban, jámbor, mosolygós és szerény. Szerette mindenki, és ő is mindenkit szeretett, kicsit-nagyot egyaránt. Apjánál és nagyapjánál végezte tanulmányait. Rabbi-diplomáját nagyapjától és több neves rabbitól szerezte még egész fiatalon. Fiatalsága ellenére szinte a Tóra egész területén írt és alkotott.

Sok kézirata közül testvére, R. Jehosua kiadta a „Vájággéd Mose" című alkotását, amely „egyetlen a maga nemében és feldolgozza a széder-estével kapcsolatos összes törvényeket és szokásokat és azoknak gyakorlati alkalmazását — a legelső forrásoktól a legkésőbbiekig..."

Atyja jesivájában terjesztette a tudást és előadásokat tartott hitközségi tagok részére is. Ő is Auschwitzban halt mártirhalált 37 éves korában, הי"ד.

R. Jehuda Schwartz a hitközség „Moreé Cedek"-je volt. Elhunyt 5704 (1944) Svát havában Szerdahelyen.

R. Akivá Schlesinger szintén a hitközség „Moreé Cedek"-je volt és a „Sász Chevra" előadója. Ő is Auschwitzban halt mártirhalált 5704 Sziván 27-én, הי"ד.

Ime ezek voltak a szellem, a hit, a Tóra hírdetőinek gyönyörű

Csodálatos pedagógiai képessége, világos magyarázatai, sok tanulót vonzottak jesivájába.

Nagyapja, a kolomeai rabbi Jahrzeitjain ott szokta tölteni a következő szombatot, ahol 1934-ben meg is választották rabbijuknak, de nem hagyta el Szerdahelyt, atyjának rabbiszékét és sírhelyét.

Rengeteget írt, de kéziratai mind elvesztek. Már a címük is megvolt tökéletes rendben megszerkesztett aggadikus és halachikus műveinek — „Áhává", nevének és anyja nevének héber kezdőbetűi szerint. Sok időt és munkát szentelt apja kéziratainak rendezésére is, de jött a vihar és elsepert mindent.

Mint atyja, ő is 19 évig vezette községét és velük ment a mártiromság végső útjára. Talán hadd mondjuk el róla, hogy még az egész szörnyű úton is hitről és bizalomról beszélt és nem evett semmit, hogy több jusson a gyermekeknek.

Hitközsége élén — feleségével, a szentéletű Rebecennel és legkisebb fiával együtt — halt mártirhalált Auschwitzban 5704 Sziván 27-én, הי"ד.

Oser Ansel Katz rabbi, ros-bét-din 1925-től 1944-ig. Csengeren született 1881-ben. Atyja R. Jonatan Binjamin, előkelő rabbicsalád leszármazottja. Már fiatalon feltünt szorgalmával, tehetségével és nagy tanítója, R. Mose Grünwald az „Arugath Há'Bószem" szerzője „ros-jesivájává" nevezte ki és rabbi diplomával jutalmazta.

Húsz éves volt, amikor a szilágysomlyói R. Slomo Zalman Ehrenreich rabbi — több tudós mű szerzője — lányát feleségül vette és két évvel később az ő dájánja lett. Hat évvel később Nyir-Megyesre került rabbinak, ahol nagy jesivát vezetett. Hét évvel ezután a mi községünk dájánságát fogadta el, itt azután ros-bét-din rangra emelkedett, majd az „Ádát Jiszráel" imaegyesület áv-bét-dinje is lett.

Idejének és erejének nagy részét jesivája fejlesztésének szentelte, amely mint az egyik legnagyobb és leglátogatottabb volt az országban ismeretes. A „Chodes Há'Áviv" előszava így emlékezik meg róla: „Korának egyik legnevesebb rabbijai közül volt, akinek tudása és jósága, jámborsága és szerénysége mindig és mindenki iránt megnyilvánult. Különös szeretettel és önfeláldozással viseltetett tanítványai iránt, (még a legnehezebb időkben is) akiken mind

elveszett a vész napjaiban. Szerzeményeiből „Máhrás Lévi' című responzumjai, unokája R. Jechiél Weinberger kiadásában jelentek meg New-Yorkban.

Rövid betegség után, Truma hetében, szerdán Adar 1-én, 5685-ben (1925) hunyt el Szerdahelyen és ott nyugszik békében.

Joszéf Fleischmann rabbi, dáján 1908-tól 1926-ig. Szerdahelyen született. Tanulmányait Rabbi Juda Aszád és a „Ktáv Szofér" jesiváiban végezte. Nősülése után Pozsonyba költözött, ahol kereskedéssel foglalkozott. 1882-ben a tiszaeszlári vérvád idején kirabolták, hazajött Szerdahelyre, itt ismét kereskedéssel kisérletezett és amikor ez megint nem ment, „melámed"-ságot vállalt.

1908-ban egyhangulag a hitközség dájánjává választották és közmegelégedésre 18 éven át töltötte be ezt a tisztséget. Szombatonként a Chevra Kadisa templomában tartott beszédet. Nagy talmud-tudós volt és sok műve maradt kéziratban utána. Szép öregségben, 80 éven felül hunyt el 5686 (1926) Ijjár 14-én; sírja Szerdahelyen őrzi emlékét.

Hillel Weinberger rabbi, áv-bét-din 1925-től 1944-ig. 5655 (1895) Tévét hó 7-én született Nagybányán. Nagytudásu apja házában csakhamar megnyilvánultak későbbi képességeinek nyomai. Alig mult tizenhét éves, amikor a hunfalvai, a mádi és a váci rabbik rabbi-diplomával tisztelték meg.

1914-ben tizenkilenc éves korában vette feleségül a pozsonyi Jakob Schlesinger leányát és nősülése után ott telepedett le. Már Pozsonyban kezdte a tanítást. Először maga létesített egy tanulókört, majd a nagynevű intézet, a „Jeszodé Há'Torá" szellemi vezetője lett.

Amikor szerdahelyi dájánná választották, szivesen maradt volna Pozsonyban, annál is inkább, mert Rabbi Akiva Szofér, a pozsonyi rabbi külön is kérte atyját, hogy hagyja fiát Pozsonyban és megigérte, hogy a rabbisági testület tagjává választja. Atyja nem engedett a kettős kérésnek és 5785 Kiszlév havában (1924 dec.), tizenegy évi tevékenység után, elhagyta Pozsonyt.

Három hónappal később elhunyt atyja helyébe őt választották meg hitközségünk élére főrabbinak. Tehetséggel, tudással, mindent meglátó figyelemmel és szeretettel vezette híres hitközségét.

Tehetségének és erejének jelentős részét jesivájának szentelte.

világhírű prágai Löw rabbi) leszármazottja. Már a különböző jesivákban Eliezer, a Charif (éleseszű) néven emlegették és rávonatkoztatták az ismert tnáchi mondatot: „és volt Dávid tudós minden utján és vele volt az Örökkévaló". „Keren L'Dávid" című műveiről volt ismeretes.

Harminc éves volt, amikor dáján és more cedek lett nálunk. 130 tanulója volt magas színvonalu jesivájának Dunaszerdahelyen. Ő kezdeményezte az új Talmud-Tóra épület felépítését, a kóser hús árusításának centralizálását és egyéb fontos intézkedéseket is foganatosított. 1907-ben németkereszturi (Célem), aztán felsővisói, majd 1921-ben a szatmári orth. hitközség rabbija lett. Mindenütt jesivát tartott fenn és Szatmáron 400 tanulója volt. Művei: „Keren L'Dávid" három részben, három különböző témakörben (Sulchán Áruch döntvények, aggadikus magyarázatok a Tórához és ünnepi beszédek), továbbá a „Chaszdé Dávid" a peszachi Haggadára.

Smuél Lévi Weinberger rabbi, áv-bét-din 1906-tól 1925-ig. Áron Smuél Aszád főrabbi elhunyta után R. Smuél Lévi Weinberger töltötte be helyét a rabbi-székben. Nagynevű rabbicsalád gyermeke, anyai ágon a prágai Máhárál leszármazottja volt. Született 5620 (1860) Tévét hó 21-én. Atyja R. Pinchász, Nyegres rabbija volt.

Egy alkalomal a kolomeai cádik R. Hillel Lichtenstein látogatást tett a rabbi-lakban és miután a kis Smuél Lévi már régebbi idő óta komoly betegségben szenvedett, apja kérte a vendég-cadikot, hogy áldja meg beteg fiát. Búcsúzásnál a cadik jó egészséget kivánt az ifjúnak és hozzáfüzte: Ha I. is úgy akarja, „te leszel az én vőm" és igy is lett tizennyolc éves korában.

Nagybátyjánál, a „Máhric"-nál Margarétán, majd a hírneves huszti „Máhárám Sik"-nél volt a tanulók legjobbjai között. Rabbidiplomáját a szigeti „Jétev Lév", a dési „Sááre Cedek" és az ungvári „Ein Habdolách" szerzőitől kapta. Hat évig apósánál volt dáján Kolomeán, majd 1889-ben kereszturi rabbi lett. Már itt mutatja sok gyakorlati intézkedése a nagy rabbi útját. 1893-tól, két évig apja után töltötte be annak székét, azután 1895-ben elfogadta a nagybányai hitközség rabbi-állását. Tíz évet töltött Nagybányán és 5666 (1906) Elul hó 8-án a mi községünk választotta rabbijává.

Korának hírneves, éleselméjű talmudtudósa volt. Hihetetlen volt a szorgalma. „És elmélkedj azon nappal és éjjel": ahogy írva van, úgy valósította meg. Negyven munkája maradt hátra, de nagyrészt

lesége, aki lehetővé tette számára, hogy hivatásának élhessen, szintén fiatalon távozott. Mégis: igazi rabbi volt, hivatásának élt és az igazságot szolgálta.

Sok tudományos munkája közül csak a felesége emlékének szentelt „Zichron Tov" jelent meg nyomtatásban. Műve első részét fia, R. Jehosua adta ki még életében. A második rész halála után jelent meg.

Leszármazottai közül R. Juda Goldstein Szabinovban, R. Ezra Menáchem Goldstein Balatonfüreden voltak rabbik. 74 éves korában, 5640 Marchesván 2-án (1879-ben) hunyt el és Dunaszerdahelyen nyugszik.

Joszef Klein (Csabe) rabbi, ros-bet-din 1879-ig. Tiszta szivű, jámbor ember, kiváló talmudtudós került hozzánk az ő személyében. Stein Elieser Lipman főrabbi tanítványa volt. Már rabbi Juda Aszád idejében dájáni hivatást töltött be, majd — úgy látszik, R. Ezra Coréf után — Áron Smuél Aszád rabbi idejében ros-bét-dinje lett a községnek.

Hű pásztor, önfeláldozó tanító volt. Négyrészes nagy műve „Áháváth Cion" és kétrészes magyarázata, „Divréi Joszéf" őrzik emlékét örökre. 5657 (1897) Ádár hó 7-én fejezte be életét Dunaszerdahelyen.

Jákov Meir Aszád rabbi, dáján 1905-től 1908-ig. Atyja, R. Áron Smuél halála után lett dáján a hitközségben. A nagynevü galántai, majd jeruzsálemi Dusinszky rabbi tanuskodott nagy tudásáról.

Fiatalon, alig három évi müködés után halt meg. Elhalálozásával az Aszád nevét viselő rabbi-dinasztia utolsó rabbija szállt sírba.

Solem Ber Stern rabbi, ros-bét-din 1910-ig. Stern Salamon alistáli rabbi fia és a nagyhírű R. Dávid Cvi Ehrenfeld, a Chátám Szofér vejének volt a veje. A „Ktáv Szofér" tanítványa volt, aki még ifjú korában, nősülés előtt, „Morénu" címmel tüntette ki. Fiatalon (kb. 1870-ben) telepedett le Dunaszerdahelyen, ahol idővel hitközségi elnök lett, majd közéleti tevékenységét elhagyva rabbiülnöknek (dájánnak), ill. ros-bét-dinnek lett megválasztva.

Vejei: Seidel Benjamin galántai főrabbi és Baumgarten Joszéf, aki Bécsben volt rabbi. Kiterjedt családja maradt Szerdahelyen, ahol Tamusz hó 19-én hunyt el 5770-ben (1910-ben).

Eliezer Dávid Grünwald rabbi, dáján 1897-től 1907-ig. Csornán született 1866-ban. R. Ámrám Grünwald rabbi fia és a Máhárál (a

rona a fejemre, hogy hűséges pásztora legyek nyájamnak és megvalósuljon rajtam az Irás: Az apák helyett jönnek majd fiaik; így tettek a gyászon résztvevő nagy rabbik és tudósok ajánlatára és beleegyezésével. És most itt ülök én, az én gyülekezetemben, I-ten gyülekezetében, amely tele van jámborokkal, bölcsekkel és tudósokkal. Áldd meg őket áldásod bőségével Uram, hogy hozzám füződő kivánságaik beteljesüljenek és az ĕn szent lelkü Atyám-Mesterem érdemei vigyázzanak rájuk mindörökre".

Született Szerdahelyen 1830-ban. Apja jesivájában tanult, ahol már fiatal korában a nagy tudós méltó fiának bizonyult. Utána a „Ktáv Szofér" és Azriél Hildesheimer rabbi tanítványai közé sorakozott. Ő is élénk levelezésben állott kora híres rabbijaival és a zsidó tudomány minden területén csodálatos jártasságot tanusított.

Házasságkötése után Nikolsburgban telepedett le. Eleinte kereskedéssel foglalkozott, majd sógora halála után ő lett a koltai rabbi 1860-tól 1866-ig.

Hivei nagyon szerették és mindenben nagynevű Atyja nyomdokain járt. Ez a szeretet és az atyai dicsőség övezték 39 éves müködése alatt és tették könnyűvé, széppé és eredményessé munkás életét.

Sok kéziratban lévő műve kiadatlan maradt és elveszett. Atyja responzumait ő adta ki, értékelő előszóval és saját glosszáival ellátva.

Halála után fia, R. Méir Aszád, a község dájánja lett. Vejei: R. Jehosua Goldstein és R. Smuél Chájim Szegál Jungreisz vámosmikolai rabbi voltak.

Elhunyt Niszán 6-án, 5665-ben (1905-ben) Dunaszerdahelyen.

R. Ezra Coréf (Goldstein) rabbi ros-bét-din 1879-ig. Dunaszerdahelyen született. Rabbiképesítési oklevelét a „Chátám Szofér" és a „Baruch Taám" szerzőinél, valamint Heller Hirs rabbi jesivájában szerezte. Még rabbi Juda Aszád idejében lett a hitközség dájánja, majd ros-bét-dinje. Áron Smuél Aszád rabbi idejében (aki egyébként „mechutenja" volt) szintén ebben a hivatásban müködött. Fia, R. Jehosua elmondja róla a „Zichron tov" előszavában, hogy aszkéta életet élt és hogy a hiveitől kapott adományokat, ha már rákényszerítették, sietve szétosztotta a szegények között, még akkor is, ha magának sem volt még a legszükségesebb. Sok családi szomoruság jutott osztályrészéül. Apja fiatalon halt meg, hüséges fe-

Mose. Vejei: R. Jona Reichhardt koltai rabbi; R. Dávid Büchler pásztói rabbi; R. Áron Büchler jászberényi rabbi; R. Mose Wosner és R. Chaim Léb Weiner, akik Szerdahely szülöttei voltak. (R. Chaim Léb Weiner első felesége volt Rabbi Juda Aszád lánya, egy fiút szült és mindketten fiatalon haltak meg.)

Nem kimélte a sors egész életében és sok családi megpróbáltatás is érte, mégis utolsó percéig tanított. Akkor éjszaka is, még utolsó perceiben is leveleket írt a kor nagyjaihoz: mintha itt akarná hagyni szavát, tanítását, mint Élijáhu próféta a köpenyegét, tanítványainak.

Sziván 23-án, 5626-ban (1866-ban) éjfél után igy szólt hitveséhez: „megállt a szív, a szívem; felhők sötétítik be az eget és a Teremtő hív engem: gyere hozzám, angyalok közé hadd ültesselek..."

Azután, áldásdús élete befejezése után, halottan, lerajzolták a Cádik képmását szombati diszében, rabbi-székén ülve, emlékül az utókornak.

Másnap tíz órán át búcsúztak a nagy Cádiktól a délelőtt tíztől este nyolcig tartó temetésen. Sírja zarándokhelye lett és ma is az a megbékélést, meghallgatást kereső léleknek — ha egyáltalán el tud jutni oda, — Dunaszerdahelyre...

Wolf Bonyhárd rabbi, ros-bét-din 1866-ig. Valószinüleg Morvaországban született és a Chátám Szofér tanítványa volt. Még Áron Szuditz rabbisága alatt pályázta meg a dájánságot, de Rabbi Juda Aszádot választották meg. Utána igaz baráti kapcsolat létesült közöttük, ami a nagy rabbi könyvének ajánlásaiból is kiderült. Kb. 30 éven át müködött községünkben 1866 körül bekövetkezett haláláig.

Mose Pollák rabbi, dáján 1860—1866 körül. Nagyon kevés részletet tudunk életéből, de az idézetekből, egy gyászbeszédből (amelyet Zuszmann Szofér rabbi mondott rabbi Juda Aszád fölött) megtudhatjuk, hogy nagy rabbi, jámbor és kiváló tudásu férfiú volt.

Áron Smuél Aszád rabbi áv-bét-din 1866-tól 1905-ig. A nagy gaon elhunytával a község nagyjai méltó utódot kerestek és találtak a rabbiszék betöltésére fiában, Áron Smuél Aszád rabbi személyében. Ő maga, apja responzumjainak kiadásakor, annak előszavában igy emlékezik meg erről: És akkor, már a gyász-szertartás alatt, elhatározták községem személyiségei, hogy engem, a fiatalt állítanak megboldogult Atyám és Mesterem helyére... Igy került a ko-

mint amennyire otthon volt az irott és szóbeli Tóra minden szavában, tanításában és rejtett értelmezésében.

Harmincéves korában választották meg Dunaszerdahelyen először mint dáját. Öt évvel később a Pozsony melletti Réte, majd négy évvel ezután a nagyobb Szenica választotta meg rabbijául (itt az 1848-as szabadságharc alatt ő mentette meg hitközségét a pogromtól). Döntései a vallási élet területén közben már fellebbezhetetlen törvényei lettek a zsidó világnak. Kérdések özönlöttek hozzá a világ minden tájáról.

1852-ben, a szerdahelyi hitközség meghívására, visszatért régi otthonába, a megüresedett rabbi-szék betöltésére. Visszatértekor bizonyos ellenkezésekbe ütközött, azonban nagy türelmével, jóságával és lenyügöző személyiségével sikerült az ellenzéket megbékéltetnie.

Rabbi Juda Aszád már előző két müködési helyén is vezetett jesivát, de a szerdahelyi jesiva híres és keresett lett egész haláláig. Sok-sok tehetséget, tanítót, a zsidóság leendő nagyjait bocsátotta szárnyra, akik az iskolának és tanítójának szellemét kapták útravalóul. Mindent és mindenkit megértett, könnyen lemondott és még könnyebben megbocsátott. De ha úgy érezte, hogy a zsidóság örök értékei forognak veszélyben, nem ismert fáradságot és megalkuvást: ezt a harcot is megharcolta áldásos müködése folyamán. Legendák szövődtek körülötte már életében, de valóságos legendává vált azóta, hogy eltávozott tőlünk.

Sok, kéziratban maradt és sajnos, nagyrészben elveszett műveiből ezek, amelyek nyomtatásban megjelentek:

Tsuvot Máhrjá (vagy Tsuvot Jehuda Jaále): 884 döntés a zsidó élet minden területén felmerült kérdésekben. (Rabbi Juda Aszád „Máhrjá" néven is ismeretes volt a zsidó tudományos világban, nevének kezdőbetűi után).

Divrei Máhrjá: Tóra-magyarázatok Brésit és Dvárim könyvére, valamint ünnepi és gyászbeszédek.

Chidusei Máhrjá: Házassági döntvények.

További aggadikus és halachikus magyarázatait tanítványai bocsájtották közre, saját kiadásukban.

Gyermekei: elsőszülött fia és utódja R. Áron Smuél; másik fia, R. Mordechaj (fiatalon, 28 éves korában hunyt el, még apja életében és özvegyet és árvákat hagyott hátra); harmadik fia R. Jicchák

R. Mordecháj Stein Nagyváradon volt dáján, második fia R. Menachem Lévi Stein Csáton volt főrabbi. 75 éves korában hunyt el 5611-ben (1851-ben) és a szerdahelyi temetőben nyugszik.

Jehuda Aszád rabbi áv-bét-din 1852-től 1866-ig. Stein rabbi elhalálozása után választották meg Dunaszerdahely főrabbijává Izráel egyik szentjét és lángelméjét, Rabbi Juda Aszádot, azt az embert, aki a zsidó géniusz egyik legragyogóbb egyénisége volt, akinek tudása, híre és tekintélye eljutott a föld minden részébe. Kétségtelen, hogy a ragyogó nevet, amelyet az aránylag kis Dunaszerdahely a zsidó világban elért, nagyrészben az ő tündöklő személyiségének köszönhette. Fénye beragyogta községét — és községe egy percre sem szünt meg boldog büszkeségben sütkérezni fényében, hódolattal övezni emlékét és követni tanításait.

Szinte nincs dicsérő jelző, amellyel életében és halála után kora nagyjai el nem árasztották: „Korának egyetlenje, legnagyobbja éleselméjüségében és logikájában...", szent és igazságos minden lépésében", „a tizenkilencedik század legnagyobb döntvényforrása" és igy tovább. A nem zsidó lakosság is különös tisztelettel viseltetett iránta, mint ahogy a nyitrai törvényszék elnöke is meghajtja fejét előtte, amikor szakértőként történt meghallgatása után lemond megesketéséről: „Ennek a jámbor embernek minden szava eskű jellegével bir". 1796-ban született a Pest megyei Aszód községben. Apja szabómester volt és alig múlt 8 éves a kis Juda, amikor apja elhalálozott. Ő mondta apja felett a gyászbeszédet és már ekkor feltünt szokatlan tehetségével. Özvegy anyja nehéz helyzete ellenére mindent megtett, hogy szemefénye, kisfia kifejleszthesse képességeit. Igy került el Falk Szuditz szécsényi rabbi és testvére, Áron Szuditz szerdahelyi rabbi jesiváiba. Ezután a híres Benét Mordecháj, Nicolsburg és Morva országos főrabbijának a jesivájára került, ahol csakhamar olyan hírnévre tett szert, hogy mestere már tizennyolc éves korában ötven növendék felügyelőjévé és tanítójává nevezte ki. Innen visszatért Dunaszerdahelyre, letelepedett, megnősült és a valóságos világról megfeledkezve, életét a tanulásnak szentelte. Az éleselméjüségnek, a kitartásnak, a mindezen túlemelkedő Tóra-szeretetnek ez a ritka összetalálkozása teremtette meg az emberi szellem lehetőségeinek ezt a géniuszát, Rabbi Juda Aszádot. Szinte korlátlannak tűnt a tudása a vallástudományok minden területén: nyilt és titkos-tanban éppoly világos volt előtte minden,

és tanító volt. Nagy jesivát tartott fenn Szerdahelyen. Tanítványai közé tartoztak rabbi Jehuda Aszád, rabbi Ávrahám Lits Rosenbaum, rabbi Dávid Ehrenfeld, (a Chátám Szofér veje), akik tudós-munkáikban sokszor emlegetik nagy mesterüket. 1824-ben a „Beith Jicchak" nevű műre adott „hászkámá"-t (elismerést).

Működése idején a jesiva és a hitközség vezetését már nem láthatta el egyedül, ezért dajánokat, tanítókat vett maga mellé.

Fiatalon, sok szenvedés után és gyermektelenül fejezte be áldásdús életét negyvennyolc éves korában. A Chátám Szofér és a Máhrám Ás magasztaló jelzőkkel siratják el a kor nagyját gyászbeszédükben, 5588-ban (1828-ban) bekövetkezett halálakor. Ő is a szerdahelyi temetőben nyugszik.

Ábrahám Kurländer rabbi az első dajánok közül lehet (1824 körül), akinek neve a feljegyzésekben található. Abonyi, majd szentandrási rabbi volt. Életét fiainál, Nagyváradon fejezte be.

Jakov Joszéf Neuschloss rabbi, áv-bét-din 1830-tól 1838-ig. Vágvecsén született és a Chátám Szofér tanítványa volt. Először dajánként működött Szerdahelyen. Tudós, becsületes ember és kiváló rabbi volt. Nyolc évi működése után engedett felesége óhajának, aki a nagyhírű óbudai Goldberger Jakab lánya volt és Budára költözött, ahol a tanulásnak és tanításnak szentelte további életét. Utódai közül, akik Szerdahelyen maradtak, unokája R. Jákov Neuschloss a Talmud Tóra tanítója volt. A legnehezebb években mutatta ki igaz szeretetét a Tóra és tanítványai iránt, olyan mértékben, amilyenre csak kevesen voltak képesek, הי"ד.

Eliezer Lipmann Stein rabbi volt a következő főrabbi 1840-től 1851-ig. Szintén a Chátám Szofér tanítványa, nagy szónok és nagy író. Előbb Szöllősön, majd Gyöngyösön volt rabbi. Innen keserű szájízzel távozott, mondhatni menekülni volt kénytelen. Egy sochetjével kapcsolatban nem volt hajlandó lelkiismerete ellen dönteni, ezért fizetését csökentették, megszégyenítették, sőt a hatóságoknál is feljelentették. Hiába léptek közbe a kor nagyjai és igazolták őt, semmi sem használt. Elhagyta hitközségét és a Szentföld felé vette útját, de az akkori ázsiai háborús viszonyok megakadályozták célja elérésében. Két esztendőt töltött igy, majd 1840-ben került hozzánk, ahol nyugalmat és megbecsülést talált élete végéig. Szerzeményeit még életében bocsájtotta közre: Ével Mose, Hesánot ha'Bimá és Ir Susán néven. A veje R. Elázár Fürst gyöngyösi rabbi volt, első fia

Barby" nevű mű szerzőjének jesivájában tanult, majd a prágai Landau Ezekiél rabbi, a „Nodá Bijhuda" híres szerzőjének tanítványa lett. A „Nodá Bijhudá"-hoz szinte apa-fiúi kapcsolatok fűzték, de mások is nagy szeretettel és nagyrabecsüléssel emlegetik. Előbb Jemnitz (Morvaország) és Boldogasszony rabbija volt, majd nálunk vezette a hitközséget tíz éven át. Nagy tudása tette világhírűvé, de ragyogó emberi tulajdonságai: szerénysége, emberszeretete, csodálatos, önmegtagadó jótékonysága, jó szíve, valósággal legendákkal övezték.

A Chátám Szofér drasájaihoz fűzött „Saár Joszéf" elmondja róla, hogy egyszer éjjel érkezett a Chátám Szofér jesivájára és hogy senkit ne zavarjon, az egyik sarokban a csomagjára feküdt és elaludt. Amikor éjféltájban a világhírű rabbi bement a jesivába, megdöbbenve látta és felindultan fordult tanítványaihoz: „A Tóra a földön fekszik és ti nem látjátok" — és böjtöt rendelt el, amit a Tóratekercs földrehullásáért szoktak tartani. Egy másik alkalommal, amikor a pozsonyi rabbi felhívta a figyelmét, hogy ruhája kopott és másikat kellene vennie, azt mondotta, hogy van neki másik is. Miért nem vette fel azt? — kérdezte a nagy pozsonyi gaon. Mert az még kopottabb, — felelte ő.

Szerzeményei „Ohel Dávid" név alatt jelentek meg, amelyek a Talmud különböző traktátusaira vonatkozó magyarázatait tartalmazzák. Nagy tudását jellemzi, hogy döntvényei és tanításai, új meg új kiadásokban, gyüjteményekben jelentek meg és nagy népszerüségnek örvendenek. 1810-ben Vágujhelyre választották meg rabbinak, ahol hetvenötéves koráig 5591-ben (1831-ben) bekövetkezett haláláig működött.

Grünsfeld Zalman Léb rabbi, korának egyik kiváló talmudtudósa volt a következő főrabbi Szerdahelyen, áv-bét-din 1813-tól 1815-ig. Nagyságára jellemző, hogy Rabbi Mose Szofér megválasztásakor ő is megpályázta a betöltendő pozsonyi rabbiszéket. Miután törekvései eredménytelenek maradtak, ő maga is hive, majd barátja lett az új pozsonyi rabbinak. Előbb Köpcsényben volt rabbihelyettes. 5576 (1815) Chesván 19-én fejezte be életét és a szerdahelyi temetőben nyugszik.

Áron Szuditz (Büchler) rabbi követte elődjét, mint áv-bét-din 1816-tól 1828-ig. Azok közül való volt, akinek emléke elevenen élt mindvégig a hitközségben. Nagytudásu, békeszerető, nagynevű rabbi

kásságukról, hitközségünkön belüli tevékenységükről tudósító adatokat, melyeket a legkülönbözőbb forrásokból gyüjtöttünk össze. Aki tud, aki hozzájut, nagyon jót tesz önmagának, ha időt szentel megértésükre. És milyen nagy kár azokért a kéziratban maradt kincsekért, amelyek az idők folyamán és a pusztulás éveiben elvesztek és nem hathatnak, nem világíthatnak.

Ime a fényes, tündöklő névsor: — érdemeik vigyázzanak hitközségük maradékára mindörökre...

Simon Dávid rabbi, feltehetően közel harminc éven át vezette hitközségét, 1761-ig; mint annak első rabbija. Nagy tudós hírében állott. A türelmi adó felosztása körül felmerült tárgyalásokban Pozsonyban ő képviselte a hitközséget.

Szimcha rabbi, nyilván a község második rabbija volt kilenc éven át 1770-ig. Sírfelirata arról tanuskodik, hogy: „Jámbor és szerény férfiú" volt.

Jicchák rabbi, valószinüleg a harmadik volt a rabbik sorában. Emlékét csak a sírköve őrzi és a felirás szerint: „Tudós és bölcs férfiú volt".

Alexander Meislis rabbi volt az elsők között, aki tudásával hírnévre tett szert és egyénisége a tanuja annak, hogy hitközségünk már a kezdet kezdetén tudással és tudósokkal telített hajléka volt a Tórának. Meislis rabbi, Rafael Meislis charkovi rabbi, a „Toszfoth Sabbat" szerzőjének fia és kiadója volt. Nagyapja R. Mose a „Chelkát Mechokék" tudós szerzője, dédapja a „Bách" és tizedik felmenője a „Rmo" (R. Mose Iserless) volt. Üldözések folytán ő és testvére R. Mose (szeredi rabbi) Magyarországra menekültek. Rabbi Alexander Meislis Amsterdamon át érkezett Szerdahelyre, ahol áv-bét-din (főrabbi) lett. Apja könyvét a szombat törvényeiről saját jegyzeteinek hozzáfüzésével látta el. Tehetségét hamar felismerték és a zsidó tudományok nagyjaival került levelezési kapcsolatba, ezek könyveikben, levelezéseikben magasztaló jelzőkkel emlegetik. 1800-ban, az akkori tekintélyes rohonci hitközség rabbijává választották és ott működött 5579-ben (1819-ben) bekövetkezett haláláig.

Deutsch Dávid rabbi, áv-bét-din 1800-tól 1810-ig. Korának egyik legkiválóbb talmudtudósa gaonja volt. 1755-ben született. Apja a köpcsényi rabbi és származását Rabbi Juda Hechászidig vezeti vissza. Először a pozsonyi Barby Meir rabbi, a „Máhrám

V.

HITKÖZSÉGÜNK RABBIJAI

A Tóránák, az igaz nagyságnak kijáró hódolattal lépek be a szerdahelyi hajlék szentélyébe, hogy idézzem azok szellemét, akiknek a szava és életutja volt a törvény és az irány egész történetünk alatt, akiknek tudása s tekintélye tette a szerdahelyi hitközséget névvé és fogalommá a zsidó világban, történetének kétszázötven éve alatt.

Ezek a sorok, ez a fejezet az övéké: a rabbiké, a dájánoké, akik nálunk működtek, valamint azoké, akik nálunk születtek, vagy hozzánk kerültek és tudásukkal, útmutatásukkal és egyéniségükkel nemzedékek példaképei voltak. Hogy nem csak a tanítványi szeretet emeli őket erre a magaslatra, hadd idézzem a zsidóság nagy tekintélyeit: Szofér Mose pozsonyi főrabbit, a „Chátám Szofér" szerzőjét; Mordecháj Benét-et, Morva országos főrabbiját, a „Porosáth Mordecháj" szerzőjét; Landau Ezekiél, prágai főrabbit, a „Nodaá Bijhuda és Joszéf Saul Halévi Natanson lembergi főrabbit, a „Soél u-Mésiv" világhírű szerzőit, akik elismerik a nagyságokat, kitüntető jelzőkkel látták el és approbálták műveiket, szerzeményeiket. De ezen túl igazi értékmérőnek kell tekintenünk azt a pozitiv nevelő hatást, amellyel példás életük, szerénységük, emberségük, igazságszeretetük ma már szinte álomnak tetsző hatást gyakorolt hiveikre.

Igaz, a hitközség tagjai is igyekeztek méltóak lenni szellemi vezetőikhez és habár nem volt mindegyik „tálmid chacham" és olyanok is akadtak jónéhányan, akik távol álltak a törvény ismeretétől, mégis kialakult egy légkör, amelyben a mesterek, a rabbik életformája és tanítása lett az egyéni és a családi élet legfőbb irányitója.

Sok-sok könyvet irtak Dunaszerdahely rabbijai a zsidó tudományok minden ágazatában és a legszebb emlékezés lenne elmélyülni bennük és átadni bölcs tanításaikat az utókornak: szellemi élvezetül, a hit forrásául és a lélek épülésére egyaránt. A héber részben igyekeztünk bővebben közölni azokat a tudományos mun-

A „SOKNYELVÜ" HITKÖZSÉG

Ennek a témának a megértéséhez a speciális zsidó szempontokon túl figyelembe kell vennünk a földrajzi, néprajzi és az ezzel kapcsolatos nyelvi viszonyokon kivül, az uralomváltozás hatásait is.

Az elfogadott, mondhatni uralkodó nyelve a városnak és az egész környéknek a magyar volt. Ez volt az ország nyelve, amelyhez tartoztunk csaknem mindig. A zsidók mégis, nagyjában-egészében, zsidó és általános kulturális tudásuk és érdeklődésük következtében a domináns magyar nyelven kivül még néhány nyelvet beszéltek.

Mindenekelőtt, különösen a tanultabbak közülük, ismerték és valamelyest beszélték is a héber-arameus nyelvet, amely az imakönyv és a jesiva révén mindennapi „kenyerük" volt: ez volt a „losajn hakojdes", askenázi kiejtéssel és hangsúllyal. Különféle fokon ismerték, vagy legalábbis értették a jidis nelvet (ha ez nem is volt az a „zamatos mameloseu", ami a lengyel-litván zsidók népnyelve volt), hiszen ez volt a tanítás nyelve a különféle fokú Tóra tanintézetekben (chéder, Talmud-Tóra, Jesiva) és ez volt a templomi szónoklatok hivatalos nyelve is. A hitközségi iskola tanítási nyelve a magyar volt. A cseh-szlovák uralom alatt, amikor a szlovák lett az első hivatalos nyelv, az iskolában ezt is tanították. A magyar rezsim alatt a német volt a második nyelv az iskolánkban.

De a német volt a leggyakoribb nyelv a kulturáltabb körök között is. Nem szabad elfelejtenünk a Habsburgok hatását, az Osztrák-Magyar monarchia egységét, Pozsony földrajzi közelségét, Bécs és környékének nyelvi kisugárzásait és azt sem, hogy sok családban az egyik fél németül beszélő vidékről származott és a kereskedelem nagyrészt német nyelvterülettel állott kapcsolatban.

Uj héber (és angol) nyelvkurzusok létesültek a különféle ifjúsági csoportok keretében a „végső" korszakban és inkább a jövőre, a kivándorlásra való tekintettel.

A sajtó — a magyar mellett a helyi „Herold", a pozsonyi „Jüdische Presse" stb. volt. A politikai lapok közül olvasottak voltak a Pester Lloyd és a Prager Tagblatt. Nyelvileg is sokféle elemből tevődött össze tehát a szerdahelyi hitközség, a mi kis hitközségünk, mint sok egyéb tekintetben is.

említett, a világ népeinek jámborai közé sorolható Masaryk volt az elnök, aki minden néphez, magyar, szlovák, német stb. megértően, demokratikus egyenlőségével viszonyult, tehát a zsidókat is szerette. Nem csoda, ha a tökéletes ember és közületi szabadság ez országában, a zsidók mind, tehát a mieink is, nagyon jól érezték magukat. A csehszlovák köztársaság megalakulása után a zsidó nemzeti mozgalom is megindult, — majd később „zsidó párt" is alakult. Uj szint jelentett és nagy pozitivumot az a változás, hogy a múltban még fenyegető reform-mozgalom helyett, a beolvadási törekvések helyett a zsidó néphez való tartozás gondolata ébredt fel a tömegek szívében. Mindenesetre tény, hogy az 1921-ben megtartott népszámláláson a szerdahelyi körzet 3029 zsidójából 1471 vallotta magát zsidó nemzetiségünek, míg 1930-ban az akkor 3222 főt kitevő magukat zsidó vallásunak valló és a körzetben lakó testvéreink közül 2634 jelentette magát zsidó nemzetiségünek. A környező falvakban vagy 600 zsidó élt ezidőtájt és ezek mind a szerdahelyi anyahitközséghez tartoztak. A felül 50 faluban élő szorványok közül Alistál és Bös voltak a legjelentékenyebbek. Ezekben 60—70 zsidó személy élt, saktert alkalmaztak és templomot is tartottak fenn. Az egyetlen fiókhitközség, ahol rabbik is müködtek, Alistál volt.

A következő népszámlálás már magyar uralom alatt, 1941-ben történt. A zsidók száma magában Szerdahelyen 2645 volt és 393 a környéken. A félelem e korszakában, egyrészt hiányoznak a részletek, amelyek bennünket érdekelnek, másrészt e számban nem foglaltatnak a különféle címen már kiüldözött vagy munkaszolgálatos zsidók, továbbá olyanok, akik maguk költöztek vagy menekültek el, vagy akik egyáltalán nem jelentkeztek a számlálásra. Ekkor vált ismét kisebbségé a szerdahelyi zsidóság, a közben 6500 lakósuvá fejlődött városban.

Végül, hadd állapítsuk és említsük meg a történelmi valóságot: 3500-nál is több volt a dunaszerdahelyi zsidó hitközség tagjainak száma — még ha nem is egyezik e szám a hivatalos statisztikákkal. Minden statisztikánál hitelesebb bizonyiték a héber részben lévő családi emléklapokban megörökített mártirok névsora és száma. Meg kell a szívnek hasadni, ha csak rá is gondolunk, hogy ők — csak voltak...

„külső" dolgaiba. Sokkal érthetetlenebb és szomorúbb, hogy nagyon sok zsidó a látszólag nagy lehetőségek, tehetségük és aktivitásuk ellenére, nehéz körülmények között tengette életét. 1910-ben már a városka 4747 lakójából 2378 volt a zsidó és közöttük sok, nagyon sok a szegény, nehezen élő. (Lehet, hogy annál szebb és értékesebb az eredmény, amit a zsidó közösség terén elértek).

A huszadik század első néhány éve relativ nyugalomban telt el. A hétköznapok gondjai, a megélhetés biztosítása, vagy csak megkisérlése, a hitközség és a körülötte felmerülő viták forrósították meg néha a belső légkört. Egyébként nyugodtan éltek és alkottak, amig meg nem jött az első világháború és utána, vagy már vele, az elöjele annak, ami már akkor — most tudjuk — meszsziről morajlott...

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORU IDEJÉN

1914-ben tört ki a világháború az u.n. „központi hatalmak" és az „entente" között és négy évig tartott, míg a központi hatalmak, köztük Magyarország is kapituláltak 1918-ban. A négy éves öldöklésből és szenvedésből a szerdahelyi zsidók is kivették részüket. 220 frontkatona harcolt a fiaink közül, 12 tiszt és 40 altiszt volt közöttük. 46-an estek el a különféle frontokon, amint az névszerint felsorolva olvasható a „Magyar Hadviselt Zsidók Aranyalbumá"-ban, amely 1940-ben jelent meg. A közös szenvedés, a hadiözvegyek és hadiárvák nagy száma és könnyei nem hatották meg a környék zsidógyűlölő bandáit, meg-megkiserelték támadásaikat a zsidók ellen a háború folyamán is.

A hosszú és nagy háború évei folyamán 25—30 lengyel és oroszzsidó menekült család talált menedéket a hitközség kebelében. Ezek mind elvegyültek és beilleszkedtek a hitközség életébe. A városka közelében lévő orosz fogolytábor zsidó foglyai szintén meleg fogadtatásra találtak a hitközség részéről. Kóser ennivalóval, ruházkodással látták el őket és egyéb szükségleteikben is segítségükre voltak.

A CSEHSZLOVÁK URALOM ALATT

A német-osztrák-magyar kapituláció után keletkezett új állam, Csehszlovákia kapta azt a területet, amelyen Szerdahely volt. A már

a tűzkárosultak javára és a nagyváradi Chevra Kadisa is eljuttatta adományát.

A romok még füstölögtek, de a hitközség már igyekezett segíteni önmagán, lehetőleg nem maradni a szánalom tárgya sokáig. Építettek, ujból kezdtek és csakhamar folytatták ott, ahol abbahagyták. Elveiben, útjában és intézményeiben megint a régi lett a szerdahelyi hitközség, amely a zsidóság fellegvára volt és az is maradt.

Talán az intézményeik szilárdságában rejlett a titok, talán a vérükké vált élni és zsidónak maradni-akarás tette a csodát: tény az, hogy a század végén a hitközség minden életmegnyilvánulása, a szellem, a szeretet és a tudás intézményei, már abban a fényben ragyogtak, ahogy mi láttuk, szerettük és megismertük őket müködésük utolsó évtizedeiben.

A bűnös cselekedetet követő visszhang és felháborodás eredményeképen a központi hatóságok semmisnek nyilvánították a választásokat, valamint az antiszemita Szabó megválasztását is. Helyébe három kandidát jelöltette magát: a szintén antiszemita Köglevitz gróf, a liberális Bartal Aurél és a zsidó Megyeri-Krausz Lajos. Az új választások 1888 március harmadikára lettek kitűzve, amelyen — miután Bartal visszalépett és Köglevitz megbukott — Megyeri-Krausz lett a kerület képviselőjévé megválasztva. (Megyeri-Krausz Lajos 1843-ban született Budapesten és nagy érdemeket szerzett a magyar malomipar kifejlesztése körül. Két kadencián át volt a parlament tagja.)

A SZÁZADFORDULÓTÓL A PUSZTULÁSIG

Álljunk meg most és tekintsünk vissza, milyen volt az a rövid korszak, amely még hátra maradt.

A századfordulón már tény volt Szerdahelyen, a „kis Jerusálájimban" az a Magyarországon ritka jelenség, hogy a lakosság többsége zsidó volt. Maga a kisváros adminisztratív központja volt vagy hetven falunak. Itt voltak az állami hivatalok, a vasutállomás, a törvényszék, bankok, posta. Természetesen ezekben az állami hivatalokban alig kaptak a zsidók valami részt és ez majdnem természetes volt. A zsidók belterjes életet éltek és minél jobban töltötte be életüket a zsidó valóság, annál kevésbé avatkoztak be az élet

köznépet a pusztításra s szította a gyűlöletet a zsidók ellen. Még a választásokat megelőző kampány idején, eskű terhe alatt fogadta meg a zsidók kipusztítását, ha ő lesz megválasztva és terve sikerülni fog.

Persze: a gyujtogatók rabolni is akartak és raboltak is. Az álmukból felriasztott zsidók örültek, hogy életüket menthették, a helybeli és környékbeli hazafias ifjúság pedig elrabolta azt, amit a tűz nem pusztított el. Persze, a tűzoltók is nehezen jöttek oltani, hajnalig oltogattak, amíg legalább nyolcvan zsidó család fedél és minden nélkül maradt. A nagy felfordulásban, a nem égő zsidó üzleteket is igyekeztek kirabolni felfegyverzett bandáikkal, sőt az utcán jövő-menőket is megzsarolták.

Végül is, két Pozsonyból kirendelt katonai egység akadályozta meg a további gyujtogatást, rablást és uszítást.

Négy nappal később a hitközség nyilatkozatot tett közzé, amelyben többek között ez olvasható:

A hatósági vizsgálat megállapította, hogy 79 család 460 tagja maradt fedél nélkül a gyujtogatás következtében. A kár ingatlanban és ingóságban 152.000 forintra rúg. A közrendet a katonaság helyre állította, de a környékbeli zsidók még fenyegetések alatt élnek".

Az eset világvisszhangot keltett. A Neue Freie Presse vezércikket írt, amelyben leírja a mérgezett légkört, amely ezidőtájt uralkodott és ezt közölte teljességében a pétervári „Hájom" is.

Ime néhány részlet a cikkből:

„Mi a csodálatos abban, hogy a nép gyujtogat, rabolja és gyilkolja a zsidót, amikor az Országgyűlés tagja nyiltan, esküvel fogadja és fogadtatja, hogy a zsidót ki kell irtani?" Megemlíti a „szent szövetséget" a katholikus klérus és az antiszemiták között és felteszi a válasz nélkül maradt kérdést: miért történhet ilyesmi?

ELCSÖNDESEDIK A HELYZET

Az eset után Aháron Smuél Aszád rabbi felhívással fordult a világ zsidóságához segítségért, amely nem is késett.

Galántáról jött az első segítség: pénz és ruhanemű. Pozsony, Ipolyság táviratilag közölték, hogy a segély útban van. Báró Hirsch is jelentkezett és titkára utján több mint 10.000 forintot adományozott. Cadok Kahan, Páris Grand-rabbija 12.719 frankot gyüjtött

mággid" 1875-ös évfolyamának 39-ik számában valósággal lelkesedik a nagy tiszteleten, amibe Bittó volt miniszterelnök részesítette nagybátyját R. Mose Freyt. „Otthagyta díszhelyét és társaságát, odajött, kezet nyujtott és barátságosan elbeszélgetett vele"... és így fejezi be: „ki látott még ilyet? és azért azt gondoltam: jegyeztessék fel az utókor számára és vastollal véssék ércbe... és a nép dicsérje az Urat, midőn látja, mennyire mélyen gyökeredzik az egyenlőség a nép vezetőinek szívében és olyan gyümölcsöket hozott, amelyek megörvendeztetnek I.-t és embert. Mindenki szemeláttára hogy beszélt kedvesen a miniszter a cádikkal. Lássák a rosszak és szégyelljék magukat..."

Szegény jámbor R. Binjámin és az ő korai öröme...

Hogy milyen „mélyek" voltak az emancipáció „gyökerei", nálunk is, másutt is, azt jól mutatja a gyűlölet fellángolása. 1887 június 18-án szombat este, gyujtogatás történt Szerdahelyen és ha látna az ember egy kicsit a jövőbe, úgy érezné, ezek a füstök, ezek a lángok, az a gyűlölet, amely nyomukban vagy amely ezután fellángolt, ezek azok a jelek, amelyek az alig hatvan év múlva eljövő pusztulást hírdetik, ezek az igazi látni és meglátni valók és nem a jószándéku lelkesedés, a látszat-jóság, hangulat-szeretet és felületbéke muló jelei a „Hámággid"-ban.

LÁNGOKBAN A ZSIDÓ KÖZPONT

Az eset a következőképen történt: A fentemlített szombat este a város központjában lévő zsidó negyed négy oldalról egyszerre kigyulladt. Előtte mi történt? Előtte már nyilt, antiszemita uszítással telt meg az ország és a kis város is: parasztok és papok, intellektuellek és kereskedők, mind a maga nyelvén és területén uszított a zsidók ellen. Olyan ismert tények ezek a világ minden részén, hogy kár rájuk szót vesztegetni. A kereskedők a konkurrenciát, a papok a kereszténység védelmét látták, az „urak", talán csak ösztöneiket engedték szabadjára, a hatóságok pedig az emancipáció nagyobb dicsőségére hallgattak.

A közvetlen ok, a szimbolikus gyufaszál, Szerdahelyen az volt, hogy a kerületben képviselőválasztás volt és egy bizonyos Szabó nevezetű képviselő győzött — átkozott legyen emléke a többi hozzá hasonlóval együtt. A kerület új képviselője nyilt utcán uszította a

A számszerű emelkedés mellett észre kell vennünk a foglalkozások szellemi és anyagi nivójának emelkedését is. A rabbik mellett van már operatőr (orvos), közjegyző „bölcs" és 23 tanító is. Valószinüleg az egész körzet tanítói, de mégis szép szám és jellemző a hitközségre s a tudáshoz való kapcsolatára.

1851 április 18-án a pozsonyi főispán parancsára a zsidókat is beveszik a kereskedelmi kamarába. Az első tagok pozsonyiak voltak, utánuk szerdahelyiek is. Egyre jobban ment hát a zsidóknak, mégis időnként nehéz a helyzetük és alig van megélhetésük, amint ezt a nagytemplommal kapcsolatos kiadások előteremtésénél felmerült problémák bizonyítják. Honnan, kitől kérjenek, mikor „nincs vevő és sír a kereskedő, pedig virradatkor nyit már és késő estig lesi, hiába lesi a vevőt... Majd talán a termés, ha megjön, ha megsegít a jó Teremtő és bőséges lesz..."

A HITKÖZSÉG HIVATALOS HELYZETE

A magyar liberális politika, az egyenjogosításra való törekvés, valamint a zsidóságon belüli világi és szervezeti összeütközések következtében éles harc támadt a neologia és az orthodoxia között, amely az 50—60-as években folytatódott. Nem a mi feladatunk a magyar zsidóságnak ezt a sokszor megírt belső küzdelmét kiértékelni; csak annyiban érintjük, amennyiben községünk története megköveteli. Már pedig komoly részt vállalt ebben a harcban a már említett ragyogó csillaga Szerdahelynek és az egész világ zsidóságának, Rabbi Juda Aszád. A különben végtelen türelmű gáon ezen a téren semmilyen megalkuvásra nem volt hajlandó. A Németországból importált új eszme, amely a legszélsőségesebb reformoktól és újításoktól sem riadt vissza, nem lehetett a magyar zsidóság egészének szellemi alapja és a küzdelem, amelyben a magyar orthodoxia legnagyobbjai is részt vettek, az önálló orthodox szervezkedéssel fejeződött be. Ezek eredményeképpen jegyezték be hivatalosan is 1872 március 21-én 599/1872 sz. alatt a „Dunaszerdahelyi Aut. Orth. Izraelita Hitközség"-et, amelyhez hozzácsatlakoztak a környékbeli kis szórványok. Az anyakönyvet ebben az időben Aharon Smuél Aszád rabbi vezette.

AZ EMANCIPÁCIÓ ELMÉLYÜLÉSE

Ugy látszik, hogy még a legjobbak is hatása alá kerültek az emancipációt követő optimista hangulatnak. R. Binjámin a „Há-

IV.

A TIZENKILENCEDIK SZÁZAD

Ez a száz év majdnem teljességében a szellem uralmának, a nagy rabbik, tudósok korának százada volt. A nagy gáonok, szellemóriások egymásutánja — közöttük Izráel szentje — gáonja: Rabbi Juda Aszád — alakította ki a község arculatát, adta meg különleges vonásait és értékeit. Főleg ez a kor, ez a század termelte ki a zsidó géniusz korszakalkotó műveit a zsidó tudomány minden területén: a tóra-magyarázatban, a törvényhozásban, a talmudi éleselméjü vitákban és erkölcsnevelő fejtegetésekben egyaránt és ezek szereztek világhírt maguknak és hitközségüknek.

A század fontos eseményei, mint pl. a negyvennyolcas magyar szabadságharc, az emancipáció, az orthodoxia és a neologia különválása, valamint a szerdahelyi zsidó negyed felgyujtása 1887-ben, természetesen kihatással voltak a község életére, de lényegében nem változtatták meg egyensúlyát, irányát és célkitüzéseit, fiatal múltjának eszményi örökségét.

Néhány szót arról, ami fontosnak látszik a folytonosság, a fejlemények megitéléséhez...

NÉPESEDÉS, STATISZTIKA, MEGÉLHETÉS

Egy 1828-ból fennmaradt jegyzék szerint a négy részből álló településen (Szerdahely, Szerdahely-Ujfalu, Nemesszeg és Előtejedben) összesen 928 zsidó volt 1709 nem zsidóval szemben. Magában a Szerdahely nevű „negyedben" 354 volt a zsidók száma és 303 a nem zsidóké; szóval zsidó többség, ami nagy ritkaság volt Magyarországon. A foglalkozás a megszokott gáluti, az egyetlen Lichtmann Márkus kivételével, aki sebész. A többiek kereskedők, szabók, cipészek, szűcsök, házalók stb. voltak.

Az 1848/49-es szabadságharc után polgárjogot kaptak a zsidók és ennek révén egyre jobban erősödtek meg a kereskedelmi és gazdasági életben. 1848-ban már 363 család, mintegy 1500 lélek élt Szerdahelyen s a környéki falvakban.

60 környéki zsidó családról tudósít, kb. 600—700 lélekről összesen.

A temetőben lévő régi sírkövek is emlékek — tanuk ezekből az évekből, amelyek a fejlődés nyomait bizonyítják. E régi kövek feliratai azonban nemcsak a hitközség koráról tanuskodnak, de hű képet tükröznek vissza a hitközség már akkor kiforrt jellegéről és arculatáról is.

Végül, hadd említsük meg e kor emlékeként azt is, hogy e század végén épült fel a hitközség új, második temploma, amely — valószinüleg — a harmadik és egyben utolsó gyönyörű nagytemplom felépítéséig állott fenn. Az „önkormányzat" és a gróf által megadott kedvező jogok dacára, nem kevés nehézséggel kellett az aránylag fiatal hitközségnek megbirkóznia, amig megadatott neki új templomát felépíteni. A grófi prefectus különböző nehézségeket gördített az építkezés elé, sőt a templom lerombolásával való fenyegetéstől sem riadt vissza, mivel az nemzsidók temploma közelségében épült. „Keserű lesz a végetek" — így nyilatkozott a prefectus —, „ha viszály keletkezik majd a zsidók és nemzsidók között templomotok végett. Azután, majd egyáltalában nem lesz templomotok" fejezte be a prefectus úr. Végül is, hála a zsidók kitartásának és a gróf engedélyének, sikerült a templomot felépíteni.

Magáról a templom méreteiről, stilusáról stb. nem kedveskedett a történelem további adatokkal, csak annyit sikerült megtudnunk (a Nodaá Bijhudá responzumból), hogy „tágas, szép és nagy épület" volt az új, második szerdahelyi templom. (A héber rész 50-ik oldalán közöljük Szerdahely község térképét 1812-ből, amelyben a „zsinagóga" a 9-es számmal van megjelölve.)

III.

A XVIII-IK SZÁZAD NÉHÁNY EMLÉKE

Igen, a hitközség megalakult. Már építhetnek, csak még nem lehet tudni, miből? Miből éljenek ők maguk, a tagok? Érdemes elolvasni néhány okiratot ezekből az időkből, hogy megláthassuk, miért kellett fizetni a zsidóknak — azonkivül persze, ami másnak is pénzébe került — és milyen emelkedő tendenciát mutatnak ezek a különféle adók.

Például:

1. 1736-ban a hitközség 50 arany „védelmi" dijat fizet.

2. A káptalan birtokain lakó Lézer zsidó korcsmáros 1736-ban 50 forint bért fizet a káptalannak és még 12 forintot a főispánnak.

3. 1751-ben a gróf felemeli a védelmi adót 100-ról 170 aranyra.

4. 1757-ben Márkus Isráel a gróf „hű jobbágya" 25 forintot fizet, hogy házát ujjáépíthesse és 8-at az üzletéért.

Dehát: megszerveztek mindent, megfizetnek mindent és fejlődnek. Egy 1735-ből származó összeirásból kitűnik, hogy vannak köztük kisiparosok, pálinkafőzők, mészárosok, stb.

Mária Terézia külön hadiadót is kivetett rájuk, persze a „zsidó adón", a „türelmi adón" és az egyéni adókon kivül. Egy 1750-ből származó feljegyzés alapján a szerdahelyi zsidók 108 forint „zsidó adót" fizettek. 1755-ben a pozsonyi és környékbeli hitközségek peticióban fordultak a királynőhöz a nehéz adók csökkentése ügyében, hivatkozván a korlátolt megélhetési lehetőségekre és a szükös életre, de sejtjük, hogy mi lehetett a válasz... A peticiót a szerdahelyi zsidók nevében Márkus Isráel írta alá.

A kollektív adók állandó emelése néha veszekedést szült a hitközségek között az adóterhek elosztása ügyében. Eme viszálykodásokban általában a hitközségek képviselőiből álló bizottságnak sikerült egyezséget teremtenie.

A század végefelé mégis fejlődést látni minden területen. Jönnek az új „olék" és a környező falvak is benépesülnek zsidókkal. Kerületi rabbiság létesült és neves rabbik müködtek már ezidőtájt a hitközségben. Egy 1770-beli összeirás már 53 szerdahelyi és

Hogyan is kezdődött hát?

Megbizható adatok szerint már a Rákoczi szabadságharc idején (1703—1711) laktak zsidók Szerdahelyen. A Pozsony és környékbeli községek zsidói a pozsonyi Váralján vették igénybe Pálffy Miklós oltalmát a felkelők támadásai elől, mivelhogy a zsidók „a nagyurak szolgálatában állottak". E zsidók között szerdahelyi zsidókat is találunk. Az 1728-as összeirás szerint már 19 olyan család lakott Szerdahelyen, akiknek egy része már vagy húsz éve élt itt, sőt a környéken is lakott már öt zsidó család ezidőtájt.

Szóval: letelepedtek és berendezkedtek. Pálffy gróf nekik is megadta 1739-ben a „jogok és kötelezettségek" jegyzékét, amit a többi védett zsidói is élveztek más birtokain, amelynek tizenkét pontja egyfajta autonómiát biztositott. Megtudtuk belőle, hogy a „zsidó biró" — a hitközség rabbija — itélkezhet ügyeikben, hogy milyen foglalkozást üzhetnek, továbbá azt is, hogy ünnepeiket megtarthatják és templomot is építhetnek. (A héber részben (30-33 old.) közöljük a pozsonyi állami archivból beszerzett eredeti okmány fotokópiáját teljességében.)

Kétségtelen, hogy a feltételek kedvezőek voltak, de éltek is, gyönyörüen éltek a lehetőségekkel. Az „önkormányzat" valóban az lett, annak összes előnyeivel, ott Dunaszerdahelyen, ahol a rabbi volt a felelős vezető és igazi atyja és tanítója a községnek. És igy volt ez nálunk. Igy keletkezett a mi orthodox hitközségünk, így sarjadt ki a kis palántából az a fa, amelyről a zsoltár beszél. Igy jöttek létre a „szilárd falak", az intézmények, a hagyományok és parancsolatok megőrzésének bástyái és így vált idővel eszményül a csak most született hitközség a nála nagyobbaknak és idősebbeknek. Igy nevelte ki magából és vonzotta magához nemzedékeit a nagy tanítóknak és bölcseknek, és így őrizte meg, utolsó napjáig fényét és melegét a zsidó világban és szétszóródott gyermekei szívében.

II.

A ZSIDÓ TELEPÜLÉS KEZDETE

Hogyan is kezdődött? Háború volt Európában a Habsburgok és a törökök között a XVII-ik század végén és a XVIII-ik század elején. Rákoczi is részt vett kurucaival a küzdelemben — és a Habsburgok győztek. Rákoczi sem kedvelte a zsidókat, de a Habsburgok mégkevésbé. Voltak köztük antiszemiták és „kevésbé" antiszemiták. Bécsből 1670-ben már harmadszor űzték ki a zsidókat. III. Károly eltiltotta az osztrák örökös tartományokban az elsőszülött utáni zsidók házasulását az 1726. okt. 16-iki Familianten - Gesetzével és Mária Terézia (1740—1780) súlyos adókat (türelmi adó, hadi adó stb.) vetett ki a tartományaiban és országaiban élő zsidókra. Ilyen körülmények között a zsidók kelet felé indultak és befogadást találtak a magyar főurak birtokain, akiknek a király birtokjogot adományozott. Magyarország nem volt osztrák örökös tartomány, tehát itt nem voltak érvényesek a fent említett rendelkezések. Természetesen a főurak sem önzetlen zsidószeretetből tették, amit tettek, mert felhasználták és kihasználták az írni-olvasni tudó házizsidaikat, de ugyanakkor talajt kaptak a lábuk alá és még meg is védték őket, ha egy másik gazda akarta bántani őket.

Ezek közé tartoztak a Pálffy grófok, Pozsony megye akkori örökös főispánjai, akiknek a birtokain keletkezett a mi hitközségünk. Bolyongó, üldözött zsidók gyülekezete itt teremtette meg az európai gálut egyik dicsőségét, a Tóra és a nagyság megszentelt hajlékát, a Dunaszerdahelyi Hitközséget, amely — létezésének két és fél évszázada alatt — a zsidó nép történelmének díszpáholyában foglalta el végülis az őt kétségtelenül megillető helyet. (Nem volt könnyű megtalálni a kezdeti kor történetének aktáit: vitték az irattárakat Pozsonyból Pestre és vissza, egy részük még ma is hozzáférhetetlen; egy részét, — amit lehetett — felhasználtuk ebben a munkában és akit a források érdekelnek és el akar mélyülni bennük — a héber részben megtalálhatja a lehetőségeket és a forrásokat.)

I.

A HÁTTÉR....

Valahol Pozsonynál kettéválik a Duna és Komáromnál ujból egyesül — kb. 80 km-rel lejjebb — és ezen a szigeten, a Csallóközön, amely helyenként 20—30 km. széles és nagyon termékeny a talaja, keletkezett a XIII. században az a település, amely a több magyar Szerdahely között (Bodrog-Szerdahely, Mura-Szerdahely, Vág-Szerdahely stb.) a **Dunaszerdahely** nevet kapta. Már a rómaiak idejében létezett, majd a XVI-ik században Pozsonnyal együtt a Pálffy-grófok birtokába került és ez a tény elősegítette a zsidók letelepülését ezen a vidéken. Dunaszerdahelyen a XVII-ik század végén, a környező falvakban még előbb találhatók zsidó lakósok. Jelentőségteljes fejlődést ért el a hitközség már a XIX-ik században, de méginkább annak második felében. Tán e korszakra alkalmazhatjuk a hitközség szellemi fénykorának jelzőjét, valamint jelentőségének és hírének elterjedését a magyar zsidó világban. Röviddel a századforduló után kissé lelankadt a fejlődés lendülete, majd az első világháború befejezése és a csehszlovák köztársaság megalakulása után, T. G. Masaryk, e ragyogó szellem és tiszta ember elnöksége alatt érte el a hitközség számbeli fejlődésének csúcspontját.

1938-ban kezdődött a vég és 1945-ben, amikor a szörnyű vihar elült, a maradék megmenekültek megkisérelték ujjáépíteni a szellemi romokat, de nem ment, mert nem mehetett. Az emlékek és a valóság utnak indították a visszajött kevesek nagy részét. Többségük a kétezer éves gálut után megalakult új zsidó államban, Izráelben talált új otthonra, míg kisebb részük az Egyesült Államokba és egyéb országokba vándorolt ki.

Ma már csak néhány család „őrzi a falakat", halott emlékeit egy gyönyörű valóságnak, a szerdahelyi hitközségnek, az egyszer volt „kis szentély"-nek, amely nincs többé.

naplementének, hogy példájuk erőt adjon itthon és mindenütt és méltók legyünk a szent örökségre.

Egy-egy fejezet már szólott róluk itt-ott: ezeket akartuk egybegyüjteni és hozzátenni legalább annyit, amennyit nehéz lehetőségeink között, az idő és a tér távolsága ellenére kiegészíthettünk.

Az az érzésünk, hogy a zsoltárok fája kelt életre, amelynek gyökere ősi mély forrásokból táplálkozik és koronája terjed, egyre feljebb terjed: ez volt a mi hitközségünk majdnem kétszázötven éves története. Földi javakban nem bővelkedtek, de intézményeik tökéletesek voltak. A szív szükségletei, a tanítás hajlékai egymásután létesültek és emelkedtek hírnévre: templomok, tanházak, iskolák, jótékonysági egyletek, ifjúsági és női csoportok, intézmények és aggok háza keltek életre a zsidó szív szavára — néha érthetetlen hogy honnan, mikor sokszor maguknak is alig volt nyugodt kenyerük. A szent közösség igazán szent volt ezekben a megnyilvánulásaiban a tagoknak, a kis exisztenciáknak, a gáluti hétköznap hőseinek. Százféle ember életrajzából, sírásából-nevetéséből, százféle sorsából és küzdéséből kétszázötven éven át egyetlen közös szent melódia száll felénk: a zsidó szív dobbanása, a sors-vállalás boldog örömében és gyötrő mártiriumában egyaránt.

Sok-sok anyagot dolgoztunk fel és levéltárak adatait böngésztük át, hogy közelebb jussunk megértésükhöz és megkönnyítsük a munkáját az eljövendő történetirónak. Mégsem ez volt az igazi célunk: eleven emlékoszlopot akartunk emelni Dunaszerdahely és környéke zsidóságának, egyetemes zsidóságunk ragyogó fejezetének, a mi zsidó és emberi erőnk, hitünk és harcunk forrásainak. Kevesebbel nem akartuk beérni, többet el nem érhettünk. Ezt akartuk és hisszük: el is értük. Ez a jutalmunk és ennél, ha elértük, nincs is nagyobb jutalom. Ez maga az áldás, amint írva van: az igazra emlékezés áldássá lesz.

BEVEZETŐ

Vajjon lehet-e még ujat mondani az európai zsidóságnak, ennek a ragyogó zsidó törzsnek, a történetéről és tragédiájáról, amit a már megírt könyvek százai el nem mondottak volna? Vajjon nem közös volt-e a pusztulása, szenvedése és a sírása a hat milliónak, szent életü és nagy tudású rabbijainknak, tudósainknak, fiataloknak és öregeknek, törzseknek és hitközségeknek?

Mégis úgy érzem: szegényebb lenne a zsidóság története és szegényebb lenne a megmaradt és az eljövendő nemzedékek zsidósága, ha nem kisérelnénk meg emléket állítani a dunaszerdahelyi zsidóságnak, nagyságának és dicsőségének, örök emléket nagyjainak, a Tóra, a tudás és a tiszta élet messzire világító szentjeinek s a névtelen ezreknek, a zsidó hétköznapok ragyogó hőseinek, hogy emlékük ne múljék el szívünkből és szánkból és fényük világítsa be az utat, amelyen az ő szellemükben járunk, magunk, gyermekeink és gyermekeink gyermekei...

A sok kisebb-nagyobb magyar hitközségek között, a sok „kis-szentély" között, történetének kezdetétől, az 1700-as évek elejétől óriás léptekkel haladt előre az alig húsz családdal induló hitközség és a legtiszteltebbek egyike lett a tehetségekben oly gazdag magyar hitközségeknek, történetének két és félévszázada folyamán. Az objektiv feltételek mellett, amelyekről majd még szó esik, nagy szerepet játszott ebben a pozitiv és gyors fejlődésben, szellemi téren, számukban és anyagi erőkben egyaránt az a tény, hogy kezdettől fogva nagytudásu szellemi vezetők kezében volt az irányitás és ez az irányzat odavonzotta a kor nagyjait, akik nemcsak közösségük tagjait szolgálták, hanem az egyetemes zsidóság ügyét is előre vitték. Talmud-iskoláikkal és tudományos munkásságukkal szereztek nevet maguknak és hitközségüknek és döntéseik mind a mai napig vallási és erkölcsi alapjai a zsidó közösségi életnek.

Ötször ötven év, öt tórai jovél: milyen szörnyű erők törtek a mi községünkre, milyen hősi volt a küzdelem a megmaradásért, a csontokban égő tűz hogy lángolt. Ennek a könyvnek az a vállalt hivatása, hogy megörökítse, az utókornak átmentse ezt a naponta megujuló harcot, mint egy fejezetét az örök zsidóság egyetemes történetének. Különös figyelmet kivánunk szentelni a végső akkordoknak, a hősies-véres

és 1940-ben. 1941-ben. 1942-ben. Munkaszolgálat. Miből éltünk a háborús években? Az OMZSA. 1943-ban.

X. fejezet : A vészkorszak 124
A németek bejövetele. A hitközség feloszlatása. . . .És mentek az üldözők előtt. A gettóban. Koncentrálás a nagytemplomban. A deportálás.

XI. fejezet : A pusztulás után 136
Elült a vihar. Az új hitközség. A nagy temetés. A megújhódott élet. A légkör megváltozik: az elsők elindulnak. Tömeges kivándorlás. Emlékeznek az élők.

XII. fejezet : Szomszéd hitközségek 149
Tauber Blanka és Dr. Tauber Julia: A somorjai hitközség.
Blumenfeld Slomo: A nagymagyari hitközség.

Zárszó 159

A héber részben lévő képek és okiratok tartalomjegyzéke 160

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető 13

I. fejezet: A háttér 15

II. fejezet: A zsidó település kezdete 16

III. fejezet: A XVIII-ik század néhány emléke 18

IV. fejezet: A XIX-ik század 20
A hitközség hivatalos helyzete. Az emancipáció után. Lángokban a zsidó központ. A századfordulótól a pusztulásig. Az első világháború idején. A csehszlovák uralom alatt. A „soknyelvű" hitközség.

V. fejezet: A rabbik élete és műveik 28
Hitközségünk rabbijai. Szerdahelyen született és ott élő rabbitekintélyek. Alistál hitközség rabbijai.

VI. fejezet: A hitközség intézményei és közéleti személyiségek . 45
A hitközség hatásköre. A „nagy vita". A hitközségi központ. A rabbi-hivatal. A nagytemplom. Nevelési intézmények: a zsidó iskola, Talmud Tóra, jesivák. Chevra Kadisa. Egyletek és egyesületek. A hitközség és intézményeinek vezetősége. Közéleti személyiségek.

VII. fejezet: A mi kis városunk Szerdahely 67
A hitközség és a lakosság társadalmi élete. Szombat és ünnepnapok. Purim. Foglalkozások és megélhetések. Hírneves Szerdahelyiek. Csermely Gyula elbeszéléseiből.

VIII. fejezet: A politikai életből 100
Politikai pártok. Zsidó mozgalmi élet. Águdát Jiszraél. Cionista tevékenység. Hásomér Hacair és Bétár.

IX. fejezet: A félelem és pusztulás évei 106
A hitközség változások idején. Az uralom nélküli szombat. A magyarok bejövetele. Két határ közt. 1939-ben

mivoltukat megtagadva, hanem a minden jó tulajdonságot, szépet és nemeset hírdető szent Tóra-tekercsek és szent könyvek meggyalázásával is. Egyedül Dunaszerdahelyen és környékén több mint száz Tóra-tekercs és sokezer szent könyv esett áldozatul az erkölcs ellenségeinek, a gonoszok uralmának.

★ *Legyen e könyv egyben intő és figyelmeztető az utókor számára, nem felejteni és nem bocsájtani. Ki tudhatná megmondani, hány zsidó lelket lehetett volna megmenteni, ha nem szunnyadt volna el éberségünk és figyelmünk a közeledő veszéllyel szemben. Emeljük fel intő szavunkat, mindig és mindenhol, amikor a zsidó népet — csoportot vagy közösséget, bárhol a világon — veszély fenyegeti, amint írva van: „Emlékezz, mit tett veled Ámálék, ne felejtsd!"*

ELŐSZÓ

Immár, több mint harminc esztendeje, hogy a zsidó világban oly nagy névre, megbecsülésre és köztiszteletre szert tett dunaszerdahelyi izraelita hitközség közel háromezer tagja esett áldozatul a németek és magyarok embertelenségének és a népek hallgatásának. Dunaszerdahely hitközsége csak egyike volt a második világháborúban elpusztult hitközségek ezreinek és ha akármennyire is fájdalmas az egyetemes zsidóság katasztrófája, mégis, saját hitközségünk tragédiája, szüleink, gyermekeink, szeretetteink mártiriuma még jobban teszi fájdalmassá az egyetemes zsidóság fájdalmát.

Azonban nemcsak a múlt szomorú emlékei és terhe, hanem a jövőbe vetett bizalmunk, hitünk, zsidó és emberi mivoltunk serkentettek bennünket célunk elérésében, ezen Emlékkönyv létrehozásában.

Foglaljuk hát össze érzésvilágunkat és emlékeinket, magunknak és az utókornak a következőkben:

★ *Legyen e könyv mártirjaink iránti kegyeletünk leróvásának egyik kötelességteljesítése, emlékük megőrzése az utókornak.*

★ *Legyen e könyv örök emléke azoknak, akiknek a sors kegyetlensége még sírt és sírkövet sem juttatott osztályrészül.*

★ *Legyen e könyv nemcsak emléke a múltnak, de vádirata is a civilizáltnak nevezett népeknek, világnak, akik a gonoszok uralma idején nem hallatták szavukat az elnyomottak érdekében és így, maguk is passziv segítőtársaivá váltak a világtörténelemben elkövetett legnagyobb bűnnek — véteknek.*

★ *Legyen e könyv a zsidó lélek nemességének hírdetője, ama nép lelkének, aki az erkölcsöt, tudást és humanizmust adta a világnak. Ellenségeink, nemcsak a zsidó néppel szemben viseltettek emberi*

A dunaszerdahelyi hitközség elszármazottaihoz és hűséges fiaihoz — szerte a világon — *küldjük szívünk szeretetét ezzel az Emlékkönyvvel: szeretetet, örök tiszteletet Apáink, Anyáink, Hitközségünk iránt és testvéri szeretetünket a megmaradt sors-testvérek felé a közös gyászban, emlékezésben és hódolatban . . .*

Akire emlékeznek, az él: és mi úgy érezzük, hogy az Ő halhatatlan lelküket hozzuk közelebb hozzánk, amikor a közös emlékek felújításával és könyvben való megörökítésével segítünk mindnyájatoknak az egyszer - volt - szépet újból átélni, hitben és reményben megerősödni.

Talán egy szemernyit vissza is fizetünk abból a sok jóból, amit a mi büszkeségünktől, a mi hitközségünktől, testünk-lelkünk ősi forrásától kaptunk oly bőségben. Talán még erősebb lesz a kötelék szeretetteink halhatatlan lelke között és közöttünk. Ebben a reményben született ez a könyv, amelyet testvéri érzéssel nyujt át Nektek

az Emlékkönyv-Bizottság

Az Emlékkönyv-Bizottság tagjai:

Adler Mordecháj
Breuer Zoltán
Engel Alfréd
Fleischmann Géza
Fleischmann Károly
Fleischmann Simon
Grün Béla
Leichner Rudolf
Lustig Miksa
Lustig Sándor
Porjesz Adolf
Schulz Benő
Veszely Bernát
Weisz Dezső
Weisz József
Weisz Zsigmond
Wetzler Joszéf
Wetzler Kornél

A MAGYAR FORDITÁS ELÉ...

Ki tudja, mi az igazi oka a lelki élményeknek, elmélyülések-nek. E sorok írója sem tudhatja igazán a titkát a teljes azonosulásnak a szerdahelyi zsidók sorsával és a hódolatnak művük iránt. Talán, hogy abban a hitközségben müködhetett, ahol Rabbi Juda Aszád született (és melynek nevét vette fel); ott volt Garanyban (és Ricsén) a „hazatérés" első áldozatai közt; együtt ment az „idegenek" halálvonatán Körösmező felé még 1941-ben, vagy talán a héber szöveg írásának mindig szívig szóló szavai ragadták vissza a dicső múltba és szinte velük mondta az Omént a tiszta lelkektől fénylő nagytemplomban? Nem tudhatjuk, de talán nem is fontos amellett a vitathatatlan érzés mellett, hogy hetven nyelvre kellene lefordítani ezt a könyvet, hogy mint a „Smá Jiszroél"-t minden nyelven olvassák és tudják, kik voltak azok, akiknek érdemeiből élünk, akiktől mindent ami jó és szép bennünk merítettük, akiknek megtisztult emléke előtt alázattal meghajolni a mi legszentebb jogunk és kötelességünk és akik érdemei vigyáznak a népre és az Igéret Országára.

És ha csak egy zsidó lélekben is, aki még nem jutott el nyelvünk megértéséig, ez az értelmezés ébreszti fel az igaz tiszteletet irántuk; ha csak egy megtántorodott lelket is megerősít, ha sorsukat síratja és áldó kezüket fején érzi; ha csak egyetlen egy megmaradott zsidóban is — történetüket újból átélve — felébred és megerősödik a hit és az igyekezet, méltónak lenni ahhoz a ranghoz, amit az ő gyermeküknek lenni jelent; ha csak egy simogató pillantás, egyetlen tiszta mosoly, imádság zsongása és Tóra-tanulás fényének egyetlen sugara is e szavakon át jut el hozzánk, már érdemes volt a szeretetért és a szép szándékért, amely e fordítást létrehozta.

Köszönöm a Teremtőnek, hogy részem lehetett az Igazak és Tiszták emlékének megőrzésében és hiszek az áldásban, amely emlékükből fakad.

Dr. BERG JÓZSEF rabbi

KÖSZÖNETNYILVÁNITÁS

Hálás köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik szívvel-lélekkel tették magukévá hitközségünk emléke megőrzésének gondolatát és buzdításukkal, tanácsaikkal és támogatásukkal járultak hozzá munkám sikeréhez.

Hálás köszönetem Dr. Heller Imrének, Dr. Lipscher Ladiszlávnak, megb. Bárkány Jenő mérnöknek (Pozsony), Dr. Járon Báruchnak és Kohén Joszéfnek;

Dr. Berg József rabbinak;

Barátaim és kollégáimnak, hitközségünk szülötteinek: Porjesz Adolfnak, Breuer Zoltánnak, Adler Mordechájnak, a bizottság többi tagjainak és általában mindazoknak, akik e könyv megjelenését elősegítették.

E. A.

before World War II, mainly consisting of traders, craftsmen and agriculturalists. Refugees from Poland settled there during World War I. The Jewish population in Dunaszerdahely formed over half the total population and so it was till 1938, when the Hungarians took it over. In the municipal elections of 1932 eleven representatives of the "Jewish Party" were returned to the board of the local authorities.

Between 1938 and 1945 Dunaszerdahely was again incorporated in Hungary. In 1941 the first Jews "without citizenship" were deported to Kamenetz-Podolski. In 1942 Dunaszerdahely became the regional command for Jewish labour battalions, and about 500 Jewish men were compelled to work in Hungarian labour corps. Dunaszerdahely served also as a transit center for refugees from Slovakia in 1942—43. In 1944 the Germans established a Ghetto there, where the Jews from Dunaszerdahely and the vicinity, the Jews of communities of Somorja (Samorin — Sammerein) and Nagymagyar (Velky Mager — Gross Magendorf) and their vicinity were concentrated before deportation to the death camps. Nearly 4000 Jews were sent to Auschwitz from Dunaszerdahely. The large synagogue was partly destroyed by the Nazis in 1944 and demolished by the local authorities in 1950.

About 600 survivors, returned in 1945 and reconstituted the community, which kept the 27-th of Sivan as a remembrance day for the martyrs. The majority emigrated to Israel and the minority to the United States. Only a few Jewish families are living there today.

A charitable foundation in memory of the martyrs of Dunaszerdahely, Somorja and Nagymagyar was established in Tel-Aviv.

THE JEWISH COMMUNITY OF

DUNASZERDAHELY

Dunaszerdahely (Slovakian: Dunajská Streda; German: Schütt Szerdahely) town in South-West Slovakia, near Bratislava, till 1918 Hungary and now Czechoslovakia. The rights of the community were based on a charter granted in 1739 by Count Palffy, the local lord, but 16 families had already settled there about 1700. The number increased to 19 families in 1728, 91 in 1735 (with the vicinity), 113 in 1770, 121 in 1774, 363 in 1848 and about 600 in 1930 (see statistics in the Hebrew part, page 69).

The community was a center of Orthodoxy and had important yeshivoth. Famous rabbis as Rabbi Alexander b. Raphael Meislish, rabbi David b. Menachem Mendel Deutsch, rabbi Judah b. Israel Aszád (Aszód) were officiated in Dunaszerdahely. The second new synagogue was built in 1787, and about in 1865 was built a bigger one to seat 800 persons.

In 1887 the Jewish quarter was set on fire by anti-Semites, but was reconstructed shortly afterward.

The Jewish population numbered 3029 in 1921 (1471 of them declared their nationality as Jewish) and 3222 in 1930 (2364 declared Jewish nationality). The Dunaszerdahely community also had jurisdiction over the Jews living in about 60 villages in the vicinity. The total population of the Jews was over 4000 inhabitants

THE JEWISH COMMUNITY OF
DUNASZERDAHELY



A DUNASZERDAHELYI HITKÖZSÉG EMLÉKKÖNYVE



Irta:

ENGEL ALFRÉD

Magyarra átdolgozta
Dr. BERG JÓZSEF rabbi, Natanja

A Dunaszerdahelyi Emlékkönyv-Bizottság

kiadása

Tel Aviv, Izráel, 1975